

ЈАСЕНОВАЦ

Зборник радова
Прве међународне конференције
и изложбе о јасеновачким концентрационим логорима

Издавачи

Јавна установа *Спомен-подручје Доња Градина*, Козарска Дубица
Удружење *Јасеновац – Доња Градина*, Бања Лука
(www.jasenovac-donjagradina.org.ba)

За издаваче

Мр Милорад БУКВА
Зоран ЛЕВИ

Главни уредник

Проф. др Здравко АНТОНИЋ, дописни члан АНУ РС

Извршни уредник

Јанко ВЕЛИМИРОВИЋ

Редакциони одбор

Жељко ВУЈАДИНОВИЋ
Зоран ПЕЈАШИНОВИЋ

Лектор

Ранко ПАВЛОВИЋ

Превод са енглеског на српски

Бранислава Покрајац
Данијела Кулић
Бланка Благојевић

Припрема и штампа

За штампарију

Светозар ЋЕРКЕТА

Тираж

500

ЈАСЕНОВАЦ

**Зборник радова
Прве међународне конференције и изложбе
о јасеновачким концентрационим логорима**

29-31. октобар 1997. године
Општински колеџ Кингзборо (Kingsborough)
Градског универзитета у Њујорку

Бања Лука
2007.

ПРЕДГОВОР ИЗДАВАЧА

У вријеме када су сјећања на посљедњи рат на простору бивше Југославије била још свјежа, идеја да се на дневни рад ставља и проблематика из II свјетског рата била је више него добродошла и неопходна. Дотадашњи напори и резултати су показали да смо и након 50 година од затварања јасеновачког логора још далеко од праве истине, а до тада општеприхваћене чињенице доведене су у питање. Догодило се да је распадом Југославије, простор јасеновачког логора припао Хрватској, новонасталој држави која је готово рехабилитовала ондашњу Независну Државу Хрватску, под чијим су окриљем оснивани концентрациони логори и чињени злочини. На сцени су били историјски ревизионизам, те посебно манипулација бројем страдалих жртава.

Захваљујући прије свега ентузијазму групе људи која се до тада бавила овим питањима и која се није мирила стањем да се истина о јасеновачком логору потисне у заборав, а свијету пласира нека „нова истина“, прије свега пласирана из новонастале Хрватске, у Њујорку је 29-31. октобра 1997. године одржана Прва међународна конференција о Јасеновцу у склопу које је била организована и изложба дијела документације и предмета о страдању Срба, Јевреја, Рома и других у систему јасеновачких логора од 1941. до 1945. године. Иако је било прошло 52 године од затварања логора, био је то први скуп међународног карактера о овој теми с циљем да се не остане само на њему.

Резултати Конференције били су повод да се констатује неопходност наставка расправа на међународном нивоу, што је практично и остварено кроз још двије одржане конференције и сазивање четврте у Бањој Луци у мају 2007. године, којом приликом излази и ова публикација, односно превод на српски језик енглеског издања стенограма и докумената с Прве међународне конференције, одржане у Њујорку у октобру 1997. године.

Иако је прошло готово десет година, све што је тада речено није изгубило на актуалности, штавише, подстиче нас да се што сериозније посветимо овој проблематици. Из тих разлога дајемо на увид и нашој јавности ова вриједна излагања и свједочења, суочени и с болном чињеницом да неки од учесника нису више међу нама.

Ова публикације је пред нашом јавности захваљујући, прије свега, труду и напорима ентузијаста који су припремили издање на енглеском језику, као и разумијевању власти Републике Српске на чијој је територији највећа масовна гробница Доња Градина проистекла из злочина почињених у јасеновачком логору. Суочени с чињеницама да ће нове генерације бити ускраћене за сазнање о пресудним догађајима из ближе прошлости ако се о овим питањима научно и објективно не говори, Влада Републике Српске учиниће све напоре да се овакве конференције и даље одржавају.

Јанко Велимировић

Jasenovac

Proceedings of the First International Conference and Exhibit on the Jasenovac Concentration Camps

October 29-31, 1997

**Kingsborough Community College of the
City University of New York**

Edited by
Wanda Schindley
Petar Makara

DallasPublishing Mt. Pleasant

JASENOVAC: PROCEEDINGS OF THE FIRST INTERNATIONAL CONFERENCE AND EXHIBIT ON THE JASENOVAC CONCENTRATION CAMPS.

Copyright © Kingsborough Community College, Dept. of History, Philosophy, and Political Science, 2005. All rights reserved. For information contact Dallas Publishing, P. O. Box 1144, Mt. Pleasant, TX 75456-1144.

Printed in the United States of America.

Library of Congress Catalog Card Number:

Jasenovac: First International Conference

Jasenovac: proceedings of the first international conference and exhibit on the Jasenovac concentration camps/

ISBN 0-912011-645

Conference photo images and audio transcribed from raw footage and from First International Conference and Exhibition on the Jasenovac Concentration Camps video series. Copyright © Memory Films, Joe Friendly, Chief Producer, 203 West 107th St., Apt. 8A, New York, NY 10025.

Map of Jasenovac area from

Miletić, Antun. "Koncentracioni Logor Jasenovac 1941-1945, Dokumenta"

(Concentration Camp Jasenovac 1941-1945, Documents), Volume 3,

Narodna Knjiga, Beograd, Spomen-područje Jasenovac, first edition 1987.

Map of Nazi division of Yugoslavia, 1941, from

U.S. Department of State, Documents on German Foreign Policy.

Series D (1937-1945), Vol. XII, Washington, DC: USGPO, 1962

Archival photos from Exhibit; Museum of Victims of Genocide, Belgrade,

Jasenovac: Then and Now, by Bill Dorich, incorporated with permission

Publisher's Cataloguing-in-Publication

First International Conference on the Jasenovac Concentration Camps

Jasenovac: First International Conference and Exhibit on the Jasenovac Concentration Camps /

First International Conference on the Jasenovac Concentration Camps ; edited by Wanda Schindley

and Petar Makara ; translations: Vladimir Bibić ; Petar Makara ; Vesna Najfeld ; Snezana Vitorović.

— 1st ed.

p. cm.

Includes bibliographical references.

Library of Congress Control Number: 2005922393

ISBN 0912011645

1. First International Conference on the Jasenovac Concentration Camps 2. World War, 1939-1945—Personal narratives, Yugoslavian. 3. Jasenovac (Concentration Camp) 4. World War, 1939-

1945—Prisoners and prisons, Croatian. 5. Croatia—History—1918-1945.

I. Title

D804.3.F47

940.53'18F

*У знак сећања
на жртве геноцида на Балкану
1941 – 1945*

САДРЖАЈ

Организатори и спонзори	13
Конференције о Јасеновцу и <i>In memoriam</i>	13
Настанак Прве конференције о Јасеновцу	15
Фотографије са изложбе	16
Мапа: Подручје јасеновачких логора	19
Мапа: Нацистичка подела Југославије; подручје Јасеновца	21

СВЕДОЧЕЊА ПРЕЖИВЕЛИХ ЗАТОЧЕНИКА

Трећа и пета сесија; интервјуи након конференције; писане изјаве	25
Гђа Мара Вејновић	27
Гђа Љиљана Иванишевић	45
Г. Саво Петровић	52
Г. Џорџ Живковић	56
Г. Божо Шварц	69
Г. Милош Деспот	74
Г. Цадик Данон	81
Г. Чедомил Хубер	106
Г. Јосип Ерлих	132
Гђа Штефица Сердар-Саболић	151
Г. Едо Шајер	162
Г. Саво Делибашић	175

РЕФЕРАТИ И РАСПРАВЕ

Интервју, др Бернارد Клајн (Bernard Klein)	183
Отварање конференције	184
Председавајући, др Бернارد Клајн	184
Г. Мајкл Зибрин (Michael Zibrin)	186
Г. Владимир Јовановић	187
Др Милан Булајић	190
Прва сесија	195
Г. Антун Милетић	196
Г. Владимир Жерјавић	205
Др Милан Булајић	212
Дискусија	224
Др Саво Боснић	224

Др Александар Мошић	227
Др Томас Поповић.....	228
Разговор са публиком.....	232
Друга сесија (радни ручак).....	238
Др Мајкл Беренбаум (Michael Berenbaum)	239
Питања и одговори.....	249
Четврта сесија.....	255
Др Хенри Хутенбах (Henry Huttenbach).....	255
Г. Драгољуб Ацковић.....	262
Др Ета Најфелд (Eta Najfeld).....	274
Г. Џон Ранц (John Ranz).....	278
Питања и одговори.....	280
Шеста сесија.....	289
Др Томас Поповић.....	291
Г. Ели Розенбаум (Eli Rosenbaum).....	297
Г. Кристофер Симпсон (Christopher Simpson).....	307
Г. Чарлс Р. Ален (Charles R. Allen).....	316
Дискусија.....	321
Седма сесија (радни ручак).....	338
Др Александар Мошић.....	339
Питања и одговори.....	344
Осма сесија.....	347
Др Вилијам Дорић.....	347
Др Владимир Умељић.....	354
Разговор са публиком; Затварање.....	356
Конференција за штампу у Уједињеним нацијама	380
Епилог: Слике геноцида: Цитати из западне литературе.....	389
<i>Јасеновац: некад и сад (Jasenovac: Then and Now)</i>	
аутора Била Дорића (припремљено као поклон	
Првој међународној конференцији)	1

ОРГАНИЗАТОРИ И СПОНЗОРИ

Општински колеџ Кингзборо (Kingsborough Community College),
Одсек за историју, филозофију и политичке науке; др Бернард Клајн,
шеф одсека

Др Бернард Клајн, организатор и председавајући конференције

Др Милан Булајић, изложба

Координатори: др Милан Булајић, г. Бари Литучи (Barry Lituchy), гђа
Синди Аделстин (Cindy Adelstein)

Видео-снимци: г. Владимир Бибић, г. Џо Френдли (Joe Friendly), гђа
Тереза Гулд (Tereza Gould)

(Видео-снимци 1-12 на располагању код Џоа Френдлија –
Joe Friendly, 203 West 107th St., Apt. 8A, New York, NY 10025)

Интервјуи након конференције: г. Владимир Бибић, гђа Нађа Тесић

Превод текста [на енглески]: др Весна Најфелд, г. Петар Макара, гђа
Снежана Виторовић, гђа и г. Душко Драгић, г. Тика Јанковић

Прва верзија записа реферата: Институт за истраживање Јасеновца
(1998-2002)

Коначна верзија записа реферата и расправа: г. Петар Макара, гђа
Снежана Виторовић, др Ванда Шиндли (Wanda Schindley)

Издавачи: др Ванда Шиндли, г. Петар Макара

Спонзори: Друштво јеврејско–српског пријатељства Америке, г. Петар
Макара, г. Младен Селак, др Михаило Петровић, др Александар
Миловановић

КОНФЕРЕНЦИЈЕ О ЈАСЕНОВЦУ

Прва међународна конференција и изложба
Општински колеџ Кингзборо
Бруклин, Њујорк, 30-31. октобар 1997. године
Др Бернард Клајн,
организатор и председавајући

Друга међународна конференција
Спомен-подручје Јасеновац
Бања Лука – Градина, Босна, 8-10. мај 2000. године
Др Милан Булајић,
организатор и председавајући

Трећа међународна конференција
Јеврејски универзитет
Јерусалим, Израел, 30-31. децембар 2002. године
Др Бернارد Клајн,
организатор и председавајући

Сваке године (око) 22. априла, на дан пробоја логораша из Јасеновца – Логора III, православни, јеврејски и ромски лидери одржавају комеморације жртвама јасеновачких логора.

***

In memoriam

Преживели заточеници који су преминули након сведочења на Првој међународној конференцији о Јасеновцу

<i>Саво Делибашић</i>	22. август 1998. године
<i>Чедомил Хубер</i>	2. фебруар 1999. године
<i>Едуард „Едо“ Шајер</i>	30. новембар 2001. године
<i>Саво Петровић</i>	6. фебруар 2003. године
<i>Љиљана Иванишевић</i>	8. август 2003. године

У знак захвалности

Посебну захвалност дугујемо Друштву јеврејско-српског пријатељства Америке за помоћ у издавању ове књиге.

Читаоци који нису упознати са историјом јасеновачких концентрационих логора у Хрватској у Другом светском рату можда би желели да прво прочитају:
„Слике геноцида: Цитати из западне литературе“, на стр. 389-406, и
„Конференција за штампу у Уједињеним нацијама“, стр. 380-387.

Настанак Прве конференције о Јасеновцу

На Трећој конференцији у Јерусалиму др Клајн и др Булајић су говорили о настанку Прве међународне конференције о Јасеновцу.

Др Бернارد Клајн: Ова конференција јесте наставак онога што смо започели 1996. године када сам први пут срео доктора Булајића, који је дошао на једну од наших конференција у Јерусалим, где је излагао о Јасеновцу, о ком ја нисам много знао. Тада, као и након конференције разговарали смо о могућностима организовања конференције о Јасеновцу када ми је Булајић указао и на проблеме с којима се он до тада суочавао – да нико ни у Лос Анђелесу ни у Вашингтону није желео ово да учини. Људи су се плашили. И ја сам му рекао: „Види, ако ће то помоћи, ја сам спреман да то урадим.“ Тако сам започео организовање конференције и упркос претњама и упозорењима да то не радимо и противљењима са разних страна, ми смо то ипак урадили и то је била једна од најбољих конференција које смо икада имали. Конференција је трајала три дана, на њој је присуствовало двесто људи и на њој су говорили неки од најистакнутијих личности из Сједињених Држава и других земаља, а касније смо имали још једну конференцију у Бањој Луци и сада је ово трећа конференција, која је изненађујуће добро посећена.

Др Милан Булајић: Доктора Клајна сам замолио за помоћ на Конференцији о холокаусту у Израелу 1996. године и он ми је веома смело рекао да ће он организовати конференцију. И одржао је реч. Многи други врло истакнути људи то нису.

Фотографије са изложбе

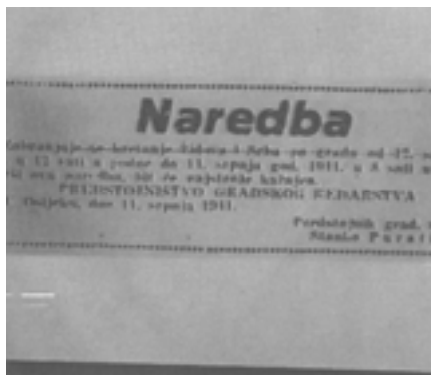
Јеврејска деца су носила прње пре него што су убијана.

Православне цркве и јеврејске синагоге су биле у рушевинама.

Анте Павелић и заборављени фирер са Хитлером

Наређење Јеврејима и Србима да се клоне хрватских улица

Усташе с поносом приказују главу једног свештеника.

Усташка средства за успостављање чисте католичке Хрватске

Фотографије са изложбе

Сељаци на путу за Јасеновац објаснио фашистичку политику

Католичке новине: Кватерник

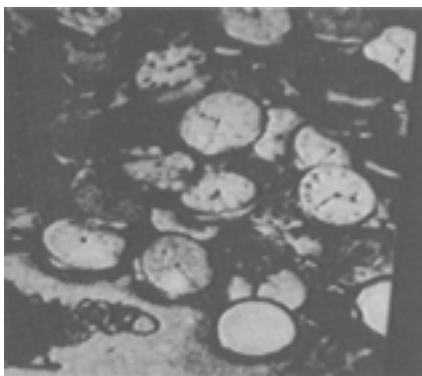
Стражари су у Јасеновцу унапређивани за своју округлост

Србо-резач: специјално конструисан нож за брзо клање

Павелићев изасланик осигурава подршку босанских Муслимана.

Личне ствари жртава Јасеновца

Фотографије са изложбе

Роми (Цигани) су 1942. године сакупљани са целе територије Независне Хрватске. Осим гробара сви су одмах убијени.

Роми су изгубили око 98% свог становништва у Независној Хрватској.

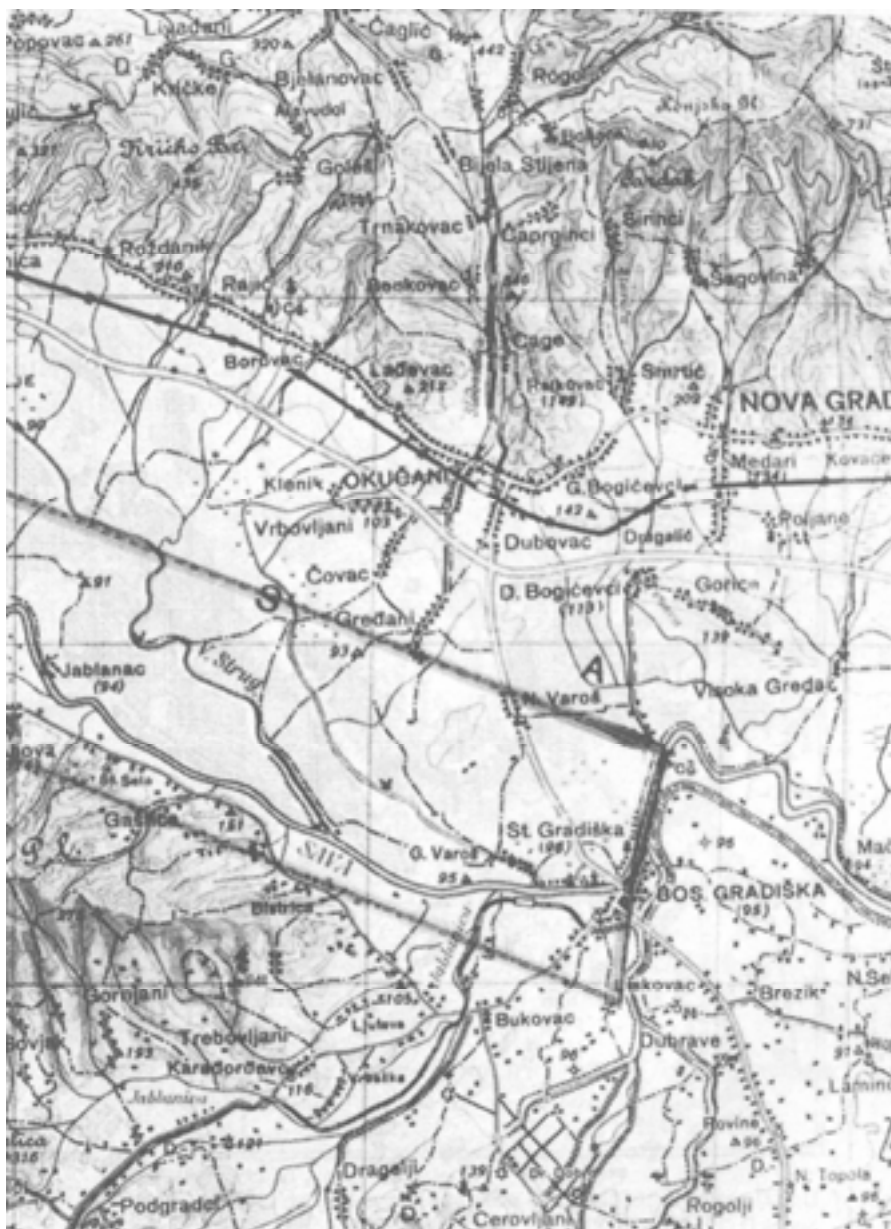

Православни Срби су убијани, протеривани из земље или покрштавани у римокатоличку веру.

Горе: фрањевац Владо Маргетић покрштава православне Србе међу којима је и Џорџ Живковић и његова мајка.

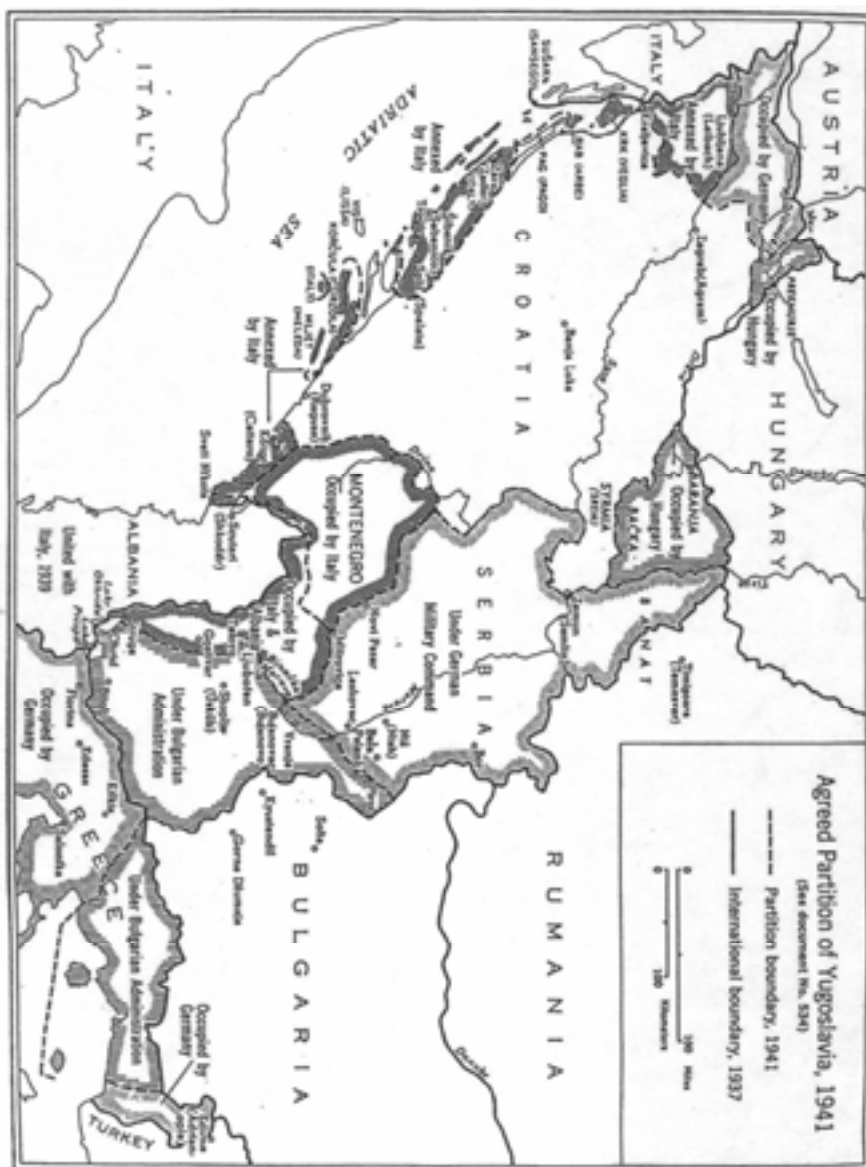
Мајка Џорџа Живковића: горе лево.

Десни део МАПЕ

Остали логори од укупно 24 концентрациона логора у Хрватској били су повремено такође под управом Јасеновца. (Извештај Земаљске комисије Хрватске из 1946. године)

Југославија након освајања Сила осовине (1941–1945)

U.S. Department of State, Documents on German Foreign Policy. Series D (1937–1945), Vol. XII, Washington, DC: USGPO, 1962

СВЕДОЧЕЊА ПРЕЖИВЕЛИХ ЗАТОЧЕНИКА

СВЕДОЧЕЊА ПРЕЖИВЕЛИХ ЗАТОЧЕНИКА
на Првој међународној конференцији и изложби
о јасеновачким концентрационим логорима

Сведочења се овде наводе по оном редоследу по ком су преживели заточеници говорили на конференцији током треће и пете сесије. Овде су иза сваког сведочења преживелих заточеника поднетог на конференцији дати и записи интервјуа са њима који се обављени након конференције, као и њихове писане изјаве. Сва сведочења су доступна и на видео-касетама. (Види страну са *Заслуге*.)

Трећа сесија:

Гђа Мара Вејновић
Гђа Љиљана Иванишевић
Г. Саво Петровић
Г. Џорџ Живковић
Г. Божо Шварц

Пета сесија:

Г. Милош Деспот
Г. Цадик Данон
Г. Чедомил Хубер
Г. Јосип Ерлих
Гђа Штефица Сердар Саболић
Г. Едо Шајер
Г. Саво Делибашић

КАКО СУ ПРЕЖИВЕЛИ – РЕЗИМЕ

Побегли из Јасеновца у пробоју 22. априла 1945. године:

Саво Делибашић	Милош Деспот
Јосип Ерлих	Чедомил Хубер
Саво Петровић	Едо Шајер

Побегли из Феричанаца након што су пребачени из Јасеновца:

Цадик Данон	Божо Шварц

У размени са партизанима за заробљене фашистичке официре:

Штефица Саболић	Мара Вејновић

Сакривана у Јасеновцу – Стара Градишка и касније ослобођена:

Љиљана Иванишевић

Одведен са мајком на рад у Немачку:

Џорџ Живковић

Др Абрахам Еделхајт (Abraham Edelheit) [председавајући треће сесије, фотографија на стр. 337]: Желим вам свима добродошлицу на поподневну сесију наше конференције о концентрационом логору Јасеновац, логору истребљења, месту ужаса – како год желите да га назовете. Место одакле бих желео да почнем – само да направим врло кратак увид у ствари – јесте да цитирам свог пријатеља, свог колегу, свог бившег шефа, доктора Мајкла Беренбаума [директор Фондације Шоа, бивши директор Музеја холокауста САД, Вашингтон, Дистрикт Колумбија], који је рекао да, рећи ћу другачије, јер нажалост нисам запамтио дословно, онако како је он рекао, па ћу парафразирати: Постоје два вида историје. Један вид представља историја статистике, историја докумената, историја коју ми – и ја сам син особе која је преживела холокауст, нека почива у миру – историја коју они који нису доживели таква искуства могу да разумеју само индиректно, посредно. Други вид јесте историја оних који јесу доживели таква искуства, о чему овде и говоримо.

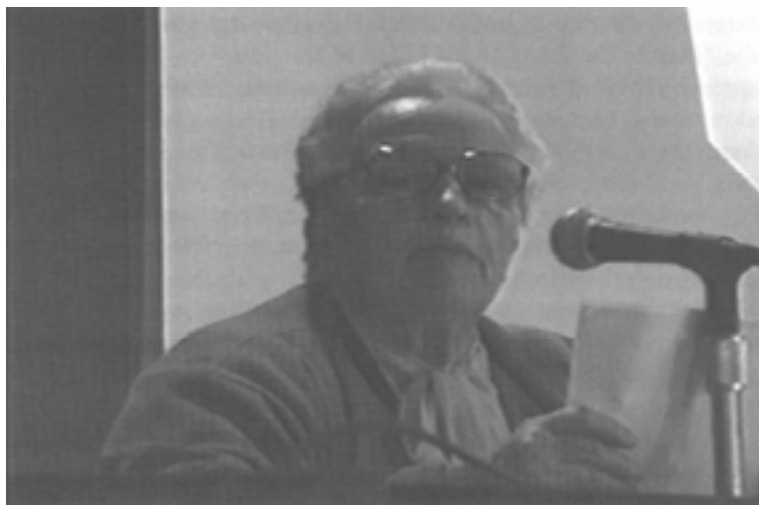
Да бисмо разумели историју трагичних догађања која су се десила у ономе што је данас бивша Југославија у периоду између 1941. и 1945. године, сматрам да је једини начин да то учинимо – кроз сведочења оних који су тамо били. О статистици можемо дискутовати *ad infinitum, ad nauseum*. Не верујем да ће иједна од страна икада успети да увери ону другу. Питам се да ли је цела та ствар само једна јалова работа.

Мој отац је једном написао да ако желимо да схватимо историју холокауста, морамо почети тиме што ћемо прво увидети да то није само једна прича. Да су то, пре, шест милиона прича оних који су нестали и милиони прича оних који су преживели. Ако је то истина, а ја верујем да јесте, онда ми данас овде стојимо и седимо у присуству историје.

Имам велику част да данас овде представљам говорнике. Представљаћу их сваког појединачно, једног за другим, када на сваког од њих дође ред. Замолићу их да свој говор ограниче на приближно двадесет минута тако да бисмо на крају наше, до краја наше сесије могли одржати и сесију питања и одговора. Знам да смо почели мало касније, али останите са нама.

Желео бих сада да представим госпођу Мару Вејновић, која ће говорити о судбини жена и деце у Старој Градишки. Верујем да ће она излагати на српском језику, али ће на табли бити приказан и енглески превод.

Захваљујем се и, молим вас, поздравимо госпођу Мару Вејновић.

Гђа Мара Вејновић
Преживели заточеник логора Јасеновац – Стара Градишка

Сведочење на конференцији

***Напомена:** Гђа Вејновић је свој исказ читала на српскохрватском језику. Енглески превод овог текста је за публику пројектован на табли.*

Данас ћу говорити на тему „Патње деце и њихових мајки у усташком концентрационом логору Стара Градишка – Јасеновац“. Прво бих желела да поздравим све учеснике овог догађаја, председавајућег, организаторе, научнике, историчаре и све моје колеге, односно заточенике концентрационог логора, преживеле логораше – мученике. Желим овој конференцији да буде веома успешна.

Рођена сам 4. септембра 1923. године у Жумберку, Дољани, Радатовићи, у Хрватској. Девојачко презиме моје мајке Марије било је Дућић. Мој отац се звао Никола Смиљанић.

Жумберак се налази на падинама једне високе планине некада познате као Света Гера, а сада као Трдинов врх, која данас означава границу између Словеније и Хрватске.

Моје претке – некадашње ускоке, граничаре – су у XVI веку аустријске власти изместиле и настаниле у Жумберак како би се њима оформила војна граница, односно Војна крајина између Аустрије и Турске ради заштите од Турака.

Жумберак је чувен по својим природним лепотама, али је читав крај недовољно развијен. Тамошњи људи су веома вредни и радни.

Под огромним притиском хабзбуршке власти и католичке цркве, православна епархија у Жумберку је у XVIII веку признала папу као врховног црквеног поглавара. Од тада су православни Срби постали унијати, тзв. гркокатолици. Међутим, они су сачували своје православне црквене обреде и вековима дуг фолклор и обичаје.

Моји родитељи су се борили за бољи живот наше породице. Године 1931. преселили смо се у Славонију, у Стари Грабовац близу Новске. Град Јасеновац је на само дванаест километара од Новске.

Са појавом фашизма и непосредних опасности које је он са собом доносио, моја породица, жељна слободе, одмах је одлучила да се укључи у антифашистичку борбу. Са великом одлучношћу је учествовала у свим видовима борбе против фашистичког угрожавања.

Почео је рат. И Југославија и њена војска су се распали. Од 6. априла 1941. године непрестано смо са великим запрепашћењем посматрали југословенску војску како пролази поред нас – запрежна кола и изгладнеле, промрзнуте и утучене војнике који су ишли према Београду и Србији. Земљу су поробили немачки окупатори. На сцену су ступиле усташе. Мачекова цивилна гарда је сарађивала са усташком владом. Десетог априла 1941. године објављена је декларација о усташкој држави – НДХ или Независној Држави Хрватској на челу са Антом Павелићем.

Немачки окупатори и усташе угрожавали су пре свега Србе, а онда и Јевреје, Цигане и све антифашисте без обзира на њихову националност.

Моја старија браћа су се прикључили партизанима. Никица, који је тада имао 23 године, прикључио им се у јесен 1941. године, а Ђука је имао 21 годину и партизанима се прикључио у фебруару 1942. године, али је у пролеће те исте године погинуо.

Преостали чланови моје породице су заједно са другим добро познатим антифашистима наставили антифашистичке активности у илегалу. Међутим, антифашисти из Новске и околине су били издани.

Четвртог марта 1942. године усташе су опколиле нашу кућу у Старом Грабовцу и ухапсиле нас – моје родитеље, мог брата Душана, који је тада имао седамнаест година и који је у јесен 1943. године погинуо у партизанима, моју сестру Десанку, која је тада имала петнаест година и која је 1973. године погинула у саобраћајној несрећи, и мене. Усташе су нас под јаком стражом одвеле у Новску. Моја најмлађа сестра је остала код куће гласно плачући у дворишту крај бунара. Тада је имала само тринаест година.

У исто време су у Новској и у околини похапшени и многи други антифашисти и њихове породице.

Наредног дана усташе су ослободиле моју сестру Десанку, јер је била малолетна. Моје две малолетне сестре су живеле саме и бринуле о кући. Доносиле су нам храну и чисту одећу у затворе у Новској и Новој Градишки.

Око 10. марта 1942. године усташе су моје родитеље, мог брата Душана и мене пребациле из затвора у Новској у затвор у Новој Градишки, где сам остала до 30. маја 1942. године. Тринаестог марта 1942. године покушала сам да заједно са групом затвореника и мојим братом Душаном побегнем из овог затвора у намери да се прикључимо партизанима. Међутим, усташе су ме поново ухапсиле.

Довели су ме натраг у затвор у Новој Градишки, где су ме дивљачки тукли и мучили. Онда сам пребачена у концентрациони логор Стара Градишка, где сам остала до фебруара 1943. године.

У исто време моји родитељи и моја најмлађа сестра су заједно са осталим антифашистима и њиховим породицама из Новске, Пакленице и других оближњих места одведени у концентрациони логор Сисак. Мојим родитељима је то било друго хапшење.

Усташе су нам тада опљачкале све наше ствари и имовину. Покушали су и да нам спале кућу и да заувек униште наш топли дом. Непосредно пред тај догађај моја сестра Десанка се прикључила партизанима.

У логору сам претрпела све страхоте пакла једног концентрационог логора. Била сам очевидац стално присутног страха од смрти, масовних убистава заточеника, понижавања, глади и изгладњавања. Преживела сам тифусну грозницу и неколико напада дизентерије. Ми, заточеници, осећали смо се као робље. Била сам очевидац многих болести и смрти деце и одраслих. Најтеже од свега ми је било да преживим патње деце и њихових мајки у Старој Градишки. То је било најболније. Често сам имала ноћне море. Стално сам се питала, али никад нисам успевала да пронађем одговор на то како једно људско биће може да постане такав злочинац, кољач, крволок и убица. Како су усташе могле да побију толика људских бића, поготово толико деце? Ипак, призори пакла су се настављали. Они су били наша стварност.

У јуну и јулу 1942. године у логор су из дана у ноћ допремане нове композиције вагона пуних људи. Стизале су читаве породице које су носиле беле заставе. Били су то заточеници углавном са Козаре, али и са Баније, Кордуна, из Славоније, Лике, Далмације, Срема и Земуна. У тим поворкама су се налазили мушкарци, жене, млади људи и деца. Заробили су их усташе и Немци током офанзива и напада на села и градове. Ми, заточеници, смо из дана у ноћ, збуњени и у тишини, посматрали композиције сточних вагона пуних личних ствари. Мушкарци и жене су корачали обучени у народне ношње. Мушкарци су носили

црне шешире, а жене су имале беле мараме. Гледали смо босоногу и изнемоглу децу како долазе у логор под јаком усташком стражом са упереним бајонетима.

Логор се брзо пунио, а фашисти су постајали све окрутнији и све креативнији у својим методама уништавања деце и одраслих. Ови свакодневни призори унакажене и заклане деце и одраслих били су стравични.

Једном приликом усташе су одвојиле мушку децу између седам и петнаест година старости. Обукли су их у црну униформу са усташком капом на глави и са белим словом „U“ [симбол усташа] зашивеним на њој. Данима су колоне ове изгладнеле, бледе и изнемогле деце са великим, изгубљеним очима марширале унаоколо по огромном простору логора. Деца су морала да следе наређења усташких војника који су их обучавали да постану, како су то усташе звале, главна усташка потпора или, другим речима, „њихови јаничари“. Деца су морала да певају усташке песме. Док сам их посматрала, често су и она гледала мене. Чинило ми се да их је било срамота што певају ове песме. Посматрали смо једни друге са обостраним разумевањем. Очи те деце могу се видети у књигама и публикацијама Драгоја Лукића, до сада најјачих доказа о деци-заточеницима концентрационог логора Стара Градишка – Јасеновац. Те очи, симбол срамоте и пркоса, и данас представљају најбоље упозорење.

Касније сам чула да су ова деца током ноћи у баракама, или због поспаности или чак и из ината, наглас певала чувене партизанске песме као што су „Иде Младен, води партизане“, „Ој, Козаро, ти си пуна листа“ и друге. Ово је разјарило усташе и они престадоше да обучавају децу да буду главна усташка потпора. Уместо тога су их једноставно побили или послали у друге логоре – Јастребарско и др.

Кад год су усташе отимале децу од својих мајки, по целом логору се чула ужасна кукњава пуна бола, жалости, беспомоћности и лудила. Често би групе усташа са бајонетима присиљавале мајке са децом да се окупе у велике кругове. Онда би прво затражили од мајки да се добровољно одвоје од своје деце, па од деце да се добровољно одвоје од својих мајки. Пошто нико од њих није био у стању да то учини, усташе би онда пушкама и бајонетима насртале на децу и мајке силом их раздвајајући у две групе.

Мајке и њихова деца би се чврсто стискали једни уз друге и гласно плакали док су их раздвајали. Неке од мајки које нису могле да поднесу да буду одвојене од своје деце насртале би директно на усташе и падале мртве од бајонета. Усташе би онда газиле по њиховим телима гњечећи их чизмама. Затим би децу вукли на једну страну, а преживеле мајке на другу.

Болни крици су постајали све јачи. Руке деце и њихових мајки су се истезале што су више могле, све док их на крају нису раздвојили у најжалоснијем болу, у њиховој жудњи да остану заједно. Очи су им се шириле што су јаче могле да би запамтили и најситнији детаљ с лица својих вољених. Ипак, удаљеност између деце и њихових мајки постајала је све већа, а у већини случајева она је била и заувек. Ова надљудска туга, неизвесност и крајње незнађе никада нису били јачи и суровији.

У то време сам заједно са групама младих заточеница добила задатак да током дана и ноћи негујем болесну децу. Ове дужности је организовала Ружица Штајнер, партијски вођа из логора за хрватске жене. Обављајући тај посао постала сам очевидац масовног истребљења деце у логору које се вршило на најокрутније начине. Ово је укључивало сву децу, од беба до петнаест година старости. Била сам очевидац најужаснијих облика уништавања хиљада и хиљада млађе деце и адолесцената.

Усташе би одвојиле велике групе деце. Онда би их поскидали голе и грозно исмејавали оне који су имали неке физичке недостатке. Децу би „прегледали“, а онда их класификовали у мање групе, да би их на крају све уништили – побили.

Масе деце су угурали у једну огромну логорску зграду напунивши њима сваку просторију. У једну просторију би убацивали по педесеторо или више деце у којој би она могла само да стоје.

Кад год би децу убацили у ове просторије, долазиле би три или четири опатице у тамносмеђим одорама и са белим капама. Улазиле би у зграду носећи кофе са неком течносту коју би онда наносиле на дечије усне. Кад год би их ја или неке друге заточенице питале каква је то течност, говориле би нам да је то течност која спречава жеђ.

Међутим, сат или два касније деца би почињала да вриште и јаучу дозивајући своје мајке, очеве, сестре и браћу или имена својих тетака и других рођака. Превијала би се од болова.

Њихови крици су постајали све ужаснији и ужаснији. Викали би: „О, мајко, умирем.“, „Ах, сестро, боли ме.“, „Ах, драга моја тетко, жедна сам.“

Од превијања би падали једни преко других, јер није било места. Њихове руке, ноге, тела, главе би се испреплитале. Њихова полужива тела су се распадала. Фекални отпаци су се мешали са овим полуживим дечијим телима у распадању. На телима ове јадне деце биле су отворене ране. Затим би само умирала скичећи и мучећи се у најстрашнијим боловима. Ово је трајало данима.

Усташе би наложиле једној групи заточеника да уђу у те просторије, ставе у ћебад мртву децу или децу на самрти и однесу их на одређена места где ће бити уништена. Како су дани пролазили, остаја-

ло је све мање и мање деце. На крају је само неколико најснажнијих преживело, једва.

Онда су усташе извршиле своју највећу злочиначку подвалу. То мало преостале полуживе деце преместили су на таван исте логорске зграде. Друге собе испод тавана, у којима су она деца поубијана, преуређене су у дечију болницу. Ове собе су опремили лежајима и белом постељином. Опране су и очишћене, а у кревете су смештена здрава деца. Ову децу су засипали бомбонама. Лекари и болничарке на дужности носили су беле униформе. А онда су у посету логорској, тзв. дечијој болници усташе довеле делегацију Међународног црвеног крста заједно са немачким официрима и усташким лидерима.

Усташе су се хвалисале одличном негом коју пружају болесној деци у логору. Међутим, усташе ову делегацију никада нису одвеле на таван где је неколико преостале болесне деце остављено да се распада.

Ми, заточенице на дужности, помагале смо овој деци речима утехе. Брисале смо их и давале им воде и чаја. Али све то није имало никакве користи, јер су фашисти, усташе, одлучивали о судбини ове деце.

Конечно, била сам и очевидац када су децу стављали у гасне коморе. Ово је било језиво. Чак и данас ми је доста тешко да о томе причам или пишем.

Једног дана након дужности тумарала сам по логору и наишла на једну монтажну зграду са гасном комором. Комора је била пуна голе, полуживе деце која су била набацана једна преко других. Усташе су на ову хрпу и даље бацале полужива дечија тела. И даље су у ћебадима доносили нову и нову децу. Док сам ово посматрала, телом ми је струјала хладна језа. Стајала сам тамо укопана посматрајући дно људског живота. У ту гасну комору је убачено око пет стотина деце. Стигла је и усташка патрола на челу са једним капетаном да прегледа комору. Тај заповедник је био човек ниска раста, уредно одевен, али зао човек. На прагу коморе је лежала једна гола беба стара свега неколико дана. Својим чистим и угланцаним чизмама овај усташки заповедник је стао на једну бебину ногу, док је другу ухватио руком и затим је рашчеречио. Онда ју је бацио на гомилу псујући јој српску или комунистичку мајку. Усташе су све антифашисте називале „комунистима“. Ми, антифашисти, смо се у ствари само борили за слободу наше земље. Капетан је онда наредио да се просторија затвори и да се пусти плин. Потом је отишао са групом осталих усташа.

Ја сам била утучена, ожалошћена, огорчена и разорена. Након што сам успела да скупим мало снаге, напустила сам ово место питајући се у себи шта су та деца учинила фашистима. Такође сам се

питала да ли ћемо овакав крај имати и сви ми – Срби, Јевреји, Цигани и антифашисти.

У лето 1942. године многе жене и девојке из женског логора су умрле од тровања храном. Усташе су стављале цеђ и друге отрове у храну. Настале су нове муке и болести у логору. Жене су падале мртве на голу, испуцалу логорску земљу која се натапала крвљу и гнојем из њихових тела у распадању.

Лето 1942. године је било веома топло и преко целог дана смо гореле на врелом сунцу. Заточенице које су још увек биле здраве покушавале су да помогну онима које су умирале дајући им мале гутљаје воде или само речи утехе.

Умрети на овакав начин било је као сам пакао. Патњама није било краја. Заточенице је дрмала веома јака грозница. Усне су им биле испуцале и пуне рана. Своје последње мисли и последњи умирући плач често су упућивале својој деци која су била у партизанима. Говориле су тихо, нежним, тепајућим речима пуним љубави попут „паче моје мило“ или их дозивале именима. А у исто време би их храбриле да се одважно боре за своју слободу.

Нарочито је било тешко гледати жене чију су децу управо одводили. Такође је веома болно било посматрати младе жене које су „припремали“ за транспорт у Немачку на принудни рад. Голе су их „прегледали“ и сву им косу одсекли. Обријали су им сваку длаку на телу. Онда су морале да обуку логорашку одећу. На крају су транспортоване теретним возовима на принудни рад у логоре у Немачкој.

Док сам посматрала све ове призоре ужаса у логору, често сам била забезекнута и шокирана. Кад год се сетим тих стравичних призора из концентрационог логора, дођем до закључка да се истина о свим фашистима мора рећи без обзира на њихову врсту и сој. Свет мора знати за њихове злочине како би добио праву и комплетну слику о овим починиоцима зла, монструмима и зверима.

Читаво човечанство треба да постане свесно усташких злочина како би било у стању да се избори за право на живот и слободу човечанства, а нарочито за права деце.

Док сам била у овим логорима, била сам убеђена да из тог пакла никада жива нећу изаћи и поново бити слободна. Никада нисам мислила на стално присутну опасност од смрти у таквим ситуацијама, па чак ни у оним најстрашнијим. Никада нећу заборавити шта смо све преживели у том концентрационом логору.

Интервју са госпођом Вејновић у хотелу након конференције

Зовем се Мара Вејновић-Свирић. Рођена сам у Жумберку. Онда сам од седме године живела у Новској. На конференцији која се одржала овде у Њујорку говорила сам о почецима мог укључивања у антифашистички покрет и о патњама деце и мајки у концентрационом логору Стара Градишка. Због тога ћу сада говорити о другим битним стварима које се тичу мог заточеништва.

Дванаестог марта 1942. године покушала сам да са једном групом затвореника побегнем из затвора у Новој Градишки и прикључим се партизанима. Затвореници који су организовали бекство то су урадили тако што су затворским стражарима запленили пушке. Трчали смо улицама Нове Градишке према падинама Слуња. Ја сам у то време била у доброј кондицији.

Тада сам имала око деветнаест година. Стално сам била на челу групе. Међутим, са нама је покушала да побегне и прикључи се партизанима и једна млада жена која је претходно провела месец дана у самици и која је још била у завојима због батина, а која је сада пала иза нас. Позвала ме је именом:

„Марија, не могу даље.“

Другови који су били са мном на челу групе замолили су ме да се вратим натраг и помогнем овој младој жени. Одгојена сам тако да свакако нисам могла да то одбијем и не вратим се натраг. Покушала сам да јој помогнем. Нисам успела, јер су нас усташе опколиле. Група је умукла, а за нас сада више то није било могуће.

Завезали су нас и одвели натраг у затвор у Нову Градишку. Била је то недеља поподне. Шеталиште у Градишки је било пуно девојака, младића, немачких и усташких војника и официра.

Млатили су нас док смо ми биле везане. Када су нас довели у затвор у Новој Градишки, наставили су да нас туку целог поподнева. Групе усташа су се смењивале и ужасно нас мучиле. Моја другарица се звала Љубица. Ухватили су ме због ње, када сам покушала да јој помогнем.

Онда су нас усташе раздвојиле. Сада су нас млатили појединачно. Ударали су посебно Љубицу, а онда посебно мене. Немилосрдно су нас ударали кундацима пушака. Лупали су нам главе о зид, вукли за косу и називали разним именима.

У то време сам у ствари још увек била дете. Иако сам подизана у патријархалној породици, усташе су ми говориле да сам кренула да се прикључим партизанима, јер сам неморална. Било ми је теже да се

изборим са тим што ме оптужују да сам неморална него са самим батинама. Нисам могла ни да замислим да ћу икада проћи кроз такво једно искуство.

Престали су да ме туку у један сат ујутру. Одвели су ме у самицу. Била сам сва црна и модра од батина. Пала сам у стање делиријума. Идућег дана у подне ушао је затворски стражар и рекао да ми је рођак из села Ковачевац, који је стигао из оближњег града, близу Градишке, донео ручак. Био је то заиста диван ручак. Међутим, кад сам покушала да подигнем руку како бих јела, нисам могла ни да је померим – била сам тако жестоко претучена.

Остала сам у том затвору идућих месец дана. Нису ме тукли након тога.

Моји мајка и отац су, такође, били затворени. Мој брат Душан је био са мном када смо покушали да побегнемо. Он је на крају успео да побегне и прикључи се партизанима.

После неког времена, уствари 13. маја 1942. године, са групом антифашиста, углавном жена које сам познавала из Новске и околних градова, пребачена сам у концентрациони логор Стара Градишка. Тог истог дана је мој отац ослобођен, након чега је отишао кући, док је моја мајка задржана у затвору.

Када смо камионом стигли у концентрациони логор Стара Градишка, чекале су нас усташе Дрбањ и Беванда. Ово су биле озлоглашене усташе из Старе Градишке, добро познате по својим крволочним окрутностима. Прочитали су нам пресуде. Нису навели да ли сам осуђена или не нити колика ми је казна. Суђења у ствари није ни било. Рекли су ми да су из једног документа који су држали у руци сазнали да су моја браћа у партизанима и да ће за дан или два бити доведена у логорски комплекс Стара Градишка – Јасеновац.

Једино чему сам се надала било је то да нећу видети и своју браћу заробљену. Чинило ми се да сам већ доста искусила и успевала да издржавам све те ужасе. Да сам морала још и своју браћу да видим тамо, било би ми много теже да преживим све те страхоте, можда зато што сам их много волела и што сам желела да они буду слободни.

Касније сам пребачена из Куле. Прво су нас ставили у концентрациони логор за хрватске жене. Услови ни тамо нису били ништа бољи. Тамо сам пребачена само зато што сам била унијат. То је зато што су усташе унијате сматрале Хрватима. Људи из Жумберка су били некадашњи ускоци, граничари, представници Војне границе – Војне крајине између Турске и Аустроугарске. Ми који смо долазили из Жумберка сматрали смо себе Србима и православним хришћанима. Ја сам исповедала своју православну веру, славила православне обреде и обичаје.

Услови у логору за хрватске жене били су ужасавајући. Тамо уопште није било места. Прво сам спавала у једној бараци са много жена. Барака је била препуна, па су многе жене морале да спавају напољу на земљи.

У јуну или јулу 1942. године немачке, усташке и четничке јединице извршиле су велику офанзиву на Козару и друге области у Хрватској – на Банију, Кордун, Славонију, Лику, део Далмације, Срем и Земун.

О овом сам говорила у свом ранијем излагању, као и о деци у логорима. Желим само да кажем да су животни услови били изузетно лоши. Прво, смрт је стално висила над нашим главама, јер су усташе без престанка вршиле терор по логорима. Убијали су људе сасвим произвољно, према свом расположењу, без икаквог повода и разлога.

Биле су ту и четири усташе. Звале су се Маја Буждон, Милка Прибанић, Божица Обрадовић и Нада Лубурић. Маја Буждон би насумице пуцала у заточенице док су оне, на пример, чекале у реду за одвратну неслану храну. Ову храну је углавном чинила вода са неким мањим комадом кромпира и са неколико листова купуса и била је помешана са песком. Многе, многе жене су убијене на овај начин. Ово је једноставно био њихов начин да 'умире' људе.

Онда је владала и епидемија тифуса. Жене су падале мртве по дворишту. То је било одвратно. Грозно су се мучиле. Данима би се бориле са јаком грозницом. Данима би биле у делиријуму да би на крају умрле. Њихова тела су се буквално распадала.

Лето 1942. године је било веома топло. Земља је пуцала. Сав гној из рана ових јадних болесних жена би цурила у пукотине у земљи. Ми, заточенице, нарочито млађе, покушавале смо да помогнемо овим болесним женама. Давале би им по чашу млаке воде, упућивале им лепе речи.

Нарочито ме је погодила смрт мајке Наде Драгосављевић. Наду сам познавала из партизана. Њена мајка ми је дала свој прстен који сам требала предати Нади као последњу успомену на њу. Нажалост, никада нисам успела да Нади предам тај прстен. Нада је убијена. Осим тога, прстен сам морала и бацити када су усташе претресале логор. Прстен сам зашила у шареницу, врсту ћебета, коју сам понела са собом из затвора. Тако, док је усташа Милка Прибанић претраживала руб једног ћебета, ја сам потајно извукла прстен из шаренице. Затим сам га бацила, јер сам знала да би ме убила да га је пронашла.

На крају сам и ја добила тифус. Доктор Буки, Јеврејин из Сарајева, веома добар човек, водио је бригу о болесним женама. Лежале смо на некој врсти дрвених кревета у некој врсти бараке. Ја сам све време била у делиријуму. Ми, заточенице, организовале смо своје

болничарке. Ове болничарке су нам давале воду. Наносиле су нам је на усне како бисмо лакше преживеле грозницу и бол на испуцалим уснама. Доктор Буки нас је стално обилазио. Његове топле очи и брижан поглед били су као окрепљујућа снага.

Претпостављам да то што су млађе заточенице преживеле тифус мора да има везе са тим што смо биле доста младе и што смо имале јаку жељу за животом. Усташе су мислиле да болујемо од затворског грипа. Да су знали да је ово био тифус, све би нас побили. Биле смо веома захвалне доктору Букију, Јеврејину из Сарајева, који је успео да од јеврејске заједнице добије неке основне лекове као што је аспирина, па чак и лекове за срчане болеснике. Никада га нећемо заборавити.

Једног дана била сам веома близу смрти. Овај немили догађај ме је могао извући из баракe. Једна група усташа је дошла заједно са доктором Букијем и болничаркама да обиђе баракe. У то време сам била у стању да седим. Била сам веома слаба и веома бледа. Тен ми је и иначе био веома светао, а коса црна. Вођа усташке групе ме је погледао и упитао доктора Букија да ли сам ја Јеврејка. Доктор Буки је рекао да нисам. Усташа је поставио исто питање још два или три пута и сваки пут је доктор Буки рекао не. Усташе су отишле. Да је доктор Буки рекао да сам Јеврејка, то би ме одвело у смрт. Убили би ме као и већину младих јеврејских девојака. Доктор Буки ми је још једном спасао живот.

Након што сам изашла из баракe и осећала се боље, још цео месец нисам била у стању да ходам. По концентрационом логору сам могла да идем само четвороношке. Изгубила сам сву косу. Било ми је доста тешко да повратим снагу.

После сам премештена и сврстана у нову групу у тзв. Млада-лачку собу. Звали смо је младалачком собом, јер су све заточенице у њој биле младе. У концентрационом логору смо имали тајну организацију Комунистичке партије. Ова организација је водила бригу о болесним друговима. Такође је покушавала и да нас све заједно окупља и да нам даје савете како да се чувамо и истрајемо. Она нас је и храбрила. Говорили би нам да ћемо преживети и да ће све поново бити лепо као што је било пре, док смо били на слободи. Дакле, партијска организација је бринула о нама, иако смо сви непрестано гледали у смрт и суочавали се са новим немилим догађајима.

У једном таквом догађају усташе су шетале поред строја и из њега издвајале сваку трећу особу. Ја сам имала среће што нисам била трећа. Због тога сам, још једном, остала жива.

Добро се сећам ужасних последица тог догађаја. Тада је убијено тридесет Јевреја које су држали изван овог строја. Ти Јевреји су били из Новске. Ја сам их знала. Срели смо се на улазу када су их доводили

у концентрациони логор. Погледали смо једни друге. Поздравили смо се само погледима. Нисам хтела да им кажем здраво, јер нисам желела да их изложим опасности пошто сам ја већ била у концентрационом логору. Ни они мени нису могли рећи здраво, јер су се плашили. Ови људи су били наочити, дотерани и лепо обучени. Са собом су носили тешке торбе.

Четири дана касније десило се ово постројавање које сам управо поменула. И као што сам рекла, ових тридесеторо људи нису били у строју него су се налазили у колони за ликвидацију. Дакле, видели смо се поново. Опет смо се поздравили само погледима. За само четири дана они су претворени у лешеве. Били су тровани, тако да су сада једва били у стању да ходају. Једва су могли да носе свој пртљаг. Тако је усташама требало свега четири дана да униште ове добро ухрањене и јаке људе.

Дакле, они су постројени у ову колону. Посматрала сам ту колону људи када су одлазили. Ужасно сам се осећала због свих тих људи. У колони се налазило 3.500 људи, мушкараца и жена. Усиљеним коракком су ходали према Градини. А онда су их тог поподнева вратили у запрежним колима која су тог јутра ишла испред колоне. Ова запрежна кола су сада била пуна њихових мртвих тела. Такође су била пуна и пртљага и личних ствари заточеника који су отишли у тој колони од 3.500 људи.

Усташе су се затим понапијале. Певали су. У ствари, нису певали него су се драли као да певају. Целе те ноћи су славили – извршавајући наређење да славе. Добили су наређење да прославе убијање 3.500 невиних људи и антифашиста.

Овај инцидент ми је донео много боли. Тешко ми је било да се од тога опоравим – и не само тада него и у многим другим ситуацијама када сам била очевидац ужаса.

Једном другом приликом усташе су нас, заточенице, позвале у строј испред једне зграде у дворишту концентрационог логора. Стајале смо наспрам зида. Један усташа је седео за неким столом. Био је то усташки официр, или капетан, који је читао наше пресуде. Тада сам први пут чула да сам због својих антидржавних активности осуђена на годину дана затвора у концентрационом логору. Претпостављам да су тада намеравали да ме убију, јер су ми рекли да се окренем према зиду те зграде.

Тако сам заједно са онима који су исто тако били одабране ту стајала пола сата чекајући да будем смакнута. Изненада – можда је ово било психолошко мучење – усташе су нам рекле да смо сада слободне и да се можемо вратити у своју бараку. Ово искуство је на мене утицало тако да сам од тада изгубила сваки страх од смрти. Све што

сам преживела у концентрационом логору било је тако грозно, тако погубно и тако тешко. На пример, моји другови, браћа Цар и њихова сестра Јелена, били су добро познати партизани из Новске. Гледала сам њихову мајку када је умирала. Била је тако мршава и тако слаба да је као дух пружала своје руке према зиду. Водила сам бригу о њој све до самог краја. Она би дозивала имена своје деце, нарочито Петрово, који је био партизански херој, један од првих у Славонији. Касније је постао и народни херој. Умела је да дозива „Перо, паче моје мало, драго моје дете. Драга моја децо, чувајте се. Ваша мајка умире. Ви се морате борити за слободу.“

Била је у страшним боловима када је умирала. Наравно, људско биће не може ово лако да поднесе. Све те смрти утицале су на нас, заточенике, а утицале су и на мене саму. Овако је било све време док сам била у логору.

У логору нисам никада обављала неке послове. У ствари, мој посао је био да негујем болесне заточенице и децу. О томе сам већ говорила приликом свог сведочења на конференцији, тако да се не бих понављала.

Умела сам да из једне логорске зграде посматрам људе како шетају поред реке Саве. Иако сам била убеђена да из логора никада жива нећу изаћи, ипак сам и даље жудела за слободом која је тада изгледала као један немогућ сан. Међутим, тада се десило нешто веома необично. Као што се то [размена заточеника] дешава у свим ратовима, и у овом су Комунистичка партија и партизани организовали размену заточеника концентрационих логора за заробљене усташе, домобране [редовна хрватска војска] и немачке официре.

Једног дана позвале су ме усташе. Било је то негде око 1. фебруара 1943. године, неких десет месеци након што сам затворена у тај пакао на дну живота. Позвали су и моју другарицу, Бубу, Љубицу Јанчић, девојачко презиме Зец, која је, нажалост, преминула пре две године. Она је, када смо изашле из концентрационог логора, постала моја старија сестра.

Усташе су нам само рекле да узмемо своје ствари и да одемо у двориште. Тамо су нас претресли. Бринули смо се куда ћемо поћи. Другови су нас тешили говорећи нам да вероватно идемо кућама. Међутим, у камиону којим су нас одвели из комплекса концентрационог логора налазило се и неколико усташа. Заповедник је био Брацо усташа. Само су га тако звали. Он је једном хтео да ме одведе у самицу. То је значило смрт. Сада нам нису хтели рећи куда нас воде.

Док смо пролазили поред зграде усташког штаба, на балкону су стајали [фратар] Мајсторовић, који је у то време био командант логора, и [Макс] Лубурић, који је био бивши командант Јасеновца и високи

ушашки званичник, заједно са десеторицом других ушаша. Посматрали су нас. Разговарали су о нечему, али их ми нисмо могли чути. Такође су се и смејали. Онда смо напустили двориште концентрационог логора. Путовали смо једно време, али и даље нисмо знали куда идемо.

Ушаша Брацо, који је у логору био тако округан, сада је постао доброћудан. Рекао нам је да је он мање–више залутао међу ушаше. Био је заиста благ. Рекао нам је да, уколико се у животу будемо икада поново срели и уколико му будемо могли помоћи у случају да му је таква помоћ потребна – да му то свакако морамо учинити.

Ми нисмо рекли ни реч. Нисмо знали шта се дешава. Ишли смо у правцу Окучана. Видели смо да не идемо према Загребу. Онда су нас одвезли у затвор у Новој Градишки, у онај исти затвор у ком сам се налазила пре него што су ме послали у концентрациони логор.

Ту испред затвора су нас поново претресли, а онда нас убадили у једну хелију у којој је већ било много жена. Овог пута то није било због неке офанзиве, већ због нових хапшења антифашиста у Градишки, Новској, Пакленици, Рајићима и осталим околним градовима у близини Јасеновца. Јасеновац је неких 25 километара удаљен од Нове Градишке и само неких 12 километара од Новске, где сам раније живела.

У тој хелији сам се срела са Вером Шлимар, младом женом коју сам знала из Новске. Рекла ми је да су дан пре него што су њу ухапсиле, ушаше поново ухапсиле моје родитеље, као и моју најмлађу сестру, и да су их све одвеле у концентрациони логор у Сисак. Ушаше су покушале да нам запале кућу, али се није знало да ли је она изгорела или не. Ипак, сва наша имовина је опљачкана. Тако је моја породица разбијена, а наш дом, наш топли дом заувек уништен.

Осам дана су разни ушашки агенти, исте оне ушаше које су ме тукле пре него што сам одведена у концентрациони логор Стара Градишка, долазили да нас посматрају кроз оканце на вратима хелије. Ниједном нас нису ништа питали. Онда смо наједном након осам дана раном зором зачули звецкање чизама и оружја у ходнику. Отворили су врата наше хелије. Један старији жандарм нам је рекао да понесемо све своје ствари, јер ће нам требати. Ја сам понела свој завежљај. У њему нисам ништа друго имала до неколико пари доњег веша и једне кашике. А онда ме је он упитао: „Драго дете –“. Ја сам изгледала веома млада. „Шта си то урадила па све ово преживљаваш?“

Наравно, ја нисам рекла ни реч. Нисам чак ни знала шта бих му рекла.

Он је рекао: „Понеси све. Све ће ти бити потребно.“

Када смо Буба и ја изашле у ходник, са обе стране су се налазили немачки официри са митраљезима у рукама. Прошле смо између ових редова војника и стигле испред затвора. Ту се налазило много људи. Било

је ту много усташа, домобрана, чак и лугара. Чекао нас је један велики камион. Рекли су нам да се попнемо у њега. И ми смо се попели. Тамо смо затекли камион пун фашиста разних врста.

Поново смо увидели да не идемо према Загребу нити да идемо према Немачкој. Поново нисмо знали куда идемо. Буба, која је била велики антифашиста, професор књижевности пре рата и вођа антифашиста у Хрватској, изненада је запевала партизанску песму „Билећа“. Два друга заточеника из затвора у Новој Градишки и ја смо јој се придружили. Један је био младић из Славонске Пожеге, а други једна средовечна жена, Мила Домбаровски, из Нове Градишке. И оно што је у почетку било само тихо мрмљање веома брзо се претворило у гласно певање.

Пошто смо мислили да идемо у смрт, желели смо да умремо храбро. Договорили смо се да не треба да покажемо било какав страх и ако морамо умрети, то не може бити никако другачије до храбро. Усташе и остали фашисти су били збуњени.

Одједном су усташе, како смо се приближавали обронцима Слуња, почеле разговарати о партизанима који су до тада долазили у градове кроз које смо управо пролазили. Партизани би долазили да ту славе Божић и Ускрс, а славили су заједно и католичке и православне празнике. Усташе су причале о партизанским биткама на том подручју и како партизани не живе тако лоше као што су живели у шумама.

Ми и даље нисмо знали шта се дешава. Коначно, стигли смо на договорено место и камион је стао. Усташки фашисти су постали тако обзирни да су нам чак помогли да сиђемо из камиона. Ту се налазила једна омања речица. Узели су нам свежњеве и носили их уместо нас. Чак су хтели и нас да носе. Нисмо то дозволили, јер смо били исувише поносни. Осим тога, били смо веома огорчени због свега онога кроз шта смо прошли и због тога што смо знали шта чека заточенике у концентрационом логору Стара Градишка и у осталим логорима.

Стали смо и прешли речицу. Ноге су нам биле кроз мокре. Било је пролеће, не баш пролеће. Био је 8. фебруар 1943. године. Ту је стајала једна група усташа, а са њима је био и окрутни усташки агент Шикић, који ме је жестоко тукао и вређао у затвору. То је било пре него што су ме послали у концентрациони логор. Усташе су нам рекле да чекамо. Стали смо и чекали.

Неочекивано, исти усташа Шикић ме је позвао на страну и упитао: „Знаш ли куда идете?“

Ја сам рекла: „Не знам. Претпостављам на стрељање.“

Он рече: „Бићете размењени за неке немачке официре. Идете у партизане.“

Нисам могла да дођем себи од толике среће. Ово је значило да сам ја заборавила на своју слободу. Онда је наставио рекавши ми: „Знаш шта, ти си млада жена. Живот у партизанима је веома тежак. Врати се. Немој ићи. Одустани од размене.“

Рекла сам му: „Зашто бих одустала од размене? Ја је желим. На крају крајева, где бих отишла ако бих одустала од размене?“

Он рече: „Кући.“ Онда сам га упитала: „Како могу да идем кући када сте ми ухапсили родитеље и најмлађу сестру и одвели их у концентрациони логор и кад сте ми похарали сву имовину и запалили кућу? Ја немам куда да идем.“

Он рече: „Ми ћемо ти дати посао у канцеларији или би могла да радиш у фабрици или би могла да радиш у Немачкој.“

То без сумње нисам могла да прихватим. Зашто је он то радио, не знам ни до данас. И на крају крајева, била сам очито предвиђена за размену заточеника, те му рекох: „Пусти ме. Желим да будем размењена.“ Тако он рече: „Добро.“

Онда настави и рече: „Али кад после размене будеш увидела да једноставно не можеш да издржиш да спаваш под дрвећем, и по киши, и кад будеш у сталној опасности – побегни. Иди до прве усташке станице у било ком граду на овом подручју и реци да ти је усташа Шикић из команде у Новој Градишки обећао да те они неће тући. Реци им да те морају довести до њега. Или, у случају да једног дана будеш на стражи, негде високо у планинама са партизанима, само побегни и уради исту ствар.“

Ја на то рекох: „Не, ни не помишљај да бих се икада вратила у оне рупе. Жива, никад.“

Тада ме је пустио. Придружила сам се својој групи и нас четворо смо стали на страну. Сва усхићена, рекла сам Буби: „Бубо, драга, идемо у партизане. Размениће нас.“

Ни она није могла да обузда своју радост. У том тренутку су усташе кренуле испред нас. Пратили смо их ходајући на одстојању од педесет метара и овог пута сами носећи своје ствари. Неочекивано, један од усташа који су остали иза нас нам је довикнуо: „Поздравите мог ујака! Зове се (како год). Он је горе у партизанима.“

Други је рекао: „Поздравите мог кума. Зове се (како год). Он је горе у партизанима.“ И тако су довикивали и довикивали.

Ми смо се полако пењали према једном брду на ком су се налазиле беле заставе. Одједном смо угледали партизане са црвеним петокракама на капама. Била су их шесторица или седморица. Усташе су стале на једну страну, а партизани на другу, док смо ми остали позади.

Партизани су рекли: „Смрт фашизму!“ Усташе су рекле: „За домовину и за фирера Павелића, спремни!“

Онда је усташа Шикић, заповедник размене заточеника и специјалиста за мучења, који је покушавао да ме убеди да се вратим с њим, рекао: „Колико је примирје – пола сата, два сата, три сата?“

Партизани су одговорили: „Како год желите. Ако желите, можете и одмах започети борбу. А ако не, нека буде како је договорено и како ви предложете.“

Потом је усташа рекао: „Нека буде како је договорено.“

Партизани су позвали нас, а усташе су позвале немачке официре. Била су их двојица. Речено нам је да заменимо стране. Трчали смо до друге стране. И немачки официри су трчали, али према усташама. Били смо пресрећни.

Природно, усташе су биле спремне да крену натраг. Салутирали су једни другима и усташе су се руковале са партизанима.

Овако смо се ми прикључили партизанима. Нашој срећи није било краја. Али морам да додам овај детаљ о фашистима. Никад им нисте могли веровати. Иако су викали: „Поздравите мог партизана и тако то“, док смо ишли на овај састанак, они су покушали да партизанима поставе заседу. Имали су неки план и неки су кружили иза кућа. Десет до петнаест минута касније вратили су се злобно се осмехујући. Ипак су одустали од ове заседе и вратили се до осталих усташа рекавши им: „Ништа се није могло учинити. Иза сваког камена је партизан.“

И тако смо се ми прикључили партизанима. Дочекали су нас врло срдачно и са ручком, топлим ручком. Били смо веома срећни, јер је ово за нас уистину било поновно рађање. Никада то нећу заборавити.

Буба Јанчић ми је у тим данима пружила огромну помоћ, иако је пре тога нисам познавала. Била је старија од мене. Пре рата је била професор књижевности, што ћу и ја постати после рата. Ја сам јој једноставно била као млађа сестра. Добро је бринула о мени. У партизанима ми је давала савете о животу, како бих требала да се понашам, каква партизанка треба да будем. Била сам јој веома захвална. Биле смо нераздвојне пријатељице до краја живота. Умрла је у мом цветњаку пре две године.

С друге стране, биле смо заједно у партизанима и много патиле сваки пут када би се сетиле осталих заточеника или када би помислиле на оне који су се још увек патили. Због тога смо морале да се боримо.

Оног дана када сам се прикључила партизанима чула сам да је мој брат, који је био две године старији од мене, погинуо. У партизанима је био од фебруара 1942. године. И то ме је такође веома болело.

У партизанима сам била омладински командант. Дању бих учила, а ноћу бих плакала. Овако је било све до краја рата. Иако није било лако, била сам веома срећна у партизанима, јер сам била слободна.

Ово је оно што сам желела да кажем. На срећу, моји родитељи су изашли из концентрационог логора. Моја сестра је преживела тако што се до ослобођења скривала код наших рођака у Добоју. И мој најстарији брат је преживео. Мој брат који је био две године млађи од мене је погинуо у партизанима. Моја сестра која је била четири године млађа од мене постала је партизанка са шеснаест година и касније је погинула у саобраћајној несрећи.

Живот се наставио. Веома сам поносна на своју антифашистичку борбу и на антифашистичку борбу свог народа. Веома сам срећна што сам у њој учествовала од самим почетака када су се појавили фашисти и касније, у рату са партизанима, па чак и касније, у ослобођеној земљи. То је све. Хвала.

Гђа Љиљана Иванишевић
Преживели заточеник логора Јасеновац – Стара Градишка

Сведочење на конференцији

Напомена: *Сведочење госпође Иванишевић је на енглески језик превела др Весна Најфелд, дете преживелих логораша у Независној Хрватској у Другом светском рату.*

Ја сам Љиљана Иванишевић и ја сам некадашње дете-заточеник концентрационог логора. Данас ћу вам испричати причу о свом животу у логору. Ту причу нећу испричати као одрастао човек, већ као дете. Данас ћу поново бити то дете.

У логор сам доведена из села Велико Набрђе, које се налазило близу Ђакова у Славонији. Тамо је живела породица моје мајке, моји баба и деда. Ја сам била у кући моје тетке.

Једанаестог августа 1942. године стигле су усташе. Опколили су цело село и одвели нас у логор. Прво су нас довели у Ђаково, где су нам наредили да уђемо у теретне вагоне, вагоне за стоку. Вагони су већ били пуни људи. Били су препуни. Било је баш грозно. Гушили смо се. Био је август и било је веома вруће. У њима су се налазила мала деца, старији и болесни људи. Свуда се чуло врштање. Воз се кретао. Нисмо знали куда идемо. Када се воз коначно зауставио, нашли смо се у логору Јасеновац. Била је то прва станица.

На станици у Јасеновцу усташе су одвојиле мушкарце од шеснаест и више година и одвеле их даље. Нама, деци, и женама су наре-

дили да се вратимо у вагоне. Поново смо путовали, док нисмо стигли у Окучане. Тамо смо сишли поново. То је место одакле је почела моја голгота – моја велика голгота.

Када смо стигли у Окучане, наређено нам је да пешице пређемо четрнаест километара до логора Стара Градишка. Пут је био шљунковит, а ми смо били боси. Био је веома врућ. Усташе су нас силиле да трчимо. Они који нису могли да прате темпо ударани су и бичевани.

Сећам се једне жене која је поклекла над неким бедемом и испустила бебу. Беба се откотрљала доле. Сећам се да је жена била сва у белом. Касније сам сазнала да је била са Козаре.

У то време сам имала само шест и по година.

Коначно смо стигли на пола пута. Усташе нису знале шта ће с нама. На некој ледини су око нас поставили бодљикаву жицу. Стајали смо на сунцу. Нигде није било хладовине за нас. Ту су нас заиста држали као стоку. Стајали смо неколико сати. Усташе једноставно нису знале шта ће с нама. Касније, кад сам одрасла, сазнала сам да је концентрациони логор Стара Градишка био препун заточеника, тако да су прво морали да га испразне како бисмо ми дошли. Била је довољна само једна реч да нас усташе све на месту поубијају. Ипак, одлука је била да се прво побију они који су већ били изнемогли.

Поново нам је наређено да кренемо пешице до логора Стара Градишка. Нисмо имали ни воде ни хране. До тада смо изгубили појам о времену, јер нисмо знали колико смо дуго путовали у вагонима – ни кад је био дан, а кад ноћ. Било је језиво.

Стигли смо у концентрациони логор Стара Градишка. Нашли смо се испред Куле, која је у првој Југославији била казниона.

Ту су почеле дечије муке. Прво су децу одвојили од својих мајки. Новорођенчад су отргнута с мајчиних дојки и бацана као векне хлеба. Било је то веома жалосно. [Гђа Иванишевић се бори са сузама.] Ја сам била са својом тетком. Имала сам једног старијег и једног млађег брата. Мој млађи брат је нестао. [Са сузама у очима, гђа Иванишевић наставља причу.] Ко зна, можда је још увек негде жив. Мој старији брат и ја смо преживели.

На улазу у Кулу усташе су нам узеле све ствари. Једину вредну ствар коју сам имала био је пар минђуша које сам имала у ушима. Узеле су их усташе.

Онда смо ушли у казниону Кула. Почео је пакао. Све млађе жене, јаке и способне за рад, отпремљене су у Немачку на робовски рад. Деца су одведена у логор за децу. Мислим да нигде у свету није постојао концентрациони логор само за децу осим у Хрватској у то време. Нигде за то нисам чула. Нигде о тако нечем нисам прочитала. То

је био јединствени логор за децу у Другом светском рату који се налазио у Хрватској.

Тетка ме је сакрила под своју велику и широку сукњу, у славонском стилу. Ја сам била ситна. Тако сам остала са тетком у логору Стара Градишка. Моје невоље су већ почеле. Логораши су морали да ме крију. Живела сам на првом спрату где су се налазиле самице. Била је ту једна рупа у зиду и ја сам живела у њој као животиња. Жене су ме прекривале неким прњама.

Касније, нисам смела да идем по логору. Међутим, када сам могла, када није било усташа у близини, скитала сам по логору. Познавала сам сваки педаљ логора. Умела сам да откидам делиће малтера са преграда и зграда које сам, када сам била веома гладна, јела. Јела сам такође и сваки комадић траве који би се појавио. [Гђа Иванишевић брише сузе.]

Морам вам и ово рећи. Четири човека – гробара, како смо их звали – долазили су да купе лешеве. Један од њих је био висок и велик човек. Сваког дана би носили лешеве и тако прљали руке. Вадили би траву из цепова и њоме их брисали, а онда би је бацали. Једва сам чекала да оду, јер бих онда ту траву јела. А кад је тај велики човек видео шта радим, почео је да ми свакога дана потајно, да нико не види, доноси траву да једем. Чедомил Хубер, председник Секције преживелих логораша, рекао ми је да је тај човек преживео логор.

Наша храна се састојала од неке врсте течности у којој сте могли видети нешто киселог купуса. У ствари, то је била само вода са мало кукурузног брашна. Била је горка и грозног укуса. Ипак, било је то нешто што се једе, јер је била једина храна у логору. Морам вам рећи да се у овој течности такође налазила и измрвљена трава. Ово је било добро познато свим логорашицама. Када смо је пиле и ако би на дну било траве, застале би и покушавале да је избацимо. Међутим, биле смо веома гладне, тако да смо пиле ту течност и такође јеле траву. Ја сам такође све то јела.

Испричаћу вам о свему чега се сећам. На крају крајева, ја сам била само дете. Сећам се једне јаме која се налазила на десној страни чим уђете у логор. Она је била, да је тако назовем, тоалет. Био је то један дугачак отворен јама–заход пун измета и глиста. Смрдео је неподношљиво. Једног дана је док га је користила, у њега упала једна Јеврејка. Претпостављам да се онесвестила. Логорашице су кренуле да је извуку одатле. Јасно се сећам тог догађаја. Вриштала сам, јер све оно што сам могла да видим били су само њени прсти. Логорашице су је извукле. Имале смо мало воде и то мало што смо имале потрошено је на њено брисање. Имали смо само један бунар у логору Стара Градишка. Вода је била пуна муља као река Сава. Тако, да би свако могао

да добије по мало воде, морали смо да сачекамо да се она разбистри пре него што бисмо је почели пити. Ово мало воде утрошено је да би се она обрисала. Умрла је одмах након што су је обрисали.

У логору смо сви добили шугу и, наравно, вашке. Усташе су ме обријале до главе. Скинуле су ми одећу, моје рите које сам носила, која није прана од мог заробљавања. Онда су нас усташе нечим премазале по телима, претпостављам кречом. Нешто ме је ужасно пекло по телу. Цело тело ми се скорело. Од грозних рана које сам тада задобила и данас још увек имам ожиљке на коленима. Сећам се тих неподношљивих болова. Веома добро их памтим. [Говори тужна лица и са сузама у очима.]

Следеће, сећам се огромних бачви. Макар су ми се таквим чиниле у то време. У њима су се налазиле старе непокретне жене које су умирале. Пузале су једна преко друге. Биле су јако прљаве. Било је ужасно. И када би падала киша, а ја нисам имала где да се склоним, улазила сам код њих. Две баке из села моје мајке су тамо умрле. Сећам се кад се то догодило. Мој друг-логораш Петровић, који ће данас говорити, познавао је ове две жене.

Памтим и један немили догађај који сам требала раније испричати. Једна жена је покушала да се баци у бунар када су јој усташе одвеле дете. Спречили су је. Али су је због тога закључали горе у кулу. Била је трудна. Тамо горе је кукала данима. Не знам да ли је била у порођајним мукама или шта. Било је јако страшно слушати њену кукњаву. Онда је једног дана више нисмо чули.

Сада ћу вам испричати како сам изашла из логора. Сећам се свог последњег дана у логору. Један човек је дошао у логор тражећи своју ћерку. Није могао да је нађе. Добио је одобрење да изведе неког. Онда је видео мене. Видео је ништа, сподобу; костур са великим стомаком. Рекао ми је да је видео само два велика тужна ока. Питао је да ли може да поведе мене и усташе су му дозволиле. Тако сам била спасена. Веома сам му захвална. Звао се Лазар Станојевић. Био је из села Мајар код Ђакова. [Говори са сузама у очима.]

Морам вам рећи да сам се, док сам била у логору, радовала нечему што нико иначе не жели да види – гробарима. Била сам тада најсрећнија, јер бих добијала траву кад они дођу, што је значило да ћу имати нешто да поједем. Умела сам да сисам палац толико да на њему није остало ни мало коже. Била је то једна велика рана. А и након рата када се све вратило у нормалу и кад год сам била гладна, и даље сам сисала свој палац. Требало ми је доста времена да се ослободим те навике.

То није све. Након што сам изашла из логора, била сам веома гладна, па сам јела. Због тога сам имала опструкцију црева. Морала

сам на операцију од које умало нисам умрла. Молим вас, извините због плакања.

Писана изјава госпође Љиљане Иванишевић

Зовем се Љиљана Иванишевић и као дете била сам заробљена у јасеновачком логору V – Стара Градишка. У логор сам доведена 11. августа 1942. године из српског села Велико Набрђе, које нажалост више не постоји.

Ова моја голгота почела је када су нас усташе као сардине спаковале у сточне вагоне. Умирили су и стари и млади, без хране и воде. О томе колико дуго смо остали у тим вагонима не могу вам рећи, али остали смо тамо све док нису направили место у јасеновачком логору. Тамо су мушкарце одвојили од жена, које су са децом поново враћене у вагоне и превезене до Окучана. Тамо су нам се прикључили и заточеници који су стигли са Козаре, а затим се све претворило у пакао.

Усташе су нас присиле да идемо пешице четрнаест километара до Старе Градишке. Била сам боса, као и остали. Морали смо и да трчимо, а крви је било свуда. Деца су плакала, а стари и болесни падали. Они који су постојали, који нису могли да иду даље су на месту убијани – прави пакао. На пола пута смо морали да чекамо док се логор у Старој Градишки није испразнио. Коначно смо кренули и стигли на место одакле су само мртви могли да оду – у пакао на земљи, чак и горе од тога.

Пакао на земљи: деца отргнута од својих родитеља, мајке остављене са рукама испруженим према својој деци која су негде нестајала, деца која су вриштала, усташе које су их крвнички ударале, потргани ланчићи, златно прстење, новац, крв. Млађе жене су одведене у радне логоре у Немачкој, деца у дечије логоре, који су постојали само у Хрватској, а стари и болесни су остављени у Кули.

Све су нас обријали до главе и одузели све што је било вредно. Полуголи, без воде и хране, чекали смо да дође смрт. Официр команде, Анте Врбан, заједно са двојицом најсвирепијих усташа, долазио је у логор свакога дана и одабирао оне који ће бити одведени на рад у Млаку и Јабланац. Помислила сам да бих радећи могла зарадити храну [ако бих пошла са њима], али нажалост то је било далеко од истине. Уместо тога, они су директно одведени на убијање. Ово је био начин да се направи места за нове који ће доћи.

Сећам се великих бачви са црвима које су нам давали као храну. Неке празне бачве су лежале са стране у које сам умела да се увлачим и у њима спавам. Тамо су поред мене умирале старице, а по њиховим

телима су се скупљале муве. Мени су колена, лице, руке биле све у ранама. Још увек од њих имам ожиљке. Умела сам, када сам била гладна, да сисам прст тако да ми се сва кожа са њега изгулила и на којем се онда створила отворена рана која се гнојила.

Сећам се јаме која је служила као заход. Гледала сам жене док су тамо чучале са цревима која су им висила. А када сам видела своја, помислила сам да ми расте реп.

Сећам се вриштања једне жене у порођајним мукама која није могла то да издржи и која је умрла од болова.

Сећам се да сам гулила зид и јела га.

Сећам се тела која су одношена, бачви са женама које су у њима пузале једна преко друге као слепи мачићи, мртвим и живим женама – и црва, мува.

Један гробар их је одатле извлачио и брисао своје руке травом коју би вадио из џепова. Чекала бих да он оде и онда халапљиво, као животиња, јела ту траву коју би он бацио на земљу. Тај „велики човек“, како сам га звала, приметио је ово и онда би ми сваког пута када је долазио доносио по мало траве. Чула сам да је преживео рат и да је умро пре неких десет година.

Спашена сам и изведена из логора захваљујући једном добром човеку који је дошао по своју ћерку. Она није била тамо и он је питао да ли уместо тога може да узме мене. Тада сам била једино дете у логору и нисам нимало личила на људско биће. Нисам могла ни да ходам. Моје тело пуно рана чиниле су само кости и велики стомак. Била сам запуштена и прљава и личила на изгладнелу животињу.

Дали су му одобрење. Умотао ме је у свој капут и одвео кући. Био је то Лазар Станојевић из села Мајар код Ђакова, а година је била 1943.

Прошла сам кроз тежак период. Јела сам халапљиво и имала проблема са желуцем и цревима. Имала сам три операције и једва преживела, али сам и даље веома захвална Лазу Станојевићу, човеку који ми је дао други живот.

Гђа Љиљана Иванишевић и преводаца, др Весна Најфелд

Г. Саво Петровић
Преживели заточеник логора Јасеновац
Побегао 22. априла 1945. године

Сведочење на конференцији

***Напомена:** Г. Петровић, преживели заточеник јасеновачког логора III, био је један од учесника пробоја из овог логора 22. априла 1945. године. Г. Петровић је читао своје сведочење, које је било написано на српско-хрватском језику. На конференцију је донео и исту изјаву која је преведена на енглески језик у Југославији. Текст који је овде дат представља независан превод онога што је г. Петровић рекао. Разлика између ове верзије и писане, преведене изјаве је минимална.*

Рођен сам 1925. године у селу Велико Набрђе, општина Ђаково, [после Другог светског рата, у] Република Хрватска. Тамо сам живео са својом породицом до 11. августа 1942. године. Од 11. августа 1942. до 22. априла 1945. године био сам очевидац свих несрећа једног концентрационог логора и веома се често питам: „Да ли је могуће да један људски организам може да издржи сва та понижења, патње и злостављања?“

У раним јутарњим сатима 11. августа 1942. године усташе су дошле у наше чисто српско село и заробиле све становнике Великог Набрђа, као и становнике суседних српских села Паучје, Ченково и Боровик – око 2.000 жена, деце и пунолетних одведено је у Јасеновац и

Стару Градишку. Целим селом је завладала вриска, страх и осећање очаја и безнађа. Усташе су биле свуда наоколо са ножевима, пушкама и митраљезима. Људи су узели најнеопходније ствари, убацили их у запрежна кола и у колони кренули према Ђакову, неки пешице, а неки на сеоским колима. На Сајмишту у Ђакову одузете су нам све ствари, а потом су нас утоварили у сточне вагоне у којима смо целу ноћ, без воде и хране, путовали до логора Јасеновац.

Тог судњег дана су из Великог Набрђа у логоре депортоване 192 породице са 900 чланова; 380 сељака из Великог Набрђа нису дочекали ослобођење. Подлегли су под тортуром усташа у логорима. Логори су са лица земље збрисали целе породице и унаказили оне који су остали живи.

Када смо ушли у логор, дочекали су нас са оружјем и тукли. Одведени смо на једну ледину у оквиру логора где су нас чекале усташе и неки официри. Наредили су нам да предамо све драгоцене ствари које смо код себе имали, па чак и храну ако ју је неко имао, а потом су нам скинули одећу. Били смо голи и тако остављени целу ноћ и дан. Жене са децом старом до четрнаест година одвојене су и послане у Стару Градишку. Тамо су децу одвојили од својих мајки, а онда су младе и здравије жене послали на принудни рад у Немачку. Старије жене су одвојене и побијене. Међу њима је била и моја мајка. [Г. Петровић се овде зауставио и погледао у публику.]

Ми, мушкарци, подељени смо у две групе: слабији на једну страну – они су одмах ликвидирани – а ми млађи смо добили стару одећу и неки од нас су осуђени на логор „Ш-Ц“, којег су називали логором истребљења. Док смо се смештали у тај логор, искуснији заточеници су нам давали савете: „Пазите се. Овде слушате и ћутите. Овде ништа не говорите, ништа не питате. Имајте на уму да вас свако може претући и убити – ужареном жицом, маљем по глави, ножем у грло и груди. Људи овде признају ствари које никада нису починили.“

У логору Ш-Ц провео сам најстрашније дане свог живота. Видео сам како су голи људи бичевани и како су убијени без икаквог разлога, како старци плачу као деца. Видео сам мртве људе укочених погледа и сувих зеница. Видео сам многе који су би били претучени при сваком кораку који би направили, посебно када сам радио на изградњи бране на Сави. Лопате су се често користиле да се њима смрскају главе логораша. Стрељања су била јавна. Убили су моју мајку, моје стричеве и ујаке, тако да сам ја остао сам на овом свету.

У логору Ш-Ц није било ни шупа, а да не причамо о креветима. Много људи је спавало на малом простору под ведрим небом. Логор Ш-Ц је делила жица. На једној страни налазио се логор са Циганима у ком су скупљали логораше, па су сваког јутра ту довођени слаби

људи, они који су били неспособни за рад. Са тог места одвођени су на ликвидацију. У логору је сваког дана било све више мртвих људи. Усташе су понекад стрељале људе и по целу ноћ. На тај начин су они истребили логораше.

Распоређени смо у групе и чекали смо да пођемо на рад на изградњи бране, која је названа „брана смрти“. Тако нешто никада нисам видео у целом свом животу. Умели смо да радимо и по киши и по блату. До тог радног места нисмо ходали. Морали смо трчати. А морали смо трчећи и да радимо уз непрестана батинања и убијања заточених. Лешева је било и на путу до логора и на брани. Сваког дана су беспомоћни људи убијани и убрзо потом „уздавани“ у брану. Сваког тренутка смо били на опрезу плашећи се за живот. У логору III-Ц се налазио и велики број заточеника који су били оковани. Они су такође морали да иду на рад и то на почетку колоне уз строгу усташку наредбу – „Оковани, напред!“. А ми, остатак колоне, ишли смо за њима по четворо уз стална псовања и батињања, и то трчећим кораком. Многи од оних који су били оковани би само падали и на тој стази ка брани су и остављани.

Рад на брани био је веома тежак, тако да је при изградњи бране нестало јако много логораша. Земља се пребацивала лопатама; лопатама је брану требало изградити и лопатама су људи премлаћивани и убијани. Земљу смо умели да носимо и у рукама и у нашим капама. Гурали смо колица, вукли коњским запрегама, веома често на отвореном, изложени хладноћи или високом водостају реке Саве. Људи изнемогли од тешког рада и глади би само падали, од којих многи нису имали снаге да устану, а нико није смео да им помогне, јер би ко год то учини био убијен. Тако су многи живи или полуживи људи „уздани“ у ту злогласну брану. Посматрао сам кад је мој ујак [или стриц] Младен пао. Нико није могао да му приђе. Стављали смо земљу преко њега, полуживога – ту смо наставили да правимо брану. Од бране смо се према логору враћали на исти начин, само у мањем броју. Поново смо трпели батинања и ударце металним цилиндрима од пушака. У логору III-Ц су нас опет чекали наши „кревети“ под ведрим небом – хладне ноћи као наш прекривач, јер за нас није било места у шупама. Осим што су убијани док су радили на брани, многи из логора III-Ц су одвођени у Градину и ликвидирани. На брани сам радио двадесет дана, а онда сам, како исцрпљен од овог рада и глади, остао у логору не знајући шта то може донети. Свака слабост и изостанак са рада значили су смрт. Ја сам се спасао само зато што су тада тражили двадесет људи за рад на изградњи стаза око зграда у којима су биле смештене усташе, тако да сам и ја отпремљен на тај рад.

Када је брана завршена 1942. године, преостали заточеници су побијени, а логор III-Ц је добио другу намену. У логору III-Ц су логораша који су били осуђени на смрт били затворени без хране и воде, јер су усташе желеле да виде колико дуго један човек може то да издржи. Слаби, изнемогли и гладни заточеници умирали су масовно, али су неки ипак и преживели. Сваког јутра долазили су гробари. Скупљали су мртве и односили. Једног дана су затекли ужасан приказ. Живи су јели месо које су откидали са тела мртвих другова. Појавио се канибализам.

Када су два заточеника покушали да побегну из логора III-Ц кроз жице до једне напуштене куће, заглавили су се у њима и ту су остављени да умру од глади, жеђи и хладноће. То се десило у зиму 1942. године, која је била једна од најхладнијих зима у историји света. Био је то крај логора III-Ц. На том месту су у пролеће 1943. године, по наређењу усташа, заточеници морали да сеју поврће.

У анализама озлоглашеног логора Јасеновац окови никада неће бити заборављени. Било је на хиљаде окова које су носили логораша, углавном они који су радили на отвореном. И ја сам био окован. Између карика су се налазили ланци какве су некада на галијама носили најгори криминалци. Ланац би конопцем био завезан за наше каишеве како не би сметао при тешком раду, а и ми смо се тако лакше кретали. Првог пута сам носио окове цео месец, а касније повремено у неколико ситуација. То се увек дешавало када би неко покушао да побегне из логора.

Радио сам три и по месеца и са једном групом која је обављала рад у шуми. Када је ова шумска група ликвидирана, ја сам пуким случајем остао жив. Пребачен сам на рад у хемијску радионицу. Тамо су инжењери добили наређење да покушају да направе сапун од људских лешева. Морали смо да обезбедимо неки лек против дизентерије. Чистили смо усташку одећу, углавном од крви, и дезинфиковали одећу од крзна. Пошто је био главни конструктор свих тортуре, командант Пичили је имао огромне посуде направљене за кување тела убијених логораша. У хемијској радионици сам дочекао крај логора Јасеновац. Спасао сам се у пробоју 22. априла 1945. године.

Док сам радио у логору, искусио сам судбину свих заточеника. Био сам гладан. Био сам пребијан. Обављао сам најтежи рад, а све то и кад сам био болестан од тифуса. Дани су пролазили – два, три, вечност. Неки заточеници су умрли од глади, болести и физичке исцрпљености; други су поубијани. Трећи су пристизали свакога дана. Патњама и жртвама није било краја.

Хвала.

Г. Џорџ Живковић
Преживели заточеник Јасеновца

Сведочење на конференцији

Ја знам оба језика, али ћу говорити на енглеском, јер се на њему могу боље изразити. Желео бих нешто да кажем и људима који су хрватског порекла. Када будем рекао „хрватски фашиста“ и ако се ви осећате као хрватски фашиста, онда се осећајте тако. Уколико, међутим, не осећате да им припадате, онда и не брините, јер не говорим о вама. Говорићу о хрватским фашистима под којима сам живео и о ономе шта су ми урадили.

Даме и господо, зовем се Џорџ Живковић. У Сједињене Државе сам дошао 1949. године. Тада сам имао дванаест година. Отишао сам у Пенсилванију. Прво сам стигао у ваш велики град Њујорк. Слетео сам на Ла Гвардију [аеродром]. Било је нас 73 детета које ће усвојити амерички родитељи, међу којима сам једино ја био Србин. Игром случаја, један пуковник у Емболију, у Италији, дао ми је своје презиме Живковић. Био је то Бранимир Живковић из Краљевске југословенске војске. Неки фашисти не воле реч четници, јер су за њих четници свако ко их је убијао: чињеница је да ако би четници дошли по њих, то је било само зато што су ови убили њихове породице [породице четника]. Али тако је ишло.

Дозволите да наставим. Дошао сам у Пенсилванију, прихватили су ме моји родитељи, Марта и Марко Живковић, који су живели у Пенсилванији. Одмах су ме прихватили не само Марта и Марко Жив-

ковић, већ и њихови пријатељи и комшије, моји родитељи и њихова породица, и то мој ујак Џон (Јово) Томић и Дороти Томић и њихово троје деце – сада доктор Никола Томић, инжињер Џорџ Томић и наставница Каролин Томић. Са њима сам одрастао. Био сам део те породице. Коначно сам имао породицу.

Када сам био изнад вашег града, када смо летели изнад вашег града – морате схватити да сам ја тада био само дете од дванаест година – погледао сам доле и рекао: „О, Боже, не дозволи да рат икада стигне и у ово место.“ То је била моја прва помисао. Онда смо дошли у неку школу негде овде у Њујорку. У њој смо живели пар недеља. Претпостављам да су ту хтели да нас мало угоје. Затим су нас одвели у различита места и ја сам коначно доведен у Питсбург, на стари аеродром Елигејни Каунти (још увек је био тамо). Ту сам се нашао са мојом мамом и татом. Кажем „мојом мамом и татом“, јер су они били ту због мене...

Узгред, прва ствар коју су ми мој [нови] тата Марко Живковић и моја мама Марта Живковић рекли била је: „Џорџи, научи амерички језик. Научи америчку историју. Научи америчку културу. Прво постани Американац. Али не заборави – ти си Србин.“

Такође, моја мајка је приметила. Умео сам ноћима да трчим кроз кућу од ноћних мора – захваљујући својим земљацима – који себе називају „усташама“. Узгред, домобрани, по мени, нису били ништа другачији од усташа. Они су били само друга врста. Морам то рећи. Добро их се сећам. Сви лоши.

Даме и господо, треба да разумете једну ствар и сигуран сам да хоћете – кад људи нешто лоше ураде детету – душа ме заболи. То је ту, у мени – заувек! Умео сам ноћима да вриштећи јурим кроз целу кућу као без главе. Моја америчка мајка би долазила до мене и говорила: „Џорџи, Џорџи, у реду је, сине. Добро је. Добро је.“ Такође су ме једне ноћи моја америчка мајка и мој амерички отац чули, видели како лежим на поду и вриштим и причам на српском – јер тада нисам знао енглески. Касније су ми моја мајка и отац рекли – чули су ме тада како говорим, на српском: „Немојте ми убити мајку – молим вас!“ [Преживели заточеник је на тренутак застао.]

Па, ја нисам увек био Џорџ Живковић. Моја мука је почела у месту званом Костајница, на источној страни реке Уне. Оно се налази баш тамо. Насељено је претежно Хрватима. Моја мајка је тамо радила, за људе у Костајници. Тамо је радила ... као кућни слуга – за човека који се презивао Павелић. [Преживели заточеник наглашава ово презиме, јер је то било и презиме усташког фирера.] Пајо Павелић. Знаш га, из Загреба.

У сваком случају, увидео сам да је сав мој јад почео да ишчезава. Године 1961. почео сам да копам. Разговарао сам са људима. Питао сам сваког: „Еј, можеш ли нешто да сазнаш.“ И ништа се није догађало. Коначно, 1972. године упознао сам једног господина преко рођаке Каролин. Он је отишао у Југославију. Вратио се са свим информацијама које су ми биле потребне. Једина ствар коју сам памтио – моја биолошка мајка ме је научила – била је: Јања Јанус – тако се звала. Била је позната као Ева – Евица из Костајнице, котор Глина, село Брубањ.

Када сам добио информације од овог господина и [информације] о својој породици – након 27 година. Јер ја ништа нисам знао, у реду? Ништа нисам знао. Знао сам само да сам се звао Ђорђе, Ђуро Јанус. И коначно сам сазнао да сам се – током рата – претварао да сам Хрват. И побегао сам. Зато сам ја још увек овде. После рата – када сам дошао код Срба – „Јанус“ ми није звучало као српско презиме. Зато им нисам рекао како се зovem. Тако сам свом оцу и мајци, Марку и Марти Живковић, то рекао тек када сам имао 28 година и када смо крстили мог првог сина.

У сваком случају, све је то почело 1941. године када је бомбардован Београд. Прва ствар које се сећам – мајка ми је показала нацисте. Показала ми је једну слику неког младог пара. Мајка је плакала и рекла ми на српском: „Они су убили моју сестру (наравно, моју тетку) и њену породицу када су нацисти бомбардовали Београд.“

Тада сам први пут чуо реч „кољачи“ – коју не знам како да кажем на енглеском – не знам – *massacres*? Људи који кољу друге људе? Да, *butchers*. Они су дошли у Костајницу са муслиманске стране, из Босанске Костајнице, и почели да убијају Србе. И природно, моји другови и комшије, моји земљаци, почели су у трен ока да ми окрећу леђа. Неке од њих бих могао и да разумем зашто су то чинили. Могао бих да их разумем зато што је по хрватском закону у то време било да уколико би ме нека хрватска породица сакривала – петогодишњег српског дечака – поубијали би и целу породицу и мене. Био је то закон Анте Павелића [усташки лидер у Другом светском рату]. То је, мислим, и Туђманов закон. [У време конференције Фрањо Туђман је био хрватски председник.] [аплауз]

Знате – можете ли да замислите, поново, да не можете да добијете ниједан посао у државној служби [у данашњој Хрватској] ако вам задње четири генерације нису чисте хрватске крви. То ме подсећа на своју прошлост и то ми се не свиђа.

У сваком случају, једне ноћи, пошто је моја мајка радила за овог човека, добровољца из Америке [који је дошао да се бори за Југославију у Првом светском рату]. Водила је бригу о њему. Он је био старији човек. Водила је бригу о његовој кући. Имала је једну краву.

Ми смо живели на једном малом месту – величине две аутомобилске гараже. Били смо врло сиромашни. Нисмо ништа имали. Били смо врло сиромашни.

У току ноћи усташе су дошле и одвеле га. Моја мајка је чула буку. Пробудила ме је. Рекла је: „Ђуро, полази.“ Одвела ме је у мали винијак [виноград] иза куће. Рекла ми је да легнем доле на стомак у један ред између чокота лозе. Тако сам и урадио, а она је још неко време остала поред мене. У зору је одлучила да уђе у кућу и донесе нам нешто да једемо. Рекла ми је: „Не померај се. Ником не одговарај. Ником ништа не говори. Ако те било ко позове, не одазивај се. Само лежи ту.“ Тако сам и урадио.

Можете ли да замислите? Ноћу – али знао сам, јер ми је мајка рекла: „Ако те ухвате, убиће те.“ А ја нисам желео да умрем. Нисам желео да умрем. Имао сам пет година. Нисам желео да умрем. Нисам био спреман за то.

Лежао сам ту доле на земљи између редова лозе и чекао мајку да се врати... И они су ме звали: „Ђуро, Ђука, дођи овамо. Тражимо те.“ Ја сам се плашио за своје мало срце које је тукло. Нисам дисао, јер сам се бојао да би ме могли чути. И знао сам шта би се догодило.

Тако је коначно то време прошло и они су почели да говоре људима да сви Срби који су се сакрили – могу изаћи. Они им неће ништа урадити. Желе само да их направе делом хрватске државе... И они који желе да се покрсте... Тешко ми је да се са овим суочим. Али на крају сам схватио. Моја мајка није имала избора. Или да постанемо римокатолици или да нас обоје убију. Тако смо се покрстили. И ови људи овде, логораша, знају или су чули за хрватског свештеника из Костајнице, Магарца [у ствари, фратар Влада Маргетић]. Он нас је покрстио. Заправо, постоји и једна фотографија – Пит [Макара] је има – на његовом компјутеру је моја мајка.

Желео сам да вам кажем. Желео сам да вам покажем књигу – о томе када нас је Магарац покрстио. Али, у међувремену, моја мајка је добила глас да је мој деда жив спаљен. Презиме Јанус му није нимало помогло – јер, очито, није хтео да им каже, није хтео да пориче да је Србин.

Мајка је примила ту вест и седела плачући... а ја сам био пре-мали да бих разумео, да бих схватио. Сада, након много година истраживања, све сам повезао. Рекла ми је да је деда мртав. Након четрдесет седам година сазнао сам да су га усташе живог спалиле. Зашто? Не знам, али – од једног четника из Брубња сам сазнао да је мој деда имао кућу на врху једног брда у Југославији – од белог мермера. [Преживели заточеник објашњава са много речи да је његов деда био веома

богат.] Ипак, моја мајка са дванаест и мој ујак са четрнаест година су морали да иду по кућама и раде као слуге.

Дакле, после неког времена отишли смо у [католичку] цркву. Ставили су нас на леву страну. Десна страна је била резервисана за усташе.

Од понедељка до петка убијали су Србе – мушкарце, жене и децу – у Костајници. Могу вам, одмах, показати места у Костајници на којима су сахрањивали људе. Говорите о скрнављењу! Био сам тамо 1972. године. Покушао сам да нађем мајчин гроб – јер сам хтео да јој подигнем споменик. И погодите шта се десило? Гробље које је некада било српско гробље смањило се са 100% на око 10%. Хрвати су саградили своје куће – на српском гробљу у Костајници. Моја мајка лежи испод нечије куће или нечијег дворишта. То је чињеница!

Дакле, након што је моја маја добила вести о мом деди, њеном оцу, није више хтела да иде у [католичку] цркву. Мислила је: Па, која је сврха? У чему је разлика? Њене пријатељице су јој говориле: „Јањо, мораш ићи у цркву.“

Једног дана играо сам се у дворишту, сам. Никог није било. Сви су једноставно нестали. Као да су сви знали шта се дешава – из неког разлога. Знао сам где ми је била мајка. Радила је на њиви са неким женама... А онда ми је, изненада, један у усташкој униформи, мислим да је био наш први комшија јер га је мајка познавала, пришао са пушком на рамену, тако, и упитао: „Ђуро, где ти је мајка?“

Рекао сам: „На њиви.“

„Покажи ми.“

Отрчао сам испред њега. На њиви је радило седам, осам жена. Повикао сам мајци: „Иза мене је један усташа!“ Када су жене чуле ту реч – усташа – појуриле су. Бежале су. Викале су мојој мајци: „Полази, полази, Јањо – бежимо одавде!“ Мајка је рекла: „Нећу, не могу оставити сина. Не могу. Нећу оставити сина!“ На крају нас је онај усташа стигао. Одвео нас је натраг. Претпостављам због тога што га је мајка познавала, дозволио нам је да спакујемо мало шунке у једну торбицу. Не знам како сам доспео у Јасеновац. Знам да су нас, кад сам дошао у Јасеновац, ставили на неко место са неким зидом.

***Напомена:** Овде ћемо стати, јер је изјава господина Живковића која се односи на његово време у Јасеновцу поновљена уз више детаља у интервјуу са њим.*

***Интервју са господином Џорџом Живковићем
након конференције (обавила Нађа Тесић, на обали)***

Гђа Нађа Тесић: Јуче сте рекли да сте један део свог детињства провели у једном концентрационом логору – Јасеновцу.

Г. Џорџ Живковић: Рекао сам... Да.

Гђа Тесић: Колико сте провели у концентрационом логору Јасеновац? Колико сте имали година када сте тамо дошли?

Г. Живковић: Имао сам пет година.

Гђа Тесић: Пет година, а колико сте имали када сте напустили логор?

Г. Живковић: Јасеновац?

Гђа Тесић: Аха.

Г. Живковић: Тамо сам био само око два или три месеца.

Гђа Тесић: Добро. Да установимо још једном, Ваше име је?

Г. Живковић: Моје име је Џорџ Живковић. У време Јасеновца моје име је било Ђорђе [српско име за Џорџ], Ђуро Јанус.

Гђа Тесић: Добро. Које је било презиме Ваше праве породице?

Г. Живковић: То је било презиме моје праве мајке. Мој отац се звао Јован Чизмић.

Гђа Тесић: Добро. Сада, оно што ме веома интересује, а ово је веома болно, свесна сам тога, да ли постоје неке слике које Вас до данас везују за Јасеновац. Ако их има, размислите о једној или две.

Г. Живковић: Да. Једна нарочита слика је међу првим сликама из времена када сам стигао. Када смо ушли унутра, претходне групе већ није било ту. Било је празно. Само неко радилиште са циглом и зид висок пет до шест стопа, до осам стопа [метар и по до два, до два и по метра], не могу да проценим. И једна од посебних слика које памтим је слика једне жене и њене кћерке. Она [кћерка] је имала око дванаест до четрнаест година. Оне су дошле касније. Биле су тачно испред моје мајке и мене. Жена је питала моју мајку да ли би јој помогла да поставе руке, да подигну њену кћерку уз зид, пошто су јој ту били и муж и син, па је кћерка желела да махне свом брату. Моја мајка је пристала и оне су поставиле руке и подигле девојчицу. Она је погледала преко зида, махнула брату и онда рекла својој мајци на српском: „Видим их, мама, видим их, мама. И они су мени махнули, о, мама. Они га сада туку. Они га убијају.“ Она је баш тада доживела шок. Почела је само да вришти. Спустиле су је доле и тамо је био, не знам колики је могао бити тај зид. Након десет до петнаест минута, двадесет минута, усташе су ушле и одвеле девојчицу и њену мајку. Ја лично нисам видео, на пример, када су ишле до тог одређеног, држали су нас пре, био је ту један бунар а на десној страни заход и шупа. Ми смо били на левој

страни, одмах поред бунара. Живели смо напољу, под ведрим небом, знате, и без хране и без ћебади, без ичега, без икакве удобности, и када су одвели девојчицу и њену мајку, објавили су да нам није дозвољено да разговарамо са онима преко зида нити да им машемо и да ћемо због тога бити кажњени. Строго, веома кажњени. Тако је, мислим, пар дана касније ово почело да кружи по логору, сви смо били спаковани као сардине, и дошла је и једна нова госпођа и моја мајка је разговарала са њом, и ја сам од мајке затражио мало воде и она је рекла: „Не, Џорџи, немамо, немам више воде“, а ја сам рекао: „Али, мама, бунар“, и она рече: „Не, не можеш добити воде“, и оне су почеле да причају о томе, а ја сам их слушао како разговарају, моју мајку и ту госпођу, и моја мајка је рекла: „Бадили су је у њега [бунар] након што су је мучили.“

Гђа Тесих: Постоји ли неки звук који Вас везује за Јасеновац? Звук?

Г. Живковић: Једва да је било звукова, знате, макар их ја нисам чуо. Године 1940. или можда 1941. ја сам, умало нисам умро од грознице. И када сам отишао натраг у Југославију да обиђем чланове своје породице, начин на који сам то урадио, једини начин је био тај што сам знао мајчино име, њено девојачко презиме, њен надимак и њено друго девојачко презиме. Учила ме је и о другим стварима, али се нисам могао сетити свега онога што ме је учила. Јана – Јанус, била је позната као Евица – Ева. Била је из Глине, котора, пошта Гласнић, село Брубањ.

Гђа Тесих: Постоји ли нешто у вези са Јасеновцем што као одрастао човек још увек сањате или због чега имате ноћне море?

Г. Живковић: Кад сам одрастао, престао сам да имам ноћне море. Захвалан сам својим новим родитељима, Марку и Мари Живковић, и породици моје мајке, звао сам их мајком и оцем, Јову Томићу и његовој супрузи Доти Томић и њиховој деци Николасу, Џорџу и Каролин. Они су ме прихватили и слушали ме и разговарали са мном и моји родитељи, моји нови родитељи, пошто сам након доласка у Сједињене Државе вриштао и помахнитало трчао кроз кућу, а моја мајка, моја нова мајка, би ме зграбила и говорила: „Џорџи, Џорџи, добро је. Добро је.“ И тако су постепено моји родитељи, након што ме је мајка одвела код породичног лекара и лекар рекао: „Госпођо Живковић, дечак је доживео трауму и биће добро и то ће превазићи.“ Тако је она непрекидно радила на мени, као и мој отац, на пример, питали би ме да ли ми се свиђају ти и ти, а ја бих рекао: „Да, мислим да су они фини људи.“ „Видиш, Џорџи, они су Хрвати, тако да ни сви Хрвати нису исти.“ Или, ово су Немци или ко год други. Сви људи којих сам се сећао, они су убијали Србе. Они су за мене, по мени, као малом деча-

ку, они... Дакле, они [нови родитељи] су одрадили одличан посао са мном, све до 1989. године када се све вратило. Године 1961. решио сам да пронађем своју породицу, породицу моје биолошке мајке, али је иронија била у томе што сам се једном нашао на станици у једном малом месту званом [Пису]. Моја тетка је била у месту [Spainke] које је одатле било удаљено само осамдесет миља [око 130 километара], а ја га нисам могао наћи.

Гђа Тесих: А шта се десило 1989. године?

Г. Живковић: Било је то 1961. године.

Гђа Тесих: Шездесет прве? То је било када сте почели да истражујете?

Г. Живковић: Да, то је било када сам почео да истражујем. Године 1972. године је моја рођака Каролин, њена породица са мајчине стране, она је била Бобић, отишла је у Крајину да посети породицу своје мајке. Обилазила је све и њен рођак Раденко Бобић ју је свуда возио колима и она му је рекла: „Имам једног рођака који је у америчкој војсци и који је стациониран у Франкфурту.“ А он јој рече: „Ја нисам далеко од Франкфурта.“ Тако му је она дала моју адресу и он је једног дана дошао до моје куће, и моја жена му је рекла да сам у болници, јер сам на нози имао опекотине од процурелог електричног термофора, хемијске опекотине. И тако, лежао сам тамо у војној болници и моја жена га је послала у болницу у Франкфурту и ја сам чуо како три човека говоре на српском и један рече: „Па, не видим овде Живковића“, а ја сам рекао: „Овде сам“, и тако смо се од тада спријатељили, и једног дана ја сам још размишљао како да покушам да пронађем своју породицу и све остало и он рече: „Џорџе, ја сам заинтересован“. Отишао је тамо и вратио се после три недеље и ставио папире на мој сто и рекао: „Џорџе, ево ти информације“, јер сам му рекао да у Југославији постоје људи који знају за мене, не знам како се сећам, али имао сам две до три године када сам био код моје тетке, и ја сам му рекао да када види моје рођаке да им то каже и они су рекли: „Јесте, био је код нас.“, пошто су они имали једног малог брата, и ја претпостављам да је он умро и моја мајка ме је дала њима. Тако сам открио.

Гђа Тесих: Да ли мислите да бисте били другачија особа да није било Јасеновца?

Г. Живковић: Да, био бих.

Гђа Тесих: Шта мислите?

Г. Живковић: Да, мислим да бих био сасвим другачија особа.

Гђа Тесих: Како?

Г. Живковић: На неки начин Јасеновац ме је повредио јер ми је украо моје детињство, и наравно усташе. Али, они су ме на неки на-

чин учинили и снажнијим, и да нисам знао о Хрватима и Србима, што и нисам, нисам знао ништа о томе. Нисам знао за веру, нисам знао ништа од томе. Знао сам из времена када сам био мали да ће ме усташе убити ако ме ухвате, јер сам Србин, и да морам да пазим шта говорим у присуству Хрвата.

Гђа Тесућ: Добро. Сада, поменули сте да бисте били другачији. Како? Чег се сећате?

Г. Живковић: Пре Јасеновца се сећам само једне мале куће у којој сам био. Ја сам је звао Врпоље, али се зове Врипоље, не, звао сам је Врипоље, а то је Врпоље у Славонији, где сам живео као мали. Због тога су и знали ко сам, и са својом мајком, чег се највише сећам, чак и тога да смо били веома сиромашни, она ме је водила у Костајницу и тамо на мосту се налазила нека конструкција у виду малих кутија. Купила би ми сир, сеоски сир, стављали су га на лист купуса, и такође би ми купила мало сувог грожђа и пружио ми је много љубави али, ипак, морала је пуно да ради да би нас прехранила.

Гђа Тесућ: Како је она изгледала?

Г. Живковић: По мени, она је била веома лепа жена. Моја мајка, тај човек Петар Макара, он има на свом компјутеру, он има слику моје мајке. Мени је моја мајка била веома лепа, била је виша од мене, природно, био сам мали. Пре Јасеновца, ако ме је кажњавала, кажњавала ме је, знате, понекад и пругом у зависности од онога шта сам урадио. Након Јасеновца, мајка ме више никада није ударила, никада ништа. Говорила би, на српском: „Бог га је казнио, ја нећу више. Нећу га више никада кажњавати.“ И није.

Глас једног човека: Где је сада гроб Ваше мајке?

Г. Живковић: Грб моје мајке је... Сахранио сам је у Костајници, на српском гробљу Свети Никола. Чудно је било то што је моја мајка знала да ће је убити. Сада као одрастао човек знам разлог за то, јер ми је једног дана рекла: „Ђорђе, ако ми се нешто деси, документа су у општини Костајница и ако ја, ако ми се нешто деси, ако једног дана дођу Хрвати код тебе и затраже да ме сахране у њиховом гробљу, не дозвољавам ти то да урадиш. Желим да будем сахрањена у српском гробљу.“ То је оно што је за Србе ’Боже, помози’. Знате, сада када сам одрастао човек, то разумем, и сада као ожењен човек, ожењен сам Немцем, моја жена је дивна особа, она, пре него што сам се њоме оженио рекао сам јој да ће моја деца бити крштена у православној цркви у част моје биолошке мајке и, наравно, моје нове мајке.

Глас једног човека: Где је сада њен гроб?

Г. Живковић: Њен гроб је у Костајници на гробљу Свети Никола, а ја сам тамо отишао 1972. године да пронађем то гробље. Желео сам да јој једног дана подигнем споменик. Увек сам то говорио себи од

времена када сам био мали дечак, од времена које памтим, од времена када сам дошао у Сједињене Државе, дошао сам из пакла у рај, што се мене тиче. И вратио сам се на гробље и тражио мајчин гроб. Од гробља је остала десетина онога што памтим. На њему су се налазиле куће. Хрвати су градили куће на нашем гробљу. Не знам да ли су је ископали или је испод нечије куће или у нечијем дворишту и ја сам им то рекао, а они су рекли не, одувек је било овако. Али није! То је била само једна десетина од његове првобитне величине. Отишао сам код матичара. Не знам како се то каже на енглеском.

Гђа Тесућ: Mayor's Office.

Г. Живковић: Да, отишао сам код матичара и извадио, дао му своју личну карту, ставио сам је на сто и рекао му да сам ја Ђорђе Живковић. Раније сам био познат као Ђорђе, Ђуро Јанус и овај човек, ако би он, матичар, начин на који је то рекао, ако би он био овде или у Немачкој, да га ја пребацим... Кунем се богом. Рекао је: „Да, знао сам твоју мајку.“ Ја сам само ставио руке у џепове. Само сам их увукао што сам дубље могао, јер је за мене то било исувише болно, начин на који је то рекао. А онда је променио тон, постао је љубазнији према мени и рекао да не зна ништа о томе, али да могу да одем у Загреб и тамо питам људе за које је моја мајка радила, и претпостављам да је ово гануло једног од чиновника, очито је видео израз мог лица, веома натмуреног, знам какав сам кад намршим чело када ме људи заиста погоде. Ова девојка ми је пришла, ја сам отишао у банку да променим новац, неко је трчао иза мене и тај чиновник је рекао: „Господине Живковићу, Ваша мајка је била часна и вредна жена. Такође сте били и врло сиромашни“, што сам већ све знао, али сам се осећао добро јер се овај човек макар потрудио да ми објасни и да изглади оно што онај други није марио.

Гђа Тесућ: Па, то звучи као да сте имали мајку која је веома много волела.

Г. Живковић: Да, јесам. Имао сам. И ја сам одатле отишао у Загреб, тако ми је рекао, дао ми је адресу људи за које је моја мајка некада радила, и када сам отишао тамо, тај човек се звао Пајо Павелић. Рекао ми је када сам ушао: „Ја сам Пајо Павелић. С ким имам част да разговарам?“, а ја сам рекао: „Имате част да разговарате са Ђорђем Живковићем, некада Јанус.“, а он је рекао: „Ђука.“ Погледао ме је боље и рекао: „Да, личиш на мајку. Имаш неких сличности са мајком.“ Тада смо отишли горе, он и његова сестра, а он је почео да прича и његова сестра ми је причала. Дао ми је све информације, да ме моја породица није дала. Знате, на пример, његов ујак [или стриц] је био мој кум у цркви Светог Преображења у Загребу, православној цркви. Не умем ово да преведем. Али то је једна црква у Загребу, српска

црква. И он је имао један документ којег баш сад имам у ташни, а то је књига рођеника, он је узео [неразговорно] и написао моје име и датум рођења којег никад нисам знао, јер када сам срео четнике 1946. године, они су ме погледали и рекли: „Како се презиваш?“, а ја им нисам рекао да се презивам Јанус, јер по мени то није звучало као српско презиме. Дакле, био сам у [неразговорно] и у [неразговорно] поново. Мислио сам, да, ту је био један човек, један велики човек са шајкачом [српска традиционална капа] и великом кокардом [симбол Краљевске југословенске војске] на глави који је рекао: „Дечаче, како се зовеш?“ „Не знам, господине.“ А он рече: „Како ти се свиђа да будеш Живковић.“ Рекао сам: „Да, свиђа ми се.“ Он је био командант чете цивилног ваздухопловства у Еболију. Био је у Краљевској југословенској војсци.

Гђа Тесућ: Дакле, постали сте Живковић због њега?

Г. Живковић: Да.

Гђа Тесућ: То је оно што сте рекли оног дана на конференцији.

Г. Живковић: Јесте. Дакле, он ме је узео. А остао сам Живковић зато што сам усвојен. Онда су четници у Србобрану ставили моје име за усвајање. Мој [нови] отац је прочитао то име, а он је имао сина који се звао Џорџ Живковић, идентично мом. Тако је он разговарао са мојом мамом и одлучили су да ме усвоје. У то време је нормалан период чекања на одлазак у Сједињене Државе био пет година. Претпостављам да је мој тата познавао неке људе, јер сам тамо отишао после само шест месеци. Дошао сам у Њујорк. Отишао сам у Питсбург и мислим да то већ имате на касети.

Гђа Тесућ: Али постоји једна ствар коју не разумем. Када сте усвојени, Ваша мајка је била жива или не?

Г. Живковић: Не, не. Моју мајку су убиле усташе, рекао сам Вам то.

Гђа Тесућ: Добро.

Г. Живковић: Тада сам имао око шест година.

Гђа Тесућ: Добро.

Г. Живковић: Дозволите ми да Вам објасним

Гђа Тесућ: Не. У реду је. Само желим да појасним. Она је умрла, у ствари?

Г. Живковић: Она је убијена.

Гђа Тесућ: Она је убијена – када сте били у логору или после?

Г. Живковић: Послали су нас у Немачку на принудни рад. Назили смо се негде удаљени од Лајпцига на једну ноћ вожње возом. Сећам се тог назива, одзвањало ми је у глави. И тамо смо били не знам колико дуго. Можда шест месеци, осам месеци, годину дана. И ниједан Немац није био окрутан према нама, а онда је Недић [председник српске квислиншке владе у Србији за време окупације немачких

нациста], он је имао неку врсту документа потписаног са тамошњим Немцима да се сваком Србину који не жели да остане тамо дозвољава да се врати у Југославију, или не знам како је моја мајка потписала да се вратимо натраг у осине гнездо. Тако, када смо дошли тамо, када смо се вратили, моја мајка је познавала једну жену поред Костајнице, Српкињу, њену пријатељицу. Оставила ме је код ње, не знам зашто. Оставила ме је код те жене и једног дана, не знам, неких пар месеци касније пришла су ми два дечака од те жене код које смо мајка и ја одсели и само ми рекли: „Твоја мајка је мртва.“ И тако, кад сам дошао тамо, моја мајка је била обучена. Жене, српске жене, већ су је обукле и положиле на сто. Морао сам да идем унаоколо и молим Хрвате за свеће, за њихове ускршње или божићне свеће, јер ја нисам имао никаквих. Али, ипак, ... био је то некако ... био сам некако шокиран. То ме је погодило тек након што смо је сахранили. Она жена ми је прво две недеље говорила: „Можеш остати са нама, можеш остати са нама.“ А онда је једног дана рекла: „Не могу те хранити. Имам и својих двоје. Мораш ићи. Иди у ону кућу, твоја мајка је некад радила за те људе. Они су ти пријатељи, пријатељи твоје мајке“, и знате, дете са шест година, тако сам отишао тамо. Човек је имао једну краву, па сам ја морао бринути о њој, али имао сам шест година и рекао да не могу. Тамо сам остао око пар недеља, неколико недеља, а онда ми је показао једну кућу, другу хрватску кућу, али је ова жена била удата за доктора Тадића. Он је био један од лекара који је умакао усташама. Она је била Хрватица, а он Србин. И када су дошли по њега, он им је умакао, и она ме је примила, јер су она и моја мајка биле старе пријатељице. Тамо је било отменије и било је више новца, знате. Примила ме је са својим малим дечаком, имала је малог дечака, и када смо ушли унутра, чуо сам њену мајку, њена мајка је рекла на српском, на српскохрватском: „Баци то српско говно напоље“. А она је рекла: „Мама, желиш ли да избациш и свог унука? Он је пола Србин.“ Тако, не знам шта се десило, али ми је једног дана ова баба пришла и рекла: „Морам да те избацам одавде. Моја кћерка је мртва. Умрла је од тифуса.“ Али не мислим да је било тако, јер сам два дана пре тога трчао по Костајници. Тамо је једна жена висила на дрвету на ком је била хрпа неког материјала исписаног на српскохрватском. Ја у то време нисам знао да читам, али сам помислио да ми је познат, а онда, опет, нисам био сигуран. Мислим да јесте. Мислим да су је обесили.

Публика на конференцији

Г. Хубер, г. Данон и г. Ерлих

Г. Божо Шварц
Преживели заточеник Јасеновца
Побегао из Феричанаца

Сведочење на конференцији

***Напомена:** Г. Шварц је своје сведочење излагао на српскохрватском језику. Користио је као помоћ један написан текст. Г. Макара је публици дао скраћени енглески превод. Текст који је овде дат није резултат овог скраћеног превода. Овај текст је свеобухватан, детаљан превод онога што је г. Шварц рекао.*

Даме и господо, ја нисам ни историчар ни демограф; зато ћу говорити само о ономе кроз шта сам лично прошао и о ужасима које сам лично видео у усташком концентрационом логору. Ухапшен сам 27. марта 1941. године у Загребу заједно са око 175 Јевреја, све омладине. Најстарији су имали око двадесет година. Ово је била једна од првих група које су усташе заробиле.

Одведени смо у логор „Даница“ у Копривници. Одатле смо, месец дана касније, одведени у Јадовно. Овај логор је имао око 4.000 заточеника од којих су око 300 до 400 били Јевреји. [Г. Шварц је помогао преводиоцу у превођењу сваког дела наведеног исказа.]

Јадовно је ликвидирано, мислим, негде крајем јула 1941. године. Сви заточеници су бачени у једну пукотину у планини, која је онда

прекривена бетоном. Оно што треба истаћи јесте то да се Јадовно налази на планини Велебит, на висини од 1.600 метара. Само је нас десет, младих, остало живо. Узео нас је усташки поручник Јанко Михаиловић, који је са нама ишао у исти разред и заједно завршио средњу школу. Узео нас је да будемо чистачи.

Пошто је у то време контрола над градом Госпић предата Италијанима, усташе су нас пребациле у Јасеновац. У Јасеновцу сам остао до краја 1941. године. Тамо сам преживео многе страхоте, од којих је једна од најгорих била ликвидација концентрационог логора Крапје. Крапје се налази веома близу Јасеновца, на неколико километара од њега, на мочварном земљишту.

Мора се знати и то да је зима 1941/42. године била изузетно оштра. Једне ноћи је у том логору у Крапју наређено: „Збор!“ То је значило да сви морамо изаћи из барака и стати у колоне. Када су колоне формиране, почели су да пуцају на људе из пушкомитраљеских гнезда. Они који нису умрли добили су наређење да скину ципеле, формирају колону и трче према Јасеновцу. Такође је наређено да нико не сме остати последњи у колони. Али у свакој колони, наравно, неко мора бити последњи. Онај који је био последњи био је убијен.

Наредног дана логорашима из Јасеновца је наређено да пођу истим путем, покупе мртве и снегом очисте трагове крви.

Тада сам радио као електричар [у логору] и када сам дошао до Саве да прегледам неки електрични мотор, видео сам мртва и полужива тела која су била набацана на гомилу као дрвене класе. Величина те гомиле била је приближно ширине овог [дугачког конференцијског] стола и приближно његове висине.

Очито је било да сви људи на овој гомили нису мртви. Усташе су шетале око ње и уколико би опазиле да неко још увек дише, узеле би бајонет и њим му извадиле срце.

Данас се доста говори о броју људи убијених у Јасеновцу. Ја сам био у могућности да бројим, али сам током шест месеци проведених у Јасеновцу видео да је свакога дана стизала по једна композиција воза пуна заточеника, а да се – у исто време – број заточеника у логору никада није повећавао.

Оно што тачно знам, и то од првог до последњег имена, јесу тридесет чланова моје породице које су усташе побиле током 1941. године.

Крајем 1941. године пребачен сам у Стару Градишку. У то време Стара Градишка још није била концентрациони логор. Још увек је то био само стари затвор. [Преводаца је ово на енглески језик превео као *a concentration camp*, односно „концентрациони логор“, али је господин Петровић, који очито разуме енглески, инсистирао на томе да је ово тада била – само једна стара казниона.] Била је то казниона у

којој су били затворени масони, Хрвати из Загреба. Нас петорица смо им додељени као слуге. Они су ускоро ослобођени, а Стара Градишка је убрзо постала велики концентрациони логор.

Током шеснаест месеци, колико сам као заточеник тамо провео, искусио сам најгоре страхоте. Најужаснија коју сам видео било је мучење деце доведене са Козаре. [У енглеском преводу преводилац додатно објашњава да се на планини Козари налазило упориште српског партизанског отпора.]

Време је било лепо, нешто слично данашњем дану. Али када су усташе почеле да извлаче децу из тог затвора, сва деца су се тресла као гране на ветру. Усташе су се тада почеле такмичити у округности. Видео сам како је један усташа зграбио једно дете и вртео га као хеликоптер тако дуго и толико брзо да је дете на крају одлетело од њега, док му је његова [дететова откинута] рука остала у руци. Други би бацио дете увис и покушавао да га дочека тако да би се оно набадало на бајонет.

Посебан део Старе Градишке био је резервисан за хрватске жене, чланице Комунистичке партије. Оне су боловале од тифуса и дизентерије.

Пошто не желим да вас [публику] мучим свим тим страхотама, скратићу своје излагање.

У лето 1942. године пребачен сам у Феричанце у Славонију. Одведени смо у један други логор, део Феричанаца, који се називао Обрадовци. Тамо смо морали да чувамо стоку коју су усташе отеле од Срба. Ми смо чували стоку, а усташе су чувале нас. Нас је било тридесет и усташа је било тридесет. Одатле је нас седам успело да побегне. Јасно нам је било да лето пролази и да ће нас, када лето прође, одвести натраг у Јасеновац. Тако смо одлучили да је боље да будемо и убијени приликом бекства него да се вратимо у Јасеновац.

Село Обрадовци налази се у подножју планине Папук, на којој су се у то време већ налазиле активне партизанске јединице. Успели смо да побегнемо 12. септембра 1942. године и да се већ до 13. септембра 1942. године прикључимо славонским партизанима.

Као закључак овог кратког излагања, рећи ћу да је само нас десет преживело Јадовно! Толико нас је доведено [из Јадовна] у Јасеновац. Од нас десет који смо доведени у Јасеновац, само сам ја преживео, јер сам успео да побегнем.

Морам, такође, и ово да поменем. У скорије време је хрватска штампа објавила – и мислим да је Туђман [председник Хрватске деведесетих година XX века] то употребио у својој књизи – изјаве неких десет или дванаест Срба којима је 1942. године било дозвољено да напусте Јасеновац. Свима мора бити јасно да су Срби који су пуштени

из Јасеновца 1942. године били усташки помагачи. Друго, изјаве које су онда [1942. године] дали даване су комисији Недићеве квислиншке владе. [Ову владу су формирале немачке нацистичке снаге у окупираној Србији.] Ова сведочења су била изразито антисемитске природе. Тврдим да ни један једини Јеврејин никада није пуштен из усташких концентрационих логора. Преживели су само они који су успели да побегну. Од свих Јевреја који су живели на територији Независне Државе Хрватске, осамдесет посто је убијено.

Хвала.

Напомена: *Г. Шварц није дошао са потпуним текстом свог сведочења. Уместо тога, донео је један скраћени текст који му је послужило само за подсећање на догађаје о којима ће причати. Из овог текста (приложеног и на енглеском језику) очито је да г. Шварц није имао довољно времена да исприча многе ствари које је намеравао. На пример, у свом писаном тексту он помиње „Љубо Милош и његова убиства“ и „Моје искуство са Љубом Милошем, командантом логора Јасеновац. Окрутни усташа.“*

Из овог писаног текста такође сазнајемо да је г. Шварц, након што је приступио партизанима, у војсци остао до пензије. Пензионисан је са чином пуковника. Добитник је десет одликовања – већином ратних одликовања.

Многи југословенски Јевреји су преживели захваљујући томе што су се прикључили партизанима. Према књизи др Јаше Романа Јевреји Југославије 1941-1945, жртве геноцида и учесници НОР (Београд, 1980, стр. 303), 2.993 Јевреја се прикључило партизанима, од којих је 722 погинуло у борбама. У партизанима није било дискриминације јев-рејских бораца, а многи од њих су добили високе чинове. Кратка био-графија господина Шварца дата је на страни 497 ове књиге др Романа.

Преживели заточеници

Г. Милош Деспот
Преживели заточеник логора Јасеновац
Побегао 22. априла 1945. године

Сведочење на конференцији

Напомена: *Господина Деспота је представио председавајући сесије, др Хенри Хутенбах. Г. Деспот је своју изјаву читао на српскохрватском језику. Скраћени енглески превод је за публику обавио г. Макара. Текст који је овде дат не представља резултат поменутог скраћеног превода. Овај текст јесте свеобухватан, детаљан превод онога што је г. Деспот рекао.*

Рођен сам 8. маја 1924. године, од оца Тривуна и мајке Милице, рођене Вечић, у селу Јамена, општина Шид. Детињство сам до своје седме године провео у Јамени; онда сам завршио четири разреда основне школе у Јамени и 1935. године отишао у Бијељину на даље школовање. Тамо сам завршио четири године средње школе 1939. године. Запослио сам се као чиновник у градској канцеларији у Јамени где сам радио до 1. маја 1941. године. Када су усташе преузеле власт у Јамени, отпуштен сам, а на радна места у градској канцеларији доведена су усташка деца.

Живот је током 1941. године био веома тежак, пошто је у мом селу било четрдесет кућа Хрвата који су сви мање-више били усташе са изузетком малог броја породица. Кретање је било ограничено на период од 8 до 17 часова; у тим сатима нам је забрањено да се крећемо

по селу. Исто тако је било и 1942. године. Током овог периода био сам хапшен два или три пута и испитиван без икаквог разлога, па чак и пребијан.

Маја или јуна месеца 1942. године група од 115 Рома (Цигана) је одведена у концентрациони логор Јасеновац. Међу њима је било 40 деце до петнаест година старости, 22 деце млађе од осам година и неколико мале деце. Они се никада нису вратили. Сви су убијени у логору Јасеновац.

За јаменачке усташе ово убијање Рома није било довољно, па су заробили и мале групе од по три или четири особе – родољубе – и одвеле их у Сремску Митровицу, где су стрељани. Онда је дошао судњи 8. септембар 1942. године, када су усташе у два наврата, 8. и 15. септембра, одвезле 285 мушкараца и жена из Јамене у Сремску Митровицу. Од тог броја се њих осамнаест жена одмах потом вратило, јер је бабица Живка интервенисала код једног усташког официра, који је био рођак њеног мужа, тако да је он ослободио и њу и остале жене. Преосталих 267 мушкараца који су одведени у митровачки затвор, а међу њима и ја, осуђени су на смрт стрељањем.

Тамо нас је укупно било око 1.200 људи из шидске и сремскокарловачке општине. Под батинама смо угурани у једну огромну просторију у којој су требали да нас свуку и завежу жицом која је већ била припремљена. Била је припремљена и гробница на новом гробљу у Сремској Митровици. Пуким случајем је преки ратни суд или привремени војни суд у последњем тренутку премештен из Митровице у Вуковар, због чега је стрељање заустављено, а нас су дан или два касније пребацили сточним вагонима у логор Јасеновац.

Путовање је трајало око осам дана – веома тешких дана – без воде и хране. Људи су то једва преживели. Када смо стигли у Новску, истоварени смо и пребачени у логор запрежним колима или пешице. Тамо смо остављени на отвореном простору опасаном жицом, без икаквих ствари, које су нам пре тога одузели. Дан или два касније људима из сремскокарловачке општине је дозвољено да се врате својим кућама након интервенције неког Немца, а ми из шидске општине смо стављени у логор III–C. Ту су биле неке шупе чији су подови били прекривени пиљвином. У њима смо спавали и радили на изградњи бране. Било је то врло тешко. Без воде и хране и уз много батина, гурао сам запрежна кола поред низа заточеника који су бацали земљу и покушавао да ставим што је могуће мање земље како бих могао лакше управљати колима. То смо радили неколико дана. Увече, по повратку, питао сам где су људи који због болести нису могли да иду на рад и који су остали у логору. Речено ми је да су отишли у Босну да покупе шљиве. Због тога сам одлучио да се и ја пријавим да сам болестан

како бих и сам отишао у Босну да купим и једем шљиве. Те вечери било је „формирање“ или тзв. „појављивање“ када је командант логора III-Ц, старији водник Маричић, одабирао тзв. „радне групе“ за тзв. „радни логор“.

[Овде је господина Деспота прекинуо преводилац, г. Макара, преносећи му поруку председавајућег да му је остао још један минут од предвиђеног времена за излагање.]

Навешћу имена главних усташких официра у логору које сам веома добро знао: командант свих усташа Макс Вјекослав Лубурић и његов помоћник Бонзо; командант логора Матковић Ивица, официр задужен за III-Ц, старији водник Маричић, шеф радне службе Кордић и надзорник Мирко Мајсторовић Пичили командовали су логором неко време; Цивидили, управник Звонаре; и Љубо Милош.

[Г. Макара прекида господина Деспота питањем о томе да ли су ови официри били Хрвати. Г. Деспот објашњава да су сви људи које је овде навео били хрватске усташе. У логору није било ни Италијана ни Немаца.

Г. Макара потом најављује да ће текст бити доступан и у целости и на енглеском језику. Др Хутенбах, председавајући ове сесије, чека да најави следећег преживелог заточеника.]

Наставак сведочења господина Милоша Деспота приложен на конференцији

У пролеће 1943. године као командант је стигао Ивица Бркљачић. Са њим је био свештеник Брекало. Два брата, Прпић и Зринушић, били су главни ликвидатори. Лисац је био задужен за пристигле заточенике и за ликвидације, као и Зовко Јуре, на чијем сам суђењу био, у Загребу 1961. године. На крају, официр који је командовао логором био је Динко Шакић, ожењен Лубурићевом сестром, а он је био велики злочинац.

Да завршим са 1942. годином и логором III-Ц. До краја 1942. године на улазу у логор III-Ц налазила се једна плоча са натписом „тифус“. Нисам сигуран колики је број заточеника био држан у том логору без воде и хране. Заточеници су имали ватру коју су одржавали и на којој су због глади пекли своје преминуле другове и јели. Мали број заточеника логора III-Ц био је пребачен у Градину у једну кућу у којој су врата и прозори били зазидани и ту једноставно остављени да умру.

У 1943. години постојао је један миран период под командом Ивице Бркљачића – тада се одвијао и некакав спортски и културни живот: одбојка, фудбал, неке представе, али су у лето људи, што у

групама што појединачно, покушали да побегну. Тада се ситуација променила. Људима су стављали окове и присиљавали на рад и пребивали, а вршене су и ликвидације. У то време је организована нека врста комисије која је требало да прегледа логор, због чега је започело и чишћење и сређивање логора. Ту су се нашли и неки заточеници у бољем физичком стању и прикладније одевени, са некаквим бројевима, којима су дате инструкције да на свако питање могу одговорити само давањем свог броја, док су остали заточеници за то време били премештени на друго место. Могу рећи да су ту биле и две или три бараке као болнице које су мање-више биле увек пуне, иако су људи свакога дана одвођени на ликвидације. Чувени лекар, логораш, био је Миле Бошковић. Он је сарађивао са усташким лекарима Марином и његовом женом и Белушићем, о којима ћу нешто додати касније у вези са њиховим вешањем 1944. године.

Морам нешто рећи и о храни у логору. За доручак смо добијали неку чорбу, без соли и без икакве масноће, за ручак кукурузну пуру, такође безукусну, а за вечеру трули кромпир или репу и, врло ретко, парче меса од угнутог коња. Ја сам на сваких осам дана добијао пакет од мајке – хлеб, сланину и све оно што је она тада могла да приушти и пошаље, тако да сам био у добром стању. Током 1943. и 1944. године заточеници су били ликвидирани на различите начине. Када смо ујутру одлазили на рад, никада нисмо били сигурни да ли ћемо се са њега увече и вратити. Ја сам бродом превозио шумске групе које су секле дрва и товарице на брод. Увече би потом сви они били ликвидирани, а ово се практиковало сваког дана. Увече, када бих се вратио у логор, ту је обично био Маричић који је чекао да одабира за ликвидацију. После тога бих вечерао и одлазио на спавање. У 22 сата би обично долазила група усташа која би те продрмала за ноге питајући те где радиш, па некима наређивала да устану, а некима да легну. Онај који би устао знао је куда одлази. Око поноћи би усташе, пијане, поново долазиле. Будили би те и питали шта си. Србин или Јеврејин би морао да устане. Муслиман или Хрват би могао поново да легне. Никакав одмор од овог физичког притиска није био могућ.

Радио сам са теренском групом којом је заповедао Минца. Мислим да је он био из Загреба. У тој групи сам био од 1942. до априла 1945. године. Имали смо брод („Уна“) са два товарна брода којег је реморкирао други брод („Усташа“). Такође смо имали и рибарски моторни брод. Превозили смо песак, шљунак, дрва, класе, разну храну – све што је било потребно за логор – из Старе Градишке до црквеног блока.

Желео бих да нешто кажем и о овој нашој групи. Године 1944. товарице смо разне материјале. Били су ту Кабиљо Адо, потпуковник

који живи у Београду, и Узеир из Лопара, који је умро у партизанима. Након њиховог бекства усташе које су се вратиле побиле су целу групу од око двадесет људи. Остала су само петорица заточеника – двојица која су возила машину и тројица покретача. Они су имали надзорника Швагуша Андрију, који је био задужен за њих и који није дозвољавао да их убију, правећи се да они немају никакве везе са онима који утоварају брод.

Други пут је наша група била ликвидирана приликом утовара сена у Млаки, када су ликвидирани Јевреји и Срби, а остављени Муслимани и Хрвати. Од њих је само један Србин, који се сакрио у сено, преживео и пуким случајем, разменом стигао у партизанае, тако да је он једини очевидца који је ово преживео.

Желим да кажем да је 1944. године постојала једна група „домобрана“ – бранилаца домовине – не знам тачан број њих, коју су чинили само Срби, и кад сам пролазио поред зграде у којој су они били затворени, причао сам са једним од њих – Марковић Цветином из Рајевог Села. Касније су пребачени у женски логор и иста та особа је дошла до реке Саве да узме воду. Пошто у близини није било ниједног усташе, окренуо сам леђа и разговарао са њим. Питао сам га да ли је гладан и добацио му нешто кукуруза да сакрије под кошуљу. Два дана касније су сви ликвидирани на Сави у близини Граница – завезани и убијени ударцем маља или секире. Из једне баракe је све ово видео један заточеник из Јамене који је преживео Јасеновац.

Пошто сам радио на броду, морао сам у неколико наврата да уклањам мртва тела која су испливали на површину воде. Године 1944. доведена је група четника по па Ђујића. Ликвидирани су на исти начин као домобрани.

Године 1944. постојала је једна партијска организација која је покушавала да на неки начин ослободи логор. Ускоро су откривени и двадесет мушкараца је, наочиглед свих, обешено. Био сам близу у строју, па сам могао видети како је Шакић упитао лекара Милета Бошковића како би желео да умре, а он је рекао да би желео да буде стрељан и умре као Црногорац. У исто време су усташки лекари Марин и његова жена и Белушић обешени испред постројених усташа. Овако је протицала 1944. година. Нисам сигуран тачно колико, али негде око 160 жена је из Млаке кренуло за Јасеновац, праћене трима усташким формацијама које је предводио Маленица, чије је лице било намазано бојама, и чим су мало поодмакли од Млаке, убијене су ножевима на најсвирепији начин, а нешто касније су се њихова тела могла видети обешена о дрвеће. Од пет очевидца, ја сам једини који ће преживети.

Ликвидације заточеника су организоване свакога дана на различите начине. Пошто је Сремски фронт био близу, ослобођење је 1945.

године са жудњом ишчекивано. У тој години су се прикривали трагови – спаљиване су кости, уништаване гробнице и др. Фебруара 1945. године доведено је десет лепих девојака из села Смртић, али се ја сећам имена само једне – Анке Дедић.

Предложио сам шефу групе Минцу да сви заједно (неких двадесет људи више) побегнемо бродом пошто сам на броду имао две усташке униформе. Једну би обукао један од заточеника, а другу ја, и побегли бисмо бродом. Ујутру када смо требали да бежимо, у логор је дошао Лубурић. Знали смо да би Лубурић побио све у логору и да партизани којима смо планирали да се прикључимо то не би добро примили.

Двадесет првог априла су људи одвојени у једну зграду, а те ноћи је 1.000 жена побијено и цео логор разорен, тако да је у њему остало још неких 1.100 до 1.400 мушкараца. Из мог родног села, Јамене, деветорица су ослобођена због интервенисања и молби, четворица су пре тога побегли и нас тројица смо побегли у пробоју, тако да је преживело укупно нас шеснаест, док је 251 Срба и 115 Цигана, укупно 366, заувек остало у Јасеновцу.

Др Хутенбах [председавајући сесије]: Извињавам се што морам свима да ограничим време на десет минута, али такве су моје инструкције.

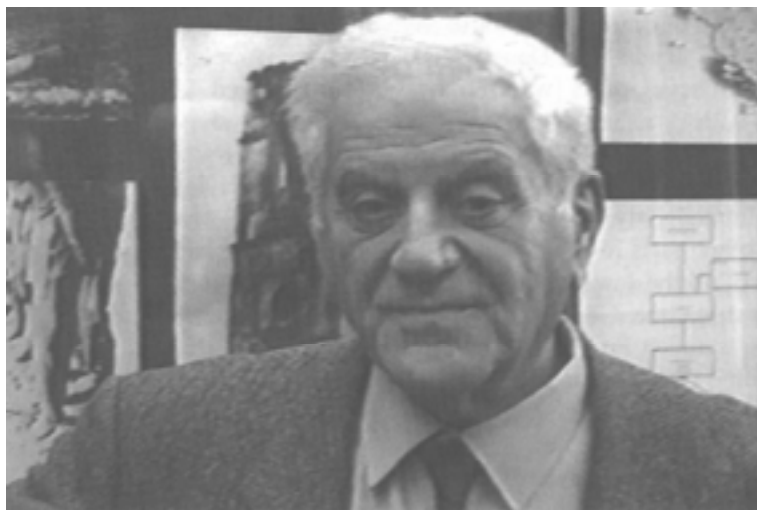

Г. Деспот и гђа Иванишевић

Г. Цадик Данон и преводац, г. Петар Макара

Г. Цадик Данон
Преживели заточеник Јасеновца – Логора III-Ц
Побегао из Феричанаца

Сведочење на конференцији

Напомена: Г. Данон је своју изјаву дао на српскохрватском језику. Скраћени енглески превод је за публику обавио г. Макара. Текст који је овде дат не представља резултат поменутог скраћеног превода. Овај текст јесте свеобухватан, детаљан превод онога што је г. Данон рекао.

Г. Цадик Изидора Данон (звани Брацо) објавио је књигу о својим искуствима под насловом *The Smell of Human Flesh* [Сасечено стабло Даноновић].

Зовем се Цадик Данон. Долазим из Београда. По професији сам архитекта. Сада сам у пензији. Године 1941. имао сам осамнаест година. Побегао сам из Београда у Тузлу, где сам ухваћен заједно са 120 других Јевреја. Од тих 120, ја сам једини који је преживео. Прошао сам кроз логоре Јасеновац, Стара Градишка, Феричанци, које је било пољопривредно имање, у ствари, пре рата је припадало православним свештеницима; побили су свештенике и довели нас да радимо на њивама. Усташе су заплениле и неку стоку од Срба, имале своје стадо, а ми смо тамо били да га чувамо. Био сам млад и имао сам среће што су нас послали у оближње српско село. Наравно, Срби су били антифашисти и захваљујући контакту са њима нас седморица смо успели да побегнемо. Захваљујући пре свега тим људима из села који су нам

рекли када и где треба да идемо, организовали смо бекство, а наш мото није био да спасемо своје животе (да преживимо), већ да умremo са пушкама у рукама. [Г. Данон је скоро заплакао; ап-лауз публике]

Од нас седморице [који су побегли], четворица су преживела. Тројица су умрла у жестоким борбама са усташама, као велики хероји.

Морам нешто да кажем пре него што вам испричам своје искуство које ће у мени остати до краја живота. У Југославији је било 75.000 Јевреја. Када су 1941. године дошли у Београд и остале делове [Југославије], Немци су одмах као свој први задатак имали да прикупе имена свих Јевреја и пошаљу их на принудни рад, а већ је крајем 1941. године немачки командант из Београда известио Хитлера „*Serbia is Juden Frei*“, да се Србија решила Јевреја. Али постојали су и људи који су имали нешто среће, као што сам то био ја и моји пријатељи, који су побегли и укључили се у партизански отпор. У Југославији је укупно било 4.500 Јевреја који су активно учествовали у партизанској борби. Речено партизанском терминологијом, то је била једна јака и „добра дивизија“.

[Г. Данон пита да ли има још времена да нешто исприча.]

Испричаћу вам о једном догађају који сам искусио у Јасеновцу. Ујутру смо увек морали да се постројавамо, што су усташе звале „појављивање“, а онда би долазио један усташа и одабирао људе за одређене дужности.

Одабрао је неких двадесет млађих људи, у релативно доброј форми, дао нам ашове и лопате и ми кренусмо из логора. На ово сам гледао као на шансу за бекство, пошто сам стално имао идеју и план да побегнем, јер сам схватио да је једини начин да се преживи – да се покуша побећи.

Напустили смо логор и под стражом, по двојица, кренули у Лоњско поље, односно велико поље близу Јасеновца. Када смо прешли око једног километра, један од усташа је извадио неке мотке, забио четири мотке у земљу формирајући облик великог правоугла и рекао да ту морамо ископати јаму два метра дубине. Копали смо под ударцима кундака (гурали су нас и псовали) и око поднева смо ископали велику јаму дубоку два метра. Био сам свестан да ћу присуствовати неком огромном покољу и убиствима, а то су била убиства маљевима.

Стајали смо близу јаме и у даљини угледали усташе како долазе и близу њих нека сићушна створења која су се померала. Помислио сам да су то овце или свиње, али када су се приближили, била су то деца од две до пет или шест година старости, исцрпљена, изгладнела, јадна, једва су могла да се крећу. Усташе су их водиле у гроб. Формирајући ланац, усташе су један другом додавали децу. Један усташа би дете дао другом, а последњи, најближи гробу, би дете ударио

чекићем по потиљку; тада се могао чути врисак и туп пад. [Г. Данон се поново расплака. Г. Макара га пита за старост ове деце.] То су била деца од две до пет или шест година старости. Усташе су то радиле рутински и са великим уживањем. [аплауз]

Писано сведочење Цадика Данона
Успомене из Јасеновца

Белешка о аутору: Цадик Данон је ухапшен у децембру 1941. године и одведен у логор Јасеновац када је имао осамнаест година. Његов отац Изидор је страдао у логору. Цадик Данон се спасао бекством из логора у Феричанцима, након чега се прикључио партизанима и крај рата дочекао у борбеној јединици са чином капетана прве класе.

Још увек оптерећен сећањима на логор и неиздрживом потребом да о томе прича, г. Данон пише како би истину о Јасеновцу сачувао од заборава. Изгубио је 45 чланова породице.

Српски сељаци улазе у логор Јасеновац

Март 1942. године. Хладан, тмуран и кишовит дан. Чистио сам део близу улаза у логор заједно са групом других логораша. Висока, дупла капија, са бодљикавом жицом густо испреплетеној по њој, полако се отварала. Капија је била уграђена између две високе дрвене куле у којима су се налазили стражари са пушкомитраљезима и на чијим врховима су биле постављене јаке светиљке. На неколико метара од капије угледао сам поворку мушкараца, жена и деце како се приближавају. Водиле су их усташе ударајући их кундацима пушака. Када су се приближили, видео сам да су то били сељаци из српског села из Босне. Били су уплашени, збуњени док су их усташе немилосрдно тукле уз псовке и претње.

Угледао сам и једну групу жена са децом. Међу њима, једна лепа млада жена која није могла имати више од 23-24 године, са марамом на глави, држала је новорођенче на својим грудима, док се један леп дечак стар око четири године држао за њену сукњу.

Усташе су брутално одвајале децу од својих мајки. Могла се чути вриска жена и плач деце. Један од усташа је пришао овој младој жени која је држала бебу и зграбио старијег дечака одурнувши га у страну, међу осталу децу. Плач и вриска су се појачали, док се на лицима усташа оцртавало задовољство и садизам. Усташа који је узео дечака пришао је истој жени да јој сада узме и бебу. На мајчином лицу видели су се бес, страх и одлучност да не одустане од свог детета, кога је још јаче привила на груди. Усташа је ухватио дете обема рукама.

Почели су да се отимају. Одједном је жена, чврсто држећи дете левом руком, десном шчепала усташу за врат. Стегла га је тако јако да је он почео да се гуши и колута очима исплазивши језик. У том тренутку је, видевши шта се дешава, други усташа пришао жени с леђа и пушком је оборио у близо. Пала је лицем окренута према детету које је тада заплакало још јаче. Први усташа се сабрао, окренуо жену на леђа и поново покушао да јој узме дете. Његов бес се повећао не само због њеног отпора, већ и због тога што је покушала да га удави и осрамоти пред његовим усташама. Тако је он, сада потпуно разјарен, поново покушавао да јој отме дете, али га она и даље није испуштала чврсто га држећи на својим грудима. Онда ју је усташа чизмом ударио у стомак и истргнуо дете. Жена је беспомоћно лежала на земљи. Усташа је псовао: „Јебем вам српске мајке! Све ћемо вас побити. Ти да ме давиш...“

Дете је плакало у његовим рукама, док је он почео да му скида пелене, псујући све време. Када је беба била гола, ухватио је њено мало стопало са три прста руке и почео да је врти у ваздуху. Вртео ју је све брже и брже, а онда одједном треснуо о земљу поред мајчине главе. Мала лобања се распукла као зрела тиква, а крв и мозак су прснули на престрављено лице мајке. Жена је крикнула у очају и онесвестила се. Видео сам како су је ухватили за ноге и одвукли у страну.

Деца су одведена даље у логор и ја их више нисам могао видети. Њихов плач је постајао све слабији и слабији.

Очајне мајке су дозивале своју децу: „Милане, Марко, Марија...“.

Одрасли сељаци су одведени према реци Сави која је протицала поред логора и даље на скелу преко реке до Доње Градине где су били жртве масовног убијања. Чули смо злослутно звецкање чекрка који је вукао скелу дуж челичне сајле.

Вриска и кукњава су се удаљиле и сада се могао чути само претећи звук чекрка.

Капија логора се поново затворила.

Копане дечије јаме

Сунчано мартовско јутро.

Убрзо након ужасног призора са децом која су одвајана од својих родитеља, сељака из Босне, стајали смо у строју испред наше бараке чекајући да нас одведу на рад.

Дошао је један од усташа и почео да бира млађе и снажније логораше. Добили смо ашове и лопате и потом кренули према капији. Одмах сам помислио да је у питању рад изван логорске жице и да би

се тако могла указати шанса за бекство. Никада нисам губио наду и пропуштао прилику да изађем и покушам да побегнем.

Напустили смо логор, нас око двадесеторица, и ходали у колони по два према истоку, у правцу Великог поља. Прешли смо око једног километра када је један усташки ројник (каплар) узео четири ашова и забио их у земљу означавајући тиме правоугаоник великих димензија. Био је кратак: „Ископајте овде два метра дубине.“ Било нам је јасно да ћемо копати масовну гробницу.

Био је ведар и сунчан дан. Прво пролећно сунце нас је пријатно грејало. Почели смо да копамо уз стално псовање усташа да радимо брже. Не знам тачне димензије јаме, али је била огромна. Копали смо жестоком брзином и завршили до поднева. Били смо веома уморни, те седосмо на земљу да предахнемо. У даљини сам угледао усташе како се примичу и око њих једну ниску групу која се креће и за коју сам помислио да су свиње или овце. Када су се приближили, видео сам да су ово била деца различите старости, од две до пет или шест година. Судићи по њиховој одећи, била су то српска и јеврејска деца. Мала деца су била уморна, исцрпљена, гладна. Мислим да их је било око 200 до 250. У почетку сам мислио да су то била деца која су дошла са транспортом босанских Срба.

Чуо сам једног од усташа како говори деци: „Пођите за мном, идете својим мајкама, бабама, очевима.“ Деца су била близу њега и њих око двадесеторо је кренуло за њим наивно верујући његовим речима. Када су дошли близу јаме, пришао им је већи број усташа и опколио их. Стали су у ред и ланчано додавали децу ближе јами. Усташа који је био последњи у ланцу је држао обични тесарски чекић. Узимао је једно дете за другим, ударао их чекићем по потиљку и бацао у јаму. И тада би за тренутак наступила тишина.

Све сам ово посматрао са удаљености од двадесет до тридесет метара.

Када је ова мала група побијена, један од усташа је отишао неких сто метара до велике групе деце и довео следећу малу групу до јаме.

Деца из велике групе нису могла да виде шта се дешава, јер су усташе својим телима направиле заклон.

Гледајући све ово, ужаснут призором, моје очи су се напуниле сузама.

Поред мене је један старији Јеврејин грцао од бола и немоћи. Кажем старији, јер сам ја тада имао осамнаест година, а њему није могло бити више од тридесет. Али он је изгледао као старац. Погледао је према небу и гласно рекао: „О, Боже, ако постојиш, пошаљи муњу из ведрa неба и побиј сва ова чудовишта!“ На несрећу, ништа се није

догодило. Читава ствар се настављала онако како су то усташе исплањирале. Више нисам веровао да од овог може бити ишта „горе“ и изгубио сам сваку наду.

Верује се да бог кажњава грешнике. Деца сасвим сигурно нису била грешна.

Усташе су свој посао обавиле брзо, пошто су биле веома искусне у томе. Наредиле су нам да закопамо јаму. Радили смо до мрака очекујући да ћемо и ми бити поубијани, јер су усташе увек настојале да униште очевице својих злочина и зверстава.

Када смо завршили посао, одвели су нас у логор, поново у колони по два. Био сам очевидац нечувеног злочина, очајан и збуњен, ходајући као у трансу. Чуо сам кад је логораш који је корачао поред мене рекао: „Имали смо среће што и нас нису убили.“

Дубоко у себи, осетио сам искрицу среће што сам још увек жив.

Мирис људског меса

Ово се десило почетком априла 1942. године у Јасеновцу.

Једне ноћи док сам лежао поред свог оца у препуној бараци, осетио сам мирис печеног меса који ме је подсетио на мирис роштиља. Сетио сам се лепих предратних дана у Београду када нас је отац недељом увече водио у чувену цевабџиницу [Јањеће]. Уживали смо у предивним, мирисним ћевапима са луком. Онда би долазио продавац ушећереног воћа, а ми као десерт имали ораснице са сусамом и орасима. Питао сам се ко је овде могао донети роштиљ. Упитао сам оца шта је то и он је рекао да не зна. У међувремену сам чуо очајне крике како се понављају на два до три минута. Када сам био већ доста уморан, заспао сам. Ујутру, када сам сишао са дашчаног кревета са трећег нивоа, пришао сам вођи групе из наше бараке, који је био, такође, и очев познаник и који се звао Баранон, из Сарајева, и упитао га за догађај од те ноћи, за мирис роштиља и ужасне крике. Он је кратко одговорио: „Бацали су живе људе у ужарену пећ на циглани и то је био мирис људског меса.“ Гледао сам га с неверицом, а он је рекао: „Што си изненађен? То се овде доста често догађа.“

Отац је успео да ми обезбеди редовну службу у кројачкој радионици, где сам био заштићен од хладноће и непрестаног убијања и клања у логорском комплексу. У овој радионици се налазио само један кројач, зван Папо. Он ме је срдачно прихватио и научио основама овог заната.

Идућег јутра када смо почели са радом, врата радионице су се отворила уз велики тресак и на њима се појавио човек ужасног изгледа. Био је мршав, изгладнео, блед и необријан. Тихим гласом нас је упитао да ли бисмо га сакрили у радионицу. Папо је потврдно клим-

нуо главом. Упитао сам га зашто се крије, а он је одговорио: „Морам. Синоћ сам за длаку измакао и ако ме виде оваквог поново ће ме послати на циглану.“ Било је очито да је човек потпуно слаб, а ја сам у цепу имао неколико печених кромпира које ми је отац, тада кувар за логораше, испекао у пепелу поред казана и дао. Он ми је буквално спашавао живот, јер су све болесне, мршаве и слабе логораше непрестано скупљали и одводили на убијање. Извадио сам један кромпир из цера и дао му га. Изненађено ме је погледао, узео кромпир и појео га у два залогја. Стално је у страху бацао погледе према улазним вратима, бојећи се да би неко могао да уђе. Питао сам га ко је и одакле је, а он ми је тихо одговорио да је из Сарајева и да се зове Мордо – Мордехај. Кројач Папо је ћутао, радећи свој посао, уплашен. Мене је интересовало у каквој је невољи овај човек, па сам га упитао шта се догодило и због чега је он тако збуњен, а он је тихо почео да прича: „Ухватили су ме синоћ у логорској згради и одвели на циглану. Просторија у коју су ме увели била је пуна других слабих људи попут мене. Наложили су ватру у огромној пећи на циглани и када је дошла ноћ, одвели су нас у просторију изнад ове у којој је био један велики отвор кроз који је пролазила топлота из ужарене пећи. Онда су нам наредили да приђемо ближе и одвајали нас једног по једног, говорећи нам да се свучемо. Онда су помоћу једне дугачке мотке гурнули човека у ватру. Наставили су да нас убацују једног по једног. Срећом, ја сам био међу последњима, а у просторији је било мрачно пошто је само ватра из пећи осветљивала просторију. Прво сам чукао, а онда сам легао на под и отпузао из ове ужасне просторије. Ујутру сам изашао из циглане, умешавши се међу остале логораше, и дошао овамо.“

Када смо то чули, знали смо да је Мордо у великој опасности и ја сам предложио Папу да га сакријемо у угао радионице заклоњен материјалима, који је служио за пресвлачење током проба. Папо је био добар кројач, па је усташама шио униформе. Тада је баш завршавао униформу за једног каплара. Очекивао је тог усташу да дође и покупи је, те је рекао Мордехају да се сакрије иза заклона.

Неколико минута касније, на вратима се појавио каплар као што је и очекивано. Папо је скочио на ноге, као и ја, јер смо морали да стојимо у ставу мирно пред усташама. Испробао је капут и, задовољан, напустио радионицу. Тек тада смо увидели опасност. Да је видео Морда, схватио би да га кријемо у радионици и тада би следила одмазда. Када смо погледали иза заклона, видели смо Морда како одсутно гледа у под. Дао сам му још један кромпир. Дан је одмицао у страху. Увече, када смо завршили с радом, рекли смо му да мора да изађе и да ћемо га сутрадан поново сакрити. Он нас је тужно погледао и рекао: „Доћићу ако још будем жив.“

Идућег дана смо стално гледали према вратима очекујући га да се врати. Ништа нисмо говорили, само бисмо погледали један другог мислећи на најгоре.

Идућег дана смо га поново очекивали, али се он више никада није појавио. Знали смо да је његов живот окончан у цигларској пећи, јер су се наредних ноћи могли чути очајни крици, као што се могао осетити и мирис печеног људског меса.

Дуго времена после рата нисам могао да се наканим да једем печено месо, јер ме је оно увек подсећало на страшно време проведено у усташком логору Јасеновац.

Интервју са господином Цадиком Даноном након конференције

Г. Данон: Рођен сам у Сарајеву [Босна] 1923. године. Тамо сам завршио прва четири разреда школе и 1934. године се са породицом преселио у Београд. У Београду сам ишао у Прву мушку гимназију, а онда у средњу техничку школу. Онда је дошао рат – Други светски рат.

Учествовао сам у демонстрацијама 27. марта 1941. године против пакта са Немачком – Тројног пакта, када је Југославија потписала да буде део Пакта између Италије, Немачке и Јапана. Ове демонстрације [у Београду] су представљале невероватан делиријум среће и радости за све учеснике, јер смо сви ми, дубоко у себи, мрзели фашизам и Немце који су запамћени из Првог светског рата [и њихове окупације Србије] као најгора могућа окупаторска сила.

Саговорник (г. Владимир Бибић): Да ли бисте, молим Вас, објаснили догађаје који су довели до ових демонстрација 27. марта, онако како их се сећате?

Г. Данон: Југославија има такав деликатан географски положај да су вековима кроз њу пролазили сви освајачи на свом путу ка Средњем истоку. Године 1940. [суседна] Мађарска је приступила пакту са Немачком, а за њом и [суседне] Румунија и Бугарска. На југоистоку се налазила фашистичка земља – Италија, а Албанију је окупирала Италија 1939. године. Грчка је била једина пријатељска нација на југу.

Као што видите, Југославија је била окружена фашистичким државама.

У то време је Југославија била под великим притиском и кнез Павле, малолетни регент краља Петра Другог, прихватио је да потпише Тројни пакт. То се десило 25. марта 1941. године. Чим се ово прочуло у јавности, започеле су демонстрације у школама, а људи су клицали: „Боље рат него пакт са Немачком!“, „Боље гроб него роб!“

Војска предвођена генералом Симовићем и генералом Миљковићем је у ноћи између 26. и 27. марта у војном удару свргнула владу

Цветковић-Мачек и спречила да се Југославија прикључи Тројном пакту.

Сећам се да сам тог 27. марта устао. Ништа се [још] није знало о томе. Отишао сам у школу и у дворишту је већ било много ђака. Тамо сам чуо да је Тројни пакт пропао. Сви смо кренули према центру Београда. На путу до тамо су нам се са великом радошћу прикључивали радници и раднице. Сви заједно смо стигли у центар града. Тамо је било много људи који су демонстрирали и славили неуспех Пакта. Међутим, овде се нешто догодило. Хитлер је био осрамоћен тиме што је тамо нека мала земља као што је била Југославија могла тако да реагује. Направио је осветнички план за Југославију и нарочито против Срба који су били највећи антифашисти, антинацистички борци.

Шестог априла 1941. године био сам у кревету. Била је недеља, леп сунчан дан. Одједном смо чули гласне сирене. Почеле су да експлодирају бомбе. Стакла на већини прозора су била слупана. Трчали смо у подрум што смо брже могли. Београд је бомбардован два дана – практично без прекида, у таласима на свака два сата. Многи авиони су били укључени, али ја се сећам штука, авиона бораца. Они су били најопаснији. Спуштали би се са великих висина уз застрашујуће сирене. Бомбардовали су нас са великом прецизношћу.

Живео сам у делу Београда званом Дорћол. У овом делу града су живели многи Јевреји. Бацили су много бомби на врло садистички начин – јер у том крају није било војних положаја. Идућег дана смо сви кренули према предграђу Београда, Бежанији – на пут ка Грчкој. Надали смо се – исто се догодило током Првог светског рата – стварању Солунског фронта [у Грчкој]. Једва смо прешли неких осамдесет километара од Београда, када смо сазнали да је југословенска војска потпуно разбијена. [Ово] због тога што су Немци долазећи из Бугарске нападали с великом силом, те је наше повлачење према Грчкој спречено с обзиром на то да је наша војна одбрана била у потпуности уништена према Бугарској.

Када смо се вратили у Београд, видели смо Немце на тенковима, на моторима – који су се понашали врло арогантно. После пар дана могли смо чути на радију и прочитати са плаката да се сви Јевреји морају пријавити у ватрогасни штаб. Отишли смо тамо. Правили су списак свих нас Јевреја и одмах су неке послали на принудни рад. Моја породица је увидела да овде за нас неће бити много живота, те је одлучила да отпутујемо у Тузлу, у Босну, код мог стрица [или ујака]. Искористили смо прилику док Немци још нису консолидовали своју власт над Београдом и прешли реку Саву преко понтонског моста. Прво сам отишао ја, преко Шида и Бијељине, и стигао у Тузлу. Онда је после мене дошла моја сестра, па онда мој отац и мајка. Моја друга сестра и

њен муж су остали у Београду и одмах започели учешће у организовању отпора против немачке окупаторске силе.

У Тузли су усташе биле на власти. То је фашистичка организација сачињена од добровољаца, веома сличних немачким есесовцима. Усташе су сву власт држале у својим рукама. Одмах су почеле са убијањем, клањем и малтретирањем људи, нарочито оних из оближњих српских села која су запалили. Нама, Јеврејима, је наређено да носимо жуту траку на левој руци и наша имена су стављена на посебан списак. Овде је сва власт припала усташама, јер су Немци остали у војним камповима припремајући се за Источни фронт, за инвазију на Совјетски Савез. Пошто је већина Немаца отишла на Источни фронт, власт је остала у рукама усташа. Усташе су помагали домобрани – браниоци домовине – који су били као редовна војска и који су сарађивали са усташама.

Крајем 1941. године моја сестра и ја смо хтели да побегнемо на планину Мајевицу, изнад Тузле, где су се налазили партизани. Отишли смо у Креку, близу Тузле. Ту се налазио тајни центар за прикључивање партизанским снагама. Четири дана смо чекали курира који је требао да нас одведе до партизана. Али та зима је била веома оштра. Дубок снег, ниске температуре. Четвртог дана нам је речено да се морамо вратити у Тузлу пошто је курир убијен на Мајевици у нападу четника на партизане.

Особа која нас је обавестила о том нападу био је Милан Јајчанин. Рекао нам је да сачекамо док се време и ситуација не побољшају. Међутим, усташе у Тузли су убрзо почеле да скупљају све мушке Јевреје.

Ручао сам. Изненада је неко позвонио. Мајка је отворила врата и вриснула. Ја сам био за столом. Двојица усташа су ушли са пушкама и бајонетима. Зграбили су ме и одвели у затвор у Креку. Тамо сам нашао свог оца. Њега су ухватили на улици. Скупили су око 120 мушкараца. Ја сам тада имао осамнаест година. У затвору су нас испитивали и оптужили да сарађујемо са партизанима. Читава истрага је, наравно, била само фарса, формалност, јер су усташе са Антом Павелићем издале неку форму објаве да нико не може бити осуђен без суђења. И као што сам рекао, била је то само једна формалност, и крајем јануара су нас одвели на железничку станицу, а онда у концентрациони логор Јасеновац.

Стигли смо ноћу. Све су нас одвели у неку велику бараку. Тамо је било веома хладно и постојала је опасност да се тамо сви смрзнемо. Ујутру смо истерани из бараке и под јаким ударцима пушака одведени ка улазу у концентрациони логор Јасеновац. На улазу су се налазила једна дупла врата уграђена између две куле-извиднице на којима се

налазило осветљење и тешки пушкомитраљези. Врата су се отворила и ми смо ушли у логор. Наређено нам је да раширимо неколико ћебади на под. Морали смо да извадимо све што смо имали у џеповима. Све што смо понели са собом.

Ту ми је пришао један пријатељ ког сам познавао много година. Некада смо заједно проводили лета у Кисељаку близу Сарајева. Звао се Нисим Мунтиљо. Дошао је до мене и рекао: „Драги мој пријатељу, да ли је могуће да си и ти овде? Ово ме нимало не радује.“ Погледао сам га, али нисам могао да га препознам. Он ми рече: „Ја сам Нисим Мунтиљо из Кисељака. Да ли ме се сећаш?“

Он је сада био толико мршав да није личио на особу коју сам знао од пре. Стао је близу мене. Онда се, изненада, десило нешто сасвим невероватно: Млади људи који су били у логору пре него што смо ми дошли почели су да грабе ствари које смо бацили на ћебад. На ћебадима су били комади хлеба и ови људи су потрчали ка ћебадима покушавајући да нађу остатке хлеба и хране. Усташки војници су одмах потегли пушке и почели пуцати на ове момке који су ризиковали своје животе само да би нашли мало хране. Момци су падали рањени, мртви. Усташе би им прилазиле и додатно пуцале у главу. Могли смо само чути усташе које вичу: „Гробари! Гробари!“ Гробари су били заточеници логора, а њихова дужност је била да односе тела до одређеног подручја и тамо их закопавају. У том тренутку сам схватио окрутни план усташа: Прво ће изгладњавати ове момке до оне границе када буду спремни да ризикују свој живот за парче хлеба.

Нисим је стајао поред мене, а мој отац, који је такође био тамо, упитао ме је: „Имаш ли којим случајем неко преостало парче хлеба?“

Ја сам одговорио: „Испразнили смо све џепове.“

„Али погледај поново у џепове.“

Тада сам схватио да у овом логору људи практично умиру од глади.

Неколико минута касније пришао нам је један човек. Погледао нас је са великом тугом, веома мршав од глади. Упитао ме је: „Зар ме се не сећаш?“ Отац и ја смо му одговорили истовремено: „Жао нам је, не препознајемо те.“ А онда смо схватили да је ово био очев млађи брат Гедаља, који је у Јасеновац послат 1941. године.

Тако нам је, после нашег првог сусрета са логором, наређено да свако од нас узме по једно ћебе и оде у бараку. Након тога нам је речено да идемо на оно што су звали ручак. За ручак смо добијали по једну велику кашику воде. По укусу се могло осетити да је она била из оближње реке Саве. Могли смо осетити песак у устима. Без соли и без ичег другог. Само мало комадића репе која се обично даје стоки, звали

смо је сточна репа. Ова супа је била без укуса. Отац и ја смо покушавали да је једемо, али нисмо могли.

Мој јадни стриц нас је упитао: „Ви не желите ово да једете?“ Одговорили смо му да не желимо. Он је прво узео очеву посуду и кашиком скупљао неколике комадиће сточне репе. Потом би прогутао сву течност из посуде без заустављања. Исто је урадио и са мојом порцијом и рекао: „Још увек сам гладан.“

Онда смо поново отерани у бараку. Наши кревети су били на трећем нивоу кревета. По средини бараке се налазио пролаз, а са леве и десне стране кревети. Сви су били направљени од грубог дрвета. И као што сам рекао, мој отац и ја смо добили кревете на трећем нивоу.

Идућег дана, након што смо уморени и били постројени, добио сам посао на чишћењу логора са другим логорашима, близу штаба који се налазио близу улаза у логор. Отишли смо тамо. Дали су нам неке лопате, грабуље и друго и ми смо чистили тај део. У то време је земља почела да се одмрзава и свуда је било блата.

Одједном сам видео како се предња врата логора отварају. Врата су била испреплетана бодљикавом жицом. А када су се отворила, могао сам видети дугачку поворку људи свих старости – старих, младих мушкараца, жена, деце. Сви су они улазили у логор. Према тим људима су се опходили са великом бруталношћу, често их ударајући пушкама као што су и нас ударили када смо овамо долазили. Посматрајући ове људе, схватио сам да су то морали бити сељаци из Босне. Било ми је јасно да ће животи тих људи бити окончани у Јасеновцу. У првом реду сам приметио једну лепу сељанку. У својим рукама је носила одојче. Имала је мараму на глави. Њен четворогодишњи син ју је држао за сукњу.

Онда је почела селекција. Био је обичај да се деца раздвајају од одраслих, јер су људи лакше ишли у смрт уколико нису морали бити сведоци смрти њихове деце. Бојали су се реакција ових људи и зато би децу раздвајали од својих мајки.

Један висок, јак усташа им је пришао. Пришао је оној жени са два детета. Изненада је одгурнуо четворогодишњег дечака у групу у коју су скупљали децу. Поново је пришао жени и сада је желео да јој узме и бебу из наручја, али је жена држала своје дете обема рукама. Усташки војник је покушао да јој некако истргне дете. Посматрао сам жену. Била је препаднута и уплашена, али исто тако и спремна да учини све и спасе своју бебу. Одједном је десном руком зграбила усташу за врат, док је у другој држала своје дете. Десном руком је почела да дави усташког војника. Он је био веома изненађен. Стисак јој је био толико јак да је он почео да колута очима и плази језик. Вриштао је.

На несрећу, тај усташа није био сам. Било их је много. Други усташки војници који су присуствовали овом догађају су пришли отпозади и ударили жену по леђима, срушили је на земљу. Било је блатњаво. Пала је на лице, преко своје бебе која је почела да вришти. Усташа којег је давила је сада био разјарен и осрамоћен оним што му је жена могла учинити. Поново је пришао жени. Она је још увек држала своје дете у наручју. Усташе и даље нису могле да јој отму дете. У том тренутку је усташа врхом чизме ударио жену у стомак. Она је изгубила дах, а он је сада могао да укради дете. Почео је да је псује: „Ви, злочинци, Срби! Све ћемо вас побити!“ и додао још неке псовке.

Дете је било умотано у неку врсту пелена и када их је усташа размотао, могле су се видети мале ножице. Зграбио је дететово стопало и бесно почео да врти дете изнад своје главе. Када га је довољно брзо завртео, треснуо је дете о земљу баш поред мајчине главе. Дететова глава се распукла као зрела тиква и крв и мозак су прснули по мајчином лицу. Она је вриснула и изгубила свест. Два усташка војника су је ухватили за ноге и одвукли у страну.

Потом су на исти начин устше наставиле да раздвајају децу од својих мајки. Могло се чути незамисливо вриштање деце – мајке које су плакале и дозивале своју децу именима „Милане, Мајо, Милоше!“ Ове крике још увек могу чути у својим ушима, тако застрашујуће да би неко могао умрети од тог шока.

Када су раздвојили сву децу, све су их силом терале из логора. Један човек који је стајао поред мене је прошапутао: „Готови су.“ А ја сам упитао: „Зашто готови?“ Он рече: „Иду у Градину, преко реке Саве. Тамо се врше масовне ликвидације. Ако се једном затекнеш у Градини, никада се више жив одатле нећеш вратити.“

Људи су пребачени преко реке једном обичном скелом која је била причвршћена на јаку сајлу и која је повлачена једним металним точком. Звук тог точка и те сајле био је тако чудан, као сквичане којим су се плашиле птице у усеви на њивама. Кад год бисмо чули тај звук, знали смо да превозе људе преко реке у Градину. Сада смо зачули ту буку скеле и та група коју смо управо видели нас је напуштала заувек. Никада их више нисам видео.

Улазна врата логора су лагано почела да се затварају.

Преживео сам многе ужасне ситуације. О свима Вам сада не могу причати. Али ћу Вам испричати о неколико ситуација које су биле толико снажне да их се и сада сећам као да су се десиле јуче.

Месеца марта 1942. године у Јасеновцу смо морали да се у рану зору постројимо, када нам је пришао један усташки војник у намери да изабере двадесеторицу младих, снажних мушкараца. Тада сам био млад, и ми смо требали бити одведени негде на рад. Дали су нам

лопате и ашове и ми кренусмо према истоку. Врата логора су се отворила и тада се нађосмо на једном огромном празном пољу. Ходали смо, два по два, према истоку, као што сам рекао, око један километар од логора. После неког времена вођа усташких војника који су ишли са нама нас је зауставио, узео четири комада дрвета, четири мотке и забио их у земљу. Тако је обележио један велики правоугаоник у пољу. Рекао нам је: „Копајте што брже можете. Треба да буде дубоко два метра.“

Било нам је јасно да ћемо управо копати велику масовну гробницу.

Присиљавали су нас да радимо што брже можемо и око поднева, можда и једног сата након поднева, у даљини сам видео усташе како иду према нама. Поред њих је било нешто мало – помислио сам да су то вероватно овце или свиње. Сећам се да је дан био леп и сунчан, почетак марта. Када се група мало приближила, схватили смо да се испред усташа налазила једна велика група деце од две до пет или шест година старости. Довели су децу близу оне огромне јаме. Усташки официр се окренуо према деци и упитао их: „Ко хоће да иде са мном? Одвешћу вас до ваших мајки и баба.“

Наивно, као мали пилићи, деца су кренула за усташом. Сећам се да је у првој групи било око двадесеторо деце. Када су дошла ближе, на неколико метара од нас, ми смо се ослањали на лопате и ја сам јасно могао видети ову јадну, гладну и очајну децу. Био је то један жалосни призор са децом која су једва ходала. По њиховој одећи сам могао видети да су овде била и градска и сеоска деца. Касније смо сазнали да су то била српска и јерејска деца.

Одмах ми је пало на памет – ово мора да су деца која су била одвајана од својих мајки, што смо управо посматрали на улазу у логор Јасеновац. Довели су децу ближе јами и онда их окружили. Затим су усташе урадиле следеће: додавали су децу у ланцу, једно по једно, један усташа другом, све док не стигну до последњег који је стајао баш поред саме јаме. Он је у руци држао чекић којим би брзим ударцем дете ударио по потиљку и убијао га. Могли сте чути само крик детета који умире и звук тела како пада на дно јаме.

Усташе су овај посао обављале тако ефикасно да су целу прву групу побили за само неколико минута.

Гледао сам и посматрао осталу децу питајући се да ли могу видети шта се дешава, али усташе су биле тако промућурне, те су својим телима направиле неку врсту заклона тако да деца нису могла видети шта се догађа и даље верујући да ће се вратити својим мајкама, очевима и породицама.

Поред мене је био један човек старији од мене. Јеврејин из Сарајева. Звао се Моша. Окренуо је леђа на другу страну, као што сам и ја, јер више нисмо могли ово гледати. Сузе су ми се сливале низ лице, а и он је, такође, плакао. У једном тренутку, чуо сам Мошин глас. Дан је био ведар и сунчан, а он је погледао у небо и тихо рекао: „Боже, ако постојиш, пошаљи муњу и побиј све ове ужасне убице.“ Ништа се није догодило, на несрећу. Тог тренутка сам изгубио и оно мало вере у бога коју сам имао, јер та деца сигурно нису починила никаква грех, а како кажу – бог кажњава само грешнике.

Исти поступак се настављао изнова и изнова. Нове групе деце су довођене ближе јами. Свако би добило ударац у потиљак и за кратко време су побили сву ову децу.

Касније смо се сви ми који смо све ово видели својим очима питали колико ли је деце укупно побијено. Сви смо дошли до закључка да је ту све заједно морало бити између 200 до 250 деце. Када су их све побили – јама је била скроз пуна – све до врха овом јадном децом. Наређено нам је да покријемо јаму, масовну гробницу, земљом. Били су у журби. Завршили смо посао у рекордном времену и кренули натраг у логор.

У повратку смо такође корачали два по два. Човек поред мене је рекао: „Хвала богу што и нас нису побили.“ Али што се мене тиче, у том тренутку сам био толико тужан да сам готово пожелео да су и мене убили. [Очи господина Данона су се биле пуне суза.]

Можемо ли прекинути интервју на једно време?

[настављамо касније] Желео бих да Вам испричам о нечему што се догодило, а што људски ум може разумети само уз велике потешкоће. Имао сам среће што сам након свих ових лутања по логору где су људи убијани, одабирани, мучени итд. Ах, као што рекох, имао сам среће што сам одабран за рад у кројачкој радионици у коју сам примљен као помоћник кројача који се звао Папо и који је био рођен у Сарајеву. У тој кројачкој радионици Папо је био једини квалификовани кројач, а пошто ја ништа нисам знао о овом занату, он ме је подучавао његовим основама. Обављао сам лак посао. Обављао сам најлакше послове тако да бих му макар мало могао помоћи.

Сећам се да је дан био кишовит и некако тужан, и док смо радили у радионици, на вратима се појавило једно створење за које нисмо могли веровати да је људско биће. Био је гладан, прљав, исцрпљен, са великом брадом. На телу је имао много паперја. Полако је отворио врата и тихим гласом упитао: „Могу ли се сакрити у вашој радионици?“ Обојица, и мој шеф Папо и ја, смо у исто време одговорили: „Да, можеш.“

Ушао је унутра и ми смо му рекли да седне на једну столицу. Питали смо га зашто се крије. Он је одговорио, али нас није гледао. Зурио је у под. Био је одсутан, али јесте одговорио: „Синоћ сам успео да преживим, али ако ме ноћас ухвате, готов сам.“ Како сам био млађи и радозналији од кројача Папа, упитао сам га: „Па, испричај нам шта се десило.“

Полако и тихо, почео да је прича. „Синоћ сам ишао према својој бараци када ме је видео један усташа, када је видео како јадно изгледам, и тада ме отпремио у циглану.“

„И шта се онда десило?“

„Онда ме је гонио до циглане где сам видео многе људи који су изгледали као ја: слаби, мршави и који су једва ходали. Онда,“ рече он, „када је пала ноћ, утерали су нас у једну просторију, веома мрачну просторију, на врх циглане одакле се могла видети пећ и ватра из ње која је обасјавала околни део просторије. Војници су наредили да један по један човек дође, свуче се и једним комадом дрвета, нешто као два са четири, их једног по једног гурали. Гурали су ове људе у пећ.“

Тада сам схватио шта се дешавало претходне ноћи, јер сам лежећи у кревету осећао мирис печеног меса и у размацима од минут или два могао чути ужасне крике особе која ће умрети; особе која ће нестати. Питао сам тада оца који је био у кревету поред мог шта се дешава. Рекао је да не зна.

Следећег дана када сам устао, упитао сам човека који је био задужен за нашу бараку и који је у логору био од самог почетка: „Какав је то мирис меса и мирис неког роштиља био прошле ноћи?“

Без икаквих испољених емоција, рекао је: „Мирис је био од људског меса која гори.“ „Како то?“, рекао сам.

„Па,“ рече он, „људи су живи спаљивани у пећи циглане.“

„А они ужасни крици?“, поново сам питао.

„Па, то је последњи крик којег је особа испуштала док није упала у ватру.“ Стајао сам поред њега посматрајући га отворених устију, запањен и пренеражен. Човек је погледао у мене некако изненађен мојим питањем. „Зашто си тако шокиран? То је нешто што усташе раде све ово време.“

Сада у мојој кројачкој радионици, схватио сам шта је оно створење покушавало да нам објасни. Његово име је било Мордо, Мордо Хаим, право јеврејско библијско име. Тада сам у потпуности разумео човека који је дошао на врата наше кројачке радионице. То је значило да слушам сведока који је видео сав тај ужас и који замало и сам није бачен у ватру. Човек је говорио све тишим и тишим гласом и на крају се сасвим ућутао.

Мој отац је био кувар за логораше и с времена на време могао да склони неколико кромпира. Бацао би их у врућ пепео. Ове печене кромпире је мој отац умео да ми дотура. То је био начин на који сам бар мало могао да сачувам виталност и физичку кондицију. Имао сам један од ових кромпира у свом џепу. Дао сам га овом човеку. Погледао ме је са великом неверицом: „Да ли је то за мене?“ „Јесте“, рекао сам.

Онда, у неколико залагаја, прогутао је кромпир са љуском и пепелом који је још био на њему и потом се поново ућутао и умирио.

„Па, како си успео да побегнеш?“, упитао сам.

„Имао сам среће што сам био на крају моје групе, а пошто је било мрачно, прво сам клекнуо доле, а потом легао на под и отпузао према излазу, а затим доле у приземље циглане. Тамо сам се крио до јутра и када су заточеници почели да се крећу по логору, ушуњао сам се међу њих и тако дошао овамо.“

Тог јутра је мој шеф, господин Папо, очекивао једног усташког официра да дође на пробу, да испроба своју нову униформу. Неколико дана пре тога, усташа је испробавао ту униформу, а тог јутра је требала да буде скроз завршена. Не дај боже да је видео таквог човека овде у радионици. Знао би да га тамо скривамо. Казна за то би била смрт за све нас. Убио би нас на лицу места.

Пошто смо знали да ће овај усташа доћи, Папо је рекао човеку да се сакрије иза завесе где се налазило место за пресвлачење и пробе. Срећна наша што је униформа била завршена, а надали смо се и да неће бити потребе да је усташа поново испробава. У међувремену је Мордо ћутке седео иза завесе на некој старој столици. Одједном су се врата отворила и усташа ушао упитавши да ли је његова униформа спремна. Одмах смо скочили и укочено и усправно стали као да смо у неком војном строју. Ово је био обичај и ми смо морали да му салутирамо на такав начин. Ако бисте имали капу на глави, морали бисте да је сместа скинете. Папо је одговорио: „Јесте, јесте, униформа је спремна.“ На нашу несрећу, усташа је рекао: „Хтео бих да је пробам. Јакну.“ Нас двојица смо се просто скаменили и уплашили да би усташа могао да помери завесу и тамо нађе Морда. Срећом, само је скинуо своју јакну и брзо преко кошуље једино испробао нову јакну. Свидела му се. Скинуо ју је. Папо му је лепо спаковао униформу и он изађе треснувши вратима без икаквог захваљивања.

Тек тада сам схватио колико сам био уплашен. Дрхтао сам од страха да би Мордо могао бити пронађен. Јадни Мордо је остао са нама у радионици до краја нашег радног времена. Онда смо морали да напустимо радионицу и да закључамо врата. Ово су била изричита наређења. Онда смо рекли Морду да и он мора ићи. Излазио је полако, као и ми иза њега. Закључали смо врата. Био је већ мрак и Мордо пође

према баракама. Пре него што је отишао, рекли смо му да се врати идућег дана и да ћемо га поново скривати. Следећег јутра смо поново почели рад у радионици и ниједном нисмо поменули Морда, али је он, међутим, све време био у мојим мислима. Приметио сам да је и мој шеф, такође, бринуо за њега. У једном тренутку смо се погледали и он је рекао: „Ни трага од Морда.“ „Можда ће ипак доћи“, одговорио сам. Чекали смо до краја дана, али се он није појавио. Ипак, и даље смо се надали да је преживео тај дан. На несрећу, никад га поново нисмо видели. Његов живот се окончао у ужареној пећи у фабрици цигле. [Г. Данон брише сузе.]

Да ли бисмо овде могли да накратко прекинемо интервју, молим Вас?

[настављамо касније] Ово је једна занимљива прича о трансформацији једне часне особе у убицу. То је оно што су они били у стању да ураде.

За време мог боравка у логору Јасеновац увек сам покушавао да добијем посао напољу, јер сам стално и чврсто веровао да је једини начин да се логор преживи – да се из њега побегне. Сви који су ушли у логор на крају су увек били осуђени на смртну казну.

Једног јутра док смо били у строју, вођа усташа нам је рекао да ћемо ићи на рад на војничким баракама. Ове бараке су биле саграђене изван логора Јасеновац. Пришао сам том усташи и објаснио му да сам био ђак архитектонске средње школе. Усташа прасну: „Што ми не рече? Стани у ред. Потребни су нам људи као што си ти.“

У близини се налазио већи број усташких барака и ми смо морали да извршимо неке унутрашње грађевинске преправке – преграђивање соба тако да би официри могли имати одвојене собе од војника. У једном тренутку сам морао исећи неко парче дрвета. Изашао сам из бараке, ставио даску на степенице, узео тестеру и почео да сечем даску. Тада ми је пришао један млад човек, приближно мојих година, и ухватио даску за други крај тако да бих ја могао лакше да је пресечем. Завршио сам сечење и погледао младића. Био је у цивилној одећи. У међувремену сам сазнао да је био са села. Захвалио сам му на помоћи, а он ме је упитао: „Шта радиш овде?“

„Ја сам овде заточеник.“

„Али зашто си заточеник?“

„Зато што сам Јеврејин.“

„Али шта је то? Шта је Јеврејин?“

„Жидов“ [Јеврејин на хрватском], објаснио сам.

„А шта је то?“

Заинтригиран тиме што не може да ме разуме, питао сам га одакле је. Он је рекао: „Ја сам из Бихаћа.“ и додао да је Муслиман.

Био сам сигуран да ће разумети турску реч за Јеврејина – Чифут.

„А, сад разумем! Али зашто си овде?“

„Па, довели су нас овамо.“

„Али зашто су вас довели овамо?“

„Па, зато што смо Чифути. Ми смо Јевреји.“ Понављао сам изнова и изнова.

Зурио је у мене, али није могао да схвати зашто сам доведен у Јасеновац.

Приметио сам да није био сам. Ту се налазило још око стотину младића са ранчевима. Видео сам да су то били сељаци, младићи са села. Онда је рекао: „Управо смо се прикључили војсци.“

„А како сте се прикључили?“

„Једног дана сам у мом селу чуо да ће, уколико се прикључим усташама и у њима служим годину дана, моја породица примати пензију. А ако се не прикључим њима, морао бих се прикључити домобранима, браниоцима домовине, и тамо служити две године, али моја породица не би примила пензију. Тако сам одлучио да је боље да приступим усташама, служим годину дана и добијем пензију за своју породицу, те им се прикључих.“

Било ми је јасно да су насамарили овог једног дечка. Онда је дошло време ручка. Он је некако стално био у мојој близини. Сви остали су отишли, стали у ред за ручак. Он је добио велику порцију пасуља са парчетом димљеног меса и комадом хлеба. Дошао је на место на ком смо се упознали, где смо секли даску, сео на степенице и почео да једе. Ја сам пиљио широм отворених очију. Нисам видео такву врсту хране откад сам доведен у логор. Прво нисам видео такав хлеб у тој порцији – пасуљ, месо. Храна је била топла. Дим се пушио из јела. Док је јео, с времена на време би ме погледао. Зурио сам у њега тако очито да је он појео пола порције и онда стао и упитао ме: „Хоћеш мало?“

„Да, волео бих мало“, одговорио сам.

Дао ми је преостали део свог оброка. Док сам стајао пред њим, већину тога сам брзо прогутао. Онда је узео свој ранац, у њему нашао неки кукурузни хлеб, одсекао једно парче и дао ми га. Ставио сам кукурузни хлеб у џеп за свог оца. Завршио сам преостали део хране из тањира, опрао његов лимени тањир, вратио га младићу и захвалио му се.

Следећег дана био сам на истом месту и погледом тражио овог сеоског младића из Босне, из Бихаћа. Угледао сам га. Он је сада изгледао потпуно другачије. Био је обучен у усташку униформу са великим каишем. Видео је и он мене и само ми климнуо главом. Углавном је био окупиран намештањем своје нове униформе. Одједном је усташки

командант из Херцеговине повикао: „У строј!“ Сви војници су кренули да се постројавају. Усташа је одржао један политички говор.

Не бих могао да од речи до речи поновим оно што је рекао, али сећам се да је у суштини рекао следеће: „Ви сте грађани Независне Државе Хрватске и Павелић је ваш вођа. У Хрватској могу живети само Хрвати, а сви који нису Хрвати морају бити поубијани.“ Потом је наставио да објашњава како је бити усташки војник највећа част и тако даље, и тако даље. Оно што усташе имају за задатак јесте да одиграју једну велику улогу, да обаве један важан посао.

Идућег дана када сам се поново вратио на исто место... У ствари, заборавио сам да Вам кажем да је, одмах након оног говора, момак отишао да узме своју храну поново, али није дошао близу мене, већ је јео свој оброк. Ја сам пришао ближе њему надајући се да ће ми поново дати преостали део оброка. Он је појео пола порције, погледао у мене и други део веома хладно бацио у канту за смеће.

Трећег дана када сам дошао тамо, младић је већ био наоружан. Учили су их како да марширају, да рукују пушкама и тако даље. Трећег дана ме чак није ни погледао.

Неколико дана касније почеле су кише. Било је рано пролеће. Није више било мраза. Небо је било доста облачно и били смо на почетку правих великих пролећних киша. Спавао сам у бараци, гладан и уморан. Одједном сам чуо буку као да неке велике пушке пуцају. Један заточеник је дошао и повикао: „Брзо! Дижите се одмах! Ко не буде у строју за пет минута је мртав.“ Мој отац и ја смо брзо искочили из кревета, ускочили у ципеле, а за пертле нисмо имали времена. У журби сам изгубио оца и у строју сам се нашао поред Нисима Монтиља из Кисељака. Био је страшно неухрањен и гладан и имао је дизентерију. Његова два брата су била тако слаба да нису више могла напуштати бараку. Једног тренутка, било је још увек доста мрачно, појавио се усташки капетан, свештеник. Звао се Филиповић, а звали су га Мајсторовић, јер је био мајстор, стручњак – у овом случају за убијање и клање људи. Појавио се на вратима бараке и питао вођу логораша: „Има ли још кога у бараци?“

„Има, само неколико болесника“, одговорио је вођа брзо скидајући капу с главе и стојећи мирно. Као војник.

Мајсторовић се насмејао саркастично: „Сада ћемо пронаћи лек за њих.“

Усташе су у рукама држале неке комаде метала промера око 25 милиметара за армирање бетона и кривили их као да су комади дрвета. Стајао сам поред улаза у бараку. Унутра је била само једна сијалица која је давала сасвим довољно светлости да су се могли видети Мајсторовић и остали како металним шипкама пребијају болесне људе на

клубама. Могли смо чути страховите крике. Било ми је јасно да се једним таквим ударцем може сломити нечија кичма, глава, руке или ноге. Након таквог ударца човек не може остати жив. После пар минута, након што је обавио свој посао, Мајсторовић, свештеник, је дошао до врата и повикао: „Гробари!“ Одједном се појавило неколико гробара, ставило своја носила код врата и ушло у бараку. Тамо сам видео гробаре како вуку мртва тела са клупа. Она би падала на земљу. Хватали су их за стопала и извлачили из бараке. На излазу из бараке се налазило неколико степеника и ја сам могао видети како главе мртвих људи ударају о сваки степеник док их извлаче. Препознао сам Нисимову браћу. Један се звао Садо, а други Давид.

Наслагали су мртва тела као дрвене кладе. Онда је Мајсторовић кренуо према мени и групи логораша. У руци је имао јаку светиљку коју нам је упирао директно у лице, директно у очи. Хтео је да види да ли су појединци још увек у стању да раде или не. Особама које су биле слабе наређено је да иду у други строј – строј слабих људи. Усташе су већ биле поред те колоне. Када је дошао до Нисима, Мајсторовић му рече: „Еј, ти – изађи из строја!“ Нисим је, без икакве реакције, веома смирено корачао кроз блато и прикључио се другом строју. Својим очима је видео како су му само неколико минута пре тога поубијали браћу. Био је то крај целе те породице. Било их је шесторица браће и сви они су доведени из Кисељака у Јасеновац у јесен 1941. године. Нисим ми је рекао да су његова три брата убијена раније, а када сам ја дошао, затекао сам преосталу тројицу. Ово значи да су – баш те вечери – сва шесторица браће били сада мртви.

Одједном сам осетио светиљку пред својим лицем која ме је заслепела. Престао сам да дишем, стајао право и чекао ту ужасну судбоносну реч: „Ти!“ Очекивао сам да ћу чути ту реч. Срећом, имао сам среће. Прошао ме је. Човек поред мене је вероватно имао око тридесет година, али је био веома слаб. Чим је Мајсторовић уперео светиљку у његово лице, одмах је повикао: „Ти!“ Јадни човек се одмах сручио на земљу. Усташе су га зграбиле за ноге и одвукле у други строј. Тада и тамо сам био очевидац да је овај свештеник Мајсторовић-Филиповић сам процењивао снагу људи у логору и да је свако: „Ти, ти, ти“ значило – смрт.

Када ме је Мајсторовић прошао, почео сам да се тресем од овог физичког и емотивног шока. Страх. Доживео сам неки облик нервног слома. Плашио сам се да не паднем, јер би иначе то би мој крај. Онда сам се, да не бих пао, савио и придржавао за колена како бих био сигуран да нећу пасти.

Одмах након ове селекције људи, дали су нам ашове и друго оруђе и Мајсторовић је издао наређење: „Због јаких киша имамо доста поплава. Ваша дужност је да ојачате насипе.“

Одмах смо кренули, један по један. Дали су ми некакво оруђе направљено од нечег што је требало да послужи као ручке и које је било причвршћено на један комад дебла. То је требало да послужи као оруђе за набијање земље. Стигли смо до насипа и уз помоћ светилке открили место где је продирала вода. Онда су људи почели да копају земљу ашовима и наносе је на то место кроз које је пролазила вода. Али то није било довољно. Набујала вода је већ била доста брза и спрала је сву новонанесену земљу. Ближила се зора. Набијао сам земљу што сам јаче могао. У једном тренутку осетио сам ужасан ударац по леђима и чуо гласну псовку: „Што не радиш брже!? Ти, пасји сине!“

Окренуо сам се према особи која ме је ударила и препознао лице оног муслиманског момка који ми је дао пола своје порције хране када сам га упознао, његовог првог дана у усташкој војсци.

До сада се већ разданило. Један усташки официр је стајао доле, низ насип. Запамтио сам му име: Мустафа [Муслиман]. Након што ме је ударио, млади усташа је погледао у Мустафу, а он му је узвратио поглед и са смешком климнуо главом у знак одобравања.

Овај младић, сада другачија особа, ударао је, такође, и друге људе. У једном тренутку је ударио једног човека по глави близу места кроз које је пролазила вода. Човек је пао доле тако да је његово тело прекрило отвор где је вода подривала насип. Мустафа је довикнуо младом војнику: „Још! Још!“ Потом је и неколико других људи оборено доле, али они нису падали на оно место где је пролазила вода. Мустафа се попео на врх насипа и издао наређење: „Наместите их једног поред другог!“

Наређено нам је да ухватимо ове полуживе људе и послажемо их као балване што ће помоћи да се заустави надлазећа вода. Не бих могао рећи колико је тела поређано, али морало је бити најмање десет до дванаест. Мустафа је опет издао наређење: „А сад бацајте земљу на ова тела! Брже! Брже! Брже!“

Земља је убрзо прекрила она полужива тела, а ја сам морао да је набијам својим оруђем. За кратко време је све било затрпано новом земљом и вода је заустављена. Све људе које су убијали на насипу тамо су увек и закопавали на сличан начин, па су они тако постали стални део тог насипа. На несрећу, ови насипи и данас постоје, а у њима хиљаде и хиљаде невиних жртава усташког терора.

Саговорник (г. Бибић): Реците нам Ваше мишљење о рату који смо управо имали у Југославији 1991-1994, рату који је разјединио целу Југославију. Како бисте могли довести у везу овај рат са оним

што се догодило током Другог светског рата у Јасеновцу и уопште у Југославији?

Г. Данон: Знате, мислим да је идеја о стварању Југославије била једна хумана и племенита идеја, али је била и крајње нереална. У њој се налазила једна хетерогена група састављена од различитих народа. Једни су били под турским ропством, други под аустроугарском влашћу, па су културне, верске и политичке разлике биле толике да је било изузетно тешко држати све ове људе у једној земљи. Могуће је да би се ово некако и могло постићи да је на свим странама постојала добра воља, али Хрвати, Словенци, Муслимани и Албанци нису имали ову добру вољу. Срби су били за Југославију, свом својом душом и телом, да тако кажем, из простог разлога што је Југославија била јединствени фактор окупљања свих територија на којима су живели Срби. На овај начин су Срби успели да имају уједињену домовину, отаџбину. Али од самих почетака, Југославија је имала веома много непријатеља. Главни непријатељ је био Ватикан.

Помињући југословенске непријатеље, Хрвати и Словенци се 1918. године нису из љубави укључили у нову Југославију да постану део Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца [први назив земље када је формирана]. Укључили су се из чистог интереса. Били су на пораженој страни. Хрвати и Словенци су били на страни Аустроугарске која је изгубила рат, Први светски рат. Они су активно учествовали у том рату. Дакле, они су били на страни губитника. Прикључивањем Краљевини Југославији пребацили су се са стране губитника – када су морали да плате ратну одштету – на страну победника. Због тога је то била само једна привремена мера, што смо могли видети већ на самом почетку Другог светског рата, када је усташки покрет у потпуности процветао у највећем делу Хрватске. [Чак и пре нацистичке окупације Југославије] Они су убијали људе. Припремали су свој устанак у Италији, у Мађарској (у Јанка Пусти). Они су убили краља Александра који је био ујединитељ те Југославије.

Стварање „Бановине Хрватске“ [1939. године] као једне аутономне покрајине је дошао као захтев и као хрватска намера да постану независни. Тада је Хрватима дато да владају великим делом Југославије. Кнез Павле [владар] је увидео претњу тог времена [пошто је Југославија постала окружена нацистичким земљама] и желео да их умири надајући се да ће они остати у Југославији, али чим је Хитлер напао Југославију, хрватске усташе су одмах почеле на нападају југословенску војску, да саботирају и затварају људе, а убрзо после пада Југославије да кољу српски народ.

Саговорник (г. Бибић): Али сада, у рату који се управо догодио у Југославији, ови Срби нису могли једноставно седети и чекати после онога што им се догодило током Другог светског рата?

Г. Данон: Дозволите ми да кажем, током Другог светског рата хрватске усташе су имале ужасан план да у потпуности униште српски народ: једну трећину да убију, једну трећину да протерају из земље, а једну трећину да присиле да постану католици. Међутим, ово присиљавање да постану католици није донело никакве резултате, протеривање из земље се није догодило – онда је као једина опција остало убијање Срба. Стотине хиљада Срба је побијено, бачено у јаме, отерано у концентрационе логоре заједно са Јеврејима и Циганима. Када је 1945. године стигло ослобођење, прокламовано је „братство и јединство“. Мислим, у новој Титовој [комунистичког Хрвата] Југославији – након што се све то десило. Међутим, преживели Срби у Хрватској су наставили да тамо живе под великим психолошким притиском. Ноћу би слушали тужне приче о члановима својих породица који су били побијени. О стотинама хиљада гробова. Чак и више, о многим јамама на којима нема никаквих ознака. Ни крстова, нити било ког другог знака.

Ова деца су одрасла под траумом и страхом од новог покоља.

Нажалост, Титова Југославија није постала хомогена Југославија. Она се претварала да представља симбол „братства и јединства“, али су у њој створене одвојене националистичке државе које су на крају имале сваку врсту права и добиле скоро потпуну независност укључујући и право на властиту војску, полицију, властити правни систем. Ово је у комбинацији са променама Устава амандманима из 1974. године осудило Титову Југославију на сигурну смрт.

Када су се 1990. године догодили ови фатални догађаји, са првим проглашењем вишестраначког система хрватски националиста Фрањо Туђман је преузео власт у Хрватској, словеначки националисти у Словенији, муслимански националисти у Босни – тада је у Србији српски народ знао шта их чека. Само су Срби остали у Југословенској Народној Армији док су је сви други напустили и саботирали Југославију. То је на неки начин био и срећан потез, јер је сада преостала војска била хомогена и добро наоружана.

Догодило се и нешто друго што је, такође, представљало срећан потез – у поређењу са сличним ситуацијама које су се десиле 1941. године, када су Срби били ненаоружани и потпуно неприпремљени за овакво крвопролиће. Сада су Срби макар били добро наоружани када су их напали [хрватски] националисти. Националисти су нападали и опкољавали војне центре и градове, онемогућавали снабдевање водом, струјом, телефоне, и покушавали да присиле војску да преда оружје.

Као што знате, неке војне јединице су биле потпуно опкољене и изоловане и присиљене да предају оружје националистима.

Овог пута су Срби поново били стављени у тешку ситуацију да се морају борити и бранити свој голи живот.

Г. Чедомил Хубер
Преживели заточеник логора Јасеновац –
Стара Градишка и Логора III-Ц
Побегао 22. априла 1945. године

Сведочење на конференцији

Напомена: Г. Чедомил Хубер је учествовао у херојском бекству 22. априла 1945. године. Своју причу је објавио у Био сам заточеник логора Јасеновац, Јасеновац, 1977.

Г. Хубер је сведочио на српскохрватском језику. Скраћени енглески превод је за присутне обавио г. Макара. Текст који је овде дат не представља резултат поменутог скраћеног превода. Овај текст јесте свеобухватан, детаљан превод онога што је г. Хубер рекао.

Ја сам Чедомил Хубер, сада грађанин Београда. Ја ћу говорити о крају (концентрационих) логора III и IV. Била је субота, 21. април 1945. године када смо добили наређење да се сви заточеници Логора III окупе испред барака са свим својим стварима. Тај процес је био веома спор, јер се никоме није журило.

Чак ни усташе нису викале, само су њихови помагачи међу заточеницима покушавали да пожурују људе да се окупе. Кад смо се коначно окупили, иза нас је у баракама остало неколико десетина заточеника који су се сами обесили, јер нису желели да дозволе да их усташе муче. Нико није ни покушао да их скине са вешала које су

сами себи направили, што је само значило да су усташе имале неки свој разлог због чега то не чине.

Када смо сви постројени, полако смо кренули поред и око једне групе барака, тзв. „економије“, према две зграде које су биле на источном крају овог логора, низводно од реке Саве. На пола пута између „економије“ и те две зграде, нама у сусрет је ишла колона жена из једне од тих зграда. Биле су то последње жене у логору Јасеновац. Било их је око две стотине. Изгледало је као да их воде у зграде које смо ми управо напустили.

Али на крају се испоставило да су их у ствари водили ка реци и скели (дрвеном доку) где су побијене. Те жене су биле изузетно храбре, знале су куда иду, знале су да им је то последња ноћ, али су, док су ишле, певале. Очи су им биле пуне суза. [И очи господина Хубера су, такође, засузиле.]

Када смо се срели, када су се две колоне среле, обе су се зауставиле на удаљености од око десет метара једна од друге – без ичијег наређења, спонтано, као да је било договорено. Поздравили смо једни друге подизањем песнице увис, обе колоне. Усташе су биле забезекнуте и чекале да виде шта ће се следеће десити. Али њихови помоћници су успели први да реагују, те су почели да вичу и гурају нас напред. Женска колона је отишла до скеле [логорашима добро познато место за егзекуцију]. Мушка колона је отишла у зграду у којој је била радионица за усташке униформе и обућу. Тамо смо се некако сместили. Падао је мрак. Нико ништа није могао да ради, јер није било светла, и нико није знао ко лежи до њега. Неко би могао чути нешто [о нашим плановима] и позвати стражаре који су били напољу код зграде, те њима разоткрити наше намере. Морали смо зато чекати јутро, али ни ноћ још није одмакла, када су изненада почеле горети бараке. Запалили су их усташки минобацачи. У исто време су усташе испаливале светлеће метке према небу као да очекују напад авиона. Ипак, није било ни звука од авионских мотора... Била је то само једна представа. Запалили су бараке како би тамо изгорели они који су се у њима објесили. На тај начин би изгледало као да су убијени од бомби.

Убрзо је комедија завршена. Престали су с пуцњавом и ноћ је утонула [у тишину]. У Градини, односно на другој страни Саве, усташе су на ломачи спаљивале лешеве заточеника који су раније поубијани.

Ујутру смо се окупили у јединој соби коју смо имали а да у њој нису били [усташки] шпијуни. Одабрали смо заточенике који су тамо требали доћи. Тамо смо правили планове за пробој. Морали смо напасти из свих отвора, мислим са свих прозора и врата; напасти изненада, побити све стражаре који су били испред зграде и трчати до капије

коју су оставили отворену, јер су усташе очекивале да се њихове трупе врате са линија фронта.

Када су се сви поуздани заточеници распоредили – сваки на један отвор зграде – Анте Бакотић, човек који нас је окупио на овај састанак планирања, кренуо је и дао знак за напад: „Јуриш, другови!“

Побили смо стражаре, узели им пушке, али нисмо имали резервну муницију [за дужу борбу] ... само онолико колико је било у пушкама. Остале усташе нису биле на положају, јер су се криле у бункеру изнад улазне капије, пошто је претходна ноћ била хладна, са jakim ветром, кишом и снегом. Те су усташе имале читаве шаржере муниције у својим пушкомитраљезима, јер су ноћ пре тога пуцале на „авионе“.

Те усташе су на нас бацале бомбе, али нису биле баш веште у томе, тако да смо бомбе могли шутати у реку. Оне би тако експлодирале у реци, а не међу нама.

Од 1.073 заточеника, што је био последњи број који је дан раније у извештају усташком воднику Лисцу навео заточеник Антић Милан, преживело је само нас седамдесет до осамдесет.

Овим пробојем ми смо ликвидирали [затворили] логор. То смо урадили без ичије помоћи споља.

Јасеновац је логор који се сам ослободио. [Аплауз.]

Г. Цадик Данон је искористио кратку паузу да још нешто дода на своју претходну изјаву:

Морам да додам још једну реченицу. Ми процењујемо да је број деце који је убијен тог дана, када се десило оно што сам испричао, био око 200 до 250. То су била српска и јеврејска деца. [Ово се односи на његово раније сведочење у ком је рекао да су њему и логорашима усташе наредиле да копају гробницу. Онда су усташе побиле децу између две и пет година старости и бациле их у ту јаму.]

***Текст господина Чедомила Хубера приложен на
конференцији
О последњим данима у Јасеновцу***

Напомена: *Тексту који смо добили недостаје прва страна. Стога смо текст који недостаје надоместили информацијама из књиге господина Хубера Био сам заточеник логора Јасеновац, Спомен-подручје Јасеновац, Петриња, 1985, треће издање. Текст који смо додали налази се у заградама.*

[Источна граница логора била је од осталог центра Јасеновца одвојена додатном бодљикавом жицом и] била претворена у улаз смрти. Људе које ће касније истребити доводиле су усташе да чекају док се убилачки капацитети мало растерете како би и њих примили. Чували су их као резервни силов материјал за фабрику смрти.

У јесен 1944. године на подручју логора Јасеновац остала су само два логора: Логор III (Циглана) и Логор IV (Кожара). У њима се налазило око 3.000 до 3.500 заточеника.

Али, према већ поменутом циркуларном распореду, Јасеновац је и даље настављао да прима људе. Овог пута то нису били нови логораша, већ нови заробљеници. Смештали су их на ледину без икаквог крова над главом. Једино су добијали храну кувану у Логору III, што је значило сто грама кукурузног брашна по заточенику, и сваке ноћи би њих две до три стотине било убијано, иако је број од око две хиљаде заточеника [у центру логора Јасеновац] стално остајао исти.

Убилачка машина је радила све време. Неко време су [ранији] заточеници бивали поштеђени, јер су предност на улазу смрти имали нови заробљеници!

Било је неопходно да се до половине фебруара 1945. године што више заточеника пребаци у радне логоре у Немачкој. Немачкој ратној машини била је потребна нова снага за обављање задатака, јер је њихова била изгубљена на ратним линијама фронта. Две до три стотине логораша је спаковано у железничке вагоне и отпремљено у Немачку. Већина њих се вратила након рата – много већи проценат него заточеника из Логора III и IV.

До тог времена је почела операција коју сам назвао „уништавање трагова злочина“. Одабравши најјаче међу заточеницима за спољне радове, усташе су их пребацивале у Градину, окованих ногу, у групама од по двадесет. Оне који су радили у радионицима још увек нису дирани, јер су послови које су обављали усташама још увек били од важности.

По доласку у Градину овим окованим групама заточеника је наређено да ископавају гробнице претходно убијених заточеника, да ваде лешеве, посипају их бензином и пале на шипкама направљеним од железничких шина. Тај болан и грозан посао ниједан од заточеника није могао дуго да издржи. Стога су ове групе за ископавање замењиване на сваких неколико дана. Наиме, убијали су претходне групе, исцрпљене овим радом, и на њихова места доводили нове, чији је први посао био да спале претходне које су замењивали. Нико никада није могао да открије колико је ових лешева ископано и спаљено!

На целом огромном подручју логора остала су у то време само два логора – логори III и IV, пошто су логори I и II били ликвидирани

већ 1941. године када је формиран Логор III. Логор V је, као што је раније поменуто, ликвидирао 1944. године.

Негде у априлу 1945. године у Јасеновац су железничким вагонима доведени заточеници из Лепоглаве. Одмах су пребачени у Градину и тамо поубијани. Било је ту око десет или више таквих вагона за усташку клаоницу. Када су их поубијали, одмах су их и спаљивали, јер је требало уклонити трагове злочина.

Логор IV је наставио да ради као да се ништа не дешава. У њему је било око двесто заточеника, док је Логор III полако замирао. Више није било спољних радова изван логорских зидина и жица са изузетком оних на одржавању инсталација. Није више било сече дрва нити обрађивања њива. Заточеници су лутали по логору без икакве преокупације осим што су се све време морали претварати да нешто раде како би избегли да буду претучени. Заточеници који су радили у радионицама су тамо и спавали, док су у баракама били само они који су изводили спољне радове.

У таквим условима је било врло тешко одржавати ефикасну и брзу везу између група затвореника, а ни организација није могла бити јака пошто су је стално и несвесно разбијале усташе.

Дошао је 21. април 1945. године. Био је то леп пролећни дан. Негде касно поподне стигло је наређење да се сви заточеници Логора III са свим својим стварима окупе у дворишту. Било је очито да се дефинитиван крај овог логора приближава и да је тај дан почетак тог краја. Заточеници су се полако окупљали. Усташе и њихови помоћници међу заточеницима су псујући и ударајући их дрвеним моткама пожуривали заточенике да се окупе и построје у дворишту испред барака у којима је спавала већина заточеника.

Неки нису дошли. Обесили су се сами да их не би они убили. Било је заиста чудно што их нико није скинуо са вешала које су сами направили. Остали су тамо да висе. Нико од заточеника није знао зашто је то било потребно.

Заточеници су се коначно окупили. Полако и тешко су кренули поред тзв. језера, пекаре, млина и сушаонице кукуруза до пута који се налазио поред реке Саве и од Јасеновца водио ка Кошутарици, неких два километра низводно од логора. Онда су наставили путем поред „економије“, онда опет ниже од пута у поље које се протезало неколико стотина метара, до двоспратних зграда. У једној од њих су се налазиле кројачка и обућарска радионица, зване „шнајдерај“ и „шустерај“. Тамо су се требали сместити сви заточеници. Било их је преко хиљаду. У другој згради је био женски затвор. У њему је било преко две стотине жена.

На пола пута у пољу среле су се две колоне. Колона од око две стотине жена је долазила путем према скели, а колона мушкараца је ходала према њима. Раздаљина између њих је била око тридесет метара. И мушкарци и жене су знали да су на свом последњем путовању.

Жене су ходале певајући! Њихове очи су биле пуне суза. Када су колоне биле близу једна друге, обе су се зауставиле – без обзира што нико није наредио да стану. То су спонтано урадили. Ово је изненадило чак и усташе које су чувале колоне. У колонама је владала тишина, људи су ћутећи само гледали једни друге. Усташе су биле толико изненађене да чак нису ни терале колоне ударцима и псовањем заточеника и уз помоћ својих слугу међу заточеницима; жене су подигле песнице увис поздрављајући тако мушкарце и обрнуто. Жене су поново запевале и наставиле свој пут за који су знале да их води у смрт.

Било је сасвим јасно! Данас ће убити жене, сутра мушкарце. Капацитет смртне машине није био толики да за једну ноћ побије толико много људи.

Мушкарци су полако ушли у зграду „шустераја“. На сваком углу зграде на источној страни налазила су се двоја врата, нормалних правих димензија. Угао између њих је био прав тако да су се једна налазила на дужем, а друга на краћем зиду зграде.

Било је очито да у таквим условима треба доста времена да толика гомила људи уђе у зграду.

Тамо, испред врата, Анте Бакотић је разговарао са њима. Он је био један од малобројних из вођства организације отпора који су преживели, док су скоро сви други обешени у септембру 1944. године. Питао је: „Шта ћемо сад радити?“

„Не знам“, одговорио сам, „Али ми смо још увек живи, па ћемо можда нешто успети да урадимо!“

Мрак је већ почео да пада када су сви заточеници ушли у зграду. Некако су се сместили лежећи доле један поред другог и не знајући ко је поред кога. Тамо није било светла тако да се током вечери и ноћи није могло ништа урадити, пошто се они који су били спремни да покушају да нешто ураде нису могли изоловати од масе непозданих заточеника међу којима су били и већ потврђени усташки помагачи. Морала се чекати зора и дневно светло.

Можда је било већ девет сати увече када је, праћен двојицом стражара, дошао усташки водник Лисац и одмах с врата затражио од заточеника Миће Анића да му каже број затвореника. Чекао је испред врата, док је Мића Анић некако успео да му да неки број: 1.073 заточеника и толико је највероватније и било. Неколико десетина мање или више није ништа значило. Усташама је овај број највероватније

био потребан да би могли да организују довољан број екуектора које ће их све сутрадан, преко у Градини, поклати.

Поново је наступила тишина. Сасвим изненада, експлодирало је неколико бомби, које су долазиле од пута испод бункерске „извиднице“ и изнад капије са пута за Кошутарицу. Истовремено су са истог места долазили и светлећи меци из пушкомитраљеза који су као циљали на неке летеће објекте. Ипак, мотори авиона се нису чули. Могли су се видети трагови светлећих метака како лете према облачном и мрачном небу.

Почела је да гори ватра у логорским баракама. Сада је било очито зашто нису хтели да обешене заточенике скину са импровизованих вешала. Било је потребно да се људске кости нађу у пепелу изгорелих барака.

Усташе су се понашале као да ће једино оне бити сведоци краја логора. Због тога су симулирале ваздушни напад на логор, да би касније могле тврдити како су „партизани“ или њихови савезници бомбардовали логор и побили све заточенике. По том плану су сви заточеници већ били уништени.

Време се још више погоршало. Почео је да дува јак ветар правећи високе таласе на реци Сави. Ујутру 22. априла почео је да пада и снег са кишом, док је ветар време чинио још непријатнијим.

Усташе су се склониле у бункере који су налазили на сваком углу логорских зидина. Зидине су биле од цигле и високе три метра. Осим њих се унутар логора налазио и зид од [бодљикаве] жице. Ту су у ствари била два зида од [бодљикаве] жице у облику ограда. У простору између ове две ограде су се налазили котурови намотане бодљикаве жице, тако да би кроз овај жичани зид једва могао да прође и миш, а камоли човек.

Испод бункера и изнад пута налазила се капија направљена од дрвета и прекривена, такође, бодљикавом жицом. Тог јутра је капија била отворена, пошто су усташе очекивале своје јединице које су биле на фронту у Новој Градишци да се туда увуку. Испод бункера и изнад капије могли су се јасно видети тешки пушкомитраљези и минобацачи, који су претходне ноћи учествовали у бици са авионима. Усташе су биле у бункерима, док је оружје остављено без страже. Побегли су од ветра, снега и кише.

Од те капије узводно, поред пута и на истом нивоу са путем, налазио се бункер чија је посада бројала неколико усташа наоружаних пушкама и пушкомитраљезима. Предњи погред из тог бункера био је усмерен према вратима на која се из њега могло пуцати и према метама на ледини између куће с радионицама и пута. На тој ледини није било ни једног јединог грма.

Од ране зоре заточеници су почели да предузимају неке од акција у припремама за ослобођење. Пре свега су се морали негде наместити, па су се око мале канцеларије између северне капије наместили они који су били спремни за борбу успевши да се изолују од сваког ко би могао обавестити усташе о томе шта се дешава.

Било је потребно да се тачно одреди где ће која особа стајати. Нико није знао све. Нико није могао позвати све заточенике у неку од акција. Акцију су могли започети само они који су припадали извесној групи и они који би је највероватније могли водити. У осталим случајевима се свака акција требала сматрати провокацијом, тако да није имала шансе да успе.

Био је то мучан и тежак посао. Али требало је спречити издајнице. Акција је трајала неколико сати. И док су окупљене вође заточеника разматрале шта да се предузме, други заточеници су заузели сва места у близини прозора у приземљу. У канцеларији најудаљенијој од пута и капије састало се око петнаест заточеника који су били спремни за борбу правећи се као да је то било нешто сасвим безначајно. Постављало се питање шта би се требало урадити како би се покушали спасити макар неки од заточеника који би обавестили свет о томе да су јасеновачки заточеници пружили отпор крвопролићу.

Договорили су се да се изврши напад. Испред сваких врата на угловима зграде налазио се по један усташки стражар. Како напасти? Чиме?

Било је предлога да се стражари покушају намамити у зграду обећањем да ће тамо добити злато које се налазило код заточеника. Онда би тихо били ликвидирани. Два заточеника би се преобукла у усташку униформу и тако наоружани би омогућили највећем броју заточеника да се пробију.

Остали су сумњали у успех оваквог плана и сматрали да би таква операција изазвала сумњу, тако да би стражари могли позвати помоћ, извући усташе из бункера и тако још више угрозити заточенике и онемогућити њихов напад.

На крају је усвојен предлог да се уради следеће:

- На свака врата зграде поставити по десет заточеника на-оружаних обућарским чекићима и ножевима или кројачким макама или неким другим предметима које су имали заточеници;
- На сваки прозор у сутерену поставити по неколико поузданих логораша који би искочили кроз те прозоре након сигнала и затим прискочили у помоћ у разоружавању усташких стражара поред врата зграде;
- Одмах започети пуцање из заплењених пушака према бункерима и у исто време масовно трчати према отвореној капији, пробити

се кроз њу у поље испред зидова логора, а одатле како ко жели – може препливати преко реке Саве на босанску страну или кренути кроз шуму према планини Псуњ;

- Што брже трчати према слободи;
- Анте Бакотић ће дати знак за напад тако што ће у великом ходнику у приземљу повикати: „Другови, јуриш!“

Напад је требало извршити што је пре и брже могуће, јер је момент изненађења морао да се искористи као предност заточеника.

План је био савршено једноставан! Било је јасно да ће губитак заточеника бити велик, јер је бекство морало да се изврши дању. Ипак, није се могло чекати до поподнева, а нарочито не до вечери. Ко зна шта су усташе планирале; када и како да почну са убијањем остатка заточеника!

Док су се сви послови обавили, јутро је већ поодмакло. По процени заточеника, могло је бити око десет сати. Било је око хиљаду заточеника.

Када је проверено да су све припреме за бекство обављене, Бакотић је повикао: „Јуриш, другови!“

Људи су као бујица навалили на врата и прозоре у приземљу убацујући се у лавину људских тела, тешко дишући и покушавајући да што пре прођу капију и раштракају се у пољу.

Први заточеници су већ претрчали пола пута до капије када су усташе почеле да пуцају на њих из свог расположивог оружја. Заточеници су се нашли у унакрсној ватри из бункера са зидова логора и из бункера са границе логора, на путу и близу капије.

Заточеник Миле Ристић, који је пре него што је дошао у логор био партизан, знао је како се рукује пушкомитраљезом. Легао је поред њега и преосталим мецима пуцао у отвор бункера и тако га онеспособио за даљу акцију. Заточеник Аца Грабовац је минобацач бацио у Саву, што је урадио и Миле Ристић са пушкомитраљезом када је остао без муниције. Кроз отвор са дна бункера усташе су бацале бомбе на заточенике. Али усташе су биле или недовољно обучене за руковање бомбама или уплашене да би бомбе могле експлодирати у њиховим рукама, тако да су их бацале одмах након што би их активирале, па тако бомбе нису одмах и експлодирале. Заточеници су их шутали у Саву где би експлодирале.

Већи број заточеника је пронашао мртав угао држећи се бочне падине обале, па тако меци из бункера нису могли доћи до њих. Скоро сасвим исцрпљен, Анте Бакотић је ходао обалом. Није више могао да трчи. Позвао сам га да дође доле и да пешачи под заклоном, али он је само одмахнуо руком. Тако га је погодио метак и он је пао у Саву.

Усташе су покушавале да са својом резервом, углавном младићима, заробе преживеле заточенике трчећи кроз поље. Као да су допуштали да и сами буду ухваћени. Ова представа је, у ствари, заштитила заточенике, јер сада усташе нису могле да пуцају у унакрсној паљби због опасности да не убију и своје властите људе.

Док сам још увек трчао изван логорских зидова, погодио ме је метак али тако да се поцепала гардероба на мојим прсима док су она остала нетакнута. Нисам гледао да ли сам рањен или не. Само сам дубоко удахнуо да видим да ли могу дисати, и кад сам установио да могу, потрчао сам чак и брже него пре.

Конечно сам се домогао шуме. Тамо сам срео Јову Живковића, који је, такође, учествовао у планирању тог јутра у канцеларији. Договорили смо се да се раздвојимо, верујући да бисмо тако лакше избегли евентуалну усташку заседу. Потом смо се и раздвојили.

Река Сава тамо прави велике окуке. Домогао сам се реке и сео доле да се мало одморим и одлучим у ком правцу да кренем. Имао сам осећај да су усташе почеле да опкољавају те шуме. Са себе сам скинуо сву одећу осим патика и пливао према другој обали. Веровао сам да тамо још увек нису стигле усташке јединице. Изашао сам на босанску обалу баш поред леша једног заточеника који је раније убијен и бачен у Саву. Леш се распадао. Брзо сам се успео уз стрму обалу и ушао у неку младу шуму.

Ветар се смиривао, а киша је стала. Кренуо сам под правим углом од обале, јер нисам имао никакву оријентацију; нити помоћу сунца нити помоћу маховине на дрвећу, јер је шума била млада. Нисам знао за ове окуке Саве у том делу њеног тока. Плашио сам се да би ме цвекотање мојих зуба открило ако случајно наиђем на усташе! Али нисам могао да га зауставим!

Изненада, чуо сам људе како причају. Стао сам у сенку неког грмља и видео два заточеника млађа од мене, скоро деца, како голи иду у истом правцу као и ја. Позвао сам их и сада смо наставили утроје. Један од њих двојице, Радован Поповић из Требовљана био је рањен у лопатицу док је препливавао реку.

Целог дана смо лутали кроз шуму и с времена на време поново наилазили на Саву. Конечно смо изашли на неко поље поред босанских брежуљака. У подножју се налазило једно мало село, не бих знао рећи које. Тамо је било неколико празних кућа са намештајем, али без иједне сламке сламе! Нисмо били у стању да наставимо даље, те одлучисмо да ту проведемо ноћ лежећи један уз другог да би се бар мало угрејали. Ујутру смо наставили даље.

Логор Јасеновац III није ослободио нико. Ослободили су га сами заточеници у пробоју. А без логораша нема ни логора.

Касније сам сазнао да су и заточеници из Логора IV извршили пробој истог дана када и ми. Они су проценили да би могли чекати до вечери. Због тога су извршили напад увече. Међутим, имали су још једну потешкоћу више: поље кроз које су морали трчати било је минирано.

Пут којим су бежали заточеници из два логора био је обележен лешевима убијених.

Ујутру, 22. априла 1945. године у оба логора је било око 1.200 заточеника. Увече их је било само осамдесеторо преживелих – неки у Славонији, неки у Босни или у Поткозарју.

Када је првих дана маја 1945. године Комисија из Загреба послала своју групу за утврђивање ратних злочина, установила је којим путевима су бежали заточеници. Помагали су јој учесници пробоја и преживели заточеници који у њему нису учествовали. У „шустерају“ је пронађена гомила лешева заточеника који нису имали ни физичке ни психичке снаге да беже! Убијени су на оним местима на којима су и пронађени, али након пробоја више није било логора Јасеновац.

Сведочење господина Чедомила Хубера након конференције

Ја сам Чедомил Хубер. Завршио сам права и преживели сам заточеник концентрационог логора Јасеновац и Стара Градишка. Био сам у оба ова логора – она су оба, у ствари, део истог комплекса логора.

У концентрациони логор сам отеран средином јуна 1943. године – прво у Стару Градишку, где сам доживео свој први шок: стигао сам са групом заточеника из Осијека (близу стотину људи), а друга група је дошла из Загреба (мања група). Наређено нам је да се постројимо. Пред нама се појавио један висок и млад човек лепог изгледа и грађе у усташкој официрској униформи. Тада нисам знао да је он у ствари командант логора Стара Градишка и да је његово име Никола Гаћић. Загледао је сваког затвореника у строју и питао како се зове, где је рођен, шта је по занимању. Када је дошао до мене, упитао ме је за име.

„Чедомил Хубер“, одговорио сам.

„Шта си по занимању?“

„Студент права!“

„Где си рођен?“

„У Босанској Градишки!“

Саркастично се насмејао и рекао:

„Дакле, дошао си у своје родно место да у њему оставиш кости?“

Био сам изненађен и шокиран. Чуо сам лоше ствари о овом логору, али нисам схватао да су биле толико лоше. А од тог тренутка сам

у себи осетио „порив за опстанком“, да не оставим кости у овом логору – да се трудим – да преживим.

Не могу рећи да нисам убијен због ове моје одлуке, него да ми је она дала моралну снагу да издржим онда када бих помислио да ми је крај близу. Издржао сам и обављао многе тешке послове: напољу, око логора разбијао сам камење за прављење шљунка, истоварао дрва са скеле – шта год је било потребно да се ради – морало је да се уради. Такође сам био и део групе која је морала да сече дрва у шуми. Свако дрво се секло на такав начин да је доњи део стабла морао да се сачува, а други делови дрвета да се секу на сличне комаде и измере у кубним метрима. Норма је била један кубни метар дрвета на дан по заточенику, без обзира да ли си био у стању да обављаш ову врсту посла или што управо тада учиш како се то ради.

У почетку нисам могао да испуним квоту! Срећом, убрзо јесам могао да исечем један кубни метар на дан, па чак и више, тако да сам могао помоћи и мојим друговима логорашима који нису могли достићи ову квоту! Из те шумарске групе у Јасеновцу, послан сам назад у Стару Градишку, пошто су усташе намеравале да створе неки сукоб међу заточеницима: хтели су да логор у Старој Градишки буде за хрватске заточенике, док би Јасеновац био за Србе, Цигане и Јевреје. Период који сам провео у јасеновачкој шуми био је најлакши период – период са најмање убистава, батина. Ипак, батињања и убиства су се дешавала све време.

Чак и за време тог мирног периода био сам у оковима, тако да нисам могао ни трчати ни направити корак дужи од педесет центиметара. Педесет центиметара је био корак који нам је био дозвољен да направимо. Након неколико дана скинули су ми ланце, па је тада било лакше радити – наравно, било је лакше и нормалније бити без ланаца.

Када сам се вратио у Стару Градишку, поново ми је додељено да радим напољу – да чистим и истоварам циглу и слично. Онда сам добио да радим у кухињи, да будем кувар. Ништа посебно – било је лако то радити, јер нисмо припремали никакве специјалитете, као што можете и претпоставити: већином смо спремали кукурузну пуру, од кукурузног брашна, око сто грама по особи за три obroка дневно. Овај посао је био веома лак – лако је било припремати кукурузну пуру. Желео сам да ово време у логору искористим да макар нешто научим, па сам желео да идем на рад у столарску радионицу и постанем столар или дуборезац. Али моји пријатељи нису дозвољавали да напустим кухињу говорећи да у кухињи морају радити поштени људи – тако да могу стварно помоћи заточеницима да преживе и издрже све тегобе. Тако сам остао у кухињи целу годину дана, од половине септембра 1943. до 23. септембра 1944. године.

У међувремену, крајем 1943. или почетком 1944. године, партизани су напали логор из Босанске Градишке. Хтели су да ослободе логор, али нису могли да му приђу.

Партизански напад није успео. Нису могли да пређу мост из Босанске Градишке, који је бранио усташки командант Босак, који је касније, због ове успешне одбране, постао мајор.

Рано ујутру, 23. септембра 1944. године окупљени су сви заточеници. Једна група је одабрана да иде у Јасеновац, и ја сам био међу њима. Јасеновац је био удаљен неких тридесет километара, а ми смо морали до тамо да пешачимо дуж реке Саве. Они који то нису могли да издрже или они који се из неког разлога нису допадали стражарима били су убијени и остављени на путу. Тако је пут од Градишке до Јасеновца био обележен многим мртвим телима.

Када сам се вратио у Јасеновац, поново сам обављао спољне радове и то је већ била 1944. година – друга половина 1944. године – а значење 1944. године било је идентично значењу 1941. и 1942. године, што подразумева убијања, батине и друга злостављања. Током читаве 1943. и 1944. године спремали смо се за напад – за пробој из логора.

Године 1943. одлучио сам да постанем командант једне јединице од десеторо људи – заточеника који су требали извршити пробој из логора Стара Градишка. Међутим, у време када смо требали извршити пробој из логора, у Стару Градишку су дошли Немци.

Тако је сада Стара Градишка постала немачко утврђење за одбрану пута Окучани – Бања Лука, од велике стратешке важности за Немце и Балкан.

Сада смо поред Немаца наравно имали и усташе и, такође, браниоце домовине, домобране, који су, такође, заузели позиције близу логора. Стога смо морали одложити покушај пробоја. У ствари, наш план је био у потпуности онемогућен, пошто смо тог дана, 23. септембра 1944. године, морали ићи у Јасеновац – група од неких 1.000 до 1.200 заточеника. Такође, дан пре тога група од неколико стотина заточеника је послана у Лепоглаву, док је друга група, углавном Срба и нешто Јевреја, поубијана.

Укупан број заточеника је тиме знатно смањен.

Доласком у Јасеновац, живот је поново постао исти као што је био на почетку: почео сам радити напољу и онда сам једног дана срео Драгутина, данас доктора економије. Мислим да је живео у Загребу пре него што је отишао у Њујорк, пошто је радио за Уједињене нације. Тако ми је Драгутин рекао да је мој посао сада да доносим залихе хране за заточенике. Сваког дана сам морао да идем у село Јасеновац где је био смештен усташки центар за храну. Према броју заточеника – броју који сам сваког дана добијао из логорске канцеларије – морао сам да одно-

сим кукуруз из тог центра за храну до млина у ком су кукуруз млели у брашно и да то кукурузно брашно донесем у логорску кухињу. Онда се брашно морало скувати у води, а онда се та храна морала распоредити према постојећим правилима.

Због тога је мој основни задатак, као снабдевача храном, био да покушам добити што више брашна, ако је могуће и више од логорске порције. Ово је, наравно, била опасна операција, јер би усташе овај подухват могле сматрати крађом и саботажом. У ствари, узимао сам више брашна него што је требало. Брашно би било испоручено у кухињу и онда, као што сам објаснио, распоређено свим заточеницима као храна.

У то време је логор Јасеновац био бомбардован. Партизански авиони су бацали бомбе, али нису уништили ограду. На једном месту су уништили зид и у њему направили рупу од двадесет до тридесет метара. Усташки војници су одмах заузели положаје на том месту, јер је оно било веома близу њиховим баракама. Тако, овај отвор није могао бити искоришћен као пут за бекство! Током бомбардовања уништена је електрична централа, па у логору није било струје. Од тада до краја постојања овог логора више није било снабдевања струјом.

Двадесет првог априла, било је то суботње поподне, свим заточеницима је наређено да се окупе испред барака. Заточеници су живели у баракама, често на местима где су и радили, у циглани на или око њених пећи, и сви су били позвани да се построје напољу.

У то време у Градини, на другој страни реке Саве – на десној страни – (Јасеновац је на левој страни) – говорим о Циглани или логору у ком се правила цигла, тзв. Логору III. Да, тамо у Градишки могли смо видети како црни дим излази из великих димњака – два или три димњака. Не сећам се тачно да ли их је било више. Тај дим је потицао од спаљивања лешева претходно убијених жртава, које су сада извлачили из масовних гробница. Заточеници у оковима, као што сам и ја раније био окован, су отварали ове масовне гробнице и стављали лешеве преко железничких шина, коришћених као металне решетке. Онда су преко остатака лешева сипали керозин, јер се лешеве без њега не би запалили. Била им је потребна јака ватра како би ови лешеве изгорели – због тога су, да би их спалили, по њима посипали керозин. То је оно што је изазвало јак и црн дим којег смо видели. Приближно би сваког десетог дана скупили двадесет до тридесет заточеника – одабирали би најснажније – стављали им ланце и слали у Градину да тамо отварају масовне гробнице и спаљују лешеве. Када би ови заточеници били исцрпљени, неспособни за рад, убијали би их и замењивали новом групом свежих заточеника.

Могли смо видети редове јаког црног дима када смо се окупили за „покрет“, како су они то звали, у малу обућарску и кројачку радионицу која се налазила низводно од логора близу реке Саве – можда неких сто метара од реке. Била је то двоспратна зграда, што значи да је имала приземље, први и други спрат.

Када смо се сви окупили, један већи број заточеника није био ту. Остали су у баракама где су се обесили сами пре него да буду мучени од стране усташа.

Остали, који су се надали да ће преживети, прикључили су се колони која је кренула. Убрзо су се срели са сличном колоном заточеница које су долазиле из женског логора и које су ишле у супротном смеру. Женски логор се налазио у другој двоспратној згради сличној оној коју сам управо описао – могуће само неких десет метара од радионице.

Ми смо ишли низводно, а жене узводно од реке Саве. Знали смо шта ће нам се десити – оне су ишле у смрт, али су, ипак, певале са очима пуним суза. Знале су да ће се убрзо суочити са смрћу, али се нису предавале. У смрт су ишле певајући. Када су се две колоне из супротних смерова среле, стале су за последњи поздрав. Ово се десило тако спонтано – никако није било организовано – тако изненада да су неко време усташки стражари остали збуњени. Две колоне су минут или два стајале у тишини, а онда су сарадници (логораши који су сарађивали са усташама у нади да ће тако преживети) почели да вичу, гурајући друге заточенике да се покрену и наставе ход. Али када су ове колоне кренуле, заточеници су подигли песнице увис. То је био последњи поздрав. Ово је било последње збогом.

Ноћ се приближавала, јер је читав „покрет“ почео доста касно. Ушли смо у зграду, али пошто у њој није било светла, нисмо знали ко је поред тебе, а ко поред њега. Због тога нисмо могли да причамо нити да се договарамо шта да урадимо. Морали смо чекати да дође јутро. У зору су заточеници били по читавој згради и испред ње. Усташка стража је стајала на местима. Снег са кишом и јак ветар учинили су време веома хладним, али у збрци која је у тим моментима владала успели смо да очистимо један мали угао од усташких помагача. Ту у малој канцеларији одржан је састанак мале групе логораша. Овај састанак је сазвао Анте Бакотић који је био члан Комитета Комунистичке партије у Јасеновцу. Ја сам, такође, био присутан. На том састанку смо одлучили да извршимо пробој кроз усташке одбрамбене снаге. Прво је било потребно убити стражу, онда навалити на улазну капију која је водила даље низводно ка селу Кошутарици и оближњој шуми.

Док смо ковали план, а план је био да се изврши изненадни напад и да стражари испред зграде ништа не примете пре него што

кремо, наши другови су стражарили на свим прозорима. На свим вратима су стражарили поуздани заточеници, како би били сигурни да доушници нису открили наш план.

Када је све било спремно, Бакотић је дошао до мене и рекао:

„Чедо (то је био мој надимак), све је спремно.“

„Шта сад?“, упитао сам.

„Провери да ли су сви на својим местима,“ рекао је Бакотић, „и када добију знак“ – а договорили смо се да знак буде „Напред, другови“ – „дај знак свима да крену.“ Знали смо да би много логораша могло бити убијено за време бекства, много, заиста много. Али надали смо се да ће макар неко преживети и обавестити спољни свет шта се догодило, да смо ми ликвидали логор, не усташе нити југословенска војска која је била на неких тридесет километара, у Старој Градишки.

Нагрнули смо на главну капију, коју су држали отвореном да би се кроз њу повлачиле усташке јединице. Нагрнули смо на главну капију под тешком усташком паљбом. На свакој страни главне капије налазила се стражарска кула и у њој пушкомитраљез, а десно, испред пута налазио се бункер са тешким пушкомитраљезом – тамо је још увек било двадесет до тридесет неупотребљених граната у патрони и минобацач.

Током претходне ноћи десио се ваздушни напад на логор. Док смо трчали према том бункеру, усташе су бацале бомбе на нас, али су их бацали пребрзо, па смо их могли узимати или ногама шутати у реку где би експлодирале. Срећом, ове бомбе нису постигле онакав резултат какав су усташе желеле.

Трчали смо према излазу из логора под унакрсном паљбом. У близини је била река, а речна обала је тамо била прилично висока, неких два метра, тако да смо када би се домогли реке били сигурни од пуцњаве пошто је то био мртав угао – били смо тако рећи заклоњени земљаним зидом од два метра. Али, после реке требали смо претрчати једно велико поље како бисмо се докопали шуме и тамо сакрили. Заточеници су трчали ка шуми. У њој су се раздвајали. Они који су преживели морали су да се развоје у три групе. Једна група је ишла директно према железничкој прузи Београд-Новска; други су кренули у правцу Окучана, а трећа група је препливала Саву и окупила се на другој страни – на ослобођеној земљи. Ја сам био у тој групи која је препливала Саву. Неко би помислио да је Сава била исувише хладна да би се препливала. Али не, река је била топлија од ваздуха, и када бих подигао руку да направи замах, осетио бих ужасну хладноћу, док у води није било нимало хладно.

Када сам се помогао друге стране, наишао сам на један леш у води. Био сам сигуран да је то био Нафунд, надзорник наше бараче.

Препознао сам га по чарапама, односно да кажем да је већина носила дугачке чарапе до колена, а он није. Леш само што се није распао. Мора да је био убијен пре доста времена и бачен у реку.

Када сам изашао из воде, тресао сам се као гранчица на јаком ветру, а зуби су правили такав звук да то нисам могао да контролишем. Бојао сам се да би овај звук који су моји зуби правили могао привући пажњу неке усташке патроле или неких стражара. Имао сам среће што нисам видео ниједног усташу, али сам срео два млада заточеника. Ја сам тада имао 25 година, а они шеснаест и седамнаест. Један од њих је био рањен у бутину, а други није могао ходати од исцрпљености и читавог узбуђења.

Ходали смо заједно и стигли у једно мало напуштено село. Не могу се сетити његовог имена. Село је било потпуно празно. Куће су биле нетакнуте, али унутра није било ничег – чак ни сламе како бисмо направили неко место за спавање. Следећег јутра је дошао један човек из села Ораховац, Муслиман, Хусеин Дудаковић (то сам сазнао касније, јер га тада нисам познавао). Донео нам је одећу, мало млека и кукурузног хлеба. Али, ми нисмо могли јести хлеб пошто су нам уста била пуна рана од ужасне хладноће којој смо били изложени. Помогао нам је да дођемо до партизанских положаја и тако смо били спашени. Двојица нас су били у реду, али онај који је био исцрпљен и даље није могао да се помери и био је без свести.

Тако сам се ја домогао слободе. Испричао сам вам своју причу веома једноставно, без много детаља потребних да се у потпуности разуме оно што се дешавало. Желео сам само да се фокусирам на моје и наше бекство из логора. Одмах након нашег пробоја је из логора који је био на другој страни логора Јасеновац (ми смо побегли 22. априла ујутру) истог дана увече је покушала да побегне још једна група. Након тога логор више није постојао.

***Писани извештај господина Чедомила Хубера:
О управи у логору Јасеновац***

У својој књизи *Беспућа повијесне зблићности: Расправа о повијести и филозофији злочиња* (Матица Хрватска, Загреб, 1989), доктор Фрањо Туђман, историчар и сада, пре свега, председник Републике Хрватске, тврди да су „историјске чињенице изопачене“ у јавности. Он приговара томе што „продавци мита о Јасеновцу“ (његов сковани израз) тврде да је логор Јасеновац организован строго због тога да се у њему убијају заточеници и да је стотине, чак и хиљаде Срба, Јевреја, Цигана и комуниста тамо свакодневно масакрирано. Али истина је, објашњава он, да је логор организован као „радни логор“.

Ако је ова Туђманова тврдња истинита, како је онда она у сагласности са Циркуларом бр. 400 Главног штаба државне команде, датираног на 27. април 1942. године, у ком се каже да „сабирно место и радни логор може примити неограничен број заточеника.“ Тај циркулар је послат свим властима у ком се даје задатак да се грађани НДХ (Независне Државе Хрватске) испоруче у логоре: 1. Главном штабу домобрана (браниоца домовине); 2. Војном штабу усташа; 3. Министарству унутрашњих послова; 3. Врховној команди (као што је објављено у првом тому књиге о концентрационом логору Јасеновац Антуна Милетића, Народна књига, Београд, и у *Меморијалном комплексу Јасеновац*, 1986).

Како тамо може бити места за „неограничен број заточеника“ ако се не уништавају већ присутни или новопридошли заточеници?

Ја сам био заточеник оба логора, Јасеновац и Стара Градишка. (Оба логора су била у оквиру комплекса Јасеновац.) Својим очима сам видео да је главни циљ оних који су основали логор било уништавање заточеника на првом месту, а да је коришћење и проширивање постојећих постројења био начин да се људи заварају и да се од тога стекне добит у великој мери. Рад заточеника је био бесплатан. Оно што су усташе плаћале за храну је била бедна зарада и ништа више од тога им нису дали.

Туђман у великој мери цитира извештај и изјаву заточеника који је ослобођен из Јасеновца и званично отпремљен у Земун и предат официру за везу са немачком командом. Тај заточеник, по имену Војислав Прњатовић, је ову изјаву дао са групом од дванаест других заточеника Комесаријату за избеглице Недићеве владе у Београду и известио их о логору. Извештај и изјава тог сведока је основа баш свега онога што Туђман у својој књизи говори о Јасеновцу.

Требало би имати на уму: да је Прњатовић био антисемит, што признаје и сам Туђман; да је изјаву дао у време окупације антисемитској влади Милана Недића, па ни сама изјава није могла бити другачија до антисемитска, пошто су владу поставили нацисти и тиме је сврстали у своје политичке редове. Туђман о Прњатовићу каже: „Ово Прњатовићево виђење је преувеличано, могло би се рећи прожето антисемитским осећајем...“ Упркос томе, његов извештај је камен темељац Туђманових процена о Јасеновцу и услова у логору, нарочито његове тврдње да је постојала „самоуправа логораша унутра“.

Прњатовић разликује три категорије логораша: слободњаке, полуслободњаке и обичне логораше. Усташка управа се састојала од издавања наређења и надгледања логораша, док је „самоуправа“ значила да они управљају животом и активностима у логору по наређењима и

намерама усташа. Тако су логорашаи сами водили послове око хране, смештаја, реда и чистоће.

„Логорашима–слободњацима било је дозвољено не само да се слободно крећу по логору и селу Јасеновац, него да и због званичног посла без пратње одлазе по Хрватској како би набављали намирнице.

Логорашима–полуслободњацима било је дозвољено да се слободно крећу по логору и селу Јасеновац, углавном да се брину о наруџбинама и испорукама. Обичним логорашима је било дозвољено да се крећу по логору дању, али да све време воде рачуна да су на удаљености од најмање пет метара од жичане оградe. На врху ’логорске хијерархије’ је био старији надзорник-логораш који је под собом имао свог заменика, интенданта и чиновнике, као и надзорнике стамбеног дела и радних група.

Сви они у управи логораша су били слободњаци; сва та места била су попуњена Јеврејима, а само тројица од 25 надзорника стамбеног дела и радних група су били Срби.

Сви логорашаи ... су обављали послове према својим грађанским квалификацијама. Предност су имали квалификовани радници и занатлије. Они су коришћени за рад у радионицама и као спољни радници само онда када више није било места за стручне послове.

Слободњаци нису живели у комплексу, него у селу Јасеновац, у приватном смештају. Такође им је било дозвољено да тамо буду са својим породицама. У ствари, они су у Јасеновцу живели слободно са својим породицама. На несрећу, то су били само Јевреји.

Групни логорашаи су јели посебну храну. Храна је била добра и здрава. Свако је добијао 900 грама хлеба на дан. Таква врста хране је била намењивана за радне групе. С друге стране, обични логорашаи, као и болесни, добијали су просту храну испод стандарда. Лоша исхрана, тежак рад и нехигијенски услови доприносили су слабљењу и обољевању логораша, што је за њих на крају значило смрт, јер су болесни и слаби били бескорисни, па су, по правилу, били ликвидирани. Не пре јануара 1942. године, али пре посете међународне комисије, изграђене су лекарска амбуланта и болница. Логорашаи су, међутим, тамо одлазили невољно и само у хитним случајевима, пошто би сваке друге или треће недеље усташе упадале у амбуланту и болницу и одатле изводиле пацијенте да их ликвидирају на лицу места или на гробљу.

Сви логорашаи, осим пацијената из логорске болнице, морали су да раде, а усташа је могао убити логораша због непридржавања правила, а да није сносио одговорност за то. Једва да би прошао и један дан да усташа то право не би и искористио. Осим појединачних убиства, повремено су вршена и масовна убиства након доласка нових

транспорта или када би број логораша прелазео хиљаду. Усташе би их тада постројавале и одабирале оне који ће бити ликвидирани.“

Према Туђману, Прњатовић је рекао да је у логору било пет до осам пута више Јевреја него Срба. „Како су били дуже у логору, Јевреји су држали сва важна места у логорашкој хијерархији, стално и вешто кујући завере против Срба како би задржали своје привилегије.“

Туђман наводи: „Овај Прњатовићев суд је преувеличан, могло би се рећи да је он прожет антисемитским ставом, али и неки други сведоци су говорили на исти начин. Неки од преживелих јеврејских логораша су били наоружани и учествовали у убиствима. Штавише, били су задужени и за одабир логораша за ликвидацију и, до извесне мере, чак и за њено извршење.“

Ја нисам био у логору у периоду који помиње Прњатовић. Међутим, тачно је да је у логору било заточеника који су могли слободно да се крећу. Да ли су они могли слободно и да путују по Хрватској без пратње, ја не знам, али то је мало вероватно. Тачно је и да су живели у селу у приватном смештају. Међутим, није истина да су то били само Јевреји. Међу њима је, такође, било и Хрвата и Срба. Даље, нису сви логораша у логорашкој управи били слободни. Један од тројице истакнутих српских логораша био је Бранко Цвјетиновић. Говорило се да је он имао и пиштољ и да је палицом тукао многе логораше. Ипак, не може се рећи да су Срби у логору били разбојници и убице. Прњатовић, а према томе и Туђман, описује Јевреје на исти начин. Као што једна стара изрека каже: „У сваком стаду постоји једна црна овца.“ Ово се, такође, може односити и на логораше.

Једна ствар је сигурна: нису сви чланови „логорске управе“ заточеника били потпуно слободни да се крећу, чак ни „делимично слободни“ као што би Прњатовић рекао, јер у време када сам ја боравио у логору, тј. од средине 1943. године до његовог краја, таква категорија логораша уопште није постојала. Штавише, никада нисам чуо нешто слично, сем у Прњатовићевој тврдњи.

Могло би се поставити питање како је Прњатовић све ово могао знати с обзиром на то да је он радио напољу.

Иако Прњатовић генерално сматра да су сви Јевреји лоши људи, неки од његових другова логораша, који су заједно с њим дошли у Београд, имали су другачије мишљење. За Дијамантштајна, у то време логорског надзорника, Реља Билановић тврди да је био частан човек који је подједнако третирао и Јевреје и Србе. Вукашин Жегарац је изјавио да су међу Јеврејима постојали и часни изузеци: „Поменуо бих посебно једног Вимера из Загреба, који је био заменик логорског надзорника; такође, доктора Кона, лекара из Липика, доктора Гроса и неке друге.“

Доктор Фрањо Туђман се позвао и на још једног сведока. То је Анте Цилица, некадашњи члан Централног комитета Комунистичке партије Југославије за Хрватску, некадашњи уредник новина „Борба“, који је био затворен у логору Јасеновац и касније из њега ослобођен. Живео је у Загребу, онда отишао у Берлин, итд. Не знам за кога је радио, када и колико дуго. Међутим, чињеница је, као што наводи Туђман, да је он потврдио неке Прњатовићеве изјаве, у основи антисемитске по природи.

Цилига сматра да је логор Јасеновац био организован по узору на немачке логоре у Другом светском рату, али да је „оригиналност Јасеновца управо у положају и улози Јевреја“. Он даље каже: „У Јасеновцу је логорска управа била у рукама Јевреја; они су били интерна власт у логору. Усташки командант је одређивао једино главног логорског надзорника–логораша, док је овај други сам бирао своје подређене – ’групнике’, вође једне стотине или вође десеторице логораша. Сви су они, од највишег до најнижег положаја – тј. од главног логорског надзорника до кравара“ – били Јевреји „уз ретке изузетке“. Јевреји „су у Хрватској били најбезначајнији и најбезазленији противници.“ Јер су „непријатељи број један“ били Срби, а број два комунисти.

Међутим, ниједан од ових очевидаца није узео у обзир да је, према Прњатовићевом извештају, у то време било пет до осам пута више Јевреја него Срба нити да су Јевреји дошли у Јасеновац пре Срба. Због тога је јасно, имајући у виду време доласка у логор и однос логораша по националности, зашто је било више Јевреја него Срба или Цигана (Рома) који су се налазили на местима „одговорности“ у логору.

Занимљиво је да Туђман за своје тврдње цитира само два сведока: Прњатовића и Цилица. Чак и ако повремено помиње друге, то је само у пролазу, али и небитно. Такође је занимљиво и то да се ниједан од ова два сведока није бавио положајем и активностима заточеника других националности, иако их с времена на време помињу. Већ сам поменуо сведока Бранка Цвјетиновића, Србина, иако је и међу Хрватима било неких који су се понашали исто онако као што Прњатовић говори за Јевреје. Од хрватских логораша који су се истицали у премлаћивању других, хтео бих да поменем неке: Флумијани, Башић, звани Пинђо, Фрањо Мирт.

Такође, наводим да ниједна од етничких група у логору, узета у целини, није била лоша. Лоши појединци су били изузеци.

Имајући у виду преовлађујуће услове у логору, није ни чудо што су се истакли лоши појединци. Чињеница је да су у случају неких заточеника усташе уништиле све оно што их чини људским бићима. Они су само биолошки били људска бића, али без оног дела који представ-

ља људскост. А ово је била судбина и свих логораша: њима није било одређено да умру као људска бића.

Чињеница је, такође, да је, имајући у виду укупан број логораша, највећи број Цигана (Рома) – сви, без изузетака – био убијен, а онда Јевреја; иако је, у поређењу са две претходно поменуте групе, био убијен највећи број Срба, то је, ипак, био нижи проценат ако се има у виду укупан број оних који су припадали тој етничкој групи.

Можда никада и неће бити могуће тачно утврдити колико је људи умрло или побијено у логорском комплексу Јасеновац. У својој књизи Туђман тврди да је „неколико (вероватно 3-4) десетина хиљада логораша нестало у логорском комплексу Јасеновац. Углавном Цигани, онда Јевреји и Срби, али, такође, и Хрвати. Уверен сам да се овај број може установити са тачношћу – с изузетком можда Цигана – кроз даља систематска истраживања.“

Ја, такође, верујем да се ово може учинити. Међутим, оружане снаге под командом господина Фрање Туђмана, као њиховог врховног команданта, ископале су многе масовне гробнице у којима, према истрази специјалне антрополошке комисије, лежи закопано између 300.000 и 400.000 тела. И то је много више (најмање десет пута више) од броја којег „признаје“ доктор Фрањо Туђман. Ово је материјални доказ, а не обично нагађање. Могуће је претпоставити колики је број тела бачен у реку Саву, од којих је знатан број однешен низводно Савом у Дунав и даље; могуће је, такође, претпоставити колико је тела спаљено у Градини од средине фебруара до 22. априла 1945. године да би се избрисали трагови злочина; колики је број убијених и спаљених на пољима и шумовитим подручјима тог огромног логорског комплекса. Међутим, потребно је уочити да до сада није било ниједног „систематског истраживања“ приликом утврђивања броја жртава логорског комплекса Јасеновац.

Крај логора Јасеновац

Колико знам, не постоји никакав податак о томе када је усташки концентрациони логор званично основан. Али нема сумње да је он већ у мају 1941. године служио усташкој влади као логор за истребљивање људи који су из различитих национално-шовинистичких разлога били непожељни. Логор I је оформљен поред села Брочице, онда Логор II Крапје и потом највећи логор по којем је читав комплекс добио име; Логор III (Циглана), низводно на крају села Јасеновац, онда Логор IV (Кожара) у самом селу Јасеновац, а негде у децембру 1941. године затвор у Старој Градишки је, без званичне објаве, преиначен у логор.

Тај комплекс логора под називом Јасеновац практично је постојао колико и Независна Држава Хрватска (НДХ). Постојали су планови да се овде оснује логор – према сведочењу Вјекослава (Макса) Лубурића – још у време када су усташе биле у емиграцији. Овај план се врло брзо реализовао, чим су усташе основале НДХ уз помоћ Сила осовине фашистичке Италије и нацистичке Немачке.

Ова локација је одабрана зато што је била релативно близу војних центара НДХ, Загреба и Славонског Брода, скоро на средини између њих. Од железничке пруге Београд-Загреб се у Новској одвајао посебан колосек према Загребу који је пролазио кроз Сисак, а ту је била и споредна индустријска пруга до циглане у Јасеновцу. Том пругом су из Загреба или Славонског Брода оклопни возови могли стићи до Јасеновца највише за један и по сат након позива.

Читаво подручје логора је било мочварно, често изложено поплавама, на њему је било веома мало саобраћајних линија које су уз то биле и лоше, веома шумовито и одвојено од јавних саобраћајних путева (осим железнице) и у то време скоро скроз ненасељено. Највећи број села на том подручју насељавали су Срби пре Другог светског рата.

Исељавањем ових становника, њиховим смештањем у логоре и убијањем, читаво подручје од 250 до 270 квадратних километара је постало ненасељено. Напуштене куће које нису уништене или спаљене коришћене су с времена на време за смештај логораша који су радили у пољима, као што су оне у селима Млака, Јабланац, Бистрица, Гређани, Драксенић итд. Изузетак је представљало село Градина на десној обали реке Саве и наспрам циглане у Јасеновцу преко Саве. Оно је све време насељено усташком посадом пошто је Градина била њихово место најмасовнијих егзекуција на целом подручју логора. Многи од оних који су превожени у логор тамо никада нису стигли. Они никада нису живели као заточеници у логору. Чим би стигли индустријском пругом, скидани су са вагона и одвођени на скелу којом би онда били пребачени до Градине, где су убијани чекићима, гвозденим шипкама које су претходно коришћене у вагонима, клани ножевима и масакрирани секирама.

Чак и данас постоји неколико десетина колективних гробница у којима се, према резултатима стручњака, налази од 300.000 до 400.000 лешева. Али, остаће непознато колико је таквих гробница било ископано или колико је лешева из њих било спаљено од средине фебруара до 22. априла 1945. године.

Да је од стране највиших власти НДХ усташки, тзв. радни логор Јасеновац (значи читав комплекс логора) био предвиђен као место за истребљивање неподобних потврђује наредба Главне канцеларије официра Главне команде из 27. априла 1942. године у којој се све власти

војних и паравојних трупа – у потрази за непожељним (по раси – Јеврејима и Циганима, по националности, Србима и разним политичким непријатељима) обавештавају да усташки радни логор Јасеновац може примити неограничен број заточеника. Ако било који логор може да прими неограничен број заточеника, онда је јасно да се претходно доведени заточеници систематски уништавају да би се направило места за нове који ће доћи.

Тако су логорашаи или они су требали постати логорашаи систематски уништавани. Извршење самовоље усташких власти од највишег до најнижег чина стражара имало је пресудну улогу за заточенике. Стражар је сносио одговорност уколико би логораш побегао, али не и ако би га / је убио. Убијање логораша је био пут за напредовање у каријери – за добијање вишег чина!

За цело време постојања логора било је заточеника који би пристајали да помажу усташама, обавештавајући их о свакој сумњивој вези између логораша, за само мало бољу храну, па чак и ако су је добијали макар и повремено. Такви заточеници су се према својим друговима опходили као и саме усташе, па чак и лукавије. Број смртних случајева логораша био је веома висок, не рачунајући њихова директна убијања од стране усташа. Многе логораше су убили лоши хигијенски услови, лоша исхрана, тифусна грозница и стомачни тифус. Нису се само комунисти договарали или планирали организовану побуну. Активности организације отпора биле су јасно уочљиве и на примеру економских задруга формираних у сваком логору. У оквиру тих задруга налазило се по три до пет логораша, а било их је и више у зависности од конкретне ситуације.

Економске задруге су усташе толерисале, јер су се њиме продужавале радне способности логораша, иако то самим логорашима није био главни интерес. Повећањем залиха хране, логорашаи су покушавали да побољшају услове живота колико год је то било могуће и да се припремају за дуга пешачења.

Многи логорашаи су примали пакете од својих рођака и пријатеља, а Јевреји и од Црвеног крста и јеврејских организација. У једној задрузи би се заједно нашли они који су примали пакете и они који нису. Тако су економске задруге дале свој допринос отпору логораша. Много би више људи умрло од глади и изнемоглости да су остали само на храни коју су давале усташе, а која се састојала од сто грама кукурузног брашна по особи. Било је времена када су храну представљали само топла вода и мало комадића корена купуса, без имало соли или масноће.

Покушавали су да ове економске задруге повежу у сложенију организацију, али на веома скривен начин. Због честих премештања

заточеника из једног у други логор, већ успостављена веза би била прекидана. Успостављале би се потом нове, али је за то било потребно време.

У лето 1944. године ова организација отпора је развила такве међусобне везе да је постојала и сарадња између логора Јасеновац и логора у Старој Градишки. Припремане су „побуне“, тј. напади логораша на усташко обезбеђење.

Али у Логору III, Циглани, усташе су откриле већину вођа ове организације. Ови људи су јавно овешани у логору Циглана 23. септембра. Неки од њих су овешани са опекотинама које су задобили у претходном мучењу које је за циљ имало да се изда цела та организација. Само је доктор Мило Бошковић избегао вешање. Њега је пушком убио усташки поручник Динко Шакић наочиглед других заточеника.

У Логору V, Старој Градишки, ова организација није била откривена. Тамо се она толико развила да је свака група имала своју одговорност за конкретне дужности током напада, али пре него што је све то требало да се обави, извршен је напад на Бања Луку и њен аеродром. То је био разлог за вишеструко појачање немачких снага. Немцима је било потребно да задрже окучански пут као најважнију саобраћајну линију у тој области. Логор Стара Градишка је постао јака логистичка база немачке војске. Планирани напад логораша на усташке стражаре и њихов пут у слободу је морао бити одложен.

Почела је ликвидација логора Стара Градишка. Група заточеника, највероватније њих преко стотину, пребачена је у Лепоглаву. Веза између група је одсечена. Онда је 23. септембра 1944. године једна велика група заточеника под јаком усташком пратњом, наоружаном чак и пушкомитраљезима, одведена у Јасеновац путем поред Саве. То је била најбројнија група. Могла је имати преко хиљаду заточеника. Десетине заточеника су на том путовању поубијане. Оптуживали су их за покушај бекства. Њихова тела нису нити бачена у Саву нити су закопана. Остајала су тамо да сведоче о томе да је туда прошла група логораша. Неких петнаест до двадесет дана касније друга група од неколико стотина заточеника је одведена у Јасеновац, али транспортом. У Старој Градишки су остали само они заточеници који су били задужени за одржавање инсталација. Тако је логор Стара Градишка престао да постоји.

Г. Данон, г. Хубер, г. Ерлих, гђа Кордић, др Клајн, г. Делибашић и гђа Иванишевић

Др Клајн и преживели логораши: Делибашић, Најфелд, Иванишевић, Шајер, Вејновић, Петровић, Деспот, Живковић

Г. Јосип Ерлих
Преживели заточеник логора Јасеновац – Стара Градишка и
Логора III
Побегао из Јасеновца 22. априла 1945. године

Сведочење на конференцији

Напомена: *Прича господина Ерлиха је објављена у Ми смо преживели, Јевреји о холокаусту, Београд, 2001, стр. 49-59.*

Г. Ерлих је свој исказ читао на српскохрватском језику. Скраћени енглески превод је обавио г. Макара. Текст који је овде дат не представља резултат поменутог скраћеног превода. Овај текст представља свеобухватан, детаљан превод онога што је г. Ерлих рекао.

Зовем се Јосип Ерлих. Рођен сам у селу Кошка, 27. новембра 1927. године; мој отац се звао Вилим, моја мајка Берта. Завршавао сам трећи разред средње школе (у Осијеку) када је почела окупација.

Мој отац је ухапшен одмах, 1941. године, и одведен у најгори концентрациони логор у град Госпић, из Госпића у Крапје, па онда у Јасеновац, где је одмах и убијен. Моја мајка и ја смо ухапшени почетком јуна 1942. године. Хапшење сам до тада избегао захваљујући Јеврејској општини у Осијеку. Био сам у Осијеку, а онда отишао у Славонску Пожегу, где сам на крају ухапшен заједно са свим осталим Јеврејима и са нешто Срба и Рома.

Моји родитељи су тада имали око четрдесет година. Близу педесет чланова моје породице је побијено. Замолили су ме да говорим на две теме, али ја сам остао при само једној, а то је:

Кула, која је представљала затвор или логор у концентрационом логору Стара Градишка, делу логора Јасеновац. Ухапшено је нас око осамдесет – мушкараца, жена и деце. Стављени смо у два сточна вагона и кренуемо у непознато.

Идућег дана нашли смо се у месту Окучани, где смо истерани из вагона, а потом спроведени у Стару Градишку. Након детаљног претреса затворени смо у Кулу, жене у источни део, а мушкарци у западни део куле. Кула је саграђена за време Марије Терезије – то је био одбрамбени положај у ком су били стационирани граничари, углавном Срби, а сврха јој је била да заштити овај крај од надирања Турака према Аустрији. Касније је поред куле (и мушког дела логора) подигнута римокатоличка црква. У средини се налазило место команде. На десној страни су били економија и преостале зграде управе.

Могу вам рећи да су током месец и по дана колико сам ја био заточен у Кули довођена цела славонска села, која су била веома велика, и да је већина њих ликвидирана. Могу вам причати о једном месту званом Кукуњевац код Пакраца које је било дугачко седам километара.

Сељаци су затварани доле у ходнике и били су толико слаби да су се и пацови устремљивали на њих док су још увек били живи. У једној ћелији је било нас четрдесет. Храна је била очајна. На левој страни, источно од нас, налазиле су се жене, усташице, и, уз извињење свим присутним дамама, ове жене су углавном биле проститутке из Загреба.

Ове жене, усташице, мучиле су жене по самицама – убијале их, гушиле их, клале их итд. – све оно најгоре, само жене.

У Старој Градишки скупили су најмању децу у једну херметички затворену ћелију, набацали их на хрпу као цепанице и угушили цијанидом.

После отприлике месец и по дана, пребачени смо у мушки логор, логор принудног рада. Ја сам распоређен у снајдерај [кројачку радионицу], где сам преболео тифус на ногама, а онда смо у јуну 1943. године пребачени на рад у Јасеновац, док су жене, и јеврејске и српске, које су са нама стигле из Славонске Пожеге једног дана одведене и побијене.

Јасеновац је био још гори. Када смо дошли тамо, прво сам, до јесени, радио у фабрици цигле, а онда сам пребачен у [лимарску] радионицу у којој сам остао до краја. Побегло сам заједно са господином Хубером. Морам вам рећи још једну ствар. Сасвим је немогуће

да вам овде све испричам, јер би за то били потребни сати. Нико не зна да су на Велики петак, 30. марта [1945. године], Јасеновац бомбардовали партизани из спитфајера [авиона]. По том питању се никада нису сложили. Затвореници нису страдали. Углавном је уништена индустрија [радионице] и ми смо почели да страхујемо да ће оно најгоре тек доћи, што се у ствари и догодило.

Важно је истаћи једну чињеницу: у логору није извршен само један пробој него их је било два. Истог дана, и заточеници из дела логора, тзв. „Кожаре“, која се налазила у граду – независно од нас. Ми смо извршили напад око 9.30 ујутру, а они у 8 увече, али су они горе прошли од нас пошто су око целе фабрике коже биле постављене мине, тако да их је само неколико преживело.

Из логора смо бежали у три правца: прва група је бегала преко железничке пруге, друга преко реке Саве, а трећа према шуми Кошутарица и реци Струг. Они који су ишли ка Стругу су боље прошли; они који су ишли ка прузи су сви побијени; од оних који су кренули преко Саве само су Хубер и још неки, који су били добри пливачи, успели да је препливају.

Још једна ствар, било је ужасно тешко гледати логораше онако очајне и болесне, али вам могу рећи да сам у два наврата ишао у женски логор. Тамо смо правили неке пећи или надстрешнице – не могу се тачно сетити. Не постоје речи којима би се могло описати оно што смо тамо видели – те жене и децу. Надам се да ће ово бити објављено, тако да ћете моћи видети. То је било застрашујуће. Нико никада није преживео тако нешто.

[Аплауз публике].

Сведочење господина Јосипа Ерлиха након конференције

Зовем се Јосип Ерлих. Рођен сам 27. новембра 1927. године у селу Кошка близу Осиека. Тамо сам ишао у основну школу. Похађао сам трећи разред средње школе у Осиеку када је избио Други светски рат. Одрастао сам у патријархалној јеврејској породици. И отац и мајка су ми били Јевреји. Живели смо скромно, на ивици сиромаштва.

Када су 1941. године усташе дошле на власт, мој отац је одмах ухапшен и одведен у најгори концентрациони логор у град Госпић. Из Госпића је пребачен у концентрациони логор Крапје, близу Јасеновца, где је и убијен на најгори могући начин крајем 1941. или почетком 1942. године.

Моја мајка и ја смо са још две породице остали у селу. Нас тада нису одвели у логор, али су нас ухапсили почетком јуна 1942. године.

Мој друг вршњак и ја смо пребачени у Јеврејску општину у Осијеку, која је успела да нас спаси од хапшења, док су наше мајке одведене у концентрациони логор Јасеновац. По доласку у концентрациони логор Јасеновац, сазнао сам од свог ујака да су моја мајка и мој друг били ликвидирани одмах након доласка у логор.

У Осијеку сам био до јула 1942. године, када су сви Јевреји из Осијека требали поћи у концентрациони логор. Отишао сам у Славонску Пожегу, где сам крајем августа 1942. године и ухапшен и одведен у концентрациони логор Стара Градишка.

Било је стварно ужасно: хапшења на све стране, вриштање деце ноћу. Нису хапсили само Јевреје већ и Србе, Хрвате и друге. Током транспорта, у сваком вагону се налазило по осамдесеторо људи: жена, деце и мушкараца.

Стигли смо у град Окучани и одатле су нас насилно спровели до концентрационог логора Стара Градишка. По доласку у Градишку су нас раздвојили. Имао сам среће што сам распоређен у мушку групу, јер сам тада имао једва петнаест година. Нас четрдесет су закључали у једну просторију. Испред ње је стајао стражар. Жене су чуване у логору [Кулете], у источном крају куле. Кула је у центру казнионе која се налазила у концентрационом логору Стара Градишка.

Храна је свакога дана била ужасно лоша. Добијали смо само врућу воду са мало кукурузног брашна, без соли или без ичег другог.

Свакодневно су у логор доводили огромне масе људи. Довођена су цела села која би одмах по доласку била у целости и ликвидирана.

Једног дана ишли смо на спољни рад, када сам пронашао све који су ми остали од породице: мужа моје мајке, његовог брата и његовог сина.

У Кули смо по први пут били сведоци зла и ужаса које су усташе чиниле – то су били најгори призори – у којима су биле укључене и усташнице: егзекуције, напади и групне егзекуције. Ово зло је трајало месец и по дана. У овом периоду су доводили чак и сељаци из Фрушке Горе, које су, њих педесет, побили све заједно и онда их полуживе закопали у масовне гробнице.

Сада смо били пребачени у новоизграђену казниону. Кула, место на које смо прво доведени, била је саграђена за време Марије Терезије. То је био положај одакле су граничне војне јединице заустављале напредовања Турака и њихову инвазију на оно што је тада била Аустрија. У мушком делу концентрационог логора, успео сам да уђем у кројачку радионицу. Нажалост, била је јесен. Време је било грозно, а ја сам добио тифус. Преболео га на ногама. Нисам смео да покажем ниједан знак болести, јер би ме сместа ликвидирали. И не само мене,

него и све нас. Лекари нису смели ни поменути да имамо тифус, па су га звали градишћанском грипом.

Успео сам да издржим овај крвави режим и владавину терора док сам, до отприлике јуна месеца 1943. године, свакодневно морао да гледам егзекуције. Одабран сам и пребачен у главни концентрациони логор, Јасеновац. По доласку тамо пребацили су ме у циглану где се обављао најтежи рад. Био је то веома тежак посао. Животни услови су били чак и гори него у Старој Градишки. Живели смо у баракама. Изнад тих барака живели су криминалци који су нас злостављали. Тамо је свакодневно било клања, убистава и људи који су тамо одвођени и никада после тога виђени.

Чак смо морали да носимо и ланце двапут обмотане око ногу, као и окове на рукама. Први пут је то било зато што је циглана стала с радом. Није било вагонета. Други пут је то било када су два човека успела да побегну из логора. Радили смо иза ограде, али још увек унутар логора, на брисаном простору према зиду. Ту смо ручно правили циглу. Једно време су нам стављали ланце на ноге, а онда су их касније скинули.

Година 1943. је била нешто мирнија у односу на претходне године у концентрационом логору, али је и даље било грозно. Била је то година капитулације Италије. Усташе су били веома огорчене. Схватиле су да губе на свим фронтovima. Због тога смо за ово ми платили цену.

Дозволите ми да кажем да се о ономе што смо тада преживели не може испричати у једном кратком интервјуу.

У јесен 1943. године прекинут је рад на циглани. Нисмо могли производити циглу, јер нисмо могли орати земљу. Људе из циглане, заточеничке раднике, би тада ликвидирали, а у пролеће доводили друге заточенике. Мој најбољи друг, Давид Пинто, који је, нажалост, умро у Јерусалиму, и ја замолили смо једног од наших заточеника, Јеврејина, господина Винера, који је био веома добар човек, да нас пребаци негде, у неку другу радионицу, како бисмо сачували главе. Мој друг је пребачен у столарску, а ја у лимарску радионицу, која је чинила део металске радионице. Договорили смо се да се на пролеће вратимо у циглану.

Узевши у целини, ратне зиме су биле веома тешке, а посебно је то била ова, јер су завладале глад и болест, свакодневна убиства, свакодневно пристизање нових људи – нових ратних заточеника. У таквим околностима је стигла 1944. година.

Морам додати да у то време у овом концентрационом логору више није било јеврејских жена. Последње Јеврејке су убијене по повратку у Јасеновац. Јеврејке су пребачене из Старе Градишке и Јасеновца у

Ђаково. Крајем 1941. године, јеврејске жене из Босне и Херцеговине, нешто из Славоније и нешто из концентрационог логора Стара Градишка су пребачене у концентрациони логор Ђаково. Са собом су донеле тифус. Умирало их је на стотине. Близу седамсто јеврејских жена и деце су умрли у Ђакову. Захваљујући једној младој жени из Сарајева која је била у овом логору и која је бележила личне податке на папиру и стављала их на свако мртво тело, гробар који је примао лешеве обележавао би сваки гроб. Данас је концентрациони логор Ђаково најбоље обележено јеврејско гробље у Европи. Постоји попис свих жртава које су тамо убијене, као и оних које су тамо умрле. Касније, нешто пре лета 1942. године, усташе су затвориле овај логор. Све преостале жене су довеле у Јасеновац и побили.

Сада ћу наставити своју причу.

Година 1944. је почела са великим потешкоћама – прво, због хладноће, а, друго, због усташких поступака. Сваког дана су доводили нове групе заточеника, цела села; ту су се дешавала многа злостављања, вешања и егзекуције. Злочини најцрње природе су почињени преко Саве у Градини. Она је на босанској страни. Кажу да се сада на месту где је покопано преко 400.000 логорских заточеника налазе огромне јаме.

Након рата су организована претраживања овог подручја, која су често опструирани, и узимани су фотографски снимци из ваздуха помоћу – нисам сигуран – које врсте инфрацрвених зрака или нечег сличног. Зато знамо да је ту било преко 400.000 жртава. Међутим, ликвидације су вршене и на Сави код дизалице где су на бродове укрцавали тела која усташе нису убијале пиштољима или пушкама већ маљевима и ножевима. То се чинило на најмонструознији начин, поготово у јесен 1944. године. Прво би жртве ударали маљем, онда би им распорили трбух и затим бацали у Саву. У пролеће је према Београду лед пливао заједно са телима и цревима.

Сећам се многих, извршења многих егзекуција из 1944. године. Егзекуције су вршили на насипима да би их прикрили.

Један од најважнијих догађаја био је када су откривене вође тајне Комунистичке партије у логору. Мој друг, Едо Шајер, ће вам испричати ту причу. Тада су ухапсили 21 човека. Обесили су двадесеторицу, коју су пре тога унаказали. Један је стрељан. У то време је командант концентрационог логора био Динко Шакић, који данас слободно живи у Аргентини и који се може видети и у Загребу. Иако смо због тога поднели више жалби / извештаја, до сада нисмо били у могућности да по том питању ишта постигнемо.

Други немио догађај десио се када је вођа грађевинске групе одведен из логора, са или без одобрења. Он је добро свирао хармонику.

Усташе су га повеле са собом у Босанску Дубицу да им тамо свира. Усташе су се напиле. Када је престао са свирањем, усташе нису биле расположене да га врате у логор. Пререзали су му гркљан, смртно га ранивши, и устрелили га. Идућег дана су га на носилима донели натраг у логор и ставили испред барака, а нама је наређено да се постројимо. Био је то један од најгорих поступака које памтим. Сећам га се, јер је усташки командант Шакић прво питао:

„Ко је јео са Волнером? Ко је спавао са Волнером? Ко је радио са Волнером?“ Наредио је грађевинској групи да се построји. Нико ништа није одговорио. Повикао је:

„Пошто је био Жидов, сви Жидови у троред.“

Јевреји су се постројили у три реда. Ја нисам. Ја сам се постројио са грађевинском групом. Сада је Шакић послао главног чиновника да донесе књигу како би проверио затворски списак. Послао је, такође, и једног крволочног усташу да донесе митраљез који су звали „питарица“. Почео је да одбројава минуте како би некога изазвао да му приђе и објасни како је Волнер изашао из концентрационог логора, изван бодљикаве жице. А они су то боље знали. Истрагу су спроводили само из чистог задовољства. Од страха, један заточеник се унередио, а други се насмејао. Капетан Михаић, који је био из Жупање, видео је ово и рекао:

„Шакићу, ова двојица ти се смеју.“

Шакић је на то само одговорио:

„Излази напоље.“

Чим су изашли, Кленки их је обојицу убио на месту. Један од њих је био Леон Перера, млади кројач, којег сам познавао још док сам био у Старој Градишки. Другог Јеврејина нисам познавао. Он је био економиста.

Узели су списак са именима заточеника и од сваког слова абееде прозвали по неколико имена. Те особе су морале да иступе. Увезали су их жицом и издвојили на страну. Пошто је Волнер био део музичке групе из концентрационог логора, издвојили су читаву ову групу и неколико других заточеника. Везали су их и послали ка озлоглашеном затвору званом Звонара. Један заточеник је покушао да себи прекине муке. Покушао је да побегне од групе. Устрелили су га митраљезом. У току неколико дана сви су били ликвидирани, осим двојице или тројице које су они, усташе, пустили из Звонаре, јер су одиста били незаменљиви. Међу њима је био Арпар Вајс, лимар, шеф лимарске радионице у Јасеновцу [концентрационом логору], који је рођен у Славонском Броду.

Сада је сваки дан био све тежи и тежи, нарочито у време ослобођења Београда, 20. октобра 1944. године. Тада су се усташе разбес-

неле. Почели су да заробљавају што су више Јевреја могли и онда их скупљали како би их ноћу могли све заједно побити у пећима. Током дана су убијали кажњене усташе, криминалце, доушнике и друге њихове сараднике. Окупљали су људе у логору и записивали њихова имена. Увече би долазили по њих и ликвидирали.

Године 1944. усташе су биле сасвим спремне да ликвидирају читав концентациони логор. Чак су и пристизања нових заточеника била све чешћа. И ликвидације су биле све чешће. Сада више нису могли скупљати Јевреје, јер Јевреја у Хрватској и у Босни и Херцеговини више није било. Сада је дошао ред на неке друге. Само би покупили било кога ко је бежао са принудног рада у Немачкој; заробљени Срби; партизани који су били ухапшени на Сутјесци 1943. године – сви они су били ликвидирани.

Године 1942. колико се сећам, инжењер Пичили, војник, шеф циглане, добио је наређење да се пећ из циглане претвори у крема-торијум. Постављена су гвоздена врата. Чуо сам да ту нису убацивали само лешеве него и живе људе. Мој друг ће вам нешто слично испричати.

Свакога дана на хиљаде савезничких авиона прелетало је изнад логора на свом путу ка Немачкој, коју су тада бомбардовали. Посматрали смо их прожети жудњом и срећом. Нажалост, никаква помоћ од њих није стизала. Успели су [усташе] да оборе неколико авиона, јер су имали тешку артиљерију. Доносили би њихове делове на отпад међу старо гвожђе. Ми бисмо те делове искористили за нешто. Као што је и доказано, заробили су неке од савезничких пилота који су искочили из авиона. Ти пилоти су, такође, завршили у концентрационом логору. Усташе су умеле да се ките њиховим пиштољима и другим стварима.

Стигла је 1945. година. Била је то година у којој смо донели нашу одлуку. Могли смо намирисати крај рата и нашу смрт. Негде у марту, на католички Велики петак, 30. марта, стигли су партизански авиони, спитфајери. Бомбардовали су логор. То је за нас било још горе. Логор су бомбардовали неколико пута. Уништили су његову индустрију. Заточеници нису претрпели жртве од бомбардовања, али јесу од усташа. Партизани су успели да униште скоро све. Имали су прецизне планове, прецизне задатке. Вероватно су мислили да ћемо ми тако успети да побегнемо. Ипак, нисмо то могли, пошто нису бомбардовали право подручје нити су бомбардовање испланирали или усагласили са неким од нас из логора. Бомбардоване су усташке јединице у Јасеновцу, што значи оклопне јединице. Чим би они [партизани] бацили бомбу негде на зид или на бодљикаву жицу, усташе би одмах затварале рупу силом или својом технологијом.

Непосредно пред коначни пад логора, усташе су уништиле железничке шине и превезле резерве горива преко Саве у Градину. Ископавали су огромне јаме и из тих гробница ексхумирали лешеве које су потом слали на спаљивање. Заточеници који су морали да обављају ове дужности, ову врсту послова, били су оковани ланцима. Чим би се неко од њих уморио или исцрпео, одмах би га убили и спалили.

Тако је стигао 19. или 20. април и они [усташе] су објавили да се овај логор премешта у Сисак у три групе. Једна група је требала да пође 20., друга 21., а трећа 22. априла.

Прва група је отишла, али не за Сисак. Уместо тога, одведена је преко Саве, где су сви заточеници побијени и спаљени. Друга група је требала да пође 21., али је Сремски фронт био све ближи логору, па усташе више нису имале времена. Окупили су другу и трећу групу и све заједно преместили у другу зграду, која је била иза бодљикаве жице унутар логора. Ту је некада био женски затвор, а, такође, су ту некада биле и обућарска и кројачка радионица. Усташе су тада скупиле све жене и побиле их. Ми смо пролазили поред њих. Жене су биле веома храбре. Биле су то углавном српске и неколико хрватских жена. Јеврејских жена више није било. Нас су закључали у обућарску радионицу, где смо чекали крај. Те ноћи су сви пристигли заточеници одведени и побијени. Те исте ноћи су усташе минирале и запалиле читав логор. Многи заточеници никада нису успели да дођу до ових зграда, јер су уместо тога изабрали да се сами обесе или убију у цигларским баракама или на другим местима пре него да доживе ово искуство које, знали су, води ка крају.

Побуна заточеника је извршена у недељу, 22. априла. Падала је киша, падао је снег, било је грозно време. Договорено је, како сам касније сазнао, да у 9.30 отпочне изненадни напад и јуриш. Ја сам био исувише млад да би се ико са мном о томе договарао. Логораши су искакали кроз све прозоре и врата. Оне које су ухватиле, усташе су одмах убили. Анте Бакотић, Хрват из Босне, нас је повео следећим речима:

„Другови, идемо.“

Видео сам када је пао од метка. Ми смо се пробијали спотичући се преко тела, док нас је пратила грозна паљба из митраљеза. Они [усташе] су бацали бомбе преко куле иза врата према путу којим смо требали бежати.

Ја сам се шуњао поред зида и поред Саве. То је био начин на који сам се извукао. Неколико нас је успело. Ускочио сам у једну рупу где је раније експлодирала бомба. На ногама сам имао огромне ципеле, као у Чарли Чаплина. Успео сам некако да их скинем, али нисам могао

да изађем из рупе. Било је блатњаво, клизаво. Један друг ми је помогао. Бежао сам. Бежали смо од источног краја логора према реци Струг и према шуми Кошутарица. Неки су бежали према Сави и покушавали да је препливају. Многи су се удавили. Ја сам спасао двојицу. Неки су бежали према железничкој прузи. Они нису успели да се пробију. Тамо се налазила једна група [усташа], а тамо су се налазили и оклопни возови.

Ми смо ишли ка селу Врбовљани, засеоку Кленик. Тамо смо стигли ноћу и у њему, након дан или два бежања, успели да се сакријемо. Било нас је тридесет. Сељаци су нас примили, пошто је то било српско село. Помогли су нам да уђемо унутра, да превијемо ране. Нахранили су нас са мало хлеба и кукурузног брашна скуваног у млеку. После три дана, стигле су партизанске јединице које су нас коначно преузеле. Били смо слободни. Био је то крај логора Јасеновац. Мој колега ће вам испричати своју причу. Хвала.

Морам само да додам да сам у логору изгубио преко педесет чланова породице. Умрли су на најгори могући начин. Нико није спашен из округа Доњи Михаљац, Ораховица, Нашице и уопште из целе Славоније. Нико није спашен, само сам ја преживео. Ја сам једини Јеврејин из ова четири округа који је преживео логор Јасеновац.

Писани извештај господина Јосипа Ерлиха

„Кула“: Затвор или логор

у концентрационом логору Стара Градишка

Најстарији део овог концентрационог логора је „Кула“, опасана зидом на коме су биле извиднице (стражаре) одакле су усташе даноноћно чувале заточенике. „Кула“ се налазила на левој (славонској) страни поред Саве. Саграђена је за време Марије Терезије са сврхом да заштити овај крај од надирања Турака према Аустрији. Значи била је утврђење за заштиту од Турака.

У „Кули“ су били стационирани граничари, претежно српског порекла, који су силом покрштавани с православне у римокатоличку веру. У то време је узето као правило да становништво треба да буде исте вере као и владари те земље. Ако би се ово прихватило, онда је већина данашњих Хрвата, са изузетком оних из Загорја, српског порекла.

Касније је поред „Куле“ изграђена казниона, а до ње римокатоличка црква. У казниони је саграђена болница која је, за време окупације, носила назив „Усташка болница“, у чијим подрумима су се налазиле ћелије за заточенике, у које су заточеници улазили, а мртви избацивани.

Дограђена је и „К настамба“ у коју су смештени Хрвати и Муслимани, као и велике радионице – обућарска и кројачка.

Ухапшен сам крајем августа 1942. године са својим рођацима, породицом Рехницер и другим Јеврејима и Србима који су живели у Славонској Пожеги. У то време је ухапшено и доста родољуба – противника фашистичког режима, свих националности. Било нас је – што мушкараца, што жена и деце – око осамдесет.

После хапшења смо смештени у два сточна вагона (у један жене са децом, у други мушкарци). Вагони су забломбирани и сви смо кренули ка нама непознатом одредишту. Воз је стао у месту Окучани. Истерани смо из вагона.

Нисмо знали шта нас чека. Мушкарци су били уморни, а жене које су поред својих ствари вукле и децу још уморније. Прво смо запазили кровове, а затим и целу казниону и „Кулу“. Велика капија се отворила и затворила по нашем уласку. За неке, у ствари за већину, затворила се заувек. Овде би се улазило на велика врата, а излазило на мала – на гробље или друга места где су вршене масовне ликвидације.

Чим смо стигли у логор, смештени смо у „Кулу“, на горње спрат. Мушкарци су заузели западну, а жене са децом источну страну. Одузете су нам готово све ствари – документи, фотографије и остало. Оставили су нам само нешто веша. Били смо чисти за казниону. Тада сам добио и неколико шамара, јер су ми пронашли хиљаду куна, које су биле завијене у газу.

Почели су први логорски дани. Око четрдесет заточеника је смештено у једну просторију, тако да се нисмо могли ни кретати. Лежали смо на голом патосу. Надгледао нас је један стражар кроз мало оканце на вратима. Владала је страшна затворска атмосфера. После извесног времена, не знам да ли истог или наредног дана, донет је казан са топлом водом у којој се налазило мало кукурузног брашна, без соли или масноће. Откључали су нас и дозволили да узму мало хране они који су имали у чему да је приме. Били смо очајни. То јело не би ни свиње окусиле. Али касније смо, како гладни, јели сваку врсту сплачина. Дани су пролазили. Сваког дана смо били све слабији. Привикавање на овакве околности је ишло веома тешко. С нама је дошао и један изузетно драг и млад човек – доктор Клајн из Славонске Пожеге. Саветовао нас је да мирујемо што је више могуће – да се не крећемо, ако је то уопште и било могуће, како бисмо мање трошили енергију које смо још мало имали. Сваког дана су нас изводили, наравно, под стражом, да шетамо око куле, два по два у колони. Ту бисмо узимали мало ваздуха. За време ових шетњи, жене више нисмо виђали, само смо чули плач деце.

Није прошло ни неколико дана када се једног јутра појавила огромна маса света. Усташе су почеле да истребљују сва српска села из околине Пакраца. Тако су у логор дотерали сав живаљ Кукуњевца (код Пакраца). Ово место је било дугачко око седам километара. Мушкарце су затворили у преостале празне просторије (затвора). Жене и деца су остављени напољу, под ведрим небом.

Дошла је јесен. Дани су били хладнији, а ноћи једва подношљиве, нарочито када је падала киша. Због реке Саве у близини, магле и измаглице су биле неподношљиве. Непрекидно се разлегао плач деце и кукњава жена. Сваки нови дан је доносио све више и више заточеника из околних српских села и српских села са Козаре и из Поткозарја, оне који нису успели да на време побегну од усташке окупације.

У септембру кад смо стигли у „Кулу“, затекли смо групу умоболних болесника (Срба) из пакрачке болнице. Њих су једног дана покупили приликом дељења хране и одвели на ликвидацију.

Пошто је у нашој групи било Хрвата (али више Јевреја и Срба), усташе су највероватније планирале да нас пребаце у радни логор (затвор за мушкарце). Због тога су нас, после извесног времена, почели изводити на пробни рад на економију – наравно, само оне који су пристали да добровољно иду тамо. Неколико старијих особа нису желели да иду. Нама је било најважније да изађемо изван тих зидина. Тамо сам наишао на своја два блиска рођака – оца и сина Краус. Од њих сам, пошто су били у нешто бољем стању, неколико пута добијао мало хране.

Једног дана, када смо се вратили са рада у „Кулу“, доживели смо прави шок. Све жене, Јеврејке и Српкиње, са децом из нашег транспорта, као и сав онај народ који је касније дотеран из српских села, били су одведени у непознатом правцу. Никада се нису вратили. Из наше групе су одвели све оне који тог дана нису отишли на рад. Тада је одведена и моја тетка са двоје мале деце. Једно је било старо око три месеца.

Нисмо тада помишљали на оно најцрње. Мислили смо да су пребачени у неки други логор са бољим животним условима. Али, касније смо сазнали да су сви завршили у Јабланцу.

Тако је логор или затвор у логору или логор у логору, „Кула“, поново имао простора за нове транспорте.

Средином септембра 1942. године, усташе су у Кулу допремиле око педесет сремских сељака, у сељачким оделима – за њих су рекли да су то „партизани“ који су заробљени на Фрушкој гори. Затворили су их у једну просторију сличну нашој. Са њима смо за време ручка могли разменити по коју реч. Тако смо сазнали да су били повезани са партизанима – највероватније су их опскрбљивали храном. Заробљени

су приликом неке непријатељске офанзиве или су, пак, као болесни затечени у својим кућама. Они су нас мало и храбрили. Нису знали шта ће им се десити. После краћег времена, одвели су их на губилиште до зида усташке болнице на западном делу казнионе и завезали жицом. Ту су их све стрељали наочиглед осталих заточеника. Гробарима је наређено да дотерају кола (плато) и да их натоваре на њих, иако су неки још увек давали знаке живота и молили да их не закопају живе.

У јесен 1941. године у Јасеновац је дотерана и група из Нашица у којој су, мислим, била и четири Јеврејина из мог села – Ерлих, Флајсер и Кон са сином који је тек завршио велику матуру. Неколико Јевреја из те групе, мислим њих четири или пет, успели су да чамцем побегну преко Саве. Међу њима су били и Ервин Шмелцер и Ивица Полак – моји рођаци. Прикључили су се партизанима, али су били лоше среће. Полак, који није много знао о политици, упитао је неког партизана из своје јединице шта се десило са краљем Петром. Пошто је ово била забрањена тема, одмах је издвојен и стрељан. Ервин Шмелцер, син рабина Шмелцера из Нашица, заробљен је у једној офанзиви и доведен у црну кућу у Бањој Луци, а одатле у Стару Градишку, наравно у Кулу. Ту смо од њега доста сазнали. После краћег времена, везан је жицом и одведен на губилиште. Остали из те групе су погинули као борци НОВ–а.

За време боравка наше групе у Кули почели смо да другим очима гледамо на догађаје који се збијају око нас. До тада смо се нечему и надали, али када су усташе почеле убијати наочиглед нас, све наше наде су покопане.

У логору је био један огроман бунар. Док смо оно кратко време ишли под стражом око Куле, видели смо једну жену да узима мало воде из тог бунара. Усташа јој је из обести нешто добацио, а она му је на сличан начин одвратила. Он је потом сишао са куле-стражаре и убио је.

Најгоре је било женама са децом које су се налазиле у источном делу Куле. Како год је било крволочних усташа мушкараца, може се слободно рећи да су усташнице биле још крволочније. Међу њима су биле Маја Буждон, нека Милка (шеф женског шнајдераја), Божена, и Нада Лубурић (сестра највећег усташког крвника Вјекослава „Макса“ Лубурића), које су убиле око две хиљаде жена. Усташнице су биле жене сумњивог морала, а неке од њих и проститутке из Загреба. Нарочито се у зверствима истицала Маја Буждон, која је своје жртве клала и гушила у току ноћи. Разна мучења, као и батињања и затварања у самице без хране, била су свакодневна.

Један од очевидаца, Ружа Рубчић, заточеница, иначе Хрватица, о страхотама женског дела логора у Кули, изјавила је следеће: „Док сам била у логору, а нарочито од мјесеца свибња 1942. па до конца године,

довађали су усташе читаве транспорте жена и дјеце. Дјецу су одмах од матера одијелили а матере послали на рад у Немачку или уколико нису биле способне за рад, убили и мајку и дијете. Дјеца су била у доби од 2 мјесеца и млађа, па до 10 или 12 година. Исхрана и поступак с дјецом у логору био је страшан, и то тако да дојенчад уопште нису добијала храну, него су од глади умирала, а остали су добијали пресну пуру, од чега су добијали пролив тако да су им испадала црева. Дјеца су спавала на поду, готово потпуно гола, тако да су у великом броју умирала, 30 или 40 дјеце дневно. У мјесецу српњу 1942. године, издвојили су усташе око 2.000 дјеце, наводно неспособних за живот, те их набацали као цепанице у једну собу и погушили цијаном. Здравују дјецу, која су била отпорнија, одвојили су, и дјеца су даље животарила и умирала, како је прије споменуто. Остатак дјеце коначно су ставили у један транспорт и послали у Јаску.

Кад су дјеца умирала, бацали су љешине дјеце на двориште на једну хрпу, одакле су их гробари однели на гробље. Но, догодило се, да су поједине љешине остајале и по неколико дана на дворишту.“ (Извод из књиге *Злочини фашистичких окупатора и њихових помагача против Јевреја у Југославији*, Београд, 1952, издање СЈОЈ).

Усташе су издвојиле групу веома малих дечака. Сашили су им усташке униформе и почели да их обучавају у усташком духу. Њихови учитељи били су најкрволочније усташе. Деца су то тешко поднела. Пошто су била са Козаре, били су са партизанима које су навикли да ословљавају са „другови“. Тако се једног дана десило да је један дечачић ословио једног усташу са „друже“. Усташе су увиделе да од тих малих дечака неће моћи да направе „јаничаре“, па су их све без милости побиле.

Из Куле је много деце послато у Јастребарско (близу Загреба), Јаску и друга места. Ту су били под командом „часних“ сестара, изложени њиховим нечовечним поступцима. Умирала су као снопље, а гробарима који су долазили да их одвозе за укоп, усташе су давале минималну суму новца и то по броју деце. Ту су одлазила највише српска деца. Један веома мали број деце послан је у Загреб на усвајање. Било је и међу Хрватима покојих хуманих људи који су их узимали. Пошто су деца била мала, порекло им се није знало а ни датум рођења, па су им као дан рођења одређивали 10. април – дан оснивања Независне Државе Хрватске, датум рођења Анте Павелића или датум неког сличног догађаја. Једна партизанска јединица је успела да ослободи логор Јастребарско и да спасе остатак ових малих мученика. Не знам тачан датум када се то десило.

На крају могу да изјавим да су у приземљу Куле били неки казамати. У те ужасне ходнике – казамате, гурали су нове заточенике.

Како су већ били потпуно изнемогли, на њих су се устремљивали и грозни пацови који су им гризли уши, нос и друге делове тела.

Све време је Кула изгледала страшно – неподношљив смрад ширио се не само у њој, већ и по околини.

Коначно, наша група је била пребачена у Казниону – мушки део логора. Смештај је био бољи, а ми смо распоређени у разне радионице и на спољне радове.

Тада је завладао тифус – за који су лекари једино смели да кажу да је то нека „градишћанска грипа“. Да су рекли истину, цео логор би био ликвидан. И ја сам се разболео и на ногама преболео. Али о тој теми нећу више.

У Јасеновац сам пребачен у јуну 1943. године. Усташе из Старе Градишке биле су и у Јасеновцу. Поменућу само нека имена: Мајсторовић–Филиповић Мирослав, фратар, командант логора у Старој Градишки и Јасеновцу, Орешковић Миле, Гађић Никола, Босак Стјепан, Стојчић Јозо, Немет, Грубишић Звонко, Врбан Анте, Гагро Никола и други.

Важно је поменути да је крајем 1941. године оформљен сабирни логор у Ђакову, у који је из Сарајева доведено 1.830 јеврејских жена и деце и педесет српских девојака, док је из концентрационог логора Стара Градишка доведено око 1.200 бедних жена и деце и то по цичи зими, на температури од –25 до –30 степени. Тако је у том страшном логору у то време било три хиљаде душа. Жене и деца који су дошли из Старе Градишке били су заражени тифусом.

Логор је постојао од краја 1941. до јула 1942. године. У том периоду је умрло око шесте жена и деце, док су преосталих 2.400 пребачени у Јасеновац и ту побијени.

Сабирни логор су прво држале полицијске власти из Осијека, а после усташе из Јасеновца. У Ђакову данас постоји јединствено логорско гробље са именима сахрањених. Оно се налази у склопу Јеврејског гробља у Ђакову. О овоме постоји тачна документација која је описана у књизи Зорана Васиљевића, издатај 1988. године у Славонском Броду. Поред овог мог излагања о затвору Кула или о концентрационом логору Стара Градишка и логору Јасеновац, треба истаћи да ту више није било Јеврејки са децом. Све су ликвидане. За њих није било замене за заробљене немачке или усташке официре, није било одвођења на рад у Немачку нити неких других могућности да се извуку из логора. Значи, до краја 1942. године Јеврејки са децом више није било у логору. Ако би неке биле заробљене као партизанке, биле би одмах убијене.

Могуће је да ћете можда чути о неки изнимним случајевима преживелих Јеврејки, али ни ја ни моји другови не знамо за то.

Други део
Концентрациони логор Јасеновац

(Ослобођење Београда 20. октобра 1944. године; пребацивање заточеника из концентрационог логора Стара Градишка у Јасеновац; приближавање линије фронта; припремање за коначну ликвидацију; бомбардовање логора Јасеновац на Велики петак, 30. марта 1945. године.)

Почетак краја

Није било тог догађаја који се одигравао у тзв. НДХ, односно на територији бивше (Краљевине) Југославије или у свету, за који логораши за врло кратко време не би сазнали. Вероватно је било људи (заточеника) који су били повезани са спољним светом, а нарочито оних који су радили у усташкој болници у самом Јасеновцу и који су под стражом свакодневно одвођени из логора и враћани у логор. Понекад су доносили и неке старије новине из којих се могло доста тога закључити као, на пример, покушај атентата на Хитлера, ослобађање Београда и друго.

Када су Београд и део Војводине били ослобођени, усташе су већ почеле да разрађују план о ефикасном начину ликвидирања логора. Прво је септембра 1944. године доведен изванредан број заточеника, већином занатлија из Старе Градишке, у Јасеновац. Због опасности да би их могли ослободити партизани ако би их пребацивали возом, терали су их у колони поред Саве од Старе Градишке до Јасеновца. То је повремено био усиљени марш, а повремено трчећи корак. Онај који није могао то да поднесе био је убијен, а неки су и сами скакали у Саву да би се спасили мука. Већина ових заточеника били су Хрвати и Јевреји, док је већи број Срба пре тога ликвидиран у самом концентрационом логору Стара Градишка. У Старој Градишки је остало нешто око двестотини заточеника ради најнужнијег одржавања логора.

Да се ситуација мењала из сата у сата осетили смо по поступцима усташа. И даље је било убијања. Сваки заточеник предвиђен за транспорт био је фотографисан. Мислим да је један транспорт отишао уочи зиме 1944/45. Из тог транспорта доста их је ослобођено од стране Црвене армије, а неки су и побегли из транспорта када су Савезници бомбардовали Беч.

Било је уобичајено да када неког преко дана у логору запази и запише неки од усташких криминалаца (кажњених усташа, усташких сарадника и убачених усташа), увече усташе дођу по њега и одведу га на ликвидацију. Ујутру никада ниси знао шта те до вечери чека.

Припреме за затварање логора су почеле, тј. ликвидација преосталих заточеника и оних нових које ће, не баш мали број њих, довести у међувремену у логор. Убијања на Сави код дизалице и вешање табли са текстом „Поздрав Београду“ на жртве које ће пливати Савом били су видови јавног истицања мржње.

У радионици Ланчара секли су железничке шине и пребацивали их преко Саве на стратиште у Градини. Одвежени су бензин, гориво, нафта и др. Нисмо ни сањали шта се све спрема. Свакодневно је под стражом одвођено по више десетина заточеника који су откопавали велике гробнице и спаљивали остатке жртава. Они сами су били оковани ланцима, а кад више нису могли да раде и они су убијани и спаљивани. Ватра се дизала до облака. Ликвидација је почела.

Као прва нагавест о бомбардовању, још у зиму 1944/45. године, била је једна омања бомба бачена на надграђе пећи у којој се пекла цигла и цреп, а на том надграђу сушила сирова цигла и цреп. Ту су спавали и неки заточеници, јер им је ту било топлије него у баракама. Бомба је пала, али нико не зна како – да ли је намерно бачена или је случајно активирана. Том приликом је оштећено надграђе пећи. Два заточеника су погинула, а ми смо били веома уплашени.

Оклопне јединице усташке војске, које су се дотле налазиле под надстрешницама и у радионицама поред логора, одмах после бомбардовања су пребачене код православне цркве у [граду] Јасеновцу, где су за њих направљене нове зграде. Логор Јасеновац је био под сталним и јаким обезбеђењем, окружен жичаном оградом, онда брисаним простором, а затим високим зидом са осматрачницама. На самој Сави су се налазила утврђења и ровови. Ни зец одатле није могао да утекне.

Стизало је пролеће, а са њим и наш крај. Посматрали смо савезничке авионе како свакога дана прелећу изнад нас, јер су тада бомбардовали Немачку и пружали подршку на линијама фронта. Очи су нам биле упрте у њих, али су они били исувише високо и исувише далеко. Било је неколико савезничких напада на Новску, Банову Јаругу и Гојило – изворишта нафте код Сиска. Све оно што би Савезници уништили, усташе би сместа поправиле. Схватили смо да они [Савезници], нажалост, нису мислили на нас. Као што је познато, саобраћајни путеви у Пољској (Ошвјенчим) по којима је спровођено на хиљаде и хиљаде заточеника нису уништени. По нашој земљи су се Немци слободно кретали и кроз њу се повлачили из Грчке.

На Велики петак, 30. марта 1945. године, неколико авиона, спитфајера, ваздушних снага НОВ-а су сасвим неочекивано прелетели преко Јасеновца, вероватно покушавајући да нас упозоре. Истог тог дана логор је бомбардован два пута. Тада су бомбардована главна складишта материјала за ланчару и за циглану. Друго бомбардовање се догодило 5. априла. Тада су авиони бомбардовали ланчару три пута, потом циглану, пекару, пушкарску радионицу и зграду логорског

штаба. Треће и последње бомбардовање се догодило 7. априла, када су бомбардоване само индустријске зграде.

Тако су за три дана уништени сви најважнији објекти у логору. Бомбардовање је било прецизно, без промашаја. Индустрија у јасеновачком логору је била уништена. Током ова три бомбашка догађаја, погинуло је око тридесет заточеника од око 3.500 колико се тада налазило у логору. За време бомбардовања, ми смо се скривали у великим јамама, тзв. „бајерима“, где се ископавала глина за циглану, и на ледини унутар логора. Усташе су хватале затворенике и терале их да гасе пожаре. Када је погођена циглана, запалила се и ланчара, јер се ватра из цигларске пећи проширила на читав комплекс. Били смо присиљавани да гасимо ватру, а кога год су видели да то избегава, одмах би га убили. Ја сам успео да побегнем из једне старе запаљене зграде и одем до једног комплекса на ком се налазило старо гвожђе.

Агрегат, који се налазио у делу циглане који није погођен, почео је убрзо поново да ради пошто је велика електрична централа коју је изградио инжињер Церни била оштећена. У оваквим околностима, без икакве производње и са много поправки које је требало обавити, почеле су масовне ликвидације заточеника.

Тринаестог априла 1945. године два заточеника предвиђена за ликвидацију успели су да побегну до Саве, где су се сакрили испод једног мањег брода. Били су то Јакица Атијас и Јанков Лазар. У току ноћи препливали су преко Саве. Иако су били погођени, успели су да побегну. Данас више нису живи. Јакица Атијас је умро у Јерусалиму пре неколико година, као и Јанков Лазар, који је умро у Београду.

Другог дана након њиховог бекства организована је потера. Сви смо истерани из барака и присиљени да кренемо у потрагу за бегунцима, јер ћемо у супротном бити поубијани. То се није десило. Они нису пронађени, а ми нисмо били кажњени.

Сада су ликвидације биле све масовније и масовније. Допремани су транспорти заточеника чак из Лепоглаве, који нису смештани у логор него су одмах из вагона скелама пребацивани у Градину, где су сви поубијани.

Негде око 19. априла речено нам је да ће се логор преместити у Сисак у три наврата и тада су одређени и датуми премештања (20, 21. и 22. април). Двадестог априла 1945. године прва група је премештена преко Саве у Градину, одакле се убрзо црни дим дизао све до облака. Они су отишли у смрт. Ја сам био на списку треће групе која је требала да се премести 22. априла. Међутим, 21. априла, после ручка, чули смо сирену што је значило да треба да узмемо своје ствари и кренемо ка новим зградама, тј. ка две зграде у источном делу логора, иза жице, неколико десетина метара од зида и реке Саве. Ишли смо према тим зградама, док су поред нас усташе водиле око седамсто жена и деце на

ликвидацију. Оне су знале где иду, али су се показале веома храбрима певајући у инат усташама.

Чим смо ушли у зграду, у којој су некада биле кројачка и обућарска радионица, усташе су одмах поставиле стражу. Када је пао мрак, почела је пуцњава, минирање и паљење преосталог дела логора. Сутрадан, у недељу 22. априла, извршили смо јуриш на логорску капију и, трчећи преко лешева наших другова, нас отприлике седамдесет до осамдесет успели смо да се спасимо смрти.

Данас, 52 године након тога, и даље не знамо разлог бомбардовања. Оно нам је донело још већи страх и веће муке. Радионице већ тада нису радиле, а линија Сремског фронта била је пробијена. Вероватно да авијација НОВ-а, без икаквог планирања и договарања са осталим јединицама, није ништа предузела да нас спаси. Тада је требало уништити оклопне снаге у Јасеновцу, бомбардовати њихове војне јединице и извршити напад на логоре. Нас је тада у логору било око 1.200 живих мушкараца и око 700 жена и деце. Бомбардовање је само помогло фашистима да објаве како је извршено ужасно бомбардовање логора и како је у њему за време ручка побијено неколико хиљада заточеника. Они су оптужили савезничке авионе и авионе НОВ-а да би прикрили своје сопствене злочине. То је била лаж.

Ниједна од дрвених барака у којима су били смештени заточеници није била погођена, тако да су заточеници у ствари били поубијани ножевима, маљевима и другим усташким средствима.

Ерлих Јосип [потпис]

Г. Петровић (горе лево), г. Ерлих (у средини) и г. Шајер (десно)

Гђа Штефица Сердар–Саболић
Преживели заточеник логора Јасеновац – Стара Градишка

Сведочење на конференцији

Напомена: *Гђа Саболић је своју изјаву читала на енглеском језику.*

*Стара Градишка – Логор V
система концентрационих логора Јасеновац
Логор за хрватске жене*

Уважени господине председавајући, даме и господо, драги пријатељи, посебно моји пријатељи преживели логораши са којима сам годинама прикупљала успомене, документа, фотографије и предмете за Музеј у Јасеновцу и за планирани, готово завршени Музеј у „Кули“, Стара Градишка.

Према многим средствима јавног информисања, заточеници система јасеновачких логора били су Срби, Јевреји, Роми и остали. Па, ја сам једна од оних осталих, Хрватица, која живи у Београду. Морам да нагласим да веома подржавам замисао ове конференције као научног приступа овим врло осетљивим темама.

Тешко је свести искуства једне особе на овако ограниченом простору, али покушаћу. Зовем се Штефица Сердар-Саболић. Године 1941. била сам студент Медицинског факултета Универзитета у Загребу. Тада сам имала 21 годину.

Никада нећу заборавити 2. август 1941. године; била сам у кући својих предака Богданић у Смиљану, у близини личног града Госпић, насељеног Хрватима и Србима. Син мог ујака, Божина, живео је тамо са својом женом Маром, Српкињом, и њиховом бебом, дечаком старим око осам месеци. Наоружане усташе су опколиле село и наредиле свима да уђу у куће. После неког времена чули смо вриштање жена и усташку вику. Вирећи кроз завесе на прозорима, видели смо групу српских девојака и старијих мушкараца које прате усташе. Међу њима се налазио и Марин отац, Лука Лемајић. Почела је да плаче, а потом је изгубила свест и изгубила млеко. Никада га више није видела. Њена мајка и брат су побегли уз брдо у шуму. Након рата, на православном гробљу у близини разрушене цркве, подигнут је један скроман споменик у знак сећања на 530 чланова 126 породица, усташких жртава са територије Смиљана. Некада давно је свештеник у тој православној цркви био отац Николе Тесле, великог генија за електрицитет.

Након хапшења у Загребу, 21. октобра 1941. године, налазила сам се у полицијском затвору у Петрињској улици све до почетка марта 1942. године, када сам пребачена у концентрациони логор Стара Градишка, одељење злогласног Јасеновца, без икакве судске пресуде, већ на основу „Одлуке“ Министарства унутрашњих послова Независне Државе Хрватске, „Главног равнатељства за јавни ред и сигурност“, о присилном боравку у логору на две године. Објашњење: „Она је била партизански курир. Њена одбрана о црној берзи не може се узети у разматрање, пошто је [особа] ХУ рекла...“ (Ја сам у ствари била партизански курир од Лике до Загреба). Не желим да поменем име те особе ХУ, пошто је она била наивна жртва агентског провокатора и сама се налазила у истом транспорту за логор. Те „одлуке“ о једној, две или три године биле су само фарса, свако од нас је то врло брзо увидео. Ретки су били случајеви да је неко, на пример, ослобођен након годину дана.

На железничкој станици у Окучанима сишли су затвореници из загребачког усташког затвора „Савска цеста“. Једну девојку су носили у ћебету. Није могла да хода, а усташе су рекле да је глува и нема. Била је то Нада Димић, партизанка која је убила једног усташу у Карловцу и онда веома мучена.

Стара Градишка и старо утврђење „Кула“ из аустријских времена били су циљ нашег транспорта. Огромни мрачни ходник, мрачне ћелије. Ставили су нас у две ћелије где смо затекли заточенике који су стигли раније, такође из градских затвора. Једна врата, један мали прозор са решеткама, на левој и десној страни слама – наши кревети. На другој страни ходника, налазиле су се ћелије са јеврејским, српским и ромским (тзв. циганским) женама и децом. Јеврејске жене су пребаче-

не у логор Ђаково, а са њима је била и Магда Бошковић коју смо знали из загребачких левичарских кругова.

Из дана у дан стизали су нови транспорти: током маја и јуна 1942. године, из села са Баније и Кордуна. (Партизански официр Богдан Кољанин, који се оженио мојом млађом сестром након Другог светског рата, изгубио је оца, мајку и четворо деце његове сестре када је јединица пуковника Марка опколила његово родно место Петрињеце и одвела све становнике у Јасеновац и Стару Градишку. Његова сестра Јула преживела је логор тако што је у Марибору побегла из транспорта за Немачку, али је нестала у хрватској акцији „Олуја“ 1995. године.)

Нови и нови транспорти девојака и жена које су радиле за народноослободилачки покрет и партизанских породица су, такође, стизали из усташких полицијских затвора из Осијека, Славонског Брода, Нове Градишке, Дарувара, Вараждина, Бјеловара, Карловца, Сиска, нови из Загреба, Сарајева, Бања Луке...

Ретку супу са поцрнелим кромпиром доносили су у великим казанима мушки заточеници. Ниједна реч са њима није била дозвољена, само усташка наређења и викање. Хигијенски услови, прање, вода – апстрактне именице. Веома брзо је уведен женски принудни рад: радионице за шивење усташких кошуља, за ткање заплењене вуне и конца и за плетење чарапа и џемпера. Неке групе су слане на њиве (нпр. група Софије Јовић у једно село под планином Козара на босанској страни), неке да перу усташку постељину и униформе, неке да извлаче перје из заплењених прекривача, неке да рашивају старе униформе југословенске војске, касније префарбају и користе за усташке униформе, а неке у магацине за сортирање одеће и других ствари жртава. У то време сам радила у шивачкој радионици где сам обрубљивала рупице за дугмад. Радиле смо полако, понекад су жене окретале точкове шиваћих машина упразно, нека врста наше домишљате мале саботаже. Усташе су позвале неколико заточеница које су по занимању биле чиновници да обављају административни рад, нарочито да уписују имена жена које стижу у транспортима. Затворене у логору без икаквог контакта са спољним светом, систематски смо откривале најмрачније стране логора. Задесила нас је прва несрећа:

Четири затворенице су се озбиљно разболеле, међу њима и Нада Димић која је добила високу температуру. Једне вечери усташе су одвеле наше три Наде у болницу: Наду Димић, Наду Гаон и Наду Коцијан, и са њима Веру Јелић. Тако су макар рекли. Надале смо се да ће их послати у болницу у најближи град Нову Градишку. Касније је вођа логорашица, Ружица Штајнер, у логорској картотеци открила ужасну истину: њихова имена, 21. март 1942. године, умрле, истог дана када

су и одведене. У то време нисмо znale значење логорске „болнице“. У нашем језику, реч „Нада“ значи „*hope*“, а „Вера“ – „*faith*“. Упркос свему, нисмо их изгубиле.

Крајем марта пребачене смо у једносратну зграду, новоосновани Логор за хрватске жене. Међу нама је било и српских и јеврејских логорашица. Нико их није издао, а неке од њих су и преживеле, спасене у каснијим разменама (Љубица Јанчић, Дана Милићевић, Лидија Златић (Херцег), Марта Мелинац, Ружа Рубчић (Пирошка Штајнер), Грида Годлар...).

У априлу нам је дозвољено да пошаљемо дописнице својим породицама: два избушена дела, један за нас, у ком смо углавном тражили храну, а други за породицу да одговори. Било је дозвољено само двадесет речи. Пакети су почели да пристижу нередовно, веома споро, претресани су, цензурисани, као и наше дописнице. Они су допринесли нашој јадној храни из казана, коју је сада у кухињи Логора за хрватске жене припремала логорашица-куварица, Катица Фергец, веома познати организатор радничког синдиката из Загреба. Помагале смо се у малим економским групама, пошто неке жене нису добијале пакете, јер су им породице биле или сиромашне или ухапшене или у партизанима или у неким недоступним подручјима. За време мог боравка у логору примила сам само пет пакета.

У исто време је логор захватала епидемија тифусне грознице, проузрокована уједима ваши из старе сламе прекривене танким ћебадима (ако их је и било) на којој смо спавале. Неким каналима су нас из мушког логора обавестили да оне који имају тифус и који су у несвесном стању пребацују у импровизовану „болницу“ и ликвидирају. Због тога су се они борили да остану у просторијама и ћелијама што дуже могу.

Жене су радиле исто. Оне које су биле у стању да устану, отетурају се до захода и тамо се сакрију (понекад њих десет и више) док не прође усташка контрола. Контролу су вршили обично усташе Илк (Илија Буковац) и Беванда и доктор Буки Конорти, јеврејски заточеник из Сарајева, заједно са вођом логорашица, Ружицом Штајнер, или њеним замеником, Златом Шегвић, која је била професор, и логорашицом Павом Першић, студентом медицине. На понављана питања зашто неке од жена леже толико дуго и не раде Ружица или Злата су објашњавале да жене имају мензис и да су веома слабе и изгладнеле дугим боравком у затвору и у логору и без икакве помоћи од њихових породица споља (без писама, без пакета у то време). Међутим, мајка природа је месецима, па чак и годинама поштеђивала већину жена од те непријатности, али то је био начин да се избегне најгоре. Неписмене и слабо образоване усташе поверовале су једној професорки која је била прилично убедљива.

Усташки командант логора Анте Врбан претио је да ће запалити цео логор ако се у њему појави тифус. Буки Конорти је тврдио да нема ниједног знака тифуса, већ је у питању посебна врста инфлуенце која напада неухрањене и слабе логорашице. У нашем језику ову инфлуенцу називамо „грипа“, тако да је назив „грипа градишка“ или „ге-ге“ уведен у логорску медицинску терминологију. Доктор Конорти је успео да добије дозволу да се пошаље дописница у којој ће се затражити пошиљка неких лекова. Доктор Јосип Кеифеш и његова жена Драга су их послали њеној сестри Љубици Јанчић (пре него што су били у опасности и напустили Загреб прикључивши се партизанима). Само неколицина зна њихова имена, али је Букијево име остало свето у нашим срцима, јер је он учинио све што је било могуће у тим ситуацијама без преседана.

Око осамдесет жена из нашег логора лежале су болесне због те епидемије. Знали смо и да су српске жене и деца из сеоских транспорта у озлоглашеној „Кули“ биле, такође, жртве ове епидемије, али нисмо могле да помогнемо ни нама самима. Већина је преживела, старије жене су поумирале. Сећам се Олге Милчиновић, једне отмене госпође, професора музике, са чијег телефона је у лето 1941. године иницирана велика диверзија на Главну пошту у Загребу, потом Јелке Бркљачић, раднице из Загреба, Марице Варићак, Фине Грковић, која је умрла када јој је након тифуса прокрварио чир на желуцу, онда тинејџерке Олге Радамановић.

Пошто су се неке логорашице из перионице разболеле, тамо сам радила око недељу дана. Претпостављам да сам тамо добила вашке са униформи, јер сам једне вечери добила високу температуру и полусвесна, у бунилу се борила са усташама и са великим напором суздржавала да не вриштим. Тога сам се као кроз маглу присећала наредног јутра када ми се температура мало снизила и тада сам рекла Буби (Љубици Јанчић) да поведе рачуна о мени. Потом сам изгубила свест и тако лежала скоро недељу дана. Ћелава, без своје црне косе, отумарала сам до прозора. Дрвеће је у међувремену озеленело.

Последице епидемије биле су туберкулоза, срчани проблеми, тромбофлебитис [запаљење вена са тромбозом], свраб и стомачни тифус и дизентерија због загађене воде. Током лета сам лежала полусвесна због дизентерије и покушавала да нађем снаге да са осталима отумарам и побегнем од усташке контроле. После краћег или дужег времена, јављали су се и неки ментални проблеми, заборавност, халуцинације. Наша драга, незаборавна „Имбрек“, заробљена због саботаже у загребачкој фабрици свиле, ходала је по дворишту логора и гласно водила свој измишљени рат са усташама и шпијунима. Неке од нас су стално

водиле бригу о њој док се није опоравила. Хигијенски услови су били очајни, буре воде на дан.

Додатак, 17. новембар 1997. године: Име Саломон је у мом сећању, али у књизи „Неизбрисива сећања“ (24 преживеле логорашице), коју је објавило Спомен-подручје Јасеновац 1978. године, Винка Мариновић-Видовић наводи да је то био Леон Коер, Јеврејин из Сарајева, који је доносио буре воде. Сматрам да је њена изјава тачна, пошто је и она била из Сарајева.

Јул 1942. године. Слушали смо пуцњаву пушака са далеке планине Козаре чије смо падине могли видети са босанске стране. Са прозора на првом спрату посматрали смо мађарске бродове, мониторе на реци Сави. Маштали смо о слободи. Онда смо постали сведоци сурове реалности: преко моста из Босанске Градишке, уморни људи, ухваћени у офанзивном обручу или протерани из села Поткозарја (подручја под планином Козара), неки босоноги, група за групом, сељачка кола са женама и децом, коњи, краве. У колима и њихове ствари које су у журби могли да изнесу из својих кућа. Све су им то отеле усташе приликом њихове регистрације у логору. Цела „Кула“ је била испуњена женама и децом. Наше жене које су тамо радиле на рашивању униформи и вађењу перја донеле су нам ове вести. Врућина, прашина, само један бунар. Деца су била жедна и гладна. Краве су негде изван логорских зидова непрекидно мукале без млека. То сам све доживела као комплетну пропаст и разарење људи и њихових домаћинстава.

У августу су стигли нови транспорти, становништво из српских села Славоније и Срема. Жене и деца су се мучила. Многи су умрли; старији су одведени. Нико од нас није имао никакву представу о њиховој судбини.

Немачка комисија је била у логору да одабере сељанке за рад у Немачкој. Редови и редови су полако пролазили поред усташког командног штаба, слабије жене су уклоњене. Свако од нас се бојао за њихову коначну судбину. А онда су следили најгори призори које нико од нас преживелих никада неће заборавити. Вриштање и кукњава одзвањали су целим логором: деца су одведена од својих мајки. Била сам у дворишту када се капија отворила и када је јеврејски заточеник Саламон доносио уобичајено буре воде. Кроз отворену капију видела сам три детета како се држе за руке и вриште док их усташа „Ђоро“ Грубешић одвлачи.

Видели смо и старије дечаке обучене у усташке униформе којима је наређено да марширају и певају. Усташе су говориле да ће они бити нови јаничари (назив који је остао од Турака који су одводили синове из српских породица и мењали им веру у ислам; неки од њих су касније имали и високе позиције у Турском царству, као што је

велики везир Мехмед Паша Соколовић). Веома брзо, они су нестали. Касније смо сазнали да су пребачени у специјални дечији логор у Јастребарско. Млађа деца су била у једној малој згради у коју су слане логорашице да воде бригу о њима. Какву бригу? Без хране, воде? Смртност је била огромна. Чули смо да су их сестре из загребачког Црвеног крста транспортовале из Старе Градишке. Старију децу која су одведена у јастребарски дечији логор ослободила је Четврта кордунашка партизанска бригада крајем августа 1942. године. Млађа деца међу њима који нису могла побећи враћена су у логор. Десило се да ми је овде у хотелу Њујорк цимерка госпођа Пелагија – Пола Кордић из Сан Сакраментa, Калифорнија. Она је била међу овом враћеном децом. Она је у мају 1942. године одведена из свог родног села Черовљани, Банија, са породицом и свим становницима. Међу малом децом коју су одвеле сестре из Црвеног крста налазила се и наша драга пријатељица из Београда, Бригита удата Кнежевић, коју је усвојила једна загребачка породица. После много напора, након тридесет осам година, открила је свој идентитет, Милка Бундало са Козаре.

Нови злочин нас је шокирао. Шапат до шапата: усташки официр Анте Врбан наредио је неким логорашицама да однесу болесну децу у једну хелију у „Кули“, где их је убио гасом. На његовом суђењу после рата, логорашица Гордана Мандић (касније Фридлендер) била је сведок, пошто је она била међу тим женама. Врбан је осуђен на смрт.

Одједном се проширио глас да се очекује нека комисија. У радионици смо морали да брзо шијемо одећу за децу. Велике бале финог белог памука, девојачки мираз узет из сеоских кола, секао се у ову сврху.

Негде у лето исте 1942. године очекивало се да Међународна комисија Црвеног крста посети логор. Свако од нас је добио бројеве и наређење да одговоримо: „Ја сам затвореник број тај и тај“, ако нас буду питали. „Они који не изврше наређење биће кажњени“. У оквиру логора за хрватске жене, једна мала зграда, некадашња шивачка радионица, одмах је претворена у болницу, са правим креветима, новим чистим сламнатим душецима и белом постељином. Скоро здравим женама је наређено да ту леже болесне, док су најтежи случајеви и деца били затворени на тавану. Деци су дали бомбоне, а старој Кати, логорашици из Далмације, наређено је да их умирује. Она их је штипала, јер је желела да их комисија чује како плачу.

Заробљене славонске партизанке Манда Варгаш (сада Клајн) и Мара Јерговић, које су биле пребачене из „Куле“, налазиле су се на истом тавану. Манда објашњава да су деца била из српскохрватских бракова, са својим мајкама. Била су као мале утваре, сећа се она. Она додаје да су жене чији су мужеви, Срби, били у домобранским једи-

ницама (редовној војсци Независне Државе Хрватске) биле поштеђене „Куле“ и „привилеговане“ да, такође, буду на том тавану. Веома брзо, Манда је добила тифус.

Комисија од три члана у пратњи усташа је прошла. Ништа се није десило, али је болница опстала. Мало по мало смо се охрабривале да тамо сместимо болесне логорашице, јер је лежање по собама у међувремену забрањено. Касније су обезбеђене и две просторије у другој згради за рековалесценте и плућне болести.

Поменуте чињенице су ми познате, јер сам почела да радим у болници са две друге студенткиње медицине, Павом Першић и Зором Вуђиловски, и неким логорашицама, а водиле су нас Фатима Бркић из Мостара која је била при крају студија и квалификована медицинска сестра Даница Дасовић из Загреба. Лекар који нас је надгледао био је Буки Конорти.

Према нашим каснијим сазнањима (после рата), усташе су убиле Букија Конортија, Ружицу Штајнер и Фатиму Бркић. Почетком септембра 1942. године, била сам у дворишту Логора за хрватске жене са осталим логорашицама када су позвали професора Злату Шевгић и студента Хану Павелић да се спреме да иду кући. Уместо на главну капију овог логора, видели смо како су их отпратили до „малих врата“ у зиду, која су водила у мушки логор и према самицама у усташкој болници. Касније је, радећи у магацину, Љубица Јанчић препознала њихове џемпере.

Нова невоља надвила се на нас, честе прозивке. Наређено нам је да се постројимо у дворишту логора, стојећи тамо сатима и сатима на врућини и прашини. Злогласни усташки командант свих концентрационих логора, Макс Лубурић, стигао је из Јасеновца и са својим помоћником читао наше „одлуке“ [казне]. Они који су били осуђени на годину дана позвани су да се построје на једну страну, они на две године на другу страну, они на три на трећу. Наши наводни злочини читани су наглас уз стално викање и псовање.

У октобру 1942. године усташе у униформи су дошле да живе с нама, у собе поред наших. У њима Нада Лубурић, Божица Обрадовић, Милка Прибанић са командантом женског логора Мајом Буждон. Веома брзо су наш иначе тежак живот претвориле у још тежи. Систематски су откривале наше мале тајне. Обучене ткаље, логорашице из Вараждина, биле су прва мета. Испод њихових сламнатих душека, Маја се дочепала чарапа исплетених од вуне и конца из радионице, онда у другим собама и неке одеће узете из магацина. Жене су плеле чарапе за себе, а неке и за партизане маштајући о слободи. Усташе су вршиле сталну контролу, викале, шамарале нас и за казну слале у „Кулу“. Жене у „Кули“ су, такође, биле под њиховом „јурисдикцијом“.

Како је све више и више жена стизало у логор, њихова „јурисдикција“ се проширила и на неке друге зграде унутар истог зида. Ја сам пребачена у тзв. шивачку зграду на први спрат, иако сам у то време радила у болници. Десило се да су собе ових усташица биле баш поред моје. Једног дана брисала сам под и гласно позвала моје пријатељице из друге собе. Маја је то чула и закључила да ми протестујемо, одвукла Фриду Годлар и мене у своју собу, шамарала нас и послала у самице у „Кули“. Тамо смо провеле два дана, а потом послате назад на интервенцију Фридине снаје, Марије Мике Сарајчић, вође логорашица. Нешто пре тога, Маја Буждон је са те дужности скинула Ружицу Штајнер.

Мислим да је био почетак 1943. године када нам је наређено да сваке недеље идемо у цркву. То је била шанса да наше логорашице које су имале мужеве или браћу у мушком логору размене са њима тајне погледе. Наредног Ускрса, озлоглашени усташки командант логора у то време, Мирослав Мајсторовић (фратар Филиповић, после рата осуђен на смрт као ратни злочинац), полупијан, са усташким свештеником Брекалом, дошао је у собе тинејџерских логорашица и рекао им да девојке треба да се рехабилитују и постану добре хрватске супруге и мајке. Моја пријатељица Божана Птићек сећа се да су добиле неку нову одећу као ускршњи поклон, али девојке се нису дале обманути, јер смо чули о његовом убијању у дворишту мушких логораша.

Крајем априла 1943. године око 25 жена је позвано да се спреми, те су са једном групом мушкараца, логораша камионима превезени у Загреб. Понашали су се храбро певајући. Требали су бити стрељани као таоци, али после извесног времена су враћени у логор (Барка Гојак, Лидија Златић...). Велики број мушкараца је стрељан.

У мају и јуну одређене су групе жена за Јасеновац, за рад на њивама напуштених српских села поред реке Саве, као што су Млака, Јабланац, Градина, све до Босанске Дубице. Међу њима Даница Дасовић, Мара Јерговић, Анкица Фијан, Павица Бобанац, Винка Мариновић, Манда Варгаш (са којима сам била пријатељица још од наше једанесте године).

Заробљеници из немачких офанзива су стигли у логор. Људима и женама, уморним и slabим (већина њих после тифуса), наређено је да марширају по логору да покажу: Ово је Народноослободилачка војска.

Злочини нису могли остати прикривени. Када је Марица, логорашица коју су узели да буде служавка усташицама, ујутру морала да пере крваву просторију Буждонове, све је било речено. Одмах након рата, Буждонова је заробљена и осуђена на смрт.

Капитулација Италије није прошла неопажено. Кроз наше канале, примили смо ову вест из мушког логора. Морал нам се појачао. Са прозора наше собе могло се видети подручје око усташког главног штаба. Видели смо како утрчавају и истрчавају вичући, очито врло узнемирени. Идућег дана добили смо информацију да су целе те ноћи пили и свађали се. Ујутру су мушки логораши, слуге, видели крв на вратима собе у којој је деградирани усташа, шеф специјалне полиције у Загребу 1941. године, Валид Сингер, убијен. Студент права, крште-ни Јеврејин, провео је неколико година у усташкој емиграцији, а у лето 1941. године водио је истрагу на случају Ботаничког парка у којем је била умешана Љубица Јанчић, наша пријатељица заточеник.

Једног дана у октобру Маја Буждон је позвала Ружу Рубчић, Емицу Крајачић са својом женском бебом која је рођена у логору и мене да се појавимо са својим стварима испред главне капије, јер идемо кући. У журби, девојке су ми дале неколико пари плетених чарапа! Она се поново појавила и наредила нам да се вратимо у своје собе. После неког времена одвела је Ружу и мене у једну ћелију у „Кули“ иронично понављајући како идемо кући. Тамо смо биле два или три дана чекајући оно најгоре. Једне вечери нас је обавестила да се припремимо за следеће јутро. Идућег дана биле смо на железничкој станици у Окучанима са Емицом и њеном малом Смиљком и два мушка заточеника. Усташе су нас отпратиле возом, онда камионом до Дарувара, где су нас испоручиле домобранском команданту града.

Једанаестог октобра 1943. године, петоро нас је било поново рођено, размењено за пет домобранских официра, заробљених у бици са Славонском бригадом Народноослободилачке војске. Били смо то: једна загребачка Јеврејка, жена једног Хрвата; једна Хрватица из Нове Градишке; са бебом, жена једног Србина, Хрватица; један сељак, Србин, из једног села близу Пакраца, један од најбољих и првих партизанских курира у Славонији; и пети је био један Мађар из Осијека, илегални учесник народноослободилачког покрета.

Ускоро је Евица сазнала да је њен муж погинуо у једној бици. Њена Смиљка, образована жена, је 1995. године побегла од нове катастрофе и емигрирала у Канаду са својим мужем, Србином, и двоје деце.

Оставила сам у логору своје веома добре пријатељице, антифашисте. На крају су их усташе побиле. Јуче сам показала мом пријатељу Ацковићу, председнику Ромске конгресне партије, фотографије неких од њих, које сам прикупила од њихових породица. Тужно их гледајући, рекао је: „А ми чак немамо ни фотографије нашег народа,

жртва. Или су били сиромашни да би се фотографисали или су целе породице истребљене, па ништа није остало после њих“.

Београд – Њујорк, октобар 1997. године
Штефица Сердар-Саболић

Г. Едо Шајер и г. Саво Делибашић

Г. Едуард (Едо) Шајер
Преживели заточеник Јасеновца
Побеглао 22. априла 1945. године

Сведочење на конференцији

Напомена: *Г. Шајер је своје сведочење излагао на српскохрватском језику. Прича господина Шајера је објављена у књизи Ми смо преживели, Јевреји о холокаусту, Београд, 2001, стр. 60-76.*

Зовем се Едуард (Едо) Шајер. Ухапшен сам у Сарајеву 5. августа 1941. године. Затворен сам у усташки затвор, сада полицију, чији је командант био Јуре Францетић, један од оснивача озлоглашене Црне усташке легије, који је касније био усташки пуковник и који је оборен у свом авиону и докрајчен вилама од стране сељака на Кордуну. Нажалост, било би боље да су га заробили и за њега разменили стотину јасеновачких заточеника. (Заборавио сам да кажем да сам рођен 13. априла 1922. године [у Автовцу, Босна].)

У том затвору сам остао до 12. новембра 1941. године, када је Францетић скинут са дужности команданта, а на његово место доведен Виктор Кољ који је наредио да судских случајева више нема, те да сви иду у Јасеновац. У Јасеновац сам стигао 16. новембра 1941. године. Пут је трајао четири дана и четири ноћи, били смо спаковани у мале сточне вагоне, воз је ишао од Сарајева до Славонског Брода, по педесеторо нас у једном вагону, гушили смо се, жене и деца, у вагонима вршили нужду. Када смо стигли у Јасеновац, на путу до Јасеновца кад

год би се воз зауставио усташе би отварале вагоне тражећи ручне сатове, накит, једноставно од људи запленивале све, малтретирале сваког.

Са мном је био и мој старији брат (рођен 1912. године, у Сарајеву добро познат као антифашиста) и стигли смо у Јасеновац. Натерали су нас да трчимо од станице до „Здруга“, станице команде усташких трупа. На путу су старији људи падали, јер нису могли да трче – природно, након четири дана и четири ноћи тешких мука. Ко год је пао био је сместа убијен. Када смо стигли у „Здруг“ (станицу усташке команде), постројили су нас. Прво су узели све ствари које смо имали, али оно што смо имали на себи нису такли. Долазили смо из затвора. Иако је био месец новембар, на себи смо имали летњу одећу, док су други – који су ухапшени тих дана у Сарајеву – на себи имали капуте. Од нас (мене и мог брата) ништа нису имали да узму.

Један усташки званичник, нисмо имали појма ко је то био, одржао нам је говор – да ми долазимо у један васпитни логор, радни логор, да нам судбина зависи од тога како се будемо понашали и радили... а онда је започела процедура раздвајања: одвојити Србе, жене и децу, Хрвате и Муслимане на једну страну, Јевреје на другу...

Жене су послане у Стару Градишку, деца у Јастребарско. Јевреји, Хрвати и Муслимани су послани у главни логор Јасеновац, док су Срби одвојени и на том месту истог дана поубијани. Никада се и нису домогли логора.

Касније сам размишљао, док сам још био у логору и пошто смо тамо копали све масовне гробнице за побијене, да их (те Србе) никако нису могли довести у тај логор. Мора да су одведени у Брочице.

За то сам сазнао касније, децембра месеца, када је једна група логораша дошла у наш логор из Брочица. Када је логор у Брочицама ликвидан, неких четрдесет до педесет људи је тамо остало да уништи бараке, а међу њима сам препознао свог млађег брата, који је рођен 1924. године, и док смо разговарали питао сам га да ли је једна група Срба икада дошла тамо, а он ми рече да су они тамо копали масовне гробнице, што значи да су били убијени у Брочицама.

Када смо стизали у логор, логорашки заповедници су нас делили у различите логорске одељке А, Б, Ц, Д. У логор А су ишли сефардски Јевреји, у логор Б ашкенаски Јевреји, а у логор Ц Срби; Хрвати и Муслимани су ишли у круг циглане.

Услови су били застрашујући. Бараке су биле направљене од дрвета. Унутра је било блатњаво и смрдело на мокраћу и измет. Било је вашака. Нигде прекривача.

С друге стране, за ово кратко време које имам, желео бих да вам испричам два случаја, један за католички Божић – усташе су пиле и

када су се напиле убијале су људе по логору. Неких петсто до шесто људи је једноставно поубијано насумице.

Други случај масовног убијања догодио се на православно Бадње вече, када су партизани из Градине пуцали на логор. Онда су усташе дошле и извлачиле људе из барака. Првих, око двесто Срба је убијено маљевима. Земља око две бараке је била прекривена снегом и ускоро је постала црвена од крви жртава, а читаво подручје је личило на један црвени тепих.

Морам да прекинем, али ћу вам испричати о још једном случају. Радио сам као електричар и док сам радио на електричним инсталацијама у њиховој другој команди, имао сам прилику да видим заробљене америчке пилоте све претучене, рањене. Гледао сам их два дана када су их водили на прање. Трећег дана није било ни трага од њих што значи да су их побили.

Припадам оној групи која је тамо [у Јасеновцу] била до последњег дана, 22. априла 1945. године. Ја сам један од учесника пробоја из логора Јасеновац [Логора III]. Имао бих да вам испричам још много примера.

Писана изјава господина Еда Шајера

Био сам заточеник логора Јасеновац од 16. новембра 1941. до 22. априла 1945. године; учесник сам пробоја.

Рођен сам 13. априла 1922. године у Автовцу, Босна и Херцеговина. Мајка и отац су ми били Јевреји.

Отац ми је умро 1932. године. Мајка је остала удовица са петоро деце у врло сиромашном стању. Било јој је доста тешко да нас подигне. Једини приход у породици је долазио од старијег брата, који је бринуо о целој породици радећи као аутомеханичар. Млађи брат и ја смо одлазили у куће богатијих Јевреја где су нам давали храну. Сестре Марија (Манцика) и Регина су завршиле основну школу, али су биле без посла. Браћа су била Морић, који је радио као аутомеханичар и бринуо о свима нама, и Алберт, који је ишао у школу.

Када је 1932. године отац умро, отишао сам у електричарску радионицу Давида Минција. Након неког времена обуке, положио сам завршни испит и тако се квалификовао за електричара. Наставио сам да и даље радим у истој радионици.

Мој отац је имао брата, Вилијама Шајера, који је био активни официр бивше југословенске војске. Био је у војној служби за економију и финансије. У време капитулације бивше југословенске војске, ухваћен је и одведен у заробљеништво одакле се вратио 1945. године

и умро у Новом Саду 1953. године. Његова жена и деца су убијени у Чачку, где су живели док је он био у заробљеништву.

Мајчина сестра Драгица, удата Ракочевић, остала је у Сарајеву, где је умрла 1976. године.

Сва моја браћа и сестре су заједно са мајком одведени у логор Јасеновац, где су ликвидирани. И све моје друге рођаке су, такође, ликвидирале усташе.

Чим сам почео са занатском обуком, организован сам као радник Синдиката (УРС). Тако сам ступио у контакт са напредним покретом.

Петог августа 1941. године ухапсила ме је усташка полиција, чији је шеф био официр Јуре Францетић; његов заменик је био Ариф Балта. Приведен сам заједно са својим старијим братом Морићем, са Антом Ђонлић, предратним чланом партије, и Рајком Гњатићем и тада смо одведени у Главни штаб усташке полиције, а одатле, након два дана испитивања и мучења од стране агента Цивидинија, даље у затвор сарајевског семеништа.

У новембру 1941. године десила се смена у врху усташке полиције. Уместо Јура Францетића, који је пребачен на место команданта Црне легије, пошто је бивши командант – официр Бабић – убијен. Као шеф усташких полицијских снага доведен је озлоглашени усташа Виктор Томић, који је одмах наредио да се сви затвореници пошаљу у Јасеновац где ће им се судити.

У затвору су нас завезали жицом по двојицу – брата и мене, као и остале затворенике. Тако везане су нас одвели у затвор Краља Александра. Тамо нас је озлоглашени Цивидини уписао и рекао: „Побегли сте овде, али тамо нећете.“ Ставили су нас у сточне вагоне и кренули не знајући куда. Знали смо за концентрационе логоре, али нисмо знали у који нас воде пошто их је на територији тзв. НДХ било јако много.

У самим вагонима је владала мртва тишина. Сви смо били као без главе питајући се шта нас чека. У вагонима није било ваздуха, јер нас је било много (уске шине, мали вагони, нас око педесет у сваком). Није било места да се изађе; били смо без хране и воде. Сваки пут када би се воз зауставио, усташе би нас пљачкале насрћући и псујући. Пут је трајао од 12. новембра увече до 16. новембра када смо стигли у Славонски Брод. Тамо смо стављени у вагоне за шине нормалне величине. Када смо прелазили из једног вагона у други, пролазили смо поред строја усташа, који су нас чували и жестоко тукли. За сва четири дана нисмо добили ни хране ни воде. Сместили смо се у један угао вагона.

Долазак у Јасеновац

Воз је стигао у Јасеновац око десет сати ујутру. Истерани смо из вагона и присиљени да трчећим кораком идемо до главног усташког штаба у центру Јасеновца. Они који нису могли да иду укорак с осталима због болести или година су падали и били убијани!

Команду су такође звали и „Здруг“. Када смо стигли у Здруг, одузете су нам све ствари. Ми који смо дошли из затвора нисмо имали ништа, али они који су дошли од кућа су били потпуно опљачкани. Тада је поручник Бркљачић (касније командант концентрационог логора Јасеновац – 1943. године) наредио да се раздвоје Хрвати, Муслимани, Јевреји, Срби и, посебно, жене. Жене су одведене у концентрациони логор Лоборград. Срби су одведени и сместа поубијани, већина њих вероватно у Брочицама (део Јасеновца). Онда смо постројени и натерани да трчимо до јасеновачког логора „Циглана“. И том приликом се исто десило са старијим и болесним људима. Убијани су кад нису више могли да трче. На улазу у логор се налазила рампа коју је подизао један живи леш у униформи, као „лифтбој“. То је обављао заточеник Алберт Маестро, чиновник из Сарајева, који је имао среће што су га 1943. године ослободили партизани у Дреновој Боки за време спољних радова.

Док смо пролазили кроз логор, где се налазио знак са натписом „Радни логор III Јасеновац“, били смо запањени изгледом логораша које смо прво срели. Они више нису личили на људе. Били су исцрпљени тешким радом, изморени од глади, са великим брадама и незаинтересовани за све што се око њих догађа. Једино их је заинтересовало наше појављивање, јер су се надали да ће видети некога кога познају, ко би им можда нешто рекао о њиховим рођацима и њиховој судбини.

Приликом постројавања пред логорском командом, морали смо да се постројимо по националности. Командант логора нам је одржао лекцију како да радимо и како да будемо од користи. За време његовог говора, усташе су ходале око нас, све време наоружане ножевима, пушкама, пиштољима и разним челичним жицама и кожним бичевима. После овог говора, предати смо записничару и вишем официру Винеру. Јевреји Ашкенази су одведени у логор Б, чији је заповедник био официр Шпилер. Сепанаско, заповедник логора Ц, одвео је Сефарде. Хрвате и муслимане су сместили у „круг“ Циглане, а Србе у логор III, чији је заповедник био озлоглашени Слободан. Када смо долазили у баракe направљене од дасака и без патоса прилазили су нам заточеници и распитивали се за своје рођаке и тражили храну. Ми нисмо имали хране, јер за четири дана нисмо добили нимало хране нити смо ишта знали о овој ситуацији.

У бараци у којој смо били смештени је уместо патоса била земља. Барака је прокишњавала, а у њој се већ налазило блато до колена. Свуд је смрдео измет, јер су логораши током ноћи вршили нужду у ноћним посудама. У логору се налазила циглана, ланчара, електрична централа, пилана, столарска и друге занатске радионице, тако да су логораши на све живе начине покушавали да се домогну тих радионица како би себи осигурали неку врсту безбедности – макар на тренутак.

Најтежи рад је био на насипу. За ове радове је био задужен поручник Пичили. Насип је грађен најпримитивнијим средствима. Тамо су људи падали од умора и премлаћивања и ако се не би могли поново придићи, убијани су и уздавани у насип. Од 3.000 логораша, њих 1.500 је закопано у насип. Убијања логораша су била непрекидна. Неки су бацани у Саву, други закопавани у самом логору. Убијали су, такође, и на дизалици.

С времена на време вршене су и одмазде логораша, због тога што је неко покушао да побегне. На католички Божић 1941. године извршено је масовно убијање логораша постројених испред зграде команде и по читавом подручју логора. Убијали су свим средствима – најмање ватреним оружјем.

Неколико дана касније, на православно Бадње вече, из села Градине су партизани почели да пуцају на логор Јасеновац. Иако су се партизани брзо повукли, усташе су се следећег дана осветиле масовним масакром логораша (из Логора III–Ц). Верује се да је тада побијено око петсто логораша – већином Срба и Јевреја. Убијани су секирама и чекићима.

Успео сам да будем пребачен на рад у Ланчару као бравар, где сам спавао испод стропа. Почетком пролећа је река Струг преплавила, јер је сава надошла, па насип није издржао. Морали смо да градимо помоћни насип. Доведени су, такође, и сељаци из Јасеновца да помогну. Вода је пробила, а логораши су постројени. Сви Хрвати, Муслимани и занатлије су пребачени у Стару Градишку. Остали су убеђивани да се добровољно јаве да иду у Ђаково и Сисак док се вода не повуче. Многи су се добровољно јавили и били ликвидирани. Пре те поплаве, из логора Брочице доведена је једна група логораша – њих око четрдесет, пошто је и тај логор ликвидиран. Међу овим логорашима препознао сам свог млађег брата о ком нисам ништа чуо од дана хапшења. Последњег дана ликвидације, након што су логораши отишли у Стару Градишку, одређен сам да будем гробар и одведен у Брочице да копам огромне гробнице. Међу последњим логорашима доведен је мој млађи брат, који је убијен чекићем пред мојим очима. Нисам се усудио да

кажем иједну реч, јер би и мене исто тако убили. Сахранио сам га у ту гробницу у Брочицама.

Инжењер Пичили је изградио крематоријум, јер није имао довољно места да закопа све жртве.

У ову пећ су гурали живе људе. На самој пећи су извршене преправке. Ватра је горела са горњег дела, са „Букине“. Био сам присутан када су натерали неке од логораша да уђу у њу: Кантора Вајса, професора Штајнера, (оца Илије Горанина, партизана и комесара Романијске јединице), Зику Левингера – сви Јевреји из Сарајева.

Наредни дани нису донели ништа добро. Усташе су ликвидирале логораше сваког дана. Отишао сам са једним водоинсталатером да му помогнем у поправци центрифугалне пумпе на економији. Тамо сам видео да би се неки кукуруз или нешто друго могло украсти и упознао се са једним кочијашем, Стеваном Јагодићем, који је предложио да питам Рафу Маестра, који је био задужен за моју групу, да ме доведе као кочијаша, иако ја никада пре тога нисам ни пришао коњу. Ситуација је била таква да су побили и све занатлије. Рекао ми је да се прави једна економичја у Феричанцима близу Нашица и да ће тамо прво ићи кочијаша и сточари. Пријавио сам се, иако је постојала могућност да будем преварен, али ја више нисам могао да трпим глад. После неколико дана, до мене је дошао Стево и рекао ми да идем у Феричанце. Након неколико дана проведених на економији, постројени смо и тада нам је наређено да изнесемо ствари (кашике и чиније од којих се никако нисмо одвајали и прекриваче). Тако постројени, чекали смо не верујући да ћемо отићи даље од логора. Мислили смо да ће нас побити те вечери. Ипак, дошла је група од петнаест усташа са једним водником као стража. Два логораша су отишли до усташких месара. Донели су нам сваком по једно парче хлеба и једно парче сланине. Нисмо могли веровати очима. Кренули смо из логора према вагону који је прикључен возу на релацији Загреб-Осијек.

Долазак у Феричанце

То је био велики посед православних свештеника зван „Читлук“.

После неколико дана након нашег доласка, морали смо да чистимо штале, свињце и друге помоћне зграде. Доласком нових логораша и усташа из Старе Градишке, усташе су улазиле у српска села. Људи су бежали, а они су заплењивали стоку, коње, храну, сеоско оруђе, дрва и друге ствари.

На економији су биле направљене две бараке – једна за жене доведене из Ђакова, а друга за децу са Козаре између пет и осам година старости. Ову децу су обучавале опатице. Биле су веома грубе. Једном

кад сам водио коње до воде, оне су изводиле децу из баракe. Деца су на себи имала усташке униформе и на главама капе са усташким знаком. Једно дете је непрестано бацало капу; није желео да је носи због слова „У“ на њој.

Усташе су заплениле стоку и друге ствари и одвезле их у село Обрадовац. Неки логораши су радили као чобани, док су други секли дрва. Ја сам једно време био са коњима, онда извлачио дрва из шуме, потом превозио храну из Феричанаца у Обрадовац. Другови су успели да се повежу са неким људима из тог села који су имали контакт са партизанима и једне ноћи када је стока доведена, побегли су у групи коју је предводио ветеринар Голуб.

Након њиховог бекства усташе су побиле све остале логораше. Ја сам имао среће, јер сам тог дана превозио усташе из Обрадовца у Феричанце. Два дана касније, две кочије су отишле у Обрадовце. Тамо су покупили неке ствари и запалили ствари логораша. Стоку су продали.

Једна група заточеника из логора Феричанци је имала прилику да се повеже са партизанима са Папука преко сељана антифашиста. Очекивао се њихов напад на логор, који није био баш добро чуван. Али, десило се нешто неочекивано. Логораш који је кувао за усташке официре и војнике је сазнао за ову акцију и о томе известио усташе. Изненада смо сви постројени и терани до станице, где су нас чекали вагони, те смо одатле одведени у Јасеновац. Тај кувар, који се звао Душан, је пуштен из логора, али су га партизани због ове издаје осудили на смртну казну.

По доласку у Јасеновац послани смо у Логор III–II, који је био одређен пре свега за Цигане. Они су ликвидирани чим су стигли. Ови концентрациони логори су за нас били нови, јер нису постојали пре него што смо ми пребачени [из Јасеновца]. Сада су нас затворили, а у логору поставили страже. Посматрајући логораше који су пролазили поред нас, било нам је јасно да смо одређени за ликвидацију. Пали смо у безнађе очекујући најгоре. Касно поподне појавио се усташа Бонза Љубимец, командант свих концентрационих логора и помоћник Макса Лубурића. За њим је ишао један велики пас. Стража му је салутирала. Његовим уласком у логор знали смо шта следи. На срећу, међу нама су били заточеници из логора у Госпићу, Сланом и Крапљу које је он препознао. Питао их је шта раде ту. Неки су одговорили да чекају на радни распоред. Бонза је наредио стражарима да нас пусти. Рекао је да смо ми стари затвореници и да идемо на наша радна места. Ја сам отишао на економију где сам био кочијаш.

Као кочијаш сам радио до септембра 1943. године. У то време је одређена једна група од пет или шест електричара да са другим логорашима из шумске групе иде у сечу дрва у село Дренова Бока.

Током овог посла партизанске патроле су запазиле да су усташе довеле логораше на рад, те је идућег дана њихова јединица ослободила двадесет шест логораша и заробила усташе.

Како сам срећом био електричар, пребачен сам у електричарску групу. Вршио сам поправке по концентрационом логору, у селу и у усташким насељима. Једном, током рада у усташком Здругу, видео сам групу америчких пилота које су заробиле усташе. Били су јадни, претучени и рањени. Три дана након тога они више нису били тамо. Соба је била празна.

У електричарској радионици су била три момка од петнаест до шеснаест година старости из села Јасеновац. Претварали су се да су на занатској обуци. Били су у усташким униформама. Један је био син берберина из Јасеновца, други син усташког занатлије Виста, ковача, а трећи је био из села између Новске и Кутине. Такви ученици су били у војним дивизијама. Имали су војну обуку коју је вршио добро познати злочинац Алага. Учествовали су у свим злостављањима. У радионицама су проводили најмање времена. Све време су организовали разне разоноде, играње карти и др.

У радионицама су се налазиле полице са различитим електричним материјалом. Међу њима се налазио и један прекидач за јаку струју. Отворили су га и пронашли неке цртеже сумњивог порекла, те о томе известили команду логора. Одмах након тога су усташки водници Зринушић и Маркић заробили Ремзију Репца и Ковачића. Одвели су их у звонару којом је управљао усташа Цивидини. Тада су ухваћени и следећи другови: доктор Миле Бошковић, архитекта Бошковић, Тома Марић, Лаци Матеј, Никола Пејиновић, Милан Грбић, Ивица Живковић, Хајнрих Мустафија, Сојер, Сусковић Јоза и други, а у самом селу управник усташке болнице, поручник Јуце Марин и његова жена, поручник доктор Белусић, логораш-слободњак Жарко Јанковић и логораш Миланов. Одмах након што су их заробиле, усташе су донеле електричне лемилице и лет-лампе. Пекли су их њима како би их натерали да проговоре.

Након испитивања, у логору се припремало вешање. Свим логорашима је наређено да буду тамо. Када су стигли и ови логорашаи, њих двадесет једно, већина су били голи, само са нагрнутим капутима. Били су страшно мучени. Једва су ходали, тако да су морали један другом да помажу.

Током самог вешања су били веома храбри. Када је дошло време за Ремзију Репца, пришао му је поручник Фрковић и рекао: „Проговори

макар сад, Ремзија.“ Овај га је плунуо. Онда му је Фрковић ставио вешала око врата и тако је Ребац окончао свој живот. Доктор Миле Бошковић је затражио да га не вешају него да пуцају у њега, јер му то није дозвољавала црногорска част. И тако је и било, а то је извршио поручник Динко Шакић. Ово је на преживеле логораше оставило снажан утисак.

Осам дана после тога на истом месту је овешана и група од осам Срба. Оптужени су за оснивање четничке организације у логору. После њих је ликвидирана и једна група од пет електричара и телефонских оператера, они су оптужени за поседовање и слушање радија.

Ухапшени другови, логораш-слободњак Жарко Јанковић, поручник Јурај Марин, његова жена, поручник Белић и логораш Миланов су били обешени у селу у знак одмазде да би се тиме заплашили сељаци.

Поменути усташки официри (брице?) били су лекари. Они су слали лекове уз нашу помоћ за логорашку болницу, у којој уопште није било лекова. Исцрпљени логораша су тамо проналазили склониште од усташа. Често би их из болнице изводили и убијали.

Овде сам описао само један мали део – кратак период догађаја. Немогуће је описати ужас и патњу логораша због усташких злочина, јер је то био логор смрти и ужаса.

Преживели заточеник,
Шајер Едо [потпис]

***Сведочење господина Еда Шајера
након конференције***

Зовем се Едуард (Едо) Шајер. Рођен сам 13. априла 1922. године. Имао сам два брата, две сестре, [и] мајку. Отац ми је умро 1932. године.

Усташе су ме ухапсиле 5. августа 1941. године. У затвору сам остао до 12. новембра 1941. године и потом пребачен у логор Јасеновац, где сам стигао 16. новембра 1941. године.

Године 1942. послат сам на неко време у [Кредићанце], а онда опет враћен у Јасеновац, где сам остао до 22. априла 1945. године. Цео Други светски рат сам провео у затвору и у концентрационом логору. Мајка ми је убијена, а, такође, и обе сестре; брат ми је убијен пред очима великим дрвеним маљем – ударцем у главу, у селу Брочице где је некада био логор. Брата сам закопао у масовну гробницу. Мој други брат је убијен приликом покушаја бекства из Јасеновца.

Моја мајка и једна сестра убијене су у Јасеновцу. Када смо напуштали Сарајево, ставили су нас у теретне возове. Требало нам је

четири дана и четири ноћи да стигнемо до Јасеновца. Када смо стигли до логора, приморали су нас да трчимо до усташког командног места. На том су путу сместа убијани они који би падали, углавном старији људи.

Унутар логора одузели су нам све ствари – ми који смо долазили из затвора нисмо, наравно, имали никаквих ствари. Одмах су нас раздвојили по групама: српску и јеврејску. Хрвати и Муслимани су, такође, одвојени у једну засебну групу. Жене и деца су, такође, били у посебној групи. Чим су нас раздвојиле, усташе су одмах побиле Србе.

Мојој групи је наређено да од места где смо пре тога били окупљени трчи до логора Јасеновац. Када смо стигли у логор, били смо шокирани када смо видели остале заточенике, онако јадне.

Нису више личили на људска бића, већ на нека створења која су израсла из земље. Били су прекривени блатом до појаса. Логор је био у пољу и већи део земљишта је био под водом. Одмах смо могли видети да ови људе живе у очајним условима, јер смо и ми, такође, сместа били злостављани. Пред нама су усташе шетале са бичевима и моткама.

Наредиле су нам да идемо у бараке које су већ постојале; присиљавали су нас да обављамо различите послове – тежак рад. Били смо шокирани када смо видели дуге редове људи како носе мртва тела. Убрзо нам је постало јасно да се налазимо у логору у који су људи довођени како би ту били убијени.

У децембру 1941. године у наш логор је из Брочица, где је постојећи логор био напуштен, доведена једна група од четрдесет заточеника. У њој се налазио и мој млађи брат. Препознао га сам по једној рупици [ожиљку од богиња] на лицу и он ми је рекао да су наша мајка и две сестре ухапшене и да су или мртве или у неком другом логору. На католичко Бадње вече 1941. године десило се страшно крвопролиће. Усташки војници су се напили и почели убијати људе, мучећи их на веома садистички начин. По мом мишљењу, тада је побијено неких 1.200 до 1.400 људи. Ово је била њихова прослава Бадње вечери – религијска миса.

Након тога, на српско православно Бадње вече, десила су се и друга страшна убиства. На другој страни реке Саве је село Градина. То село је, нормално, остаљено на миру, али су тог дана одатле партизани пуцали према логору. Да би се осветиле, усташе су отишле у село Градину. Неки људи су побегли, а неки поубијани. Када су се вратиле, усташе су нама из бараке III-Ц наредиле да изађемо напоље и пред нашим очима дрвеним маљевима убиле неких тристо Срба. Земља је била прекривена снегом који је ускоро постао црвен од крви жртава, а

читаво подручје је изгледало као да је по њему био прострт један огроман црвени тепих.

Спилер је било име вођи логораша – Јевреја Ашкеназа – који је некако убедио усташког команданта Растока да се Јевреји не убијају ту испред барака него на неком другом месту. Одвели су неких шесто Јевреја близу командног места и тамо их побили митраљезима. И то је, такође, била одмазда за партизанску пуцњаву из Градине.

Године 1942. одведени смо у [Черићанце], јер су људи умирали од глади [у логору]. Тамо је била велика поплава, пошто река Струг није могла да утиче у већ набујалу Саву. Део логора је био под водом, тако да су многи одведени у Градишку, али су неке занатлије ипак остале у логору. Усташе су започеле неку индустрију: пилану, електричну централу и циглану.

Када је циглана почела с радом – пећ у циглани – у њу су убацивали живе људе. Био сам очевидац тога. Међу људима који су доведени да ту живи буду спаљени сећам се: јеврејског кантора из Сарајева, професора Штајнера, оца Илије Горанина, комесара Романијске јединице, и човека по имену Левингер кога сам знао из Сарајева. Усташе су за прављење цигле користиле угаљ високог квалитета – људе које су [још] живе спаљивали.

Мирис спаљених и мртвих тела био је ужасан. Нису могли сахрањивати људе, јер је река Сава преплављивала подручје, па су тела многих [логораша] бацана на гомилу, једно на друго, као неке дрвене класе.

Канибализам је постао део живота – људи су јели људско месо. Ту се налазила нека врста језера са много тела у њему. Људи су прали себе и одећу у њему и јели људско месо. Било је то као ноћна мора – људски ум такву ствар не може разумети – да су људи били као дивље животиње. То је оно што се дешавало у Јасеновцу.

Након поплаве нам је наређено да очистимо логор и да долази међународна инспекцијска екипа. Усташе су из села Јасеновац довеле здраве, нормалне људе које су присиле да леже у креветима у официрској болници, тако да би се, када стигне, инспекцијска екипа могла уверити „како се добро води брига о заточеницима“.

Два дана пре него што је ова инспекцијска екипа дошла, храна се изненада побољшала: имали смо пасуљ са месом, које нисмо јели већ прождирали – све ово да би логораша изгледали мало боље. После тога су нам наредили да ниједан логораш не сме да каже своје име; сви смо добили бројеве; речено нам је да уколико нас упитају смемо да дамо само свој број, а да ће друге информације комисија добити од логора.

Након што су ови инспектори отишли – били су то италијански официри, стигли су немачки официри, усташки официри, домобрани и католички свештеници. Све је то изгледало на неку врсту циркуске представе.

Након што су отишли, половина логораша је добила дијареју и дизентерију, а убијања, мучења и ликвидације су поново настављени. По немачком наређењу је максимални број затвореника који је био дозвољен у Јасеновцу био 2.500. Све изнад те квоте је замењивано; болесни логораша су извођени и ликвидирани, а здрави тек пристигли људи су заузимали њихова места.

Већ тада су почели да копају масовне гробнице у Градини. Много заточеника није чак ни улазило у логор, пошто се тамо налазила једна индустријска пруга – одвођени су директно [на подручје] близу логора, онда превожени скелом преко Саве и тамо поубијани.

Г. Шајер, г. Хубер, гђа Иванишевић, амбасадор Јовановић

Г. Саво Делибашић
Преживели заточеник логора Јасеновац – Стара Градишка и
Логора III-Ц
Побегао из Јасеновца 22. априла 1945. године

Сведочење на конференцији

Напомена: *Преостало је јако мало времена за референте, па је енглеску верзију сведочења господина Делибашића на конференцији прочитао г. Макара.*

Убијања у логору Јасеновац била су масовна и појединачна. За масовни покољ биле су задужене обичне усташе, а појединачна убијања су вршили официри од којих су најважнији били Мајсторовић, Милош, Матијевић, Бонзо, Бркљачић, Лисац, Иле, Звинушић, Алага, Судар, Фрковић, Босак и други.

Занимљиво је да је сваки од њих имао сопствени метод убијања својих жртава. Сваки је на свој начин био психопата и уживао у свом послу убијања. Не знам ни за један случај убијања логораша неким [ватреним] оружјем већ само ножевима, уз само један изузетак када је један заточеник инсистирао да буде убијен оружјем, па му је ова његова жеља и испуњена.

Ево неких карактеристичних случајева:

Алага, водник. Његове жртве су најчешће били Јевреји и то обично они са територије Сарајева. [Он је био Муслиман, напомена господина Макаре.] Жртве које је он одабирао. Прво би им жицом

завезао руке, а онда би почео да их ножем боду по леђима, по ногама, и када би стигао до главе, одсецао би им уши, ископавао очи, секао нос и, на крају, заклао. За то време би говорио: „Трпео сам вас неко време.“ (Доста ми вас је. Довољно сам вас подносио.) Са њим је, увек је са њим био један онижи, грбави усташа који би му помагао око везивања жртве и све време се смејао као луд. Јануар 1945. године.

Мајсторовић [Филиповић] [католички свештеник звани „отац Ђаво“] би најрадије убијао младе жене или младе девојке, одсецао би им груди, гениталије, а онда би их клао и након сваког убијања би полизао нож. Пререзивао је грло тако вешто (и тако брзо) да га је Лубурић назвао „мајстором“, а то је и порекло његовог имена Мајсторовић, другим речима „Мајстор“.

Зринушић [Анте]. Шеф грађевинске групе, по занимању зидар. Када је бирао своју жртву, понашао би се као прави хуманиста. Жртви би давао храну неколико дана – око недељу дана би јој нудио хлеб, сланину, вино. Разговарао би са њом, па чак се и шалио, а онда би је изненада ухватио и заклао. (Такав случај се догодио 9. децембра 1943. године)

Фрковић [Миле], водник. Он би са собом увек носио бич направљен од металног кабла. Окупивши логораше он би одабрао жртву и одводио је испред Звонаре, места на које су преместили звона из православне цркве. Донео би столицу и положио је изнад жртве коју би онда млатио све док она не би више показивала никакве знаке живота. (6. јун 1944. године)

Босак [Стјепан] и Иле [Антун], капетани. Они су имали свој хоби у логору Стара Градишка. Жртве би постављали између њих и онда би један од њих рекао једном логорашу: „Кажи Босаку да му јебеш мајку, сестру или жену.“ Логораш не би послушао. Онда би га тукли и на крају би рекао оно што му је речено да каже. Тада би Босак наредио жртви: „Иди и Илу кажи исте ствари – да му јебеш мајку, сестру“, и тако даље. Жртва би рекла оно на шта је присиљена. То би рекла једноме, па онда другоме све док им [усташама] ово не би постало досадно, а онда би као по команди извукли ножеве и заклали жртву. (Април 1943. године)

Милош [Љубо] (звани Торо, јер је носио дебеле наочаре). Носио је наочаре са великом диоптријом. Најчешће би одабирао малу децу, стару од две до три године, и труднице. Жену би распорио и извлачио фетус, а децу би бацао увис и дочекивао на нож. (1. јануар 1944. године)

Бонзо. Одабрану жртву би завезао за један стуб и са удаљености од око десет метара гађао ножем, а када би се уморио од гађања [бацања ножа], жртву би заклао. (Октобар 1944. године)

Матијевић [Јосип], капетан. Дошао је у Јасеновац након ликвидације женског логора у близини Ђакова. Једне ноћи у децембру 1944. године гласно је викао и викао како не може да убија смрдљиве логораше, како се навикао на младе девојке и „лепу девојачку крв“. Пола сата након тога извадио је нож и распарао материцу Живане Ковачећ. Крв из њене материце и репа из њеног желуца цурила је свуда по поду. Цела барака је почела да смрди. [Рекао је:] „Срање. Понижавам се јасеновачком срању.“ Окренуо се и отишао. Ми смо то очистили и Живану умотали у једно ћебе, те чекали до јутра да је однесемо на гробље у Градини.

Ово су само неки од примера психопатског карактера официра у логору Јасеновац. Тешко је рећи да ли су ови људи били психопате пре 1941. године или су постали такви својим радом и животом у логору издавајући наређења за убијања и уништавања Јевреја, Срба и Цигана. Мислим да би неуропсихијатри могли наћи објашњење за такво људско зло.

Занимљиво је психичко стање људи који су одвођени на стрељање. Након што би биле изведене из строја, жртве би започињале своје путовање од барака до „скеле“ на реци Сави – раздаљина од неких 150 до 200 метара – певајући веома гласно као да иду на неки весели догађај, а не на клање. Ово је нервирало усташе које су их до тамо спроводиле, тако да су их ударале целим путем.

Сведочење господина Сава Делибашића након конференције

Зовем се Саво Делибашић. Рођен сам 1924. године у Окучанима, Хрватска. Ухапшен сам 1942. године. Био сам у следећим концентрационим логорима: Госпић, Јастребарско, Стара Градишка и Јасеновац. У концентрационом логору сам био све док нисам побегао из Јасеновца 22. априла 1945. године.

Радио сам у металској радионици, која се налазила на десет метара од Главне зграде, на педесет метара од стражишта и на четрдесет метара од скеле. Оно чему сам био очевидца биле су масовне егзекуције заточеника концентрационог логора, односно егзекуције људи који су у њега довођени возовима. Одатле су одмах пребацивани до скеле и одвођени преко Саве, где су убијани.

У металској радионици сам радио као ковач. Децембра 1944. године направио сам ломачу за спаљивање лешева. Мирис који је долазио са друге стране Саве, од Градине, је био толико несносан да су сви заточеници концентрационог логора знали шта се дешава. Групе од око 120 до 200 људи одвођене су да ископавају тела и онда да их

спаљују. Одмах након што би група „обавила“ посао, цела би, такође, била побијена и спаљена.

У априлу 1945. године ликвидирани су преостали логораши – око 1.100 до 1.200 мушкараца и око 500 жена. Многи су се сами обесили у металској радионици, цигларској радионици, столарској радионици или негде другде где су радили, само да их усташе не би заклале.

Жене су поубијане 21. и 22. априла 1945. године. У ноћи између 21. и 22. априла убачени смо у једну зграду у којој смо ноћ провели чекајући. Те исте ноћи су усташе спалиле и динамитом разнеле преостале зграде.

Ја сам био један од организатора бекства из металске радионице. После пробоја 1945. године окупио сам групу логораша који су извршили пробој у Јасеновцу. Одвео сам их у једно село. Обезбедио сам храну за два дана док нису дошли партизани. Тада смо се сви прикључили партизанима.

Могу да потврдим исте информације о Шакићу које су дали претходни говорници. Био сам очевидца. Желео бих да додам да је усташки водник Руњаш још увек жив. У Старој Градишки је он заклао око тридесет људи који су се налазили у самицама.

Ово је оно што морам да кажем о Јасеновцу. Убијања су била скоро свакодневна – скоро свакодневна, као што су били и доласци нових заточеника. Један мирнији период био је од децембра 1943. до августа 1944. године. Само мало мирнији. Али, од августа 1944. године па надаље настављено је са новим доласцима, по педесет или шездесет возова дневно. Нови заточеници су стизали и потом убијани.

Усташки садизам је био грозан. Дозволите ми да дам неколико примера: обичне усташе, без икаквих чинова, су учествовале у извођењу масовних егзекуција. Њихови официри су вршили појединачна убијања. [Усташки] Водник Алага је имао свој „јединствени хоби“. Обично би тражио Јевреје из околине Сарајева. Завезао би им руке жицом иза леђа; онда би их бодо ножем од главе до прстију; онда би им одсецао уши; онда носеве; и онда би их убијао.

[Усташки] Водник Фрковић би своју жртву одводио испред Звонаре. Звонара је била зграда у коју су сместили црквена звона из [разорених] православних цркви. Због тога смо је звали Звонара. Фрковић би своју жртву натерао да седне на столицу, а онда би је бичевао све док особа не би била скоро мртва. Када би последњи пут узимала ваздух, пререзивао би јој гркљан.

Усташки командант Зринушић (Анте) је, такође, имао свој „посебан хоби“. Он би одабрао своју жртву и добро је хранио храном из усташке кантине. Жртви би давао хлеб, сланину и другу храну два или три дана. Разговарао би са њом. Водио би је свуда са собом. Онда би жртву заклао.

„Специјалност“ [ушаше] Љуба Милоша били су деца и труднице. Распорио би стомак [трудници] и извлачио фетус. Онда би га бацао увис и дочекивао на нож.

Да вам искрено кажем, били би потребни психоаналитичари да анализирају понашање ових људи, јер су они били права чудовишта. Да, чудовишта. Ушаше су биле озбиљно опседнуте убијањем. Убијања нису вршена само пушкама, већ је то био покољ; тортура – тортура над њиховим жртвама. То је нешто неописиво. Могао бих да разумем да неко узме пушку и пуцњем убије особу, и онда је то све. Али, бодене, распоривање, одсецање ушију док је жртва још жива и онда пререзивање гркљана. То је одиста ужасно гледати. Како ли се само жртва осећала? Сам ђаво зна.

Желео бих да вам испричам о још једном случају. Један ушаша из Брзног склопа, моторизоване јединице, дошао је у металску радионицу у којој сам радио као ковач. Хтео је да му направим нове шарке за рам камиона, које је требао да замени. Да бих ја обавио тај посао морао сам да добијем овлашћење од инжињера, а ушаша је морао да добије овлашћење од ушашког команданта. Међутим, ушаша није могао да затражи овлашћење, јер је ко зна шта и зашто радио тим камионом. Па пошто није желео да буде кажњен, тражио је од мене да ово урадим илегално. Тако сам ја урадио посао, а он ми је дао бокс цигарета.

Онда ми је рекао:

„Некад те волим као брата, а некад бих те заклао као јарца.“

Он је био из Херцеговине. Рекао сам му:

„Ја знам да ме ти не би заклао. Знам да си у ствари веома добар човек. Ти ме не би заклао.“

[На то он рече:]

„Не, не бих. Не бих.“

[Ја сам одговорио:]

„Знам то. Али ако би било егзекуције, онда би ти морао да ме убијеш.“

Он је рекао:

„Не бих. Не бих.“

[Ја сам упитао:]

„Али, шта би радио?“

[Он је одговорио:]

„Дао бих те неком другом да те закоље. Ја то не бих урадио.“

Ово је пример за то како су монструозни ови људи били. Мислим и верујем да је свака особа која је била ушаша у концентрационом логору Јасеновац, било као стражар, било као пазитељ, било као неко на неком другом послу – да је баш свака особа међу овим ушашама била одговорна за покољ јер – само помислите колико много је тамо жртава било и колико много је масовних гробница било преко, у Градини. Било је тристо масовних гробница. Биле су двадесет метара дуге, пет до шест

метара широке и два до три метра дубоке. Неке су дубоке и по четири метра. То је много лешева.

По мом мишљењу, можемо проценити да се у овим масовним гробницама сада налази преко 300.000 лешева. На то, такође, морамо додати и све лешеве које је однела река Сава. Морамо додати и све лешеве у Брочици, у Крапју, у Старој Градишки, у Млаки и у шумама. Не можемо имати тачан број, али верујем да је између 700.000 и 1.000.000 људи побијено на овом подручју.

Хвала.

А, да. Да. Да. Желео бих и да вам испричам причу о два католичка свештеника. Један је био Бркљача, а другом сам заборавио име. Имали су чин капетана прве класе у усташкој војсци. Они су свуда путовали са усташама. Они су вршили ужасне масакре. Та два човека су починила највећи број појединачних клања.

Испричаћу вам ову причу: Био је то дочек Нове 1944. године и усташе су довеле једну групу људи испред зграде команде концентрационог логора. Усташе су пиле, забављале се и славиле целу ноћ док су се људи тресли од зиме и смрзавали. Ујутру су пијане усташе кренуле на клање. Мучили су ове људе ножевима. Ту је било око 150 до 200 људи. Све су их побили. А она два свештеника, Бркљача и онај други, била су најгоре убице. Били су тако зли. Били су звери, нељудске звери.

Знате, могао бих да разумем оно што су Немци чинили у својим концентрационим логорима. Они су користили плин на секунду или две или три. И људи би били мртви. Да. И то је било окрутно. Да. И то је био геноцид, али жртвама је тако било „лакше“, јер су патње биле мање. Али ово мучење од пола сата, од 15-20 минута, када се људско биће каспи док је још живо, од главе до пете – то је одвратно.

Често људи ово не верују. Не могу да верују да једно људско биће може да се понаша на овакав начин. Они то не верују. Остало је још само нас неколико. И ми о томе причамо, а људи нам кажу да то није могло да се догађа.

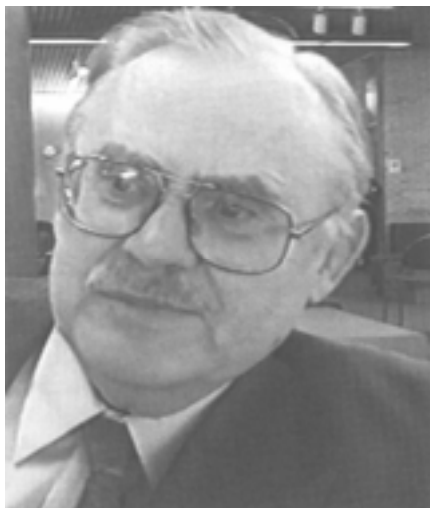
Не дај боже да се то икада поново деси било где у свету. И не само код куће, већ нигде. Нигде. То је, то је – ааааах [дуг болни уздах]. Нема таквих, нема таквих – а најжалоснија ствар за мене је то што оне усташе које су још увек живе до сада нису кажњене – као што је [Динко] Шакић, као што је Руњаш. Лубурић је убијен. Онда [Андрија] Артуковић је доведен натраг на суђење када је већ био стар човек који умире. Америка га је испоручила када је умирао. Вероватно да би могао да умре у Југославији. А има их и много оних који су још живи. Зна се да они живе у Загребу, Аргентини, Шпанији. Неко их штити. Некоме су потребни. Зашто, не знам.

Сесије

**Прве међународне конференције и изложбе
о јасеновачким концентрационим логорима**

**Реферати
Панел–дискусија
Питања и одговори
Разговор са публиком**

**Општински колеџ Кингзборо
Градског универзитета у Њујорку**

Др Бернارد Клајн
Председавајући конференције,
референт

Др Милан Булајић
Референт

Декан Мајкл Зибрин
Говорник

Амбасадор Владимир Јовановић
Говорник

Пријем: 29. октобар 1997. године
Др Бернард Клајн, организатор конференције
Шеф Одсека за историју, филозофију и политичке науке,
Општински колеџ Кингзборо

Интервју

Др Клајн: Сврха ове конференције је веома једноставна – да се на објективан начин утврди оно што се догађало у Јасеновцу, да се утврди број људи који је тамо убијен, различите категорије људи које су убијене, ко је извршио убиства, које одговорности различити елементи популације носе за оно што се догодило у Јасеновцу и, такође, да покуша да окупи различите заједнице које су биле укључене у ову осетљиву тему не би ли се о овој ствари дискутовало на једном објективном месту. Можда ће она помоћи у утврђивању чињеница о Јасеновцу и ублажавању супротности између српске и хрватске заједнице – иако ово није наш главни циљ. Наш главни циљ је да се, са научне тачке гледишта, утврде ове чињенице. Не постоји ниједан разлог због којег Јасеновац није био узет у разматрања. Не постоји ниједан разлог због којег све ове године није одржана ниједна међународна конференција о Јасеновцу. Прошло је педесет година и до сада није одржана ниједна таква конференција. Људи говоре о Аушвицу, говоре о Треблинки, говоре о различитим логорима у Аустрији, и Немачкој, и Пољској и другим местима. Али је Јасеновац до сада био некако занемарен, а ипак је он, како схватамо, био један од најгорих логора.

Саговорник: Али ја сам схватио да овај логор више не постоји.

Др Клајн: Тај логор не постоји... Наравно, ако он не постоји, то је једноставно зато што су га власти које су долазиле ту и тамо уништавале, збрисале. Нажалост, то је оно што се догађа у многим случајевима, када су логори једноставно збрисани са лица земље. То се догодило са неким од логора у Пољској. Од њега се направи, он се претвори у парк. Тако, дођете тамо и чак ни не приметите да је на том месту некада побијено на хиљаде људи.

Отварање конференције: 29. октобар 1997. године

Др Бернард Клајн
Професор историје, Општински колеџ Кингзборо

Требаће још много, много година док не откријемо стварну истину. Људи мисле да ћемо, како време пролази, заборавити на оно што се догодило и да људи, кад ова генерација једном прође, више неће бити заинтересовани. Међутим, радује ме што видим да нова генерација преузима оно што ћемо ми једном морати оставити. Ако прочитате новине, видећете да многи народи почињу да се загревају, да се суочавају са историјом.

Сви они покушавају да је забораве, да је негирају: Французи, Швајцарци, Летонци и Литванци. Када разговарате са њима, онда су сви они чланови отпора, да? Сада увиђамо да то није случај. Да је већина ових људи, нажалост, сарађивала. Али, на срећу, млада генерација почиње да испитује ове ствари. Требало је педесет година, преко педесет година, да почну истраживања о ономе што се догодило. Мислим да ће то, такође, бити случај и са Јасеновцем. Он је један од оних логора које људи запостављају, јер мисле да су сви логори били у Пољској и у Немачкој. А нико не зна заиста да је постојао и логор у Југославији који је био исто тако суров и исто тако стравичан као и логори у Пољској и у Аустрији и другде.

Зато, сматрамо да се и овом логору и другим логорима мора посветити пажња. И драго ми је што видим да је Центар за холокауст у Кингзбороу одабрао конференцију која ће бити посвећена Јасеновцу, као једном од заборављених логора. Наравно, сви знате да се о овом логору води полемика између две различите групе. Наш задатак није да се упуштамо у ову полемику. Наш задатак је да првенствено установимо што више можемо и најбоље што можемо – истину. Ми не стојимо ни на чијој страни. Ми не покушавамо да демонизирамо Хрвате. Ми не покушавамо да Србима пружимо пропагандну предност. То уопште није наш циљ. Наш циљ је само да се приближимо истини. Хајде да установимо чињенице. Шта се догодило? Ко је то учинио? Зашто? Које су бројке у питању? Бројке варирају од 20.000 до 700.000. Ви знате да ово не може бити. Не може бити само 20.000. Вероватно не може бити ни толико много као што је 700.000. Али хајде да то откријемо. А постоје начини да се то открије. Историчари знају како да раде такве ствари. Радиле су то и на другим местима.

Познато вам је да се једно време веровало како је у Аушвицу побијено 2.500.000 људи. Онда је, коначно, људима синило да то не може бити. Говоримо о 6.000.000 Јевреја убијених у холокаусту.

Али ако је 2.500.000 убијено у холокаусту у Аушвицу, 700.000 убијено у Треблинки, 500.000 убијено у Сорбибору и још 300.000 до 250.000 у Мајданеку – онда имамо и 1.500.000 које је убила *Einsatzgruppen* [оперативне групе] – оно што добијамо јесте више од 6.000.000.

На крају су историчари закључили – и то већина људи данас прихвата – да је број убијених људи око 1.300.000. То не значи да је овај злочин мањи зато што је то само 1.300.000. А и ако је у Јасеновцу убијено само 20.000 људи, то ни овај злочин неће учинити мањим. Али је важно утврдити истину. И то је оно што бисмо ми желели са учинимо. И то је сврха ове конференције. Знамо да нећемо успети у свему. Али ако имало одмакнемо, ако имало проширимо знање о Јасеновцу, и можда ако доведемо две групе да поразговарају, да међусобно сарађују, да раде једна с другом, да заједно истражују, и да се сложе да формирају једну групу научника од поверења – а такви људи постоје – који би утврдили истину, ми ћемо успети.

Могу вам рећи да су се многи људи надали да се ова конференција никада неће одржати. А покушали су и да је опструирају колико год су могли. Ја сам оптужен да сам „агент“ обе стране. Вероватно и јесам. Не знам само у чију корист. Нико ми још ништа није платио. А ја бих радо узео новац од било кога: Срба, Хрвата, Босанаца, Херцеговаца, Црногораца – није важно. Ако сам ја агент, то треба у најмању руку да ми се плати. Али мој лични циљ – и циљ свих људи који су организовали ову конференцију – је једноставан: доћи до истине. А ако разјаснимо истину, ја ћу бити сасвим задовољан.

Наравно да овакве оптужбе неће престати. И даље ће нас сматрати „агентима“. Али агенти су људска бића. То не значи, ако си „агент“, да си и зао и да не можеш имати своје мишљење или да не можеш стићи до истине. Они то могу. То је једна од њихових функција. Људска бића функционишу на различитим нивоима. На једном нивоу она могу бити часна људска бића, људи који су заинтересовани за истину и који покушавају да дођу до ње. А надам се да ће то бити случај и овде: да ће људи овде изложити своје радове у научном маниру, на објективан начин и да ће своје свађе оставити за тамо, код куће. Имају доста времена када се врате у своју земљу или у Сједињеним Државама или у другим местима живљења да уживају у својим међусобним борбама и међусобним свађама. Али на овој конференцији покушајмо да будемо објективни и да овом питању приступимо на научни начин. Ово је оно што желимо и чему се надамо.

Не желим да држим дуге говоре. Мој задатак је веома једноставан: да председавам овим догађајем, да представљам говорнике који у својим излагањима неће бити дужи од мене, а можда и чак мало краћи

него што сам ја био. Тако, можете погледати и изложбу и ако до сада то нисте учинили, ојачати се припремљеним послужењем.

Прва особа коју бих желео да позовем јесте виши потпредседник и декан овог колеџа. Веома ми је жао што морам да вас обавестим да се председник нашег колеџа, Леон Голдштајн, који је требао да буде овде, нажалост, разболео и да због тога неће бити овде. Он је послао потпредседника да га замени и пренесе оно што он намеравао лично да саопшти. Задовољство ми је да вам представим потпредседника и декана Мајкла Зибрина, који, узгред, потиче из земље која представља део „Мале антанте“ – ако се сећате шта је била „Мала антанта“. Њу су чиниле Чехословачка, Румунија и Југославија. Он потиче из Словачке, једног од два дела Чехословачке. Желим да вам представим Мајкла Зибрина. [аплауз]

Мајкл Зибрин Потпредседник Општинског колеџа Кингзборо

Хвала, докторе Клајн. Као што је доктор Клајн већ рекао, наш председник, Леон Голдштајн, није у могућности да буде са нама. Ипак, он је припремио оно што је намеравао да саопшти овог поподнева и замолио ме да то урадим у његово име:

„Као председник Општинског колеџа Кингзборо са задовољством сам прихватио могућност да обезбедим место за одржавање оваквог значајног догађаја – Прве међународне конференције и изложбе о концентрационом логору Јасеновац. Доктор Бернارد Клајн, шеф Одсека за историју на колеџу Кингзборо и оснивач Центра за проучавање холокауста, окупио је неке од најистакнутијих светских стручњака за холокауст који ће осветлити овај мрачни сат људске историје. Конференција ће добити на већем значају због тога што у њој учествују и стручњаци из Хрватске и из земаља српског, јеврејског и ромског порекла. Веома смо почаствовани тиме што су ови појединци одвојили време да дођу у Кингзбороу и представе резултате својих истраживања. Веома смо почаствовани и присуством неких од преживелих заточеника Јасеновца чија ће сведочења, такође, бити део ове конференције. Како се све не би завршило само на овоме, надамо се да ће ова конференција покренути и даље иницијативе стручњака, писаца и уметника у вези са холокаустом уопште и са Јасеновцем посебно. Музеј жртава геноцида из Београда је заиста великодушно обезбедио разне чланке, документа, предмете, фотографије и видео-снимке у вези са Јасеновцем, који ће бити изложени овде у Кингзбороу наредних месеци дана. Изражавамо нашу искрену захвалност доктору Милану Булајићу – који је овде, директору овог музеја, што нам је дозволио

да прикажемо ову веома импресивну збирку експоната. Јасеновац је место велике трагедије која се десила између 1941. и 1945. године. Подједнако трагична јесте и чињеница да је до сада ова нарочита епизода холокауста добијала релативно мало пажње. Ова конференција и изложба представљају покушај да се почну учити лекције и то кроз догађаје који су се десили у Јасеновцу. Једино помоћу науке и отворене дискусије можемо успоставити такву климу да се ова страна историје не понови. Када сам ја у питању, желео бих да кажем да сам и лично и професионално заинтересован за то да ова конференција стекне увид у овај трагичан период који је сада овде у жижи интересовања и за то да учимо из ових страшних дела против човечности, како се ово више никада не би поновило.“ Хвала. [аплауз]

Др Бернард Клајн: Хвала и Вама. Било би заиста недолично с моје стране ако не бих изразио нашу велику захвалност овом колецу што нас је подржао на многе начине – обезбедио просторије, опрему, обезбеђење и друга средства како би допринео одржавању ове конференције. Такође бих желео да захвалим и свом сараднику и колеги-координатору, Барију Литучију, који ми је био од огромне помоћи при организовању ове конференције, и надамо се да ћемо његов таленат и способности користити и у будућим ситуацијама.

Сада бих желео да вам представим амбасадора у Уједињеним нацијама, југословенског амбасадора у Уједињеним нацијама, господина Владимира Јовановића. Морам вам рећи и да сам позвао његовог колегу, хрватског амбасадора у Уједињеним нацијама. Одговорио ми је да [неразговорно] да се првенствено усредсреди на међународна питања и да ово није у подручју његовог домена – што разумем и ценим његову искреност. А ако жели да учествује на овој конференцији, добро је дошао. Тако сам му и рекао у писму. Ипак, не знам да ли ће доћи или не. То је његово право. А сада – господин Јовановић. [аплауз]

Владимир Јовановић
Амбасадор у Уједињеним нацијама, Југославија

Хвала Вам, господине председавајући. Даме и господо, драги гости. Било је то 1943. и 1944. године. Као десетогодишњи дечак који је са другом децом одлазио на пливање на Дунав у Смедереву близу Београда, постао сам престрављени очевитац једног догађаја – реком су текла унакажена и осакаћена тела мушкараца и жена које нисам познавао. Да би смањили овај мој ужас и моје дечије неразумевање, родитељи су ми рекли да су то биле српске жртве хрватских усташа. У овим тешким данима немачке окупације они су, као и сви остали, говорили

пригушеним гласом водећи рачуна да их случајно не чују војници Вермахта. За њих је Независна Држава Хрватска била поверљиви савезник Сила осовине.

После више од пола века спонзори и организатори су ми указали јединствену част да овде говорим на отварању изложбе о концентрационом логору Јасеновац и да је отворим. Експонати и историјски документи говоре све. Ипак, колико год она прикладна била, она [изложба] показује само мали део масовне и болне трагедије јасеновачких мученика – Срба, Јевреја и Рома, као и већег броја хрватских антифашиста. Јер, Јасеновац није био само најмање познат логор смрти у Другом светском рату. Јасеновац је био и највећи концентрациони логор изван Трећег рајха, којег нису створили и њиме руководили Немци, већ тадашње хрватске државне власти. Био је то систем логора смрти који се протезао на неких 130 квадратних миља [око 240 квадратних километара] где је на најсуровији начин побијено на стотине хиљада недужних мушкараца, жена и деце само зато што су били Срби, Роми или Јевреји. Оно што је у вези са холокаустом у Јасеновцу посебно ужасно и узнемирујуће јесте да је то троструки чин геноцида почињен над Србима, Ромима и над Јеврејима, који није био заснован само на антисемитизму. На несрећу, истина о овој индустрији масовних убистава у Јасеновцу је жртвована после Другог светског рата и вешто прикривана под плаштом кобног југословенског „братства и јединства“. Тако се догодило да концентрациони логор Јасеновац не буде чак ни регистрован у архиве ратних злочина Уједињеним нација. Штавише, овај покољ мученика постао је предмет срамних манипулисања пошто су се постојали стални покушаји да се број жртава умањи и истина изокрене. Утврђивање истине о Јасеновцу је највећа морална дужност за све нас, јер је Јасеновац такође објаснио и део трагедије која је не тако давно задесила претходну Југославију. Истина о јасеновачком логору смрти би требала да нам помогне у спречавању понављања оваквих догађаја из наше не тако далеке прошлости и да нас поведе путем помирења, живота у миру, добрих суседских односа и сарадње. Ова дводневна дискусија је замишљена као помоћ у утврђивању истине и да тиме да свој допринос у постизању тог драгоценог циља. На крају, најсрдачније се захваљујем онима који су одлучили да се укључе и омогуће да се ова изложба по први пут прикаже на америчком тлу, у обећаној земљи у Другом светском рату. Посебно се захваљујем Центру за проучавање холокауста Општинског колеџа Кингзборо и његовом председнику, господину Леону Голдштајну, као и председавајућем, доктору Бернаруду Клајну. Без проширене сарадње са њима, остали бисмо ускраћени овог документованог доказа о једном од најзлокобнијих стратишта у Другом светском рату. Хвала вам на пажњи.

Др Бернард Клајн: Хвала Вам, амбасадоре. Дозволите ми да такође нагласим да је ово нови истраживачки центар, и сматрамо да нашу пажњу морамо посветити оним групама становништва и оним подручјима које многи други запостављају, посебно због тога што у Бруклину, у овом делу Бруклина, имамо велику групу сефардских Јевреја. Многи људи мисле да су од Јевреја једино Ашкенази убијани, али то није тачно. Највећи број Јевреја у Југославији су били Сефарди. Јевреји у Бугарској су били Сефарди и они су углавном били поштеђени. Многи Јевреји из Румуније су били Сефарди; неки од Јевреја из Мађарске су, такође, били сефардски – захваљујући томе, као што знате, што је Турска једно време владала Мађарском. А тако је и у Грчкој и у Македонији итд.

А такође имамо и велику руску популацију. Зато је потребно и да се ова руска популација представи. Они су посебно били жртве *Einsatzgruppen*-а, који су побили 1.500.000 људи, што људи не увиђају. Зато желимо да више радимо на овим групама и због тога ће се овај центар посветити том задатку. Прошле године смо имали конференцију у Израелу. Имаћемо и једну у децембру. Ако желите да дођете, само ме обавестите. Тамо је веома лепо. Код њих постоје разлити проблеми и различити сукоби и можда ћете када се вратите одатле, више ценити сукоб између Хрвата и Срба. У то време сам срео и доктора Булајића. Он је дошао тамо без своје жене. Рекао ми је да није желео да се њоме оптерећује. И видите, сада јој то надокнађује. Довео ју је овде. Драго ми је што Вас видим, госпођо Булајић.

И тада је господин Булајић изложио свој рад којег су многи људи веома добро прихватили и којим нам је приближио проблем Јасеновца. Срећни смо што смо га позвали и овде. Помогао нам је у организовању ове конференције и посредовао у допремању ове изложбе. Као што вам је потпредседник већ истакао, он је директор Музеја жртава геноцида у Београду. И он је скупио заиста велики број предмета и докумената које овде излажемо. Наравно да неки говоре како он то ради зато што је „агент“. На основу наших разговора сам у потпуности уверен да он није „агент“. Он је само историјски стручњак заинтересован за утврђивање истине. Забринут је због чињенице да се истина занемарује или не износи на видело. Зато ми је велико задовољство што је он овде и што могу да вам га представим – доктор Булајић.

Др Милан Булајић
Директор, Музеј жртава геноцида, Београд
Истраживач и аутор

Господине потпредседнице, декане Зибрин, много Вам хвала на љубазним речима, на гостопримству и оваквој прилици коју сте нам пружили на Општинском колеџу Кингзборо. Докторе Клајн, могу рећи „пријатељу“, хвала Вам много. Без Вас, ово не би било могуће. Поменили сте Пету међународну конференцију о холокаусту у Јерусалиму. Дали сте ми реч. И Ви сте је и одржали. И многи други веома, веома истакнути људи су обећавали, али нису одржали своје обећање. Зато, све заслуге иду Вама, и верујем да би оно што радимо данас и што ћемо радити сутра и прекосутра могло бити забележено у историји човечанства.

Прву међународну конференцију и изложбу о Јасеновцу, Центар за истраживања о холокаусту колеџа Кингзборо је најавио као мрачну тајну холокауста 1941-1945. године у бившој Југославији. Шта је мрачна тајна изложбе коју ћемо данас видети? Јасеновац, најсуровији систем хрватских усташких логора смрти, функционисао је у периоду од 21. августа 1941. године до 22. априла 1945. године обухватајући подручје од око 240 квадратних километара или око 150 квадратних миља, са масовним гробницама, све једна до друге. Јасеновац представља чист злочин геноцида над Србима, Јеврејима и Циганима; у међународном праву најтежи злочин против човечности почињен са предумишљајем. Јасеновац заузима најзвишеније место у спомен-сали у Јад вашему, између Аушвица и Маутхаузена са леве и [Coga] и [Survive] са десне стране.

Овај усташки логор смрти је исто тако смештен међу најзвишеније у спомен-сали Музеја холокауста у Вашингтону, Дистрикт Колумбија, захваљујући нашем пријатељу, доктору Мајклу Беренбауму, којег ћемо, надамо се, видети сутра. У Јасеновцу су почињени најужаснији злочини над антифашистима и борцима отпора, укључујући и Хрвате. Неки од преживелих заточеника ових монструозних логора смрти су данас присутни овде у првом и другом реду. Сматрам да је то посебно важно и посебно ми је драго што могу овде да их поздравим.

На овој изложби можете видети специјално конструисан нож који су усташе користиле за клање својих жртава. Добили смо га недавно, сасвим случајно. Купио сам га за петсто немачких марака.

Јасеновац је не само симбол најсвирепијег злочина геноцида, већ и пример хероизма – пробој голоруких, изнемоглих и измучених логораша 22. априла 1945. године. Дан пробоја заточеника из логора Јасеновац је с правом званично проглашен за Дан сећања на жртве геноцида,

као Јевреја Јад вашема који су извршили пробој и пружили отпор у варшавском гету.

Проблем Јасеновца јесте дубок проблем, јесте широк проблем. Нико не зна за жртве Јасеновца. Према историчару, доктору Фрањи Туђману, садашњем председнику Републике Хрватске, који се ослања само на идентификова немачка документа, укупан број жртава Јасеновца је 20.000. Оно што имамо код нас, а што је резултат истраживања наше мале групе из Музеја жртава геноцида, јесу имена и презимена 19.544 мале деце, старости од једног дана до четрнаест година. Овде смо донели Књигу смрти са имена и презимена, на основу искуства Јад вашема, 77.743 жртве. А овде смо, као што је доктор Клајн с правом рекао, да бисмо утврдили истину – истину и ништа друго до истину. Јер, ако говоримо о бројкама, морам поменути писмо које су Авнер Шалев (Avner Shalev) и доктор Јосеф Бург (Joseph Burg) упутили доктору Фрањи Туђману 26. маја 1996. године. Они назначавају да је од неких 40.000 Јевреја који су 1941. године живели у Хрватској, близу 25.000 побијено у концентрационом логору и, додају, логору истребљења Јасеновац. Јасеновац није био никада ослобођен. Када сам био на изложби о Аушвицу у Уједињеним нацијама, речено је да је Аушвиц био последњи концентрациони логор ослобођен – 27. јануара 1945. године. Али Јасеновац, фабрика смрти, систем логора смрти, радио је до, као што сам раније рекао, 22. априла 1945. године.

Истина о жртвама геноцида почињеног над Србима, Јеврејима и Циганима се после рата прикривала у архивама Комисије за ратне злочине Уједињених нација у Њујорку. Усташки логор смрти Јасеновац није чак ни убележен. Ово помињем, а ово је поменуо и амбасадор Јовановић, јер ћете видети и-мејл који сам примио од начелника Архиве за ратне злочине Уједињених нација у којем се каже да они немају никакав доказ о Јасеновцу. Истраживања обављена у архивама Међународног црвеног крста у Женеви су открила само један доказ којим се јасеновачки логор смрти приказује као један социјални избеглички логор, као врста потемкиновог села, који је опремљен медицинском лабораторијом, са лекарима, шваљама, па чак и куварима који су обучени у бело. Продукцију ових фотографија можете видети овде на изложби.

Бивши командант логора смрти Јасеновац, озлоглашени Динко Шакић, усташки капетан, *сатник*, ађутант и зет Макса Лубурића, је 1990. године на једном политичком збору рекао: „Поносан сам што сам био усташа. Не стидим се свог имена.“ Једино због чега он жали, рекао је, било је то што није убио више Срба, како би олакшао ситуацију свом идолу, доктору Фрањи Туђману. Невино лице овог преживелог геноцидног злочинца је, такође, изложено – на самом улазу изложбе. Антисрпска политизација је без неког рационалног разлога

опструирала истрагу и представљање истине о Јасеновцу. Са жаљењем морам рећи да је изван Југославије, а пре колеца Кингзборо, ова изложба приказана само у Бечу, у палати Хофбург. Дакле, као што сам поменуо на почетку, захваљујући доктору Клајну и професору Барију Литучију она се овде у Сједињеним Америчким Државама излаже по први пут. Надам се да она неће остати само овде, међу капијама Њујорка, него да ће одавде отићи и у Вашингтон, Чикаго, Лос Анђелес и друга места, надамо се, Јерусалим и другде.

У Музеју жртава геноцида, с циљем да се утврди стварна истина, постигне објективност и да нико не буде ничији страни „агент“, ми предлажемо да се установи међународна комисија стручњака која би утврдила истину о Јасеновцу. И дозволите ми да завршим речима свог истакнутог домаћина [његовим речима] из Весника колеца Кингзборо – цитирам:

„Аушвиц, Дахау, Берген-Белзен – од ових речи гарантовано пролази језа кроз кичму. Ови озлоглашени концентрациони логори представљају живе симболе човекове способности за нељудскост. А њихови преживели заточеници свуда се сматрају неоспорним споменицима снаге људског духа. Али каква је ваша реакција када чујете реч *Јасеновац*?“ Хвала.

Др Клајн: Хвала Вам много, докторе Булајићу. Као познавалац историје имам ту привилегију да могу да извршим неке исправке. Ниједан од концентрационих логора, ниједан од логора смрти није ослобођен од стране иједног од Савезника. Била су три логора која нису ослобођена. Ниједан од Савезника – ни Совјетски Савез, ни Сједињене Државе, ни Француска, ни Велика Британија – никада није скренуо са свог пута да би ослободио неки логор или гето. Дошли би до њега – он је био слободан – никад и ослобођен и то требамо да имамо на уму. Руси су у августу 1944. године били близу Лођа, тридесет километара од Лођа. У гету Лођ се налазило 67.000 Јевреја. Да су Руси умарширали, ослободили би 67.000 Јевреја. Они су стали. А они су први ушли у Лођ у јануару. У међувремену су Немци депортовали свих тих 67.000 Јевреја у Аушвиц. А ово се Савезницима дешавало изнова и изнова. Зато и они сносе део терета за оно што се догодило.

Друга исправка коју бих хтео да направим је ова – Јасеновац није био последњи логор који је ослобођен. Знамо да је Маутхаузен ослобођен 5. маја 1945. године. Дакле, он [Јасеновац] сасвим сигурно није последњи, или је можда био последњи у Србији, Југославији. У реду? Дакле, ја ово износим сасвим добронамерно.

Желим сада да вам свима захвалим што сте дошли. Конференција ће се наставити сутра и у петак. Сутра почиње у девет сати. Ако

хоћете да дођете раније, можете се послужити припремљеним послужењем – земичкама, кафом, соком, крем сиром – све оно што немате у Југославији, имаћете овде.

Радујемо се што ћемо се поново видети. Сада вас позивамо да погледате изложбу коју је донео доктор Булајић и да сами видите шта она све приказује. Хвала вам што сте дошли и надамо се да ћемо се сутра поново видети. [аплауз]

Само бих хтео да вас подсетим на још нешто што сам раније заборавио да кажем. Дајте ми минут. Овде са нама је и Бони Гуревич (Bonnie Gurewitsch) из Музеја јеврејске баштине у Њујорку, која ме је замолила да вам пренесем да док боравите овде можете посетити овај музеј који је управо отворен, пре неколико недеља – један део пред-ратни период, ратни период и послератни период, и ја бих вас молио да искористите ову прилику. Она је са собом понела и нешто литературе. Ако желите нешто да је питате у вези са овим музејом, она је овде. Хвала вам много.

Мр Антун Милетић
Референт

Г. Владимир Жерјавић
Референт

Др Милан Булајић
Референт

Др Саво Боснић
Дискутант

Прва сесија: 30. октобар 1997. године

Др Бернард Клајн
Шеф одсека, Општински колеџ Кингзборо

Дозволите ми да вам и овог јутра пожелим добродошлицу на ову Прву међународну конференцију о Јасеновцу. Као што сам вам јуче објаснио, оно што је сврха ове конференције јесте – да једноставно покрене утврђивање истине у вези са овим логором. Као што сам исто тако већ објаснио, постоје различите процене о броју жртава овог логора или система логора, које се крећу од 20.000 – бројка коју је понудио председник Хрватске, до 700.000, што је изгледа уобичајена бројка која преовлађује у српским деловима света. Ове две бројке не могу обе бити тачне. Претпостављам да ниједна од њих није тачна. Такође, постоје и неке друге изјаве и друге статистике које су такође под знаком питања као, на пример, да је у Јасеновцу побијено више деце него у свим логорима у Немачкој. То је тотално погрешна претпоставка. Могу да гарантујем да је више деце побијено у Аушвицу него у Јасеновцу. А ако ту укључимо и друге логоре, не би се дало ни поредити. Претпостављамо да је убијено између 1.000.000 и 1.500.000 деце, углавном јеврејске деце. Дакле, надамо се да ће ова конфере-нција разјаснити неке од ових ствари.

Желео бих да појасним још једну ствар. Поменуо сам је јуче, а поменућу је и данас. Постоје оптужбе од стране свих група које су за ово заинтересоване, свака оптужује ону другу да су агенти. И ја сам оптуживан да сам агент; говорили су ми да сам насамарен, што је у реду. Ја могу живети с тим; сматрам да сам ја божји агент. Мој циљ је једино да се дође до истине у вези са оним што се догађало у Јасеновцу. Али бих, такође, желео и ово да изјавим – ми морамо у нашим расуђивањима и рефератима заузети професионални став, не оптуживати једни друге и не коментарисати ишта што би друге повређивало. Пустимо да чињенице говоре саме по себи. Нема потребе да се оне улепшавају. И нема потребе оптуживати све Хрвате да су били учесници у овом злочину. То су били само неки од њих. А неки људи кажу да су у томе такође учествовали и неки Срби. То је, могуће, истина. До које мере и колика група у Србији је била уплетена, јер таквих [нацистичких саучесника] је било у сваком делу света и Европе.

Али ја бих хтео да заузем професионални став. Замолио сам председавајуће свих сесија да прекину сваког који би евентуално скренуо са овог пута, сваког ко би започео да напада или оптужује друге на било који начин. Морамо наставити сасвим професионално и то је оно што и намеравамо да урадимо. Данас је овде требао да буде и

председник овог колеца, али је он, нажалост, болестан. Није био целу недељу и неће бити ни данас. Али јуче нам се у његово име обратио потпредседник. Нисам сматрао да је неопходно да га и данас доводимо овде, јер сте већ чули оно што је требао да каже, па тако можемо да наставимо конференцију.

Овог јутра ћемо причати о једном од најважнијих питања – питању бројки. Овде имамо говорнике и из Хрватске и из Југославије, или из земље која се данас назива Југославијом, углавном из Србије. Сигуран сам да се бројке које ће они представити неће подударати. Ипак, можда ћемо се на крају негде и приближити истини. А након ове конференције ће, надамо се, неко други преузети оно где смо ми стали и наставити да истражује о истини и на крају стигне до разумног броја којег ће моћи прихватити сви научници. Као што сам и јуче рекао, ово се може урадити. Ствар је у томе да се ово препусти стручњацима, објективним стручњацима и, такође, да обе стране у томе међусобно сарађују, да разговарају једна с другом – да разоткрију документа која имају и да их ставе на располагање научним истраживањима. Ако се ово уради, мислим да бисмо могли доћи до тог разумног броја и наставити.

Данас ће први говорник бити Антун Милетић, директор Војног архива Југославије, који је до сада написао већи број чланака о Југославији, о духу времена. Нажалост, енглески језик господина Милетића није тако добар као наш, па бисмо стога могли имати проблема да га разумемо. Он жели да прочита свој рад на српском језику. Зато смо обезбедили да се он нађе и на пројектору. Ако сте спремни за наставак, позваћу господина Милетића да дође, и он ће излагати на српском. Ако не разумете српски, можете на платну читати оно о чему он говори.

Мр Антун Милетић
Директор, Војни архив, Југославија
Виши војни историчар
Председник Удружења за истраживање геноцида и ратних
злочина

Даме и господо, тема мог реферата је „Утврђивање броја особа убијених у концентрационом логору Јасеновац 1941-1945“. Овде се фокусирамо на број логораша које су побиле усташе Независне Државе Хрватске на основу њиховог пуног имена, датума рођења и убијања, места рођења и њихове етничке припадности насупрот укупном броју убијених. Након пола века од постојања јасеновачког логора смрти, тешко је схватити зашто је немогуће јавно признати да је он логор

смрти или документовати жртве поименично – колико је Срба, Јевреја, Рома и антифашиста других националности убијено у геноциду почињеном на само једном месту – у логору Јасеновац од августа 1941. године до краја априла 1945. године. Недавна криза и распад бивше Југославије, рат, учинили су да овај проблем постане још сложенији у смислу постављања научне основе за истраживања овог највећег губилишта у Европи и у одређивању броја људи који су тамо нестали. Бројни истраживачи и универзитетски професори, посебно историчари, нису успели да се усуде и озбиљно се лате овог проблема, те суоче са овом непознаницом. Велику улогу у томе је одиграла политизација целог проблема, као и одговорности у вези са њим.

Зашто не постоји никаква поуздана статистика о демографским и ратним губицима које је претрпело становништво бивше Југославије током Другог светског рата? Ова статистика би могла послужити као основа за утврђивање стварних губитака у логорима и посебно у концентрационом логору Јасеновац. Није да се овим проблемом нису бавили југословенски или страни научници – било да су то историчари, демографи или статистичари. Они су чак предочили неке резултате. Међутим, разлике међу њима су драстичне. На пример, што се демографских губитака тиче, они варирају од 2.000.000 до 3.250.000 – према Иву Лаху 2.073.000, Драгољубу Тасићу 2.428.000, Владимиру Стипетићу 2.200.000, Богољубу Кочовићу 1.985.000, Владимиру Жерјавићу [хрватски научник присутан на седници] 2.081.000, Младену Фригановићу 2.042.000. Што се ратних губитака тиче, процене варирају од 947.000 до 1.800.000 – Вогелник 1.814.000, Стипетић 1.700.000, Пол Мејер (Paul Meyer) и Артур Кампбел (Arthur Campbell) 1.067.000, Кочовић 1.014.000, Жерјавић 947.000 + 80.000 Југословена убијених ван Југославије.

Према званичној верзији бивше СФРЈ која је објављена 26. маја 1945. године, број ратних губитака је 1.685.000. Југословенска државна комисија задужена за утврђивање злочина почињених од стране окупаторских снага и њихових домаћих помагача је касније утврдила да број погинулих у рату иде до 1.706.000. Међутим, неколико година касније један од аутора ових процена, професор Владета Вучковић, написао је да ова цифра укључује демографске губитке и да их је у ратне губитке претворио Едвард Кардељ (политичар из Словеније који је заузимао високе положаје у СФРЈ и у својој матичној републици).

Није тешко закључити да у недостатку тачних података о демографији и ратним губицима на територији бивше СФРЈ није могуће утврдити ни број убијених у јасеновачком логору смрти. Процењени број жртава креће се између 500.000 и 1.400.000, али се генерално

верује да је у питању 700.000. Хрватска комисија (Земаљска комисија Хрватске) [крајем Другог светског рата] задужена за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача утврдила је званичну цифру од 600.000 жртава Јасеновца. Због оваквих нетачности у бројкама, досадашње процене о броју мртвих у Јасеновцу су чак и драстичније варирале – од 20.000 до 1.400.000.

Све су ово „одокативне“ тврдње које су очите да су такве и користе се само у политичке сврхе. Уопште их није тешко оспорити навођењем пуног имена и презимена убијених логораша, њиховог датума рођења и убиства, места одакле потичу, као и њихове наионалности (етничког порекла). Илустрације ради, довољно је навести само имена ликвидираних Јевреја и Рома у Јасеновцу да се дође до цифре веће од 30.000 убијених.¹

Штавише, постоје и многи спискови који су прикупљани од села до села, од града до града и по великим градовима и њиховој околини. У око 70% случајева могуће је именовати мртве уопште, и посебно оне у Јасеновцу. Ако се они уклопе у резултате које је добила Државна комисија, републичке, покрајинске, регионалне, локалне и градске комисије којима је поверен задатак утврђивања злочина почињених од стране окупатора и његових помагача у погледу броја погинулих и разарања у рату, могуће је доћи до приближног броја убијених особа.

Неколико спискова ратних жртава је начињено од краја Другог светског рата до краја 1948. године. Нов списак је направљен 1950. и поново 1952. године. Резултати ових пописа нису никада објављени. Десетог јуна 1964. године влада ФРЈ је одлучила да попис ратних жртава повери Савезном заводу за статистику. Савезни завод је обавио задатак који му је додељен и своје резултате објавио у више свезака под називом *Жртве рата 1941-1945: Резултати пописа*, у Београду, августа 1966. године. На насловној страни овог тврдо повезаног издања је касније утиснуто „строго поверљиво“. Овај попис није био доступан (уз неколико изузетака) све до 1992. године; он је стављен под ембарго с

---

¹ Од 1979. године, када сам започео своја истраживања о јасеновачком логору смрти и припремао историјски извештај о овом логору на 120 страна за потребе Института за урбано планирање Босне и Херцеговине који је требао да помогне развоју пројекта о јасеновачком стратишту Градина и подизању споменика на том месту, почео сам да прикупљам информације (презиме, очеве име, име, годину рођења и убијања, националност или етничку припадност, коментар у случају убиства детета) о логорашима убијеним у јасеновачком логору Стара Градишка. Тако списак који сам до сада начинио (за сада) укључује 17.500 Цигана и 13.055 Јевреја, што је укупно 30.555 Рома и Јевреја убијених у Јасеновцу – Стара Градишка.

образложењем да су се „у њему поткрале грешке“. Поред тога што је био погодан за политичке манипулације, овај попис је био и пун нетачности у бројкама и других (на пример, многи Роми су убележени као Срби или Хрвати, док су многи Јевреји убележени као Хрвати, па чак и као Срби). Ова компилација је могла изазвати велико негодовање и на неки начин потврдити тврдње Ватикана и његовог представника у Хрватској Фрање Кухарића, као и осталих који су минимизирали жртве концентрационог логора Јасеновац.

Ова компилација између осталог наводи да је у Јасеновцу убијено 49.874 логораша. Од тога је неких 25.000 Срба, 10.500 Јевреја, 8.000 Рома, 5.000 Хрвата и више од 1.000 особа других етничких припадности или националности. Много је примера којима се може доказати да је ова цифра изузетно мала. На пример, списак који је сачинио Завод за статистику показује да је у јасеновачком логору убијено 175 становника села Набрђе близу Ђакова (Славонија), док мој списак даје број 388; онда се наводи да је убијено 129 људи из села Уштице близу Новске уместо 152; списак за град Земун садржи имена 166 жртава, а стварни број жртава је 651; за град Мостар се у списку наводи 140, а не у ствари 288 убијених. Ово су само неки од примера, иако постоје и драстичнији примери попут оних за Босанску Дубицу и Босанску Градишку.²

Такође треба истаћи да су и полазишта других наука прихватана и напуштана и да су истраживања о броју жртава јасеновачког логора започињана, али никад и завршавана. Ово се односи на археолошка, антрополошка, педогеографска и форензичка испитивања логора који се простирало на подручју од 210 квадратних километара. У том погледу ништа није урађено од 1960. године, а и ништа озбиљно од најмање 1964. године. Након тога није било никаквих испитивања што значи да је у овој студији обухваћено само 20% од укупне површине логора. Стога, она не може послужити као основа за било какве ауторитативне закључке о броју убијених. Без планских и систематских истраживања и ископавања свих масовних гробница које су до сада откривене (више од двестотина), не може бити говора о поузданим резултатима у погледу броја људи који су убијени и покопани на јасеновачким стратиштима (Циглана, Градина, Крапје, Брочице, Јабланац, Козара, Уштице, дубичке кречане, Стара Градишка итд.).

За историчаре који трагају за објективном истином, писани документи различитих провенијенција јесу примарни извори, који укљу-

---

² За ова два подручја који обухватају 124 града и села, поименично је идентификовано 17.000 мушкараца, жена и деце као жртава Јасеновца, од којих су 16.000 били Срби.

чује резултате и других дисциплина релевантних за утврђивање броја убијених. Међутим, не сме се изгубити из вида чињеница да су усташке власти уништиле већину докумената о јасеновачком логору. Подаци које су имали о заточеницима су спаљени у два наврата (почетком 1943. године и у априлу 1945. године). Из тог разлога и због (намерног и ненамерног) немара у последњих педесет година, нисмо до сада успели да решимо овај проблем. Чак и да ови подаци нису уништени у два наврата, било би и даље тешко доћи до истине, јер су усташе имале обичај да одмах поубијају групе новопридошлих људи без њиховог регистовања у логору. Ово се нарочито односи на масовне транспорте из подручја Козаре, Славоније, Срема, неких урбаних крајева и делова усташке НДХ. Бележени су само транспорти и бројеви „Г“-вагона у којима су довођени мушкарци, жене и деца. Такође, међу хиљадама откривених докумената о Јасеновцу, само један мали део говори о томе да је неко „умро“, а камоли да је неко убијен или масакриран, итд.

Такође је добро познато да су усташе прикривале трагове својих злочина на различите начине, као што су ексхумирање и спаљивање тела, кување тела у казанима, спаљивање живих и мртвих, бацање у Саву и покопавање тела на забитим и опустошеним местима. Нажалост, после рата, када су демографи, статистичари, археолози и лекари вршили своја истраживања, архиве, посебно оне у Хрватској, нарочито у Загребу, као и оне у Босни и Херцеговини, првенствено у Сарајеву нису обавиле ништа бољи посао.

У тим архивама нису похрањени подаци из архива усташке НДХ који су се односили на концентрациони логор Јасеновац. Довољно је само да се погледају објављени прегледи – тврда издања архивског материјала и збирки у Хрватској и Босни и Херцеговини, и да се увиди да у њима нема ниједне рубрике за Јасеновац, што, такође, значи да у њима нема ниједног документа о Јасеновцу. Штавише, један део архивског материјала усташке НДХ је уништен и употребљен као сировина за производњу папира. Ово је неоспорно доказано изјавама архивара из Загреба, Сарајева и Београда. Најбољи извори за поименично идентификовање жртава геноцидних злочина у Јасеновцу јесте документација државне, републичке и покрајинске комисије за утврђивање злочина од стране окупатора и његових помагача, у комбинацији са бројним извештајима и сећањима преживелих логораша и других очевидаца.

Од значаја су, такође, и документи објављени у тврдим издањима која садрже збирке докумената, бројне монографије и сећања, затим научни радови, чланци из дневних или недељних новина. Сви су они корисни за састављање поименичних спискова жртава јасеновачког логора ако се употребе са одређеним опрезом и критичким присту-

пом. У коначној анализи, они могу допринети да се добију детаљније информације о жртвама.

До сада су, ипак, најкомплетније спискове имена направиле организације СУБНОР-а (Удружење ратних ветерана 1941–1945) и удружења логораша. Ови спискови су састављани од села до села и од града до града, тако да је њима обухваћена већина насељених места на територији тадашње усташке државе НДХ. На основу овога би се могао саставити један веома добар списак по местима одакле су мушкарци, жене и деца одвођени у јасеновачки логор Стара Градишка. У 90% случајева ово је урађено само зато што су ово били Срби, Јевреји или Роми. Из тог разлога се скорашња историја злочина геноцида не може избрисати из сећања, нарочито не сећање на овај јасеновачки логор у систему логора који се протезао на око 240 квадратних километара. Жртве су углавном били деца 25%, жене 25% и старији људи 10%, што обухвата 60% од укупног броја убијених у логору. Ове жртве, очито, ништа нису имале са партизанском герилом или комунистима. Оне, такође, нису биле повезане ни са четницима. (Ову тезу неки потенцирају у скорије време.)

Многи се питају зашто се не би веровало нацистима и усташама који су дали своје процене о броју жртава у Јасеновцу. Хитлерови генерали и званичници помињу бројеве убијених Срба у документима који су сачувани до данас. Међутим, они не кажу да се ово односи само на Јасеновац. На пример, Хитлеров генерал СС, Фрике [Frike], је 16. марта 1944. године написао да су усташе побиле између 600.000 и 700.000 Срба. Доктор Херман Нојбахер (Herman Neubacher), опуномоћеник Министарства за спољне послове Трећег рајха за југоисток, са седиштем у Београду, написао је како му је Макс Лубурић, командант логора Јасеновац, признао да је побио 225.000 Срба. Генерал Едмунд Глез фон Хорстенау (Edmund Glaise von Horstenau), опуномоћеник за Независну Државу Хрватску, прво (21. фебруара 1942. године) износи мишљење да су усташе убиле 300.000 Срба, али крајем 1944. године он у једном извештају каже да је „број закланих био три четвртине милиона“. У извештају који је датиран на 15. септембар 1942. године и којег је поднео усташа капетан (морнарице) Андрић, официр за везу са канцеларијом опуномоћеног генерала и команданта у Србији, са седиштем у Београду, наводи се следеће: „Врховни командант, пуковник Фридрих Масенбах (Friedrich Massenbach) је напао крволочност усташа према православним хришћанима (Србима) тврдећи да су до сада побиле 700.000 људи у Хрватској.“ Наравно, немачки окупатор је одлично знао шта његови савезници раде, и то му је одговарало до оне мере док усташке акције нису директно угрожавале његове економске и стратешке интересе. Без обзира на то, документи који

постоје показују то да су нацистичко–фашистички окупатори (Немачка и Италија) били изненађени чињеницом да су њихови усташки следбеници изненадили и саме њихове господаре брзином којом су „решили“ питање Јевреја и Срба у држави НДХ.

Преживели логораши у својим сведочењима 1945. године пред разним комисијама којима је поверен задатак утврђивања злочина почињених од стране окупатора и њихових помагача, кажу – Јулио Бинг: „Ја верујем да је тај број можда близу 1.500.000 људи“; Јован Живковић: „Тај број премашује милион“; Михајло Марић: „Око 1.400.000 логораша је страдало на овај или онај начин“; Милан Дуземлић: „Неких 900.000, или према извештајима о смрти било је управо 900.000 таквих жртава“; доктор Јосип Риболи: „Побијено је 40.000 Рома, 20.000 Јевреја, 20.000 Хрвата и 320.000 Срба“; доктор Недо Зец: „Убили су близу 40.000 Рома, 20.000 Јевреја, 100.000 Хрвата и Муслимана и око 650.000 Срба“; Ристо Стјепановић: „Према приближним цифрама ... процењено је да је у логору убијено до милион људи“, и Лазар Јанков, као последњи преживели логораш који је говорио о броју убијених: „Пронашао сам да је кроз књиге прошло 840.000 убијених жушкараца, жена и деце.“

Иако поштујем све ове изјаве које се односе на број жртава, ја и даље највише верујем науци у утврђивању броја убијених у јасеновачком концентрационом логору у Старој Градишки. Међутим, још увек нису исцрпљене све могућности. Поред депонованих докумената Државне комисије, постоје и документи Завода за градско планирање и тадашњег Министарства за социјалну политику Босне и Херцеговине у Сарајеву у којима се наводи 334.114 убијених особа, укључујући 40.000 деце; 115.070 несталих особа, који су највероватније завршили у јамама једних од хиљаду стратишта широм Босне и Херцеговине, и 33.000 убијених у градским и сеоским подручјима. Такође, Хрватска има индекс жртава фашистичког терора, где је пуним именом и презименом регистровано 121.991 жртава, од којих је 51.534 страдало у логорима, углавном у јасеновачком логору. Према списку који сам сам начинио, 44.000 жртава идентификованих поименично (16.300 Срба, 14.000 Рома, 5.700 Јевреја и 300 осталих) убијено је у јасеновачком логору у Старој Градишки на територији бивше Социјалистичке Републике Хрватске, а сада Републике Хрватске. Још једном морам нагласити да ово није број свих убијених пошто се ја нисам фокусирао на укупни број логораша убијених у Јасеновцу, већ на идентификовање што више жртава поименично. Дobar пример представља списак којег је саставио Драгоје Лукић, који садржи информације о месту, пуном имену и презимену, датумима рођења и убијања за 19.554 детета (12.113 српске деце, 5.312 ромске и 1.927 јеврејске деце) који су сви побијени

у јасеновачком логору Стара Градишка. Имајући у виду да сам ја у списак укључио пуна имена и презимена убијене деце, њихов број је 17.550. Мислим да након давања ове информације, никакав други доказ није потребан да би се доказало да је тамо дефинитивно извршен злочин геноцида. Друго, на основу само ове две информације, тезе које износе они који покушавају да умање бројеве жртава у логору Јасеновац постају неодрживе. Ако додамо и бројеве убијених и идентификованих пуним именом и презименом, датумом рођења и убијања, местом одакле су одведени у јасеновачки логор у Старој Градишки и по националности и вери, тј. 31.500 одведених са територије Босне и Херцеговине и 5.700 са територије садашње Југославије (Србије и Црне Горе), тврдње оних који наводе цифру од 20.000 до 40.000 морају се ревидирати да би у најмању руку одговарали оном броју који је утврђен на научним основама кроз идентификацију жртава. У сваком случају, и даље постоје бројне могућности и неискоришћени извори којима се може ревидирати цифра од 77.200³ идентификованих жртава и којима се она значајно може увећати. Не сме се, такође, изгубити из вида чињеница да је међу убијенима било и оних који су долазили са територија Словеније и Македоније.

Коначно, рекао бих и неколико речи о самом називу за концентрациони логор Јасеновац. Усташе су га називале „Усташка одбрана, команда логора Јасеновац“ или „Радна служба усташке одбране – сабирни логор III“, што је стајало на капији на улазу у централни објекат, тзв. „Циглане“ (фабрике цигле). Усташко заповедништво је бранило назив „логор“ инсистирањем на томе да они припремају неодлучне за усташку службу у Независној Држави Хрватској и присиљавају оне који се нису навикли на рад да усвоје „закон, ред и дисциплину“. Тезу о радном логору морају, такође, кориговати и они који су о томе писали тврдећи да је он био организован као „радни логор“. Њу у потпуности побијају идентикована деца убијена у јасеновачком логору Стара Градишка. Сасвим је сигурно да она ту нису довођена да би радила и да би их присиљавали да усвоје закон, ред и дисциплину. Документи показују да су их у логоре доводили само зато што су то била српска, јеврејска и ромска деца и како би их због тога поубијали. И поубијали су их. Ту су још и многи документи усташког порекла у којима се овај логор називао својим правим именом „концентрациони логор Јасеновац“. Ови документи су или објављени или су депоновани у архиве. Чак је један од највиших усташких званичника, Андрија Артуковић,

---

³ Срба – 41.936, Рома 17.500, Јевреја – 13.055, Хрвата – 3.400, муслимана – 805 и осталих – 304. По логорима, Јасеновац – 63.317 (III-Ц) и Стара Градишка – 11.883.

писао Хитлеру хвалећи се како су они на најефикаснији начин решили питање Јевреја већ почетком 1942. године. Како је то могао бити радни логор, ако су у њему почињени злочини геноцида, односно где је питање Јевреја и Рома решено њиховим убијањем и где је прибегивано једном од решења за Србе (убијању, протеривању или покрштавању у католичанство)?

Антун Милетић
Југословенски историчар
Њујорк, 30. октобар 1997. године

Др Клајн: Хвала Вам много. Не знам да ли сте могли да пратите превод. Схватио сам, неки од људи су ми говорили да им је било тешко да га прате, тако да ћу вам захваљујући свом малом разумевању српског језика дати само кратак резиме онога што је господин Антун Милетић рекао. Оно о чему је он у основи говорио јесте да су бројеви жртава које дају различити извори нетачни, а да је до тачног извора могуће доћи уз помоћ истраживања на различитим нивоима, помоћу статистике, демографије, увидом у статистику о људима који су депортовани из различитих села и градова, такође, ексхумацијом гробница убијених људи и, даље, да се до реалнијих цифара може доћи на основу докумената које поседују различите државне власти и Србије и Хрватске, и он, наравно, не прихвата бројке које даје председник Туђман, као ни неке од преувеличаних бројки које дају други извори. Он је сам дошао до закључка, и до тога је дошао на основу истраживања и на основу прикупљених имена – већ негде око 77.000 познатих. То не значи да је ово коначан број жртава.

Жртва има много, много више. Међутим, ово је почетак. Он је, такође, говорио и о називу овог логора који су дале усташе, тј. да је то био радни логор основан да би се у њега смештали људи који ће тамо радити и које ће научити дисциплини; међутим, према подацима многих немачких и локалних извора, сасвим је очито да је он чак и у то време називан концентрационим логором и да је једина сврха ових логора у Јасеновцу и другде била да се у њима убијају људи – Срби, Цигани и Јевреји.

Ово је онако како сам ја схватио. Не знам колико сам био тачан, али ће они који знају српски боље од мене моћи да ме исправе касније. [неразговоран коментар из публике] Да, наравно. Немачки извори, такође.

Морам да поменем да је господин Милетић виши војни историчар у Министарству и председник Удружења за геноцид и ратне злочине у Србији.

Наш следећи говорник ће говорити, надам се, на енглеском и изложити другачије виђење, са хрватске стране. Тај говорник је Владимир Жерјавић из Хрватског института за историју у Загребу. Господин Жерјавић је добро позната особа на подручју истраживања. У великој мери је укључен у послове и истраживања Уједињених нација на различитим нивоима, и не само то, него ради и на овом питању, такође. Он ће представити свој рад. Видећемо да ли се он подудара са оним што су господин Милетић и доктор Булајић рекли.

Владимир Жерјавић
Хрватски институт за историју, Загреб

Желим прво да поздравим све учеснике. А нарочито бих желео да захвалим господину Клајну што је приредио ову конференцију, у организацији директора Универзитета, и што ми је дао прилику да говорим о важним питањима у вези са функционисањем концентрационог логора Јасеновац током свог постојања у тзв. Независној Држави Хрватској, коју су створили фашисти из Италије и Немачке са жељом да владају не само Европом, него да господаре и целим светом. Дозволите да вас подсетим на напоре које је Немачка предузимала не би ли освојила северну Африку, Италију, Етиопију, Сомалију и источни Јапан, источну Азију. Срећом, ово се није догодило, захваљујући Западној алијанси, али и отпору који је створен на територији предратне Југославије, нарочито на територији Независне Државе Хрватске, у којој је већина људи била незадовољна владавином усташа. Ово незадовољство је ослабило владу и омогућило народноослободилачком покрету да коначно победи окупаторе, њихове сараднике и помагаче. Не сме се заборавити да су два партизанска борца од лета 1941. до пролећа 1944. године, када је Западна алијанса одлучила да подржи Тита – у гардероби, лековима и другим важним материјалима као и у информацијама о покретима окупатора, припадала тајној организацији са центром у Загребу и са десет хиљада веза, укључујући и мене, без које отпор не би издржао. Муниципална је већином долазила од домобрана, као што је посведочио ослобођени српски заточеник логора Јасеновац у канцеларији Недићевог Комесаријата [за избеглице] у Београду. Један од њих, Радко Корњајић, је између осталог изјавио: „Морам нарочито подвући разлику између редовне војске и усташа, између којих би се често дешавао отворен сукоб. Док су усташе бескрупулозно вршиле насиља над Србима, домобрани су се према Србима односили хумано, избегавали војне сукобе колико год је то било могуће и у ствари нас директно помагали.“ Било је око 37.000 усташа

и око 200.000 редовне војске. Познато је да ниједан војник редовне војске није био ангажован у логорима, па чак ни у затворима. Пре су и сами постајали заточеници логора, због непослушности. А према њима су се усташе опходиле још окрутније, јер су их сматрале издајницима. Такође је познато да су 1942. године, а нарочито након капитулације Италије септембра 1943. године, читаве бригаде домобрана заједно са муницијом приступале партизанским снагама. Ово је помогло партизанима да ослободе велике делове територије и организују своја водећа тела. Ово се треба рећи да би се боље разумела ситуација на територији тзв. Независне Државе Хрватске, државе која нимало није била независна, већ подређена машина окупатора. Усташе су увеле фашистички режим са целим системом, укључујући и онај у концентрационом логору, онако како је раније учињено и у Немачкој, Аустрији и нарочито у Пољској. Највећи број логора је у Независној Држави Хрватској затворен већ 1942. и 1943. године, али је најгори и највећи – Јасеновац остао у функцији све до 2. маја 1945. године. Други највећи логор је Стара Градишка и Лепоглава, који је такође функционисао до ослобођења 8. маја 1945. године.

Сумње у вези са укупним губицима. Број од 1.706.000 изгубљених живота у Другом светском рату је 1946. године поднет од стране југословенске владе Међународној комисији за ратне одштете у Паризу и чуван у државној власти. Због тога су демографи рачунали само демографске губитке. Тиме се отворила могућност разним писцима, дипломатама као што је Дедијер и војним официрима као што је генерал Велимир Терзић да спекулишу о томе где је током четворогодишњег рата побијено толико много људи – највећа концентрација је пала на највећи логор – Јасеновац. Ове спекулације су ишле од 350.000, 500.000 и 700.000 до чак 1.000.000 убијених у овом логору.

Када сам се 1982. године вратио у земљу након двадесет година рада у иностранству и пензионисања из заједничке службе у седамдесетој години старости, био сам шокиран великим разликама међу разним ауторима и тиме што није обављена никаква прописна истрага одређених докумената, јер је очито да су тако велике разлике немогуће ако се користи исправна документација. Пошто су политичке тензије расле, званичници у администрацији и заводима за статистику се нису усуђивали да прихвате или предузму било какав посао у вези са овим питањима. Након што је доктор Фрањо Туђман као директор Института за историју радничког покрета Хрватске оптужен за откривање званичних података о попису становништва из 1964. године, одлучио сам да сам обавим истрагу пошто нисам био у званичној служби. Након три године истраживања дошао сам до резултата до којих је, како сам касније сазнао, дошао и доктор Богољуб Кочовић, српски емигрант,

који су објављени у Лондону 1985. године. Његови и моји резултати се разликују у хиљадама и јесу следећи. Укупни демографски губици: Кочовић – 1.985.000; ја – 2.022.000. Два броја демографских губитака, што значи смањивање броја њихових и повећање укупног броја: Кочовић – 333.000; ја – 326.000. Емиграција: Кочовић – 638.000; ја – 669.000. Животи изгубљени у Другом светском рату: Кочовић – 1.014.000; ја – 1.027.000. Обе студије су засноване на званичним подацима које је објавио Савезни завод за статистику и који прате промене у становништву Југославије од пописа становништва из 1921. године до 1939. године. А после рата се наставља поново од 1947. године до првог послератног пописа становништва 15. марта 1948. године. Овај попис из 1948. године је дао број становништва који је преживео рат, и ако се само ови други узму у обзир, могу се добити адекватни подаци о броју изгубљених живота. Ово значи да би подаци поднети Међународном комисији за ратне одштете 1946. године могли бити само претпоставке, а не права и прихватљива цифра о жртвама рата.

Верификација статистичког приступа. Током овог истраживања, у институцијама, архивама и библиотекама пронашао сам многе публикације које описују ратну ситуацију и податке о броју убијених особа. У многим од њих се налазе и имена тих особа, места рођења, места на којима су и на који начин изгубиле животе. Почео сам да прикупљам ове податке и пронашао их за републику Хрватску и за све општине, за Босну и Херцеговину, за највећа места злочина – Козару, и она у којима су се десили највећи окршаји, и за друге републике и покрајине. У мојој књизи, коју сам донео и овде, наведено је 140 монографија. У њој је постигнут верификован статистички метод. Тиме сам још више био убеђен да су укупни губици у целој предратној Југославији одиста били 1.027.000. Према овим подацима, губици по категоријама за Југославију су били: 237.000 војника, 501.000 цивилних жртава, од којих је око 285.000 било у селима, јер су нека села одвођена по четири до пет пута од стране усташа, партизана итд.; 216.000 у логорима, јамама и затворима и 209.000 квислиншких сарадника. Укупно – 947.000 изгубљених живота у земљи и 80.000 у иностранству, углавном у логорима.

Студије других демографа. Прво морам поменути Ивана Лаха који је потврдио демографске прорачуне губитака Лева Тасића и Долфеа Вогелника и који је за период од 1941. до 1948. године, углавном за ратни период, применио стопу раста становништва између 1.5% до 2.13% годишње, док је регистрована стопа раста од 1931. године била у паду, а у 1939. години достигла само једну десетину процента. Демографски губици по Ивану Лаху износе 1.863.000, по Тасићу – 2.200.000; Вогелнику – 2.654.000 доња верзија и горња –

3.007.000, сви за предратну територију Југославије. Овде морам поминути изјаву доктора Драгутина Групкивића, директора Завода за статистику у Београду, коју је дао приликом отварања Музеја и која је ексклузивно објављена у „Политикином свету“ 1. априла 1990. године, да су на основу извршене експертизе прорачуна демографских губитака у ратној Југославији они између 1.750.000 и 2.000.000. Ово је цифра коју је, мислим, дао и садашњи директор Завода за статистику у Београду и која је једнака цифри Ивана Лаха. Ово, колико да је аутентично, подразумева да изгубљених живота мора бити за милион мање, јер се од демографских губитака мора одбити 650 емиграната (од њих 450 Немаца), пад у [нејасно] у стопи смртности, због ратног сукоба 350. Доктор Булајић је том приликом захвалио доктору Групкивићу на његовом доприносу у проналажењу начина за бројање ратних губитака или животних губитака. Морао бих сада упитати доктора Булајића зашто није упутио протест и доктору Групкивићу, када је мени говорио да чиним злочин тиме што износим цифру од 1.027.000, а она је према доктору Групкивићу још и мања ако он има демографске губитке од 1.875.000. Морам овде да, такође, поменем и да су искусни амерички демографи, Пол Мејер и Артур Кампбел, приликом проучавања становништва Југославије (Биро за попис становништва у Вашингтону, Дистрикт Колумбија, објављено 1954. године) израчунали 1.067.000 изгубљених живота. Даље, доктор Булајић добро зна да су доктор Вогелник и доктор Кадац починили превару. Знајући за резултате доктора Владете Вуковића, израчунате 1947. године, а у питању је 1.700.000 демографских губитака, они су их пријавили Париској комисији за ратне одштете као стварне животне губитке. Доктор Булајић прихвата само прорачун доктора Вогелника, јер тај погрешан број демографских губитака може довести до броја животних губитака између 1.700.000 и 2.000.000, а онда до 1.000.000 убијених у логору Јасеновац. С друге стране, за 597.000 жртава у предратној Југославији, регистрованих пописом жртава у 1964. години, које је обављено не само на захтев југословенске, већ и немачке владе, наводи се да оне представљају само 59% стварних губитака. Прихватајући овакву причу да би губици могли износити око 1.000.000, ако је ових 597.000 59%, онда су укупни губици 1.000.000. Овај попис је регистровао 49.875 особа убијених у Јасеновцу и 9.578 у Старој Градишки. Али према мојој истрази о Јасеновцу, губици су између 48.000 и 52.000 Срба, 30.000 Јевреја, 12.000 Хрвата, 10.000 Цигана – укупно 85.000, и 28.000 у другим логорима, јамама и затворима. Тако ја имам 113.000 убијених, 1.000 особа више од пописа из 1964. године. Дакле, ја нисам веровао подацима овог пописа, обављеног двадесет година након рата, јер се не може очекивати да се тако добију комплетни подаци. А опет,

да ли ико верује да би нови попис обављен педесет три године након рата могао дати комплетније податке?

Године 1989. имао сам три суочавања са доктором Булајићем. Једном у Београду, у једној телевизијској емисији, када је доктор Живановић, као члан археолошког тима који је 1964. године вршио ископавања у Градини, изјавио да су три археолога израчунала да тамо има 700.000 тела. Међутим, доктор Ива Бродар, члан тима из Љубљане, који је у међувремену умро, писмено је изјавио да никакви прорачуни нису вршени, јер су пронашли само 284 костура у седам гробница које су претходно одабране као оне које највише обећавају када је откривање већег броја жртава у питању. Дакле, ово је била лажна изјава доктора Живановића и ово је било непоштено за једног стручњака. Са доктором Булајићем сам се срео и на једном скупу научника и антифашиста у Вилницу у музеју Јасеновац и поново у Јеврејској заједници Вилниц и Загребу, које су организовали председник Јеврејског удружења у Загребу, Славко Голдштајн, и заједница, и он је био издавач моје прве књиге. И сада, након осам година видим да доктор Булајић и даље покушава да пронађе својих изгубљених 700.000 жртава које у ствари никада нису ни постојале.

Желим да вас обавестим и о својој преписци са Јад вашимом у Јерусалиму у вези са жртвама Јасеновца. Послао сам им писмо Барбаре Тамил, извршног директора канадског Јад вашема, од 22. августа 1991. године, које је упућено овим српским пријатељима: „Канадско друштво за Јад вашим које представља Јад вашим у Јерусалиму и Центар холокауста прикључује вам се у инсистирању да хрватска влада у Загребу одговори на забринутост и страх јаке милионске српске мањине у Хрватској од новог таласа насиља, сличног оном који се десио током Другог светског рата. Тада је страдало више од милион Срба и Јевреја из Независне Државе Хрватске. Јад вашим поседује на хиљаде докумената који потврђују ову чињеницу. Време је да хрватска влада призна геноцид и да се извини због злочина почињених пре четрдесет пет година.“

Одговор из Јерусалима, потписан од стране потпредседника, господина Раувена Дафнија, који је стигао у писму од 17. маја 1993. године адресираног на мене, гласило је: „Био сам шокиран Вашим писмом и нарочито копијом писма госпође Барбаре Тамил. Када је у питању број Срба које су убиле усташе у Другом светском рату, госпођа Тамил није имала никакво право да напише ово писмо без претходног консултовања са нама. Уверавам Вас да садржај овог писма изражава њено лично мишљење и ни у ком случају не представља Јад вашим. Пре свега, ја могу категорички да изјавим да Јад вашим нема

ниједан документ који потврђује убиство милион Срба у Независној Држави Хрватској.“

Према попису из 1931. године, према Независној Држави Хрватској данас и Босна и Срем [излагање господина Жерјавића се не чује скоро два минута због техничких проблема на конференцији] питам доктора Булајића ... када он не прихвата експертизу статистичког приступа који се свуда користи као основа за демографска испитивања. А ни антрополошка ископавања нису донела довољан доказ о особама које су тамо убијене. По мом мишљењу, до сада има довољно документације која доказује да нема више од 1.000.000 изгубљених живота на предратној територији Југославије и да нема више од 50.000 Срба убијених у Јасеновцу, а у другим логорима, јамама и затворима 28.000 изгубљених живота, поред 35.000 Хрвата, Цигана и Јевреја. 60.000 Срба су убили Немци у Италији у великој офанзиви. Ту је и неколико великих офанзива у којима су коришћене транс-бомбе, топови итд. 33.000 је убијено у окршајима партизана и усташа, а 25 је умрло од тифуса.

Нико не може да порекне или оправда ужасе почињене током рата од стране усташа, као ни ја. Али треба рећи да је већина оних који су били криви кажњена одмах после рата, не само појединачним поступцима, већ и кроз масовне ликвидације њих око 50.000 на словеначко-аустријској граници, а касније у тзв. Маршу смрти и многих невиних који нису желели да живе под комунистичким режимом.

У рату 1991-1995. године хрватске снаге нису учиниле никакво оскврнуће или разарање музеја у Градини, као што је то тврдио доктор Булајић. Спомен-подручје на хрватској страни није уништено. Оно је законом заштићено, под посебном надлежности и биће комплетирано материјалом похрањеним у архивама Хрватске са пописа жртава из 1946. и 1964. године и другим дупликатима овог музеја, али се изложбе морају вратити из Босне. Српски емигранти су написали да су Кочовић и Мае историјске књиге Срба који су напустили Хрватску и антифашисте [неразговорно] Јеврејске заједнице Хрватске и Јад вашем који су прихватили моје резултате. Мислим да ће се доктор Булајић коначно сложити са њима. Дакле, по мом мишљењу, не постоји више ниједна мрачна тајна у холокаусту од 1941. до 1945. године у бившој Југославији и због тога нема ни разлога за даља истраживања.

Моја књига *Губици становништва Југославије у Другом светском рату*, као и друга *Вероватан број убијених у Јасеновцу* су изложене овде, па заинтересовани могу сами просудити о тачности података који су у њима садржани. Хвала вам много.

Питање из публике: Извините. Тешко је било разумети колики је према Вашем истраживању укупан број људи који су убијени у Јасеновцу. Да ли бисте могли поновити?

Г. Жерјавић: 85.000 – од тога 50.000 Срба, 13.000 Јевреја, 12.000 Хрвата, 10.000 Цигана.

Из публике: Хвала.

Г. Жерјавић: И 28.000 у другим логорима, што је 113.000 Срба убијених 322[?] у Независној Држави Хрватској. Али они су углавном побијени по селима, не у логорима.

Др Клајн: Касније ћете имати прилику да постављате питања. Могли сте видети колико сам био свестан онога што се овде дешава. Ја нисам знао шта ће господин Жерјавић говорити, или остали. Али сам их некако ставио заједно на исти панел и видите у чему је проблем. Шта можете урадити са статистиком и како је морате тумачити. Мислим да се извесне ствари могу веома објективно утврдити на темељу онога што је господин Жерјавић споменуо. Можемо организовати једну групу која би отпутовала у Јасеновац и видела шта се тамо дешава, шта се до сада дешавало. Дакле, ако хрватска влада жели да нас позове, ми ћемо моћи да одемо тамо и погледамо.

Не стављам се ни на чију страну. Не кажем да су их они уништили, они их нису уништили. Али говорим да ми желимо и да смо спремни да одемо и то погледамо. Наш следећи говорник је доктор Милан Булајић, о ком је господин Жерјавић говорио у добром делу свог излагања. И он ће морати да се брани или да само да своју верзију онога шта се догодило. А видећемо и шта ће други људи рећи, шта дискусије, какве ће реакције бити и каква питања. Тако ћемо можда добити јаснију слику. Јасно је да нам је господин Жерјавић већ дао другачију цифру од оне коју смо имали пре – 85.000 за Јасеновац, плус други. Добићемо јаснију представу. Како ви то оцењујете?

Питање из публике: Нисам га чуо да је рекао да ових 85.000 смрти сматра чином геноцида. Да ли он то сматра?

Др Клајн: Добро. Мислим да то питање можете поставити када почнемо сесију са питањима. У реду? Мислим да је он сасвим јасно рекао колико је жртава – 85.000. Разматрао их је по категоријама. Да ли ви то прихватате или не друго је питање, али ово је оно што је он представио. То сигурно није она цифра за коју смо ми чули нити она

која кружи да су је Хрвати, а сигурно је да ју је председник Туђман знатно умањио, умањили на 20.000 или 30.000. Дакле, имамо другачију верзију из хрватских извора.

Доктор Булајић је директор Музеја жртава геноцида у Београду. Он је обавио изузетан посао у скупљању докумената, архивског материјала и предмета у вези са оним што се дешавало у овом логору. А ја претпостављам да се они могу поново проверити, да су прави и оригинални. Доктор Булајић ће говорити о распршивању јасеновачког мита. Сигуран сам да ће вам он дати статистичке податке који ће подржати његову тезу. Доктор Булајић.

Др Булајић: Хвала, докторе Клајн. Мораћу да се одбраним, мораћу да представим свој позицију.

Др Клајн: Није потребно да се браните.

Др Булајић: Прозван сам најмање десет пута и ја то морам да урадим.

Др Клајн: Па, Ви сте познат човек. [Булајић се смеје.]

Др Милан Булајић **Директор, Музеј жртава геноцида, Београд**

Хвала вам. Па, представљен сам као директор Музеја жртава геноцида у Југославији. Наша визија је Јад вашем у Јерусалиму. Наша визија је Музеј холокауста САД у Вашингтону. Наша визија је Музеј јеврејске баштине и помена холокаусту у Њујорку. Захваљујући доктору Клајну, сарађујемо са Центром за проучавање холокауста у Кингзбороу. Тако се налазимо у групи која покушава да утврди истину и ништа више до истину.

Наш највећи и најзначајнији пројекат јесу ратни злочини 1941-1945. Разлог за то је веома једноставан: попис становништва на којем доктор Туђман заснива свој јасеновачки мит је 597.000; 597.000 – велика цифра, која није само јасеновачки мит нити мит уопште, јер је цифра коју признаје Међународна комисија за ратне злочине у Другом светском рату 1.706.000. Дакле, као што је рекао доктор Клајн, то не може бити. Ми се не можемо ценкати да ли је то 600.000 или 1.700.000.

Моја политичка партија је истина. Моја вера је истина. И оно што ми заиста радимо и оно за шта сам ја веома захвалан јесте – ова

Прва међународна конференција на којој ће се утврђивати истина и чињенице.

Доктор Туђман се у својој књизи *Беспућа дипломатске историје* осврће на мене. У ствари, на моју књигу – четвортомну књигу о усташком злочину геноцида – на суђењу Андрији Артуковићу 1986. године. Туђман наводи: „На крају своје књиге, у делу који је насловљен 'уместо закључка',“ – он цитира Милана Булајића – „он упућује позив на дијалог и да се утврди историјска истина. И Булајић их позива на дијалог са циљем да се утврди људска и божја истина, како не бисмо видели остварење Јовановог предвиђања да ће доћи време када ће људи који вас убијају мислити да су то радили у служби бога.“ Ово је по Туђману „Булајићева последња реченица, а Булајић се и данас држи овог смешног дијалога.“ Ја заиста жалим што данас доктор Туђман није овде, јер оно о чему ми данас дискутујемо јесу – *Беспућа повијесне збиљности*, а суштина, централно, *стожерно питање* јесте јасеновачки мит. Дакле, било би веома добро суочити доктора Туђмана са његовим аргументом и нашим контрааргументом, уз дужно поштовање овој особи. Заправо, када је 1989. године објављена његова прва књига – *Беспућа дипломатске историје*, ја сам био међу првима који је дао коментар на њу и три пута сам позвао доктора Фрању Туђмана на јавни дијалог (четврти пут је било ове године), али никада нисмо дошли до тога. Петог септембра ове године у Музеју сам примио представника хрватске амбасаде у Београду, Александра Скандоровића. Изнео сам предлог да у процесу нормализације односа између Савезне Републике Југославије и Републике Хрватске успоставимо сарадњу у утврђивању истине о Јасеновцу. Ја се заиста слажем са доктором Туђманом да је ово централно, *стожерно питање* у српскохрватским односима. И ја дубоко у срцу верујем да без утврђивања истине о ратним злочинима, а нарочито о злочинима геноцида, најтежим злочинима против човечности и међународног права над Србима, Јеврејима, Циганима и антифашистима у Југославији, нема ни наде за добре односе између Срба и Хрвата. Са чињеницама које се крећу између 597.000, односно 20.000 за Јасеновац по Туђману, и 500.000 до 600.000 према другим изворима, може се манипулисати и Хрватима и Србима. Једино ћемо онда када установимо праву истину и потом утврдимо ко сноси одговорност за то моћи да видимо право пријатељство. Једну ствар бих желео да кажем на самом почетку – да Милан Булајић никад, баш никад није рекао да су Хрвати геноцидан народ. Никад! Ја имам много пријатеља међу Хрватима, многе колеге. И инжињера Жерјавића сматрам пријатељем. Он је поменуо велики број наших дијалога, дискусија, јавних дискусија. Ми се разликујемо, а надам се, као што се и он нада, да ћемо се једног дана моћи боље

разумети. Дакле, шта год да сам рекао у вези са књигом доктора Туђмана – *Беспућа повијесне збиљности*, у његовом јасеновачком миту ја веома подржавам његов позив да се утврде чињенице о Јасеновцу. И то је разлог што ми већ годинама подржавамо иницијативу коју сам изнео на Петој међународној конференцији о холокаусту у Јерусалиму 30. децембра, којом је председавао доктор Клајн, да се оформи међународна комисија стручњака, понављам – међународна комисија стручњака која би објективно утврдила истину и да Булајић, Жерјавић и свако ко има документа може да јој презентује ове чињенице. Нека их ти међународни стручници прегледају и из њих открију истину. Мислим да је то је једини начин на који ово можемо урадити.

Мој рад је прилично дугачак. Али пре тога морам да кажем да сам захвалан, да веома много ценим то што се господин Владимир Жерјавић појавио овде и изложио своје мишљење. Он цитира једног мог пријатеља и земљака из Црне Горе, господина Групковића, генералног директора Савезног завода за статистику, и зашто, ако не верујем господину Жерјавићу, зашто не бих веровао свом пријатељу Групковићу? Па, господине Жерјавићу, моја уверења нису заснована на пријатељству или особи. Моја уверења су заснован на мојим закључцима након дугог и темељног истраживања о овом проблему. И основни приступ и основни одговор на Ваше питање је овај. На првом месту, попис становништва у Југославији 1930. године, према овом компетентном међународном експерту, није професионално обављен на европском нивоу. Група демографа са америчког универзитета Принстон, који је компетентан универзитет, сматра да су југословенски предратни демографски подаци толико нетачни да би се они прво морали кориговати пре него што се почну употребљавати за неке прорачуне. Југословенски демографи сматрају да су огромне грешке у демографским проценама могуће учињене због некомплетних података о емиграцији становништва, о пријави смрти, или рођења, или расе. Од пресудног значаја је и чињеница да због нацистичко-фашистичке агресије и распада прве југословенске државе, Краљевине Југославије, 1941. године наредни десетогодишњи попис становништва није обављен, као што је требало. Из тада званично необјашњених разлога, током првог послератног општег пописа становништва у Југославији ниједан податак о жртава рата 1941-1945. године није забележен. Због тога је једина аутентична методологија за утврђивање истине прављење списка жртава рата, идентификованих именом и презименом и свим другим подацима потребним за идентификацију, дакле на исти начин као што је обављао и још увек обавља Јад вашем. Ово је искуство које ми учимо. Ово је искуство које ми сада користимо. И то је онај резултат, оно што је до сада утврдио Музеј жртава геноцида и оно

што ћу ја данас овде на Општинском колеџу Кингзборо представити по први пут. Дакле, ово је разлог, господине Жерјавићу, због којег ја доводим у питање не само Ваше демографске процене, већ и *све* демографске процене. Не верујем да постоји чврста основа за утврђивање броја ратних жртава, броја жртава геноцида, још мање броја жртава логора Јасеновац. Ово је прва и најважнија ствар која доводи до разлика између нас. Друго, поменули сте да Булајић још увек заговара да је било 700.000 жртава Јасеновца. Никад! Никада Булајић ништа није поменуо! Ја помињем само цифру до које сам дошао поименичним идентификовањем жртава. Ја наводим, али наводим – само цитирам – извештај хрватске Државне комисије за ратне злочине који је званично поднет Међународној комисији за ратне злочине 1946. године, у којем постоје резултати, у којем постоје многи сведоци, не тако мали број њих као што их имамо овде. Они су сведочили о овим ужасним злочинима у логору Јасеновац.

Господин Жерјавић је, такође, питао и цитирао изворе из Јад вашема. Па, ово овде је писмо из Јад вашема, писмо датирано на Јерусалим, 26. мај 1996. године и адресирано на доктора Фрању Туђмана, председника Републике Хрватске, Загреб, којег су потписали Авнер Шалев, председник Директоријума Јад вашема, и доктор Јосеф Бург, председник Међународног савета. А они овде кажу: „У 1941. години у Хрватској је живело око 40.000 Јевреја. Близу 25.000 Јевреја су у концентрационом логору и логору истребљења Јасеновац убиле хрватске УСТАШЕ под Антом Павелићем у оквиру великог плана нацистичке Немачке о уништењу јеврејског народа.“ Ово је копија коју сам добио у Јад вашему када сам био тамо у посети.

А у вези са питањем величине Јасеновца. Па, Булајић говори о систему усташких логора смрти Јасеновац. Јасеновац је био само један од осам великих логора. И ја бих желео да подсетим господина Жерјавића, кад је поменуо да смо били заједно у Јасеновцу дискутујући о броју жртава Јасеновца, да је на улазу у Јасеновац стајао – систем усташких логора смрти који покрива подручје од 240 квадратних километара. Тада је то била Савезна Република Хрватска, и он је био тамо и нико није реаговао на ове цифре. Сада, након тога, када смо покушали да измеримо и пронађемо нове масовне гробнице у областима система логора Јасеновац, ја сам проширио број говорећи да је у питању подручје од 210 до 240 квадратних километара. И то је подручје које се протеже од Старе Градишке, Јасеновца, дуж пута смрти поред Саве, до Костајнице, Кречана и тако даље. Дакле, ови су, мислим, основни – али доћи ћемо до њих касније. Постоји много питања, али ја морам говорити о томе шта ја мислим. О историји, о ревизији историје, која је представљена у *Беснућима повијесне збиљности*, о антифаши-

стичком покрету у Хрватској, па, ја бих могао окренути капу и рећи вам да сам се са тринаест година прикључио партизанском покрету отпора, буквално у кратким панталонама. А ја нисам припадао никаквој идеологији, ниједној партији. Ја сам био само један мали невини дечак са пушком у партизанској војсци који је видео то што је видео. Дакле, ја знам каква је била ситуација. Ако говоримо о покрету отпора у Хрватској у 1941. години, можемо напустити хрватске изворе и критике из Комунистичке партије Хрватске. Ако говоримо о покрету отпора у Хрватској, морамо мислити о томе шта се дешавало до 1943. године и шта се дешавало после 1943. године – капитулација Италије и када је Хрватска заиста спашавала себе и полако, захваљујући Србима из отпора из Хрватске, спасла се и стала на страну Савезника. То је истина, али је то и друга тема. Ово је заиста изашло из контекста, али сам само желео да напоменем да ми морамо утврдити одређену историјску стварност.

Доктор Фрањо Туђман, генерал и председник Републике Хрватске. Дакле, он је неко, као и његова реч, и то је разлог што веома жалим што он није овде. Његова књига је објављена на немачком језику. Објављена су и енглеска и америчка издања ове његове књиге. Али књига је променила свој наслов. Она више није *Беснућа повијесне збиљности*. Сада је *Ужаси рата (The Horrors of War)*. А то је сасвим различито. И ако упоредите немачко и америчко издање, увидећете да је из њих изостављено све оно што је о антисемитизму. Све! Све оно о чему се у њој говори јесте о јасеновачком миту. Он се извинио Јеврејима. Он се није извинио Србима. Он се није извинио Циганима. Није се извинио ни стотинама и стотинама, хиљадама и хиљадама антифашиста који су тамо побијени. Дакле, ово је важна ствар за дискусију – шта он заиста мисли о овом питању.

Главни предмет те књиге је геноцид као историјска потреба. Он развија „филозофију злодела“ или оправданост геноцида. И цитирам: „Прво, у историји су увек постојали покушаји да се осмисли ’коначно решење’ за стране и непожељне расно-етничке или верске групе кроз протеривања, истребљења и преобраћања у ’праву веру’.“ Друго, постоје многи примери који показују да су се овакви злочини, који би се и по њиховим размерама и по њиховим различитостима могли дефинисати као геноцид, много чешће дешавали након што су ратови били завршени пре него у самим ратовима, јер су победници тада могли радити шта им је воља, за разлику од ратних периода у којима су ограничења била неопходна због неизвесности у исходу сукоба. Треће, сасвим су узалудни покушаји утврђивања манифестација свих од само неких врста геноцидног понашања у само једном историјском сегменту времена. Наиме, геноцидно понашање је од памтивека постојало у

једном или другом облику са истим основним резултатом с обзиром на место и време и без обзира на све различитости у његовим манифестацијама и размерама. И четврто, свако филозофирање се удаљава од ствари и нема никакве циљеве, можда само за неке људе или расно-етничке заједнице или само за неке културне и цивилизацијске сфере и друштвено-револуционарне покрете.

Како би доказао своју тезу о геноциду као природној појави у преузимању власти у људском друштву, Туђман се служи примерима „првог изабраног народа“, Јевреја, цитирајући Библију „да је закон одмазде од давнина био легализован, да закон ’јачи је у праву’ ослобађа од греха сваку окрутност у уништавању нечијег оправданог противника. И сам јеврејски бог Јехова препоручује да се библијски народ Моаба збрише са лица земље и да се цвет његове младости сасече у покољу.“ Пошто истребљење страног, непријатељског и побуњеничког народа није једноставан и лак посао, Јехова ће издати и инструкције: „Једну трећину запалите у пламену у центру града ... једну трећину мачем сасеците по целом граду; једну трећину распршите по ветру“, тј. прогнајте их, а он ће, такође, „на њих пустити глад и прождрљиве звери“ (Езек, 5:2–17).

Зар ово не подсећа на инструкције усташког лидера, доктора Мила Будака: Једну трећину побити, једну трећину прогнати, једну трећину покрстити у католике. Ово је, у ствари, оправдање злочина геноцида и основе за антисемитизам. Туђман је, такође, измислио и болест жртава геноцида – посебно Јевреји и православни Срби болују од „жртвоманије“. „Они су у огромној мери увећали број жртава: Јевреја до 6.000.000, иако их је, у ствари, (према Туђману) убијено само 1.000.000; Срба – 1.700.000, иако их је убијено неколико хиљада.“

На таквој основи Туђман покушава да докаже постојање јасеновачког мита као једног од централних историјских питања, за који је Мира Марковић, добровољно истражујући, установила да се он помиње најмање 105 пута на 480 страна ове књиге. А мит није нешто што се мрзи, него долази из маште, из измишљања. Дакле, и логор Јасеновац је нешто што је измишљено, погрешно, нешто што је преувеличано. Да би се, цитирам: „открила апсурдност ове тврдње, да је само у Јасеновцу побијено 700.000 до 800.000 људи, ја сам рекао одговорним људима да би ово значило да су убиства и мучења морала бити вршена над 500 људи дневно, 600 ако се изузму празници, или 20 до 30 људи у једном сату – процена која је често далеко важнија од могућег укупног броја жртава Југославије у Другом светском рату“, закључује Туђман. Туђман тврди да је у оквиру интерпретације најважнијег и најконтроверзнијег питања модерне историје, посебно место дато миту о жртвама Јасеновца. А то је зато што коначно постоји и покушај да се овај мит и

научно подржи теоријом о геноцидној природи сваке врсте хрваства, која је почела од Штросмајера, југославизма, у Радићевом конфедерализму Титовом изненадном утемељењу једнакости, која не изражава безнађе већ у најмању руку дубоку кризу историјског смисла. Актуализација проблема жртава рата, искључиво у смислу постепеног увећавања већ преувеличаног броја жртава логора Јасеновац, према Туђману, „је несумњива; са циљем да се јасеновачком миту дода више, да би му се приписала одређена важност у хрватско-српским односима у периоду окупације и револуције. Увећавањем већ преувеличаног броја убијених Срба, да би се створила полазна основа за наводни научни асортиман читаве модерне заједничке историје. Са очитим циљем да се утврди да до сада посебну одговорност сноси хрватски народ.“ То је оно што сам рекао на самом почетку – не постоји ништа, баш ништа што је усмерено против хрватског народа. Туђман поставља питање: „Зар не би било сврсисходније да се расветљавање рата, нездравог, који је затровао односе међу народима и који је неприхватљив за сваког човека добре воље, препусти научном истраживању и покажу резултати тако што ће се овај историјски проблем третирати као и сваки други?“ То је оно што ми овде управо и радимо. „Ми живимо у ери у којој се таква ствар не би могла спречити. Немојте онда описивати ужасе, вриску, тражећи да се њихова истина и њихова погрешност коначно студира на монографски начин.“

Ми смо управо због тога овде. Зашто је ово толико важно? Један од сведока – ја сам присуствовао Артуковићевом суђењу у Лос Анђелесу (Андрији Артуковићу у Федералном суду Лос Анђелеса) – доктор Иво Омрчанин, некадашњи опуномоћени министар усташке Хрватске у нацистичкој Немачкој и касније професор права на Колеџу велике Госпојине (The Assumption College) у Ворчестеру, Масачусетс, је 1990. године у Загребу између осталог изјавио: „Усташки логор Јасеновац је кривотворина. То ништа није аутентично. Он је измишљен да би нас оклеветао, али ништа од тога није оригинално. И ти филмови, које су направили људи због свог интереса; сетите се да су Јевреји, кад су са благом побегли из Мађарске, пронашли овај Холивуд.“ Јевреји су, према доктору Иву Омрчанину, направили Холивуд од Јасеновца.

Усташа, доктор Иво Омрчанин, пензионисани амерички професор филозофије права, и даље ужива гостопримство Сједињених Држава, упркос сталним упозорењима. У позивању на домаћу дискусију, Туђман предлаже дијалог, и ми прихватамо дијалог, ми желимо дијалог. Драго нам је што је господин Жерјавић овде. Надамо се да ће господин Жерјавић понети поруку одавде и рећи да смо ми спремни да сарађујемо. Мој Музеј жртава геноцида је, као што сам раније рекао, спреман да сарађује са институтом у Загребу и са сваким

другим институтом који је вољан за утврђивање праве истине. Али овде је основно питање: Јасеновац – мит или систем усташких логора смрти? То је оно што треба да решимо. То је оно што је реално. То је оно о чему ће вам преживели логораши, присутни овде, говорити – о ономе шта су видели, видели својим очима; они нису само очевици, већ и они који су тамо пропатили.

Желим овде да предочим да је Јасеновац био најсуровији систем хрватских усташких логора истребљења, који је радио од 21. августа 1941. године до 22. априла 1945. године и који је, као што сам рекао раније, покривао подручје од 210 до 240 квадратних километара. Ово подручје је било омеђено рекама Савом, Уном и Стругом, а у средини је било мочварно подручје Лоњско поље, тако да је било готово немогуће побећи из овог логора. На другој страни Саве је био регион Градина којем се једва могло прићи и којег је често плавила река, који је био ненасељен и далеко од било каквих очевидаца. Фабрике, њихове радионице, ковачнице, фабрике цигле, пилане, итд. које су ту постајале могле су врло лако заварати јавност да је у питању радни логор. У близини се налазила железничка пруга Загреб-Београд за транспорт у затворе.

Многи људи знају да је логор у селу Јасеновац био само један од усташких логора у том региону, број „III-Ц“ Кожара. Био је то систем логора смрти: Крапје, Брочице, Сидрана, Козара, Стара Градишка, са низом стратишта: Градина, Уштице, Млака, Јабланац, Кречане, Лемане. Свеже хорде заточеника су уграђене у близини села Брочице, логору Версаје или Крапје да користе за дренажу Лоњског поља. Логор је основан на територији коју је окупирала Немачка, а у ком се није налазио ниједан немачки стражар – то је врло важна чињеница – а камоли неки нацистички злочинци. Међутим, Немачка, Трећи рајх, сноси пуну одговорност за то. Чак су и нацистички генерали били згранути ужасима Јасеновца. Тако је, на пример, генерал фон Хорстенау, Хитлеров представник у Загребу, 1942. године записао у свом личном дневнику да су усташки логори у Независној Држави Хрватској епитом ужаса. Артур Хефнер (Arthur Haeffner), други представник у Загребу, је 11. новембра 1942. године написао о Јасеновцу да би концепт јасеновачког логора требало у ствари схватити као групу од неколико логора, који су на неколико километара удаљени једни од других и груписаних око Јасеновца. Без обзира на пропаганду, ово је један од најужаснијих логора, који се може поредити само са Дантеовим „Паклом“.

Не постоји ниједан доказ у историји бивше Југославије за то да је на једном месту побијено више деце него што је то учињено у усташком логору смрти Јасеновац. Према новом открићу Музеја жртава

геноцида, током четворогодишњег периода су усташки злочинци на најмонструознији начин убили 19.554 детета старости од једног дана до четрнаест година, који су идентификовани именом и презименом, именима родитеља и називима места рођења. Ово још увек није коначан број, само да вас подсетим. Ми и даље истражујемо и додајемо нова имена. Деца су у Јасеновац доведена из 1.074 различитих села и места широм Независне Државе Хрватске, која је у то време обухватала и Босну и Херцеговину. У другим логорима и местима геноцида Независна Држава Хрватска је убила 74.360 деце. Ми их све имамо поименично. А сада је припремљена и једна велика књига са фотографијама ове деце, са свим датумима и местима њиховог... Као што је већ речено, ја имам многе изјаве које су дали преживели заточеници. Али нека о томе они говоре. Јасеновац није само симбол најокрутнијих злочина геноцида. Он је, такође, и пример хероизма – пробој голоруких, слабих и измучених логораша 22. априла 1945. године. Од почетка 1945. године усташе су припремале ликвидацију логора Јасеновац како би уклониле све трагове свог геноцида, пре него што побегну. Коначна ликвидација логора је започела 20. априла, када је побијен последњи велики блок жена и деце. Двадесет другог априла 1945. године је под вођством Анта Бакотића неких шест стотина људи наоружаних циглама, моткама, чекићима и другим стварима пробило врата, разбило прозоре и истрчало из зграде. Неких 470 људи је било болесно и немоћно да се голим рукама бори са наоружаним усташама. Тако да они нису учествовали у побуни. Стаза до источне капије дуга 150 метара била је под унакрсном ватром из усташких пушкомитраљеза и многи заточеници су погинули. Многи су убијени и на зидовима логора. Оних 470 заточеника који су остали усташе су побиле касније. Заробљеници логора Кожара, њих 167, су истог дана у 8 увече, такође, започели борбу на живот и смрт, предвођени Станком Гаћешом и Захибом Букуревићем. Од њих је 150 успело да се пробије, али су били окружени таквом паљбом да их је само 11 преживело. Датум пробоја јасеновачких логораша је с правом изабран као званичан Дан сећања на жртве геноцида. Као што је то за Јевреје дан Јом Хашоа.

Па, Туђман има другачије мишљење о томе. У *Беснућима* он заговара да је истина та да је логор организован као радни логор са много индустријских, пољопривредних и занатлијских објеката. Хиљаде и чак десетине хиљада несрећних људи је довођено у овај логор појединачно, али већина у мањим групама – по неколико десетина или стотина. Али су они, такође, и ослобађани или слани на рад у логоре у Немачкој. Током целог тог времена заточеници су били сигурни у своју снагу и ужасе у невероватно тешким и нездравим радним условима. А појединци, посебно они болесни и стари, су мучени и убијани

на најмањи знак непослушности. Или, с времена на време, обично због смрти усташа или покушаја бекства. Они су свирепо убијани у малим или великим групама – то је оно што Туђман прихвата, десетину или чак стотине људи. На такав начин је заиста nestало неколико, вероватно три до четири десетине хиљада заточеника. Три до четири десетине хиљада је nestало.

То је његова процена. Туђман цитира и помиње екстремно анти-семитску изјаву ослобођеног заточеника Јасеновца, Војина Прђатовића, коју је 11. марта 1942. године дао Комесаријату за избеглице у Београду под нацистичком окупацијом, цитирам: „У логору је било пет до осам пута више Јевреја него Срба“ – што није тачно – „пошто су они дошли раније и успели да уграбе сва важна места у логорској хијерархији, они су стално и вешто сплеткарили против Срба ради својих личних привилегија. А како су усташе више веровале Јеврејима него Србима, Срби су осим патњи које су преживљавали због усташа, патили и због Јевреја“ – што апсолутно није тачно – „Јеврејин је остао Јеврејин чак и у логору Јасеновац. Само што су ове мане сада још прочитије: самољубље, препреденост, шкртост, перфидност и цинкарење су њихове главне особине.“ Да би потврдио ове наводе, за које каже да су преувеличане и да показују антисемитско расположење, Туђман помиње сведочења о Јеврејима заточеника Бранка Поповића званог Бугарин и посебно Хрвата Анте Цилига, бившег члана Политичког бироа Централног комитета Кому-нистичке партије Југославије, који је више од годину дана, 1940. или 1942. године, провео у усташком затвору Јасеновац. Па ипак, Туђман закључује у свом закључку: „Историјска чињеница је да је усташки режим, обавезан имплементацијом плана о смањењу непријатељског српско-православног становништва у Хрватској, починио велики злочин геноцида над Србима и пропорционално чак и већи злочин над Циганима и Јеврејима приликом имплементације нацистичко-расистичке политике. Међутим, без обзира на митско умножавање јасеновачких жртава, без обзира на чињеницу да је оно удесетостручено, овај злочин је био ужасан и велик и по обиму и по начину егзекуција у геноциду.“

Мој пријатељ, доктор Клајн, ме упозорава, али ја сам потрошио време одговарајући на оно што су ме питали да објасним. Али постоје две основне ствари које бих желео да поменем. Ту су и многе друге, али ове су основа: јасеновачки мит и нетачни попис жртава од 1941. до 1945. године. Јер, Туђманова основна теза је та да је према попису ратних злочина 1941-1945 у целој Југославији било све заједно 597.000 жртава. Дакле, његов једноставан закључак јесте да ако је свеукупни број жртава у Југославији 597.000, онда ко год говори о таквом броју као броју жртава Јасеновца, он ствара јасеновачки мит. Али ми смо

обавили истраживања о томе. И установили смо оно што је сасвим супротно Туђмановом закључку (јер је његова идеја била, ова теза је била да је његов попис становништва из 1964. године био предвиђен за ратну одштету против Савезне Републике Немачке).

Дакле, ово је прави број. То је више него прави број, јер ће сходно томе са сваком жртвом Југославија од Немачке добити већу ратну одштету. А југословенска влада је погрешила што је дала овај погрешан попис и онда се ценкала, пошто је закључак Државне комисије био тај да је овај попис покрио само 56-59%. То значи да се на то треба додати још 597.000 жртава, дакле више од милиона њихових имена. Ми смо спровели анализу од заједнице до заједнице, од Ливна, Гламоча, Невесиња, Стоца.

И установили смо на једном месту, на пример, око 780 жртава које нису идентификоване. Чак су и неке познате усташке убице биле међу тим жртвама. Дакле, ово није основа и не би могла бити искључива основа за јасеновачки мит. Оно што јесте основа за ово је оно што смо ми урадили и што ексклузивно по први пут показујемо овде на Општинском колеџу Кингзборо, ексклузивно на Првој међународној конференцији о Јасеновцу. Ово је оно што смо ми урадили: исправљање, ревидирање пописа из 1964. године; поименично – методолошким наученом од Јад вашема.

И до сада смо поименично побројали 77.743 жртава јасеновачког логора. Можете то видети. Можете то прегледати. Ово је прва књига – само имена: ништа друго у њој до имена. Ниједан политички текст. Ово је књига II. Само имена, без икаквог текста. А ово је књига број III. Све само имена жртава. Дакле, стигли смо близу онога што вам је господин Жерјавић раније рекао – 85.000. Али ово је већ превазишло цифре господина Жерјавића, јер смо у овој књизи, у овом броју од 77.000 идентификовали, на пример, 10.000 Јевреја. А показао сам вам онај документ из Јад вашема у којем они пишу доктору Туђману о 25.000 Јевреја. Тако цифри од 77.000 требате додати још 15.000 Јевреја. А, на пример, што се тиче Цигана / Рома, овде смо пронашли 5.800. А док смо регистровали децу у ову књигу, децу старости од једног дана до четрнаест година – 5.300. Ако смо идентификовали и ромску децу у логору Јасеновац, 5.300, и идентификовали до сада све ромске жртве, 5.800, можете одмах увидети колики би се велики број на ово требао додати.

Дакле, са овим, ово је само ситуација коју имамо данас, 30. октобра 1997. године на Општинском колеџу Кингзборо. Али ми настављамо са овим. Ипак, мислим да је ово, ексклузивно приказано данас, најбољи доказ за бројеве, за које је тврдио доктор Туђман. И за које су тврдили многи други. Ово је прави пут, једини начин да се

настави. А за следећу, надам се да ће бити и Друга међународна конференција на којој ћемо имати и веће бројеве. Хвала. [аплауз]

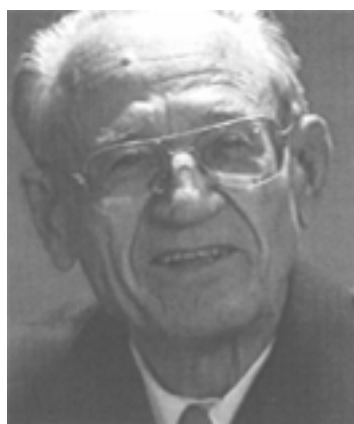
Др Клајн: Хвала Вам много. Желим да нагласим да смо ми на конференцију позвали и председника Туђмана. Он никада није одговорио на моје писмо. Волео бих да јесте.

Др Томас Поповић
Дискутант

Др Александар Мошић
Дискутант

Г. Владимир Жерјавић
Дискутант

Др Волинтић
Дискутант из публике

Панел-дискусија

Др Бернард Клајн: Позваћу сада професора Сава Боснића [фотографија на стр. 194], који је био професор политичких наука за међународне односе на Универзитету у Њу Брунзвику, да да свој коментар. [аплауз]

Др Саво Боснић Универзитет у Њу Брунзвику

Ја немам намеру да злоупотребим пажњу публике. У том контексту, мислим да бисмо сви требали бити захвални господу на томе што ја нисам статистичар. Ја сам 1939. године написао свој први чланак у свом родном месту у Срему о верском и етничком аспекту југословенске ситуације. Од тада се ништа није променило. Срби и Хрвати се не слажу у вези са било којим релевантним бројем. Мислим да је, што се тиче статистичких података, исток исток, а запад запад, и да се та два никада неће спојити. Ми, такође, тежимо да не видимо шуму од дрвећа, а мене интересује баш та шума. Што се тиче статистике, требали бисмо усвојити мото који се налази на улазу Дантеовог пакла: „Одустани од сваке наде, ти који улазиш.“

Када је реч о Јасеновцу, морамо схватити да је он био највећи концентрациони логор у Хитлеровом новом поретку изван нацистичке контроле. Он је био једини логор у архипелагу од неких двадесет мање-више *finites* логора, логора истребљења. Ја сада говорим овде, јер имам ту несрећу што сам стар колико и прва Југославија и што је мој родни град припадао проширеној Хрватској коју је креирао Хитлер. Имам и мноштво других разлога што овде говорим, јер се моја породица доселила из Босне 1535. године где се борила на војној граници против Турака и бранила Хрватску.

Чланови моје породице су остали аустријски официри до 1918. године, када је мој отац предао свој батаљон Русима. Мој стриц је мучен и убијен и вероватно је завршио у Јадовну. Имам, такође, и локалне разлоге што сам овде. Мој родни град је једно велико спомен гробље, где су покопани многи моји даљи рођаци, школски другови и пријатељи, а да за то нико није кажњен.

И, на крају, имам чак и необичан и романтичан разлог што сам овде. Ја сам се 1914. године, када је мој отац био официр команде велике војне области, Крајине, која се данас назива Источна Славонија, удварао кћерки једног локалног [човека, Сари Хесковић]. Сећам се како су побожни римокатолици били шокирани овим нормалним људским „злочиним“, због тога што је један православни Србин могао да се удвара једној лепој, интелигентној, младој девојци, и због тога

што је то био скандал, јер је она била Сара, а ја Саво. Сазнао сам из књиге господина Милетића да је она са своје две млађе сестре и мајком умрла у Јасеновцу. Мој стриц никада није наведен ни на једном од спискова.

Када сада погледамо на Јасеновац, морамо схватити да је Јасеновац за Србе оно што је Аушвиц за Јевреје [аплауз] и да оно што арапски свет жели Јеврејима то исто и усташе, Хрватска, жели хрватским и босанскохерцеговачким Србима. Уколико то тако не схватите, све остало је узалудно и све остало је само јалова работа.

Оно за чим овде жалимо јесте то што се због успостављања комунистичке диктатуре у Југославији 1945. године удруженом подршком савезника са Истока и Запада, ови починиоци усташког геноцида нису нашли на оптуженичкој клупи у Нирнбергу. Да се то десило, више не би било никаквих расправа након тога. [аплауз] Ми бисмо имали исти онај статус који на овој планети имају Јевреји. Чисто порицање геноцида би прерасло, као што је то случај у многим срединама, у криминални преступ. [аплауз]

Оно што сада желимо јесте да се деси једно међународно и неизмењиво признавање чињенице о усташком геноциду. [аплауз] Сваки Србин ово сматра пробним тестом ваше објективности. Да ли је ово био геноцид или није? Одговор мора бити „да“ или „не“.

Друго, ми бисмо, такође, желели – а жалимо што нисмо Јевреји – пред нама је [дуг пут] ...

Др Клајн: Још увек имате шансу.

Др Боснић: Молим?

Др Клајн: Још увек имате шансу да то постанете. [смех]

Др Боснић: [наставља] У ствари, Срби схватају да је њихов кардинални грех тај што нису римокатолици. Да смо били римокатолици, сада бисмо били једна нација. Муслимани би давно били истребљени. Што се Срба тиче, ми смо размишљали о масовном преобраћању у јудаизам. Можда бисмо у Босни чак имали и безбедносну зону Уједињених нација као што је она у Либану. Без обзира на све, веома је важно да је, пошто смо ми веома захвални на томе што је јеврејска заинтересованост за усташки геноцид довела до ове конференције. Желели бисмо да сада будемо третирани као што су до сада то били Јевреји. Знамо шта се десило Немцима. Пола века је цео свет плувао по Немцима. Немачка је била окупирана. Немачка је била подељена.

Јевреји и Израел су добили осамдесет милијарди марака као одштету. А шта се десило са нама? Хрватска је објавила рат Сједињеним Државама, никада није капитулирала и аутоматски постала један од савезника. Оно што је опљачкано и уништено никада није било враћено Србима. На пример, ја сам био у Риму и тамо имао дугогодишњег пријатеља чији је ујак [или стриц] био Анте Павелић и 1947. године у Риму он ме је питао, он ми је рекао: „Саво, ја знам да ти од мене нећеш красти.“ Ја сам му рекао: „Зашто то кажеш?“ Он рече: „Зато што ја сада кријумчарим злато за Ватикан“, а они су на себи имали британску униформу. Он рече: „Све што треба да урадиш је да из Рима отпутујеш са једним појасом пуним злата, из Рима за Милано и натраг и да живиш у изобиљу.“ Ја сам одбио ову понуду, јер сам схватио да је то било злато Срба и Јевреја из усташке Хрватске, које је сада Ватикан слао натраг.

[Публика тражи да се појача микрофон.] Добро. Када увече говорим, обично пада напон. [смех]

Сада можда да пређем на нешто друго – желео бих само да наведем један статистички детаљ. Њега је на сву срећу сачувао један веома поуздани хрватски монсињор – звао се Ђурић. Он је завршио у Швајцарској. Године 1948. објавио је књигу под насловом [*Црвени одметник*] у Немачкој [и Италији]. Он је, као Хрват и римокатолик, осећао велику носталгију за првом Југославијом. Рекао је да је током 23 године постојања те Југославије 230 Хрвата убијено, смакнуто или осуђено на смрт, што значи по 10 њих годишње. Многи од њих су убијени у демонстрацијама. Неки од њих су покушали да изврше атентат на краља и били осуђени на смрт. Ту су били и они који су страдали у демонстрацијама и жестоких окршајима који су се повремено дешавали у првој Југославији. Ипак, ових 230 жртвованих Хрвата, оправдано жртвованих или не, нису представљали разуман разлог за одмазду од стране Хрвата, коју смо ми очекивали у случају распада Југославије.

Мислим да ми дају знак да сам већ предуго говорио. Мислим да ће јавност постављањем директних питања добити много тога, јер је немогуће сакрити оно што је пред нама презентовано, а ја сам само један од три посвећена коментатора из програма.

Др Клајн: Много Вам хвала, докторе Боснићу. [аплауз] Не. Ми имамо програм и морамо да се придржавамо времена.

Др Боснић: Ако ми дозволите, ја се не слажем са доктором Клајном. Хвала богу што је Аустроугарска уништена. [смех, аплауз]

Др Клајн: Не знам. Уосталом, Ви сте политички научник. Ја сам историчар. Историчари...

Др Боснић: И ја сам, такође, историчар.

Др Клајн: Хвала Вам, докторе Боснићу. Жао ми је што морамо да Вам ограничавамо време, али морамо ово представити. Одузело је више времена него што га ми можда имамо, али, такође, желимо да Вам понудимо и прилику за постављање питања. Дакле, следећи је – морали смо направити измене у програму, јер доктор Драгнић и господин Пасић, који су требали бити овде, нису дошли пошто су се разболели. Тако је то када сте онај који је преживео и који је у годинама. Те ствари, нажалост, почињу да вас стижу. Дакле, због тога сам уместо њих позвао доктора Мошића да каже нешто, да да свој коментар и, такође, доктора Поповића, који је обавио одређени рад на подручју статистике. Позивам сада доктора Мошића, који је бивши директор београдског Јеврејског историјског музеја да да неколико коментара. [аплауз]

Др Александар Мошић
Јеврејски историјски музеј, Београд

Уважени господине председавајући, даме и господо. Хвала вам што сте ме позвали за катедру. Трудићу се да не понављам оно што је већ дато у рефератима, па вас, стога, молим да ми дозволите да употребим емотивни приступ – не негативан, већ позитиван емотивни приступ.

Као што сте чули од доктора Клајна, ја долазим из Београда. Али јако мало људи зна да сам ја и шеснаест година живео у Хрватској, тако да познајем и дух Хрватске и дух и осећања људи у Србији. Доста често сам крајем педесетих и почетком шездесетих година, из пословних разлога путовао поподневним брзим возом из Загреба у Београд. А овај воз пролази кроз Јасеновац. Чим би воз прошао железничку станицу у Јасеновцу, људи, путници у возу, би устајали са својих седишта у купеима и одлазили до прозора на десној страни и у тишини посматрали подручје некадашњег концентрационог логора. Они су тако одавали почаст жртвама овог логора. И разумећете да су путници у овом возу само обичан, просечан народ. Ја сам увек, сваки пут, био ганут овим владањем путника. Када би воз прошао ово подручје, људи би се враћали на своја седишта и полако почињали да причају: „Овде је закопано на стотине хиљада.“ То је опште мишљење људи који су тамо живели. То није чињеница коју су утврдили историчари или статисти-

чари, већ је то само јавно мишљење, опште јавно мишљење, оно што људи у овом крају знају и прихватају.

Дакле, схватате ли који је мој став, који је мој приступ. Дубоко осећам да истраживања о Јасеновцу нису још завршена. Веома сам сигуран у то да се она морају наставити. Морам рећи и да случај Јасеновца још увек није денацификован. У Европи имамо комплетну денацификацију Немачке и она је прошла веома, веома добро. У случају Јасеновца, ова денацификација још увек није завршена. И оно што очекујем од ове конференције и такође од формирања међународног тела, међународне комисије која би испитала случај Јасеновца, јесте да се изврши денацификација Јасеновца. Зато што је до данашњих дана Јасеновац болна рана бивше Југославије, и то не само у Србији него и у самој Хрватској. Ми морамо да излечимо ову рану. Морамо да отклонимо ове болове. Ми требамо да живимо заједно у будућности. Пруга, коју сам поменуо, између Загреба и Београда мора поново да почне да функционише, као што и аутопут између Загреба и Београда мора да се интензивира. И односи између наших земаља морају да се обнове. А они не могу бити обновљени пре него што се денацификација заврши. Хвала вам на пажњи. [аплауз]

Др Клајн: Хвала, докторе Мошићу.

Позваћу сада доктора Томаса Поповића, који је професор на Општинском колеџу Насо (Nassau Community College) и који ће свој реферат представити сутра, да да свој коментар као реакцију на радове које смо данас чули. Професор Поповић. [аплауз]

Др Томас Поповић Општински колеџ Насо

Хвала. Као што вам је већ речено, синоћ сам позван да заменим професора Николаса Пасића, јер сам обавио нека истраживања, као што ће сутра ујутру мој рад и показати, у вези са изворима о концентрационом логору Јасеновац и другим логорима. Гледајући своје изворе, запазио сам да ниједан од њих... О, морам да се извиним због кашњења. Имао сам час и возио сам веома брзо надајући се да ме лицајци неће видети, да бих овде што пре стигао. Због тога сам могуће пропустио неке од реферата. Код сене имам рад којег је преедставио Антун Милетић и којег сам управо прегледао. А чуо сам и доста од онога о чему је данас говорио господин Жерјавић, као и цео реферат господина Булајића.

Желео бих да се осврнем на њихове реферате и да дам неке коментаре. Од онога што сам до сада чуо, ниједна од њих, ниједан од референата није поменуо тврдње самих усташа које сам пронашао у изворима које сам консултовао. Колико су оне тачне је питање за дискусију. Али сматрам да би се оне требале узети у обзир, јер показују оно што су они радили, а ако и нису, онда макар оно што су намеравали. Многе од њих или већина информација које ја имам долазе од разних представника страних земаља, нарочито из Немачке, нацистичке Немачке, и наравно од представника из Италије који су скупљали те информације. А знамо колико су Немци тачни и колико су понекад исувише систематични. Шта год они ураде, то некада може бити врло драстично и доводити до лудила, као што ми радимо када су у питању концентрациони логори. Али изгледа да су њихове цифре веома тачне, оне до којих су могли да дођу. А оне се налазе и у званичним извештајима. Дакле, они раде на тим извештајима и прикупљају потребне информације. Ако погледамо информације које је дао генерал–пуковник Едмунд Глез фон Хорстенау, опуномоћеник у Загребу – он је био аустријски племић, тако да има све квалитете да му се верује, тако мислим – који помиње да усташе тврде како су побиле око 400.000 жртава, од којих су већина Срби. И та изјава, или извештај, била је послана влади немачког Рајха у Немачку у фебруару 1943. године. Ако је ово тачно, онда можете замислити колико је још много људи побијено до 1945. године. А ово није и једини извор. Имам и други који такође може бити поуздан, јер је особа од које потиче, а која се звала генерал Лотар Рендулич, као што његово презиме указује, била хрватског порекла. Мислим да је његов отац био Хрват, а мајка Аустријанка. Међутим, он је служио у аустријској војсци и извештавао, био је наравно на Источном фронту, а онда је пребачен на Западни фронт на Балкан, где је имао специјално оформљену дивизију. И он је изјавио следеће. Упутио је приговор хрватским високим званичницима због тога што је побијено око пола милиона Срба.

Један хрватски званичник је одговорио: „Пола милиона је превише. Нема више од 200.000.“ Дакле, ово је изјава коју је дао званичник из хрватске владе. И та је изјава наравно дата 1943. године, па тиме говоримо о раној фази. Сада су ту, наравно, и разни извештаји прикупљани на основу добијених информација.

А да бисмо увидели стварност ових цифара које смо примили, морамо погледати и друге извештаје и утврдити колико је било становништво у тој Независној Држави Хрватској. А ову информацију даје немачки историчар, који се чини веома поузданим у књизи која се зове *Колаборација или отпор* (*Collaboration or Resistance*) објављеној 1968. године. Он у њој наводи да је ту било 3.000.000 Хрвата, 2.000.000

Срба, 500.000 Муслимана, 140.000 Немаца, 70.000 Мађара и 150.000 Словенаца. Претпостављам да је било и других које он није укључио.

Дакле, као што знамо и као што је навео доктор Булајић, политика коју је пропагирао Будак била је, макар што се Срба тиче, да се једна трећина њих елиминише, да се једна трећина покрсти и једна трећина прогна из земље. Знамо да је много њих побијено. Бројеви се, као што је истакао Милетић, разликују – од 200.000 или 400.000 у 1943. години до 500.000 или 750.000 до краја рата. Стога, ми морамо пронаћи начин да утврдимо тачан број, пре него да користимо одређене цифре, као што то чини Жерјавић – којег сам чуо како користи само цифре које су дале хрватске власти у логору и којег одиста не брину толики људи које ће бити елиминисани. Осим тога, њих су због ових злодела критиковали и немачки званичници који су били у логору, и ја имам многе изворе који то истичу. Дакле, они ће сасвим јасно покушати да умање цифру, тако да ми овде кажемо „Оно што је ушло, то је и оно што је изашло.“ И дакле, ове цифре које добијамо, а које могу изгледати као званичне, су у ствари нетачне, неадекватне и некомплетне.

Пошто су неки од преживелих заточеника сведочили о томе колико је много људи побијено у путу, Жерјавић је наравно био опрезан, те истицао како он није укључио оне људе који су убијени изван концентрационих логора. Али, чак и ако то користимо, како ћемо то упоредити са једним независним извором, а поузданим извором сматрамо Артура Хефнера, јер је он ово веома пажљиво истраживао, или једног француског писца који је путовао и скупљао ове информације. На основу информација које је добио у Хрватској, он тврди да је по наређењу Макса Лубурића који је био кватерниковац – командант, 80.000 жртава било убијено у Градишки, 120.000 у Јасеновцу (што је супротно ономе што смо данас чули) – то је све заједно 75.000, а само је у Јасеновцу било 120.000. И такође је рекао да је у другим логорима тај број око 20.000; дакле, у овим логорима би то све заједно било најмање 220.000. А остало су, претпостављам, били људи који су побијени у путу. Знамо да је у неким селима комплетно елиминисано на хиљаде људи. А питање је: како ћемо прикупити такве информације? И зато се ја осврћем на трећег референта, господина Булајића. Аплаудирао сам овом приступу у идентификовању жртава по имену и презимену и, надам се, по називу места и по старости тако да ћемо имати комплетну... Али како ће они добити сва та имена, када су неке породице у потпуности збрисане? А за то ће требати и доста времена, поготово ако не добију подршку – ни од владе, јер је ово мучан, спор и компликован посао, пошто ће они, ако им влада Хрватске не буде пружа

жила подршку, морати ићи на сва та места да би их идентификовала и, такође, ексхумирати сва тела.

Због тога, верујем, он пренаглашава своју критику Туђмана. Ми знамо какав је Туђман историчар. Ово је био само хоби којем је он решио да се посвети управо пред распад да би постао лидер. Он је, знамо, био генерал, итд. Па, ипак, он би као лидер могао утицати на истрагу и претраживања с обзиром на ауторитет којег има у тој земљи. Стога, верујем да је то била његова главна поента или разлог што је позамашну дужину своје дискусије посветио Туђману, који није историчар или који се у најмању руку није ни потрудио да утврди чињенице. А мислим да нико, па чак ни у хрватским круговима, ово није узео за озбиљно.

Ја имам много примера за поједина места, па и оних које су проценили немачки званичници, о којима ћу говорити сутра ујутру. А ово је оно што сам желео да кажем данас. Хвала вам на пажњи и извињавам се због кашњења. Хвала. [аплауз]

Др Бернард Клајн: Хвала Вам много. Доктор Мошић се присетио нечега што није рекао, па би желео да то сада каже, тако да ћемо му дати прилику за још један краћи коментар.

Др Мошић: Намерно сам се суздржавао и нисам залазио у статистичке детаље, пошто сам сматрао да сте већ имали прејаку дозу тога. Сада бих вам препоручио, ако желите да сазнате о томе шта се дешавало у усташкој Хрватској, да користите два тома Глеза Хорстенауа, који је био њихов командант и генерал у Хрватској, јер пошто су објављени, они су [неразговорно]. Они никада нису били оцењени на енглеском. И видећете да се овде дешава. Такође желим да дам објашњење о [Fon Rendulitz]. Он није био српског порекла. Био је православно хришћанин, јер му је мајка била Рускиња.

Сада бисмо могли имати литанију ових цифара: немачких, италијанских, јеврејских. А ми, као Срби, ми прихватамо немачке изворе као оне који нису про-српски. Ми прихватамо јеврејску *Енциклопедију холокауста*, коју сте сви прочитали (она има четири тома). Све ове цифре које имам овде, а ја сам нисам немилосрдан. Пратио сам председника Туђмана од 1957. године и објавио вероватно прву његову краћу биографију. Овде он, на пример, каже 1960. године (и ово ће вам показати колико су поуздане његове статистичке процене): „Југославија је у Другом светском рату изгубила 3.750.000, скоро 24% југословенског становништва. Југославија је у рату изгубила 1.706.000 поред оних или не укључујући оне који су пали у окршајима, који су пали као жртве фашистичких окупатора и њихових слугу, од савез-

ничких и непријатељских бомбардовања и свих других последица рата.“ Дакле, ако је овај човек могао у то време да каже ово и сада да смањи тај број – то говори о његовој статистици. Имам још једно питање. Схватам да су се Туђман и Хрватска извинили Израелу. Шта би Срби требали да ураде да добију извињење од хрватске владе?

Др Клајн: Хвала Вам много. Мислим да ће његова друга каријера бити у статистици. Био сам импресиониран оним што је доктор Поповић рекао у вези са политиком „трећину преобратити, трећину протерати и трећину истребити“. То је у XIX веку била политика Руса према Јеврејима и њу је осмислио руски министар који је говорио: „ово треба да буде наша политика.“ Тако је, претпостављам, она живела и до XX века у односу на друге народе, такође.

Биће ми потребно неколико минута за отварање сесије са питањима. И молим вас. Наводите особу којој постављате питање. И нека питања буду кратка. Не изјаве, него само ако имате неко питање. У реду?

Питања и одговори

Питање: За господина Жерјавића. Желео бих да питам: да ли он сматра своју бројку од 113.000 убијених у логорима геноцидом усташких власти?

Г. Жерјавић: Ја сам такође рекао да нема оправдања за оно што су усташе починиле. А усташа је бројчано у Независној Држави Хрватској било највише можда 30.000. И они су одржавали логоре и тако даље. Али бројка коју сам ја добио – 113.000 у Јасеновцу, другим логорима и јамама и затворима, то је статистички приступ и према литератури објављеној по архивама у [Карловцу]. Директор тих архива је Србин, [Затезало], који је дао имена људи који су страдали и ја сам забележио све бројке.

Др Клајн: Питање је гласило сматрате ли то геноцидом или не? Кажите само да или не. То је све.

Г. Жерјавић: То јесте геноцид.

Др Клајн: Да, то је геноцид.

Г. Жерјавић: Шта јесте? Шта је геноцид? Можда 30.000; 50.000; 130.000; милион, два милиона – не знам.

Др Клајн: У реду. То је геноцид. Зар не?

Питање: Сматра се да постоје два логора кад је у питању оно што се догодило у Хрватској за време Другог светског рата, нарочито у Јасеновцу. Један логор према господину Туђману и хрватским представницима...

Др Клајн: Како гласи ваше питање?

Питање: [наставља] ...где се ради о десетинама хиљада. Други логор према *Енциклопедији холокауста*, која помиње шест стотина хиљада, и сва друга литература и извори говоре о стотинама хиљада. Питање гласи: како објашњавате, питам господина Жерјавића, како објаснити *Енциклопедију холокауста* и бројне јеврејске књиге, бројне немачке, италијанске књиге које помињу стотине хиљада насупрот ваших 80.000?

Г. Жерјавић: Извињавам се. Постоји читава серија пописа становништва и годишњака о рођенима и умрлима у Југославији. Попис од '21. до '39. и у мојој књизи се помиње онај од '47. све до '63. Из године у годину – а података нема само за шест ратних година. Према томе, то је према стопи раста, и према овим годинама лако можете израчунати и за тих шест година – и то је само – извините, молим вас, '45. тај статистички завод је касније постао Државни завод за статистику. Дакле само три године треба разјаснити. Све је ту и никакву другу бројку нико други није могао да измисли. Шта немачки генерали ваде из рукава, реклаказала, то нема никакву вредност. Овде су књиге. Овде су бројке. И не постоје никакви други бројеви које бисте извукли из рукава.

Др Клајн: Не желим да дебатујем. Ви имате питање. Господин Жерјавић је одговорио – да ли ви то прихватате, то је већ друго питање. Да, тамо позади.

Питање: Брзо, околности или контексти због којих се расправља у вези са бројкама, и чињеница да након 50 година коначно говоримо о Јасеновцу и да су не само Хрвати и усташе него и Американци, Британци, а нарочито римокатоличка црква, користили сав свој утицај да умање бројке и на тај начин избришу српски холокауст. Која је улога свих тих институција? И честитам господину Клајну на

храбрости и што је омогућио расправу на ту тему. Али зашто је потребно да се нађе неко храбар да би се разговарало о томе?

Др Клајн: Захваљујем. [неразговорно] одговор. Хвала вам. Добро.

Питање: Ја имам једно питање. Моје питање гласи да ли сте позвали доктора Туђмана на отварање Музеја холокауста у светлу овога... Он је био једини који је позван на отварање [Музеја] холокауста САД –.

Др Клајн: Позвао сам председника Туђмана да дође на ову конференцију као што сам позвао и Србе. С обзиром да је историчар, или барем тако тврди, и да је написао књигу, сматрали смо да би било прикладно да он дође и учествује на конференцији. Он би овде свакако био добродошао. Он има свој став. Шта је он питао? А, Музеј холокауста САД. Не могу да говорим у име Музеја холокауста САД и ја са тим немам ништа. То је у вези с политиком владе и можда је влада на неки начин утицала на Музеј да га позове. Морате да се обратите њима. Изволите, господине?

Питање: Моје питање је упућено и господину из Хрватске. У последњих педесет година хрватске апологете би, кад се помену жртве у јамама, у којима су могле бити побијене десетине хиљада. Плус, хрватске апологете ће на то рећи да је свега неколико стотина побијено у тим јамама. Године 1989. београдски универзитет је, открио, мислим, три од тих јама – три или четири – и ако доктор Булајић може то да потврди, мислим да је пронађено 20.000 лобања. Дакле, моје питање гласи: колико су ваше цифре прецизне кад сте лагали у вези са жртвама у тим јамама. А сада се открива да постоји осам или десет пута више него што ви тврдите да има.

Г. Жерјавић: Неко је утврдио 20.000 у којој јами?

Из публике: Мислим да су у питању три или четири јаме.

Г. Жерјавић: Три или четири, да. [Јавонгозевор], а '64. утврђено је да се ради о 1.074.

Питање: У једној јами?

Г. Жерјавић: У највећој – у Јадовну.

Питање: А у осталима?

Г. Жерјавић: То је највећа.

Питање: [наст.] Добро, али у питању су биле три!

Г. Жерјавић: Гледајте...

Др Клајн: Допустите му да одговори!

Публика: Како да му верујемо?

Др Клајн: Добро, још... Изволите, господине.

Питање: [преведено] Даме и господо. Након што смо чули статистичке податке о убијенима у Јасеновцу, где сам био заточен три године до пробоја 22. априла 1945. године, могу да изјавим следеће: обично се каже да историју пишу победници а да се политика спроводи према дневним потребама.

Др Клајн: Може да се чита енглески превод. Уштедећу нам време—.

Питање: [превод се наст.] ...у вези са Јасеновцем, морам да кажем да бројку убијених Јевреја, Срба и Рома није исписао победник. Историју Јасеновца написали су сами логораша и нико други. Што значи да је мишљење самих логораша да је у логорима за ликвидацију убијено преко 700.000 људи. Ових се дана политика у вези с одређивањем броја страдалих прилагођава дневним потребама да би се умањио број жртава и тако отклонила одговорност за најстрашније злочине овога века. Моје је мишљење да господин Жерјавић овде организује аукцију људским душама као да је код Сотбија. Да је тако нешто покушао да организује тамо сигурно би пропало. Само би екстремна десница имала успеха са оваквом аукцијом, јер су они већ уложили знатан део средстава за тешка времена која, нажалост, предстоје.

Др Клајн: Хвала вам на овој изјави. Ја бих желео да изјавим следеће – а ово је мишљење некога ко је преживео холокауст. Према мом искуству могу да вам кажем да преживели тврде свашта, имају разна мишљења и дају статистичке прилоге. Много тога није поуздано. Да! Они су искусили штошта. Ја сам један од преживелих. Знам то из властитог искуства, па и слушам себи сличне, који су преживели и

који говоре којешта, а ја сам свестан да то са историјске тачке гледишта није тачно. Дакле, може им се веровати из позиције њиховог искуства. С друге стране, кад су у питању бројеви и друге чињенице, морамо консултовати мишљења научника и проверити до којих су података они дошли. Према томе, ја поштујем мишљење особе чију смо изјаву као преживелог управо чули. Али желим да нагласим да кад су питању бројеви ту се морамо ослонити на научнике да бисмо утврдили чињенице.

Публика: [Питање је] научности.

Др Клајн: Научности. Па ја управо о томе и говорим – о препуштању теме научницима којима сви верују. У реду? Има ли још питања? Има.

Питање: Послушаћу вашу сугестију и само ћу поставити питање. Без давања коментара.

Др Клајн: У реду.

Питање: [наставља се] Међутим, хтео бих да вам скренем пажњу, или можда пре господина Поповића. Хтео бих да вам скренем пажњу на чињеницу да сте рекли нешто о Жерјавићевом „излагању”. Поменули сте да је он користио податке које су дале хрватске власти, што очигледно није тачно. Јер очигледно је да се господин Жерјавић искључиво користио статистичким подацима. А сада питања. Моје питање...

Др Клајн: Да чујемо ваше питање.

Питање: [наставља се] Моје питање је упућено господину Булајићу. Господине Булајићу, ваши подаци сугеришу да се приближавате бројкама до којих су дошли независни статистичари, али с друге стране ми се чини да се истовремено не слажете с бројкама које сами износите, које сте изнели у вашим књигама. Хоћете да кажете да су бројке до којих сте дошли нетачне или да ће се поново почети умножавати? Или о чему се ради? Шта ви кажете на све то?

Др Булајић: Моја тврдња је врло јасна. До 30. октобра, значи ради се о идентификацији жртава – и до данас износи 77.743. Али ја сам одмах навео да ако, на пример, узмете да је јеврејских жртава, јер међу тих 77.000 било је и јеврејских жртава, било око 10.000 – то одмах значи додатних 15.000. А колико Рома? Према томе, то је најно-

вија статистика. Верујемо да кад бисмо добили финансијска средства неопходна за рад, ми ово називамо задатком наше генерације, јер кад моја генерација не би урадила тај посао, она следећа вероватно не би могла да га доврши. И кад већ одговарам на ваше питање, морам додати коментар господина Жерјавића, који је одговарајући на питање Била Дорића у вези с бројкама у другим јамама ван Јасеновца. И једна од највећих је Јадовно, која је била припрема за Јасеновац. Поменуо је господина [Ђуру Затезала], директора карловачког архива. Знам да је тај човек урадио велики пројекат. Већ је идентификовао преко 50.000 само у Јадовну, као и ја за Јасеновац. Преко 50.000 – ради се о великој књизи у три тома. А постоје бројни извори, немачки и други, који би вам потврдили исто. Дакле, цифра од 1974, која је тек део целокупног становништва из пописа из 1964 – то је дневни капацитет убијања у Јадовну.

Др Клајн: Добро, хвала вам. Дозволите, пре него што прозовем још последњих двоје који желе поставити питања, јер морамо да наставимо... Желим да најавим да је са нама државни сенатор правосуђа Државе Њујорк, доктор Симо Лакман, који нам се придружио. Захваљујем Вам што сте дошли. Докторе Лакман, овде не могу да гласају за Вас јер су из Хрватске или Београда, али ако одете тамо, можда ће Вас поново изабрати. Изволите, госпођо.

Питање: Моја су питања упућена господину из Хрватске. Да ли је тачно да је председник Туђман једном приликом изјавио: „Хвала богу што ми супруга није Јеврејка или Српкиња“?

Г. Жерјавић: Не знам шта он каже све скупа са бројем –.

Др Клајн: Добро. Мислим да господин Жерјавић није дужан да одговара на оваква питања. Ако је он то изјавио, ако сматра... Добро, то је он изјавио. Шта бисте ви хтели од њега. Није он диктирао књигу господину Туђману. Добро, у реду. Следеће питање. Да ли још неко има питања? У реду. Ако више нема питања, онда настављамо и идемо на паузу за ручак. Они који иду на ручак треба само да изађу кроз ова врата и уђу на следећа. Након ручка враћамо се овамо. Током ручка имаћемо главног говорника, доктора Мајкла Беренбаума.

Друга сесија (радни ручак), 30. октобар 1997. године

Др Бернارد Клајн: Као гост ће нам се обратити доктор Мајкл Беренбаум, један од наших кључних учесника. Мислим да је већина вас чула за њега. Он је дуги низ година обављао дужност директора Музеја холокауста САД који се налази у Вашингтону, од његовог оснивања до пре отприлике годину дана. Од тада се преселио у тополије крајеве, у Лос Анђелес, где је на челу такозване Фондације шоа, која се зове Фондација преживелих холокауста⁴. Доктор Беренбаум је реномирани научник. Аутор је књиге *Анатомија Аушвица*. И како ми је сам рекао – а везано је за нешто што сам вам ја споменуо јуче – један од његових доприноса истраживањима јесте тај што је број жртава Аушвица смањио на 1,1 милион. Јуче сам вам ја рекао да се ради о 1,3 милиона. Морам поново да консултујем његову књигу и да проверим зашто нам се бројке не поклапају. У сваком случају, он ће говорити на тему холокауст и Југославија у том контексту. Задовољство ми је да позовем професора доктора Беренбаума.

---

⁴ Шоа, *хебр.* = катаклизма, страдање, холокауст

Др Мајкл Беренбаум
Директор Фондације шоа и бивши директор Музеја холокауста
САД

Хвала. Бројчану разлику међу нашим подацима можемо решити веома једноставно зато што смо дошли до података од 1,1 и 1,3 милиона. Дакле, Ви сте у праву и ја сам у праву. Обојица смо у праву.

Овог јутра бих желео да се дотакнем три теме: једна од њих је да изнесем нека размишљања о аспектима холокауста у Југославији. Друга је у вези са овим спорним бројкама. А трећа се тиче одговора на питање које се појавило нешто раније, а на које доктор Клајн није требало да одговара и на које бих ја можда могао да дам одговор. Ово је трећи пут у последњих неколико година како имам част да учествујем на конференцији која је специјално посвећена једном специфичном аспектима, а то је холокауст у оквиру једне земље; такав ограничен фокус даје врло значајне резултате и, као што смо видели јутрос, покреће веома интензивне расправе. Судбина Јевреја у холокаусту разликује се од земље до земље и од регије до регије. Судбина Јевреја је директно повезана са догађајима на тлу земље коју насељавају.

Општа политика је у свакој од многих земаља које су биле захваћене холокаустом спровођена на специфичан начин. И због тога ће усредсређивање на један специфичан аспект, унутар овог много ширег феномена, показати деловање опште политике и уједно допринети бољем разумевању локалних елемената.

Питање холокауста на територији Југославије је дуго било занемаривано. За то постоје различити разлози. Јеврејска је заједница била

релативно малобројна. Већину смакнућа нису спроводили Немци. Део те историје улази у историје других земаља које су заузеле делове Југославије – Италије, Мађарске и Бугарске. Међуетнички рат је тада, а нарочито сада, закомпликовао целу историју. И може компромитовати историјске изворе. Језици су тешки, а оправдања многобројна. Због свега тога овог јутра бих желео да одам признање Општинском колеџу Кингзборо на предузетој иницијативи, и да се захвалим на томе што су предводили организовање и сазивање ове конференције. Веома је храбро што не само да су сазвали конференцију, већ и претпоставили да се упркос читавом низу огромних потешкоћа она може одржати. Тај дијалог, макар и усиљен или тежак, пун изазова или какав год да је, може да допринесе променама. И да људи овде, за разлику од неких других места на којима би били опомињани, заиста могу да износе таква мишљења, могу да разговарају једни са другима и да критикују једни друге, а не само да воде једносмерну комуникацију. И као поборник дијалога мислим да је ово прилика коју треба прославити, упркос мрачном делу историје због којег смо се овде окупили.

Ево неколико речи о општим приликама у Југославији. Желим да вам кажем да сам намерно био одлучио – а данас пуно јасније схватам него у тренутку када сам ово састављао колико је та одлука била мудра. Намерно сам одлучио да нећу дирати Јасеновац из бројних разлога, на пример, зато што ја о тој теми знам мање од неких људи присутних у овој сали. Друго, то је тема у вези са којом ја намеравам да нешто овде научим, а не да држим предавање. Али бих желео да говорим о ономе што доста добро познајем, а ради се о томе шта можемо да научимо о холокаусту уопште из југословенског искуства. Данас ћу да говорим о историји уништења Јевреја у Србији. Дакле, не ради се о томе да ја желим да избегнем питање. Ради се пре о томе да желим да говорим о теми коју познајем, а заправо желим да искажем поштовање према онима који ме слушају и свима окупљенима, него да се претварам да ћу предавати о ономе о чему заправо желим сам да научим од вас, дакле допустите ми да говорим о ономе што заиста познајем. Неколико речи о општим приликама.

Иако се Југославија придружила Силама осовине на челу са Немачком, крајем марта 1941. организован је прозападни војни удар, тако да се придруживање силама Осовине није ни одиграло. Немачка је заједно са својим савезницима – Италијом, Бугарском, Мађарском и Румунијом – окупирала Југославију. Немачка је желела да осигура јужни фронт за наступајуће војне операције против Совјетског Савеза. У периоду од две недеље званично се угасио војни отпор и Југославија је као политички ентитет раскомадана тако што је Немачка припојила

северну Словенију, а Бугарска је припојила Македонију. Мађарска је преузела контролу над Црном Гором, а већи део јадранске обале добила је Италија, док је Хрватска претворена у Независну [Државу] Хрватску на челу са усташким покретом који је преузео власт. Војна управа је преузела контролу у Србији и као што ћемо касније видети оваква је подела Југославије пресудно утицала и на судбину Јевреја. Јевреји који су се нашли под мађарском влашћу делили су исту судбину с Јеврејима Мађарске тако што су депортовани након марта 1944, када је „коначно решење” спроведено у Мађарској. Бугарска је, која се иначе дичи својим рекордом по броју спасених Јевреја и себе сматра „занемареном Данском”, без икаквих проблема депортовала трачке и македонске Јевреје који су укључени у „коначно решење”, мада јесте одбила да преда своје Јевреје. Овде смо већ дискутовали о судбини Јевреја и Срба у Хрватској за време усташа, а ја ћу се сада уопштено концентрисати на Јевреје у Србији, који су живели под немачком војном управом.

Познато је да су само они Јевреји који су живели под италијанском влашћу избегли смрт, пошто је више од 8 од 10 Јевреја у старој Југославији убијено; заиста је фасцинантно посматрати понашање Италијана. А чињеница јесте да су Јевреји који су живели под влашћу фашистичке Италије били знатно сигурнији од оних који су били у Вишијевој Француској.

Заиста је могуће да су борба за Балкан и ратовање против Британаца на Криту одложили на неко време напад Немачке на Совјетски Савез који је према Герхарду Вајнбергу био планиран за мај а не јун, и могуће је да је то на неочекиван, али не и безначајан начин утицало на само вођење рата. Ако мало размислимо о томе можемо утврдити да је одгађање почетка напада за месец, месец и по дана од предложеног могло да веома утиче на вођење рата, јер да је инвазија на Совјетски Савез почела када је било планирано, немачка би армија била у знатној предности пре почетка руске зиме.

Дакле, понешто о јеврејским приликама, и да поновим, ради се о општем прегледу. Према последњем попису становништва из 1931. године Јевреји су бројали 73.000. До 1941. бројка се благо попела на 80.000, од којих је 11.000 живело у Београду, а слично је било и у Загребу и Сарајеву.

Антисемитизам који је до тада у Југославији генерално био маргинална појава повећао се са притисцима из Немачке. Уведене су антијеврејске мере, укључујући уписивање према квотама на универзитете и средње школе, као и доношење закона који су искључивали Јевреје из јавног живота, а који су уведени у склопу опште антисемитске атмосфере која је превладала Европом. Недавна изложба на

тему улоге Вермахта у холокаусту распршила је мит да је улога немачких војних снага у убијању Јевреја била ограничена, као и то да професионални официри нису били укључени у „коначно решење”. Овај је мит доживео врхунац, као и догађаји везани за посету председника Регана Битбургу, а можда је дошло до разобличавања мита и преко улоге Вермахта у smakнућима Јевреја Србије, јеврејских мушкараца и дечака старости од 14 до 70 година.

У јесен 1941. године Вермахт је одиграо одлучујућу улогу у стрељањима одраслих мушкараца. Тачно је да нису деловали без подршке локалних снага безбедности и снага полиције SS-а за очување реда, али су они били главни актери. Кристофер Браунинг је био у праву када је рекао да ова стрељања нису била део коначног решења, док су само неколико месеци касније погубљења јеврејских жена и деце била извршена у склопу плана коначног решења. Може се с правом рећи да је Београд био први од већих европских градова у којем је спроведен „јуденрајн”⁵ и чија је јеврејска популација у потпуности збрисана.

Кључна ствар коју осећамо у Србији су немири изазвани националним понижењем услед прилива српских избеглица. С једне стране имате Немачку која толерише хрватске злочине. На другој имате дугу традицију пружања отпора страном окупатору, тако су то неко опште осећање словенске солидарности и суровост немачких мера довели до спонтане побуне. Оно што се затим догодило је идеја одмазде и спровођење мера кажњавања: 50 Срба за 1 Немца, а касније 100 за 1, што се Немцима вратило и не само да се показало неадекватним, већ и контрапродуктивним, јер је мирне и политички инертне Србе гурнуло у редове побуњеника, док су политички равнодушни нижи слојеви српског становништва доведени у стање огорчености и очајања, а на крају се и побунили. Немачка је војска почела да спроводи одмазду и у суштини прешла с одмазде на превасходно оптуживање и спровођење одмазде према Јеврејима, и у периоду од неколико месеци одмазда је постала инструмент којим су јеврејски мушкарци и дечаци старији од 14 година убијани. Метак по метак, човек за човеком. Антијеврејске мере су смишљене као војне мере против непријатеља Немачке. За њихово спровођење нису били потребни никакви нацистички фанатици већ професионални официри, и до зиме је јеврејска мушка популација нестала, а да би Србија била „јуденрајн” требало је још само елиминисати жене и децу.

Само неколико речи о официру који је био задужен за то, о немачком официру Волфгангу Листу, који је командовао ликвидацијом јеврејских мушкараца. Он није био тип ни нацисте ни традиционалног

---

⁵ Judenrein, немачки, територије етнички чисте од јеврејског живља

пруског официра, већ врло начитан, култивисан и дубоко религиозан човек. У Грчкој се дивео пораженом непријатељу. Био је то човек који је касније одбио директну Хитлерову наредбу и платио каријером за то. Његово понашање у погледу Србије није било баш најтипичније за његову каријеру, а за оне који покушавају да схвате факторе који су мотивисали припаднике немачке војске ово га чини утолико занимљивијим. Србе је доживљавао стереотипно и сматрао је да се могу дисциплиновати само мерама које су у складу са „њиховом насилном природом”. И јесте спровео мере, а мере су се заправо сводиле на ликвидацију, и то ликвидацију јеврејског становништва. Разликовао је Јевреје од Срба, где су сви Срби били високоризична група, док су јеврејски мушкарци сви до једнога били осуђени на смрт. Немачка војска је можда могла да замисли невинне Србе, али не и да има невиног Јеврејина. Прихватили су чињеницу да сви Срби нису комунисти, тако да су заузели став како је корисно у политичком погледу проверавати затворенике Србе и ослобађати их сумње, нарочито пошто су масакри имали катастрофалне последице, али Немцима су сви Јевреји по дефиницији били антинемачки, те према томе чинили оправдану мета професионално организоване одбране Немачке од непријатеља.

Јевреји су били потрошна роба. Њихова елиминација није имала никакве негативне последице у политичком смислу. Кристофер Браунинг закључује: „Кад је било могуће да се дешавају такве ствари, није чудо да није дошло до битнијег, смисленог отпора од стране било којег организованог сегмента немачког друштва, о Вермахту и да не говоримо, након што је широм успостављен план геноцида. Ликвидација Јеврејки у Србији 1942. године представља фасцинантну директну везу између програма еутаназije утемељеног 1939. године, ликвидација које су вршиле оперативне групе Einsatzgruppen започетих у лето 1941, и стварања стационарних центара за масовно убијање основаних у Пољској 1942. Жене и деца Јевреји су интернирани у концентрациони логор на напуштеном сајамском земљишту у Земуну, надомак Београда, у периоду од марта до маја 1942. Убијени су у покретним камионима опремљеним гасом.

Сам логор имао је два велика недостатка. Као прво, технички се није налазио на територији Србије, већ унутар Независне Државе Хрватске, а друго, што у структуралном смислу делује још фасцинантније, јесте чињеница да је био видљив. Логор није био сакривен. Био је видљив, и ви који сте посетили локацију схватате колико га та видљивост чини посебним.

С хрватске стране проблем је лако решен, јер је Хрватска пристала и обезбедила логор, а још је интересантније то да 1941. није ни било потребно критички ликвидације, јер су се услови 1941. значајно

разликовали од оних из 1942, '43. и '44. године. Године 1941. претпо­стављало се да ће Немачка добити рат, ситуација се развијала повољно по Немачку, и због тога није било потребе да се прикривају намере и ситуација, тако да је занимљиво да када читате материјале везано за ово, видите да су жене и деца Јевреји у логору очигледно заваравани, али је већинско становништво тачно знало шта се догађа. Могли су да покажу прстом на те камионе с гасом и да им одмах знају чему служе.

Неколико речи о томе како је донесена та одлука. Ово је интри­гант­но, зато што се сада дешава у контексту времена када је политика коначног решења већ почела да се спроводи, али појављује се у кон­тексту где је локална милиција хтела да Јевреје депортује. Расправљало се о томе да се жене и деца Јевреји депортују у Румунију. Тај је пред­лог одбијен. Уместо тога, сами су добили инструмент помоћу кога могу да елиминишу Јевреје, а то је био покретни камион с гасом – душе­гупка. А као што знамо, покретни камиони с гасом кориштени су у Конгу и у Минску, а такође на територији Србије и у Земуну. Те везе можемо да пратимо, а оне се на крају све удружују у једну – програм еутаназије који је започео коришћењем покретних душегупки, да би се на крају развио до стационарних душегупки.

Само кратко о... Допустите да вам ово представим укратко. По­стоји разлика између оних које зовемо заповеднички кадар и ових других које зовемо обични војници. Заповедници су они који имају моћ доношења одлука, а обични су они који одрађују посао. Јако је занимљиво сагледати све то у контексту механизације која је сад била укључена у посао и развоја камиона с гасом, јер у суштини догодило се то да је главни део посла везан за дизајн и израду препуштен обичним војницима и аутомеханичарима. Ово је опет пример једне шире теме које сам се дотакао у неким својим другим истраживањима, а ради се о томе да је погрешно говорити о Немцима као о народу који је само извршавао наредбе. Треба видети како су бирократски апарат и струк­туре власти показале своју сналажљивост у решавању сасвим нових изазова. Ни сам Хитлер се никад пре није сучио са изазовима. Заним­љиво је видети шта се десило када је, на пример, стигла наредба да се обичан камион преправи у душегупку. Председник Управе за моторна возила се обраћа некаквом стручњаку за моторна возила, који пак пита свог главног механичара да ли се издувни гасови могу преусмерити у затворени простор самог камиона тако да усмрти путнике.

Убрзо након тога обезбеђено је пет модела марке Саров. Радило се о камионима за превоз намештаја са спремником дужине око 5 ме­тара, ширине два метра и обојених у сиво, у сивозелену, све то за неколико недеља. Четрдесет нагих Руса уведено је у камион, који је затим закључан, и након двадесет минута сви су били мтви. Лица су

им била ружичасте боје након што би преминули, што је значило да су умрли услед тровања, а не од гушења. Затим је потписан уговор са једном фирмом за набавку тридесет преправљених камиона. Уговор није понуђен само Сарову, већ су користили и Опал, Блиц и Дајмонд, који су затим преправљени. До су ови могли да приме 25 људи, Саров је имао капацитет од 50 људи. Два америчка камиона марке Доц кориштени су као душегупке. Занимљиво је да су се појавили велики проблеми и примедбе приликом коришћења тих камиона. Први проблем који се појавио био је како истоварити такве камионе, јер су се људи тискали на крај камиона како би изашли напоље. А друго, појавио се проблем задње осовине, која је одједном морала да поднесе огромно тежинско оптерећење услед чега би се кварила, и иронија је била да је била неупотребљива у појединим деловима. Кварови су захтевали честе оправке, тако да се напори нису усмеравали у правцу постизања веће ефикасности у смислу жртава, већ само да се отклони све што онемогућује да се обавља посао. То је био разлог, и успешно обављање посла подразумевало је смањивање терета за убице. Није се размишљало о томе да ће то продужити агонију жртвама, већ је задатак истовара лешева био тежак. Један од разлога преласка на стационарне камионе је управо зато да би се избегли проблеми истовара. Механичари се нити једном нису пожалили што раде такво нешто, али би се изнервирани кад се њихова стручност доводила у питање, другим речима никада нису изразили негодовање у смислу зашто се користила та опрема. Али би се страшно узнемирили кад би се појавиле жалбе да опрема коју су израђивали није била довољно добра. А то вам опет говори о нивоу културе људи који су били ангажовани.

Шта се догађа током децембра '41 – интернирано је 5291 жена и деце Јевреја. Према општој процени до јануара и фебруара тај број је нарастао до 7500. Ликвидацију србијанских Јевреја спровели су култивисани и софистицирани организатори и целати који су били пореклом из ниже средње класе – обични војници и неквалификовани радници. Одлука је донесена практично сама од себе. Ако Београд жели да се отарасити жена и деце Јевреја, нек се сами побрину за то. Све што су могли добити од Хајдриха јесте инструмент, а притисак одоздо је утицао на то да надлежни обезбеде средства како би локалци одрадили посао, барем док се не припреми склоп логора смрти.

Дакле, веома је занимљиво, веома је занимљиво ако погледате немачки систем за убијање. Он постаје још напреднији. Оперативне групе су деловале по принципу да се убице пошаљу жртвама. Тако имамо мобилне убице и стационарне жртве. А затим, кад се то показало претешким за убице, процес се преокренуо и добили сте сталне центре за убијање и мобилне жртве. Средство које је омогућавало

покретност жртава био је систем железнице и логори који су формирану у Пољској; сви логори смрти налазили су се на главним железничким пругама. Оно што се дешавало у Београду била је управо та међуфаза, у којој постоји стационарни логор и покретна јединица за убијање или покретна гасна комора, где се јављало толико проблема да је искуство научило убице да се цео процес мора стабилизирати. Процес је у потпуности требало стабилизирати. Немци су заваравали жртве. Многи логораши су се добровољно пријављивали за транспортање. Није било доказа о превари. Били су уверени, говорили су им и они су веровали како у Пољску одлазе у гето. Једна је особа написала: „Прича се да је тамо много боље него овде. Многи су већ отишли и једва чекам да им се придружим.” Усмрђивање гасом спровођено је на веома примитиван начин. Након што би камион прешао мост, један од возача би припојио гумену цев на издувну и преусмерио систем тако да се издувни гасови спроводе директно у унутрашњост камиона. За двадесет минута возила су стизала до стрелишта и тамо се заустављала. Тела су бацана у отворене јаме и затрпавана. За тај би задатак било потребно нешто мање од сат времена. Убијање гасом се усталило: једном дневно, евентуално два пута дневно. И последњи Јеврејин је убијен, последњи Јеврејин је убијен 8. маја 1942, и извештај о овом успеху је брзо послан, а језик који је при том употребљен звучи тако бирократски: јеврејски проблем у Србији „више није критичан”. Године 1943. „Командо” 1005 враћа се на место догађаја како би се тела ископала и на тај начин спалили докази о извршеном злочину, а након ексхумације долази кремација помоћу које се могу избрисати сви материјални докази. Ликвидација мушкараца, како сматра Кристофер Браунинг, резултат је деловања локалних утицаја, али убрзо након што су елиминисани мушкарци примењено је коначно решење и донесена је одлука у вези са женама и децом, да се побију жене и деца као саставни део коначног решења. Али за разлику од других земаља у којима се коначно решење почело спроводити касније, у Србији су локалне власти донеле одлуку – или разлог због којег је Србија започела с овим поступком био је тај што су локалне власти желеле да се реше Јевреја. Нису имали где да их пошаљу. Ако их се нису могли решити тако што би их послали негде другде, онда је преостала само једна могућност, а та је потпуна ликвидација.

Дозволите ми да се дотакнем још две теме. Дозволите ми да одговорим на питање моје умешаности у позив председнику Туђману да дође на отварање Меморијалног музеја холокауста САД. Иронија је у томе што су председници свих земаља које су биле захваћене холокаустом били позвани. Није се повело довољно рачуна о чињеници да је Туђман посебан случај у поређењу са другим државницима. Касни-

је, када се на читав догађај гледало уназад, мислим да је свима који су учествовали у доношењу те одлуке било врло неугодно и да су схватили да смо ту погрешили. Једина иронија, једина иронија у вези са тим догађајем, и у том смислу мислим на своје пријатеље господина Рабича и сенатора Л. Лакмана, једина иронија везано за овај догађај је та што су током деведесетих у Сједињеним Државама отворене три институције посвећене холокаусту. Центар Симон Визентал у фебруару 1993, Меморијални музеј холокауста САД у априлу 1993. и Музеј јеврејске баштине у Њујорку септембра 1997. За сваки од тих догађаја небо се отварао и лила је страховита киша. И на дан отварања један човек који није неки велики верник ми је рекао: „Знате, повремено откријете да Бог постоји.” А ја рекох: „Зашто би отварање Музеја холокауста био доказ постојања Бога?” Он рече: „Видите једну ствар. На отварању сте имали 20.000 људи. Дан је био кишан и хладан. Нико није могао да ужива у отварању, а није ни требало да ужива. Свакоме је хладноћа продрла до кости на том отварању, а до краја су се сасвим и смрзли. И чињеница да се тринаест државника, укључујући председника Сједињених Држава, председника Румуније, Пољске, Немачке, председника Немачке, итд, итд, смрзавало до кости, да су смочили ноге и главе и били скроз мокри, а да им је хладноћа продрла до кости на отварању Музеја холокауста је некаква поетска правда и догађај који се релативно ретко дешава у животу. Не треба бити велики верник па да вам буде јасно значење падања кише и доласка дуге на крају.”

Мало о спорној историји и ево шта ја мислим о томе. Дозволите ми да кажем понешто о спорној историји јер сам био умешан у питање објављивања истинитих бројки о Аушвицу. Знате, пре... Пре свега, да почнемо с нечим веома једноставним. Понос живућих не може се спасти тиме како су умрли они који су мртви. Задатак историчара и задатак научника – чак и задатак неког активисте из локалне заједнице – јесте да открије истину и да јој погледа у очи и да се помири с њом ма како болна и тешка она била. Годинама су бројеви везани за Аушвиц били спорни. Према комунистичком миту радило се о четири милиона жртава, два милиона Јевреја, два милиона Пољака, а било их је још и више који су покушали да Аушвиц прикажу као место пољског мучеништва, па према томе пољско-католичког мучеништва што је учињено са сврхом да се избрише специфична природа жртава Аушвица у местима као што је Баби Јар. Јевреји нису ни поменути у Баби Јару све до пада комунистичког режима.

Са падом комунистичког режима видели смо да је из Пољске стигло оно на шта су историчари дуго сумњали и знали, а радило се о људима који су вршили истраживања са стране и имали су шта да

кажу, и по први пута су желели да говоре о томе. И у чланку који смо објавили о анатомији логора смрти у Аушвицу, део дијалога за почетак: „...био је преглед целокупне историје бројки у спорној историји цифара, а затим и оперативна одлука о томе каква ће се методологија примењивати према којој ће расправа о бројевима бити изнета у овом чланку.” И што се тиче Аушвица начин на који смо поступили је у суштини – узели смо број депортованих у Аушвиц; одузели смо од тога броја број оних људи који су изашли из Аушвица. Прегледали смо записе о људима који су регистровани и донели смо низ одговорних судова у вези са тим што се може закључити, што се може претпоставити, и наша је методологија у суштини постала директна и рестриктивна. Другим речима, рекли смо вам шта радимо и, у суштини, ти бројеви су постали прихваћени као истинити не само због истраживања које је спроведено, већ због саме чињенице да смо омогућили да методологија коју користимо буде доступна јавности.

Права наука, сваки научни рад који завређује да се тим именом назива је нешто што особа одговарајућег умећа и способности може да понови и тиме дође до истих резултата следећи ваше фусноте, ваше судове, вашим оцене, јер је све по природи отворено и доступно. И део онога што ја мислим што ће се донети решење овог проблема јесте: (а) да се настави проучавање, публиковање документације, и слично (б) разумевање методолошких поступака у свакој од датих процена тако да се могу проверити, кориштени извори, изведени закључци, попуњавање информативних празнина уз помоћ научно заснованих судова, када погађате, процењујете на основу погађања и када се ослањате на већ утврђене чињенице које се могу проверити.

Ово је методологија умећа писања историје, и што се више придржавате ове методологије, то ће мање спорна бити историја. Ово је савет од некога ко нема идеологију, и желим да нагласим како немам никакву идеологију, а неки од вас који ме добро познају знају да сам изјавио следеће: моје суочавање са овим материјалом је због тога да бих разумео шта тај материјал открива. А ако ме натера да напустим нека од мојих најукорењенијих уверења, претпоставки, мишљења, морам се повиновати ономе што откријем. Неко не може себи да дозволи да тек тако закључује или долази до преурађеног закључка. Морамо да се прихватимо материјала, да будемо радикални емпиричари и следимо материјал камо год нас он водио. Можда то неће довести излечењу, али ће сигурно сузити различитости. Још да кажем нешто на самом крају, да кажем нешто управо о онима који су преживели учесници и о историјском пројекту Фондације шоа. Мрзим што морам ово да вам кажем, али јутрос сам помислио да треба да знате да постоји једна чувена узречица Марка Твена о томе да истина почива у стати-

стици. Ја сам јутрос некако осетио да статистика поприма некакву другачију димензију и [неразговорно] истина држи својега, али у нашем пројекту – а мислим да би требало да вам кажем нешто о томе и почећу управо са статистиком – до данас смо спровели 36.323 интервјуа на 29 језика у 48 земаља. Интервјуисали смо, у суштини, неке директне сведоке и повремено, веома ретко, кад су људи били довољно искрени, неке злочинце са намером да створимо архиву живих сведочанстава која ће омогућавати да искуство оних који су то преживели заувек буде доступно свету. Идеја се заснива на томе да смо ми прва генерација која је у стању да сећање похрани визуално тако да то сећање буде доступно и будућим генерацијама које ће имати приступ онима који су то преживели, а технологија којом располажемо омогућиће да се потрага обавља на природном језику. Стога, што више сведочанстава скупимо, шира ће бити доступност, наш приступ оригиналним искуствима оних који су кроз то прошли.

Усмена традиција не даје одговор на све. Све што се каже треба ишчитавати онако како проучавамо документе, а то значи критички. С друге стране, усмена нам историја пружа приступ живом сећању до којег данашња генерација која поседује технологију и методологију може да допре, и мислим поучен врло добро личним искуством да се већ доста тога зна о огромној причи каква је ова о холокаусту. Највећи проблем чине детаљи, а стварни детаљи се могу открити у искуствима оних који су их проживели. Захваљујем се. [аплауз]

Др Клајн: Велико хвала, докторе Беренбаум. Ово што сте рекли заиста делује веома поучно. Питао сам доктора Беренбаума да ли би хтео да одговори на нека питања и он је пристао, па можете поставити неколико питања – не превише – тако да се можемо што је могуће више држати распореда. Има ли питања, не изјава, за доктора Беренбаума? Да?

Питања и одговори

Непознат мушкарац: Домаће становништво – да ли су ти локални, домаћи људи били Срби?

Др Мајкл Беренбаум: Не. То су били немачка армија и SS, и мислим да сам то појаснио оним што сам рекао. Ако нисам, локална власт су били немачки званичници који су водили војну управу. Нису били Срби. Немци су били званични представници власти на локалном терену.

Др Бернард Клајн: Госпођа с оне стране. Да.

Непозната жена: [неразговорно] Он јесте рекао да људи нису бројке, другим речима, да су лична искуства веома значајна. Хвала на томе. Моје питање гласи – пре, вероватно, три или четири године прочитала сам у новинама да господин Спилберг оснива базу података о жгтвима холокауста и преживелима, и тако даље и тако даље. Ја сам ћерка жртве холокауста, па сам послала лепо, дуго писмо – ја сам сматрала да је лепо. С друге стране, можда је опет било сувише лично – то писмо, покушавајући да ступим у контакт са било киме из те организације. Нису ми одговорили.

Др Беренбаум: Имате летке напољу на столу. Ја ћу вам дати своју подсетницу. Ако желите да ме контактирате, можете да ме добијете путем телефона, и-мејла, факса, и одговоримо вам на писмо. То је плава, а ја ћу вам дати своју подсетницу.

Непозната жена: [наставља] Извините. Споменули сте да у Србији Јеврејима нису судили према кривици, а да Србима јесу. Ја сам у то време била дете, али се сећам доста тога, а нарочито сам била шокирана дуго времена када је једна цела средња школа у Србији одведена у поље скупа са својим професором и тек тако поубијана у пољу. Према томе, било је доста произвољног убијања Срба. Можда вас нисам најбоље разумела.

Др Беренбаум: Не мислим... Мислим да је последња ствар за коју би у животу могли да ме осуде пристрасност, на пример да сам описао Немце као fine момке. Чињеница јесте да су се они служили разним и бројним тактикама убијања. Кажем то у структуролошком смислу. То не значи да нису криви за многобројна злодела против многих жртава. Једна од књига коју сам уредио зове се *Мозаик жртава*, која описује комплетност нацистичке виктимизације, бројност жртава, и описује чињеницу да је отров нацизма захватио бројне људе, бројне у различитом смислу те речи. Једина разлика коју сам направио је та да су Јевреји у старту били осуђени на смрт, али да сви Срби нису били осуђени. Нема доказа о „коначном решењу” српског питања од стране нациста, од стране Немаца. Нема доказа за то, и мислим да је то једноставан закључак који не сугерише да злочина и насумичних убијања није било. Немци су диван народ и доносили су радост где год би стигли.

Др Клајн: Да, господине.

Г. Бил Дорић: Изашла је једна нова књига Филипа Коена која се зове *Тајни рат Србије*. Кад читамо његову књигу и слушамо ваш говор, они су на потпуно различитим странама спектра, нарочито што се тиче Срба и онога што су они урадили јеврејској заједници у Београду. Како помирујете толике разлике међу вама с обзиром да сте обојица Јевреји?

Др Беренбаум: Дакле, као прво, не размишљају сви Јевреји на исти начин. Претпоставка... Не, мислим да то морамо да схватимо. Често дискутујем са колегама афроамеричког порекла у афроамеричкој заједници. И једна од сјајних ствари која пробије лед буде – а ја то урадим намерно – испричам – знате, ви људи мислите да су сви Јевреји сложни. Ево, да вам испричам причу коју ми причамо о себи. Ако погледате по аудиторијуму, сваки ће вам Јеврејин испричати исту ту причу. Два Јеврејина се нађу на пустом острву. Након пет година се опет састану. У међувремену су изградили три синагоге. Што три, питате ви? И свако ће вам рећи ово – свако да има своју синагогу и још једну у коју ниједан не улази – ето, толико о јеврејској слози. То што смо обојица Јевреји нема никакве везе, или тешко да има икакве везе, са ставом да... Морамо да размотримо доказе. То се подразумева у ономе чиме се бавимо. Ја Коенову књигу нисам прочитао, осим критика, и зато не могу да говорим о закључцима до којих је дошао, али након овог питања прочитаћу Коенову књигу у наредних неколико недеља. Али немојте да верујете у мит о јеврејској слози.

Др Клајн: Доктор Коен ће и сам доћи овде данас или сутра. Нека он говори за себе. Можете њему да поставите то питање. Госпођо Најфелд.

Др Весна Најфелд: [неразговорно, у вези са Коеновом књигом] То нема никакве везе са чињеницом да сте обојица Јевреји. То има везе с тим да сте ви историчар, а он је такозвани историчар.

Др Беренбаум: Нећу да коментаришем ту књигу. Имам довољно проблема док говорим и о овоме што знам, а научио сам да не говорим о ономе што не познајем.

Др Клајн: Добро. Да?

Непозната жена: [неразговорно] ...зашто је доктор Туђман био позван на отварање Музеја холокауста. Био је позван јер сте позвали председнике држава где се догодио холокауст за време нацизма. Југославија је држава, и холокауст се догодио у Србији, а чланове председништва државе Србије, Југославије, нисте позвали на отварање. Можете ли да дате објашњење на ово питање?

Др Беренбаум: Тога се не сећам тачно. Нисам ја Бил Клинтон, и... Слушајте, понављам, не сећам се тачно, и због тога не могу да вам одговорим. Могу рећи да кажем, а ти су документи јавни, тако да јавност може да дође до њих – Стејт департмент је доставио списак оних председника које треба позвати, ми смо списак прегледали и морали да испоштујемо одлуку Стејт департмента. Тад нисмо сматрали – а требало је – да треба да испоштујемо један виши ауторитет, а то је историја, из тог разлога Туђман није требао да буде позван. Зашто нисмо позвали председника Србије – тога се не сећам зато што се не сећам да с о тој теми расправљало.

Др Клајн: Господин Лакман.

Г. Лакман: Докторе Беренбаум, водећи ка својој главној изјави у вези са уништењем југословенске јеврејске заједнице која је бројала 80.000, поменули сте да су Јевреји у Италији преживели у већем броју него Јевреји у Француској за време Вишија. Тај спој између интервенције владе, интервенције људи и заједнице, и уплитања цркве... Можете ли да објасните због чега је дошло до тога, нарочито с обзиром да је у Холандији, где се народ заузео за Јевреје, а влада је била колаборационистичка, Јевреји нису преживели. А холандски црквени званичници су били много слободнији у изражавању мишљења, много више од италијанских црквених достојанственика, мада можда не и локални парохијски свештеници.

Др Беренбаум: Италијани поседују некакав нарочит шарм и посебан недостатак дисциплине. И сматрам да – а говорим ово као неко ко је живео у Италији – и ради се управо о томе да Италијани нису били идеолошки загрејани, па је то делимично био разлог. То такође има везе и са околностима где су Јевреји у Италији живели и како су живели у Италији. Много је зависило и од међусобних веза са локалном заједницом. Зависило је и од тога што Италијани своју цркву нису схватили баш озбиљно. Једна јако интересантна ствар коју Хелен Фајн наглашава у својој књизи *Објашњавање геноцида* – а у питању је застрашујући закључак – јесте да што је заједница религиоз-

нија, црква је све моћнија, што су јој следбеници побожнији оданији, то горе по судбину Јевреја. А ту је постојала директна повезаност између религиозности, у овом случај не мислим на религиозност у позитивном смислу, јер је реч религиозан за мене једна од најчаснијих речи коју можемо да употребимо. Постоји директнија повезаност између моћи цркве и побожности заједнице и судбине Јевреја – деведесет посто Јевреја у Пољској [неразговорно] процената Јевреја у Словачкој. Постоји директна веза. Необична је та толеранција Италијана. Покушавам да се присетим цитата јер је Сузан [неразговорно] најбоље изразила: Италијани у свом најбољем издању нису баш – и опет понављам, не мислим у негативном смислу, али ће звучати негативно – нису баш људи од закона, али за време нацизма и током холокауста, они су том безакоњу додали једну нову димензију неозбиљности у корист – она се изразила много боље од мене – они су то преокренули у корист сопственог становништва.

Допустите да вам испричам једну смешну причу, која је и лична. У Италији сам 1972. добио казну за паркирање. Дошао сам код комшије и питао га како се плаћа казна. Рекао ми је: „Дај ми казну, ја ћу то да ти средим.” Дао сам му казну и рекао: „Слушај, ја ћу да платим. Само ми кажи где да пошаљем казну.” Он је поцепао тикет и бацио га. Рекао сам му: „Па шта бива кад претерам с неплаћањем?” Навикао сам се на Њујорк и Вашингтон, где те на крају шчепају... Он ће мени: „Слушај, не знам шта ће да ти се деси ако не платиш, али знам сигурно шта ће бити ако платиш. [смех] Накачиће ти сваку казну коју је тај ауто добио. Пусти мене да то средим.”

Ето, у томе се састоји тај шарм. То има везе са недостатком побожности и такође значајним недостатком антисемитизма. А у Холандији, морате се сетити нечег другог – да је холандска полиција у потпуности сарађивала са нацистима код депортације. А занимљива ствар у вези са Холандијом је да су холандске снаге имале репутацију пружања отпора, али је влада била колаборационистичка влада. А у Француској, француска полиција, која је такође пуно сарађивала, још је на горем гласу од холандске – не кажем да би требало да имају бољу репутацију, али нису заслужили да су гори од холандске. Али због природе отпора коју је пружао холандски народ, или један део Холандјана, холандска је полиција избегла одговорност. Ускоро ми излази књига у којој се налази есеј једног холандског научника који се бави том темом, биће то информативни есеј на [неразговорно] холандске полиције.

Др Клајн: Добро, последње питање. Да?

Г. Џорџ Живковић: [неразговорно]

Др Беренбаум: Поново морам рећи да поздрављам ту опаску. Мислим да је то прича коју је важно испричати. Није мој задатак да испричам сваку причу. Мој је задатак – ја сам желео да се усмерим на један аспект, а то је шта од Југославије можемо научити о убијању – о немачком убијању Јевреја. Хвала вам.

Др Хенри Хутенбах, референт

Др Ета Најфелд, референт

Мр Драгољуб Ацковић,
референт

Г. Џон Ранц,
референт и дискусант

Четврта сесија: 30. октобар 1997. године

Председавајући четврте сесије: **др Жељан Шустер** [слика на стр. 337]

Др Клајн: Добродошли. Задовољство ми је што је са нама доктор Жељан Шустер, који обавља дужност продекана пословних студија на универзитету у Њу Хејвену. Он ће председавати сесијом и задовољство ми је да му је препустим.

Др Шустер: Докторе Клајн, хвала вам. Задовољство ми је и част што учествујем у овако значајном догађају, и желео бих да најавим почетак треће сесије на овој конференцији. Као што је доктор Клајн већ рекао, ја сам Жељан Шустер са Универзитета Њу Хејвен, и дозволите ми да најавим уважене говорнике и учеснике ове стручне сесије. Скроз са моје десне стране је професор Хенри Хутенбах са Градског колеџа Универзитета у Њујорку. Одмах поред њега са леве стране је Драгољуб Ацковић, председник Ромске културне фондације. С његове леве стране је госпођа Ета Најфелд, лекар и професор Медицинског факултета у Београду, а непосредно с моје десне стране је господин Џон Ранц, извршни секретар Удружења преживелих холокауста.

Дозволите ми отворим сесију са професором Хенријем Хутенбахом са Градског колеџа Универзитета у Њујорку. Професор Хутенбах је професор историје и директор Центра за проучавање интернационализма. Професор Хутенбах је такође главни уредник новинског издања Нешнелитиз пејпер, чије се најновије издање бави распадом Југославије. Уредник је и еминентног журнала Џеносајд форум, и управо се вратио из Марибора и Болоње, где је учествовао на неколико конференција на тему Балкана у ширем смислу. Сада бих замолио професора Хутенбаха да представи свој рад, „Повезаност Јасеновца и холокауста.” [аплауз]

Др Хенри Хутенбах
Градски колеџ Универзитета у Њујорку
Директор, Центар за проучавање интернационализма

Хвала вам на овом лепом уводу. Даме и господо, учесници, колеге, желим да се захвалим професору Клајну што је нашао место за мене у попуњеном распореду конференције, и задовољство ми је као научнику да видим да је нешто што је досад недовољно изучавано

коначно дошло на научни тапет. Задатак који ми је постављен – да ли ме чујете позади? – задатак који сам себи поставио јесте тај да концентрациони логор Јасеновац ставим у шири контекст, а конкретно то значи да га доведем у везу са праксом, политиком, администрацијом Трећег рајха, да се види до које мере се он може проучавати као одвојена појава у оквиру марионетске нацистичке Хрватске, а до које мере га треба посматрати у ширем контексту као део расистичког програма Трећег рајха у Европи. Постоје, посматрано у контексту Аушвица, постоје неке сличности између та два логора око којих се може расправљати да се утврди јесу ли те сличности површинске или имају дубљи значај.

Јасеновац је био највећи логор такве врсте у региону, а то је био и Аушвиц на неки начин, у смислу броја људи. Али и по унутрашњој структури било је такође неких сличности које бих укратко желео да поменем. Обојица су имали троструку функцију. Прва функција им је да су били затвори за политичке затворенике, оне који су били против режима, што се могло различито дефинисати, могло је да укључи и етничку компоненту, али не нужно. Друга је место присилног рада. Ова функција је била видљивија у Аушвицу, такође је постојала у Јасеновцу, мада нешто слабије организована. И треће, били су логори смрти, где су одређене етничке групе издвајане и убијане због своје националне припадности.

Након овога, дозволите ми да се сада концентришем на Јасеновац, да погледамо до које је мере он повезан са ширим планом Европе окупиране од стране нациста. Најпре, Јасеновац треба посматрати у два контекста: први је Југославија која ратује сама са собом, у којој се води грађански рат који ће одлучити о будућности Југославије. А други контекст је овај немачки; и на неки начин он је продукт обе групе дешавања. Као што сви знате, на територији Југославије коју је окупирало више држава постојала су два велика различита типа концентрационих логора током Другог светског рата. Једни су се налазили у Србији, и њима се нећу бавити, осим што ћу напоменути да су на територији Србије, коју су формално окупирали Немци, све те логоре оформили Немци, немачка је војска помагала у њиховој изградњи, и тим су логорима, у суштини, управљале SS трупе, Зихерхајт групе и Зихерхајт полиција, и тако даље. И један од случајно, онај на Сајмишту је – био једини логор за који до сада знамо да се за убијање користио гас. У четири главна логора основана на територији Србије – а желим опет да нагласим да су их све оформили Немци – убијено је приближно 50.000 људи. Већином су били Срби, а било је и нешто Јевреја, а других 50.000 Срба, успут да кажем, одведени су из та четири логора и депортовани у Трећи рајх. Чули смо неке сведоке који

су говорили о том догађају. Тамо су сједињени, ако је то прави израз, са милионима који су стигли из читаве Европе приморани на присилни рад у служби немачког ратовања.

А сада, да погледамо овај други тип, који нас интересује – усташка Хрватска, где је било пола туцета логора. Већина тога је добро познато, али ја бих волео да то поставим у контекст којим се ја бавим. Највећи од свих је био Јасеновац. Мислим да се јутрос или можда јуче говорило о броју људи који су стварно страдали. Ја се нећу бавити том бројком, неколико стотина хиљада, да ли је било 100.000 више или мање, то није мој задатак. Најважнија чињеница је да је то било главно место за убијање. Опет понављам, велика већина су били Срби, било је и Јевреја. Касније ћу се бавити судбином Јевреја, а ту су и Роми као категорија.

Дакле, прво питање које желим да поставим јесте – ко је управљао Јасеновцем? Мислим да то још није у потпуности утврђено. Немачке власти су одобриле оснивање сваког хрватског логора, односно уопштено гледано логора у Хрватској. Другим речима, усташе их нису изградили спонтано. Морали су да питају Немце да ли могу да добију одобрење. Од тог тренутка изгубили су део аутономије и постали инструмент немачких намера. Јасеновац је званично отворен у августу 1941. у присуству немачких званичника, SS-а. Чланови више управе били су усташе повратници, већином из егзила, повратници из Италије, где су били нашли политичко уточиште и где су у идеолошком смислу претворени у мусолинијевске фашисте, не у оном стварном, послератном смислу, када је свако постао фашиста. Желим да направим... За мене је фашизам нешто што се догодило у Мусолинијевој Италији, а било је и других фашистичких покрета. Није то некаква етикета коју накачите било коме ко вам се не допада. Ја сам са Градског колеца, а тамо влада веома исполитизована атмосфера међу студентима, који стално каче некакве етикете једни другима. Ја им увек кажем да морају мало више да се потруде, а не само да олако изговарају те речи, морају пажљивије дефинисати то што кажу. Дакле, важно је да се зна да су те елитне групе које су управљале логором били хрватске националности и порекла, те да се радило о егзилантима који су због рата уграбили прилику да се врате. Међутим, пре него што су почели да воде логор, Немци су их послали у Немачку у мају 1941, другим речима, готово пола године пре него што је логор отворен. А тамо су прошли интензивну идеолошку обуку и административну обуку под надзором Централне службе државне безбедности [Reichssicherheitshauptamt]. То је била централа Гестапоа и SS-а. Они су се налазили у посебном разреду – радионици организованој само за њих, и тамо су индоктринисани нацистичким класним теоријама, које нису научили у

Италији, јер се тамо радило о потпуно другој идеологији, и ту су похађали курсеве о управљању концентрационим логорима.

За Немце је Јасеновац и у хронолошком смислу био фаза пре Аушвица, сетите се да је Аушвиц тек требало да буде... Почели су да га граде не за Јевреје, не ради ликвидације, него за политичке затворенике у јесен 1941. Тако да су Немци имали разлог што су се мешали у Јасеновац, јер су њихови хрватски ђаци, да тако кажем, послани назад са том намером да крену у масовно убијање по расној линији. Нису они то научили као фашисти у Италији, што објашњава зашто су били тако предане убице кад су се вратили и основали логор. Заправо, према изјавама неколико очевидаца најпреданији од свих био је Мирослав Филиповић Мајсторовић, а он је био бивши свештеник. Ако ме памћење служи, био је фрањевац. Дакле, кажем то зато што фрањевачки ред има дугу ултранационалистичку историју, и још увек је веома јак у Босни. На ту тему сам недавно одржао предавање у Марибору, што је већ поменуто. Зато сам рекао да треба да помене да сам недавно био на тим конференцијама у присуству фрањеваца, због чега је све то било мало незгодно, али и моја је професија незгодна.

Тако, рекао сам да је, што се Немаца тиче, Јасеновац је био експеримент који је претходио Аушвицу, и усудио бих се рећи ако се то дубље проучава да су Немци тамо били посматрачи, такво је било немачко присуство у Јасеновцу, и сматрам да постоји директна веза између Јасеновца и Аушвица, који је дошао касније, где су Немци на једном месту посматрали како може да се спроводи и како све то заправо функционише на једном месту. Пре тога Немци су учествовали у масовним убијањима од јуна 1941. у инвазији на Совјетски Савез, али то су биле за Einsatzgruppen, покретне јединице за убијање, које нису вршиле систематско убијање које се одиграло на једном месту до кога би транспортовали људе, а Јасеновац је био један од првих таквих логора. Дакле, од свог почетка Јасеновац је био константно под надзором Немаца, узгред, као и сви остали логори у Хрватској. Неки немачки званичник је увек био присутан. С времена на време високе делегације SS-а су долазиле у посету, изврше инспекцију и дају своју оцену логора. На пример, једна од првих посета била је у фебруару 1942, а управо је тада Аушвиц започео са радом као центар за масовно убијање.

А сада, да погледамо структуру и управу Јасеновца. Јасеновац је, као што сам већ истакао, био вишенаменски концентрациони логор са подлогорима и помоћним логорима. Већина се протезала уз реку Саву, укључујући и женски логор, опет, то знате – Стара Градишка, који је радио готово без прекида све до 1945, до месец дана пред свршетак рата. Као такав, није био микрокосмос Аушвица, већ пре микрокосмос

читаваог немачког система концентрационих логора, где је постојао... где су постојали посебан женски логор и помоћни логори какви се могу видети у Бухенвалду и Штутхолфу, који је био у западној Прусији, један од највећих логора. У оквиру усташке организације Јасеновац и цео систем су били под директном управом Трећег одељења хрватске службе безбедности, Усташке надзорне службе, на чијем челу се налазио Вјекослав Лубурић, нека врста еквивалента Химлеру у погледу статуса и утицаја. Али се може приметити да је немачки утицај увек скривено присутан. Увек је био присутан у смислу давања директива у погледу руковођења, што ћу покушати да разјасним. Жртве – жртвама се нећу много бавити. Али ако је приближно 600.000 хиљада људи страдало у Јасеновцу, а ја не желим да се расправљам око тога, број Јевреја – опет кажем, то је процена – максимално 25.000 је очигледно врло мало. То је узроковано тиме што је већина Јевреја, као што ћу нагласити касније, који су послани у Јасеновац су затим лета 1942 – нарочито од 1942. па надаље – по наредби Немаца слани у Трећи рајх у логоре за ликвидацију. Објаснићу убрзо зашто.

Чињеница да су се Јевреји и Роми нашли у Јасеновцу била је више одраз нацистичке расне политике него хрватских националних аспирација. Јасеновац је у том смислу био наставак нацистичке расне политике. Након августа 1942. Немци су инсистирали на томе да се хрватски Јевреји из Јасеновца депортују за Аушвиц. Тако да је Јасеновац постао нека врста гета, места за сакупљање, где су загребачки и сарајевски Јевреји довођени, а одатле депортовани даље. Тако да је Јасеновац заиста служио као нека врста великог гета; када је престао да постоји, Јевреји су послани у логоре за ликвидацију и на неки начин на нивоу [неразговорно], ван Париза, где је Јевреје сакупљала француска полиција, а онда би их Гестапо SS слао, онда су депортовани у Немачку на елиминацију. Дакле, опет понављам, не само да је био вишенаменски, већ је одражавао функционисање нацистичке расне политике. Зашто су нацисти, Немци, на крају крајева, желели да се што више Јевреја депортује из Јасеновца? То се не може 100% доказати, али ја ћу вам саопштити своју теорију о томе.

Немци су са усташама почели да губе стрпљење зато што су усташе хтели да задрже за себе стучно обучене Јевреје које су пробрали и сачували, док су остали побијени између 1941. и 1942, а нацистичка политика до средине 1942, нарочито после конференције у Ванзеу јануара 1942, била је побити све, чак и високошколоване Јевреје, оне који ничему не би послужили, што се директно косило са усташким ставом, о коме ћу говорити ускоро – заправо, ево могу и сада да говорим о томе. Усташка политика 1942. у погледу Јевреја била је да се задржи што је могуће више оних који би били корисни, тако да је

дошло до колизије у ставовима, неке врсте натезања, и на крају су Немци превагнули. Немци су инсистирали да се и ти Јевреји изруче, што је на крају урађено, па су транспортовани у Трећи рајх, углавном у Аушвиц.

С друге стране, Јасеновац је личио на још један немачки логор, а то је био Терезинштат у Чехословачкој. На пример, у фебруару 1942. међународна делегација новинара је посетила Јасеновац, а који дан пре тога логор је очишћен и створена је нека врста Потемкиновог села где је све изгледало дотерано и сређено, што се приметило и у извештајима, баш као и у Терезинштату када га је посетила делегација Црвеног крста, а било је и других посета. Заправо, у јуну 1944. Црвени крст је послао делегацију у Јасеновац. Ја сам замолио Црвени крст да предају тај извештај, и никад нисам добио... Можда им једноставно нисам симпатичан, па га нису послали, а ја бих желео да видим тај извештај. Видели смо извештај из Терезинштата који је управо трагичан – свесно затварање очију, добровољно слепило. Само су се прошетали, прошетали кроз логор, не гледајући ни лево ни десно; никога нису интервјуисали, оних неколико пажљиво одабраних логораша са којима су разговарали, наравно, превише застрашеним да би поменули било шта што је близу истини.

Дакле, оно што су видели био је улицкан логор у Потемкиновом селу. У том смислу Јасеновац подсећа на искуство из Терезинштата, једног од малобројних логора који су били отворени међународној инспекцији.

А сада, дакле, желим да размотрим још један аспект, а то је Јасеновац и Срби. Крајем 1942. Немци су послали све српско становништво из оних села за које се сумњало да пружају уточиште партизанима, деломично... и оно је одведено у Јасеновац под изговором да мора да су повезани са партизанским покретом, нарочито становништво из брдских подручја. Тада је пао договор између њих, Немаца који су били у логору, а неки су били и у Загребу, немачки званичници, и договорено је да усташе могу да побију мушкарце, али да ће жене и деца бити послани у Немачку на присилни рад. Дакле, опет је немачки став превладао и модификовао усташку контролу над заточеницима. Дакле, поново се види веза ус смислу, да кажемо, да су ови изгубили аутономију, и да су били све више и више, или повремено, били су више инструмент Трећег рајха него својих сопствених националних тежњи, јер да је било по њиховом, они би најрадије побили читава села – мушкарце, жене и децу, а Немци су одлучили да жене са децом оду, да се транспортују у Немачку.

Други начин да се бавимо Јасеновцем је да се на усташку Хрватску гледа као на неку врсту вишијевске државе, као у јужној Францу-

ској, и ја то посматрам са гледишта да је усташка власт донела антијеврејске, антисемитске законе управо пре него што ће им Немци то наредити. Сами су спровели иницијативу и дефинисали Јевреје онако како су хтели да их дефинишу, према сопственом нахођењу. Понекад је то било према „великом Јеврејину”, према трећем колону. Понекад су постојале сличности. У другим случајевима било је значајних разлика. На пример, једна од фундаменталних разлика била је та што су хрватска држава или власти у држави могле било кога да прогласе Аријевцем, чак и ако је по одређењу био Јеврејин, у случају да су на неки начин – штагод то значило – дали допринос Хрватској, и ово је имало широку примену као средство да се у политичком, расном смислу покрсти Јеврејин или било ко други, и тако аутоматски постане Хрват, и управо је то нервирало Немце, јер су тако многи корисни Јевреји, школовани доктори, лекари и други у логору остављени у животу; Немци су хтели да се они изруче, а усташке власти су говориле – али они су Аријевци. Тако су закони дошли у сукоб, и кад је дошло до стани-пани, наравно, Немци су, на крају крајева, били окупаторске снаге и увек би победили, те је тако још једном Јасеновац у том смислу постао логор под немачком доминацијом, пре него под влашћу, потпуном влашћу усташког покрета. Ето, то вам даје основну слику мог покушаја да интегришем Јасеновац у Европу под Трећим рајхом.

Да закључим – лета 1942. су [у *Загребу*] били изасланик RSHA из Берлина, изасланик [Haupenfuehrer–Agnä Meigreit] са немачким министром Кашеом. Обојица су били у Загребу, позвани због депортације свих Јевреја из Хрватске у Трећи рајх, заправо у Аушвиц. Усташка администрација у Јасеновцу је попустила. Усташе су пристали на то да се не распитују за судбину ових хрватских Јевреја и да се од њих оградe. Другим речима, да не кажу – ово су грађани наше земље, хоћемо да знамо шта ће да им се деси. Немци су инсистирали на томе да им се таква питања не постављају. Тако да је дошло до занимљиве кореспонденције, врло патетичне кореспонденције. Хрватска усташка власт одговорила је Немцима следећим речима: „Удовољили смо захтеву немачке владе” – што се односило на ослобађање од Јевреја – и били би „захвални за депортацију Јевреја. Тако Хрватска постаје тотални сателит у склопу „коначног решења”, а концентracиони логор Јасеновац део тог ширег система, и треба га посматрати и као немачки феномен, нацистички феномен, као и усташки феномен, у смислу да је Хрватска Немцима дала одрешене руке. Много тога што сам споменуо већ је обрадио један научник који се зове Раул Хилберг у свом класичном раду, тротомној студији, али ја сам томе понешто додао. Хвала вам на стрпљењу. [аплауз]

Др Шустер: Хвала, професоре Хутенбах. Наш следећи говорник је господин Драгољуб Ацковић, председник Ромског културног центра, и његов рад се бави Јасеновцем и холокаустом Рома. Господин Драгољуб Ацковић је рођен у Београду, дипломирао је на Одсеку за политичке студије и етнологију на Универзитету у Београду, и магистрирао је на истом универзитету. Господин Ацковић је новинар и тренутно ради на Радио Београду, где уређује програм за ромску мањину. Аутор је неколико књига и бројних чланака. Господин Ацковић. [аплауз]

Мр Драгољуб Ацковић
Председник, Ромски културни центар, Југославија; аутор

Хвала. Као Ром, морам да реагујем на изјаву од јутрос како Роми нису имали стално место боравка, већ су увек лутали од места до места. Та изјава је расистичка и није јој место на оваквом скупу. Даме и господо, господине председавајући, мој енглески није добар и ја бих желео да замолим да неко преводи на енглески језик. [Др Весна Најфелд излази на подијум да преводи.]

Тачан број убијених за време Независне Државе Хрватске вероватно никада неће бити установљен. За ово постоје вероватно многобројни разлози, али је најважнији онај да се Роми никада нису изјашњавали као Роми, већ као неки други. Тако да статистички докази, подаци који су до сада постојали су апсолутно непрецизни. Даћу вам један пример. Сваки четврти Ром се изјашњавао као Ром.

Чињеница је да према статистичким подацима у Југославији данас живи 200.000 Рома, али је стварни податак 800.000. Упамтите овај податак. Тек се сваки четврти изјашњава као Ром. Касније ме питајте зашто.

Многи истраживачи који нису ромског порекла тврде да је између 8000 и 14.000 Рома нестало у Јасеновцу. Мени, који сам ту тему доста проучавао, то делује веома симптоматично. Ја сам ту бројку помножио са четири. Зато сам вам рекао сваки четврти. То могу да документујем са 10.000 примера – широм света где год тренутно живе Роми. Увек помножите са четири. Једини начин да се утврди тачан број жртава у свакој земљи јесте да се узму у обзир резултати статистичких истраживања као доказ. То није било утврђено у некадашњој Југославији, а ни сад сигурно није тако.

Међутим, власти Независне Државе Хрватске су у пролеће 1941. учиниле нешто што треба да се зна. Они су, у ствари, затражили спи-

сак Рома који живе у Независној Држави Хрватској, и захтевали су да им се списак достави у три примерка. Један такав списак је послан Комисији за јавну безбедност. Други је послан жупанијским властима, а трећа је копија остала тамо где је састављена.

Занимљиво је приметити да све до данас нико није тражио тај списак и да није нигде ни деломично документован. Можда тај списак не постоји, али може бити да његово постојање нигде није ни забележено.

Желео бих да поставим само једно питање. Највећи број Рома никада није стављен на списак жртава. Највећи број Рома је ликвидан пре него што је стигао до логора. Постоји више докумената за које смо јутрос чули, које ја не желим да понављам. Желео бих само да поменем један документ који се налази у књизи доктора Булајића и господина Милетића. Цитат: У Јасеновац је стигло 80.000 вагона пуних људи. Можете да замислите колики је то број, јер су кроз сваку станицу прошла четири вагона Рома. Тако да, након тога, тешко је одредити тачан број Рома који су страдали у јасеновачком логору.

Осим тог постоје и други бројчани подаци које су прикупили вредни људи попут Милетића. Он је, заправо, сакупио податке који се састоје од имена и презимена 18.000 Рома који су страдали у Јасеновцу. Или 5700 деце, доказ који је прикупио наш сарадник Драгоје Лукић. Сетите се броја *четири* који сам вам помињао на почетку. Молим вас да помножите четири са 18.000. И само да се надовежем на ово, да се овде ради о још увек непотпуним подацима. Можда ће доктор Булајић, Милетић и Лукић – а можда ћу чак и ја моћи да додам још неколико хиљада имена на овај списак – и можда ћемо доћи до броја који се плашим изговорити, али Рајко Ђурић је рекао да је можда у Јасеновцу заправо страдало око 80.000 Рома. Рајко Ђурић није знао за податак који ми је господин Милетић показао пре два дана и о коме је јутрос говорио. Сад кад мање-више имамо представу о ономе што се догађало Јасеновцу ја себи постављам питање. Како је могуће да комисија која је истраживала податке о ратним жртвама 1945. није поменула ни једног јединог убијеног Рома, а поменула је десет Македонаца који су тамо страдали? Како је могуће да се 20 година после тога нико није латио посла да проучи ово питање на научни начин све док Булајић, Милетић и Дедијер нису то преузели на себе?

Са горчином морам да кажем, и жао ми је што ово морам да кажем, да о страдању Срба, Јевреја, Хрвата и свих осталих имамо пуне библиотеке књига. То је у реду, али није у реду то што нема ниједне књиге о ромским жртвама Јасеновца. [аплауз]

Да ли ће неко моћи да напише књигу о Ромима кад не буде живих сведока? Зашто би требало да ја говорим о сведоцима? А ромских

сведока јесте било. Ја не бих могао да им будем чак ни син. Могао бих само да им будем унук.

Међу свим овим људима захтевам, а нарочито захтевам од овог истраживачког центра да се дуже позабави овим питањем, с обзиром да се то догодило у Европи, укључујући ту и моју земљу. У читавој Европи постоји само једна књига која се заправо бави страдањем Рома у Другом светском рату. То је књига под насловом *Заборављени холокауст*. Веома бих волео да се до следећег оваквог скупа напише још неколико књига о томе шта се догађало са Ромима током холокауста.

Познати песник Рајко Ђурић каже да смо ми народ без дома и без гроба. Други део ове изјаве, да смо народ без гроба, можда није у потпуности тачан. Највећи гроб који Роми имају је управо Јасеновац.

Волео бих да завршим свој говор речима да се надам да се то више никада неће поновити. Међутим, у то заиста не могу да будем сигуран. Ових се дана у Београду догађају такве ствари са којима сте вероватно макар мало упознати. Обећао сам свом народу да ћу дати изјаву, а 21. новембра – одржаће се састанак 21. новембра и рећићу да сам овде испунио обећање.

И моје време је истекло да вам кажем нешто о ромским жртвама у Јасеновцу. Хвала вам на пажњи, и молим вас да нас се сетите у вашим молитвама. [аплауз]

Писмена изјава презентована на конференцији

*Страдања Рома у Јасеновцу:
неколико питања уместо увода*

Зашто ниједна комплетна студија није урађена о страдањима у тадашњој хрватској држави, нарочито у јасеновачкој кланици? Очекујемо је већ пет десетлећа. Због чега? Док сви сведоци не умру? Да се заборави трагедија читавог народа, који је пропатио само зато што су његове припаднике усташки кољачи сматрали људима ниже расе?

Написано је већ на хиљаде извештаја и књига о геноциду над другим југословенским народима. Тај је посао одлично обављен. Жртве не смеју да се забораве. Треба макар да се спомену зарад упозорења будућим генерацијама о ономе што се догађало.

Роми [Цигани] помињу се у двадесетак књига о страдању других људи. Друге књиге углавном прећуткују ту тему, као да овај народ није убијан заједно са осталима. Није ваљда да су други сведоци наједном заборавили да су бројни Роми били њихова сабраћа чак и у смрти.

С којим правом и у име ког хуманизма историчари, и сви они који се овим питањем баве, заборављају ромске жртве? Ко је тај који се усуђује да тргује невиним глава Рома које су одсечене или смрвљене маљевима за време оног колективног лудила?

То што су усташе починиле жртвама овог народа није једини случај зла. Исто се догодило оним Ромима које су убили и спалили Немци у њиховим злогласним логорима смрти. Исто се догодило и оним Ромима чије су вратове преклали четнички и други ножеви. То је, такође, у неколико наврата био случај и са оним Ромима које су квислиншке српске власти мењале за једног Србина.

Током тих неколико ратних година колико је само села остало без Рома, а да њихови сународници то нису приметили пола века. Дозволите ми да макар поменем њих, јер су они некада живели, а сада их више нема. Нестали су у ноћи заједно са многим другима. Само што су други барем споменути, ако ништа друго. Роми нису. Ако нико други, родбина и пријатељи макар помињу своје мртве. Роме њихова родбина није спомињала јер је и сама пострадала. Њихови пријатељи такође. Сећања њихових суседа брзо су нестала.

Историчари и остали су се знали занети бројећи жртве. Неки су правили погрешке, тако да су ромске жртве знале да буду придодане другима. То и није тако страшно, јер би ситуација онда била још боља.

Неки називи-историчари се труде да докажу како тако велики број људи није нестао у тим фабрикама смрти. Према њима, цифра од 40.000 није тако велика. Шта је неких десет обичних села? Неколико градова средње величине или два мања? О Боже! Кад се већ зна да је та бројка смањена за отприлике двадесет или више пута, онда је величина тог пакла сачувана, али се појављује питање зашто то до сад није представљено јавности. Вероватно се ова чињеница прикривала овако дуго због неких битних разлога. Зна се да велики број Рома никада није доспео на спискове у логорима, што нас води до закључка да тачан податак о страдањима овог народа никада неће бити утврђен. Тако, на пример, познато је да постоје документовани подаци који бележе тачан број вагона којима су Роми транспортовани, док се њихов тачан број не помиње, него само нагађа.

Манипулација бројем непријављених Рома огледа се у чињеници да су ромске жртве придодане разним народима. Исто се дешава чак и данас. Шокантан пример је један од извештаја Комисије за истраживање ратних злочина... који помиње Србе, Хрвате, Црногорце, чак и Македонце убијене у Јасеновцу, а потпуно игнорише Роме. Није јасно како је могуће да тако важна комисија може да почини такву грешку. Заправо, то само потврђује нашу претпоставку о манипулацији са бројем непријављених припадника појединих народа. Калкулисање „мртвим

душама” је рађено првенствено због нецивилизованог става према Ромима, али исто тако и из потпуно практичних разлога. Немци су платили Јеврејима, а понегде и Ромима, ратну одштету за постра-дале у рату, али у Југославији ниједнима није плаћано. Покушаји неких ромских организација у нашој земљи да некако разреше проблем ратних репарација није уродио плодом.

Непосредно после рата је процењен број жртава за народе Југославије које се воде као непознате. Бројна истраживања спроведена касније само су употпунила ове процене. Ово се углавном не односи на Роме. Истраживања везана за број људи који се воде као Роми за време последње светске катаклизме почела су тек недавно. С правом можемо рећи да постоји веома мали број оваквих студија и да су парцијалне, тј. пристрасне. Како објаснити чињеницу да детаљна студија о страдању Рома у Југославији за време Другог светског рата још увек није написана? То се такође односи на страдање припадника овог народа на територији такозване НДХ.

Преживелих сведока ромског страдања у усташким логорима и затворима је све мање, па се поставља логично питање, на којој основи ће бити начињена студија о геноциду над овим народом, ако ће уопште и бити урађена? Појављује се још једно оправдано питање, у име које једнакости живих и мртвих никада нећемо знати ни приближне мере злочина почињених против овог народа? У име каквог хуманизма треба очекивати да ће Роми да забораве своје мртве сународнике? Којим су се моралним принципима руководили они који нису успели да утврде како је много већи број припадника овог народа убијен у усташким логорима и затворима од оног који су они „прихватили”?

Геноцид над Ромима нису измислиле фашистичке хорде и њихови помагачи. Он је постојао и у прошлости, али се зна засигурно да није био великих размера. Природно се намеће питање о ком се обиму ради. Нека истарживања показују да је око пола милиона овог народа пострадало у свету, али постоје и други подаци који указују на то да број незабележених ромских жртава у последњем рату премашује бројку од три милиона. Непропорционалност броја непријављених припадника овог народа је толико велика да је тешко веровати било каквим бројкама. Највероватније се ради о томе да је тачан број убијених негде на средини. Величина ове националне катастрофе је таква да у неким крајевима можемо говорити о потпуном геноциду.

Страдања Рома у светлу нових открића

Прошлост је наша садашњост, и морамо се постарати да не постане наша будућност. То је оно што желимо. Међутим, плашим се да су времена таква да се холокауст ромског народа који траје готово два миленијума на различитим географским тачкама уз примену сличних метода одвија у неким деловима бивше Југославије у последње две године.

Многи Роми су пострадали током овог прљавог рата у два бившим југословенским републикама Босни и Херцеговини и Хрватској. Роми су убијани у војним операцијама и на друге срамотне начине. Сетимо се само дивљачког начина на који су масакриране бројне ромске жртве, а о чему је југословенска штампа извештавала.

Сви народи су пострадали у овом најпрљавијем од свих прљавих ратова, тако типичних за балканску ветрометину. Срби, Хрвати, Муслимани – без обзира на њихову националну припадност, ја се дубоко поклањам свим жртвама.

Колико је наше ромске браће пострадало у Другом светском рату на територији бивше Југославије вероватно никада неће бити тачно утврђено. Све до недавно званични су извори настојали да минимизирају број масакрираних Рома, нарочито оне бројке које се односе на број оних који су страдали у бившој усташкој такозваној Независној Држави Хрватској, где једва да су и поменути. На пример, Државна комисија за истраживање ратних злочина уопште не помиње Роме као жртве које су пострадале у концентрационим логорима и затворима Независне Државе Хрватске.

Тек су пре десет година неки документи о страдањима ромског народа у том усташком ентитету угледали светлост дана.

Први који су почели да објављују документацију о страдању ромског народа били су академик Владимир Дедијер, бивши председник Раселовог суда, пуковник Антун Милетић, директор Војноисторијског института у Београду, доктор Милан Булајић, бивши југословенски дипломата и садашњи директор Музеја жртва геноцида у Београду.

Премда су сигурно располагали адекватном документацијом, тројица горе поменутих написали су многе књиге о страдању Срба, Јевреја и других – али ниједну о ромском народу. Треба поменути да неке од њихових књига садрже поглавља посвећена Ромима.

Покојни академик Владимир Дедијер и пуковник Антун Милетић побудили су моје занимање за ову тему почетком осамдесетих година. Од тада сам повремено објављивао радове о највећем концентрацио-

ном логору за Србе, Роме и Јевреје у такозваној Независној Држави Хрватској.

Ови подаци су само делимично тачни. За годину дана напуниће се пола века од тог догађаја.

Током тог периода многи су сведоци преминули, документи су раздвојени или уништени. Сад ће неки тамо господин, као на пример председник Републике Хрватске, да прича како је тек неких 40.000 мушкараца, жена и деце умрло у јасеновачком концентрационом логору. Заправо, по њему су већина били Хрвати. Овај господин, који је историчар, никада јавно није проценио који постотак од тих 40.000 – недавно смањен на 33.000 – се односи на оне ромског порекла.

Њему и свима осталима који се поигравају са мртвим ромским душама поручујем да не заваравају свет. Радећи на мојој књижици навео сам имена 2000 убијених Рома. Онај ко ми не верује – нека сам броји. Имена Рома пострадалих у Јасеновцу изнесена су на двадесет страна. Ти су подаци већ стари неколико година.

У првом примеру за територију читаве Независне Државе Хрватске прикупили смо имена 10.000 Рома који су убијени. Немамо сређене датуме према садашњој општинској подели државе Хрватске. Имам, додуше, систематизоване податке за Републику Српску Крајину, захваљујући пуковнику Антуну Милетићу.

Ево података:

*Систематизовани подаци жртава за
Републику Српску Крајину*

Општина	Срби	Роми	Јевреји	Хрвати
Вргин Мост	177	120	4	7
Петриња	643	12	3	63
Огулин	73	101	8	28
Костајница	1384	2	2	34
Карловац	225	636	40	51
Глина	357	16	12	32
Госпић	104	64	1	29
Дуга Реса	14	474	18	55
Новска	1959	24	17	175
Бели Манастир	24	23	6	5
Вуковар	425	339	150	18
Винковци	215	1618	724	48
Жупања	52	1704	30	22
УКУПНО		5114		

Дакле, чак и за тако малу територију каква је Република Српска Крајина имамо имена горе поменутих 5114 Рома, 9487 Срба, 1262 Јевреја, 703 Хрвата и 10 осталих – што укупно чини 16.776 имена жртава. Пажљив посматрач може да примети да бројка од 5114 представља једну трећину укупног броја жртава.

Ево примера како су усташе уништавале све што је ромско у неким општинама, на пример у Сатници Ђаковачкој. Жене, деца старци. Овде наводимо списак побијених Рома из тог села:

Балићевић Ђула	1909-1942	Јовановић Марија	1912-1942
Балићевић Марија	1895-1942	Николић Јозо	1937-1942
Балићевић Шандор	1912-1942	Николић Ђура	1904-1942
Балићевић С. Марија	1910-1942	Николић Марко	1909-1942
Балићевић Мирко	1930-1942	Николић Паво	1920-1942
Балиновић Бранко	1922-1942	Николић Мирко	1901-1942
Балиновић Ева	1927-1942	Николић Реза	1901-1942
Балиновић Јозо	1912-1942	Николић М. Ђуро	1938-1942
Ђурђевић Лука	1892-1942	Николић Ева	1938-1942
Ђурђевић Јула	1912-1942	Николић Иво	1933-1942
Ђурђевић Милан	1912-1942	Николић Ката	1940-1942
Ђурђевић М. Милан	1931-1942	Николић М. Паво	1935-1942
Јовановић Ева	1932-1942	Николић Стана	1916-1942
Јовановић Јозо	1928-1942	Николић Ада	1939-1942
Јовановић Катица	1907-1942	Николић Мирко	1936-1942
Јовановић Марија	1930-1942	Николић Павка	1940-1942
Јовановић Анка	1895-1942	Николић Јоцо	1936-1942
Јовановић Карло	1898-1942	Николић Павка	1911-1942
Јовановић Мирко	1919-1942	Николић Пирица	1938-1942
Јовановић Андрија	1903-1942	Николић Ага	1930-1942
Јовановић Ева	1914-1942	Николић Жига	1935-1942
Јовановић Јозо	1910-1942		

Сатница Ђаковачка: Укупно 43, од тога 15 мушкараца, 11 жена и 17 деце (9 дечака и 8 девојчица).

Тако ствари стоје што се тиче истаживања и прикупљања имена и адреса убијених Рома.

Даље проучавање страдања ромског народа у Јасеновцу доказаће моју стару тезу да је између 80.000 и 100.000 Рома убијено у том концентрационом логору.

Постоје бројне процене тога колико је Рома страдало у свету. Бројке варирају од пола милиона до стравичне цифре од 5 милиона Рома убијених у Другом светском рату. Верујем да је неких 3 милиона

Рома убијено у овој катаклизми, а резултате мојих истраживања потврђују неки светски познати истраживачи који тврде да је било 3.062.000 ромских жртава у Другом светском рату.

У Београду, октобра 1997.

Драгољуб Ацковић

Председник Ромске парламентарне странке

*Интервју са господином Драгољубом Ацковићем после
конференције (у хотелу)
Интервјуисао господин Владимир Бибић*

Г. Бибић: Господине Ацковићу, молим вас да се представите и да објасните разлог ваше посете Њујорку и симпозијуму.

Г. Ацковић: Зовем се Драгољуб Ацковић. Председник сам Парламентарне странке Рома из Југославије. Живим и радим у Београду.

С обзиром на то да сам председник Комисије за ратну одштету Светске ромске организације, један од разлога због кога сам овде на овој конференцији о Јасеновцу је прилично јасан: нисам заинтересован само за тему страдања и геноцида ромског народа у Јасеновцу, него и у другим земљама током Другог светског рата – широм света. Додатни разлози због којих сам овде су да сам аутор књиге о Ромима страдалима између 1941. и 1945, и могу да вам кажем да сам ја једини ромски писац који је покрио ту тематику.

Има више разлога због којих сам задовољан овом конференцијом у Њујорку, јер су овде покренута нека основна питања – пре свега истраживање о тачном броју страдалих Срба, Јевреја и Рома који су убијени у концентрационом логору у Јасеновцу. Моје истраживање је показало да су многи истраживачи занемаривали многе основне чињенице о Ромима убијенима у Јасеновцу. Нека истраживања помињу, на пример, смешно мале цифре од преко 8000 Рома страдалих у Јасеновцу, а ми смо саставили списак од 18.700 жртава – са именима и презименима. А колико их је само убијено чија имена никада нису забележена? Истраживачи су сасвим свесни тога. Познато је да многи Роми нису ни доведени у јасеновачки логор. Једноставно су погубљени на првом zgodном месту – обично на месту где су похватани.

Најновији податак који је углавном прихваћен од стране једног неромског аутора чини се да упућује на неких 40.000 жртава ромског порекла које су страдале у Јасеновцу. Чак ни та информација није

тачна пошто неке добро познате чињенице нису узете у обзир. Понављам да смо прикупили пре свега углавном познате податке из већ објављених спискова жртава у књигама Антуна Милетића, који је обавио највећи део истарживања на ту тему, затим из радова доктора Милана Булајића и из дела покојног Владимира Дедијера. Ја сам такође помагао код неких компилација.

Дакле, имамо неких 18.700 имена жртава, али пошто Роми најчешће нису истицали своју националну припадност – уствари, тек би се једна од четири особе изјаснила као Ром односно Ромкиња – моје мишљење је, и ја то одговорно тврдим, да је у Јасеновцу страдало неких 85.000 до 100.000 Рома.

Жалостан сам јер знам да ће се моје мишљење сматрати нетачним. Упркос томе, ја налазим основу за такво мишљење у истраживању доктора Рајка Ђурића спроведенога пре неколико година, који је изјавио да је неких 60.000 Рома страдало у Јасеновцу. Наравно, он није имао све оне податке које ми данас имамо.

Хоћемо ли икада знати тачан број Рома страдалих у Јасеновцу? Не верујем да хоћемо. Прошло је педесет година и многи сведоци су сада мртви, а многи су умрли у Јасеновцу. Заправо, веома мало људи ромског порекла је преживело јасеновачки логор.

Исто тако, многи Роми који су страдали убројени су међу Србе или Хрвате или међу неке друге националности или етничке групе. На тај начин је број ромских жртава значајно умањен.

Нешто што ме је веома обрадовало на овој конференцији у Њујорку је то што смо овде разговарали на научни начин о броју људи страдалих у јасеновачком логору. Не могу да кажем да су сви говори и дискусије били научне природе. Имамо многа политичка мишљења и приче које не треба помињати на једној таквој конференцији. Међутим, пре свега, овде се водио читав низ расправа између Срба и Хрвата – како решити проблем Јасеновца у будућности.

Због политичких разлога ни Срби ни [неразговорно] не бележе тачан број жртава. Председник Хрватске је изјавио да је само 20.000 људи страдало у Јасеновцу од 1941. до 1945. Како онда можемо да уопште расправљамо о тој теми кад сигурно знамо да имамо имена 47.000 Срба, 18.000 Рома, 10.500 Јевреја, иако је око 20.000 Јевреја страдало у Јасеновцу? За те људе се сигурно зна. Нарочито морамо узети у обзир истраживања која су спровели неутрални истраживачи који нису вођени политичким интересима. Они јасно тврде да је број Срба, Јевреја, Рома и других жртава Јасеновца огроман.

Као људско биће, желео бих овде да појасним нешто значајно. Мени није важан број жртава страдалих у Јасеновцу. Сама чињеница да су људи уопште страдали у Јасеновцу, па макар да се радило и о

само једном људском бићу зато што је био Србин, Јеврејин или Ром, је по мом мишљењу већ холокауст. Поигравање с бројевима после 50 година не помаже у решавању овог проблема. Чињеница да су представници Хрватске и Југославије вољни да наставе дискусију и успоставе дипломатске односе је мени најважнија. Такође и чињеница да је хрватски представник господин Жерјавић признао да је то што се догодило у Јасеновцу заиста био холокауст јесте без сваке сумње од велике важности.

Г. Бибић: Да ли бисте, молим вас, могли да појасните ко су Роми као народ и одакле су – укратко пар информација?

Г. Ацковић: Роми су веома стар народ. Одакле то знамо? То можемо да оценимо на основу језика који говоре. Роми су дошли из Индије и успели да се временом населе широм света. О томе када су Роми стигли у Европу и Сједињене Државе постоје неки не баш прецизни подаци, али постоје и неке чињенице. По мом мишљењу, пошто сам вршио нека истраживања на том пољу, први велики талас Рома је дошао у Европу у 4. веку п.н.е – веома занимљиво.

Постоји велика књига написана на ту тему – књига о краљевима или Шах Нама, како се зове, коју је написао персијски песник Фирдуси. Он каже да је персијски шах Бахрам Гур примио од индијског махараџе Шанкала на дар, или на захтев, како се помиње у једној другој верзији, 12.000 певача и плесача *лукре*, како се та музика у то време називала, како би забављали сиромашне и тужне људе у краљевству. Бахрам Гур је том народу – знамо да су то били Роми зато што се те земље сада зову Лукристан – дао им је земљу, семена и алате да се населе. Али тај народ је знао само да пева и плеше и залихе које су добили су једноставно појели и нису ништа засадили. То је разљутило краља Бахрама Гура и он им је наредио да напусте земљу. Од тада Роми лутају светом. Колико је мени познато, Роми живе у свим европским државама, а такође и у Јужној и Северној Америци. Роми су у Северну Америку дошли са Балкана.

То знамо зато што неке Роме у Канади и Сједињеним Државама називају Мачванима, што значи да долазе из Мачванске регије у Србији, Југославији. Лично сам упознао неке Роме из Јужне Америке. Били су из Скопја, из Македоније, говорили су македонским језиком, итд. Постоје и неки подаци о томе колико има Рома у разним земљама. Колико је мени познато, у Северној и Јужној Америци има око четири милиона Рома, а у Европи око 25 милиона. Да ли већина Рома живи у Шпанији и Румунији? По три милиона у обе земље. Онда

долазе друге европске земље са мање ромског становништва. У Југославији, на пример, где ја живим, има око 700.000 Рома.

Г. Бибић: Који је укупан број Рома на свету?

Г. Ацковић: Као што сам рекао, 4 милиона у Северној и Јужној Америци, 25 милиона у Европи и велики број Рома у Азији. Према једном пакистанском истраживачу у [неразговорно], укупан број Рома на свету је око 100 милиона, што је заиста огромна бројка.

Г. Бибић: Којим језиком говоре Роми?

Г. Ацковић: Роми говоре ромским језиком, који има различите дијалекте. Наравно, они су билингвални јер говоре такође и језиком земље у којој живе. Занимљиво је то да је ромски језик један стари језик, премда га стављају у групу нових индијских језика.

Желим да нагласим да наука тврди како је *санскрит* најстарији језик којим се говорило, а затим је дошао *пракхт*, средњи језик у смислу старости, затим долазе нови индијски језици *чанкар*, *синкалеш* и *ромски* језик, што значи да је ромски језик веома, веома стар.

Што се тиче ромске културе, само да вас подсеим да се Роми помињу у старим индијским еповима Махабхарати и Рамајани.

Г. Бибић: Дакле, Роми на неки начин трагају, попут Јевреја који су вековима били увек у покрету?

Г. Ацковић: Сличности међу Јеврејима и Ромима су велике. Дијаспора је основ живота за оба народа – са једном великом разликом, а то је да су Јевреји, наравно, у древној прошлости имали моћна краљевства, док с друге стране Роми нису били организовани на тај начин. Међу њима је постојао неки облик удруживања да би се потпомогли, али након што су напустили Индију распршили су се у разним правцима, и, наравно, данас Роми немају своју државу као што је имају Јевреји. Морам да закључим како су Роми ипак имали неку врсту организације у оквиру заједнице и сарадње, с обзиром да је наш језик доста добро сачуван, а и наша култура уопште. И морам да кажем и то да Роми, чак и данас – два миленијума након што су се распршили по изласку из Индије – никада нису изгубили свој идентитет као народ.

Напомена: Интервју се наставља о темама подела међу Ромима према дијалектима, занимању, начину живота и местима која воле да

насељавају, или подетничким поделама, и ромској етици. Тај део интервјуа доступан је путем адресе Memory Films, Joe Friendly, 203 West 107th St., Apt. 8a, New York, NY 10025.

Четврта сесија: Наставак

Др Жељан Шустер: Наш следећи говорник је доктор Ета Најфелд. Доктор Најфелд је рођена у Славонском Броду, а покрету отпора се придружила 1943. После Другог светског рата била је професор медицине на Медицинском факултету у Београду, а дуго времена је била и активни члан Савеза јеврејских општина Југославије. Живи у Београду. Доктор Ета Најфелд презентоваће свој рад под насловом „Сведочење очевица прогона Јевреја и Срба 1941 – 1945”. [аплауз]

Др Ета Најфелд Преживели сведок из Независне Државе Хрватске

Сведочење на конференцији

Напомена: *др Ета Најфелд је своју презентацију прочитала на енглеском.*

Др Ета Најфелд је преживела Други светски рат у Независној Држави Хрватској тако што је побегла и придружила се југословенским партизанима. Њена прича се налази у књизи Ми смо преживели, Јевреји о Холокаусту, Београд, 2001, стр. 339-350

Сведочење очевица прогона Јевреја и Срба 1941-1945

Желела бих да се захвалим доктору Клајну и Барију Литучију што су ме позвали на ову значајну конференцију и тиме ми омогућили да по први пут након педесет година говорим јасно [отворено] о мојим вољенима који су умрли у холокаусту.

Ја сам доктор Ета Најфелд. Лекар сам у пензији, имам 81 годину и Јеврејка сам из Југославије. Родила сам се, одрасла и школовала у Хрватској, која је тада била део Југославије, а данас независна држава. Када је рат почео у Југославији априла 1941. године била сам студент у Загребу. Када је немачка војска ушла у град, марширали су заједно са хрватском фашистичком полицијом која се звала усташе. Маса је викала у одушевљењу, бацала цвеће, слаткише и нананце на улици.

Уз помоћ Хитлера и Мусолинија и са благословом Ватикана створена је Независна Држава Хрватска. Ми, Јевреји, били смо врло свесни онога што нас чека. Одмах су покренули све добро познате мере репресије против Јевреја, Срба и Рома. Убрзо након тога, маја 1941, усташе су почели да одводе људи и шаљу их у сабирне логоре.

На територији Независне Државе Хрватске, која је укључивала и Босну и Херцеговину и Срем, живело је око 45.000 Јевреја. Било их је око 25.000 у Хрватској, Славонији и Срему, а у Босни и Херцеговини око 15.000. Прво су одведени у сабирне логоре, а касније послани сточним вагонима или пешице у логоре за ликвидацију у Јасеновцу-Старој Градишци или Ђакову.

О Јасеновцу-Старој Градишци сам сазнала од мајке и ујака, који су успели да побегну, што је заиста за не поверовати. Сазнала сам и од неколицине пријатеља који су преживели немачке концентрационе логоре шта се тамо дешавало. По свему судећи, концентрациони логор Јасеновац-Стара Градишка је, изгледа, био најбруталнији и најзверскији логор у Европи. Већина људи овде зна понешто о Аушвицу, Треблинки, Бухенвалду и осталима, али врло, врло мало се зна о Јасеновцу-Старој Градишци. Међутим, име Јасеновац се у главној згради Јад вашема у Јерусалиму налази управо поред Аушвица заједно са свим другим логорима смрти, и то са разлогом.

Методе које су користили усташе при убијању Срба, Јевреја и Рома су биле тако ужасне да је чак немачки званичник који је био задужен за Независну Државу Хрватску историчар Глез фор Хорстенау обавестио немачке власти већ у јуну 1941. године о „слепом и крвавом бесу” усташа: жртвама би вадили очи, одсецали делове тела, затим би их касапили специјалним ножевима, разбијали лобање ударцима маљем. Потом су полуживи бацани у реку Саву.

За Аушвиц се каже да је био фабрика смрти – онда је у Јасеновцу-Старој Градишци смрт као „на фабричкој траци” наношена ручно. Треба нагласити да су Јасеновцем-Старом Градишком управљали усташе и да није ни на који начин зависио од Немаца.

Сигурно је да нисам у позицији да говорим о стварном броју српских или ромских жртава. Међутим, Савез јеврејских општина Југославије је одмах након рата основао комисију да би се сазнао број, имена и места свих Јевреја који су умрли у Другом светском рату. Оно што смо успели да урадимо до 1952. године је да смо дошли до опсега 25.000-26.000 Јевреја убијених у Независној Држави Хрватској. Данас су процене нешто више и крећу се до 30.000.

Од октобра 1941. до јуна 1944. године била сам са мужем на принудном раду у области северне Босне. Заједно са групом од осамдесет јеврејских лекара учествовали смо у искорењивању ендемског

сифилиса од кога је боловало муслиманско становништво. Побегли смо у јуну 1944. године и придружили се југословенском ослободилачком покрету. Важно је напоменути да се око 4.600 Јевреја, међу којима је било 370 лекара, прикључило ослободилачком покрету. Ниједна земља у Европи није дала већи број јеврејских бораца против фашизма. [Аплауз у публици]

За време принудног рада од нас се тражило да посетимо многа села како бисмо лечили локално становништво. Тако сам била у ситуацији да посматрам злочине које су чиниле усташе над српским народом. [Аплауз] Видели смо бројна српска села са измасакрираним становништвом. Видела сам и кржаве остатке злогласног масакра „дрно језеро“ на реци Уни, близу града Босанске Крупе у Крајини, 1943. године, где је убијено 1.500 Срба из околних села и бачено у језеро.

Видела сам и како Муслимане одводе у прву муслиманску SS-дивизију, звану Ханџар дивизија. Према споразуму који је Хитлер постигао са Великим муфтијом јерусалимским, ова јединица је требало да иде на руски фронт.

У то време сам дознала да је цела моја породица одведена у концентрациони логор. Мој отац је у јулу 1941. године прво послан на острво Паг, где су јеврејски заточеници радили у рудницима соли, од којих је већина боловала од неизлечивих рана од соли. У фебруару 1942. године они су депортовани у Јасеновац и ту убијени. Истог месеца су моји мајка и брат распоређени да иду у Јасеновац – Градишка. На железничкој станици у Славонском Броду су напуњене две паралелне композиције: једна са људима за Јасеновац, друга са женама и децом за Градишку. У једној је била и моја мајка, а у другој мој брат. Они се нису видели неколико месеци, јер су усташе 1941. године заробиле мог брата. Мој брат је угледао мајку у возу и узвикнуо: „Мама!“. Иако је препознала његов глас, она му није могла препознати лице. У затвору су га толико мучили да сада у устима више није имао ниједан предњи зуб.

Мој ујак, који је у Јасеновцу – Стара Градишка провео више од годину дана и одатле успео да побегне 1943. године, ми је након рата детаљно испричао како су побијени чланови моје породице: мој отац, који је тада имао 53 године, је убијен маљем код Градине и бачен у Саву; мој брат, који је тада имао 21 годину, је стрељан. Моја мајка, која је тада имала 51 годину, је прво одведена у [Стару] Градишку, а потом у затвор за јеврејске жене у Ђаково, одакле сам успела да је извучем и доведем у Босну. Када се коначно прикључила породици, имала је страшне ноћне море, плакала је и викала у сну молећи оца Мајсторовића, римокатоличког свештеника, да не убија српску децу.

За све заточенике отац Мајсторовић је представљао персонификацију зла и свих најстрашнијих ствари. Наиме, он би окупао све српске жене и децу у подрум затвора где је постојала нека врста бране чијим би подизањем у просторију улазила вода из Саве у којој би се тако подавиле ове српске жене и деца. Јауци и крици људи који умиру су били ужасни, и њима су требали да се застраше они који су још увек били живи, они који су били сигурни да ће се и они суочити са истом судбином. То је била нека врста сценарија који је осмишљен тако да изазове психолошке патње.

Моја мајка и ја смо дуго разговарале о логору, о свему кроз шта је прошла, јер је имала велику потребу да прича о томе, а ја сам желела да је слушам. Тако сам ја сазнала за сва могућа мучења и нељудске, окрутне ствари које су се тамо десиле. Они који су били тамо, причаће [овде] о њима.

Сви моји рођаци, из Славонског Брода и околних места, побијени су у логорима. Све у свему, изгубила сам 56 чланова породице. Јеврејска заједница у Славонском Броду имала је 460 људи пре рата. Само се десеторо вратило.

Свакако је најупечатљивија појава која се издвајала и из мајчине и из ујакове приче била улога хрватског римокатоличког свештенства. Они су лично учествовали у сакаћењу, клању, мучењу и убијању Срба, муслимана и Рома. До данашњег дана се ни католичка црква Хрватске ни Ватикан нису дистанцирали од ових патолошких убистава, [аплауз] нити су икада и покушали да се извине Србима, Јеврејима и Ромима. [Аплауз]

Најважнији разлог за то јесте чињеница да у Хрватској и Босни још увек није спроведен процес денацификације. Немам никаквих илузија да једино закон о денацификацији може уништити нацизам. Постојали су неки покушаји после Другог светског рата, али још увек није довољно учињено на искорењивању њиховог расизма.

Нова хрватска држава учинила је управо супротно. Увођењем усташких симбола, закона и устава и глорификовањем злочинаца и њихових дела, дух фашизма се поново појављује на истом месту. [Аплауз]. Нова хрватска држава је уништила меморијалну зграду Јасеновац и покушала да на том месту направи, прво, резерват за птице, а онда заједничку гробницу за жртве и убице. Све ово је пропраћено великом медијском кампањом која је имала за циљ ревизију или умањење броја и обима злочина које је Независна Држава Хрватска починила 1941–1945. године.

Ово за многе људе значи много тога. За мене, то је губитак значења по други пут. То је исто тако и непоштовање жртава.

Хвала. [Аплауз и овације]

Др Жељан Шустер: Хвала Вам много, докторе Најфелд. Од четири дискусанта који су се пријавили, овде је једино господин Џон Ранц. Господин Џон Ранц, извршни секретар Удружења преживелих холокауста, одрастао је у Пољској и био је члан подземне, тзв. самоубилачке јединице. Био је затворен у концентрационом логору Бухенвалд и логору смрти Аушвиц. Он је председавајући Комитета преживелих заточеника логора Бухенвалд у Сједињеним Државама. Он је и предавач на колеџу Бруклин, где предаје Савремену европску историју и Холокауст. Господин Ранц. [аплауз]

Г. Џон Ранц

Извршни секретар, Удружење преживелих холокауста Председавајући Комитета преживелих заточеника Бухенвалда, САД, Колеџ Бруклин

Даме и господо, пошто сам ја дискусант, нисам припремио рад; радије ћу продискутовати и изнети неке своје коментаре. А пошто су остала три дискусанта побегли, као што је господин овде рекао – не мислим буквално да су побегли, вероватно нису могли бити овде, имам слободу да вам кажем шта ја мислим о претходна два дана, јучерашњем и данашњем.

Ја мислим, даме и господо, да српска заједница заслужује много више оваквих дешавања [аплауз], јер што је више оваквих дешавања на свим универзитетима у Сједињеним Државама, више ће људи знати шта су наша браћа, Срби, преживели. Док сам овде слушао сведочења у претходна два дана, само сам размишљао – види, то је оно што смо и ми преживели, ништа ново, и нас су убијали, масакрирали, гушили плином; Срби су патили на сличан начин, можда у мањој мери, јер су имали предност да живе на тој територији. Али, у суштини, мање или више, не желим да величам себе, нашу трагедију, можда она и јесте била већа. Али неко је овде данас рекао да Срби нису били предвиђени за „коначно решење“. Ја се не слажем с тим. „Коначно решење“ је јасно гласило: трећина ће бити истребљена, трећина ће бити послана у Србију, а трећина ће бити преобраћена у католике. Тако је гласило коначно решење – [аплауз], слично „коначном решењу“ које су нацисти предвидели за Јевреје, за нас, и тако Јевреја више не би ни било. Сећање на њих би нестало. Исту ствар су Хрвати или, тачније, католичка црква предвидели за Србе, предвидели су да их истребе. Сећање на њих би нестало. Њих више не би било. Историја се не би њима бавила. Толико је дубока та мржња била. Невероватно, али истинито. Даме и господо, није ми се допало, с обзиром на то да сам дискусант, имам право да будем помало критичан. Не. Напиши рад—.

Нисте били тако критични када су у питању други људи, говорници, а мени се није допао доктор Беренбаум, раније представник Меморијалног центра холокауста у Вашингтону, а данас представља Меморијални центар у Лос Анђелесу – није ми се допало када је рекао, када вас је обавестио да је на отварање Музеја холокауста био позван и Туђман; била је недеља и падала је киша, и како је рекао, можда је то била „песничка правда“, Божја воља. Бог је послао кишу. Не, даме и господо, не могу то тако прихватити. То је био ужасан злочин. То је био пад хуманости, недостатак осећајности, позвати Туђмана на отварање Музеја у Вашингтону. [аплауз] Зар су ови људи, моја браћа, Јевреји, изгубили памет? Позвати Туђмана – зар ништа паметније од тога нису могли да ураде? Шта се десило са њима? Где је нестало сећање на шест милиона Јевреја и многих других који су умрли? [аплауз] Зар им то није пало на памет? Морам ли да кажем... Да их није Стејт департмент или нека друга владајућа сила у Сједињеним Државама присилила да позову Туђмана? Требало је да се одупру томе. Требало је да пруже отпор по сваку цену, јер ако не пружите отпор, ви нисте истински посвећени сећању на холокауст, не схватате озбиљно смрт милиона Јевреја, Срба, Цигана и других људи који су умрли као жртве нацизма. Ако то озбиљно схватате, онда треба да пружите отпор.

Даме и господо, ја сам у ствари страшно изиритиран због многих меморијалних центара холокауста, а овде је данас у овој просторији и представник, госпођа Бони Гуревич, и ја сам јако, јако разочаран. Ми говоримо о нацизму. Говоримо о нацистичким свирепостима и тако даље, и тако даље, али је у свим овим музејима у Вашингтону, у Лос Анђелесу и у Њујорку врло мало пажње посвећено онима који су довели нацисте на власт: водећим криминалцима, луцидним криминалцима који су криви за оно што су нацисти радили. Ови људи, банкар и индустријалци у Немачкој, имали су главну и инструменталну моћ у довођењу нациста на власт, без којих нацисти никада не би то остварили.

Даме и господо, ја овде апелујем управо на госпођу Бони Гуревич, која седи овде и представља Музеј холокауста у Њујорку, првенствено да да довољно простора страдању Срба, наших сестара и браће. [аплауз] Пријатељи моји из Музеја холокауста, молим вас, запамтите – ми смо умирали заједно са Србима. Ми имамо заједничке гробнице. Ове заједничке гробнице нас чине браћом и сестрама и ми треба да се боримо једни за друге, и када један од нас остане упамћен и истакнут, сви остали треба да буду запамћени на узвишен и частан начин.

Стога се ја надам да ће људи у Музеју у Њујорку ово озбиљно схватити и представити српску заједницу, српску браћу и сестре који су

умирали са нама. Заједнички гробови нас обавезују на то. Умирали смо заједно од исте злочиначке руке, од истих окрутних, бездушних убица – нациста, и стога нас то обавезује. [аплауз] Даме и господо, – [Г. Ранца прекидају говорећи му да му је време истекло.] Знам, само још неколико минута, а и сетите се да смо данас требали да имамо четири говорника. Замислите шта би било да су говориле четири особе. А имате једну. Пустите ме да говорим.

Даме и господо, нема другог начина, осим да се поново активирамо; спавали смо предуго. Били смо исувише дуго тихи – и јеврејска и српска заједница. Ми, као браћа и сестре, треба да се удружимо у заједничкој борби против зла које нас је било снашло, тако да се оно више не понови. Апелујем на све вас. И апелујем, такође, на моју браћу, јеврејски народ, оне који су изградили музеје, да ће починити неопростив злочин уколико не посвете изванредан простор и време српској заједници, онима који су пали као жртве „усташа“ или жртве нациста. И сада вас напуштам. Ово је коментар, из дубине моје душе, на оно што сам чуо јуче и данас. Желим да вам се захвалим на доласку. И такође желим да захвалим Барију Литучију и доктору Клајну на томе што су се усудили да ураде то што су урадили. Хвала. [аплауз]

Др Шустер: Хвала Вам, господине Ранц.

Питања и одговори

Др Жељан Шустер: Желео бих сада да отворим сесију питања и коментара и да предложим да се приликом постављања питања и изношења коментара придржавате времена од највише једног минута, како би их било што више.

[Гђа Бони Гуревич из публике позива људе да у Музеј донесу предмете, не књиге, како би их тамо могли изложити.]

Г. Цон Ранц: Драга госпођо Гуревич, поносан сам што сте овде. Долазећи овамо, показали сте велику моралну храброст. Али, даме и господо, желим да вам кажем шта је музеј. Музеј не представљају само полице на које одлажете историјске догађаје, остављате их и заборављате на њих. Музеј, поред приказивања догађаја који су се одиграли, има обавезу да каже и како се нешто догодило. Музеј је образовна институција. Он није само просторија за складиштење. Стога, апелујем на управнике музеја да покажу како се нешто догодило, они морају приказати како се неки догађај одиграо, како би будуће генерације могле учити из тога и спречити да се то поново деси.

[неразговоран коментар из публике]

Др Шустер: Господине, овамо. Придружите ми се овде за катедром.

Непознат човек: Извините што вам одузимам време. Већ је доста касно. Нису ми потребни акредитиви да бих доказао своје пријатељство према српском народу. Ја сам годинама на ово чекао. И Џон Ранц би требало да зна за то, а за то исто тако зна и доктор Најфелд. Али господин је дошао овамо и рекао неистину о Мајклу Беренбауму. Пре свега, напали сте особу, говорника, лидера јеврејске заједнице. Трeбало би да знате чињенице. Мајкл Беренбаум није био тај који је позвао Фрању Туђмана. Није. То је био савет, Савет Меморијалног центра холокауста. Он тада није био председавајући. Председавајући је био господин Мајерхоф (Mayerhoff) и он је био тај који га [Туђмана] је позвао, али је касније, дан након отварања Музеја у Вашингтону, председник Клинтон отпустио Мајерхофа. Мајерхоф више није био председавајући Савета Меморијалног центра холокауста. Мајкл Беренбаум је частан човек. Он је могао то да вам каже. Али он није хтео да свали кривицу на бившег шефа, господина Мајерхофа, нити на Музеј, тако да је то задржао за себе. Рекао је да је то био Стејт департамент. Био је то господин Мајерхоф. Ми то знамо, и због тога је он изгубио свој положај. Он је још увек огорчен. Али Мајкл Беренбаум има велике заслуге. Он је своју животну каријеру посветио истраживању холокауста. Написао је велики број књига. Писао је комплементарне чланке о Србима и Ромима. Због тога је и пристао да дође овамо и да нам се обрати. Не можемо га сад клеветати у јавности. Господине Ранц, молим вас, извините се.

Г. Ранц: Хвала. Ја нисам ни рекао да је то била његова одговорност. Одговорно је руководство Музеја, не он.

Др Шустер: [доктору Клајну у публици] Да, да.

Др Клајн: Не треба кривити Мајкла Беренбаума. Савет Холокауста, Савет Музеја није крив. Стејт департамент је извршио притисак. Они су одлучивали кога треба позвати, а кога не. Али није реч о томе. Мислим да је овде реч о томе да треба да обратимо пажњу на радове који су нам данас представљени. Ова прича о музејима нема никакве везе са оним о чему су људи говорили. Хајде да се држимо онога о чему су ти људи говорили и да на то обратимо пажњу.

Др Шустер: Добро, имали смо кратак излет и сада ћемо се вратити теми. Чини ми се да је господин Жерјавић тражио да—, желео нешто да пита.

Г. Жерјавић: [неразговорно] У Србији има 16.000 Јевреја и [неразговорно] особа је убијала Јевреје и Независна Држава Хрватска је увек са [неразговорно]. Шта ви мислите ко је [неразговорно] Јевреје у Србији [неразговорно]? Да ли су Немци знали где су Јевреји? [неразговорно]

[неразговоран коментар из публике]

Г. Жерјавић: То није тачно. Није тачно.

Др Шустер: Молим вас, молим вас. Без обзира да ли је то тачно или не, као што знате... Да ли неко жели да постави питање господину Жерјавићу? Да.

Г. Петар Макара: Овде постоји инсинуација да је на територији онога што је данас Хрватска преживео велики број Јевреја. Заправо, овде је више пута споменуто да је цела Далмација била под италијанском окупацијом. Италијани нису гајили такву мржњу према Јеврејима. Ви, господине, ја нисам историчар. Каже се – на више различитих места, али ви можете отићи у неку локалну библиотеку и отворити *Енциклопедију холокауста*, и тамо пише, цитирам: „У Јасеновцу је убијено око 600.000 људи, већином Срба, Јевреја и Цигана.“ Овај број је такође споменут и у великом броју различитих немачких извора које су писали некадашњи нацисти. Овај број се помиње и у многим италијанско-фашистичким изворима. Око тога готово да нема дилеме. По овом питању постоје два табора – у једном су *Њујорк тајмс* и председник Туђман, који тврде да су у Јасеновцу побијене десетине хиљада људи, док су у другом табору сви остали извори који говоре о стотинама хиљада убијених – 500.000, 600.000. Постоји одговор, конкретан одговор у свакој локалној библиотеци на оно о чему ви говорите.

Др Шустер: Хвала Вам. Само једна исправка... Мислим да Банат није био под српском влашћу, већ немачком. Доктор Булајић.

Др Булајић: Јутрос сам показао факсимил највиших власти Јад вашема у којем се каже да је у Јасеновцу убијено 25.000 Јевреја. Тачка. То је документ.

Чуо сам дискусију везану за мог пријатеља, доктора Мајкла Беренбаума. Желео бих да вам кажем нешто у вези са Јасеновцем. Захваљујући Мајклу Беренбауму, сада у спомен-сали у Меморијалном музеју холокауста САД-а постоји Јасеновац. То је оно што је Мајкл Беренбаум урадио. Али професор Хутенбах је забринут због онога што се дешавало у Међународном црвеном крсту у Женеви. Дозволите ми да кажем. Осим мог истраживања у Комисији за ратне злочине при Уједињеним нацијама, готово да се више нико није бавио овим питањем, јер сам ја био један од ретких који су добили дозволу да обаве истраживање у Међународном црвеном крсту. Ако кренете да разгледате изложбу, видећете шта Међународни црвени крст има да понуди о Јасеновцу – лекари у белом, кувари у белом, лабораторије, жене како раде у пољу, мушкарци иза машина. Само идите тамо и погледајте. Моје питање је за професора Хутенбаха; он је поменуо да је Јасеновац био под сталним надзором Немаца; али ми знамо, уверили смо се да је Јасеновац функционисао без Немаца. Професоре Хутенбах, да ли знате нешто о немачким документима везаним за Јасеновац? То би нам пуно помогло, јер ако су они заиста надзирали ситуацију у Јасеновцу, требало би да имају документа о Јасеновцу. Рекли сте да сте покушали да добијете неке извештаје, али ако би било могуће добити немачка документа, то би нам стварно пуно помогло, можда документа везана за истраживање које они спроводе а тичу се Вермахта и тако даље. Хвала.

Др Хенри Хутенбах: Хвала што сте ме обавестили да је извештај Црвеног крста доступан. Ја напросто нисам био у прилици да га добијем. То је оно што сам ја изјавио. Што се тиче везе са Немачком, био сам сасвим јасан када сам рекао да су логор водиле усташе. Међутим, међутим, ја не желим да понављам оно што сам већ рекао. Дао сам бројне примере где се види да су вођење логора и његова политика били под сталном, ако не присмотром, онда ревизијом Немаца. Постоје извештаји, војни извештаји. Знамо за присуство одређених људи. Имамо преписку. Цитирао сам вам из докумената које имамо. У позадини је увек била присутна Немачка и она је користила логор за своје сопствене више интересе, што сам и желео да истакнем; она се није нужно уплитала и мењала циљеве усташких заповедника. Немци су користили логор за своје сопствене интересе. Постоје многи други примери, а не само Јасеновац, где су Немци једноставно преко високих званичника успевали да спроведу своју вољу. На крају крајева, ни Хрватска, исто као и Словачка, није била независна у том смислу. Чуо сам овде како се говори о независној Хрватској. Она то није била. То је била држава–марионета. Била је изманипулисана и изиграна. Било

би погрешно гледати на Хрватску као на самосталну, суверену, независну државу, и стога сам и направио паралелу са Словачком. У Словачкој су биле предузете иницијативе, на пример, како поступати са Јеврејима. Али у крајњем случају, Немци су били ти који су диктирали. То је та немачка веза коју сам желео да нагласим.

Др Булајић: [из публике неразговорно]

Др Шустер: Један по један, молим.

Др Хутенбах: Да, ми имамо документа, могу да их сада прочитамо, али постоји значајна архивска документација која потврђује ово, која укључује немачку војску, извештаје инжињера који су помогли да се изграде логори у Србији, а који су помагали и да се обезбеде средства за Хрвате. За све ово постоји огромна документација. Да, надамо се да ће бити објављено оно о чему сам данас говорио.

Г. Живковић: Био сам у Вијетнаму два пута. Ишао сам једном у Кореју у име демократије и правде. Правда је достижна за све, осим за српски народ. Исту војску сам служио 29 година, исту владу сам служио 29 година. Ставио сам живот на коцку. Шта сам од тога добио? Помогли смо им да наставе тамо где су стали. [подижући књигу] Ово је о рату од 1991. до 1995. године. Углавном, желим да се захвалим особљу овог колеџа што ми је дозволило да говорим. Желео сам да то знате. Хвала. [аплауз]

Др Шустер: Да, молим.

Неразговоран коментар из публике: Господин дискутује о доказу у књизи заснованој на немачким документима.

Г. Жерјавић: [неразговоран коментар везан за бројке]

Др Шустер: Молим, један по један. Немојте се расправљати на личној основи.

Господин Жерјавић: [неразговорно] Ко их је послао?

Др Шустер: Да ли питате мене?

Г. Жерјавић: Не. [неразговорно] Од 1939. до 1941. ја сам био [неразговорно].

Питање из публике: [о томе зашто су многи Јевреји про-хрватски оријентисани] Зашто је то тако? Зар не знају историју?

Г. Ранц: Велика је срамота што је сада таква ситуација, и ја се надам да ће се то променити, јер је већина јеврејског народа про-српски оријентисана. Они разумеју страдање српског народа. Они знају да смо ми браћа и сестре, али постоје неки високи јеврејски званичници и ко зна како су се они преобразили и постали про-хрватски оријентисани. Ко зна? Не желим да залазим дубље у ово питање. Ко зна?

Др Шустер: У реду. Имамо времена за још два питања. [Др Најфелд долази на подијум] О, ја се извињавам.

Др Најфелд: Ја желим само да одговорим на ваше питање. Ова конференција данас јесте о Јасеновцу, а не о садашњем политичком питању америчке [неразговорно], нажалост. Желела бих да вам одговорим на ово питање, али не на овом нивоу.

Др Волинтић [на фотографији, стр. 223]: Захваљујем се што ћете ме саслушати. Најпре бих желео да изразим захвалност на врло исцрпном и објективном излагању доктора Хутенбаха. Ја имам кратко питање за њега. Желео бих, такође, да прокоментаришем и друго излагање. Моје питање за доктора Хутенбаха јесте да ли је Лубурић који је управљао логором Јасеновац у ствари био послан или позван у Немачку на обуку за ту врсту посла? Такође бих желео да се захвалим доктору Најфелд на сведочењу. Дубоко ме је потресла Ваша прича, и уз дужно поштовање Вашем оцу и ујаку који су Вам испричали о својим искуствима, сигуран сам да су била потресна као што је Ваше, овде бих желео да прокоментаришем чињеницу коју сте чули од њих, а то је учешће католичког свештенства у страдању и убијању заточеника. Обично је име које се спомиње чувено Филиповић, или озлоглашено, Филиповић Мајсторовић. Дозволите ми да вам кажем нешто о њему. Већ је толико пута истакнуто да је његов ред, фрањевачки, већ 1942. године захтевао да се он изопшти – то је било 1942. године, дакле, много пре него што је отишао у логор Јасеновац. Али, дозволите ми да кажем, можда ово није често истицано. Можда се за ово и не зна. Зашто је он био изопштен из фрањевачког реда? Зато што је он, зато што је у околини Бање Луке постојала експедиција која је кажњавала Србе, тачније три српска села. Он је био капелан те јединице. И био је те ноћи део тога, али је и разговарао са локалним наставником. Тако је његов ред захтевао изопштење, не зато што је он учествовао у

убијањима и таквим стварима, већ због скандала који је проузроковао, јер фрањевци нису желели да носе одговорност за тај скандал. Мајсторовић Филиповић је стално понављао кад су га ухватили комунисти по завршетку рата – исповедао се говорећи да никада ништа лоше није учинио пре него што је дошао у логор Јасеновац, а у Јасеновац је дошао доста касније након што је истеран из фрањевачког реда. Надам се да ово можете искористити у образовне сврхе. Хвала.

Др Шустер: У реду, хвала Вам. Прилично смо искористили време предвиђено за ову сесију. Захваљујем се свим учесницима. Свестан сам да се нисмо све време држали радова него да смо ишли у ширину, али питање Јасеновца је само врх леденог брега. Стога је врло важно дотаћи се и неких других повезаних тема. Желим да се захвалим свим учесницима и свима вама у публици. Хвала пуно.

Др Каличанин, шеста сесија

Г. Роберт Оклејас, седма сесија

Седма сесија (радни ручак): др Ета Најфелд, у предњем централном делу.

Др Волинтић, осма сесија

Др Томас Поповић, референт

Г. Ели Розенбаум, референт

Г. Кристофер Симпсон, референт

Г. Чарлс Ален, референт

Шеста сесија: 31. октобар 1997. године

Г. Литучи [председавајући сесије, фотографија на стр. 338]: Поштовани гости, желео бих да најавим трећи дан наставка Међународне конференције и изложбе о јасеновачким концентрационим логорима. Моје име је Бари Литучи и ја сам један од организатора овог догађаја; такође, предајам и историју овде у Кингзбороу. Ја ћу председавати сесијом овог јутра на којој ће се говорити о једном јединственом аспекту приче о Јасеновцу. Али пре него што почнемо, желео бих да вас замолим да одамо минутом ћутања одамо пошту жртвама Јасеновца. Молим, устаните. Хвала.

[Минут ћутања посвећен жртвама Јасеновца]

Данашња панел–дискусија, данашња веома изузетна панел–дискусија ће се бавити једним потпуно другачијим аспектом приче о Јасеновцу: улогом страног учешћа; шта се десило са онима који су одговорни за злочине почињене у Јасеновцу; причом о онима који су одговорни за помагање и подстрекивање оних људи који су одговорни за злочине у Јасеновцу. Ово је врло важан аспект приче, централни аспект, и како често кажем својим студентима и онима који су заинтересовани за историју Југославије, често им објашњавам, ако желите да разумете причу, историју Југославије, морате прво да схватите јединствену колонијалну историју народа југоисточне Европе. Чињеница да су народи југоисточне Европе имали сличне историјске прилике, јаснија је и ближа студентима Трећег света, Африке и Азије.

Улога турске и немачке колонијалне власти – то је тема данашње приче. Такође бих желео да вам кажем да сам 1995. године био у Југославији са намером да интервјуишем и снимим избеглице из Крајине, али у томе нисам успео, јер је почело бомбардовање, НАТО бомбардовање Босне, два дана након мог доласка. Пошто нисам био у могућности да идем у Босну, одлучио сам се за састанак са доктором Булајићем и преживелим заточеницима логора Јасеновац, и управо тада сам почео све више и више да разумем шта се дешава данас. Морамо посветити више пажње историји Јасеновца, јер то је централни део приче без кога се не може разумети и одгонетнути историја Југославије. Верујем да је ова конференција корак напред ка побољшању нашег разумевања и способности да решимо неки од ових проблема који постоје данас.

Међу нашим данашњим учесницима панел-дискусије налазе се веома истакнуте личности. Они који сте јуче били овде знају професора Тома Поповића, предавача историје на оближњем Општинском колеџу Насо, одличног познаваоца како средњевековне историје југоисточне Европе тако и приче о злочинима који су почињени у Јасеновцу. Он ће бити наш први говорник и он ће говорити о неким од примарних извора који се односе на немачко учешће, у питању су многи различити извори.

Данас ће у панел-дискусији учествовати и професор Кристофер Симпсон са Америчког универзитета, сјајан писац који је написао две чувене књиге, усудићу се да кажем, можда две од најзначајнијих књига нашег времена: *Blowback*, односно причу о учешћу Ције у ослобађању бивших нациста, а та прича, наравно, и те како има везе са Јасеновцем и људима одговорним за Јасеновац. О томе ћемо чути више.

Овде је данас са нама и др Ели Розенбаум, директор Уреда за специјална истраживања у Министарству правде, али и водећи научник, веома важан познавалац и аутор радова о злочинима почињеним на Балкану током Другог светског рата, аутор књиге *Издаја [Betrayal]*, једне од најважнијих књига писаних на ову тему. Књига говори о злочинима Курта Валдхајма (Kurt Waldheim) и његовој улози у масакрима у Југославији у току Другог светског рата, и као што знамо, о догађајима на Козари, одакле је много људи одведено у Јасеновац. Коначно, са нама је данас и врло важна особа и писац, аутор око једанаест књига и још више чланака, чак и не знам број чланака – господин Чарлс Ален, млађи. Ви који сте изучавали историју ратних злочина, ви који знате нешто о томе, знате и да је Чарлс Ален број један у земљи када је ова област у питању. Гонио је Артуковића и друге ратне злочинце од педесетих година, у време када је врло мало људи и знало за ово. Он је био... Најбоље ћу га представити цитира-

њем реченице из *Вашигтон поста*, из позних седамдесетих у којој се каже: „Он је највећи амерички стручњак за ратне злочине у овом периоду.“ Касније ће нам се придружити и дискусанти, а сада дајем реч доктору Томасу Поповићу.

Др Томас Поповић **Општински колеџ Насо**

Захваљујем. Желео бих да се захвалим професорима Бернарду Клајну и Барију Латачију што су ме позвали да учествујем на Првој конференцији и изложби о Јасеновцу које се тичу концентрационих логора. Када сам први пут добио ваш позив крајем августа, био сам пријатно изненађен што је вашу пажњу, у овој земљи, привукао највећи концентрациони логор на балканској позорници у Другом светском рату. Као историчар по струци и студент теологије, размишљао сам о неколико могућих тема које су блиско повезане са мојим дипломским и преддипломским истраживањем на Универзитету Колумбија. Урадио сам детаљну студију о ширењу „богумилске јереси“ на Балканском полуострву, посебно у Босни и Херцеговини. Сазнања о средњовековној Босни и стална борба између различитих етничких група које су укључивале различите верске идентитете, допринела су да постанем свестан могуће ескалације сукоба у време несигурности и слома централне власти.

Понудио сам неколико могућих тема за свој реферат од којих су неке: духовни геноцид над Србима у Независној Држави Хрватској; улога католичког свештенства у прогону и мучењу православног становништва; домаћи и страни извори који говоре о страдању мањина у Независној Држави Хрватској. Учинило ми се да прве две теме могу бити полемичне и контроверзне саме по себи. Донета је одлука да је најбољи и најобјективнији начин приступања овом трагичном и бруталном историјском раздобљу на Балкану заправо анализа извора и сведочења жртава суровог истребљења мањина у Независној Држави Хрватској. Ми који се бавимо истраживањима у области историје морамо поступати по правилима првог историчара Филандра (Philanders) који је своју верзију Персијских ратова засновао на сведочењу учесника. Ово важи и за све касније историјске студије у којима, по правилу, веродостојност истраживања почива на извештајима учесника и сведочењима.

Када су у питању концентрациони логори у Јасеновцу, имамо различите изворе и извештаје писане на различитим језицима. С обзиром на то да су жртве биле грађани новостворене државе Хрватске,

они су сви говорили српскохрватским језиком, што је и био званични језик у земљи. Многи од преживелих дали су своје изјаве обавештајним службама, неки од преживелих су прикупили и објавили сећања на страдања мањина и злочине који су почињени над хиљадама и хиљадама недужних жртава. Неки од преживелих су изнели своја сведочења јуче по подне, у току друге и четврте сесије. Њихове болне, али и живописне приче о невиђеном страдању, које су доживели само зато што су припадали другој етничкој групи или непризнатој верској организацији, пружиле су нам тек нека сазнања о нељудским и свирепим методама које су користили оснивачи и запослени у концентрационим логорима.

Друга група докумената, која су такође важна за дубље разумевање онога што се дешавало током ратних година у Хрватској, јесу званични извештаји припремани од стране представника окупаторских снага нацистичке Немачке и фашистичке Италије. Она се морају посматрати у светлу позиција које су ови званичници имали, времена и степена слободе који су имали да детаљно опишу оно што су видели и оно што су чули од својих подређених. С обзиром на очиту чињеницу да је Независна Држава Хрватска била савезник Немачке и Италије, могли бисмо да очекујемо извештаје окупаторских снага са терена који умањују злочине који су почињени на подручју Независне Државе Хрватске. Неки то и чине. Ипак, већина садрже критике и због тог критицизма су њихови аутори били кажњавани од стране својих надређених. Чини се да су ови критички извештаји мотивисани не политичким разлозима, већ жељом за објективношћу. Као такви, они заслужују да се узму у озбиљно разматрање како би се приближно установило у каквој су супротности биле званична политика окупаторских снага и стварна драма у којој су се злочини дешавали пред њиховим очима, што је супротно свим правилима и војним регулативама којих су они требали да се придржавају. С обзиром на то да су многи од њих били одређени да сакупљају информације на балканској ратној позорници, они су били у бољој позицији да сазнају приближан број жртава које су погубиле војне снаге Независне Државе Хрватске.

У трећу категорију докумената о истребљењу мањина у Хрватској спадају објављени радови заинтересованих научника који су помно трагали по архивама званичних извештаја, с тим што неки извештаји још увек нису објављени. И из тог разлога су они били укључени у истраживање злочина који су почињени од стране Независне Државе Хрватске. Они су пажљиво прегледали изворе и ваљано их цитирали. Након што се сви ови различити извори пажљиво прегледају, након што се извуку релевантни материјали и упореде најважније информације, можда ћемо бити у стању да пружимо реалнију слику о ономе што се

тамо дешавало, како се дешавало, какве су методе коришћене за погубљење, као и могућ број жртава.

Сада ћемо се вратити изворима и пустити да документа сама за себе говоре. Сви извештаји и сведочења говоре у прилог чињеници да је након што је југословенска влада пала под јаким налетом немачких ваздушних снага Луфтвафе (Luftwaffe) и након што је немачка пешадија заузела стратешки положај у Југославији, већина Хрвата под вођством Мачека пожурила да прогласи независност и разоружа раштркане јединице југословенске војске и потом формира нову јединицу звану домобрани. Хрватски народ је одмах са великом радошћу и фанфарама прогласио Независну Државу Хрватску. Уместо да поставе Мачека за вођу земље и награде га за труд који је уложио у добијању хрватске независности, окупаторске снаге су, по наређењу Хитлера и Мусолинија, изабрале Анту Павелића, познатог фашисту који је уживао Мусолинијеву заштиту и велико поверење у Хитлеровим круговима, јер је гајио исту расистичку идеологију када су у питању други народи.

Анте Павелић је, заједно са својом групом од око 360 емиграната, познатих као усташе (*усташа* значи „препород“), стигао у Загреб неколико дана након проглашења независности. Формирао је владу која је била у складу са његовим програмом истребљења некатоличког и нехрватског становништва са територија које су биле у његовој надлежности по доласку немачких снага. Фашисти, од којих је већина дошла заједно са Павелићем, добили су кључне позиције у влади. Они су одмах започели политику прогањања.

Прво су нови закони усмерени ка лишавању права великог броја људи који су званично стављени ван закона, јер се нису уклапали у визију нове државе која би се искључиво састојала од католичких Хрвата. Пошто су католички Хрвати једва представљали педесет процената од укупног броја становништва у новој држави, нова влада је одмах предузела најдрастичније мере како би остварила свој циљ – етнички чисту државу.

Прво је издат декрет којим се наређује да страни држављани напусте земљу. Нова влада није дозвољавала да људи који одлазе понесу са собом део иметка. Оне који су се оглушили о владино упозорење банде усташа су пресретале, тукле, одузимале имовину и убијале. Због тога су се људи бојали да напусте своје домове, и једино када би били нападнути, одлучивали би да уточиште потраже у некој од оближњих шума.

Прве жртве усташа били су Јевреји, зато што је њих било лакше идентификовати; то је вршено у сагласности са немачком полицијом, а и већина њих је живела у градовима где их је било лако пронаћи.

Јозеф Матл, професор Словенских студија на Универзитету у Грацу, који је добро познавао српско–хрватски језик, пажљиво је проучио план по којем је требало истребити Јевреје. Рекао је да је Кватерник Еуген, звани Дидо Кватерник, наредио да се примене најдрастичније мере против Јевреја.

Он је у лето 1941. године наредио усташама да започну са убијањем Срба који су били настањени у Хрватској. Ова борба против православља водила се у духу крсташког рата, као борба између католичких Хрвата и православних Срба; требала је да изгледа као верски сукоб. Лажна преобраћања су била синоним за хрватизацију. Слично је у свом дневнику записао и пуковник Едмунд Глез фон Хорстенау, који је именован за немачког опуномоћеника у Загребу, цитирам: „Уништавање православног елемента остаје циљ усташа који чак и сада, као и у прошлости, желе да реше проблем два милиона српских староседелаца коришћењем својих добро познатих метода. У овом процесу је у само два села близу Бања Луке убијено 2.300 људи.“

Сличан извештај је капетан Хефнер (Haeffner) предао генералу Хорстенауу, који је 1. марта 1942. године прослеђен даље, у команду за југоисток. У другом извештају из 15. децембра 1942. године који је упутио команди за југоисток, генерал Хорстенау каже: „Још у септембру он (мислећи на Кватерника) је признао да ће када дође време он наставити са чишћењем преосталих милион и по Срба.“

Сада можемо поставити питање ко су били они који су у ствари убијали и спроводили истребљење непожељних мањина. Немачки извештаји указују на усташку полицију која се састојала од 5.000 официра и 10.000 полицајаца. Он [Хорстенау] наводи усташке изворе у којима се тврди да је убијено 400.000 грађана стављених ван закона. Ове усташе су, по мишљењу немачких посматрача, имале неограничену власт коју им је дао поглавник Анте Павелић и коју су могли да користе не само када су у питању националне мањине, већ и против Хрвата који се не слажу са њиховом напредном идеологијом. Цитирам генерала Хорстенауа: „Хрвати су такође били у положају велике правне несигурности и изложени разним личним неприликама без обзира на њихов друштвени статус.“ Даље, он тврди да се хрватско становништво категорички одрицало усташких недела.

Доказ за ову тврдњу јесте извештај преживелих наведен у домаћим изворима, односно на српскохрватском језику; на пример, Војислав Прњатовић је у својој изјави навео: „Број Срба се на подручју Сарајева смањило. Сви Хрвати су нас избегавали, чак и они које смо сматрали пријатељима. Неки зато што су постали усташе, док су се други бојали да на било који начин контактирају са Србима из страха да не привуку пажњу усташа.“

Позната је чињеница коју могу потврдити многи домаћи извори да је у концентрационим логорима с заједно са мањинама био затворен и знатан број Хрвата и да их је задесила иста судбина. Ипак, они су могли и да избегну страдање, што није био случај са осталим групама. А овај страх од страдања је вероватно допринео да поштени и часни Хрвати не притекну у помоћ безнадежним жртвама. Постојао је знатан број домобранских јединица које су се прикључиле усташком покрету. Многи од њих су се дистанцирали од усташког режима и давали су му млаку подршку. Овај пасиван став великог броја хрватских грађана објашњава зашто се хрватска војска тако слабо борила против српских устаника, а неки од Хрвата су се чак и прикључили побуњеницима. Методе мучења и егзекуције жртава биле су тако страшне, сурове и дивљачке да сведоци који су то посматрали нису могли да верују својим очима.

У извештају немачке делегације упућеном министру спољних послова Рајха који је предат 21. новембра 1942. године су масовна убиства Срба у Срему описана на следећи начин: „Приликом промовисања капетана Томића, поводом тога је након вечере приређено славље. Оно је пропраћено жестокиим опијањем. Када су сви присутни били потпуно пијани, Томић је почео да пуца пиштољем по вредним сликама, кристалу итд. Око поноћи је неколицини усташа наређено да доведе неколико Срба који су држани у затвору. Срби су заклани, а усташе су сисале крв из њихових рана.“

Карлхајнц Дешнер (Karlheinz Dëshner), у својој књизи *Певац је поново закукурикао* (*The Cock has Crowed again*) која је објављена у Штутгарту 1962. године, описује погубљење Срба на светом месту. „Крвопролиће у православној цркви у Глини трајало је од десет увече до четири ујутру“ и то осам дана, у јулу 1941. године. За ово је био одговоран Мирко Пук, министар правде, настојник фрањевачког манастира Хеменђилд (раније познат као Херман).

Православна црква у Глини није једино место које се користило као кланица православних хришћана. Он даје списак и других цркава од којих су многе – по његовом прорачуну њих 299 – давно уништене, укључујући и православно епископију. Епископ, Платон бањалучки, Петар Зимоњић, митрополит сарајевски, епископ Сава, сви су брутално убијени, док је митрополит Доситеј мучен на тако свиреп начин да је изгубио разум. Он је поставио реторичко питање: „Каква је реакција католичке епископије?“ Они су морали знати шта се дешава – нарочито они који су блиско сарађивали са усташким покретом.

Надбискупа Степинца Ватикан је именовао за војног викара усташких снага. Помагало му је 150 свештеника који су имали дужности капелана. Нити он нити било ко од католичког свештенства није

уложио протест против оваквог нељудског опхођења према сабраћни хришћанима са којима су имали толико заједничког када је у питању хришћанско учење. У ствари, велики број свештеника, па чак и неки бискупи отворено су подстрекивали људе да употребе оружје како би се отарасили некатоличког становништва.

Фридрих Хер (Fridrich Heer) у својој књизи *Вера Адолфа Хитлера (The Faith of Adolf Hitler)* цитира католичког свештеника Дионизија Јуричева који је рекао: „Више није грех убити седмогодишње дете које крши усташке законе. Без обзира на то што носим свештеничку одору, ја морам користити и пушку.“

Фрањевачки калуђер, Мирослав Филиповић Мајсторовић, имао је почасан надимак – брат „Ђаво“. Након што су охрабрани за своја злочиначка дела, слична потпуном опросту грехова којег су добили крсташи у XI веку, усташе су свој посао обављале професионално.

Један пример хладнокрвне егзекуције забележио је Варнер Брокдорф (Warner Brockdorf) у својој књизи *Колаборација или отпор* објављеној 1968. године. Он цитира очевица једних догађања у Руми:

Двадесет другог маја 1941. године ујутру се око стотину усташа у униформама слило у Руму. Блокирали су улице и забранили грађанима да напуштају своје домове. Сваку кућу су детаљно претражили. У међувремену су три особе убијене. Онда су усташе наредиле да се сви Срби скупе на тргу и окрену према катедрали. Под јаком стражом је око 190 до 200 Срба, укључујући жене, децу и мушкарце свих старосних доби, кренуло ка гробљу. Мајкама је наређено да пусте децу да трче. Многе су послушале верујући да ће бар деца бити спашена, али када би дете претрчало неких стотину метара, усташе би кренуле да пуцају на њега као да је у питању лов на зечеве. Онда би мајке потрчале за својом децом, а усташе би упериле ватру на њих. Три човека су покушала да пруже отпор. Размрסקали су им главе пијуцима. После тога је мушкарцима наређено да ископају јарак дуж ограде гробља. Усташки командант је изјавио да је ово посебна част за Србе да буду уједињени у смрти. Људима је наређено да пронађу своје мртве рођаке и баце их у јарак, а потом затрпају земљом. Сваки мушкарац је морао напорно да ради све док практично више није могао да држи „ашов“ у рукама. На крају је један од усташа окончао „игру“; идући од једног до другог, са по једним метком у главу, поубијао је све мушкарце.

Извори дају различите податке када је у питању број жртава које су усташе заклале. Очигледно неслагање међу њима се може објаснити чињеницом да извештаји потичу из различитих периода. Већина извештаја је написана 1942. године, неки су написани 1943. године, а само неколико 1944. године. Па ипак, када се све ове бројке упореде и израчуна временска разлика, јасно је да се бројке слажу. Немачки

историчари који су анализирали извештаје и упоређивали податке, дошли су до закључка да је укупан број убијених људи у концентрационим логорима, на путу до логора и по градовима изузетно велики. Фридрих Хер оптужује Павелића да је одговоран за брутално убијање 600.000 до 700.000 Срба у Хрватској, Босни и Војводини. Карлхајнц Дешнер у својој књизи *Певац је поново закукурикао* тврди да је број убијених Срба 750.000. Италијански историчари се слажу са немачким проценама. На пример, Карло Фалкони у свом раду *Ћутање Пије XII* (*The Silence of Pius the XII*) објављеном у Милану 1965. године процењује да су усташе масакрирале између 500.000 и 700.000 православних Срба.

Из наведене статистике се јасно може видети да су хрватски злочини над Србима и другим мањинама, пре свега, Јеврејима и Циганима, били и стравични и нашироко заступљени. На стотине хиљада недужних људи, жена и деце је брутално измасакрирано само зато што су били друге вере или ерничке припадности. Свака даља дискусија о варварском понашању у току Другог светског рата мора да укључи и овакве догађаје како би била комплетна. Хвала.

Г. Литучи: Хвала Вам, професоре Поповићу. Када сам припремао ову панел-дискусију, често сам размишљао о Хани Арент (Hanna Arendt), која је писац од изузетне важности и за колокауст и за питања о томе ко је одговоран, као и за разлоге и узроке геноцида у XX веку. Хана Арент је једном поменула да извор геноцида лежи у историји империјализма и онима који су за то одговорни. Наш следећи учесник ће говорити о улози Немачке и онима који су одговорни за холокауст и Југославију, доктор Ели Розенбаум, аутор књиге *Издаја*. Докторе Розенбаум.

Г. Ели Розенбаум
Писац, Министарство правде САД-а

Хвала, професоре. Хвала Вам на позиву. Добро је бити овде. Извињавам се што касним. Лутао сам по згради. Нико ми није рекао да је промењено место. У ствари сам већ био овде, али сам читавих 45 минута лутао по згради да бих дошао доде. Такође бих желео да Вам захвалим што сте ме у академском смислу унапредили. Претпостављам да бих у Европи имао звање доктора пошто имам докторат из области права (*Juris Doctorat*), али овде, у Америци, ја сам само обични стари господин. Такође бих желео и да се професору Клајну захвалим на позиву. Добро је бити овде. Добро је видети пријатеље, укључујући

и оне са панел-дискусије. Уред за специјална истраживања у Министарству правде Сједињених Држава, чији сам ја директор, је као што већини вас већ можда познато основала Картерова администрација 1979. године као покушај да се утврде и спроведу законске мере у случајевима везаним за нацистичке и друге врсте прогона, потом прогоне на расној, верској, националној или политичкој основи, односно сваки злочин који је у складу са Нирнбершком повељом окарактерисан као злочин против човечности. Када смо 1979. године основани, имали смо искључиво грађанску јурисдикцију. Ми можемо покренути случајеве денатурализације против оних за које постоји сумња да су кривично гоњени, тј. од стране Федералног окружног суда, грађански гоњени са циљем да им се одузме држављанство. У овим случајевима ми, по уставу, немамо криминалну јурисдикцију. Ако добијемо случај и одузмемо држављанство, ми само можемо донети одлуку о депортацији.

Резултат је дуг судски процес који траје и по неколико година пре него што се оконча. И ако могу да говорим у име свог одељења, с обзиром на то да ја нисам само директор, већ и идејни вођа, желео бих да кажем да су када смо основани, они који су били одговорни за оснивање овог одељења, они који су захтевали задовољење правде, људи као што је Чак Ален који је вероватно био први, мислим да то је поштено рећи, имали врло скромна очекивања у вези са оним што се могло урадити. Коначно, чак су и 1979. године прошле деценије од када су злочини почињени; доказни материјали су избледели; било је то време Хладног рата и ми као истражитељи и тужитељи нисмо располагали оним стварима које су за остале истражитеље и тужитеље широм света биле сасвим уобичајене. Нисмо имали оружје убица; нисмо имали отиске; нисмо имали чак ни тела. У већини случајева су злочини почињени на тако успешан начин да су уклоњени сви они људи који би касније сарађивали као сведоци у процесу. Стога смо за сведоке имали само оне који су учествовали у овим злочинима и јасно је да они не би ни по коју цену сведочили. Поштено је рећи, а овога се добро сећам – када смо основани, они који су нас основали рекли су нам да можемо успети у одузимању држављанства неколицини људи, али да нећемо због управо изложених чињеница бити у могућности да депортујемо било кога.

Желим са задовољством да изјавим да су се ове песимистичке пројекције показале погрешнима, и док овог јутра стојим овде пред вама, могу да кажем да је одузето држављанство од шездесет учесника у нацистичким радњама и прогонима. Ми смо депортацијом, екстрадицијом и другим средствима протерали укупно 48 оваквих појединаца из Сједињених Држава. То нас чини, морам нескромно рећи,

најуспешнијом истражитељском јединицом за злочине на планети земљи у последњих тридесет година. То је био најуспешнији рат против злочина, злочина против човечности, и ту је допринос ових дивних људи које ја са поносом могу назвати својим колегама. Концентрациони логор у Јасеновцу био је споменут много пута, у великом броју случајева. Један од таквих случајева је случај Курта Валдхајма, бившег министра спољних послова Аустрије и касније, у два наврата, генералног секретара Уједињених нација, где је обављао дужност Високог представника за људска права планете земље; касније, да иронија буде већа, након што је његова ратна прошлост откривена, он је изабран за председника Аустрије. Он је сада пензионисан, прима пензију аустријске владе, а такође прима и врло високу пензију Уједињених нација коју уплаћују ваши порески обвезници. Ја ћу сада представити неке од извора до којих је дошло Министарство правде, а који имају везе са логором у Јасеновцу. Ограничићу се само на оне чињенице до којих је дошло Министарство правде. Као што је већ споменуто, ја сам написао књигу о случају Валдхајм. Радио сам на овом случају још пре него што сам дошао у Министарство правде и о томе нећу сада говорити. Желео бих да се ограничим на оне чињенице до којих је дошло Министарство правде, и опет да то сведем на само мали део онога шта су они сазнали. Читав извештај о случају Валдхајм који је објавило Министарство пре неколико година је дуг, мислим, 189 страна. Део тог извештаја бави се догађајима у Јасеновцу и ја ћу о њима говорити. Тема логора појављује се у неколико епизода Валдхајмове ратне историје, а посебно је значајан део који се бави озлоглашеном битком на Козари у лето 1942. године. Али пре него што почнем, надам се да ћете ми дозволити да дам један лични коментар. Тужно је посматрати ту сталну политизацију истраживања о Јасеновцу и других аспеката Другог светског рата на простору бивше Југославије. По мом личном убеђењу, превише људи на обе стране, наглашавам, на обе стране, не жели да трага за истином, већ жели да усаврши политичка средства којима би оклеветали „другу страну“, жели да и овде у Сједињеним Државама на неки начин настави етничке ратове који тако страшно потресају тај део света већ неколико деценија. Хајде да се сложимо да би објективна историјска истраживања требало да покажу да су ужасне злочине чинили појединци. У сваком случају, у питању су појединци, организације, чак и владе, али сигурно не читави народи. Такви појединци који су починили злочине против човечности у току Другог светског рата се могу пронаћи не само у једној етничкој групи или народу, већ код свих група и народа. Сложићемо се да је Јасеновац подједнако погодна тема за објективно истраживање, као што су и други ратни концентрациони логори

почевши од Дахауа у Немачкој, преко [Salleshpills] у Летонији до Аушвица у Пољској, као и многи други.

Сада један кратак осврт на Валдхајмов случај. Прве сумње везане за Курта Валдхајма појавиле су се крајем 1985. и почетком 1986. године са првим наговештајима у аустријској штампи. Светски конгрес Јевреја са седиштем у Њујорку, који је спровео детаљно, временски захтевно и уопште, врло осетљиво историјско истраживање, као и друге истраживачке радове, први је наговестио и потврдио да Валдхајм крије своју нацистичку прошлост; конгрес је проследио информације *Њујорк тајмсу*, који их је потом објавио на првој страни у марту 1986. године. Остало је, како они кажу, историја. Открића су била бројна у наредним месецима; ово га, наравно, није спречило да се кандидује за председника Аустрије. Међу овим открићима је можда најдраматичније, али не и најзначајније, чињеница да се Курт Валдхајм налази на листи нациста, тражених ратних злочинаца под сумњом да је учествовао у масовним убиствима. Комисија за ратне злочине при Уједињеним нацијама сама га је ставила на ову листу. Открића везана за Вајдхајмову прошлост постала су предмет истраживања Министарства правде, али то није било традиционално истраживање које је спроводило Министарство – на крају, Валдхајм није био у Сједињеним Државама. Ми нисмо имали уобичајену правну надлежност над њим, те смо га зато ставили на „листу праћења“, истраживање које је спроводило Министарство правде са циљем да одреди да ли Курт Валдхајм има право да уђе у Сједињене Државе како би у складу са „Холцмановим амандманом“ остварио новчану надокнаду која му припада по америчком закону изгласаном 1978. године на иницијативу бившег конгресмена Елизабет Холцман (Elisabeth Holtzman). Они који су учествовали у оркестрираним нацистичким прогонима, заправо у свим радњама које су спроводиле окупаторске земље, имали су забрану уласка у Сједињене Државе. Тако смо на „листу праћења“ ставили више од 60.000 осумњичених како из Европе, тако и из Јапана. Случајеви Јапанаца, усуђујем се рећи, нису познати широј јавности. О њима се говорило с времена на време. Они укључују појединце који су учествовали у лекарским злочинима почињеним над затвореницима; укључују такође и јапанску војску која је учествовала у масовном силовању, опште познатом као случај „утешити жене“. Истраживање које је укључивало праћење, као што сам рекао, прерасло је у врло обиман извештај који је предат главном тужиоцу Сједињених Држава, који је у договору са Белом кућом и државним секретаром одлучио да трајно забрани улазак Курту Валдхајму у Сједињене Државе због доказаног учешћа у ратним злочинима и прогону. Сам извештај је урађен пре неколико година. Надамо се да ће се

ускоро појавити на интернету и да ће тиме бити више доступан него што је то сада. Онима који су заинтересовани за овај случај препоручујем да обрате пажњу на то, јер ћу овог јутра прочитати само мали део тога. Мислим да ћете из онога што прочитам увидети да је допринос нашег рада, с тим што је случај Валдхајм само један пример, у томе што он неизбежно води ка важном историјском истраживању које спроводи наше особље; у неким случајевима ради се и о најзначајнијим историјским истраживањима. Ми смо једино истражитељско одељење у Сједињеним Државама у коме раде историчари. Имамо седам најзнаменитијих светских историчара који се баве Другим светским ратом. Они говоре различите светске језике. Неопходан предуслов за добијање посла, што није изненађујуће, јесте знање немачког језика.

Врло важно историјско истраживање је у случају Валдхајм спроведено како у Сједињеним Државама тако и у Југославији – такође и у Немачкој и другде. Почео бих и задржао се на ономе што је игром ироније најмање познато о Другом светском рату на територији бивше Југославије. У питању је доказни материјал који се налази у западним архивама, односно у Сједињеним Државама. Задржаћу се на томе не само зато што то из неког разлога недовољно познато. Чини се да научници одувек претражују архиве у бившој Југославији и донекле игноришу чињеницу шта се налази у њиховом сопственом дворишту, али ја ово наглашавам и надам се да дискусија неће бити политички обојена. Чули смо сумње да су документа лажна, да су сведочења измишљена, да је ово српска пропаганда, а оно хрватска пропаганда, и ово муслиманска пропаганда. Ипак, документа говоре за себе и нико не може поставити питање аутентичности или беспрекорности докумената која се чувају у Конгресној библиотеци САД-а и у Националној архиви САД-а. Касније ћу се осврнути на документа до којих је дошла америчка војска у току Другог светског рата.

Кратак осврт на оснивање концентрационих логора од стране хрватске владе – то је годинама био део мог посла у нашем уреду. Уколико одете у Конгресну библиотеку и дођете до одељка о европском праву, наћи ћете повезане књиге хрватских владиних декрета из Другог светског рата. То су књиге. Оне су одштапане као било која књига коју бисте купили у књижари. Оне нису куцане. Оне не представљају мимеографска издања хрватске владе из Другог светског рата, и у овим књигама декрета могу се пронаћи и неки доста интригантни – овог јутра ћу се осврнути на таква два, а сви они који желе цитате, могу да ми се обрате касније.

Први декрет о којем ћу говорити донет је 25. новембра 1941. године; појавио се у документу статута у Загребу потписан од стране

Анте Павелића и других, а сачинила га је управа концентрационих логора; назван је „[упутство о поступању према] непожељнима“. Други декрет који желим да споменем, има их још много других, датира од 20. јула 1942. године и такође се односи на концентрационе логоре за „непожељне“. У овом декрету се говори и о породицама „непожељних“ и он експлицитно овде укључеје и децу. Лежио сам се када сам први пут то читао. Одете у Конгресну библиотеку и видите декрет који је издала влада и којим се деца шаљу у концентрационе логоре. У случају Валдхајм се најчешће спомињу Јасеновац, Стара Градишка и други логори, као што сам рекао, у контексту озлоглашене битке на Козари у западној Босни у лето 1942. године.

За време сукоба са партизанима немачке и хрватске снаге су побиле велики број цивила, укључујући и затворенике, и спроводиле тзв. чишћење или операције ликвидирања у којима је присилно транспортовано на хиљаде људи, жена и деце у Јасеновац, Стару Градишку и друге логоре. У то време је Курт Валдхајм служио у западној Босни у једној малој интендантској јединици; у ствари је био официр интендантске јединице тзв. борбене групе „Западна Босна“ – борбене групе у западној Босни коју је предводио генерал Штал, Фриц Штал (Fritz Stahl). Дозволите ми да прочитам неколико делова из [Oversight's] 19... Мислим да је ово извештај из 1987. године о случају Валдхајм:

Крајем маја 1942. године формирана је борбена група „Западна Босна“ како би водила операције у западној Босни на око 150 миља [око 240 километара] северозападно од места активности њихове претходнице, а Валдхајм је такође служио у овој борбеној групи, [„Batter“]. Овог пута су учествовале само немачке и хрватске групе. Немачке везе са италијанском дивизијом су биле опозване и поручник Валдхајм је, као и многи чланови особља „Batter“, додељен оперативном особљу „Западне Босне“. Командант борбене групе (као што сам рекао) био је бригадни генерал Фриц Штал, командант 714. пешадијске дивизије. Као припадник оперативног особља „Западне Босне“, поручник Валдхајм је сада био доста ближи центру активности него када је био у источној Босни. У ствари, он је признао да је био О2 официр, што значи заменик главног интенданта. Ова тврдња је поуздана. Ниједан доказ није у супротности са њом. Ипак, Валдхајмова тврдња да је он на овом положају обављао само дужности официра за набавку захтевају даље испитивање. Докази који се тичу интендантског огранка борбене групе „Западна Босна“ несумњиво говоре о њиховој директној умешаности у акције прогона. Интендантски огранак немачке војне јединице имао је задужења која су подоста превазилазила она која се тичу снабдевања. Главни интендант је био други командујући официр. Његова интендантска група, типично означена

као 1–Б (али ту је било и других ознака), била је подељена на неколико огранака који су били одговорни за различите ствари укључујући између осталих и спровођење затвореника. О2 (то је био Вајдхајмов положај) био је главни помоћник интенданта у извршењу дужности ове групе, за коју је он био директно одговоран. У овом случају је вођа интендантске групе оперативног особља „Западне Босне“ био је капетан [Plumet]. Операције „Западне Босне“ су извођене по слову и у духу нацистичке политике. Издавана су наређења којима се позивало на убијање свих заробљених бораца и активних симпатизера и на заробљавање свих одраслих мушкараца са територија које су држали партизани. Опуномоћеник хрватске владе, министар Турина, био је у вези са оперативним особљем „Западне Босне“. Главна операција ове борбене групе, која је започела 5. јула 1942. године, имала је за циљ да потпуно сломи партизанске снаге на планини Козари, северно од Бања Луке. На консултацијама у Босанској Дубици, вече уочи (извините због погрешног изговора) вече уочи операције, присуствовали су генерал [Batter], генерал Штал и Анте Павелић, те маршал Кватерник, Павелићев министар одбране, и Зигфрид Каше (Sigfried Kasche), немачки министар у Загребу, што сведочи о важности ове мисије. Један званични немачки ратни дописник који је био на лицу места током ових крвавих догађаја отворено и недвосмислено описује операције на Козари као обичну борбу против партизана који су били „искварена људска подврста“ подвргнута „коначној ликвидацији“ без сажаљења или милости.

Ово је документ из Националне архиве, уколико то неког интересује. То је заробљени немачки документ, цитат Т315/ 2258/1471–74. Главни део ове операције је завршен 18. јула, али је тзв. чишћење настављено. До почетка августа је ова борбена група непријатељу нанела губитке од 4.310 мртвих и 10.704 заробљених. Овај број мртвих обухвата и непознат број оних који су претходно заробљени, тј. затвореника, као и неколико стотина људи који су убијени у одмазди.

Број заробљених обухвата и 3.000 жена и деце. Да поновим, ово су документа из Националне архиве, цитат Т–311/175/ 312 до 316. Двадесет петог јуна 1942. године оперативно особље „Западне Босне“ је издало строга наређења да свако ко покуша да пређе границе са окупираних територија око Козаре и Просаре „мора бити ухапшен и након испитивања преко затвореничких сабирних места послан у Јасеновац или Стару Градишку“. Затвореничка сабирна места (о њима ћу убрзо нешто рећи) су била она у којима је интендантска јединица, у којој је Валдхајм био други командујући, била у великој мери уплетена. Немачка наредба издата 18. јула 1942. године јасно говори о

исходу. Целокупно становништво опкољене области је исељено, а онда спроведено и детаљно чишћење терена.

Сачуване фотографије ове операције на Козари верно и застрашујуће дочаравају свирепост ових операција. На њима су приказане сцене вишеструких вешања и колоне цивила, укључујући жене и децу, који принудно марширају под пратњом наоружане војске. Поменуо сам наређења везана за слање људи у Јасеновац. Један од докумената цитиран у овим извештајима са обимним фуснотама, управо овде, јесте онај који бих желео да прочитам. Он је о Јасеновцу. Потиче из Националне архиве САД-а. Не знам да ли је ико ово раније видео, цитат је T-120/5793/H-306076-87. То је документ Вермахта датиран на 6. децембар 1943. године и оригинално класификован као „тајна“, који је послат канцеларији за спољне послове и СД-у – односно [Sheshahighetz] – евалуацији појединих личности, припадника усташа.

И допустите ми да прочитам нацистичку евалуацију Макса Лубурића из 1943. године класификовану као „тајна“: „Има двадесет осам година; у емиграцији у периоду од 1928. године до 1941. године; оснивач и први управник концентрационих логора у Хрватској. По његовом наређењу је ликвидирано 80.000 људи у Старој Градишки, 120.000 у Јасеновцу и 20.000 у другим логорима. Лубурић је лично учествовао у покољима – велики садиста, неуротичар, патолошка личност.“

Дакле, ово је нацистички извештај из тог времена – датира из периода пре затварања Јасеновца. Он није затворен све до 1945. године. Али су Немци већ у децембру 1943. године у својим извештајима наводили да је у Јасеновцу ликвидирано 120.000 људи, и они користе реч „ликвидирано“. Третирање заточеника је од великог значаја када је реч о служби поручника Валдхајма у „Западној Босни“.

На нивоу дивизије је јединица 1-Б била директно одговорна за спровођење заточеника као и оперативно особље „Западне Босне“. Ово значи да је Курт Валдхајм, као О-2 и главни помоћник команданта у јединици 1-Б, без сумње био укључен у ову процедуру. Заточеници су прво држани у тзв. затвореничким сабирним местима одмах иза линије фронта. У тим сабирним местима заточенике су претресали тражећи оружје, документа, испитивали их и, ако је било неопходно, хранили. Наређења која је борбеној групи „Западна Босна“ издавао генерал [Batter's] особља у Београду потврдила су да је каснија интендантска група у којој је служио и Валдхајм одговорна за спровођење заточеника. Штавише, наређење које је потписао пуковник главног особља, [Munger], [Batter's] лични интендант, гласи: „Задатак борбене групе је да спроведе заточенике до самих хрватских концентрационих логора.“ И ово је, поново, цитат из документа

Националне архиве САД-а, заробљеног немачког документа, заробљеног од стране америчке војске, цитат I501/249/216–21.

Нема никакве дилеме да је интендантска група у којој је служио Валдхајм била директно укључена у прогоне. Наредбе издавана од стране генерала Штала јасно су спецификовала да партизане и све оне који им помажу по правилу треба убити након испитивања од стране трупа на линијама фронта, док важне затворенике треба чувати у позадини. Такође, све мушкарце из тих области који су подржавали партизане, као што сам већ рекао, треба послати на ова затвореничка сабирна места за која је била задужена Валдхајмова јединица, а ови затвореници су у већини случајева били ненаоружани цивили.

Осим депортовања у хрватске концентрационе логоре, на хиљаде мушких заточеника је послато и у концентрациони логор у Земуну код Београда којим су управљали Немци и где је током августа 1942. године у просеку умирало око стотину заточеника на дан. Коначно, око 4.400 мушких затвореника је предато вишем SS и полицијском лидеру у Београду ради даље депортације у Норвешку и Рајх на рачун хрватске владе, где ће одмах бити искоришћени за робовски рад. Оно што је такође интересантно а везано за службу поручника Валдхајма у овој интендантској групи јесу активности већ поменутог доктора Оскара Турине, опуномоћеника владе Независне Државе Хрватске.

Према Павелићевом декрету од 25. јуна 1942. године, сфера Туринове ингеренције укључује између осталих ствари и одређивање третмана становништва у вези са спровођењем „пацификације“. Једна од Турининих функција била је да се бави тзв. избеглицама које су се појавиле након операција [борбене] групе „Западна Босна“. Велики број ових избеглица послан је у концентрационе логоре у Старој Градишци.

До 7. јула је, на пример, пријављено да број избеглица премашује 5.000, углавном жена и деце, који се шаљу у овај концентрациони логор. Поменућу такође и извештај који говори о судбини Јевреја из Бања Луци, где је Валдхајм био стациониран са својом борбеном групом „Западна Босна“. Они су депортовани уз учешће локалне полиције, у ствари на инсистирање локалне полиције, у Стару Градишку и на друга места, и скоро су сви нестали.

У ствари се чак ни не зна да ли је немачки персонал учествовао у завршној рунди прогона Јевреја из Бање Луке. Све у свему, интендантска група оперативног особља „Западне Босне“ је далеко од тога да је имала доброћудан изглед какав јој је осликао Валдхајм. Током операција „Западне Босне“ немачке и подређене хрватске власти слале су Србе, Јевреје и осумњичене комунисте у концентрационе логоре и места принудног рада. Расположива документација указује на закључ-

ке да су ове акције спровођене уз помоћ мале интендантске групе у којој је као О2 официр служио поручник Валдхајм. Значај Валдхајмовог учешћа конкретно у борбама на Козари је потврђен чињеницом да је он одликован високим оредном наци-марионетске државе Хрватске – сребрном медаљом круне краља Владимира са храстовим лишћем – одликовањем највишег реда. Ово одликовање му је додељено за јуначко понашање у борбама „Западне Босне“ током пролећа и лета 1942. године. Списак одликованих је, поново, документ Националног архива САД-а. Ова медаља, поготово не са храстовим лишћем, није иначе додељивана Немцима за операцију „Козара“. И када би она и била додељена, било би то за изузетне подвиге под непријатељском ватром. Очито, поручник Валдхајм јесте био одликован за своје учешће у операцији „Козара“, јер је ову медаљу примио 22. јула, одмах након што је главни део операције завршен и ниједна друга операција није била у току. У завршници, дозволите ми да кренем од детаља и дођем до општег. Поново, један лични апел. (То је ипак медаља).

Моји пријатељи, историја није манипулација сазнањима. Не би требало да значи манипулацију сазнањима. Историја би требало да буде трагање за истином. Али историју у своју корист окрећу људи на свим странама. Неке од ствари које се могу видети на интернету, а везане су за ову тему заиста су језиве. На сајту *Њујорк тајмса* у оквиру интернет форума однедавно се може наћи мејл човека који тврди да „Уједињене нације помажу и подстичу геноцид. Уједињене нације су заиста злогласно удружење“, оне исте Уједињене нације које покушавају да спасу животе и спрече даље крвопролиће. А онда он каже: „Ја и даље сматрам да америчке војнике треба узимати за таоце“. Ти заговараш узимање америчких војника за таоце? Ти заговараш узимање војника за таоце? То је срамно. Ја сам шокиран.

Администрација у којој ја радим неколико пута је поновила да сви учесници у ратним злочинима и злочинима против човечности морају бити кажњени. Кроз рад у Уреду, ми покушавамо да то учинимо, што је опет у вези са несвршеним пословима у Другом светском рату. Ми то чинимо кроз новчану и персоналну помоћ; наш допринос је и формирање и рад судова Уједињених нација, као што су Хашки суд и Суд у Аруши, у Танзанији. Ми покушавамо да поступамо на исти начин када су у питању злочинци у бившој Југославији и Руанди. Захваљујући залагању администрације да се оснује Међународни кривични суд, ова нација постаје позната по томе што подржава стварање међународног правног режима и механизма за кажњавање ратних злочина и злочина против човечности, без обзира на то где су они почињени. Хвала.

Г. Литучи: Хвала, господине Розенбаум. Ели је указао на то да је Министарство правде отворило врата, прегледало неких 60.000 случајева ратних злочинаца из Другог светског рата који никада нису изведени пред суд и који су избегли казну на овај или онај начин, а знамо да су многи од њих на овај или онај начин повезани са причом о Јасеновцу. Али то нас доводи до питања како су тих 60.000 успели да избегну правду. Зар не? Ово је тема двеју веома важних књига, *Blowback* и *Дивна плава звер (The Splendid Blond Beast)* које је написао Кристофер Симпсон, а које ја изузетно ценим и које препоручујем свим присутним. Ове књиге имају за тему питање како су ови ратни злочинци избегли правду. Ништа више нећу рећи на ту тему, већ ћу препустити господину Кристоферу Симпсону да вам то објасни.

Господин Кристофер Симпсон Амерички универзитет

У реду. Врло добро. Шта кажете на ово? Могу ли сви да ме чују? Па, да, ја морам да погледам и у своје белешке. Најпре, желим да захвалим на комплиментима који се односе на моје књиге, али такође морам и да признам да је Чарлс Ален писао књиге на ову тему још када сам ја био у основној школи, и истина је да је највећи део мог рада инспирисан његовим књигама, које он наставља да пише и које су у овој области најзначајније.

Говорићу у кратким цртама. Потрудићу се да више времена оставим за питања и одговоре, односно за комуникацију са публиком. Желео бих да кажем да се слажем са Елијевим коментарима. Не бих желео да људи, било да припадају једној или другој страни, данас тумаче моја запажања као неку врсту потврде или рационализације било ког злочина који се десио на простору бивше Југославије. Такође мислим да је корак напред формирање Међународног суда за ратне злочине, без обзира на исходе одређених сличајева који се сада разматрају у суду, и да је стварање оваквог суда врло важан искорак у међународно право и људску правду. Зашто? То је зато што суд ствара форум – надам се, неутралан, праведан и стручан форум за решавање супротстављених ставова који произлазе из етничких грађанских ратова. Схватам да то није баш популарно становиште овог јутра, али мислим да је истинито.

Говорићу о две ствари. Прва је верска и етничка политика Другог светског рата, посебно она која се односи на Балкан, а друго је еволуција политике Савезника која се тиче ратних злочина и злочина против човечности, и посебно како су они утицали на догађаје на

Балкану као што су, на пример, хитно формирање тзв. пацовских канала, путева којим су кријумчарени нацисти, и кристализација Хладног рата. Најпре, о верским и етничким политичким питањима. Нацистичка партија је између осталог била и радикални антисемитски култ. Она је још од када је основана 1930. године била агресивно и насилно антисемитска и од тада пролазила кроз серију фаза да би до 1941. године ушла у фазу екстремне кампање за истребљење Јевреја и Рома као таквих, као народа, а резултат овог холокауста је добро познат.

Али нацистичка партија и немачка врховна команда не би постигле своје војне и геноцидне циљеве да нису имали своје помагаче. А ти помагачи нису обавезно били и нацисти у ужем смислу речи, односно чланови „НСДАП-а“. Напротив, они су често критиковали злочине нацистичке Немачке. Католичке организације као што је, на пример, Католичка акција су се посебно истакле у нацистичкој политичкој стратегији рата. Ово је истина иако су у самој Немачкој повремено прогањани чак и припадници католичке цркве, католици, и иако је организовани католицизам доста пропатио и у Пољској где је побијено на десетине хиљада свештеника.

Без обзира на ово, католичке политичке организације, а у неку руку и само католичко свештенство су се веома компромитовали сарадњом са нацистима. У Вишију, Белгији... На оба места је Католичка акција била та која је била кључна за нацистичку окупацију. Она је тамо много допринела стварању јуришних трупа који су учествовали у прогонима. Марионетску државу Словачку је предводио свештеник који је за званичну религију државе прогласио католицизам. Унијатска црква у Украјини, друге организације у Литванији, биле су од помоћи марионетским администрацијама у току нацистичког рата, и имале важну улогу у истребљивању Јевреја и комуниста за које се сматрало да су једно те исто. Немачки савезници, Мађарска и наравно Италија, имале су врло јаке везе са црквом. Ове државе су, важно је истаћи, задржале приличну политичку моћ унутар Западне алијансе, посебно у Сједињеним Државама, чак и у жеку рата, делимично због својих верских веза. И тако долазимо до марионетске државе Хрватске која је прокламована као „чисто католичка држава“, предвођена Павелићем кога је лично примио папа, надбискуп и касније кардинал, дубоко уплетени у политичке и безбедносне послове на Балкану у току рата и касније. Ја немам намеру да овде износим стереотипе везане за одређену верску групу, већ само да укажем на историјске чињенице. Црквена... Сада настављам... Црквена политика се по питању Јевреја разликовала од нацистичке. А црквена политика према Јеврејима се заснивала на писаним радовима светог Томе Аквинског који је

рекао, укратко, да ово не треба да буде погром Јевреја. Не би требало да буде присилних преобраћења. Међутим, било је прихватљиво, чак и пожељно са становишта католичке администрације да се Јевреји у потпуности искључе из заједничког политичког и културног живота са тзв. хришћанским народом, да им се ограничи образовање, да се на неки начин уназаде, па и ако желите, ставе у гето и натерају да се облаче на одређени начин или да носе амблеме како би били препознатљиви по питању вере.

У исто време је католичка доктрина која се тичала неповредивости живота утицала на немачке савезнике од којих је најпознатији пример Мађарске да одступи од убијања Јевреја на начин на који се то чинило у Аушвицу. То је практично значило да су земље на чијем челу је било свештенство преко колаборационистичких организација предузеле многе кораке у припремању масовних убистава као што су регистровање Јевреја, њихово транспортовање у гета, запленивање имовине и слично, али су оне исто тако и временски одлагале и мењале одлуке нацистичке Немачке када је требало испоручити Јевреје за масовно уништење. Међутим, до краја рата су ово Немци решили по кратком поступку тако што су свргли те владе, увели радикалне, антисемитске режиме и отпремили људе у гета логора смрти, и све су то учинили за само неколико недеља. Мађарска је најпознатији пример за то. За мање од два месеца је живот изгубило око 400.000 људи.

Сада, у Хрватској – третирање православних хришћана и муслимана било је другачије, није спровођено у складу са истом верском традицијом, бар што се тиче Јевреја. У складу са овом верском традицијом охрабривана су преобраћења из православља или ислама у католицизам и снага те присиле била је прилично недефинисана, и ако анализирате историју у последњих петсто година, видећете да је у томе употребљавана веома сурова сила. У међувремену је и комунизам постао проблем доктрине ове цркве који је за њу буквално представљао Сатану на Земљи. Рим је на ову прогресивну промену у централној и источној Европи без обзира на то да ли је Комунистичка партија била та која су је иницирала или не гледао као на дело ђавола. Стога се на помагање у уништавању комунистичких организација, па чак и појединачних људских бића гледало као на нешто што се треба не само толерисати, већ и жестоко подстицати на верској основи. И ово је онај део који објашњава, бар по мом мишљењу, разлог за тако велико учешће цркве, монаштва и верских редова у злочинима који су се десили у Југославији или у Хрватској. Пре свега, важно је рећи да је и у Хрватској било неких католичких вођа који су се противили ономе што се тамо дешавало. Тако се, рецимо, наводи да су надбискуп Мостара, па чак Степинац у току проповеди изrekli неколико речи које

би се могле протумачити као критиковање неких од гротескнијих дивљачких понашања усташа.

Без обзира на све ово, било је јасно да је постојала нека врста прећутног споразума између старијих ватиканских званичника, укључујући и папу Пија XII, и усташке државе. Упркос чињеници да су усташе још од свог оснивања представљале терористичку организацију, главну представу о њима ипак осликавају њихова систематска убијања и / или мучења сваког оног за ког се сумњало да је симпатизер Титових партизана или пак разни други поступци на које су се већ осврнули други говорници.

Било је, као што знате, и крвавих преобраћења из православља у католичанство учињених под терористичком присилом, која подсећају и на скорија етничка чишћења. Иако је индивидуално саучесништво у овим радњама варирало од случаја до случаја, институционално саучесништво цркве у усташким злочинима било је дубоко укоревљено. А сада бих желео да се осврнем на нешто друго, а то је: геноцид је научена активност. Психолог [Arvin Stock] нам говори да људи не знају како да спроведу геноцид – то је нешто што они у својим главама не могу да досегну. Они морају да науче како се то ради, заправо морају бити научени како да то спроведу. Исто то важи и за мучења. Један од разлога за то је тај што је геноцид тип активности који захтева ангажовање државе, делимично због тога што механизми, психолошки механизми, па чак и психолошки механизми злочинаца захтевају неку врсту изговора коју они дају сами себе за оно што чине.

Ово виђење геноцида и мучења као научене активности би могло бити нешто што бисте требали узети у обзир када следећи пут чујете извештаје из школа Америка, који се користи за обуку војних обавештајних служби и полицијских организација у Латинској Америци и које је током последњих двадесет година стално садржано у злочинима у Латинској Америци. Ово је наравно исувише поједностављено објашњење, али је суштина довољно јасна. Геноцид, мучење и масовно злостављање јесу институционални злочини и они на овај или онај начин захтевају учешће не само чувара и полицајаца концентрационих логора, као што је то Артуковић, већ и много ширег спектра злочинаца, а у неким случајевима и пасивних посматрача, са универзитета, из медија, из званичне администрације, из судова, из цркава, верских организација, вођа у области културе и тако даље.

Сада бих желео да пређем на другу тему која има везе са савезом између Сједињених Држава, Западне алијансе и Совјетског Савеза у току Другог светског рата, и о томе колико су ратни злочини били важни за тај савез. У суштини, обе стране су доста бринуле о томе да би једна могла издати ону другу. Совјетски Савез је на издају Британа-

ца гледао као на део темеља за стварање пакта Хитлер-Стаљин 1939. године, док је, с друге стране, пакт Хитлер-Стаљин нашироко прихваћен као чин издаје Савезника или пак социјалистичких принципа или како год то желите да видите. У сваком случају, сви играчи су били способни за издају и врло замршену политику. Било како било, када су основали савез у борби против нациста, услови Алијансе су наведени у једној сасвим једноставној форми, а један од њих је био да Руси или Совјетски Савез, укључујући дакле и Украјинце и многе друге националне групе, обезбеде највише крви која је била неопходна да би се Немци поразили. А да ће Американци и Британци обезбедити већи део машинерије и, такође, преузети бомбардовања. Тачно је да је неколико стотина хиљада Американаца изгубило живот у Другом светском рату. У питању су стварни људи. Ово је право жртвовање. Упоредите ово са цифром од двадесет милиона совјетских држављана који су изгубили своје животе у рату, а по неким проценама чак и тридесет милиона, нико не зна тачно, у сваком случају ради се о десетинама милиона.

До 1943. године било је јасно да Немачка губи рат, а једина питања која су се наметала са политичке тачке гледишта била су какви ће бити услови нагодбе и да ли ће бити тзв. распарчаног примирја, односно да ли ће се примирје посебно потписивати између Руса и Немаца, посебно између Британаца и Немаца, те посебно између Американаца и Немаца, у којим ће споразуми склапати на штету оних других сила. У Москви је 1943. године одржана конференција на којој су Савезници покушали да се обавежу да једни друге неће издати у борби против Немаца и до окончања рата. Кључне одлуке које су Савезници донели на овој конференцији биле су да ће се инсистирати на безусловној предаји Немачке и да ће ратни злочинци бити испоручени земљама у којима су починили злочине где ће бити доведени пред лице правде, где ће им судити народ те земље. Мислим да је у том споразуму између Совјета и Запада ово било од фундаменталне важности за начин вођења рата. До средине 1944. године било је јасно да Немци напуштају своје марионетске државе, Хрватску, Словачку и тако даље, што је у неку руку изгледало као немачка предност. Црвена армија или, како ју је Пије називао, „Сатанина армија на Земљи“ марширала је ка западу и ово је створило озбиљне проблеме институцијама које су под нацистичким патронатом, а често и под патронатом католичке цркве учествовале у различитим злочинима у марионетским државама.

Једна од реакција Ватикана било је формирање линија повлачења којима би се кретало на десетине хиљада избеглица из својих домова у централну источну Европу из зоне где је Црвена армија могла добити

превласт, у подручја која су описана као безбедна као, на пример, Италија и у неким случајевима Јужна Америка, затим програма пресељења и тако даље. Већина људи која је пресељена у складу са овим програмима су били обичне избеглице, обични људи који су били захваћени ратом и који су се једноставно нашли на погрешном месту у погрешно време. Али унутар тог контекста постојали су и посебни програми, познати као „пацовски канали“ који су служили за пребацивање оних који су се највише искомпромитовали, као и за пребацивање најважнијих лидера који су по политичком уверењу били најближи папи Пију.

Почетком 1945. године било је јасно да се Алијанса распада. ФДР [Френклин Д. Рузвелт] је умро. Власт је преузео Труман у пролеће 1945. године. Тадашњи секретар Сједињених Држава је већ у мају 1945. године изјавио да се пепео још увек осећа у Берлину. Цитирам: „Рат између Сједињених Држава и Совјетског Савеза је исто тако изванредан као што и све на овом свету може бити извесно“, а веровати намерама Совјета била би „фатална грешка“. Ово је забележено три године пре датума који је већина историчара означила као почетак Хладног рата. Почетком 1945. године су, као што знате, југословенски партизани предвођени Титом успешно протерали Немце из Југославије. Они су у сваком смислу или они су били у сваком смислу једна од најефикаснијих борбених герилских снага у рату. Већ у мају и јуну 1945. године Титова влада је почела да тражи одређене ратне злочинце због суђења а у складу са споразумом из 1943. године. У јуну 1945. године Југословени су Британцима предали списак ратних злочинаца које су Британци већ ухватили. На овом списку су се нашли и Недић и Рожман, бискуп Рожман, који су већ били у рукама Британаца. Југословени су очигледно имали релативно добру обавештајну службу која је знала за фашистичку инфраструктуру и за кампове где су ови људи смештени, и чинило се да су Југословени у предности у односу на остале земље јер су могли да изложе одређене захтеве који су били у складу са Московским споразумом постигнутим 10. августа 1943. године.

На основу докумената који говоре о предаји заробљеника Југославији, главна препрека је, чини се, био Александар Кирк, политички саветник Сједињених Држава, [Caserta]. Политика тог времена каже: Ви можете предати квислинге, али сада сама Југославија, без Савезника, мора приказати *prima facie* случај пре него што јој осумњичени буду изручени. И ко је био тај који је судио да ли је случај *prima facie* прихватљив или не – па, то је био господин Кирк у Касерти.

Трећи октобар 1945. године: Југословени шаљу истражну комисију која трага за ратним злочинцима у Аустрији. Сједињене Државе

нуде помоћ, али им ускраћују приступ у зону Сједињених Држава и кажу да они прво морају предати списак заробљеника које траже. Као додатни аргумент, појављује се извештај контролних власти који датира од 6. октобра 1945. године и у коме се говори о томе да балтичке, не говорим о Балкану, дакле да балтичке фашистичке организације сада имају контролу, знатну контролу над логорима са размештеним људима у Немачкој.

Једанаести октобар 1945. године: Сједињене Државе и Британија су се договориле да ће Југославији испоручити само одабране *prima facie* случајеве. Неки су се сложили, док други сумњају да имају овакве случајеве. Постоје чак и сукоби када је био у питању случај Недића. А сви остали неће бити враћени у земљу све док Стејт департмент не стави свој потпис.

То је основни преокрет политике. Претходни споразум је био тај да ће се осумњичени изручити земљи у којој су починили злочине како би им се судило. Кључна реч је била „изручити“. Сада постоји потпуно супротна ситуација, нарочито када су Југословени у питању.

Осми децембар исте године: Нови југословенски захтеви за изручење, углавном Немаца, „доброг“ Нојбахера, али и Кватерника. Амерички Стејт департмент тражи савет по питању овог захтева. Овде су копије разних преписки из архиве Стејт департмента.

Децембар, извините... Даље, двадесет девети децембар: Југословени званично траже бискупа Розмана од Британаца. Излажу јаке аргументе за овај случај. Британци су сад вољни да га изруче, али консултују Сједињене Државе, које онда консултују бискупа Харлија, бискупа, а касније надбискупа у Флориди који је раније слан у Југославију да тамо представља интересе Америке и цркве.

Једанаести јануар 1946. године: Југословени су поднели тужбу против [?], регента Мађарске. Ово је прва оптужба за злочин против мира.

Шести фебруар: Доњи дом британског парламента расправља о британској политици према Југословенима. Круна сада каже: „Не постоје југословенски ратни злочинци“. Јасно дефинисано. Али постоје „квислинзи“ и Британци кажу да ће сарађивати у напорима да квислинзи буду враћени. Очигледни су избегавање случаја Михаиловића, као и дупли стандарди.

Десети фебруар: Харли интервенише у случају бискупа Розмана, каже, он је једноставно и [?] да је југословенска кампања уперена против свештенства.

Седамнаести фебруар: Други југословенски списак, овог пута траже Павелића, Кватерника и друге.

Двадесет седми фебруар: Непосредни претходник Ције интервенисао је да се ослободи Перић, министар спољних послова Хрватске у Павелићевој влади, јер је „користан“, буквално тим изразом, користан као извор информација.

До 1947. године овај шаблон толико узнатреовао да је, уколико могу да нађем наводе, да је амбасадор Сједињених Држава у Београду, Џон [Kavit], званично уложио протест Вашингтону због оваквих потеза владе Сједињених Држава. Он је написао:

„Сасвим је јасно, чак и на основу докумената којима располаже ова амбасада, ова у Београду, да смо ми прекршили сва своја обећања, и да овим нашим ставовима штитимо не само квислинге, већ и оне који су криви за тешке злочине почињене у Југославији.“ (Ово телеграм означен као „строго поверљиво“ упућен државном секретару Сједињених Држава). „Ја, подразумева се, морам штитити наше агенте, иако ми се гади кад помислим да ми можда користимо исте оне људе због којих смо толико критиковали фашисте што их користе,“ амбасадор наставља, „али оно што ја до сада могу да потврдим јесте то да упркос нашем обавезивању и моралним обавезама: 1. Ми нисмо успели да предузмемо ефикасну акцију, да у земљу вратимо оптужене, Југословене, ратне злочинце. 2. Представљено нам је... Спречили смо Британце да предузму ефикасну акцију. 3. Нисмо инсистирали да Италија предузме ефикасну акцију. 4. Очигледно је да смо прећутно допустили Ватикану и Аргентини да кривцима пруже уточиште у Аргентини. Ја се искрено надам да грешим, нарочито по питању ове последње тачке.“

Како можемо да оправдамо овакав извештај је веома добро питање. Канцеларија правног саветника Стејт департамента је овај протест ставила у досије заједно са придодатом белешком која каже да Кавит није добио све телеграме који се тичу оваквих ствари, и цитирам: „није исправно проценио ситуацију“, и онда је протест закопан у класификоване досијее у којима је лежао наредних четрдесет година.

Један од исхода овакве политике било је не само појединачно премештање ратних злочинаца, већ у неким случајевима и премештање хиљада и десетина хиљада осумњичених злочинаца. На овај начин је, на пример, украјинска SS-дивизија пребачена углавном преко Италије у Канаду. На сличан начин су обављене и многе друге сличне операције пресељења у Аустрију, Канаду, Аустралију, Сједињене Државе, Немачку и друге земље. Хрватски политички емигранти су управо на овакав начин дошли у Аустралију. Не говорим о Хрватима уопште, већ о одређеној групи која је стигла у одређено време, остваривши контакт преко Аустралије са Цијом. Аустралијска безбедносна и обавештајна служба су се овде веома укључиле у различите

политичке активности. Ово је водило ка стварању организација [Gladio]–типа.

Неки од вас су можда упознати са Гладио скандалима који су се десили у Аустрији, Норвешкој, Белгији и многим другим земљама: ствар је заправо у томе што су, по узору на ратну ситуацију, Американци почели систематски организовати групе које смо називали “Stay behind groups” (позадинске групе) које су биле наоружане пушкама, златом, радио уређајима итд. А теорија је била да, уколико се Руси помере ка западу, ове тајне „позадинске ћелије“ започну герилски рат иза руских линија фронта. И где су они могли наћи људе за ово? Делимичан одговор на ово питање је да су то људи који су већ били премештени, посебно институционалне групе људи које су пребачене из централне и источне Европе у току последњих месеци рата.

Ово је извештај Роберта Марфија (Robert Murphy) војном гувернеру за Немачку, у ком он извештава, он извештава Хомера Портера, бившег секретара британске амбасаде, и он каже да се у Италији у то време, почетком 1947. године, налази око 10.300 Југословена у камповима, и да су они су подељени у неких четрнаест војних формација, како стоји у извештају. А онда праве спискове одреда, дивизија и локација. Овде је поента у томе да у премештању организованих група људи који су учествовали у злочинима, ови људи нису једноставно нестајали и престали да воде политички рат. Напротив, они су били прилично политички активни у Европи и у неким случајевима у Јужној Америци или у Сједињеним Државама или у Канади. Примери најекстремнијих случајева оваквог организовања јесу стварање организација Гладио–типа и формирање тајних терористичких јединица које су биле одговорне за убиства званичника југословенске владине током 1970–их година.

Дакле, да резимирам, нацистичка Немачка је у великој мери искористила католичке организације и квислинге као полицијске министре и као оперативце. Геноцид је научена активност којој је да би спровела ову политику потребна социјална инфраструктура. И улога Ватикана у овој појави је сложена; она је била контрадикторна, у неким деловима и само–контрадикторна, али узевши у целини, квислинзи нацистичке Немачке су значајно допринели егзекуцији холокауста.

И у Хрватској су верске организације, верске паравојне организације постале главни фактор у овој организованој инфраструктури неопходној да се изврше масовна убијања. Како се рат окренуо против Сила осовине, црква је преузела иницијативу. Она је имала способност и морални углед којим је утицала на власт да организује операције пребацивања избеглица у широким размерама, и ово је постало *de*

facto покриће за пацовске канале и предузме различите мере како би се ратни злочинци појединачно а у неким случајевима и читаве организације које су учествовале у злочинима против човечности пребацили са подручја где би иначе били изведени пред лице правде.

Следећа важна чињеница је да су у Југославији партизани као герила били изузетно успешни – да они нису били совјетске марионете. И они су били међу првима и најуспешнијима у инсистирању спровођењу московских одлука.

Југословени су пре осталих народа, па чак и више и од већине народа, тестирали велике силе поводом ових одлука у вези са ратним злочинима, злочинима против човечности, и њихова обећања да ће се ратни злочинци извести пред лице правде, и тако даље. И велике силе су пале на овом тесту.

Као један од резултата свега овога било је формирање [територије оснивања] за [Гладио] и организације Гладио–типа, или другим речима, тајних, паравојних организација екстремног десног крила. Оне настављају са својим активностима у западној Европи и у неким случајевима и даље, на Западу, Сједињеним Државама, Канади, Аустралији и тако даље, све од 1945. године. Ове организације имају значајну политичку улогу у земљама у које су се пребациле. Хвала вам много.

Г. Литучи: Хвала, Крис. Наш следећи говорник је професор Чарлс Ален. Професор Чарлс Ален млађи је, као што је већ споменуто, из више разлога водећи међу историчарима и писцима који се баве питањем ратних злочинаца у овој земљи, а у медијима Сједињених Држава је проглашен за највећег стручњака за одбегле ратне злочинце из Другог светског рата. Чарлс Ален, Чак. [аплауз]

Господин Чарлс Ален Писац, стручњак за нацистичке ратне злочинце

Не можете ми ово урачунати у време предвиђено за излагање, мислим на увод. Пре свега, ја не само да ћу бити са вама, већ ћу вам рећи и да сте ви једна дивна публика, ја вас и посматрам већ три дана. Ви сте опрезни, ви сте јединствени, ви сте посвећени, ма ви сте сјајни и велико ми је задовољство што сам са вама. Честитајте сами себи.

А данас, наравно вечерас, смо чули Крису који увек и у великој мери даје вредан допринос овом питању. Такође смо имали и једног господина који је управо напустио Уред за специјална истраживања, али је Ели стварно... Он је управо изашао из ове просторије, јер није хтео да чује причу... Једном, мислим да је то било седамдесете године,

нашао сам се у [Strands], књижари у Њујорку. Разгледао сам унаоколо када ме је један младић сустигао у пролазу књижаре и рекао ми: „Да ли сте Ви Чарлс Ален?“

Одговорио сам: „Да“.

„Да ли сте Ви пре неко вече учествовали у емисија Теда Копела?“

„Да“

„Моје име је Ели Розенбаум. Ја сам на Харварду. Ми учимо о ратним злочинцима.“

И од тада смо постали врло блиске колеге. (Да ли ме чујете?) Његов рад је све бољи и бољи, и Ели и ја смо од тада врло блиске колеге. Од 1979. године три директора ОСИ-ја су разрешени дужности због своје сумњиве демократије. Много антидемократије постоји у Сједињеним Државама, али оно што ми радимо у овој области јесте да избегавамо да радимо оно што се од нас захтева, оно што наша демократија у Сједињеним Америчким Државама налаже. Ето о чему се овде ради. [аплауз]

И холокауст и жртве, заувек смо у обавези према њима, и те обавезе ћемо испунити, чак иако то значи да ћемо неког потпрашити, ми ћемо ипак то учинити. То наравно људи овде, у овој публици знају и нису сами у томе. Ми радимо заједно, и потрудићемо се да испунимо обавезе које су нам дате у току највећег рата у историји земаљске кугле, ми морамо спречити да се деси било шта што је налик томе. Због тога смо ми овде. Овде смо наравно и због тога да бисмо сазнали све чињенице и када их сазнамо, морамо бити обазриви када су чињенице у питању. Али у исто време ми смо овде и да се постарамо да се то [злочин] више никад ником на овој земљи не догоди. [неразговорно]

За ову прилику сам одабрао наслов који ће бити помало другачији, другачији у смислу да ће ова тема бити посматрана из другачијег угла. Ови папири имају тако велики значај и садрже у себи изузетно важне чињенице, заправо спадају међу сачувана вредна документа која говоре о потпуно новим аспектима приче. За нас на овој планети ти аспекти ће заувек бити актуелни. Радни наслов овог рада је: „И тако је Каин убио Авеља“. Да ли ти поштујеш оца свога?

Овај рад је заснован на случају Артуковић. Шездесетих година ја сам добио добар материјал о случају Артуковић, али је њега било још више након објављивања књиге *Нацистички ратни злочинци међу нама* (*Nazi War Criminals Among Us*), а много тога сам сакупио и захваљујући пријатељима из међународних корпорација које су се бавиле Артуковићем. Пошто је Крис споменуо његову позадину и оно што се догађало у Југославији, ја о томе нећу поново говорити јер је

то одрађено одлично, а и он је искористио то као контекст. После 1963. године и појављивања књиге *Нацистички ратни злочинци међу нама* имао сам много више материјала о Артуковићу који сам скупљао током шездесетих и седамдесетих. Сазнао сам да је он одлазио у Јужну Америку иако је био обавезан да се појави на неколико суђења која су вођена против њега у току две, три деценије. Сазнао сам да је одлазио у Мексико, Аргентину, Чиле и Бразил. Даље, пронашао сам шта је он тамо сакупљао и моје следеће допуњено издање које се бави Артуковићем бавиће се и овим новим чињеницама детаљно.

Сазнали смо да је Артуковић био повезан са операцијама Ције у овим подручјима и подаци до којих се дошло су врло озбиљни. Улога Ције у иностранству, чак и данас на домаћем терену, затим улога Еф-би-аја и Стејт департамента у случајевима злочинаца којима се суди за злочине против човечности се не може повратити. То је оно чега се морамо отарасити у нашој историји, нарочито због генерација које тек долазе.

У прилог овоме говори и чињеница да је Артуковић без сваке сумње био повезан са операцијама Ције у Јужној Америци, а онда и у Сједињеним Државама; то је био неизбежан процес, и ево како то иде.

Сада, пошто сам изнео још једну крупну ствар о њему, говорим о Артуковићу, извукао сам и ово и докази су сада још јачи. И након што сам се бавио тиме и доживео задовољство да га потпрашим, клупко је почело да се одмотава. И биће још тога. Али да се вратим у осамдесете, када је већ постојало сасвим довољно доказа, позвао ме је неко телефоном и о томе ћу сада укратко говорити, а то има симболично значење.

Вама остављам да размислите о ратним злочинцима, ратним злочиначким земљама и онима које су сарађивале са ратним злочинцима. О томе морамо и ми овде у Сједињеним Државама да размишљамо, и упркос напорном раду ОСИ организације која је почела са радом 1979. године, обим посла је исувише велики за једну владину јединицу, а осим тога, нису вам ни дали довољно новца, Ели. Требало је заиста... Колики год да је радни буџет, шта је то? Два милиона? Пет? [„Милиони“, глас из позадине] Па, хајде да кажемо, десет милиона. Толико нам треба, и не само због тога што се ово дешавало у прошлости, већ зато што то морамо сада учинити због будућности. Чак и тада помоћ коју добијате [неразговорно].

Дакле, у то време, овог пута мислим на средину осамдесетих, примио сам телефонски позив, а мој број телефона није био у именику. Дакле, када сам примио тај чудан позив, одмах сам укључио касетофон и подесио га на снимање, јер сам помислио да то може бити занимљиво. Нисам им рекао да се „скину“ са телефона, у ствари сам

желео да их снимим, волим снимање, поготову када је у питању снимање владиних агенција. Они то чине, ми то чинимо. У ствари, када сам отишао и нашао [Hellger] у Стејт департменту, сазнао сам да је у Стејт департменту, он је био један од врховних званичника нацистичке Немачке, био је умешан у многе масовне геноциде у тзв. Стејт департменту. Он је био један од главних помагача највећих ратних злочинаца, подједнако крив као и [неразговорно] одувати их. Они су исто толико криви.

Дакле, сазнао сам да је он био тамо, позвао сам Стејт департмент и распитивао сам се за њега код - [помоћника] и питао га да ли је био то што јесте, а он је рекао: „О, не, он није овде. О, он није овде.“

„Ја желим број 2783, он је на том броју, зар не?“

„Само тренутак, он не ради овде.“

„Како да не. Не причајте глупости. Он је тамо, а ово је његов број, и ово је његова кућа, а ово је његов стан у Њујорку. Сада ми га дајте на телефон.“

Он је дошао до телефона и ми смо имали врло занимљив разговор. Ја сам га снимиио и објавио сам то у неколико чланака, али овде се ради о врхунском ратном злочинцу који ради у врху Стејт департамента Сједињених Држава и има своје везе у Европи. Он нарочито одржава везе са новом Немачком, која је још увек веома стара, стара Немачка. Они никада нису имали ништа слично, касније смо имали такве случајеве, али до тада не. Поносни смо на ОСИ, само што је клупко почело касно да се одмотава, али у реду. Можемо да наставимо са овим послем, јер је оваквих злочинаца много напољу, међу новим генерацијама, и овог пута неће бити оправдања. Гонићемо их без престанка, никад се нећемо зауставити, наставићемо са потрагом.

У сваком случају, ја сам га добио и он се представио. Рекао сам: „О, да. Ко сте Ви?“ То је био син Артуковића, син масовног убице, син једног од највећих масовних убица у историји, не само у историји Другог светског рата, већ и у историји читавог човечанства. Ето како се он уклапа у контекст.

Рекао сам: „Знаш ли шта чиниш разговарајући са мном?“

Рекао је: „Знам...“ Поновићу неке делове дијалога за које сматрам да су релевантни за ово о чему говоримо овде. Рекао је: „Ви знате мога оца.“

Рекао сам: „Знам твог оца.“

Он је рекао: „Али ја желим да разговарам са Вама о мом оцу.“

„Зашто желиш да разговарам о твом оцу? Шта ћеш ми рећи?“

Оно што је он рекао за новине *Лонг бич* да је живот сада леп, то је био његов отац у то време, запамтите, и није било шансе да се он извуче одатле, он ће седети овде.“

Још сам рекао: „Ти знаш шта има ново, читаш моје радове.“ Рекао је: „Да.“

„И ако сам у праву, врло брзо ћемо имати суђење. Шта имаш да ми кажеш о оцу, зашто мене зовеш?“

Онда ми је он рекао: „Због тога и желим да разговарам са Вама.“

Претресли смо његове злочине, не сваки појединачно, већ по групама, и ја сам му рекао: „Запамти како је он говорио за *Лонг бич* о томе како ти имаш диван живот у Сједињеним Државама, окружен си слободом, и како је он сада безбедан, не гоне га више. Тако је он говорио.“ Рекао је: „Да. Имао сам тада само десет година.“

„О чему још желиш да разговарамо?“

Рекао је: „Схватам да је мој отац био масовни убица, и ја више не могу да поднесем, а да не разговарам о томе са неким. У неком смислу сте Ви убили мог оца у то време.“

Рекао сам: „Ја о томе уопште не размишљам, то је морало да се деси. Рекао сам, ти знаш за мој рад у Кореји, тамо се свашта дешавало, и ја сам био у томе, тако да је твој отац за мене... Не желим да звучим окрутно, али твој отац је једна пропалица, болесни убица.“

Дакле, имали смо најмање шест разговора. Све сам их снимео, и када се он сам удубио у све то, покушао је да ми каже да он не може испаштати грехе свога оца. И ово, наравно, нема само библијски смисао, већ има и општи и вечити смисао. До тог апсолутног става се мора доћи. После неколико разговора, рекао ми је да га тај став, осећање прожима све снажније и снажније, и ја сам рекао: „Не, ти уопште немаш ништа са тим, али ти имаш обавезу.“ Ово је било већ при крају наших дијалога. „Ти свима мораш рећи да не можеш [испаштати очеве грехе], мораш свима рећи, не само како се осећаш, већ и зашто се тако осећаш. Није важно каква је истина, велика или мала, коју ћеш ти морати да саопштиш о свом оцу. А истина о твом оцу је начин да се сазна историја; историја нам задаје лекције које морамо научити.“

Овај разговор смо водили неколико година. Након што сам разговарао са њим, одмах после нашег првог састанка, рекао сам му да намеравам да будем тамо. Питао сам га: „Шта ћеш ти учинити у вези са оцем?“

Рекао ми је: „Он је био мој отац, био је масовни убица, и ја се надам да људи не окривљују мене за то.“

„Твоја дела ће те заштитити и сврстати међу људска бића која су поштена и храбра.“ Разговарао сам са њим о овом скупу, и он је рекао да би такви скупови требало да се одржавају широм земље. И требало би. Рекао сам му да ћу послати сав материјал и да ћемо имати још неку дискусију у међувремену. „Пријатан дан.“ Након што сам спу-

стио слушалицу, разговарао сам са Баријем, претпостављао сам да ћу са њим поразговарати о неким детаљима, али рекао сам да се нешто догодило и да то може бити допринос великом послу који обављамо, допринос принципима, допринос великој тежњи ка миру и разумевању свих нас. И то је оно што ћемо ми чинити, то је наш посао, то је циљ свих нас, људи који се боре против ратних злочинаца, ми смо у обавези да то чинимо и то ћемо чинити.

Овај скуп, ова конференција представља велики допринос. Када данас одете одавде и вратите се својим приватним животима, наставите да испуњавате своје обавезе које имате у борби против ратних злочинаца, расизма, заувек. Хвала пуно.

Дискусија

Г. Бари Литучи: Хвала, Чак. Сада ћемо отворити дискусију. Данас смо за ову прилику поставили микрофон у централни део пролаза, и био бих вам захвалан када бисте сте се сместили иза микрофона.

Г. Петар Макара: Желим да честитам доктору Розенбауму на сјајном раду. Желео бих да се осећате више као Европљанин овде. Ви сте доктор, зар не? У потпуности се слажем са Вама да не могу бити окривљене читаве нације. Било је дивних Немаца, вероватно и у Хитлерово време – већина њих је убијена. Народи не могу бити криви. Претпостављам да се сви који су овде присутни, а овде је и много Срба, слажу са овим. Оно што ја желим да кажем о Вашем раду може стати у једну фразу (разумећете ме, ово је за мене страни језик), једну енглеску фразу која гласи: „Премало, прекасно.“

Ви сте 1986. године открили да је господин Валдхајм био злочинац? Ваш отац је морао то да открије још 1946. године. Сва документација је била доступна. Зар не? У сваком случају, ја се радујем што ћу добити ту документацију и ставићу је на мој ружни сајт [<http://www.srpska-mreza.com>].

Г. Литучи: Молим Вас, почните.

Г. Макара: Ово је питање. Ја, мени је потребно више времена. Ово је питање судбине стотина хиљада људи, и питање судбине свих оних америчких војника у Босни [данас] и питање судбине милиона Срба који су укључени у ову трагичну ствар, а Ви не разумете основну ствар, Ви нас заправо дубоко вређате. Опет, ја се слажем са осамдесет

процената онога што сте рекли, али се не слажем са тим да Американци спроводе било какву правду на Балкану. Ви сте кривци зато што сте пружили уточиште највећим монструмима, највећим фашистима људског рода, они су овде [у САД-у] живели слободно. И намерно. Схватио сам да сте Ви из Стејт департамента...

Г. Литучи: [прекида] Молим Вас, дозволите му да одговори на Ваш коментар.

Г. Макара: Ја желим да кажем... Ово је питање. Само секунду. [Он извлачи неке велике фотографије из неког досијеа.]

Г. Литучи: Имате двадесет секунди.

Г. Макара: Само секунду. [Он показује неке велике фотографије босанских Муслимана у нацистичким SS-униформама и показује их публици. У доњем делу фотографије виде се три одсечене људске главе.] Добро је познато да је тамо постојала муслиманска SS-јединица [током Другог светског рата]. Неки од лидера у Босни [данас] су били укључени у ову SS-јединицу. Један од њих је и сам [муслимански лидер] Алија Изетбеговић. Када ћете то открити? Да ли ће то открити ваша деца? Да ли ће то бити ваши унуци који ће открити нешто о овој SS-јединици?

Ово се налази у свим књигама.

Када ће Американци сазнати да се Србима одсецају главе? [Он извлачи другу фотографију на којој је приказан војник, који изгледа као Арапин и који држи у рукама одсечену људску главу.] Ово се дешава сада! Сада! Ми имамо фотографије.

Да ли смо ми направили ове фотографије? Да ли смо ми урадили ове фотографије? Ја бих желео да знам који би то Србин направио овакве фотографије. Ја бих га сам задавио.

Г. Литучи: [прекида] У реду. Ваше време је истекло. Истекло Вам је време.

Г. Макара: Када ћете сазнати за злочине које су починили Муслимани? С којим правом Ви, Мики Маус филозофе. Какво Ви то више морално право имате да судите српском народу?

Г. Литучи: Молим, молим Вас, престаните. Молим Вас.

Г. Макара: У реду. Завршио сам.

Г. Ели Розенбаум: Одговорићу на питање.

Г. Литучи: Да, наравно. Желео бих да... Пре него што одговорите, Ели. Не постоји начин на који бисмо ми... Није начин да се истина утврди вређањем и нападањем других говорника. Морамо имати на уму то да се истина једино може утврдити уколико омогућимо људима да слободно говоре и буду љубазни док говоре и да ни на који начин не говоримо с предрасудама. Молим вас, без увреда.

Г. Розенбаум: Ја сам, ја сам... Да ли ово ради? Ја сам заиста запањен чињеницом да неко... Да ли ме чујете?

Г. Литучи: Само тренутак, Ели. Појачаћемо звук. Појачаћемо звук. Требало би да је сада у реду.

Г. Розенбаум: Да ли је микрофон сада укључен? Заиста сам запањен да је неко могао и да помисли да оно што сам рекао може да се протумачи као клеветање српског народа. Таква помисао је заиста згражавајућа. Заиста јесте. Оно што сам ја замерио јесте нешто што сам прочитао. И то сам поменуо. Али ја нисам чак ни рекао ко је то написао, господине. Нисам споменуо националну припадност те особе, господине. Нисам рекао да сте то били Ви. Али ово је једини могући коментар који бисте Ви могли имати на уму, неће свако рећи да су Сједињене Америчке Државе царство зла у коме се заговара...

Молим, господине, предуго сте говорили! —заговара идеја да млади амерички момци и девојке, деца ове нације, они који су невини, који покушавају да помире завађене стране, треба да буду жртве терористичког напада и да буду узети за таоце. То ја као Американац доживљавам као велику увреду. Зашто Ви сматрате да је оно што сам рекао клеветање српског народа или да ја лично не саосећам са српским, хрватским и муслиманским жртвама у бившој Југославији, да ме то не дотиче. Било је жртава на свим странама. Било је зличинаца на свим странама. Хашки трибунал ће, већ ради на томе, оптужити ратне злочинце на свим странама. Циљ је да се заустави крвопролиће. [Звуци негодовања у публици. Неразговорно.] Шта, неће? Ви знате да они нису... Да ли је то чињеница? Грешите! Грешите! Они нису оптужили ниједног Србина, и нису оптужили ниједног Хрвата – да ли то хоћете да кажете? Ја не тврдим да знам. Они јесу оптужили Хрвате, господине.

[Многи узвици негодовања из публике. Неразговорно.] У реду. Проверите. Идите на њихов веб сајт. Проверите.

Г. Литучи: У реду. Сада, молим вас, молим вас. Дозволимо да свако искористи своје време да каже оно што хоће. А ја ћу од сада све оне који буду покушали да вређају прекинути. Рећи ћу особи која је задужена за микрофон да га искључи уколико буде дошло до вређања. И молим вас поставите своје питање у року од два минута. Хајдемо! [следећој особи у реду]

Г. Бил Дорић: Ја имам једно друго питање, али сада када се ово наметнуло желео бих да поставим исто питање. У току операције „Олуја“ знам да су Хрвати уништили 65 положаја Уједињених нација, убили два војника Уједињених нација и одвели педесет или шездесет талаца Уједињених нација које су користили као живи штит. То је био ратни злочин, а ниједна особа није оптужена. Рекао бих, господине Розенбаум, да Ви увелико правите селекцију – с једне стране се љутите на неког ко је нешто послао на интернет, а с друге стране ово потпуно занемарујете.

Г. Литучи: [прекида] Молим Вас. Хајде да сада разговарамо само о проблему Јасеновца. Нема више никаквих дискусија осим оних о Јасеновцу. [Г. Дорић напушта своје место.] Прекинућемо све оне који не буду говорили о Јасеновцу. Ако имате нешто да кажете, реците то ван ове просторије. [Обраћа се следећем учеснику.] Професоре, молим Вас, реците.

Г. Жерјавић: Ја сам Владимир Жерјавић из Хрватске. Јуче сам говорио о помоћи Западне алијансе. Ја желим да се захвалим у своје име и у име већине мојих земљака из Хрватске на помоћи коју су Сједињене Америчке Државе пружиле Хрватској у Првом и Другом рату, али и сада у решавању проблема у бившој Југославији. Дакле, захваљујем се Сједињеним Америчким Државама на поштену обављању задатка. Ово је било прво што сам морао рећи.

Друго, ја имам извештаје о Козари која је била опкољена Немцима, бомбардована из авиона, топова и тако даље – бомбе су падале на недужне људе. И они [Немци] су током Другог светског рата, по мојим проценама, побили око 60.000 људи у биткама на Сутјесци, Неретви итд. Али после рата су, видите, били кривично гоњени они који су починили злочине у току Другог светског рата. Било је и легалних поступака, али је било и оних нелегалних. Управо тако. И 50.000 Хрвата, кривих и невиних, убијено је на аустријској граници и успут. [Чују се гласови у позадини.]

Г. Литучи: [прекида] Смирите се, молим!

Г. Жерјавић: О овоме говорим само неколико минута. Педесет хиљада је побијено, и исто толико Срба је убијено у Јасеновцу. Дакле, кога ћемо тужити? Они су касније били кривично гоњени. Педесет хиљада је убијено, без тужбе из Загреба, као и на Јазовки, без суђења.

Г. Литучи: Добро, професоре Жерјавићу, можете ли, молим Вас, поставити питање у наредних десет секунди?

Г. Жерјавић: Питам, коме данас треба судити? Коме?

Г. Литучи: У реду, хвала. Да ли неко жели да одговори? Неко од учесника у панел-дискусији? Крис? У реду. Следеће питање.

Др Волинтић: Најпре бих желео да кажем да се слажем и крајње подржавам оно што је господин Розенбаум рекао у уводном делу, наиме да историјске студије или истраживања у области историје не треба користити како би се постигли политички, идеолошки или неки други циљеви. Ја бих желео сада, господине Розенбаум, да се вратимо на јучерашње предавање доктора Хутенбаха који је рекао нешто врло важно о логору у Јасеновцу. Наиме, сам Лубурић, који је управљао логором Јасеновац, био је изабран од стране Немаца, вероватно због своје патолошке природе, дакле, Немци су га одабрали, одвели у Немачку, обучавали га и вратили га [у Хрватску] да оснује концентрациони логор. Такође, доктор Хутенбах је појаснио још једно врло важно питање које се тиче логора уопште. Наиме, ови логори, укључујући и Јасеновац, били су под сталним надзором нациста. Али дозволите ми да додам још нешто у вези са чињеницом да историјске студије не треба користити у политичке сврхе. Уколико ми стварно не будемо приступили стварима отвореног ума и срца, ми никада нећемо моћи да дођемо до било каквих закључака. Дозволите ми да ово илуструјем. Причало се о Козари. Ја бих желео да подсетим све присутне овде да су Хрвати спасили 12.000 српске деце тако што су ову децу усвојили и одгајали.

Г. Литучи: У реду, господине. Хвала. Да ли неко од учесника у панел-дискусији жели да одговори на ово питање? Неко од учесника у панел-дискусији?

Др Томас Поповић: Ја бих само желео да кажем да документа која сам ја прегледао не говоре у прилог тврдњи да су Немци одобравали све оно што се дешавало у овом концентрационом логору. У ства-

ри, ја могу да пронађем и цитирам нека од ових докумената, у најмању руку извештаје које су писали званичници, немачки представници који су се жалили, изузев [Ribentrop] и Кашеа који су просто надгласали ове људе. Ако ћемо икога окривити, онда би требало да окривимо ова два појединца зато што су дозволили нешто што су остали [Немци] сматрали за исувише злочиначко. Сходно овоме, документа не подржавају такве оптужбе.

Г. Литучи: Неки други коментар. Следећи говорник, молим.

Др Саво Боснић: Желео бих да размотримо неколико детаља везаних за Јасеновац, оно што је требало да буде тема конференције. Један детаљ је да је 9. октобра 1942. године, на годишњицу убиства краља Југославије. [Убиле су га усташе током његове посете Француској.], Лубурић организовао оргијање и пијанчење у Јасеновцу. Он је у свом говору рекао: „За годину дана, ми смо успели да ликвидирамо више Срба него што је то Отоманско царство успело да учини за пет векова.“ Такође, пошто сам јуче био један од коментатора, и имао само три минута за коментар, нисам успео да много тога кажем о Јасеновцу. Ја сам о томе веома добро информисан. Желео бих да скренем вашу пажњу на аутобиографију доктора [Влатка] Мачека, лидера Хрватске сељачке странке пре Другог светског рата. Ту [у аутобиографији] постоји одличан пример комбиновања фанатичног римског католицизма и хрватског сепаратистичког шовинизма. Љубо Милош је у то време, зато што је доктор Мачек био у *custodia onesta*, интернирао неко време у Јасеновцу. Када су постали блиски, јер су спавали у истој соби, доктор Мачек је приметио да се Љубо Милош молио сваке вечери пре одласка на спавање. Коначно, он му је поставио питање: „Како ти успеваш да спојиш своју католичку веру са задатком који обављаш у овом логору?“

Љубо Милош му је одговорио: „Ја ћу горети у паклу – због Хрватске.“

Споменуо бих још два детаља која се обично запостављају или игноришу:

1. Јосип Броз [Тито], југословенски комунистички диктатор, полу–Хрват и полу–Словенац [тј. католичког порекла] никада није посетио Јасеновац. Било је писмених позива да то учини, али их је он све одбио. Сада, можете ли да замислите послератну Немачку како одбија да клечи испред јеврејских катакомби?

Г. Литучи: Професоре, можете ли да поставите питање?

Др Саво Боснић: Молим Вас, дозволите ми још минут, два.

Г. Литучи: Па, већ сте искористили три минуте.

Др Боснић: Могу ли добити још две. У хроници изгубљеног времена, ово је само кап у океану. [наставља]

Можете ли да замислите шта се десило на свечаном откривању споменика у Јасеновцу? Титов алтер его, Крајачић, који је био [Титов] совјетски агент супервизор у различитим периодима, и који је такође сарађивао са Гестапом, дошао је намерно пола сата касније и то пијан, и рекао је комунистичким народним херојима – Србима – „Велика је штета што нисмо побили довољно ваших.“

Г. Литучи: Професоре Боснићу—, хвала.

Др Боснић: Сада ћу се уздржати и нећу коментарисати, јер нисам био овде. Само један коментар упућујем на рачун америчких говорника, а посебно господина Розенбаума, коментатора. Да сам ја на његовом месту, ја бих се црвенео од стида све док...

Г. Литучи: [прекида] Извините, морам Вас прекинути. Само тренутак – Кристофер Симпсон жели да да кратак коментар.

Г. Кристофер Симпсон: Да ли људи овде чују ово? Једно од питања је „Да ли је историја ствар политике и како политика користи историју у своје сврхе?“ Нажалост, ухваћени смо у замку у свету где је историја у ствари политичка, и то не само на Балкану. И многи други делови света имају сличне проблеме. Првенствено, мислим да је увреда упућена Елију заснована на неразумевању онога чиме се Ели бави и несхватању колики је он допринос дао у довођењу ратних злочинаца пред лице правде. И желео бих да апелујем на људе да сазнају нешто о томе пре него што га нападну.

Друго, ако је историја политичка и ако је истина да су сви наши народи страдали у ово или оно време, тачно је да су десетине хиљада Срба побијене, тачно је да су десетине хиљада Хрвата побијене, и тако даље, како можемо прекинути тај циклус, јер ако не успемо да прекинемо циклус, шта то значи? То значи да наследство које остављамо нашој деци и нашим унуцима јесте просто понављање истих страха, понављање истог расизма, понављање истог зла. Мислим да наш циљ треба да буде прекидање овог круга. Мислим да ми треба да будемо – број један; ја не знам све одговоре на питања везана за ову тему, како бих знао. Оно што знам и што ми је сасвим јасно јесте – пре свега, ми

себи морамо поставити за циљ да прекинемо циклус насиља, међусобног оптуживања, ескалирајућег убијања и тако даље. Под два, ми морамо рећи истину, најбоље што можемо, и под три, морамо тежити једнакој правди за све. [аплауз]

Г. Литучи: Следећи говорник, и запамтите, искључићу микрофон уколико се удаљите од теме конференције.

Г. Оклејас: Ево, ја сам информисан. Моје питање има везе са темом, упућено је Кристоферу Симпсону за кога мислим да је урадио одличан задатак када је описао институционализацију римске католичке цркве од стране нациста. Ја бих ипак радије рекао да је заправо римска католичка црква искористила нацисте у свом овоземаљском послу.

Такође бих желео да споменем књигу Карла Бернштајна (Karl Bernstein) *Његова светост (His Holliness)* која се недавно појавила, и која говори о савезу Сједињене Америчке Државе – НАТО – Ватикан и о томе да ли би овај савез за који се тврдило да је морална позадина Хладног рата заиста био могућ да није било умешаности римске католичке цркве у српски геноцид. У геноцид је био умешан и сам папа Пије XII, и за то је требало да у Нирнбергу буде осуђен на казну вешањем. Штагод се догодило и штагод је постојало, разлог је за велико прикривање српског холокауста који траје педесет и више година. [аплауз]

Г. Литучи: Желео бих да Чарлс Ален... Извините, извините, без увреда, молим! Чарлс Ален жели да да коментар. Да ли је укључен микрофон?

Г. Чарлс Ален: Да ли ме чујете? Господин који је управо говорио о Ватикану, да ли сте прочитали извештај „La Vista“? [„Не“ се чује из позадине.] Јесте или нисте? Ступите у контакт са Реформи-саним јудаизмом у Њујорку, и узмите примерке „La Vista“ из осамдесетих. Разговарајте са њима и они ће вам то послати. Случајно се десило да се ради о мом материјалу који је тамо – око три свеске, у реду? Трбало би нам четрдесет минута да то продискутујемо. Ја само напомињем где можете да добијете све информације. И још нешто, рећи ћу вам да је папин портпарол, који је на ТВ-у и Радију пет пре десет година говорио о холокаусту, постао мој велики пријатељ. Он је недавно умро, отац Грејам. Он је био сјајан када су у питању операције тајне обавештајне службе, и он и ја смо се договорили да ћемо у „La Visti“ писати о 1947. години, о пресељењу нацистичких ратних злочич-

наца из Европе у Јужну Америку и другде, и то уз помоћ Ватикана, свидело се то вама или не, то је чињеница, стварни историјски догађај – оно што је отац Грејам радио је следеће: покушавао је да ствари учини рационалнима, и све то је позитивно, историја је историја, морате се суочити са тим, а онда то исправити. Хвала.

[Чују се гласови из позадине, Бари Литучи износи нека запажања, и завршава речима: „О, извините. Да ли сте желели да одговорите, Крис?“]

Г. Симпсон: Извињавам се. Ја, заиста, да будем искрен, не разумем питање. И рећи ћу вам зашто. То је зато што, ако желите да истражујете разне злочине које су починиле институције, то неће бити тежак задатак. То неће бити тежак задатак за наше владе, наше цркве, то неће бити тежак задатак ни за католичку цркву. Питање је: „Како можемо да изађемо из овог круга?“ Да, тако је, правда. Тако је, али питање је како доћи до правде. И то, искрено, начин на који, ја чујем, ви објашњавате... Не мислим да то допире до суштине проблема. Мислим да, ако сте ви забринути за садашњу ситуацију у Југославији, што заиста може бити велика брига у сваком смислу, и ако сте забринути због непоштеног третирања Срба у медијима, на пример, или пред Трибуналом, а знам да су многи људи овде забринути, постоји другачији начин да се тај проблем решава. Несавршен, несавршен, али ипак корак напред јесте проналажење нових доказа. Однесите доказе о одређеним злочинима у Трибунал. То је корак напред.

Г. Литучи: Следећи говорник, молим. Молим вас ограничите се на два минута, искористићемо све време уколико будемо говорили више...

Г. Стив Купер: Пре свега, тзв. Независна Држава Хрватска, између осталог, очигледно пласира лажи везане за Јасеновац. И ова тзв. Независна Држава Хрватска је створена под покровитељством, поново уједињене Немачке и Сједињених Америчких Држава. И ово је само део немачког великог плана.

Г. Литучи: [прекида] Извините, хајде да се вратимо на Јасеновац.

Г. Купер: Желео бих да чујем коментар професора Симпсона и свог старог пријатеља Чака Алена на ово што сам рекао.

Г. Литучи: Да ли неко од учесника у панел–дискусији жели да одговори?

Г. Симпсон: Мислим да је данас ситуација у Немачкој врло озбиљна и сматрам да је дипломатско признавање државе Хрватске од стране Немачке била изузетно лоша ствар.

Г. Литучи: Следећи говорник, молим.

Др Каличанин: Моје име је Каличанин. Ја сам лекар у Њујорку. Захваљујем се за ове одличне реферате, ову одличну конференцију, и морам рећи да се слажем са већином говорника. Једна ствар око које се сви слажемо јесте да је неопходно спречити понављање оваквих догађаја у будућности. Ја верујем у превентиву. Управо сада, показашу вам нешто што указује на то колико је ово важно. Ово је чланак *Њујорк тајмса* од 12. априла 1997. године, слика људи како отпоздрављају хитлеровски „Neil Hitler.“ Ово су Хрвати у Сплиту ове године, а наслов је „Повратак фашиста као оснивача нове државе Хрватске“, а у чланку се даље објашњава: „Симпатизери Хрватске партије права окупили су се... Фашисти салутирају јуче на скупу и обележавају педесетседмогодишњицу...“

Г. Литучи: [прекида] У реду, да ли то има непосредне везе са Јасеновцем?

Др Каличанин: Наравно. Они су усташе. Они су и даље живи и здрави.

Г. Литучи: Питање је каква веза постоји између овог чланка и Јасеновца?

Др Каличанин: Та веза је, заправо желим да нагласим колико је важно оно што чинимо јер ова опасност је веома присутна и да вам кажем да у Њујорку постоји црква, католичка црква, и они прослављају рођендан Анте Павелића сваке године. Једном смо протестовали поводом тога. Једна група нас се суочила са њима и они су нас упитали: „Зашто ово радите? Ми не протестујемо испред ваше цркве.“ Ја сам рекао: „Како можете да славите овог човека који је највећи ратни злочинац?“ Одговорили су: „Он је наш херој. [Литучи прекида.] Ви можете да славите свог хероја, Дражу Михаиловића.“

Г. Литучи: Ваше време је истекло.

Др Каличанин: Дозволите ми само да покажем ово.

Г. Литучи: Нека учесници панел–дискусије одговоре на ово, а остало можете да покажете ван конференције. Да ли неко од учесника панел–дискусије жели да одговори?

Др Поповић: Ако могу... Ево због чега ми имамо ову конференцију, не само да бисмо рекли шта се дешавало у периоду од 1941. године до 1945. године, већ и да бисмо разоткрили ове људе и упознали остале са оним што би они поново могли урадити, јер историја је учитељица наших живота, и стога, они који знају... Они неће само указати на ово као на нешто фанатично, већ ће учинити све што је у њиховој моћи да укажу на ове злочинце и изолују их тако да они више никад неће бити у могућности да... У најмању руку, људи који прате злочинце и њихове активности држаће их на оку и спречиће их да учине нешто што ће подсећати на оно шта су њихови људи, које они и даље поштују, учинили у прошлости. Хвала.

Г. Литучи: Даме и господо, да бисмо испоштовали процедуру ове конференције, ја ћу вам дати само два минута, сваком понаособ, и дозволићу учесницима панел–дискусије да одговоре на питања након што сва питања буду постављена. У реду, молим, наставите.

Г. Мајкл Правица: Захваљујем се поново на одржавању ове конференције. Као Србину Американцу који је изгубио преко шездесет рођака са мајчине стране у Хрватској, ово за мене има дубоко значење. Желим да се захвалим Уреду за специјална истраживања и свим осталим уваженим историчарима за напоре које чине. Ја сам желео да поставим нека питања која се односе на Јасеновац и друге области, с обзиром да сам свестан злочина и трагања за овим злочинима. На пример, добро је познато у Хрватској, као што је већ поменуто, да постоје ратни злочинци који су враћени у Хрватску, а починили су неку врсту насиља.

Чуо сам, не сећам се имена, али чини ми се да је његово презиме Шакић –био је командант концентрационог логора Јасеновац. Он се вратио у Хрватску. Гостовао је на хрватској телевизији где се извинио што није побио више Срба. Такође, чуо сам, као и већина људи, да је Гојко Шушак, министар одбране, био у усташама. Чуо сам и да Јулијана Бусић која ради за хрватску амбасаду у Вашингтону има мужа терористу који је починио насиље и убио полицајца у Њујорку 1976. године, па је стога моје питање – имајући у виду грађанска права,

било је покушаја да се нацисти, усташе, сахране заједно са жртвама, па ја само желим да знам – знам да се о томе расправљало у Конгресу – да ли Оверсајд ради на садашњим злочинима, другим речима, на ско-рашњим злочинима који су почињени у Хрватској? Да ли они комуни-цирају са владом на тему разоткривања прошлости, у смислу суђења, и шта је са санкционисањем ове врсте понашања?

Г. Литучи: Ели, зашто не бисмо сачекали да сви поставе питања. Да, молим.

Непозната жена: Желим да знам ко је започео и одобрио да амерички пензионисани генерали иду заједно са хрватским усташама и етнички чисте и убијају област у Крајини. И волела бих да знам да ли је истина да је Питер Гелбрајт (Peter Galbraith), амерички амбаса-дор у Хрватској учествовао у акцији чишћења овог народа из Крајине? Моје друго питање је да ли је Ворен Цимерман (Warren Zimmermann) активно учествовао у распарчавању Југославије? Хвала.

Г. Литучи: Следеће питање, молим. Похваљујем Вашу ретори-ку. Хвала.

Г. Џорџ Живковић: Желим да кажем у оквиру ове панел–дис-кусије, и не интересује ме ко ће одговорити, чак и Хрват може да од-говори, ако жели. Да, сви смо за правду. Ја сам за правду. Вама кажем, ја сам један од преживелих заточеника Јасеновца. Дошао сам у вашу земљу када сам имао дванаест година. Првео сам 29 година у Сједи-њеним Државама и преживео сам два рата у Вијетнаму. Влада ме је послала тамо. Урадио сам задатак који је од мене тражила држава да урадим. Видео сам Хашки суд, видео сам како се спроводи правда, али нисам видео да је правда иста за све. Захтевам једнаку правду. Хајде да видимо и друге починиоце пред судом. Зашто ми тражимо Кара-цића и Младића? Шта је са Туђманом? Шта је са Милошевићем? Шта је са свима осталима?

Г. Литучи: Следеће питање, молим.

Г. Стево Кангрга: Ја сам Стево Кангрга из Торонта, Канада. До-шао сам овде јер сам имао своје разлоге, који су и политички и лични. Политички јер ја нисам био друг са Туђманом и Јосипом Брозом Титом, у смислу да сам се борио на њиховој страни. Ја сам се борио против непријатеља под вођством и на страни Драже Михаиловића. [гласан аплауз]

Само да вас подсетим да је он неко време био слављен као вођа прве гериле у окупираној Европи, али то је све заборављено... [Г. Литучи покушава да га прекине.]

Савезничка политика је направила велику грешку што је поставила Броза у Југославији и због тога што Јасеновац није третиран на начин на који су третирани Аушвиц и Дахау – а то је и разлог што је југословенска драма сада у крви, што је уништена у крви, зато што Јасеновац није признат на начин на који је требало да буде признат. Хвала.

Г. Литучи: Следећи, и молим вас постављајте питања везана за реферате.

Г. Џон Ранц: Колико год као човек могу да учиним, учинићу. Ја сам Џон Ранц, председавајући Преживелих Бухенвалда и Аушвица у Сједињеним Државама, једне од две организације које постоје у Сједињеним Државама, и која укључује преживеле различитих националности и вера. И ја више–мање представљам њихове ставове, већину њихових ставова. И желим да кажем ово. Јуче смо разговарали о Туђмановом извињењу упућеном јеврејском народу.

Желео бих да ова конференција донесе одлуку и упуту је лидерима јеврејске заједнице у Америци да не прихвати извињење све док српски народ не добије слично извињење од њега [Туђмана], а ово се односи и на Цигане. Ми који смо преживели осећамо да су нам Јевреји, Срби и Цигани браћа, који су умирали у истим гробовима и сахрањивани у истим гробницама од стране истих убица, и стога позивам да нас све обузима дух јединства. Даме и господо, укратко, Јасеновац и Аушвиц имају исте корене, а те корене чине људи који су омогућили Хитлеру да дође на власт, велике немачке корпорације као што су Немачка банка, Рајзен банка, Круп итд. Они, ови велики криминалци сносе кривицу за трагедију која нас је све снашла – Јевреје, Цигане, Србе и двадесет милиона Руса, као и многе друге.

А последња ствар коју бих желео да кажем биће упућена говорницима. Одушевљен сам, поносан на све њих данас, а посебно на Чарлса Алена и господина Симпсона, као и господина Розенбаума. Ми морамо схватити, а ја разумем суштину. Господин Розенбаум није човек који ствара политику. Његове ингеренције су под строгим законом, ограничене законом, па он нема никаквим могућности да сам осмишља спољну политику. Његове могућности су, дакле, ограничене, али је његово срце са нама. Они који су га данас слушали како критикује... [Бари га прекида.]

Хвала. Још једном, конференција треба да донесе одлуку коју сам предложио – да се извињење мора упутити и српском и циганском народу, као и јеврејском, јер би га у супротном јеврејски народ требао одбацити – то извињење. [велики аплауз публике]

Г. Литучи: Да.

Г. Данијел Чукуров: Данијел Чукуров из Њу Џерзија. Ако ми дозволите, тешко је избећи повезивање садашњих злочина са злочинима из прошлости. Уколико занемаримо злочине из прошлости, ти исти злочини ће се поновити у садашњости и будућности. Али, дозволите ми да се захвалим свим говорницима ове конференције на њиховом великом труду, иако бих желео, ништа лично, господине Розенбаум, да продискутујем о ставу господина Розенбаума у вези са непристрасном политиком Сједињених Држава.

Г. Литучи: [прекида] Господине, не могу дозволити да наставите уколико то што говорите нема везе са Јасеновцем.

Г. Чукуров: Ја то повезујем, злочине почињене у Јасеновцу са данашњим злочинима. Сједињене Државе штите хрватске злочинце из Другог светског рата. Данас оне штите учеснике у злочинима који су почињени над Србима и на тај начин припремају сценарио за нову рунду крвопролића у будућности. Ево о чему се ради – фотографију првог коментатора који показује муслиманског борца–муцахедина како држи одсечену главу Србина Сједињене Државе су одлучиле да игноришу, игноришући тако све данашње злочине. Знам да су то игнорисали, јер сам ја проследио фајл, документован фајл у коме је приказано одсецање глава Србима, бившем вршиоцу дужности у Стејт департменту, Џорџу Кенију (George Kenney), који ми је одговорио на следећи начин: „Да, на основу мојих контаката у вишој америчкој обавештајној служби, знам да су они свесни тога, али Олбрајт и Холбрук неће ни да чују за то.“ Што значи...

Г. Литучи: [прекида] Извините, али морам да Вас прекинем. Неко друго питање. У реду, дозволићу, даћу привилегију једном од чланова факултета...

Професор Мол: Ја сам професор Мол. Предајем филозофију. Заиста желим да се захвалим господину Алену јер ја верујем у етику, не верујем корпорацијама, не верујем владама. Верујем да је сваки појединац одговоран за своје поступке, стога се слажем са господином

Аленом који каже: „Не упири прстом у другог.“ Крени од себе, не субјективно, већ објективно. Ја не сносим кривицу свога оца, дакле, не слажем се са вашом опаском. Где је он био са својим оцем? Његов отац стоји иза њега, а не господин Розенбаум. Он ради свој посао, као што и ви можда радите свој, али упирање прстом у другог није циљ ове конференције. Циљ ове конференције је да установи зашто су људи умиралли и ко су ти људи били. Треба рећи, много је људи умрло. Зашто се то до сада није десило рекао нам је господин Симпсон, рекли су нам наши историчари, зато што људи не желе да се суоче са истином. Они не желе да на ствари гледају објективно. Ако желимо да ова конференција има значење, онда морамо престати са сопственом пропагандом и морамо почети од себе. То је оно што је тужно када је у питању ова конференција. Оно што је важно, осим овога, и ја сам један од преживелих. Рођен сам у Немачкој, па ипак, не упирем прстом у сваког Немца, упирем прстом у неке Немце, оне који су пуцали, баш као што су и Американци пуцали, мислим да сте нам то рекли, историја нам је то рекла. Стога, почните од себе. Свака особа овде, као што је господин Ален рекао, мора почети унутар свог сопственог круга. Дакле, не почињите од других, већ од себе. У супротном, иста историја ће се сама понављати, као што је Сантајана рекао, они који је нису научили, имаће потребу да је понављају. Разлог је, између осталог, и упирање прстом у друге људе. Хвала.

Г. Литучи: Сада ћемо дати два минута сваком од учесника у панел–дискусији да каже завршну реч. Можда можемо почети са Чарлсом Аленом.

Г. Ален: Сматрам да се у овом узбудљивом састанку ваше фантастичне конференције могло чути много ствари, нарочито у последњих десет минута, и то је здраво, то је демократија на делу. А што се тиче разлика, оне нису важне. Ми поново чинимо нешто, и то није једноставно. Али се ми сви морамо сложити, без разлика, да ћемо у нашој демократији осудити и уништити сваки облик расизма и фашизма, било где ван наших граница, широм света, и то је оно што смо ми у обавези да учинимо. Хвала.

Г. Литучи: Господине Розенбаум, молим Вас.

Г. Розенбаум: Претпостављам да треба да одговорим на два питања. Једно питање се тиче мог уреда и онога што он обавља у вези са данашњим злочинима широм света, и одговор је да је мој уред одговоран за спровођење једног низа закона. Ови закони се односе на

Други светски рат. Ми се бавимо случајевима који укључују злочине почињене у Европи у Другом светском рату, и злочинима Јапанаца у Пацифику који су почињени у Другом светском рату. Ово не значи да други злочини нису од интереса за владу Сједињених Држава. Наравно да јесу, овде и у иностранству. Мој уред се бави тим једним статутом. Све остало је посао неких других људи.

Друго, пошто је мој отац поменуто овде два пута, имам жељу да кажем да се мој отац [Ervin Ento Task 5], Седма армија САД–а, борио у Европи у Другом светском рату и он је одликован због помагања у уништавању нациста, тако да нема потребе да се извињавам због свога оца, напротив. Завршићу тако што ћу се поново захвалити организаторима на позиву и рећи ћу још да сам склон размишљању да ће неки људи замерити мом драгом пријатељу Чаку на његовом настојању да убеди људе да ствари решавају мирним путем и да се онда крећу напред. Управо мислим на појаву коју сам ја приметио када сам говорио о кривотворењу историје и наставку старих сукоба који су овде очигледни. Ово ћу рећи искрено, из дубине моје душе, не сећам се да сам икад био у просторији у којој је било више мржње него што је то овде случај, данас. [гласови негодовања чију се из публике] Упирање прстом на све стране, да занемаримо оно што је речено о мени, то не значи ништа, много је оних који упиру прстима једни на друге, и то је врло, врло тужно. Они који...

[поново гласови негодовања у публици]

Г. Литучи: Молим вас, не ометајте говорника. То није у реду.

Г. Розенбаум: Они који су пуни мржње биће изоловани од остатка света. Ви треба да проучавате прошлост и учите из ње. Али на прошлост гледајте објективно и немојте се увек борити једни против других. Мир, љубав.

Г. Литучи: Професоре Поповићу, молим Вас.

Др Поповић: Још једном желим да се захвалим на позиву за ову конференцију. Мислим да сам много научио током истраживања и пошто сам видео да постоји велики интерес за ово, и након што сам чуо питања и увидео потребу да се на њих одговори, надам се да ћу бити у могућности да обезбедим изворе који ће дати одговоре на ова питања. Ви треба да знате да ми, историчари, користимо сваки делић доказа који пронађемо, али пре него што га искористимо, ми га најпре проценимо и установимо одређен систем вредности и у којој мери су

ови делићи зависни. Али они морају бити искоришћени. И пре него што их искористимо, постоји потреба за дискусијом, а ми смо овде доста дискутовали, и треба тако да наставимо, то је начин учења. И шта год да пронађемо, ми ћемо вам проследити тако да ви можете да користите оно до чега ми дођемо у нашем истраживању. Хвала вам што сте ми указали прилику.

Г. Литучи: И господин Симпсон.

Г. Симпсон: Немам коментар.

Г. Литучи: Пре него што кажем завршну реч, желео бих да додам још две, три ствари. Пре свега, разлог зашто сам се одлучио за ову панел–дискусију јесте моје убеђење да постоји нека шира прича о Јасеновцу и холокаусту на Балкану, која не укључује само Србе, Хрвате, Цигане и Јевреје, већ укључује и многе друге владе и институције. И проблем студије о Јасеновцу није толико проблем велике мржње и манипулације, колико је проблем сакривања истине, и ми морамо да кажемо ту истину. Коначно, постоје ствари које знамо. Много је више онога што не знамо. Још увек постоји неколико ствари које не знамо, и поновићу реченицу коју је рекао Чарлс Ален: прва лекција о холокаусту је „никад више.“ Хвала пуно.

Др Абрахам Еделхајт
Председавајући треће сесије

Др Жељан Шустер
Председавајући четврте сесије

Г. Бари Литучи
Председавајући шесте сесије

Гђа Ница Друјан
Председавајућа седме сесије

Седма сесија (радни ручак): 31. октобар 1997. године

Др Клајн: Желео бих да представим професорку Друјан са Универзитета Хофстра.

Гђа Ница Друјан (Nitsa Drujan) [председавајућа сесије, слика на страни 338]: Добар дан. Заиста ми је велика част да вам представим следећег говорника, и част ми је што сам на овом скупу посвећеном оваквој теми, међу свим овим великим људима. Александар Мошић је управник Архивског и меморијалног музеја у Београду, његовом родном граду. Он ће нам рећи све о Музеју и развоју музеја, а причаће нам и о књизи [неразговорно] био од помоћи у издавању, и како сам разумела, неколико људи који су дали свој допринос, неколико преживелих заточеника овог логора, седи управо овде, међу нама. Стога, без даљег околишања, позивам доктора Мошића да изложи свој рад. Хвала. [аплауз]

Др Александар Мошић
Архивски и меморијални материјали,
Јеврејски музеј, Београд

Хвала, госпођо Друјан.

Даме и господо, преживели повратници из концентрационих логора, ратни заробљеници, учесници ослободилачког рата, као и Јевреји спашени од стране „праведних међу нацијама“ у свим деловима Југославије, почели су да обнављају уништене главне јеврејске заједнице и Федерацију јеврејских заједница у Југославији одмах након ослобођења земље од нацистичке војне окупације. Ратно уништавање и масовни холокауст, као и лично страдање сваког појединца, условили су друштвене активности поновног успостављања јеврејских заједница. Већ у септембру 1945. године руководство Федерације јеврејских заједница наложило је члановима заједница да организују прикупљање материјала од документарне и историјске важности. Ове активности су биле засењене разним другим хитнијим и нужнијим стварима, те су стога тек 1948. године основане историјске архиве под надлежношћу Правног одсека федерације. У то време је овај одсек радио у Загребу. Ове архиве су трансформисане у Историјски одсек Федерације 1952. године, и исте године овај одсек је пребачен у Београд. Осам година касније, тачније 8. маја 1960. године, отворен је Јеврејски историјски музеј који се састојао од четири одељка. Били су то: археологија и древна историја; етнографија и лепе уметности; савремена историја и холокауст; и архиви. Од отварања 1948. године, током пола века, сакупљено је 35.000 примерака и

смештено у архиве на чување. Овај материјал је на располагању и бесплатан је за све истраживаче под условима који су опште прихваћени међу историчарима и новинарима.

Постоји три хиљаде примерака докумената у архивама везаних за концентрациони логор Јасеновац. Ова колекција се састоји од деведесет пет спискова Јевреја који су били ухапшени и депортовани из разних места у Хрватској, Босни и Херцеговини. Тамо су чувају и деведесет осам дописница, на којима је било дозвољено да се напише највише двадесет речи. Заточеници логора су могли да пишу дописнице пријатељима само једном месечно од априла 1942. до септембра 1943. године, Такође, постоји и пет сведочења о заточеништву у логору која су написана после Другог светског рата; педесет шест фотографија на којима су приказани злочини и злодела; и педесет шест докумената која више говоре о овој теми.

Др Јосеф Конфорти (1893-1979) из Сарајева завршио је свој рад на сакупљању сведочења бивших заточеника логора Јасеновац у јуну 1972. године. Он је интензивно радио на овоме од 1968. године, али је свој рад у ствари започео раније, 1952. године, када је написао ауто-биографску књигу сећања. Он је у зиму 1971/72. године отпутовао у Израел како би сакупио сведочења бивших логораша Јасеновца који сада живе тамо. На крају је организовао сусрет петорице бивших заточеника који су усмено сведочили и њихова сведочења су снимљена на траци. Коначни резултат великог труда доктора Конфортија била је књига са двадесет седам сведочења. Већина заточеника које је доктор Конфорти интервјуисао били су становници Сарајева до 1941. године. Било је тринаест мушкараца. Шесторица су била из других градова Босне; седморица су била из Хрватске, и један је био из Београда. На основу формалног чланства у јеврејским заједницама, двадесеторо људи били су Ашкенази, а седморо Сефарди.

Осим овога, после Другог светског рата и холокауста, јеврејске заједнице у Југославији су се удружиле, без обзира на разлике у хебрејском изговору, без обзира на незнатне разлике у обичајима и неким етничким особинама.

Неки бивши заточеници се нису вратили у места у којима су раније живели. Они који су преживели заточеништво у Јасеновцу придружили су се ослободилачком покрету или партизанима, добили официрске чинове и након завршетка Другог светског рата дошли у главне градове. Емигранти су у четири таласа отишли у Израел – *aliyahs* или *aliyot* на хебрејском, називи који се специјално користе за јеврејске имигранте који долазе у Свету земљу – од децембра 1948. до маја 1951. године девет бивших затворника је отишло у Израел. Шесторо се настанило у Београду и Сарајеву; двоје у Загребу, и троје

у другим местима у Југославији. Један од њих је отишао у Аустрију. Сви ови подаци односе се на 1970. годину.

С обзиром на то да сам доктора Јосефа Конфортија познавао лично, усуђујем се да кажем да је он био врло упоран и темељан у оном што је радио. Двадесет седам сакупљених сведочења представљају, мање или више, све преживеле бивше заточенике Јасеновца. Сада, уколико упоредите 27 сведочења са цифром од 25.000 Јевреја који су били затворени у Јасеновцу, видећете да је у овом концентрационом логору од хиљаду заточеника преживео само један. Ова процена је у сагласности са резултатима других истраживања.

Пре него што почнем да говорим о неким појединачним изјавама из *Сећања Јевреја из логора Јасеновац (Jewish Recollections from the Jasenovac Camp)*, осећам потребу да објасним израз који сам користио пре неколико минута. Наиме, направио сам разлику између партизанских група и ослободилачке војске, иако су све ове борбене јединице биле под истом врховном командом. Ова дистинкција је изведена из војне терминологије или, боље рећи, из теорије ратовања. У политичком речнику западних земаља је читава Народноослободилачка војска названа партизанима, и оно што је необично јесте да овај термин врло често има различиту конотацију. Ово је у основи грешка, јер партизанска борбена група представља војну јединицу чврсто везану за своју сопствену ограничену територију и самим тим зависну од локалног становништва када су у питању залихе, заштита рањеника, обавештајне службе и сва остала логистика. С друге стране, Народноослободилачка војска се састојала од мобилних, самосталних бригада, независних од територије и становништва; ова војска је имале све особине редовне војске. Од децембра 1941. до маја 1945. године из једне бригаде настала су четири војна корпуса и то у условима нацистичке војне окупације. Имајући ово у виду када је у питању развој Националноослободилачког рата у Југославији, о њему не можемо говорити као о покрету отпора. Уз дужно поштовање, сећамо се да је било неколико оваквих покрета у појединим европским земљама. У Југославији се одвијао прави рат у коме су учествовале различите формације као, на пример, локалне групе отпора у окупираним местима, партизанске борбене групе на окупираним територијама, као и аутентичне војне организације које су настале из ратних организација и касније прерасле у војне корпусе на фронтима и ратиштима, те поморске јединице и одвојене јединице на Јадранском мору, као и мала ваздушна јединица.

У изјавама бивших јасеновачких заточеника нема контрадикторности. Постоје нека понављања и додавања. И још један коментар пре него што почнем да се бавим књигом доктора Јосефа Конфортија –

концентрациони логори, начин на који су изгледали и функционисали, углавном се везују за нацистичке логоре. Сви су они били део индустрије смрти, и били су савршено организовани. У савременом менаџерском језику рекло би се да је систем имао своју управу и своја засебна одељења. Управа система налазила се у тзв. Главном инспекторату концентрационих логора, у ствари врховни штаб индустрије смрти налазио се у Оранинбургу, неких 32 километра северно од Берлина. У предграђу овог града налазио се концентрациони логор Сашенхаузен који је врховни штаб индустрије смрти користио као колеџ и центар за обуку гестаповаца и есесоваца.

Усташка надзорна служба, тј. политичка полиција у Независној Држави Хрватској, није имала овако устројен и ефикасан систем. Усташки логори били су препуштени на милост садиста, у њима су на заточеницима примењиване најокрутније мере. Иако је у Јасеновцу примењен нацистички модел логора, овим логором се није управљало из Оранинбурга, тако да у Јасеновцу нисте могли приметити ни најстрожа правила која су важила за нацистичке службе у осталим логорима. Дакле, логор у Јасеновцу је био најокрутнији логор у Европи (Ладислав Лион, стр. 242). Може се рећи да је, у овом смислу, Јасеновац надмашио и логоре Матхаузен и Дахау, као и Аушвиц, па чак и Трблинку и стаљинистички гулаг у Сибиру.

Готово да нема изјаве коју су сведоци дали доктору Конфортију у којем се не спомиње свакодневно батинање и пребијање затвореника, као и изгладњивање до крајњих граница. Готово свако је искусио тежак рад у изградњи насипа на левој страни реке Саве и дуж обале Лоње. Не само да је овај рад био ужасно тежак, већ је био и фаталан у правом смислу те речи. На смрт исцрпљени затворници били су једноставно сахрањивани у јаме без икаквих знакова идентификације. Њихове кости су и даље тамо, и према изјави Адолфа Фридриха (стр. 33) оне се налазе у сваком дворишту.

У Јасеновцу је постојао крематоријум. Доминик Пичили, по професији машински инжењер у усташкој служби, претворио је пећ за печење цигле у пећ за спаљивање људских тела (Садо Коен Давко, стр. 171). Жртве би најпре биле онесвешћиване ударцем маљем, а потом би, клинички још увек живе, биле убациване у ватру. Што је још горе, у зиму 1941/42 је почињен један нечувени злочин: група заточеника је натерана да се попне уза зид пећи, да ускочи у ватру и изгори жива (Јаков Кабиљо, стр. 88).

Из штаба усташке политичке полиције стигло је упутство да у логору не сме никада бити више од хиљаду људи (Мориц Романо, стр. 70). У ствари, у логору је у сваком тренутку било између три и четири хиљаде заточеника, и сваког дана је у логор стизало око хиљаду и

више нових људи. Логор је у оваквом стању нарочито био у лето 1942. године, у време напада на српска села у подручју планине Козаре у северозападној Босни (Јаков Атијас, стр. 77). Анализирајући ове бројке може се лако извести закључак да је око хиљаду људи нестало сваког дана. Читаве породице заједно са стоком су довођене са Козаре. Децу су одмах одвајали од родитеља и убијали их у гасним коморама. Око две хиљаде деце од шест до дванаест година је било одабрано за преобраћење у католичку веру и васпитање у маниру „ушашке омладине“. Друга група деце је по налогу нацистичких званичника послана у Немачку (Адолф Фридрих, стр. 40–41)

Јеврејски историјски музеј је пре четири месеца објавио седмо издање књиге *Јеврејске студије*. Ова збирка историјских есеја и мемоара написана је на српском језику, а садржи дуже апстракте на енглеском језику. Од 340 страна, на педесет страна се налазе сећања покојног Ервина Милера, бившег заточеника логора Јасеновац који је од позних четрдесетих био припадник кибуца у Израелу.

Милер је имао седамнаест година када је Други светски рат захватио Југославију. Он у предговору каже да је написао своју причу четрдесет година након депортације из Винковаца, лепог и богатог града у равници, који се налази на трећини пута Београд–Загреб. Главни део овог рада потврђује изјаве Конфортијевих сведока. У овом раду су међутим наведена и нека лична искуства и утисци.

У децембру 1941. године Љубо Милош, озлоглашени убица у логору, прозвао је Милера који је стајао у реду за егзекуцију. Око педесет младих људи је постављено испред жичане ограде и стрељано. Милер је био погођен у груди, али је метак, срећом, прошао кроз тело и изашао на леђа. Сви остали су били мртви. Остао је тако да лежи непомично испод осталих тела све док није пао мрак. Он је преживео, али је потпуно поседео већ у осамнаестој години.

Сваког дана док је ишао на посао, пролазио је поред жичане ограде. Унутра се налазило педесетак непомичних тела прострнутих по земљи, обогалених, измучених од глади и полумртвих. Када би неко коначно прошао, остали заточеници би почели да кидају делове мишића са тела. Ушаше би погледале у њих заинтересовано и прокоментарисали би како „заточеници једу једни друге“. Они су ово чинили да би установили колико дана једно људско биће може да издржи без хране.

Радећи у циглани Милер је видео како се спаљују живи људи. Био је сведок и страшних дављења измучених људи у септичкој јами који падају са труле даске у клозету. Ервин Милер је издржао до краја и успео да побегне 22. априла 1945. године. Уз оно што је написао на српском, додао је и поруку на енглеском. Прочитаћу други део те

поруке, а он сам као да је имао предосећај да ће неко то читати у свету пред компетентним аудиторијумом.

„Написао сам ове редове за оне који су заборавили, и није важно из ког разлога, и није важно да ли су ишта знали о догађајима у логорима Јасеновац и Стара Градишка. Пишем у своје сопствено име, о мом страдању, не о стварима које сам чуо од других људи. Чак и када споменем неког са којим сам делио добро и зло, то има везе само са мном. Провео сам четрдесет осам месеци у мучењу и ропству, четрдесет два месеца у Јасеновцу и шест у логору Стара Градишка.

Сигурно ће бити оних који ће ово читати са неверицом и порицаће многе ствари. То се мени десило након бекства из Јасеновца. Када сам почео да говорим о ужасима који су се десили у Јасеновцу, многи људи нису могли да поверују да су такве ствари могуће. Желео сам да испуним обећање које сам дао себи да се никада нећу светити ником. То је део мог завета: неће бити освете, јер где ће човечанство dospети ако наставимо да се светимо?“

Хвала вам на пажњи. [аплауз]

Питања и одговори

Гђа Ница Друјан: [неразговорно] Да ли би неко желео да да коментар, да нешто дода или постави питање? Господин Мошић – не могу тачно да изговорим име, када сам села поред њега, питала сам га: „Шта ћу ја да радим?“ Одговорио је: „Нема проблема. Кажите га на хебрејском [неразговорно]. То ће бити много лакше.“ И заиста, као припадник ове [неразговорно] традиције, и он је био врло искрен, овде је хемијски инжињер који говори о историји, и то нам вероватно одвлачи пажњу од оног жара који смо сви осетили у другој просторији. Захваљујем му се на излагању и то желим да поделим са публиком на тренутак. Ово је то време, два пута седмично ја предајем предмет [неразговорно] посвећен холокаусту, што је један од основних предмета на Универзитету Хофстра. Моји студенти управо сада завршавају своје једносеместралне испите, али ја бих волела да сам могла да их доведем овде на овај скуп да виде и чују оно што смо ми чули данас. Неке од ових књига нису доступне нашим студентима и требало би да размислимо о томе да их приближимо и студентима. Да ли има коментара, да ли неко жели нешто да каже? Молим вас. Сада су на реду питања – једна и по минута за свако питање. Изволите.

Питање непознатог човека: Да. Ја сам донекле упознат са учешћем југословенских Јевреја у југословенском ослободилачком

рату, знам нешто о Титовим партизанима и улози југословенских Јевреја у Југославији од 1945. године и односу Југославије према јеврејској заједници и Израелу. Можете ли нешто више да кажете на ову тему?

Др Мошић: Могао бих [неразговорно] са задовољством, али мислим да је наша тема ограничена само на догађаје у Јасеновцу. Али после три сата, након затварања конференције, Вама сам, господине, на располагању, можемо попричати у холу.

Г. Жерјавић: Хвала вам што сте ми указали прилику. Пре свега, мислим да сам рекао [неразговорно] моју књигу је издао председник јеврејске заједнице [неразговорно], издата је 1989. године. У Федерацији педесет година [неразговорно], јеврејска заједница, а ја сам члан Јеврејско–хрватског удружења. Ја сам у одбору. Пре рата сам неколико година радио у једној јеврејској страниој компанији. Последње две године био сам директор фирме. Дакле, ви знате да ја све време покушавам да станем у одбрану Јевреја. И они су ме позвали да представим оно што сам написао у књизи, морао сам то да урадим, јер се Независна Држава Хрватска простирала на територији Србије, Војводине и Босне, па би стога ја требао да [неразговорно], целу Југославију. Позван сам да представим податке које је, као што сам јуче рекао, прихватио Јад вашем. Разлику представља број од 8.000 Јевреја који нису били југословенски држављани, који су дошли на територију Југославије, али ја немам податке о њима, јер они нису навели своје државе [неразговорно] дупликате. Као што сам јуче споменуо, у Јерусалиму је представљено да је 7.000 Јевреја убијено у Македонији, али они нису били убијени [неразговорно], ниједан, зато што су одмах пребачени возом у Треблинку. У сваком возу по 2.400 људи. Тако је тамо пребачено 7.200 људи. Дакле, ја сам рекао, писао сам господину [неразговорно], требало би да унесу исправке на овој страни. [неразговорно] у Хрватској, у иностранству је убијено 7.000 људи, и тако даље. Али ово... Сада се обраћам вама и говорим вам да је у Јасеновцу убијено 25.000 Јевреја. Према мојим прорачунима, [неразговорно] извештају о холокаусту и овој књизи коју је издала Јеврејска федерација, не знам које године. Она је написана на енглеском и српскохрватском, из ње сам узео податке и према тим подацима у Независној Држави Хрватској, од укупног броја убијених, дакле од 19.600, у Јасеновцу је страдало 13.000, док је у осталим логорима и затворима убијено 6.600 људи. Имам податке за целу Југославију, и као што сам рекао, у потпуности се слажем са њима, као што се и Јад вашем слаже. Тако да заправо не знам како је могуће да су сведоци који су били

тамо, који нису проучавали [неразговорно] и тако даље, и тако даље. Ја, докторе, овде имам који је то број био. Видите, ради се о 26.168 људи, [неразговорно] 13.910 људи, православних 3.227. Заједно 68.000. То су моји подаци. Немам више ништа да кажем.

Непознати: И, како гласи Ваше питање?

Г. Жерјавић: Моје питање? Немам питања. Рекао сам оно што сам имао. Ако Ви имате питање за мене, одговорите.

Гђа Друјан: [неразговорно] Када говорите о холокаусту и бавите се бројкама, а и ми се бавимо бројкама све време, треба да схватимо [неразговорно] да иако имамо податке и бројеве и желимо да запамтимо све оне који су били у неком од логора, ми нећемо баш у потпуности успети у томе. Према томе, да?

Г. Роберт Оклејас: Оно што желим да нагласим јесте чињеница да је, прво, совјетска Црвена армија ослободила Југославију, или макар Србију и Београд, а друго, да је Народноослободилачка војска Југославије највише снаге утошила борећи се против Драже Михаиловића.

Др Мошић: Поново, сматрам да не треба да се удаљавамо од теме логора у Јасеновцу. Што се тиче цифара, чуо сам одговор, али то је опет нешто што излази из оквира ове теме. Оно што сте рекли о рату и ослобађању Југославије, то је ствар коју историја треба да установи, али то је и ствар сећања учесника. То такође излази из оквира теме о Јасеновцу. Извињавам се, видим да овде постоје две супротстављене стране, али то није важно. Ми можемо да наставимо да дискутујемо о овоме на академском нивоу у холу после конференције. [аплауз]

Г. Вилијам Дорић, референт

Г. Владимир Умељић, референт

Осма сесија: 31. октобар 1997. године

Др Бернард Клајн: Добро. Ова сесија биће последња сесија панел–дискусије. Замолићу ове људе да се посвете теми, да кажу чињенице, и да то учине на академски и професионалан начин, без провоцирања друге стране, јер ви имате моћ и микрофон, што је у суштини моћ. Мислим да уколико то урадите тако, нешто добро ће испасти од тога. У супротном, можете бити у невољи. Могу вас прекинути усред реченице. Наш први говорник је Вилијам Дорић чија је тема „Јасеновац – некад и сад: завера ћутања.“ Претпостављам да се тишина односи на спољни свет, оно што смо ми некако заборавили о Јасеновцу. То је моја претпоставка. Видећу да ли сам у праву ускоро. Господин Дорић.

Господин Вилијам (Бил) Дорић Писац

Хвала много. Као што се каже у оваквим ситуацијама, потребно је да мало поспремимо кућу пре него што почнемо. Прва ствар коју желим да урадим – ја представљам Савез српско–америчких гласача, српску организацију која је основана 1987. године у Вашингтону и она мање–више представља политички глас српског народа овде у Америци. Ми смо били врло активни у последњих десет година и непосредно

пред рат који се сада води у Југославији. Ја сам и члан Косовског добротворног фонда који је помагао нашим жртвама у садашњем рату. Ја сам 1992. године објавио књигу која се зове *Косово*, о српској голготи која се одвијала 1389. године. У име Косовског добротворног фонда желео бих да поклоним књигу доктору Клајну, коју он може користити у свом истраживачком одсеку, са надом да ће је искористити на најбољи могући начин.

Др Клајн: Хвала Вам много.

Г. Дорић: [наставља] Такође, у последњој сесији ја сам можда био исувише емотиван када сам разговарао са једним од говорника, и ја му се сада извињавам за то. Желео бих то да додам, али нажалост господин Розенбаум није овде. Али у име српског народа рекао сам му да смо у последњих педесет година ућуткивани и затварана су нам уста и, наравно, емоције се итекако ускомешају, јер сте морали да ћутите тако дуго. Тако да ја дугујем извињење господину Розенбауму иако он није овде. Такође, у свом излагању имам тридесет шест фуснота на које се нећу позивати у току говора. Осим овога, имам и документ који је израдио Савез америчко–српских гласача, документ садржи педесет шест страна; о овоме сам говорио господину Литучију, и знам колико ово може бити важно. У име своје организације понудио сам ову књигу на продају за пет долара, с тим што ће сав новац отићи групи истраживача која се бави Јасеновцем. [аплауз] Може се купити иза ових врата. Када будете одлазили, или касније, можете је купити на излазу. Новац од било које књиге коју купите иде на рачун овог истраживачког центра, и ја се захваљујем у име српског народа.

Амерички лексикон из 1940. године укључио је речи као што су “Japs” („јапанци“ – пежоративно), “Kikes” („Жидови“ – пежоративно), “Pollocks” („Пољаци“ – пежоративно). Сећам се тих дана, јер је мој отац био рудар у руднику угља, мене су аутоматски ословили речју *глупак (honky)*. Данас у модерном друштву постоје много суптилнији начини да се људи називају погрдним именима. У савременом контексту Америкацима је лако да поричу своја сазнања о холокаусту, као да су Аушвиц и Јасеновац били само минорне историјске аномалије. Нажалост, доказало се да нису у праву с обзиром на то да су милиони људи страдали после Јасеновца. Данас је политички некоректно прозивати или нападати црнце, Азијате, Арапе и хомосексуалце, али је савршено прихватљиво да се напада Србин. Управо је ова реч толико поистовећена са речју *зло*. Помоћник државног секретара Стејт департамента, Ричард Холбрук, недавно је рекао за Србе да су „крволоч-

ни шупци“. Мортон Кондрак (Morton Kondracke) је искористио државну телевизију да нас назове „битангама“. Сенатор Бајден (Biden) нас је на Си-ен-ену назвао „неписменима“ и „дегенерицима“.

Ова конференција је у сваком случају показала једну значајну реалност да Јасеновац није био симптом, већ страшна болест невиђене мржње. У овом веку у којем је термин *геноцид* први пут употребљен 1944. године желео бих да употребим речи Антуна Милетића, који је један од преживелих из Јасеновца и који је данас овде. Рекао је у претходном издању, цитирам: „Не постоји перо којим би се исписале и описале страхоте и ужаси у Јасеновцу. То надмашује сваку људску фантазију. Замислите пакао, инквизицију, терор много страшнији него икада пре у историји човечанства који су спроводиле крвожедне дивље животиње, чији су скривени и одвратни инстинкти изашли на површину на начин који никада пре није виђен код људских бића. И још увек није довољно речено.“

Јасеновац је вриштећи апеловао на свет, нико га није чуо, да је ово највећи геноцид над становништвом ако се има у виду сразмера са националним становништвом у Другом светском рату. Јасеновац је постао југословенски Дахау. И педесет пет година је изгледало да нема пера које би написало и да нема новина које би биле довољно одговорне да кажу људима за Јасеновац.

Данас новинари пропуштају чињеницу да је Србија изгубила 52% одраслог мушког становништва у Првом светском рату, а онда је двадесет три године касније дошао Јасеновац и иста бол, и српски народ је крив за све што се десило у овом веку – веку у коме смо сведоци убијања 170.000.000 људи, почевши с првим геноцидом када су 1907. године у Танзанији Немци ликвидирали 120.000 људи, затим следи први холокауст у Малој Азији 1922. године када је Турска побила 3.5 милиона људи. Били су то Јермени и Грци. Међу мојим вршњацима овај термин више никад није употребљен као мантра док је тридесет милиона Кинеза и Руса ликвидирано 1950–их и 1960–их; 1.700.000 Камбоџијаца 1970–их, и два милиона Суданаца и Етиопљана у 1980–им. Од Нирнберга су ратни злочинци, диктатори и геноцидни манијаци поубијали на стотине хиљада политички неподобних, док су сами остали политички недодирљиви.

Јасеновац је хрватска превара историје и завера ћутања. Многи од злочинаца који су починили ове ратне злочине у Јасеновцу вратили су се из егзила. Један такав ратни злочинац јесте и Динко Шашић, који је управљао Јасеновцем при крају Другог светског рата. Недавно је рекао за један часопис у Загребу: „Да ми и данас понуде исто задужење, ја бих га прихватио.“ Зашто, за име бога, Динко Шакић није доведен у Хаг? Тито и хрватски апологети су уз помоћ Ватикана

сахранили њихове злочине у Јасеновцу заједно са жртвама. Ћутање јеврејских организација је још теже објаснити. Нарочито је чудно што је ловац на нацисте, Симон Визентал, који је био свестан злочина исмејао своје сопствене речи говорећи да нада живи све људи сећају. Професор Џон Ранц, који је данас овде и који је председавајући Преживелих Бухенвалда у Сједињеним Државама, чак проналази разлог да дискредитује Музеј толеранције у Лос Анђелесу, где ја иначе живим, цитирам га: „као увреду сећања на холокауст“. Једино сећање на Јасеновац у Музеју толеранције јесте мапа на зиду на којој су приказани концентрациони логори у Другом светском рату. Упркос чињеници да су хиљаде Јевреја умрле у Јасеновцу, водичи у Музеју толеранције, што је неопростиво, не спомињу његово име.

У јулу 1994. године доктор Милан Булајић, признати стручњак за геноцид у Уједињеним нацијама, посетио је Вашингтон, сусрео се са званичницима Националног меморијалног музеја холокауста како би извојевао правду за жртве Јасеновца. Он није добио јасан одговор на питање зашто ту недостаје трећи најсмртоноснији логор у Другом светском рату, којег већина историчара назива „балканским Аушвицом“. У мојој књизи *Српски геноцид 1941-1945*, коју је на педесетогодишњицу Другог светског рата издала Западна епархија Српске православне цркве, покојни Дејвид Мартин који је био Јеврејин и аутор књиге *Мрежа дезинформација* (1990) и стручњак о Балкану каже, цитирам: „Извештаји о Јасеновцу су били пуни детаља који говоре о таквим психопатским ђавољим радњама да у току првог читања оне изгледају апсурдно. Чињенице о масакрима би заиста изгледале невероватне да нису поткрепљене са тако много извора, укључујући фотографије самих усташа као доказе, пошто су такви докази били сигуран начин да се задобије Павелићево поверење и виши чин у усташкој милицији.“

Бројни извештаји о читавим српским заједницама које су биле затваране у своје цркве и живе спаљиване, као и извештаји о усташама који су се китили огрлицама направљеним од српских очију, тако су ужасни да човек не може да криви цивилизован западни свет зато што није одмах поверовао. Тито је изјавио: „Током прва три месеца 1941. године нацисти су уз помоћ усташа успели да истребе више од пола милиона Срба у Хрватској, Босни, Херцеговини и Војводини.“

Данас ревизионисти игноришу Титову изјаву имплицирајући да није било Срба који су умрли у Јасеновцу после 1941. године. У свету данас има више од дванаест милиона Срба. И готово да нема породице која није изгубила блиског члана или рођака у Јасеновцу. Овај писац је изгубио седамнаест чланова породице – они су били срећници. Они нису били послати у Јасеновац. Они су спаљени у српској православ-

ној цркви у Војнићу 1942. године. Данашњи паметњаковићи ми кажу да је ово давна историја, упркос чињеници да се то десило мојој породици, за време мог живота. И ако има икакве вредности у речима Симона Визентала да нада живи све док постоје људи који се сећају, онда ће Срби сигурно сматрати безнадежним то што се њихова храброст коју су показали када су спашавали на хиљаде јеврејских живота током Другог светског рата у Југославији потпуно брише из историје. Срби ће безнадежним сматрати и нови покушај да се исприча прича о Другом светском рату у књизи *Тајни рат Србије: Пропаганда и историјска превара (Serbia's Secret War: Propaganda and the Deceit of History)* коју је написао Филип Коен. Јасеновац се у овој књизи спомиње само два пута, и мање од стотину речи је употребљено да опише, што је према већини научника, логор у којем је на десетине хиљада, можда и на стотине хиљада људи нестало. С обзиром на то да је господин Коен некомпетентан када су балканске студије у питању, да не говори српскохрватски језик, као и да не зна да чита ћирилицу, што је било неопходно да би се прочитало на хиљаде докумената како би се поткрепила открића до којих се дошло, господин Коен се очигледно ослањао на друге који су урадили његову, цитирам: „детаљну и јако добро документовану студију“, како каже Стјепан Г. Мештровић, Хрват са Универзитета у Тексасу.

Андрија Артуковић, који је овде очигледно био споменут више пута, био је министар унутрашњих послова прве државе Хрватске 1941. године. У току екстрадиционог поступка који се водио против Артуковића у Лос Анђелесу 1985. године приказани су документи са његовим потписом који садрже казнене мере против Срба, Јевреја и Рома који су послати у Јасеновац. Он очито недостаје у књизи господина Коена. Цитат: Чињенице сасвим јасно говоре да постоји веома значајна културолошка разлика између Србије и Хрватске. Србија је та у којој су неписмени могли да се уздигну до вођа, па чак и до монарха. Ово није коментар који је дао Анте Павелић 1941. године, већ професор Дејвид Рисман (David Riesman), професор емеритус друштвених наука на Универзитету Харвард, у уводу Коенове књиге. Сада једна дигресија, можда господин Рисман није знао да су Срби испаштали под Отоманским царством пет стотина година, и да им је било ускраћено право да се школују. Стога су заиста многи били неписмени.

Један српски лидер је устао против Јасеновца и Конгрес Сједињених Држава га је 1942. године одликовао Легијом за заслуге. У питању је генерал Дража Михаиловић који је спасао пет стотина америчких пилота [који су пали на територију Србије] а за које се српски народ жртвовао. Стејт департмент је ово одликовање чувао у тајности двадесет година. Уклањање Јасеновца из историје и брисање

чињеница из актуелних извештаја спроводили су утицајни патрони холокауста. Али ово нису били само обични патрони. У њиховим редовима нашли су се и римокатолички свештеници који су сопственим рукама убијали Србе, Јевреје и Роме у Јасеновцу, а онда су побегли у друге земље са лажним пасошима које је за њих обезбедио отац Драгановић, Хрват у Ватикану.

Мирослав Филиповић Мајсторовић добио је надимак „фра Ђаво“ од једног од стражара у Јасеновцу, јер је отац Филиповић тамо био командант четири месеца. У току суђења у Југославији отац Филиповић је признао да је у Јасеновцу побијено 40.000 жртава, што је у директној супротности са Туђманом, који тврди да је убијено само 20.000 људи, или са господином Коеном, који тврди да је у питању 50.000 људи.

И отац Филиповић очито недостаје у књизи господина Коена. Отац Петер Брзица имао је надимак „краљ убица“. Он је овај ужасан надимак заслужио у ноћи 29. августа 1942. године у једном такмичењу у Јасеновцу када је требало видети ко може да убије највише Срба за једну ноћ. Отац Брзица је победио, јер је убио 1.350 Срба. Он се такође не спомиње у верзији Коенове историје. Немојте погрешно тумачити моје излагање и моје речи. Подједнако сам бесан на све ратне злочинце – Србе, Хрвате и Муслимане. Сви они морају бити изведени пред лице правде.

У својој књизи *Kaputt* писац Курцио Малапарте описује како је на столу Анте Павелића видео кошару са ископаним српским очима, и овај опис се у хрватским круговима, као и у књизи господина Коена, тумачи као фикција, а на саму књигу се гледа као на роман, јер постоји очигледан покушај да се скрене пажња са неописиво стравичне усташке праксе. Мајкл Мекадамс, директор Језуитског универзитета у Калифорнији тврди, цитирам: „Усташки злочини у Другом светском рату су били више ствар фикције него чињеница.“ Крај цитата. Мекадамс је, како се испоставило, био један од сведока Андрије Артуковић када му се судило 1985. године, где је у току поступка кардинал Менинг (Manning) рекао да је Артуковић био добар, диван човек – кардинал Менинг.

Сада бих желео да истакнем речи Оливера Вендела Холмса (Oliver Wendell Holmes) из Министарства правде Сједињених Држава које ми се чине тако прикладним. Рекао је, цитирам: „Када хоћу да разумем шта се дешава данас и када покушам да сазнам шта ће се десити сутра, осврнем се.“ Крај цитата.

У завршници, у име једног милиона Американаца српског порекла, желим да се захвалим председнику овог колеца, доктору Голдштајну, доктору Клајну, Барију Литучију и колецу Кингзборо, јер су

имали храбрости да зауставе фалсификовање историје на Балкану, и јер су прва институција у Сједињеним Државама која излаже доказе о Јасеновцу, и изнад свега, јер су коначно дали глас жртвама, дали су им лице и место у времену. Српски народ им дугује велику захвалност. [аплауз]

Стари Кинези, који очигледно нису пореклом са Балкана, имали су дивну изреку, а то је да путовање почиње првим кораком. Нека овај храбар корак подстакне остале да вас опонашају и да поделе са вама ово интересовање за Јасеновац. Академија би требало да се постиди што је дозволила да појединци проведу живот спречавајући да злочини из Јасеновца доспеју до високошколских институција. И коначно, студентима који данас овде очито нису присутни дао бих тему за размишљање или бих им поставио једно питање – зашто су изабрани званичници владе Сједињених Држава спречавали српске научнике, писце и политичке лидере да се појаве пред америчким Конгресом и Сенатом у последњих неколико година? Ниједна етничка групација не заслужује да буде изолована и ућуткана у овој земљи, то је највећи експеримент у једном демократском друштву.

На крају, послужићу се речима речитог писца, Вилијама Артура Ворда (William Arthur Ward) који је написао, цитирам: „О сваком од нас ће једног дана бити донет суд на основу: живота који смо водили, не на основу животног стандарда; на основу онога колико смо дали, не колико смо сами били вредни; на основу онога колико смо суштински били добри, не колико смо другима изгледали велики.“ Хвала вам пуно.

Др Бернارد Клајн: Хвала и Вама. Желим само да истакнем неколико ствари. Изјаве господина Дорића не одсликавају став колеца нити мој лични став, као ни став организатора ове конференције. Ово је став који он заступа. Став који он заступа је добродошао и ми се надамо да ће његови ставови, као и ставови других људи који су изнели своја гледишта бити модификовани током времена. Надам се да ће се то десити ускоро. Ми нисмо организовали ову конференцију са циљем да зауставимо фалсификовање. Ми смо организовали ову конференцију са циљем да промовишемо истину. Не знам. Ми не знамо каквих је фалсификовања било. Ми овде, на овој конференцији, сазнајемо о томе. Студенти нису овде зато што нисмо желели да дођу овде. Нисмо желели да их изложимо конфликтима и сукобљеним ставовима људи, нисмо желели да виде овако нешто. Дакле, ми смо сматрали да је ово конференција за људе који су били умешани у дешавања тог времена. Могли смо да напунимо ову просторију до последњег места, и више од тога, да смо то желели. Намерно смо одлучили да позовемо одрасле

људе, оне који се разумеју у ову област, оне који су научници. А студенти би можда ово с потешкоћама разумели, све док не буду мотивисани и док не сазнају више, а нису пуно учили о ситуацији у Србији и Хрватској.

Сада ћу позвати доктора Владимира Умељића, који ће говорити о концентрационом логору у Јасеновцу и Хрватској данас. Жао ми је што нас је професор Ренео Лукић, који је требало да буде овде, обавестио да неће моћи да дође због обавеза на факултету, они нису могли да га пусте. Дакле, доктор Умељић.

Др Владимир Умељић Историчар, Немачка

Господине председавајући, хвала много. Наслов је „Концентрациони логор Јасеновац и Хрватска данас и балканска верзија лажи о Аушвицу.“

Упркос истинитим информацијама које су долазиле из различитих извора о томе шта се заиста догодило у Југославији у периоду од 1941. до 1945. године па све до данас, већина Хрвата пориче геноцид који је почињен над Србима. Најгласнији заговорник онога што ја зовем „балканска верзија лажи о Аушвицу“ је садашњи председник Хрватске Фрањо Туђман. Док историчари говоре да је између 200.000 и 730.000 људи умрло само у Јасеновцу, Туђман и даље игнорише историјске податке и изричито тврди да је укупан број страдалих Срба, Јевреја, Рома и антифашиста Хрвата „само 30.000.“ На исти начин, он тврди да су јеврејски капои били савршени саучесници у Јасеновцу и да су „немачки нацисти убили само око 600.000 Јевреја“

Зашто је, међутим, неопходно да се у дискусију уведе квантитативи аспект геноцида, иако је добро познато да број жртава ни у ком случају не одређује карактеристике ове врсте масовног убијања. Позитиван разлог је пијетет према недужним жртвама којим се забрањује да се бездушност заборави. Српски песник Матија Бећковић је у праву када каже: „Нико није тако мртав као онај који је погођен у душу.“ Негативан разлог је тај што апологете геноцида у свим народима увек праве исте грешке. Они верују да ће се смањењем броја жртава једног дана избрисати чињеница да геноцид постоји. Протурање овакве врсте тзв. историјских чињеница у Немачкој било би окарактерисано као кривично дело. Разлог је тај што је у Немачкој још давно признато да „лаж о Аушвицу“ није само богохулна и није само невиђена увреда за жртве, већ више од свега оживљава дух злочина на исти стари начин. Чини се да је у Хрватској, с друге стране, балканска верзија ове „лажи

о Аушвицу“ најбоља препорука за највишу политичку позицију у земљи.

Нажалост, Туђман није једини Хрват који пориче судбину стотина хиљада жртава које су усташе убиле. Свештенство, као и интелетуалци говоре на мање-више исти начин, а у најбољем случају у задњих педесет година се о овоме ћути. Један пример је изјава кардинала Фрања Кухарића за *Le Monde* од 10. фебруара 1981. године. Други пример јесу стални напори Ватикана да надбискупа Алојза Степинца (до 1945. године био је поглавар хрватске цркве) улепшају. Најскорији пример завере међу интелектуалцима је расправа хрватске интелектуалке Славенке Дракувић у листу *National* #78, 1997. године. У њеном врло поетском и меланхоличном чланку она се претвара да саосећа са 60.000 жртава које су убили Хрвати. Она осуђује Туђмана за његову квантитативну лаж и осуђује „српске агресоре за уништавање Меморијалног музеја Јасеновац – последњег доказа за оно што се догађало.” „Балканска верзија лажи о Аушвицу“ се шири, а са њом и сама историја. Неразумевање прошлости увек представља опасност да се стари злочини понове на нови начин.

Као једна од последица колективне амнезије у Хрватској јесте последњи рат на Балкану. Какве везе има последњи балкански рат са Јасеновцем? Хајде да само на тренутак замислимо следећу хипотетичку ситуацију:

Након што се Други светски рат завршио, у срцу Европе је формирана федерална држава са већинским јеврејским становништвом које је преживело холокауст. Педесет година касније, једна од држава са већинским немачким становништвом одлучује да постане независна. Нова држава за званичну доктрину државе објављује „лаж о Аушвицу“ (оно што је Туђман урадио); кукасти крст постаје застава (хрватска шаховница била је застава усташа, а сада је застава државе Хрватске); рајхсмарк је поново уведен (куна је била усташка монета, а сада је званична хрватска монета); једна од великих улица у главном граду названа је по Јозефу Гебелсу (Миле Будак по коме се зове једна улица у Загребу био је један од водећих усташких идеолога); одједном се појављује доктор Менгеле, бива одликован и постаје амбасадор Парагваја (несрећна игра коју је Туђман већ успешно одиграо), и ова нова држава проглашава бивши већински народ – Јевреје националном мањином не дајући им прилику да одлуче да ли желе или не желе да буду део ове нове државе.

Рекао сам „хипотетичка ситуација“, али то није била хипотетичка ситуација. То је била Југославија. То је била српскохрватска ситуација. И ово је такође била трагедија српског „никад више жртве“ менталитета пре почетка последњег балканског рата када су Туђман,

Немачка, Ватикан и касније полицајци Сједињених Држава диктирали решавање проблематичне структуре садашњег и будућег Балкана. Ко има морално право да окривљује Србе само зато што су веровали у оно што је било написано на улазу у концентрациони логор Дахау:

„Ко год жели да заборави геноцид, тај жели да геноцид буде поновљен.“ И све док хрватско свештенство, интелектуалци и политичари или шире „балканску верзију лажи о Аушвицу“ или се опредељују да ћуте, шансе за мирну и пријатељску коегзистенцију не постоје. Ћутање о Јасеновцу – то је ћутање мртвих Срба и живих Хрвата. Хвала пуно. [аплауз]

Др Клајн: Хвала, докторе Умељићу.

Питања и одговори

Др Бернард Клајн: Окупљање овакве групе носи са собом одређени ризик, а ризици старости су оно што долази са старашћу – болест, неостварени планови када планирате да дођете на конференцију, а не можете. И то је оно што се десило са неким људима који су требали да буду овде, а ипак нису, углавном из здравствених разлога. Други су пак сматрали да њихови ставови неће наићи на разумевање, а ја сам унапред знао да ће их они ширити као пропаганду и упозорио сам их да не долазе ако намеравају да се баве пропагандом. Нисам у томе у потпуности успео. Било како било, мислим да су неки људи схватили поруку, те стога нису ни дошли. Било ми је тешко да разумем зашто је господин Дорић изабрао баш књигу господина Коена за детаљну анализу. Зар је она толико важна? Зар она толико доприноси разумевању онога што се дешава у том делу света? На крају, он није на том академском нивоу, као што сте рекли. Он је лекар, и лекари имају нека знања, без сумње. Мене је ово збунило. Хајде да то кажемо овако – овде га критикујете и кажете да је он нико и ништа, а онда га детаљно разматрате. Зашто је то важно? Ако он није тако важан, игноришите га. Ако га не игноришете, дајете му важност. Ви му дајете значај који не желите да има.

Г. Дорић: [из публике] Он је био позван у Белу кућу да говори.

Др Клајн: Много људи се позивају у Белу кућу. Ја нисам био позван, јер им нисам дао 50.000 долара. [смех] Да јесам, позвали би ме. И да сам Пола Џоунс, ја бих био позван такође, или Џенифер Флауерс. [смех] Зар не? И, шта то значи – бити позван у Белу кућу?

Није велика ствар бити позван у ову Белу кућу. [смех] То не значи да сте ви особа са заслугама само зато што су вас позвали у Белу кућу. То не важи само за ову администрацију. Мерилин Монро је била позвана у Белу кућу кад је Кенеди био жив, као и неке друге глумице – Лорин Бекол и многе друге. Одлазак у Белу кућу у Сједињеним Државама не значи да сте ви нека изузетна и заслужна особа.

Г. Ранц: [неразговетан коментар из публике]

Др Клајн: Не знам. Прочитао сам ову књигу и познајем Коена. Не можете га поредити са тим. Молим вас. Немојте чинити неправду човеку. Али ствар је у следећем: ако он није тако важан, а ви га критикујете, онда му немојте давати толики значај, и немојте давати значај ономе што он ради.

Г. Ранц: [неразговетан коментар из публике]

Др Клајн: Молим вас, немојте ово поредити са протоколом циона, и поредити доктора Коена са аутором протокола циона. Како год га ви критиковали, ја ипак познајем човека. Он не спада у такву врсту људи. Он признаје злочине у Јасеновцу. Он се можда не слаже са бројкама, али су и бројке, како смо рекли, контроверзна ствар. Он има право на сопствене ставове. Проблем је у томе што је доктор Рисман врло уважен научник који се бави друштвеним наукама.

Г. Ранц: Нису у питању бројке доктора Коена, већ текст његове књиге.

Др Клајн: У реду. Уколико не мислите да је то у реду, уколико не мислите да је он важан, игноришите га. То је мој савет Вама. У сваком случају, ако имате нека питања за ова два говорника, укратко, наши говорници ће вам одговорити сажето на њих. Али немојте ићи у ширину. Има ли питања? Питање, господине Жерјавић, не коментар.

Др Жерјавић: Ја нисам портпарол господина Туђмана. Он је написао ову књигу 1989. године, и ја сам своју прву књигу написао 1989. године. Нисам га познавао. Он тада није био председник. Ја сам [неразговетно] човек који се повукао с посла. Али ја желим да споменем неколико ствари о којима су претходни говорници говорили. Он је рекао да су усташе користиле тзв. шаховницу. Ово је потпуно погрешно јер је Хрватска под круном Аустроугарске била стотину

година, и увек је у Аустроугарској била призната као посебна целина. Такође,...

Др Клајн: Да ли говорите о ономе што је говорник рекао или шта је рекао господин Коен?

Др Жерјавић: Не, али када се говори о тим стварима... [неразговорно] за историју...

Др Клајн: Да ли су ова два говорника говорила о томе? У реду.

Др Жерјавић: Није важно ко је говорио. Желим да вам одговорим. Ово је неистинито, потпуно неистинито. Нема доказа за то, ни за *шаховницу*, нити за *куну*. Стога се ја не слажем с тим. А он је желео да каже да је ова Хрватска исто што и Независна Држава Хрватска. Хрватска је данас призната од стране Уједињених нација.

Др Клајн: Професоре Жерјавићу, Уједињене нације признају многе државе које не би требало признати као државе. [аплауз] Тако да то не доказује ништа.

Др Жерјавић: Мислим да је ова Хрватска другачија. Ако желимо сада да оправдамо агресију Србије која је након тога уследила, онда је то погрешан приступ. Ми овде говоримо о времену од 1941. године до 1945. године. Трбало би да поновим [неразговорно] одмах након рата, убијање 55.000 Хрвата – и оних који су били криви, али и оних невиних који нису доживели суђење. Видите, коме би требало да судимо данас? Ви желите да судите мени који сам се борио против усташа и Туђману који је провео четири године у рату и постао партизански генерал? Желите њему да судите? Кома ћете судити? Ко је крив? Да ли смо овде да би наставили са...

Др Клајн: У реду. Немојмо... Хвала вам пуно. У реду. Хвала. Друго питање, не желим никакве изјаве. У реду. Да. Нећу ставове. Не желим да чујем ставове.

Г. Петар Макара: [смеје се] Мислим да је тон конференције јако пристрасан. Мислим да овде нема довољно учесника из Хрватске. Мислим да смо их позвали, а врло мало их је дошло. И мислим да је хрватски став о Јасеновцу прилично различит... Када сам говорио о бројкама, споменуо сам да су постојала два логора. Један је хрватски и ту је крај списка, други се односи на остатак света. Али желим да вам

представим овај хрватски став. Они знају. Нису они све заборавили. Ово је књига, школски уџбеник. Желим да похвалим доктора Умељића зато што је повукао паралелу између Јасеновца и данашњих догађаја. Ова паралела више је него очигледна и упечатљива. Ову књигу која је објављена као школски уџбеник издало је Министарство обране у Загребу, Хрватској, 1992. године. Сви би требало да знају за то.

Др Клајн: Шта Ви хоћете да кажете? Да ли је ово књига о садашњој, недавној ситуацији?

Г. Макара: Не, не. Ова књига је о Другом светском рату и они се веома добро сећају шта се дешавало током Другог светског рата. И они говоре о томе како су радосно дочекали немачку окупацију, јер су нацистичке трупе ослободиле Загреб 1941. године. Они су глорификовали SS–легију. [књига Ивана Кошутећа] Ово је симбол SS–легије. Они кажу да су то били храбри борци.

Др Клајн: Да Вам кажем нешто. Ово не иде никуда. Било је много народа који су поздравили и дочекали нацисте. Украјинци су у нацистима видели ослободиоце. Мађари су их такође видели као ослободиоце. Французи из Вишија су их такође видели као ослободиоце. На шта Ви указујете?

Г. Макара: [неразговорно] Ова књига говори о томе како они глорификују хрватску војску зато што се борила на страни нациста.

Др Клајн: Па и други народи су. Ово је проблем читавог тог периода. Мислим, да ли Ви желите нешто да кажете што ми нисмо знали?

Г. Макара: Питате за њихову улогу данас.

Др Клајн: То ћемо тек морати да разматрамо. Да. Користите микрофон. Штедите глас.

Непознати човек: [неразговорно] Моје питање је једноставно. Ко је у највећој мери одговоран када је у питању ово ћутање везано за Јасеновац? Желим да прокоментаришем [неразговорно]. Ко се противио овом процесу онда [неразговорно]. Желео бих да чујем ваше мишљење.

Др Клајн: Сачекајте. Поставили сте питање ко је одговоран. Господине Дорићу, да ли желите да одговорите? Молим Вас.

Г. Дорић: Ако их поређамо по степену одговорности, очигледно је Тито први на списку, јер је он свима испрао мозак братством и јединством. У међувремену, током тридесет пет или четрдесет година, они су *планирали* да обаве ово [истраживање]. Рекао бих да је Ватикан следећи на списку. Рекао бих и да влада Сједињених Држава сигурно спада у првих пет. Дакле, многи људи су одговорни за прикривање чињеница о Јасеновцу. Што се тиче јеврејске заједнице, рекао бих да су понекад поједине групе унутар јеврејске заједнице чиниле напор да у центар пажње доведу једино њихових шест милиона жртава. И опет, шта је то? Тридесет милиона људи је умрло. Нису то били само Јевреји. И ово је оно што већину нас овде иритира. Ја сам помало увређен зато што сам лично нападнут. Ја не бих овде дошао, не бих потрошио десет хиљада долара да доведем ове људе овде како би они певали једни другима. Ово је школа академског нивоа. Студенти треба да буду део овога. И да ли ми желимо да заштитимо њихова нежна срца је сасвим нешто друго, што би можда могла бити тема на одсеку за психологију. Али увређен сам, јер смо ми, Срби, платили највећу цену – ја сам лично потрошио хиљаду долара за штампање ове књиге и потрошио сам хиљаду долара да дођем овде. Ја то не бих никад урадио да сам позван да вам певам овде. Ви знате о Јасеновцу. Ја знам о Јасеновцу. Нисмо ми ти који треба да чујемо ову причу. И још да слушам Розенбаума како нас критикује зато што смо глупи. [аплауз]

Др Клајн: Не знам шта сте ви, људи, имали на уму. Ми знамо шта смо ми имали на уму. Имали смо на уму конференцију за људе који разговарају једни са другима, а не са студентима. Студенти имају друге обавезе. Они су послани овде са циљем. Студенти који слушају курс о холокаусту су дошли. Али студенти који похађају курсеве хемије и психологије и имају одређене задатке и тестове – не можемо им наметати овакву врсту обавезе. Тако функционише свака конференција, а ја организујем конференције, верујте ми. Знам шта треба урадити. И врло ретко сам виђао студенте на конференцијама, осим ако то није студентска конференција. Да смо имали намеру да организујемо конференцију за студенте, организација конференције би била сасвим другачија, ако је то оно што желите да чујете. То није оно штао сам ја разумео. Али то је тако. Сврха ове конференције је била да људи разговарају једни са другима, размењују ставове, а онда да реше неке од проблема. То је требало да буде мотив, не разговори са студентима. Ја ћу са студентима разговарати на мојим часовима. Доктор Поповић ће

разговарати са студентима на својим часовима и остали наставници ће учинити исто... Да.

[Непознати човек]: Желео бих да упутим свије питање доктору Клајну. Докторе Клајн, какве су шансе, да ли верујете да ће се формирати међународна комисија за Јасеновац као један од резултата овог састанка?

Др Клајн: Па, била је једна сугестија да се оснује таква комисија. Питање је, поставићу га вама овде – да ли ми желимо такву врсту комисије?

Да ли је она неопходна? Желео бих да чујем неке од ставова који ће потећи из публике овде – да ли нам таква комисија треба, да или не, укратко. Сада, ако ћете рећи да нам треба, мораћете да кажете мени како планирате да организујете такву комисију, ко ће ући у састав те комисије. Из ког фонда ће се она финансирати? Какве су вам гаранције да ће постојеће владе на обе стране, југословенска и хрватска влада, сарађивати са овом комисијом? Какве су вам гаранције да ће та комисија бити састављена од изузетних људи, научника и томе слично, па чак и да дођу до неких резултата, да ли ће они бити прихваћени од стране ових људи? Размислите о свим овим проблемима. Докторе Булајићу, само кратко. Ја знам да ми, Источни Европљани, волимо да причамо много. И ја сам Источни Европљанин, такође, тако да...

Др Булајић: Можете ли да замислите неког ко ће доћи из Црне Горе? [смех] Пре свега, господине председавајући, мислим да питање комисије треба оставити све до завршне сесије, јер постоји низ [неразговорно], а ја имам нешто да кажем у вези са тим.

Сада користим право да одговорим. Заиста ми је драго да је господин Жерјавић моје име споменуо толико пута. Нисам знао да сам толико значајан. Разлог зашто сам употребио име друга Независна Држава Хрватска је управо тај што је сам председник Туђман употребио овај израз када је рекао: „Хрватска је оптужена за настављање политике Независне Државе Хрватске, али треба истаћи да Независна Држава Хрватска није била [пригушени узвик] већ јесте израз аспирације хрватског народа ка стварању нове државе.“ То су речи господина Туђмана. Онда је на инсистирање хрватске владе следећи параграф убачен у споразум који се тичао организације Хрвата унутар Федеративне Републике Југославије, дакле тичао се Републике Хрватске. Цитирам: „На основу историјских чињеница које се односе на постојање различитих облика хрватске државне организације у прошлости, Федерална Република Југославија, сходно томе, признаје постојање

континуитета хрватске државности“⁴. Члан пети, дакле, ово није моја калкулација. Што се тиче књиге господина Коена, слажем се са Вама, докторе Клајн. Њега би требало апсолутно игнорисати. Али, пошто се доктор Туђман у америчкој верзији књиге *Беспућа повијесне збиљности*, под новим насловом *Ужаси рата*, позива на господина Коена и цитира га, то значи да га је он сматрао значајним. То значи да је он апсолутно...

Др Клајн: Игноришите Туђманову књигу, такође. [публици] Ви сте већ говорили. Хајде да чујемо неког другог. Да, господине. Ја знам да неки од вас немају прилику да говоре код куће, па сад хоћете ту прилику да искористите овде, али идите, реците својим супругама да вам дозволе да говорите код куће.

Др Волинтић: У сваком случају, захваљујем се за овај покретни микрофон. Добро вече. Желео бих само да вам изнесем своје мишљење које се тиче неопходности формирања комисије. Ако могу да проценим на основу атмосфере која овде влада, верујем да би оснивање овакве комисије било изузетно тешко, и нисам сигуран да би било плодносно, управо из разлога које сте Ви, докторе Клајн, изнели. Наиме, нисам сигуран да би поштен, научни и објективан начин проналажења истине био могућ у оваквој атмосфери. Не мислим да би постојеће владе, наравно, ја нисам овлашћен нити имам право да говорим у име хрватске владе, али сада српска влада, или Југославија, и Хрватска успостављају неке односе и надамо се да ће се односи у култури успоставити тако да ће људи из Хрватске моћи да оду у Београд и тамо обаве истраживање у архивама, и обрнуто. Мислим да би то био најефикаснији начин да се размене ставови и да се открије истина.

[неразговоран протест једне особе из публике]

Др Клајн: У реду. Молим вас. Господин ће сада говорити. Ви имате неко своје мишљење. Даћемо вам прилику да то и кажете.

Др Волинтић: Можда треба да нагласим да сам учествовао у неколико групних дискусија са српским историчарима, и оно што је важно јесте да су оне биле органозоване у Немачкој. Неки важни људи из Србије су долазили на ове састанке, а међу њима и доктор [Милорад] Екмечић, академик, који је у једном тренутку свима који су били присутни рекао једну значајну ствар. Много мања група људи се окупила тамо и он је рекао: „Ево, рећу ћу вам нешто, одмах на почетку. Хрвати и Срби се никада неће сложити око било чега, било где, па

стога, нема пуно користи од овог расправљања о таквим стварима.“ Оно што ја желим да кажем, оно за шта се ја залажем, или ако хоћете, можда бих требао рећи, на Институту у Загребу, Хрватском историјском институту, ми радимо истраживање које је слично оном што ради доктор Милетић – идентификује људе по именима, покушава да нађе појединачне извештаје, а ми имамо посебан пројекат који се тиме бави. У ствари, ми имамо неколико докторских дисертација које се баш сада израђују. Ми смо скупили на стотине хиљада докумената по именима, као што ви радите, али за све жртве, за сваког, за сваки народ, за сваку националну групацију, сваку верску групу, и тако редом, и покушавамо да их идентификујемо, да потврдимо не само да су нестали, већ да сазнамо и ко их је убио, којој војној формацији је та особа припадала, шта је био прави узрок, шта је био прави узрок смрти итд. То су оне ствари које ми покушавамо да урадимо и које се нас тичу, а очито и људи у Београду покушавају да ураде исту ствар с њихове стране. Надамо се да ћемо једног дана бити у могућности да упоредимо ове две врсте резултата, и да ћемо их такође представити међународној заједници.

Др Клајн: Оно што Ви кажете је да не би требало основати комисију сада.

Др Волинтић: Не сада.

Др Клајн: Оно што Ви кажете је да, у крајњој линији, Ви желите – [неком у публици]. Ако ме будете тако дрско прекидали, зваћу обезбеђење. У реду, у крајњој линији, Ви желите да резултати Вашег истраживања и резултати истраживања које се спроводи у Београду буду представљени међународној комисији.

Др Волинтић: Управо тако, управо тако.

Др Клајн: Сада, дозволите ми да Вас ово питам. Да ли би било могуће да обе стране, људи у Београду и људи у Загребу, заједно раде управо сада?

Др Волинтић: То није никакав проблем што се мене тиче.

Др Клајн: Па, у чему је проблем? Зашто то не може да се оствари?

Др Волинтић: Заправо, ми бисмо волели да дођемо у Београд и обавимо истраживање зато што...

Др Клајн: А, да ли ћете позвати доктора Булајића следеће недеље да дође у Загреб?

Др Волинтић: У било које време, у било које време.

Др Клајн: [доктору Булајићу] Докторе Булајићу, хоћете ли га позвати да дође у Београд? Ви имате позив да дођете у Загреб. Али, да ли ће то доктор Туђман прихватити?

Др Волинтић: Не могу да говорим у име доктора Туђмана. Жао ми је, нисам разговарао са њим. Не могу да говорим у његово име. У сваком случају, не би требало да говорим у његово име. Једина разлика је у томе што у Београду има више докумената. Зато бисмо ми желели да их имамо, не, о, не, о, мислим, то је реалност.

Др Клајн: Али зашто ви не размените своја документа са Београдом, и зашто Београд са вама не размени своја документа?

Др Волинтић: То је сјајна идеја.

Др Клајн: Направе се фотокопије, и једни и други, можете их разменити и радити на томе.

Др Волинтић: Поздрављам Вашу идеју.

Др Клајн: Дозволите да вам кажем шта је моја идеја. Мислим да је могуће основати међународну комисију која би се састојала од научника, научника са репутацијом који би били прихватљиви за обе стране и које не можете осудити да су за или против Срба или Хрвата. Таква би била та комисија о којој говорим. И њу је могуће основати и ви можете да нађете такве људе који би обавили ову врсту ствари.

То значи, прво, научници који би се посветили овом послу морали би да напусте своје послове и да, као и за комитет, нађу неког ко ће ово финансирати. Наравно, постоје институције, организације и фондације које дају новац и које желе да дају новац. То би могло да се обави. И ви, људи, можете и даље наставити да се бавите својим истраживањима независно од овога. И ови људи могу да се баве својим истраживањима и ви опет можете да предложете и представљате своје

закључке њима, а они могу да их провере и верификују и онда дођу до неких закључака.

Др Волинтић: Рећи ћу вам један разлог зашто то не може да успе.

Др Клајн: Неће успети?

Др Волинтић: Не би успело.

Др Клајн: У реду.

Др Волинтић: Разлог је тај што ми не можемо, па, бити искрени према себи и разматрати проблем Јасеновца и НДХ-а или других концентрационих логора у бившој Југославији без...

Непозната особа из публике: Ваше време је истекло. [бучно негодовање из публике]

Др Волинтић: – све док не обратимо пажњу на оно што се дешавало у бившој Југославији у последњих пет година. Ми не можемо занемарити злочине које су људи починили у последњих пет година и једноставно наставити као да се ништа није догодило.

Непозната особа из публике: И шта је једини разлог за то што се десило?

Др Клајн: Схватам у чему је проблем.

Др Волинтић: Тачно.

Др Клајн: Оно што ја говорим јесте да ово треба одвојити од актуелне ситуације. Ви се не можете бавити оним што се сада дешава у Босни и сличним стварима. Јасеновац је историја, а оно о чему Ви говорите је садашња ситуација.

Др Волинтић: Тачно.

Др Клајн: Ништа од овога се не може истраживати одвојено и објективно. Али ако садашњу ситуацију оставите по страни и можда, ако успете у томе, ваш садашњи однос ће се поправити зато што сте оставили по страни ваше сукобе.

Др Волинтић: Односи ће се побољшати чим научници почну да размењују извештаје и комуницирају слободно једни са другима, а Хрватска научна заједница је спремна. Али, очигледно, српска...

Др Клајн: У реду. Чуо сам Ваше ставове. Хвала Вам пуно. Уступити на тренутак место овој дами, а ја се враћам ускоро.

Г. Литучи: Желимо да преживели логораши изађу на тренутак како би се направила једна заједничка фотографија пре него што се сви они разиђу. У међувремену, сесија може да се настави. Професор [Динић] може да председава.

Непозната особа из публике: Извините. Већ довољно дуго чекам. Можемо ли да наставимо?

Професор [Динић]: У реду. Ја сам неочекивано добио ту част, па...

Непозната особа из публике: Можемо ли да наставимо?

Професор [Динић]: – само због тога што се они фотографишу, ја сам стога препуштен вашој милости. У реду, ова дама је следећа. Да ли је то у реду? [неразговорно] Да. [неразговорно] Да, молим. У реду.

Непозната особа из публике: Извините. Да ли сте Ви једна од преживелих?

Непозната Хрватица: О, не.

Др Булајић: Дискусија је отворена за завршну сесију, не за ову сесију, о оснивању међународне комисије за [неразговорно] како би се установила истина о Јасеновцу. Стога, ја тражим, захтевам да се ова дискусија одмах прекине. Ова дискусија би требало да буде започета у завршној сесији. Ја имам излагање којим објашњавам како се то може урадити, али ми смо почели да о главном питању дискутујемо од краја. Ја сам рекао да сам 5. септембра предложио хрватској амбасади у Београду да започне сарадњу [неразговорно] за истраживање, али ми ово морамо ограничити, морамо завршити, јер ово је толико важно. Врло је важно за нашу дискусију.

У реду, планирано је да се дискусија заврши у 14.30. Ја ћу... С обзиром да се сада обавља фотографисање, очигледно да ми имамо

више времена, али само за питања која се упућују оним говорницима, а имају везе са оним што су они рекли. У реду. [један човек долази на подијум] Ко сте Ви?

Г. Дорић: Одговорићу на оно што је господин рекао пре неколико минута. Желео бих да се обратим Хрватима који су дошли. Ми им се захваљујемо на присуству. Схватам да је ово врло тешко за њих. Треба да испружимо сви руке једни према другима и мислим, што се тиче хрватске заједнице, сматрам да они такође треба да се потруде да нас саслушају. Један од главних проблема у последњих пет или шест година је тај што су медији, политичари, сви који су били умешани, желели да се наши ставови не чују. Ми бисмо желели дијалог, али ви онда треба да се побринете да нам дозволите да имамо свој став и да чујете наш одговор, јер без тога никада нећемо моћи да сарађујемо. Део мојих рођака су Хрвати, тако да сам и ја део вас, такође. И ово мора да се оконча, и један од говорника је данас то рекао. Ово је психолошка игра, народе. Ако не признамо да ова мржња ствара генерације и генерације људи који само желе да наставе са међусобним убијањем, без обзира на то ко је крив... Сви су криви, сви. Овде нема добрих момака и лоших момака. Дакле, ви морате преузети иницијативу и омогућити нам да говоримо. Ви треба то да захтевате. Хвала.

Професор [Динић]: Хвала. Сад морам дозволити овој дами која већ тако дуго чека да нам се обрати. Желим да се захвалим доктору Жерјавићу. Ја лично врло ценим то што сте дошли на ову конференцију. То не значи да ја не желим да Вас чујем да говорите, али ова дама већ дуго чека, тако да њој дајем реч.

Непозната Хрватица: Оно што ја желим да урадим јесте да се обратим мојим земљацима, Хрватима. Желим да кажем да је потпуно другачија ситуација од оне за коју се слабо зна у међународном форуму. Тамо има много Хрвата који трпе због прећутних забрана, који не смеју да се побуне против симболизма и реалности нацистичког режима у Хрватској. Желим да кажем да оно што се дешава у Хрватској данас потреса многе људе који тамо живе, људе који ћуте, људе који су нестали, људе који су били у притвору, људи који су били изложени разним ноћним морама само зато што су пружали отпор повратку нацизма у Хрватску. [аплауз]

Ови људи никада нису имали реч у неком од форума, колико ја знам. У Хрватској је било много [неразговорно] активиста који су убијени само зато што су покушавали да спасу Србе у овом последњем периоду када су Срби протеривани из Хрватске. Ту спадају интелек-

туалци, професори, [неразговорно] уметници, људи из свих области живота. Оно што желим да кажем је да нам треба што више оваквих догађаја. И заиста честитам овом колеџу и професору Клајну и свима осталима који су ово организовали у духу критичког дијалога. Верујем да постоји много уважених писаца, историчара и других људи, многе од њих смо чули на овој конференцији, који су прилично способни да кроз дијалог и друга средства омогуће да се различити ставови чују. Ја бих, пре свега, желела да вам се захвалим, и желела бих да апелујем на своје земљаке, Хрвате, да не везују своје националне аспирације за нацизам Хрватске. Одвојите та два и ми ћемо кренути даље. [аплауз]

Професор [Динић]: Мислим да са овим дивним речима можемо закључити ову сесију јер је већ прошло 14.30, а и сви су рекли оно што су имали. Већ сте имали довољно времена за дискусију. И хтео бих да похвалим тај тон, апел даме из Хрватске, како је она саму себе назвала, јер то је врло позитиван и прикладан тон којим можемо закључити ову сесију. [аплауз]

Др Клајн: Хвала, пуно. У реду. Идемо на следећу ствар, што ће бити и последња ствар, и ја ћу узети само неколико минута. Надам се да о томе можемо разговарати сатима, али ово ћете урадити на мој начин. Ја сам совјетски ђак. Дакле, ово ћемо обавити на мој начин, демократски начин. У реду, опростите ми. Ја сам увек за гласање на мом часу, а онда ја увидим шта је изгласано. Ми то радимо демократски.

Изнет је предлог и неки људи су већ разматрали питање формирања међународне комисије или чега већ. Мислим да о томе можемо говорити надугачко и да опет не дођемо до неких закључака. Неки људи би то и волели. Неки не би. Желим да вам предложим следеће. Уколико мислите да би се та комисија, комитет или како год га назвали, састојала од научника, не политичара – запамтите то, ми не говоримо о политичарима било које врсте или нације, већ говоримо о научницима. Уколико мислите да би формирање такве комисије било могуће, волео бих да ми пишете, да ми предложите имена људи за које мислите да би били одговарајући, да ми кажете из којих би се фондова то финансирало и како би се омогућила сарадња свих људи који би били укључени у ово и како бисте остварили приступ документима у Београду и Загребу и у било ком другом месту. Не мислим да ће бити проблем у било ком другом месту, осим у Загребу и Београду. Мислим да ако урадите ове три ствари и посветите се овим питањима, онда можемо контактирати међом, можемо наставити са овим и видети шта даље треба урадити. Како Ви? Каква је Ваша реакција на ово, докторе Булајићу? Ја сам само дао предлог. Ви можете одговорити на

то. Један минут. То је мој начин, докторе Булајићу. Ништа у вези са тим не могу променити.

Др Булајић: Докторе Клајн, у Вашем програму овде стоји да је питање оснивања међународне комисије резервисано за завршну сесију.

Др Клајн: Тако стоји [у програму].

Др Булајић: Дао сам Вам свој рад, и Ви имате тај рад, и има пуно аргумената ту: како би ова комисија била основана, зашто [би била основана], шта би била суштина рада ове комисије и како би она функционисала. Мислим да би то било од историјске важности за Центар холокауста у Кингзбороу.

Др Клајн: У реду.

Др Булајић: Нека се започне са тим. Ми не формирамо сада, докторе Клајн, државну комисију са свим неопходним стварима. Ми смо се овде сложили да смо започели дискусију и уместо да кажемо ово је позиција једне стране, а оно је позиција друге стране, хајде да укључимо, молим, експерте, зналце, историчаре.

Др Клајн: Ви говорите оно што сам ја већ рекао. То је управо оно што сам рекао.

Др Булајић: Апсолутно. Зашто онда то не урадимо? Зашто Ви подржавате и заговарате... Сећате се, о овоме смо разговарали у [не-разговорно].

Др Клајн: Разговарали смо о томе.

Др Булајић: У чему је проблем?

Др Клајн: Нема проблема. Ви сте рекли да постоји проблем. Ја то нисам рекао.

Др Булајић: Не, не, не. Само сам мислио да ћу имати прилику да о томе говорим, а не једну минуту.

Др Клајн: Видео сам Ваш рад.

Др Булајић: У реду.

Др Клајн: Оно што ја видим у Вашем раду су упутства шта би све требало та комисија да обавља. Оно што ја говорим је, видите, да треба основати комитет који се састоји од научника. Ви желите да откријете истину. Ви не морате да им говорите како ће они доћи до истине. Они знају како ће доћи до истине.

Др Булајић: Не, не.

Др Клајн: Видео сам у Вашем предлогу. Било који научни комитет би се бавио овим стварима. Ви им не морате рећи да установе чињенице. Ви их не морате све окупити и казати им шта они да раде. Било који научни комитет ће установити чињенице, установиће истину.

Др Булајић: У томе је ствар.

Др Клајн: У реду. Ако одаберете врсне научнике, не морате им то овде посебно истицати. И о чему ми овде причамо?

Др Булајић: Ми причамо о...

Др Клајн: Ми желимо да формирамо комисију која ће се састојати од научника и која ће утврдити шта се догађало у Јасеновцу и које су бројке.

Др Булајић: Да.

Др Клајн: И шта би могло да се уради да се појасне сви аспекти који се тичу Јасеновца и томе слично.

Др Булајић: Тачно.

Др Клајн: Сада, ако бисмо зашли у детаље, у ово и оно, то онда није...

Др Булајић: Тачно.

Др Клајн: У реду.

Др Булајић: Помислио сам да би се на овој Првој конференцији о јасеновачким логорима могла донети нека резолуција, да се заузме нека позиција.

Др Клајн: Ако желите да то изнесем на гласање... То је врло једноставно. Да ли је то оно што желите? Кад смо већ код тога, хајде да будемо искрени. Већина људи у овој просторији се приклања једној страни.

Др Булајић: Ви сте предложили гласање. Ја нисам...

Др Клајн: Оно што ја желим да кажем јесте да ако ми желимо ту комисију, не кажем да је не желимо, пишите нам и кажите кога хоћете у тој комисији, који би извор финансирања био...

Др Булајић: Предложио сам то.

Др Клајн: Видео сам шта сте написали.

Др Булајић: Све сам то предложио: Јад вашем, Амерички холокауст, и тако даље, и тако даље.

Др Клајн: Јад вашем неће бити извор финансирања. Амерички музеј холокауста неће бити извор финансирања. Они траже ко ће њих да финансира. Јад вашем можда има неке научнике које би понудио. Музеј холокауста можда има неке научнике које би понудио, а ви их изабрали. Сада, ако хоћете да им предложите то овде, шта ћете им рећи? Ви их желите? Ви их не желите?

Др Булајић: Не, није у томе ствар. Ја предлажем да ми овде донесемо један принципијелни заједнички став да је Прва међународна конференција донела одлуку да се формира комисија, и на основу тога ја могу да пишем Вама или неком другом, и да кажем да је на основу...

Др Клајн: Управо сам Вам рекао у чему је проблем. Мислим, да ли разумете проблем? [протест из публике] Дискутујем са једним од референата.

Непознати човек: [неразговорно] Можда не могу бити професор, али могу бити председавајући. Зашто сам ја овде дошао? Да слушам вас двојицу како се свађате? Имам ја нешто да предложим.

Др Клајн: У реду. Докторе Жерјавићу.

Др Жерјавић: [неразговетно] Колико пута [неразговетно].

Др Клајн: У реду. Само ми реците, господине Жерјавићу, то у једној секунди.

Др Жерјавић: Видите, после Рајха, [неразговетно] после распада Југославије, [неразговетно] онда је он рекао основна документација.

Др Клајн: Докторе Жерјавићу, то није тема. Тај предлог није тема сада. Заборавите то. Ми расправљамо о томе да ли ћемо основати комисију или не. Тако је – да ли ћемо имати тај комитет, ту комисију.

Др Жерјавић: И шта је закључак онда?

Др Клајн: Уколико будемо имали комисију, она ће се постарати за све.

Др Жерјавић: Он нас искључује.

Др Клајн: Ко то?

Др Жерјавић: Његове књиге.

Др Клајн: Не, не, не, не. Он никога не искључује. Био сам веома јасан када сам рекао да уколико се та комисија оснује, она ће укључити све, Хрвате, Србе, Босанце, Американце, сви морају бити укључени. Тако је. У реду. Пређите на ствар.

Непознати човек: Докторе Клајн, проблем је следећи. Умешаност политике [у разне ствари] је врло присутна у овој земљи. Таква комисија би била под невиђеним притиском да открије неке ствари на одређени начин. На пример, сетите се да ово није први пут да видим изложбу о Јасеновцу коју је доктор Булајић донео овде. Приказани су слајдови на конференцији на Универзитету у Мичигену, за који би они волели да се мисли да је он, заједно са Берклијем, највиши ниво академског универзитета у земљи. Па, ипак, и на овом универзитету је за изложбу о Јасеновцу речено је да је то српска пропаганда, и верујем, овде је једна дама која то може да потврди, која има или је имала неке везе са Универзитетом у Мичигену. С друге стране, Центар за руске и источноевропске студије је под огромним притиском да не

пронађе нешто добро што би се могло рећи за Србе. То је та врста притиска у западном свету. Према томе, заборавимо.

Г. Макара: Поновићу да постоји страшна потреба, и зато смо и организовали ову конференцију. У реду, и наш проблем је да ли у ово укључити Србе и Хрвате или не. Вас је, како сам разумео, позвао доктор Булајић да дођете у Београд и прегледате документа која се тамо налазе. Да ли је то тачно, докторе Булајићу? Надајмо се да ће независна комисија добити исту врсту позива од хрватске стране. Какви год посматрачи...

Др Клајн: Оно што ми кажемо јесте да ће независна комисија имати свој план и начин рада. Ми нећемо диктирати комитету како ће они организовати свој рад.

Г. Макара: О, у реду. Разумем, и желим да истакнем да ови Срби неће веровати [неразговорно].

Др Клајн: Као што сам рекао, биће неопходна сарадња обе стране. Српска страна је понудила ту сарадњу. И Хрвати су такође. У реду.

Непознати човек: Докторе Клајн, требало би Вам честитати зато што сте тако вешто водили ову конференцију. Ако сте тако одлучни у трагању за истином у Јасеновцу, зашто сте сада главна сметња у формирању предложене комисије?

Др Клајн: Нисам свестан да сам сметња.

Непознати човек: Али понашате се као да јесте.

Др Клајн: Само сам реалан.

Непознати човек: Онда ставите то на гласање.

Др Клајн: Да ставим на гласање, знате. Сећам се...

Непознати човек: Не свиђају вам се резултати које наслућујете.

Др Клајн: Видите, треба бити реалан да бисте видели...

Непознати човек: Покушавам да будем.

Др Клајн: У реду. Желим да се уверим да ће се гласањем добити резултати који ће представљати вољу већине, а не вољу супротстављених страна. Врло је једноставно.

Непознати: Не можете очекивати од Срба да верују у братство и јединство са усташама.

Др Клајн: Видите...

Непознати човек: Али ми с времена на време морамо да се суочимо са чињеницама, и ми знамо да је чак и Лењин био у праву када је рекао да су чињенице постојане ствари. Молим Вас, одлучите се и немојте бити као [неразговорно], неодлучни, без способности да донесете одлуку.

Др Клајн: Ја могу да донесем одлуку, верујте ми. Али могу да донесем одлуку која се Вама можда неће свидети.

Непозната Хрватица: Могу ли ја нешто да додам на ово? Ви сте председавајући ове конференције. Шта Ви предлагете? Шта сте Ви чули и сазнали за ова последња три дана? Можемо ли да чујемо како Ви размишљате?

Др Клајн: [неразговорно] Ја сматрам да би најбоље било... Осим ако не тражите по тачкама.

Непозната Хрватица: Поново бих желела да кажем да су се овде чули многи гласови, а неке од њих уопште нисмо чули, или нису добили шансу да говоре из веома очигледних разлога. Желим да кажем да је јако тешко и по живот опасно бити у опозицији у Хрватској. Требало би то да знате. Ипак, ја желим да пружим своју пуну подршку и упутим подршку у име оних који данас нису смели бити овде, на овој конференцији, и који неће бити део ни будуће комисије. Сматрам да није на мени да дискутујем о модалитетима, али све док се та будућа комисија буде састојала од, пре свега, академике, безбедно јесте. Све док је то академски ниво, тако да политика, колико год можемо, мада то није увек могуће, да оставимо политику по страни. Осећам да треба да разумемо да то није једна страна против друге, као што понекад америчка страна зна да примети. То је питање истине, ово кажем, пре свега, Американцима у публици, желим да вам ово кажем. Када хрватска страна дискутује о овим питањима, она је мирна и сабрана и академска и префињена, и Америкацима се јако допада да

чују неког ко рационално говори. Када српска страна говори о овоме, присутне су потиснуте емоције. Ово је често необјашњиво. Ово је нешто што америчка психа не може да поднесе, а то сам видела на делу и овде, на овој конференцији. Али ми треба да смо способни да се суочимо са прошлошћу и да прихватимо чињеницу да је Јасеновац веома значајан догађај. Он је значајан и зато што се толико много аспеката тог догађаја одиграло тамо – међународна заједница, Ватикан, локалне страсти, такође, тако да има још пуно тога што треба да се сазна – да – због будућих генерација, и желим да честитам академској заједници, да честитам свима вама који сте подржали ову конференцију, и немојмо се расправљати око модалитета. Оставимо то неком другом да одлучи.

[Г. Џон Ранц прилази микрофону.]

Др Клајн: Хоћете ли држати говор?

Г. Ранц: Хоћу да изнесем предлог. Тражим начин да завршим ову конференцију на достојанствен начин, како она и заслужује да буде завршена. И имам предлог који сам изложио јуче, синоћ, у којем сам рекао... И оно што сам предложио могу прихватити Хрвати, сестра која је тако дивно говорила пре један минут, могу прихватити Срби и сви Американци. Предлог гласи: да ми, ова конференција, одлучимо гласањем да се затражи од Јеврејског музеја у Лос Анђелесу и Њујорку да нађе почасно место за Јасеновац. И то треба да изгласамо сада и мислим да треба да одобрите гласање. Питање комисије тренутно је исувише компликовано. Ми се сукобљавамо око тога, али ово би био конструктиван и достојанствен начин да се заврши ова конференција, да се каже да су ови људи изразили жељу, да су апеловали на музеје које финансирају Јевреји широм земље, да се посебно истакне Јасеновац који је, сви се слажемо, био место беде и патње...

Др Клајн: Господине Ранц, то није сада на дневном реду.

Г. Ранц: Ја га стављам на дневни ред.

Др Клајн: Али ја то не могу прихватити.

Г. Ранц: У реду. [аплауз за господина Ранца]

Др Клајн: Ми сада говоримо о међународном комитету, не о музејима.

Г. Ранц: Будите јасни.

Др Клајн: Довољно сам јасан.

Г. Душан Драгић: Ја сам Драгић, и радио сам за Уједињене нације. Овде сам последњих двадесет три године, и навикнут сам на разноврзне процедуре, и опростићете ми ако покушам да кажем да ми овде имамо уобичајену процедуру међународне или народне конференције са председавајућим, са предлозима, са закључцима и уобичајеним крајем конференције. На срећу, или несрећу, имамо неколико различитих група људи са различитим [неразговорно]. Ту су професионалци, академици, истраживачи, научници, али ту је такође и школована јавност, и мислим да управо због ове разноврсности, ми имамо потешкоће да ову, иначе одличну, конференцију приведемо крају и донесемо неке закључке. Претпостављам да се нећемо сложити око детаља у вези са било чим, па стога, господине, предлажем да Ви као председавајући ове конференције, и као наш домаћин, заједно са доктором Булајићем и господином Жерјавићем сачините један мали комитет. Ви сте професионалци у овом послу. Неки од вас, као доктор Булајић на пример, уложили су толико времена, енергије и знања и дошли су сигурно до одређених закључака, препорука и ставова. И да вас тројица направите оквирне референце или дате општи циљ комисије која ће се састојати од професионалаца или стручњака, како год их ви назвали, да ви размотрите оперативне модалитете ове комисије, можда и да ово претворите у предлог једног малог пројекта за који ви онда можете да позовете све оне који желе да вам дају своје предлоге у писаној форми, они имају ваше адресе и они могу да допринесу овоме, а онда да вас тројица представите овај предлог различитим фондацијама. Ја ћу бити јако срећан, с обзиром на то да радим за УНТБ (United Nations Treaty Bodies) већ двадесет три године, радо ћу вам дати неке савете, али не овде, већ негде вани у вези са великим [неразговорно] можда ће бити заинтересовани да уложе новац – можда би југословенска влада била спремна, иако ја нисам за то, јер увек када влада финансира, постоји страх од одређених предрасуда. Ако сте спремни да помогнете, ми ћемо уштедети нешто новца и препустићемо ствар у руке професионалаца...

Др Клајн: Што се мене тиче, овај предлог је прихватљив за мене. Ја ћу питати господина Жерјавића и доктора Булајића да ли је овај предлог прихватљив и за њих, а не видим овде господина Жерјавића... Желите ли да говорите у његово име?

Др Волинтић: Па, ја замењујем председника Хрватског историјског института овде. Могу засигурно рећи да ми у овом тренутку нисмо спремни да будемо део тога из разлога који сам вам објаснио. Неке дубоке ране још увек нису залечене, ране су свеже, тако да нама треба још неко време...

Др Клајн: Схватам шта сте рекли; ипак, ове ране би могле бити залечене када бисмо заједно радили на овоме. То је могуће.

Др Волинтић: Да. Ако нађемо корелације између Јасеновца и недавних логора.

Др Клајн: Заборавите на недавне логоре. Потпуно заборавите на то. То не долази у обзир. Ми не желимо да се бавимо тиме. Али ја кажем, ако можемо да добијемо ваш инситут... Да ли [неразговорно].

Др Волинтић: Не, не. [неразговорно]

Др Клајн: Па, господин Волинтић жели да буде део овога, важно је и да господин Жерјавић буде део овога, и доктор Булајић и ја... Ако је то прихватљиво, не видим ништа лоше у томе. Искрено, чека нас дуг пут. Али ми говоримо о троје људи, ако он жели да се консултује са још неким у Хрватској, он то може да уради. Али ми говоримо о троје људи. Видите, ми можемо да се померимо са те тачке сукоба на тачку где се наши умови могу сложити, и ми можемо да урадимо нешто заједно. То може да нас све приближи.

Др Волинтић: У потпуности се слажем са Вама.

Др Клајн: У реду.

Др Волинтић: И све што ја сада могу да кажем јесте да ћу пренети предлог председнику и бићемо у контакту у писаној форми.

Др Клајн: У реду. Хвала. Мислим да имамо предлог, а предлог је да се оснује мали комитет у саставу доктор Булајић, доктор Жерјавић или... Рекли смо троје људи. Како се зове човек који је управник института? Доктор Волинтић. Да, доктор Волинтић са хрватске стране, или ако он жели да именује господина Жерјавића за свог портпарола, и доктор Булајић са српске стране, и ја сам споља. Дакле, нас тројица можемо да се састанемо и да ово даље разматрамо. И овај господин је

рекао да ће се консултовати са Хрватским историјским институтом, и они ће нам одговорити, искрено се надам да ће одговор бити да.

Г. Макара: Хрватска влада мора да гарантује да комисија неће бити на месту убијена, у Јасеновцу.

Др Клајн: Не мислим да ће бити убијени. Ми оснивамо комитет. Срећом, Хрвати су довољно мудри да кажу да. Мислим да је у њиховом интересу да кажу да, искрено. Али они треба да донесу одлуку, а не ми. Ако Хрвати и кажу не, ми ћемо са њима преговарати и даље. Они ће морати да се састану са Туђманом. Зар не? Вероватно. Стоји им отворена понуда. Да ли неко хоће да каже нешто о овом предлогу? Господине Мошићу, хоћете ли Ви нешто да кажете у вези са овим предлогом?

Др Мошић: Чини ми се да смо дошли врло близу предлога за који сам се ја залагао, а то је управо да се оснује [неразговорно].

Др Клајн: *Ad hoc* комитет. То се зове *ad hoc* комитет.

Др Мошић: Најважније је рашчистити са емоцијама. Ви треба да радите као професионалци, као што то раде тужиоци и судије у судници – тако бих ја приступио овом проблему.

Др Клајн: Господине Мошићу, хвала Вам на подршци, и са вашим одобрењем ја бих ставио ово на гласање. Ако сте за оснивање овог комитета, подигните руку. Има ли ли оних који су против? Неки су људи подигли руку и за једно и за друго [смех] Има ли уздржаних? Предлог је подржан и ми имамо једну такву ком... и ја имам велику наду, и захтеваћу од делегације, како се зове, историјске комисије, историјске комисије у Хрватској да што пре ово изложи својим људима и да се врати са позитивним одговором. То је у интересу Хрватске, као и Србије или Југославије, у интересу читавог света да се реши овај проблем. Оставите садашњост по страни. Заборавите на садашњост. Хајде да се вратимо у прошлост. Можда можемо да вратимо државу Југославију каква је била. У реду. Не сада. [смеје се] У реду. Ми смо, дакле завршили наш посао и уколико немате нешто важно да кажете у кратком временском року, ми ћемо гласати како бисмо доктора Жерјавића разрешили обавеза. Говорите у микрофон.

Г. Жерјавић: [неразговорно]

Др Клајн: Комисија је уједначена. Комисија има једног Хрвата. Комисија има једног Србина. Комисија има и једну неутралну особу. И ово троје људи – међу којима је Хрватска равноправно заступљена – имаће и равноправне гласове.

Г. Жерјавић: [неразговорно] Не знам. [неразговорно] ...јер нико није говорио о умирању људи од 1918. [неразговорно] Написано је две стотине књига и тако пуно чланака о...

Др Клајн: Заборавите на то шта људи причају. Не причамо сада о тим стварима. Просто, разговарамо о комисији. Ви можете бити један. Др Булајић је један. Ви можете бити један.

Г. Жерјавић: Он ме искључује.

Др Клајн: Господине Жерјавић, могу да Вам гарантујем да ће Ваш глас у овим разматрањима бити апсолутно равноправан са свима осталима.

Г. Жерјавић: У реду.

Др Клајн: У реду. Понесите са собом кући ту поруку, и желим вам све најбоље. Срећан пут и хвала што сте дошли. Драго ми је да сам вас упознао, и надам се да смо на овој конференцији нешто научили. Хвала вам. [аплауз]

Г. Макара: На крају конференције ја бих и даље волео да сви гласамо о предлогу господина Ранца да се обратимо овим различитим музејима.

[крај конференције]

Г. Петар Макара, осма сесија

Конференција за штампу у згради Уједињених нација⁶

Председавајући: Најбоље би било да почнемо. Ионако имамо јако мало времена. Молим вас да мислите на то да имамо различите говорнике и да морамо за пола сата да изађемо одавде. Ово је строго правило. Још једно правило је да првих неколико питања буде упућено Дописном удружењу Уједињених нација⁷. И остали могу слободно да постављају питања, али... Докторе Булајићу, бисте ли дали кратку уводну реч у вези са овим скупом и зашто смо овде?

Др Милан Булајић: Господине председавајући, даме и господо, прошле године, пре отприлике 18 месеци, био сам овде на спрату испод доле у соби 226, и говорио о истом проблему, проблему Јасеновца. Пре тога сам се обратио Фондацији Карнеги за међународни мир у Вашингтону 15. априла. Данас говоримо о истој теми.

Повод овом догађају је тај да се по први пут одржава изложба о Јасеновцу на америчком континенту. У ствари, 1991, 1992. у дворанама кроз које смо управо прошли била је постављена изложба о Аушвицу и тада сам предложио да се и Јасеновац прикаже на истом месту. Онда

---

⁶ Транскрипт је у овом делу донекле испрекидан. Након конференције за штампу уследили су интервјуи у Генералној скупштини.

⁷ UN Correspondent Association

су дошле санкције [против Југославије]. Касније дискусије нису донеле никакве резултате јер сам све време добијао исти одговор – Јасеновац је ствар политике, иако он не само да је највећи логор смрти за Србе, већ и за 25.000 Јевреја, десетине хиљада Рома (Цигана) и многе, многе антифашисте који су страдали тамо.

До сада смо успели да поставимо изложбу само – веровали или не – у Аустрији, и не баш било где у Аустрији, већ у палати Хофбург. Дакле, овде смо сада по први пут, у Сједињеним Државама, у Општинском колецу Кингзборо Градског универзитета, захваљујући доктору Бернару Клајну, који ме је позвао на Пету међународну конференцију о холокаусту у Јерусалиму 30. децембра 1996. Испунио је обећање које је дао. Нажалост, он није овде. Надам се да ће стићи за неколико минута. Веома смо захвални доктору Клајну што нам је омогућио да изложбу поставимо и да у два дана одржимо Прву међународну конференцију о Јасеновцу.

Само неколико речи подсећања на оно о чему смо разговарали... Јасеновац је био најбруталнији систем концентрационих логора који је постојао од 21. августа 1941. до 22. априла 1945. Јасеновац није ослобођен. Преживели логораша извели су пробој и од око њих хиљаду [логораша] који су још тада били у животу и који су учествовали у пробоју само их је 87 преживело. Јасеновац се састоји од 150 квадратних миља, где се налазе масовне гробнице једна до друге. Јасеновац је место троструког геноцида – геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима. Починили су га исти кривци – хрватске усташе. У Јасеновцу није било нациста – не немачких нациста – иако се он налазио у склопу европске територије окупиране од стране Немаца. У склопу такозване Независне Државе Хрватске.

Оно што је овог пута веома значајно је да смо довели дванаесторо преживелих на колец Кингзборо. Неки од њих учествовали су у пробоју из Јасеновца. Имали су могућност да своје приче испричају у току две сесије. Видео сам да су многи људи у публици плакали док су их слушали. Овај је догађај било немогуће исполитизовати, било је немогуће злоупотребити га у политичке сврхе. Колико ће њих бити са нама следеће године, то не знам.

Проблем који желим да поменем данас – и захвалан сам што имам прилику да се обратим медијима – је везан за нешто што ме је неко питао овде, да ли су медији уопште поменули изложбу о Јасеновцу или Прву међународну конференцију о Јасеновцу? Могу само да кажем да до сада нисам видео ни помена. Оно што јесам видео јесте да Си–Ен–Ен и другији медији ових дана говоре о смрти једног дечака, Луиса Вудворта, чији је живот дошао у опасност негде код Кембрица у Масачусетсу. Смрт детета јесте трагедија. Оно што смо ми овде

донели са овом изложбом је 19.544 имена деце убијене у Јасеновцу. Били су старости од једног дана – *једног дана* – до 14 година. То је 19.544 имена. У исто време, доктор Туђман [тадашњи председник Хрватске], ослањајући се на такозване нове немачке документе, тврди да је укупан број јасеновачких жртава 20.000.

Медији данас нису ни споменули ово 19.544 деце убијене у Јасеновцу. Ни речи нема о томе. Али то није све. То су само деца чија смо имена успели да прикупимо до сада. То су само деца која су страдала у Јасеновцу. Потпуни подаци за Независну Државу Хрватску: имена, презимена, имена родитеља, места рођења, датума рођења – сакупили смо 74.316 имена – 74.316 – а о томе нема ни речи у америчким медијима. Је ли то политика?

Пошто смо овде на овом месту, баш овде, значајно је поменути да сам добио дозволу да истражујем архиве о ратним злочинима овде у Уједињеним нацијама. Потписао ју је генерални секретар Уједињених нација. Шокирало ме је што нема никаквог трага, чак ни у регистру, о јасеновачком логору. Ништа. Како је могуће да ништа није остало? Предан је меморандум Уједињеним нацијама – Петој скуштини, 1950, у време када сам ја био на дужности генералног конзула овде у овом граду и када сам учествовао у делегацијама Уједињених нација. Покушавао сам и покушавао да откријем шта се догодило са тим меомрандумом из 1950, али узалуд.

Зато, молим вас – верујем да је дужност ове институције да нам помогне да испричамо истину о Јасеновцу. Верујем да је то њена дужност. Овде смо донели 74.316 имена жртава. Нико не може да негира истину о овим жртвама. Хвала вам.

Питање из публике: Докторе, ја сам прегледао архиве ратних злочина – као што знате, то је архива докумената комисије која је постојала у Лондону за време Другог светског рата. Већина тих докумената су умножени и налазе се на другим местима. Који је то меморандум који сте спомињали?... О чему се ради у њему?

Др Булајић: Ја сам имао копију тог меморандума, али нисам могао да сазнам шта се са њим догодило овде. Документ описује усташке злочине геноцида у Независној Држави Хрватској. У меморандуму три истакнута члана владе Краљевине Југославије упућују предлог Уједињеним нацијама да се оснује посебна комисија која би истражила и довела пред суд све оне који су криви за овај ужасни злочин... Било је и других меморандума, укључујући онај хрватске државне комисије из 1946, који наводи... у коме кажу да укупан број жртава можда никада неће бити познат, али према изјавама преживе-

лих и очевидаца донета је процена да се ради о броју између 500.000 до 600.000 људи који су страдали у Јасеновцу... Сад неко може да упореди те бројеве са оним што тврди доктор Туђман. Кад говори о Јасеновцу доктор Туђман употребљава израз „јасеновачки мит”. Према његовим речима Срби су измислили мит о Јасеновцу. Овај антисемита у својој капиталној књизи *Беспућа повијесне збиљности* иде тако далеко да се усуђује Јевреје називати јудео–нацистима. Некако је успео да сакрије ту чињеницу. Наслов америчког издања ове књиге је промењен и гласи *Horrors of War*⁸, а сви антисемитски наводи су избрисани. У немачком издању те исте књиге објављене 1993. све те антисемитске реченице су остављене неизмењене...

[Председавајући позива доктора Поповића.]

Др Поповић: Допустите ми да се представим. Зовем се Томас Поповић. Предајем историју на Општинском колеџу Насо – западне цивилизације, као и средњовековног света. Све моје проучавање на Универзитету Колумбија везано је за студије средњег века, а моје истраживање тиче се средњовековне Босне. Исто тако, јако ме је занимало да сазнам шта се дешавало током Другог светског рата.

Пошто ме је доктор Клајн позвао да учествујем на овој конференцији, одлучио сам да представим и домаћа и страна сведочанства о злочинима почињенима у концентрационом логору у Јасеновцу. У студијама које сам спровео изненадило ме је – то је за мене било откровење – да сам видео непоклапања у представљању догађаја од стране хрватских научника, на пример доктора Жерјавића, с једне стране и извештаја немачких представника с друге стране, који су били на терену и који су посматрали злочине и који су се жалили вишим инстанцама. Оно што сам ја хтео да постигнем јесте да испитам, проценим и упоредим. . .

Моје истраживање показује да се немачки истраживачи и сакупљачи података слажу да се број брутално убијених људи креће између 500.000 до 700.000 жртава. Људи нису убијани само у логорима, многи су страдали код својих кућа, у току транспорта за време марша према логору, у возовима, од глади, жеђи и исцрпљености. То све треба узети у обзир. Као историчар, сматрам да тиме треба да се руководе истраживачи попут господина Жерјавића, који се определио за домаће изворе који су непотпуни, недовољни и, наравно, неки су уништени намерно како би се бројке прикриле.

---

⁸ *Ужаси рата*

Питање из публике: Да ли јасеновачки логор још увек постоји?

Др Поповић: Колико ја знам – и логор и документација су уништени. Ја га нисам посетио. Ја живим овде у САД-у. Доктор Булајић може да одговори на ово питање.

Др Булајић: У Јасеновцу се, заправо, налази само споменик – велики камени цвет. Ништа није остало осим зелене траве. То је све. Постојала је идеја да се реконструише Јасеновац какав је био 1941/45. Постојала је идеја и да се деполитизује Јасеновац, да се оформи међународна комисија, тако да нико не може да каже то је са српског аспекта или ово је са хрватског аспекта. Желимо да се установи истина јер је ово део светског холокауста и познавање истине о томе требало би да спречи понављање историје. [Стиже доктор Клајн.]

Председавајући: Докторе Клајн, чекамо вас. Желите ли да кажете неколико речи?

Др Клајн: Е, кад се човек ослања на превоз у Њујорку... Није то баш најбољи начин. Не знам о чему сте говорили, о чему нисте... Ја сам доктор Клајн, шеф Одсека за историју у универзитетском центру при њујоршком Градском универзитету. Ја сам председавао конференцијом о Јасеновцу.

У вези са овим питањем – постоје тврдње да је простор на коме се налазио логор разрушен и уништен и да је претворен парк. А Хрвати то поричу. Тако је било на конференцији. Хрватски делегати кажу да није тако. Ја кажем да је то лако утврдити, зар не? Ради се о материјалним стварима. Треба само прошетати до тамо и погледати... је ли или није тамо. Како изгледа само место? Знамо да се то догодило и на другим местима где су логори, концентрациони логори и логори смрти били потпуно уништени – неки немачки логори попут Мајданека или неки други логори у Пољској. Оно што тамо можете да видите су лепа паркови и не можете да верујете да су хиљаде људи, стотине хиљада људи убијени на тим местима. Тако да није тако чудно схватити да се такве ствари догађају, а ако се догодило у Хрватској – а ја не тврдим да јесте. Ако Хрвати то поричу – ја бих волео да се пошаље делегација да то извиди и да се врати са извештајем. То је барем једноставно. Да ли је тамо сада парк? Стоје ли тамо низови [барака]? Да ли су мучилишта још увек тамо или нису? То би било лако проверити ако би Хрвати хтели да сарађују. . .

Питање гласи колико људи је убијено у Јасеновцу. Ово је такође спорно питање. Председник Хрватске тврди да је тек 20.000 људи

убијено тамо – укупно 20.000. С друге стране, бројка којом баратају Срби износи 700.000. Ја сматрам да је немогуће да постоји тако велика разлика од 20.000 до 700.000. Истина се налази негде у средини. Дакле, хрватска делегација која је присуствовала конференцији сада тврди – повећали су бројке на 85.000 убијених у Јасеновцу плус 25.000 на другим местима, тако да укупан број сада износи 110.000. Напредујемо. Е сад, питање је колико ћемо да напредујемо и колико смо близу истине. Не знамо. То би и био разлог оснивања међународне комисије, а оформили смо једну *ad hoc* комисију одмах на конференцији. Састоји се од једног Хрвата, једног Србина и мене, са циљем да се детаљније позабавимо тиме и да онда оформимо једну међународну комисију. Кад се то уради и ако сви буду сарађивали, укључујући Хрвате и Србе, то ће моћи да се потврди након што прегледамо сваки документ и архиве. Треба да отворе своје архиве. Срби кажу да су они вољни да то ураде. Хрвати морају да оду кући да добију инструкције. Кажу да су вољни да отворе документацију и да желе да размене документацију, али тврде да Срби имају више документације него што је ми имамо. Ја кажем, добро, Срби ће да дају своју документацију – колико год да тога има – а ви њима дајте вашу, чак иако је има мање. Не морате да им дајете оригинале. Постоји опрема – апарати за фотокопирање. Не морате да се растанете од својих оригиналних докумената. Ако научници заиста желе да прегледају оригиналну документацију, нека оду тамо и нека је прегледају...

...Ми сматрамо да Јасеновац треба да се прегледа засебно, објективно. Мислим да кад се то одради и кад се дође до закључака које сви могу да прихвате, то ће помоћи у успостављању бољих односа. Истина се не може порицати. Не можемо занемаривати историју. Многи су то покушавали и она је почела да их прогони. Французи су покушали. Покушали су Швајцарци. Аустријанци су покушали. Они мисле да ће стари помрети и неће остати нико ко памти; младе генерације се неће занимати за те теме. . .

Питање из публике: Ја нисам дописник. Желим да поставим питање. Пошто сам ја из тог дела света, видео сам Јасеновац. Тамо дефинитвно нема логора. Онако је како је описао доктор Булајић. Све је зелено и делује предивно. Јасеновац је разрушен после Другог светског рата. У то време, како ја то видим, постојала је југословенска влада. Да ли се зна ко је сачињавао ту владу? Да ли је била већински српска, хрватска, босанска, или каква већ?

Др Клајн: Као што знате, Тито је био Хрват. Део Титове политике, као што је познато, био је да се дешавања у светском рату

потисну у други план. Као вођа оба народа, Хрвата и Срба, хтео је да људи заборава на Јасеновац. Ту лежи део проблема.

Из публике: Али он је ипак био само један човек и имао је много људи око себе.

Др Клајн: То је тачно. И Стаљин је исто био само један човек. И Хитлер је био један човек, па ипак су ти људи имали огромну моћ.

Из публике: Било би занимљиво сазнати шта садрже британски и амерички архиви на ту тему.

Др Клајн: Да, неки људи су то и урадили. Неки људи су на конференцији изнели оно што су нашли у америчким архивима. Наравно, ако би се радило обимније истраживање, више би се и сазнало. Сетите се да су неки архиви запечаћени. Неки се управо отварају. Овде смо мало либералнији, па су неки архиви отворени након 50 година. Неке земље отварају своје након 75 година. Било би занимљиво видети ватикански архив, на пример. Али Ватикан свој архив не отвара након 75 година. Чак и када га отвори – отварају се селективно. Тако да треба чекати то време. Велика Британија, на пример, још није отворила своје архиве. Архиви би, наравно, открили велику количину материјала, онда морате да имате људе који ће се заинтересовати да истраже материјал. Неки научници нису обратили довољно пажње на Јасеновац. То је био тамо неки логор у унутрашњости Југославије и јако мало људи је и чуло за њега. Опет, неки други логори су сматрани значајнијима. У њима је убијено више људи, заточено више људи, па су се зато бавили њима. Поред тога, језик вероватно за неке представља баријеру.

Др Булајић: Ја могу да додам нешто. Добио сам акредитацију да истражујем у Ватикану. Нису ми дозволили приступ било каквим документима. . . .

Невенка Јовичић, новинарка Тањуга: Докторе Клајн, током дводневне конференције толико смо пута чули реч прећуткивање и како су чињенице о Јасеновцу биле потискиване. Амерички професори господин Кристофер Симпсон, господин Чарлс Ален, који нису српског порекла, отворено су изјавили, цитирам, да је амерички естаблишмент учествовао у задржавању информација о Јасеновцу. На основу чега се надате да ћете моћи да вршите истраживања, а знате да

Американци нису вољни да отворе архиве? Историчари ће се морати постарати да се документа отворе.

Др Клајн: Дозволите да вам овако одговорим. Наравно да је влада Сједињених Држава учествовала у затајивању докумената или неоткривању докумената, и то не само у случају Јасеновца, већ и у неким другим случајевима, а нарочито у случају Немачке због Хладног рата. Међутим, ми се овде сад не бавимо владама, ми говоримо о научницима. Ми то сад преузимамо из руку владе. Влада у тој ствари више нема интереса. Добро, можда јесу заинтересовани ту и тамо да заштите понекога. Али, као што видите, влада је тренутно вољна да се ствар покрене. Погледајте шта су урадили у швајцарском случају и у случају хрватских депозита у ватиканским банкама. Ко је то открио? Председник Сједињених Држава на основу документације нађене у архивима. Дакле, они хоће да се позабаве тиме. Ако пронађете квалитетне научнике, доћи ћете и до документације. Постоји [Закон] о слободном информисању. Постоје разни начини да се до тога дође. Морате да знате шта тражите, као прво. Ако прегледате регистре у архивима и знате шта тражите наћи ћете документацију, ако је то све што тражите, али потребно је више од тога. Мислим да Влада Сједињених Држава сада није никава препрека што се тога тиче. Тако да, ја се надам, ако нађете добре научнике који би обавили посао и ако ова комисија заживи. Чекамо одговор Хрвата. Хрвати морају да се врате кући по инструкције. Ако све стране буду сарађивале у овоме, онда можемо да наставимо и окупимо тим научника који желе да раде на овоме, а треба да пронађемо и средства да се финансира ово истраживање и овај посао, и тако даље. Надам се да ће се нешто урадити јер је клима повољна. Данас постоји пуно више интересовања за логоре као што је Јасеновац. Постоји више интересовања да се они посматрају на критички начин и да нико не буде поштеђен.

Гледајте, не штедимо Швајцарце који су нам пословни партнери, наше колеге капиталисти. Посматрамо их критички и то веома оштро. Америка их посматра, не Европа. Американци су ти који гледају на њих са презиром, а исто се дешава и са Французима сада, а исто ће се догодити и са осталима, и исто ће се догодити и са Јасеновцем. Мораће да се суоче са чињеницама. Мораће да се суоче са истином.

Гомиле тела су уклањане булдожерима у Јасеновцу–Доњој Градини.

Усташе су своје злочине забележили на фотографијама и филму.

**Слике геноцида:
Цитати из западне литературе**
Сакупио Петар Макара

Истребљење Срба и Јевреја

„Сепаратистички настројени Хрвати из фашистичко-терористичке организације усташа успоставили су независни хрватски режим са доктором Антом Павелићем на месту фирера... Нова држава, успостављена по строгим фашистичким и ауторитарним правилима, брзо се почела истицати по нарочитој бескрупулозности и суровости с којима је прогонила и деломично истребила бројну српску мањину и невелико јеврејско становништво.”

*Encyclopedia Britannica, 1943:
Book of the year, стр. 215, под: Croatia*

Неописива зверства

„Пошто су након априла 1941. добили потпуно одрешене руке, усташе су убијале и мучиле Јевреје и Србе на невероватно зверски начин. Један од најозлоглашенијих логора у Хитлеровој Европи, Јасеновац, налазио се у Хрватској. Тамо су усташе користиле примитивна оруђа којима су усмрћивали своје жртве – ножеве, секире, чекиће и друге алате од гвожђа. Један карактеристичан метод убијања био је да се логораши вежу по двоје леђа о леђа и тако бацају у Саву. Према једном извору претпоставља се да је у логору Јасеновац убијено 770.000 Срба, 40.000 Цигана и 20.000 Јевреја.”

Nora Levin, The Holocaust – The Destruction of European Jewry 1933–1945, Schocken: New York, 1973, стр. 515

Поход терора и геноцида

„До устанка је понајпре дошло јер су усташе маја 1941. кренули у поход терора и геноцида против готово два милиона Срба настањених на широј територији Хрватске. (Разуме се да су Јевреји, Роми и комунисти, којих је било у много мањем броју, такође били мета ликвидације.) Усташе су за циљ имали стварање етнички и идеолошки чисте Хрватске тако што би своје ‘оријенталне’ мањине протерали у

Србију, превели на католичанство и побили у отприлике истом сраз-
меру.

The Oxford Companion to World War II, I. C. B. Dear, ed.,
Oxford UP: Oxford, (1995) 2001, под: Yugoslavia, стр. 1013

Анте Павелић, хрватски фирер

„Стварни владар био је Анте Павелић, горљиви хрватски националист и фанатични србомрзац... Павелић је предводио терористичку групу названу усташе у бруталном походу против Јевреја и Срба у Хрватској. ‘Добар усташа,’ говорио је својим људима, ‘је онај који својим ножем може да ишчупа дете из мајчине утробе.’ Према једном италијанском извештачу, Павелић је једном приликом на свој радни сто ставио 20–ак килограма тешку плетену корпу пуну очију које су усташе ископали својим жртвама.”

Ronald H. Bailey, *Partisans and Guerillas*
Time-Life Books: Alexandria, VA, 1978, стр. 87

Дивљаштво без премца

„Хрватски су фашисти започели масакр над Србима који се по свом дивљаштву у аналима Другог светског рата може мерити једино са масовном ликвидацијом пољских Јевреја.”

Encyclopedia Britannica, 1971,
Vol. 23, стр. 922, под: Yugoslavia, WWII

Придружили се босански Муслимани

„Догодило се, дакле, да је Хусеини помогао ратним нарпорима Сила осовине не као вођа Арапа, већ као муслиман, тиме што је регрутовао и организовао у рекордном времену током пролећа 1943. батаљоне босанских муслимана у ХРВАТСКОЈ који су бројали отприлике двадест хиљада војника. Ове добровољачке муслиманске јединице назване Ханџар (Мач) придружене су Вафен–SS–у и бориле су се против југословенских партизана у Босни, те обављале безбедносне и полицијске дужности у Мађарској. Учествовали су у масакру цивили-

лног становништва у Босни и добровољно се придружили лову на Јевреје у Хрватској... Немци су објавили чињеницу да је Хусеини одлетео из Берлина за Сарајево само да би дао свој благослов муслиманској армији и да би прегледао оружје и надгледао војне вежбе.”

Encyclopedia of the Holocaust, New York: Macmillan, 1990, Vol. 2, стр. 706–07, под: Huesseini, Hajj Amin Al–

Методe убијања ‘страних елемената’

„Број становника [у Хрватској] износио је 6,3 милиона, од чега 3,3 милиона Хрвата католика, 1,9 милиона православних Срба, 700.000 Муслимана,... 40.000 Јевреја, 30.000 Рома (и других мањина)...

...Врло брзо након што су преузели власт, усташе су уз подршку бројних Хрвата започели он што су они називали ‘чишћењем Хрватске од страних елемената’, које је за основни циљ имало елиминацију српске мањине. У бруталном походу терора убијено је више од пола милиона Срба, четврт милиона их је протерано, а 200.000 је насилно преведено на католичанство. Усташки режим у Хрватској, а нарочито овај поход који је почео у лето 1941. како би се српско становништво елиминисало, протерало и опљачкало, пример је једне од најстрашнијих епизода Другог светског рата. Методе убијања које су усташе примењивали биле су изузетно примитивне и садистичке: на хиљаде људи бацано је са литица, неки су претучени до смрти или су им клани вратови, читава села су спаљивана до темеља, жене силоване, људи слани на маршеве смрти усред циче зиме, а неки изгладњивани до смрти.”

Encyclopedia of the Holocaust, New York: Macmillan, 1990, Vol. 1, стр. 323, под: Croatia

Шокирали Немце

„Славко Кватерник је објаснио (у радијској емисији емитованој 10. априла 1941. на дан проглашења Независне Државе Хрватске) како ће изгледали стварање чисте Хрватске – тако што ће се једна трећина Срба истерати из Хрватске, једна трећина прећи на католичанство, а једна трећина истребити. Ускоро су усташке банде започеле крваву оргију масовних погрома против оних Срба који нису имали довољно среће да буду покатоличени или напусте Хрватску док је још било

време. Таква количина зверског понашања шокирала је чак и немачке заповеднике, али је Павелић добио подршку од самог Хитлера за такво деловање, које је за исход имало да стотине хиљада Срба у Хрватској и Босни и Херцеговини изгубе живот.”

Worldmark Encyclopedia of the Nations: Europe,
1995, стр. 91, под: Croatia

Убили само 750.000

„Хрватски крсташки поход освете и разарања уперен против православних Срба је отпочео, поход који се може описати као један од најбруталнијих масовних убијања у читавој светској историји...

Рецепт за православно становништво који је прогласио вођ и фирер Хрватске Анте Павелић подсећао је на најкрвавије верске ратове у историји: једну трећину становништва треба покатоличити, једну трећину истерати, а преостала трећина треба бити истребљена. Последња тачка овог програма спроведена је у дело. Када се вође усташког покрета хвале како су преклали милионе Срба (укључујући бебе, децу, жене и старце), ја мислим да се ради о претеривању. На основу извештаја које сам примио процењујем да број невиних жртава износи 750.000.”

Dr. Hermann Neubacher, *Sonderauftrag Sudost 1940–1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten*, Göttingen, 1956, стр. 18, 31,
цитирано у: Kostich, Lazar, *Holocaust in the Independent State of Croatia*, Liberty: Chicago, 1981, стр. 3–4

Напомена: др Нојбахер је био Хитлеров лични саветник за југо-источну Европу и Балкан.

Надмашили нацисте

„У Хрватској је независни фашистички режим увео политику ‘расног очишћења’ која је надмашила чак и нацистичку праксу. Мањинско је становништво попут Јевреја и Рома требало елиминисати, а слично је требало поступити и са Србима: објављено је да једну трећину српског становништва треба депортовати, једну покатоличити а једну ликвидирати... Усташке банде спровеле су терор по селима.

Учествовање једног дела католичког свештенства у тим радњама и даље представља камен спотицања у српско–хрватским односима.”

Encyclopedia Britannica, 1991,
Macropedia, Vol. 29, страна 1111

Убијање по националној основи

„Највеће етничко чиђење се догодило након што је Југославија распарчана после немачке инвазије 1941. Стварање засебне државе Хрватске... која је била под контролом фашистичког, католичког, екстремистичког усташког покрета био је узрок трагедије... Историјске границе Хрватске су затим проширене да би обухватиле Босну и Херцеговину и друге територије, а усташе су... преузеле власт над готово 7 милиона људи, од којих су отприлике половина били Хрвати, нешто преко 2 милиона Срби, 750.000 Муслимани, а мањи део тог становништва сачињавали су протестанти и Јевреји. Министар просвете Миле Будак појаснио је усташке циљеве: ‘Наша нова Хрватска ће се решити Срба којих има међу нама да бисмо за десет година постали стопостотно католичка земља.’”

Clive Ponting, *Armageddon*,
Random House, New York: 1995, стр. 231–232

Сумња на католичко свештенство

„Постоји сумња да су католички свештеници активно учествовали у напорима да се хрватска земља ‘прочисти’.”

The New Encyclopedia Britannica, 1986, *Macropedia*,
Vol. 27, стр. 467, под: Fascism in the Balkans (1930s)

Уз подршку свештенства

„(Н)епартизански се извори слажу да је масовни геноцид одобрен од стране хрватске државе. Слажу се да је држава покренула, планирала и извршила масакре над српском православном мањином... а да је католичко свештенство то одобрило, водило или пропустило да јавно осуди такве масакре. Колективна мржња Хрвата према Србима јасно се види из народних изрека као што је она ‘Србе на врбе’...”

До јуна 1941. појавили су се јавни натписи на којима је писало ЗАБРАЊЕН ПРИСТУП СРБИМА, ЖИДОВИМА, ЦИГАНИМА И ПСИМА.”

Helen Fein, *Accounting for Genocide: Victims and Survivors of the Holocaust*, Free Press: New York, 1979, стр. 102–03

Највећи геноцид у односу на број становника

„Највећи геноцид током Другог светског рата у односу на укупан број становника није се догодио у нацистичкој Немачкој, него у марионетској држави Хрватској створеној од стране нациста. У периоду од 1941. до 1945. у холокаусту гигантских размера живот је изгубило приближно 750.000 Срба, 60.000 Јевреја, 26.000 Рома – мушкараца, жена и деце. Ове бројке могу се пронаћи код већине страних аутора, нарочито немачких, који су имали најбољи преглед ситуације. Према процени једог од Хитлерових генерала, Лотара Рендулича, који се налазио на месту одигравања злочина, у првој години од стварања марионетске државе Хрватске масакрирано је најмање пола милиона православних Срба, а многи су страдали у наредним годинама. Француски аутори најчешће баратају бројем од пола милиона убијених, док британски извори углавном цитирају бројку од 700.000 убијених Срба.

Због обима и зверства којим се одликују ова недела тешко је поверовати да се тако нешто могло догодити у делу света за који бисмо претпоставили да се убраја у цивилизоване. Чак и књига као што је ова може само покушати да открије део целе приче.”

Edmond Paris, *Genocide in Satellite Croatia: 1941–1945*
Amer. Inst. for Balkan Affairs: Chicago, 1961, Intro., стр. 9

Невероватни масакри

„(Усташки масакри) какви се не повезују чак ни са најмрачнијим епохама у историји... Рониоци који су покушавали да осигурају стубове савског моста израњали би згрожени из воде јер је корито реке било покривено одсеченим главама и унакаженим лешевима.

‘Побиј, побиј!’ тако су усташе викале за Србе. Одсецали би им главе и бацали лешеве у Саву која полако и спокојно тече према Београду.

‘Враћајте се у своју земљу, враћајте се!’

...Ни полицијске власти нису располагале тачним цифрама. Нови би логораши стизали (у Јасеновац) свакога дана, остали који су тек били обележени бројем умирали би у мукама и патњи свакога дана...

Ни фашисти ни нацисти нимало не личе усташама, који су једна сасвим јединствена, посебна врста..."

Alfio Russo, *Revoluzione in Jugoslavia*, Roma, 1944,
цитирано у: Kostich, Lazar, *Holocaust in the Independent
State of Croatia*, Liberty: Chicago, 1981, стр. 212

Напомена: Алфио Русо, италијански новинар који је извештавао са Балкана и у три наврата интервјуисао Анту Павелића, симпатисао је Хрвате и противио се српској власти над Југославијом. Упркос томе, Русо није сакривао своје згражање над усташким злоделима.

Јеврејска деца жива спаљена

„Претпоставља се да је укупно око 200.000 људи отишло у смрт (у Јасеновцу) у периоду 1941-1942. Маса јеврејске деце спаљена је жива у старим зиданим пећима које су претворене у крематоријуме.

Вјекослав Лубурић, главни командант свих логора у Хрватској, објавио је приликом церемоније 9. октобра 1942. како клаоница ради веома ефикасно... Током банкета који је затим уследио, поносно је известио присутне: ‘Ми смо у Јасеновцу поклали више народа него што је убијено за време отоманске окупације Европе.’”

Edmond Paris, *Genocide in Satellite Croatia: 1941–1945*
Chicago: Amer. Inst. for Balkan Affairs, 1961, стр. 132

Непоновљива злодела

„До сад су почеле да ми стижу вести из Хрватске које говоре о нарастајућем таласу насиља, непоновљивих злодела и масакра беспомоћних Срба од дивље заслепљених Хрвата и (фашистички оријентисаних) муслимана у хрватском делу Босне. У поверљивим кружоцима тихо су почеле да круже гласине. Веровала сам да готово ништа од тога није истина. Нажалост, убрзо сам се уверила да су те приче само делић страшне истине. У Дубровник су почели да долазе људи наки-

ћени нанизаним српским језицима и са посудама пуним српских очију и да их нуде на продају.”

Ruth Mitchell, *The Serbs Choose War*,
Doubleday: Doran, 1943, стр. 148

Корпа пуна очију на фиреровом столу

„Док је (доктор Павелић) разговарао... ја нисам престајао да загледам у плетену корпу која се налазила на столу с поглавникове (фирерове) десне стране. Поклопац је био подигнут и учинило ми се да је корпа пуна морских плодова.

‘Јесу ли то остриге из Далмације?’ упитао сам ја.

Анте Павелић је подигао поклопац и показујући на нешто што је изгледало као гомила желатинастих, лепљивих острига, рекао с уморним, добронамерним осмехом: ‘Ово је поклон од мојих верних усташа! Двадесет килограма људских очију!’”

Curzio Malaparte, *Kaputt* (Paris ed. Denoel), стр. 322, 1946,
цитирано у: Edmond Paris, *Genocide in Satellite Croatia: 1941–1945*
Amer. Inst. for Balkan Affairs: Chicago, 1961, стр. 130

Жива истина

„... С обзиром да сам током рата био на високом положају у Риједи (Хрватска), где сам стално контактирао с Врховном командом и Префектуром, желео бих да изјавим следеће:

Фотографски прилози о злочинима које су над Србима и нама починили Хрвати и неки Словенци су истинити и то доказује какви су варвари ти људи били. Оно што је Малапарте написао је жива истина, јер су наши официри и војници, и ја међу њима, видели гомиле ископаних људских очију. Копије свих тих снимака хрватских злочина су достављене мени, Другој армији и Префектури. Сва документација би требала да се налази у архиву Министарства одбране, сем ако је неко није намерно уклонио. Никада нисам чуо да су Срби чинили таква зверства над нашим војницима или над било ким другим...”

Франческо Басоти у часопису *Ил боргезе*, Рим, 1960,
цит. у: Kostich, Lazo, *Holocaust in the Independent State of Croatia*,
Liberty: Chicago, 1981, стр. 207

**Концентрациони логор Јасеновац:
600.000 убијених на једном месту**

„ЈАСЕНОВАЦ, највећи концентрациони логор у ХРВАТСКОЈ. Јасеновац се заправо састојао од неколико саставних логора који су се налазили на невеликој удаљености један од другог, на обали реке Саве...

Приближно 600.000 је убијено у Јасеновцу, углавном Срба, Јевреја, ЦИГАНА и противника УСТАШКОГ режима... Услови у самом логору су били изузетно тешки: сиромашна исхрана, бедни услови смештаја, и нарочито окрутан режим управе и невероватно окрутно понашање усташких чувара...

Убиства и свирепости у логору су досегли врхунац у лето 1942. када су десетине хиљада српских сељака депортовани у Јасеновац из подручја ратних дејстава против партизана у Поткозарју...

У априлу 1945. партизанска је војска стигла до логора. У покушају да избори трагове својих злочина усташе су минирале све инсталације и побиле већину логораша. Покушај бега логораша је пропао и само их се неколицина спасила.”

Encyclopedia of the Holocaust, New York: Macmillan, 1990,
Vol. 2, стр. 739–740, под: Jasenovac

Свештенство преузело водећу улогу

„Чин ‘етничког чишћења’ пре него што је тај термин ушао у моду односио се на покушај да се створи чиста католичка Хрватска путем насилног покрштавања, депортације и масовног истребљења. Примери мучења и убијања су били толико страшни да су иначе прекаљене немачке трупе приметиле њихов ужас...

Православни Срби искусили су ‘радикална решења’ баш као и Јевреји, који су одмах били обележени за ликвидацију.

Католички епископат и Католичка акција, удружења лаика која је горљиво промовисао (Папа Пије XII, Еугеније) Пачели у својству папског нунција у Немачкој и државног секретара–кардинала, од самог почетка су били добро упознати са свим јавним одредбама и исказима везано за етничко чишћење и антисемитске програме. Ове расистичке и антисемитске мере су онда морале бити познате и Светој столици, а према томе и самом Пачелију у тренутку када је примио Павелића у Ватикану (18. маја 1941)... Усташко руководство је запо-

чело масакре насумичним и свирепим варварством којему је тешко наћи премца у историји...

Свештеници, увек фрањевци, имали су водећу улогу у масакрима. Многи су се кретали наоружани и извршавали убилачка злодела са фанатичним жаром... поједини фрањевци су убијали, палили куће, пљачкали села и опустошили босанска селана челу са усташким бандама. У септембру 1941. један италијански новинар известио је о догађају којему је био сведок јужно од Бањалуке како фрањевац распећем подстрекује групу усташа.

У архивама Министарства спољних послова у Риму налазе се фотографски записи почињених страхота: жена са одсеченим дојкама, ископаним очима, унакаженим гениталијама, и оруђа којима су се служили: ножева, секира, кука за месо.”

John Cornwell, *Hitler's Pope*,
Penguin: New York, 1990, стр. 249–54

Напомена: Г. Корнвел је радио као истраживач на Језуитском колеџу, и као посвећени католик имао је приступ архивима у Ватикану.

Сведок усташког пакла

„Умиру живи сведоци ужаса, сведоци пакла усташког логора у Јасеновцу. На крају рата усташе су покушали да униште доказе спаљујући тела из масовних гробница, али нису успели у томе. Још и данас се откривају гробови и гомиле костију убијених патриота.”

Пија Ivanovic, *Witness to Jasenovac's Hell*,
Mt. Pleasant: Dallas, 2002, стр. 178

Најгнуснији концентрациони логор

„Ушли смо у фабрику претворену у концентрациони логор. Ужасни услови. Врло мало мушкараца, доста жена и деце, веома јадно обучени, који су спавали на каменом поду, болно јечећи, цвилећи и плачући. Заповедник кампа – без обзира на каснију позитивну оцену поглавника – обична хуља; игноришући га обратио сам се своје усташком водичу речима: ‘Ово је да човек поврати...’

А онда најгоре од свега: просторија у којој је уздуж зидова на управо простртој слами због моје инспекције лежало отприлике педесеторо голе деце, од којих половина беше мртва, а друга половина на умору. Не треба заборавити да су Британци измислили КЗ током бурског рата. Таква места су врхунац огавности достигла овде у Хрватској, под поглавником којег смо на власт поставили ми. Биће да је најгнуснији од свих Јасеновац, где обичном човеку није дозвољено да завири.”

Gen. Edmund Glaise von Horstenau,
*En General in Zweilicht: Die Erinnerungen
von Edmund Glaise von Horstenau*, св. 3, стр.167

Напомена: Генерал Едмунд Глајзе фон Хорстенау је био немачки врховни изасланик у Хрватској током Другог светског рата.

Једна ноћ

„...У концентрационом логору Јасеновац у ноћи 29. августа 1942. издате су наредбе за смакнућа. Падале су опкладе ко ће ликвидирати највећи број логораша. Петар Брзица је заклао 1360 затвореника нарочито оштрим месарским ножем. Пошто је проглашен победником такмичења изабран је за краља кољача. Као награду добио је још и златни сат, сребрни сервис, печено прасе и вино...”

Avro Manhattan, *The Vatican's Holocaust*,
Springfield, MO: Ozark Books, 1986, стр. 48

Напомена: током Другог светског рата г. Менхетн је водио радио-станицу звану *Радио слобода*, која је емитовала програм у окупирану Европу. Више детаља о овом страшном догађају дао је психијатар доктор Недо Зец, који је био заточен у Јасеновцу у јануару 1943. када му је јасеновачки командант Ивица Матковић заповедио да прегледа Милу Фригановића, једног од учесника такмичења у клању у којем је учествовао и фрањевац Петар Брзица из манастира у Широком Бријегу. (видети доле)

Ради ти, дијете, свој посао

„Фрањевац Перо Брзица, Анте Зринушић, Шипка и ја опкладили смо се те вечери ко ће заклати више затвореника те ноћи. Убијање је

почело и већ након једног часа ја сам заклао много више од других. Чинило ми се као да сам на седмом небу. Никада пре у животу нисам осетио такво блаженство. Већ након неколико часова поклао сам 1100 људи, док су остали успели да убију њих 300 или 400. И тада кад ми се чинило да сам доживео највећу екстазу приметио сам једног старијег сељака који је стајао и мирно ме посматрао како кољем своје жртве које умиру у тешким мукама. Његов ме је поглед потресао: усред највеће екстазе ја сам се заледио и неко време нисам могао да се померим. Онда сам му пришао и сазнао да се зове Вукашин (Мандрапа) из села Клепци код Чапљине, да му је читава породица побијена и да је он послан у Јасеновац након што је био на раду у шумама. Све ми је то испричао са мени несхватљивим миром који ме је погодио више од свих оних страшних запомагања око нас. Одједном сам осетио жељу да му пореметим тај његов мир најбруталнијим мучењем и да мучећи њега повратим ону малопређашњу екстазу и наставим да уживам наносећи бол.

Издвојио сам га и посео на балван. Наредио сам му да узвикује ‘Живео поглавник Павелић!’ или ћу му у противном одсећи ухо. Вукашин је ћутао. Откинуо сам му ухо. Није проговарао. Опет сам наредио да виче ‘Живео Павелић!’ или ћу му откинути и друго ухо. Откинуо сам му и друго ухо. Вичи ‘Живео Павелић! Иначе ћу ти отсећи нос’. Кад сам му и по четврти пут наредио да виче ‘Живео Павелић!’ и запретио да ћу му ножем извадити срце, он ме је погледао, заправо погледао некако кроз мене и изнад мене некуд у непознато, и рекао: ‘Ради ти, дијете, свој посао.’ После овога његове су му речи потпуно избезумиле. Заледио сам се, ископао сам му очи, ишчупао срце, пререзао врат од увета до увета и бацио га у јаму. Али у том се тренутку нешто преломило у мени и те ноћи нисам више могао да убијам.

Фрањевац Перо Брзица је добио опкладу јер је заклао 1360 затвореника, и ја сам без речи платио опкладу.”

Недо Зец, „Ради ти, дијете свој посао! Језива исповијед једног од најсвирепијих кољача”, *Поруке, гласило Спомен-подручја Јасеновац*, год. I, 4. VII 1970, цитирано у др Милан Булајић, *Улога Ватикана у разбијању југословенске државе*, Београд, 1994, стр. 156–157

Усташки челници беже преко Рима; Запад жмури

„Било би апсурдно поверовати да је 30.000 нациста који су крајем рата били у бегу умакло у Јужну Америку на неколико преосталих подморница или да су сви сами себи средили путне аранжмане...

Истина је пуно једноставнија, готово обична. Утолико је шокантнија. Без обзира на успехе постигнуте Одесом, у поређењу с Ватиканом ови су били чисти аматери у кријумчарењу нациста. Драгановићеви ‘пацовски канали’ су били заиста професионални омогућивши многим ратним злочинцима који су проглашени кривима да се спасу. Дешавало се најчешће да се такви населе по Британији, Канади, Аустралији и Сједињеним Државама, а не у некаквим изолованим дунглама по Јужној Америци.

Већина нацистичких масовних убица заправо нису ни били Немци. На крају Другог светског рата нацистички сарадници централне и источне Европе бројали су се на десетке хиљада, а они нису били ништа мање криви од својих немачких спонзора...

Управо је за њих највише и био заинтересован отац Крунослав Драгановић, који је радио као секретар Хрватског института светог Ђиролама у Риму. За Драгановића се знало да веома симпатише усташе, и то чак и оне који су починили ратне злочине. Многе су недужне Хрвате Британци цинично одбили да прихвате, па су тако ови послани у сигурну смрт директно у руке Титовој комунистичкој влади у мају 1945. С друге стране, многи други окривљени за стравичне злочине успели су да побегну...

...Драгановић се налазио у Риму од августа 1943, где је у Павелићево име преговарао с Ватиканом, а радио је и за хрватски Црвени крст. Павелићеви планови у вези кријумчарске мреже су већ доброно узнапредовали до тада. Америчка обавештајна служба је неколико месеци након тога послала извештај у којем се каже да је ‘Павелићева влада купила шездесет аргентинских пасоша у случају евакуације. Фондови су већ пребачени у Аргентину.’

Драгановић је био кључни човек у организовању ‘пацовских канала’. Успоставио је контакте и с Пијем XII и вишим службеницима у ватиканском државном секретаријату и у италијанској тајној служби...

...Крајем 1944. из Ватикана је послана молба да му се одобри посета оним логорима у којима су били смештени његови земљаци. Иако је западним дипломатама било добро познато да је Драгановић фанатични усташа, савезничка обавештајна служба му је дала одрешене руке...

Драгановићева кријумчарска мрежа била је организована у Братству светог Ђиролама, ...у централи за операције... Братство је ускоро званично проглашено за Хрватски комитет у склопу Понтифицијске

комисије за социјалну помоћ, организације за помоћ избеглицама под директном надлежношћу папе.”

Mark Aarons and John Loftus,
Unholy Trinity: The Vatican, the Nazis and the Swiss Banks,
New York: St. Martin's, Rev. ed. (1990) 1998, стр. 88–89

Договори с Ватиканом

„Закључујем да су... неки договори склапани с Ватиканом и Аргентином... који су штитили не само квислинге, него и (оне)... криве за стравичне злочине почињене у Југославији. Претпостављам да морамо заштитити наше агенте, мада ми се та помисао гади ... шурујемо с Ватиканом и Аргентином како бисмо кривцима обезбедили уточиште у овој потоњој земљи.”

Џон Морс Кабот,
амерички амбасадор у Београду, јуни 1947,
цит. у: Mark Aarons and John Loftus, *Unholy Trinity:
The Vatican, the Nazis and the Swiss Banks*, New York: St. Martin's,
Rev. ed. (1990) 1998, Intro.

Усташко злато и Ватикан

„Водећи ловац на нацисте је јуче напао папине планове да ускоро изрекне историјско ‘извињење Јеврејима’ зато што је у питању ‘испразна церемонија’ у којој би биле изостављене ‘истините чињенице’ о помоћи коју је римокатоличка црква пружила нацистичким злочинцима, а које су скривене у ватиканском архиву.

Јеврејске групе одавно тврде да су званичници у Ватикану помагали бившим нацистичким официрима да побегну у Латинску Америку и да су им и мушки и женски католички манастири пружали уточиште...

Такође постоје тврдње да је злато које је Јеврејима за време рата одузео фашистички режим у Хрватској, која је католичка земља, пребачено у Ватикан на чување,...”

Ричард Овен, *Папино извињење
Јеврејима се критикује као празан гест*,
лондонски *Тајмс*, 30. октобра 1997.

Обелодањен доказни документ

„Према недавно обелодањеном тајном америчком документу, Ватикан је након Другог светског рата задржао на чувању око 200 милиона швајцарских франака које је нацистичка марионетска влада у Хрватској опљачкала од Срба и Јевреја.

Документ је откривен приликом истраживања за документарни филм телевизијског канала А&Т Телевижн, а у питању је интерни меморандум Министарства финансија који је 50 година држан у тајности заједно са осталим документима везаним за преношење нацистичког блага после рата...”

Асошијетед прес, *Амерички извештај:*
Ватикан држао опљачкано
благо из Другог светског рата, 21. јули 1997.

Повратак прошлости

„Нема и не може бити повратка на старо, у оно време када су се они, Срби, ширили као тумор по срцу Хрватске, тумор који је уништавао хрватско национално биће и који хрватском народу није допуштао да буде свој на своме и није дозвољавао Хрватској да живи независна и слободна под овим ведрим небом и у светској заједници слободних народа . . . Нису [српске избеглице које је истерала хрватска војска] имали времена да понесу са собом чак ни своје прљаве паре или гаће.”

Хрватски радио, према транскрипту *Бибисијевог сажетка из светских радио емисија*, 28. август 1995.

Напомена: Цитат је преузет из говора Фрање Туђмана, председника нове Хрватске, за време његове турнеје у августу 1995. године возом по бившој Српској Крајини, која је граничила с Хрватском, када је 250.000 Срба, од којих су неки преживели геноцид из Другог светског рата, избегло са својих вековних огњишта пред гранатирањем. Медији су избегле Србе назвали ‘побуњеницима’. Коментар испод слика са српским избеглицама које беже док их Хрвати гађају каменицама а које су објављене у *Њујорк тајмзу* гласи: ‘Хиљаде Срба избегло је током хрватске офанзиве у којој су враћене три четвртине територије коју су српске снаге окупирале 1991. године’ (*Њујорк тајмз*, 10. август 1995). (У ствари, ради се о томе да су ову земљу Срби добили од Аустроугарске у 15. и 16. веку.) Две године касније *Њујорк тајмз* изве-

штава о хрватским неофашистима у чланку под насловом *Препород фашиста као хрватских отаца нације* (12. април 1997).

На скупу у Сплиту 1997. године Хрватска странка права поздравља годишњицу оснивања фашистичке Хрватске 10. априла 1941.

Хрватски Јевреји виде 'забрињавајуће паралеле' данас

„...Јеврејске вође слажу се у томе да виде забрињавајуће паралеле између нациста и масакра почињених пре 50 година у име нацизма и нелагоде коју осећају Јевреји у Хрватској под садашњим режимом са веома наглашеним националистичким предзнаком у отцепљеној републици.

Центар и гробље јеврејске општине оштећени су подметнутим експлозивом пре два месеца у Загребу, главном граду Хрватске, док су локалним Јеврејима упућиване претње смрћу, а узнемиравани су и на друге начине...

‘Оно што нас посебно забрињава је чињеница да они који су на власти у Хрватској су углавном исти као и они из нацистичке ере,’ изјавила је др Клара Мандић, једна од старијих водећих људи јеврејске општине... Негде се ради о потпуно истим људима, који сада имају седамдесет година и који су се вратили из егзила у којем су били током комунизма. У другим случајевима ради се о деци некадашњих усташа.

Облаче се у исте црне кошуље, исте црне панталоне, многи носе исте ‘србосијеке’ (ножеве за убијање Срба). Туђман... је припремио атмосферу сличну оној са почетка Другог светског рата...”

Фил Дејвидсон, *Рат код хрватских Јевреја*
буди старе страхове,
Индипендент, вести из света, 21. октобар 1991, стр. 10

Коначно етнички чиста Хрватска

[Поводом мировних преговора 1995. године:] „Ни први ни последњи пут Туђман је био критични фактор. Имао је јасну слику онога што жели: прво, да поврати источну Славонију; друго, *да створи етнички чисту Хрватску*; и треће, да задржи што је могуће већи утицај, ако не баш потпуну контролу над хрватским делом Босне... У веома луцидном уводном чланку у *Њујорк тајмзу* који је објављен непосредно пред састанак у Њујорку, под насловом *И победник је... Хрватска*, [Миша] Глени похвалио је наше преговарачке напоре, али је додао да без обзира на то какав мировни споразум буде постигнут, ‘Сарајево ће у економском смислу потпуно зависити од Хрватске.’ Он закључује да се ‘шампањац може отворити у Загребу – и нигде другде.’” (накнадно наглашено).

Richard Holbrooke, *To End a War*,
New York: Modern Library, 1999, стр. 170

Јасеновац

НЕКАД И САД: ЗАВЕРА ЋУТАЊА

Вилијам Дорић

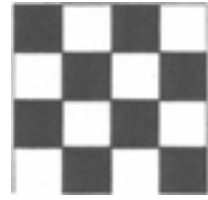

Приказано на Првој међународној конференцији
и изложби о концентрационом логору Јасеновац
Спонзор: Архивски центар за истраживање
Холокауста, Општински колеџ Кингзборо,
Градски универзитет у Њујорку, Њујорк,

30–31. октобар 1997.

Кад би Немачка ставила кукасти крст на заставу уједињене Немачке, симбола који води порекло из бронзаног доба, читав свет би се побунио. Хрвати су ставили усташку шаховницу на нову хрватску заставу уз тврдњу да овај симбол датира из 15. века.

Да ли свет мари за то кад су се ти симболи први пут појавили – зар не би требало да нас првенствено брине шта они представљају?

Да би се уштедело на муницији у сасачком логору смрти, часне су сестре давале каустичну соду хиљадама српских беба.

У знак сећања
на оне који су нестали у логору

Ј а с е н о в а ц

Напомена аутора:

Ова презентација се бави концентрационим логором Јасеновац из Другог светског рата и гротескним геноцидом који се догодио на месту које историчари зову „балкански Аушвиц”. Треба подсетити читаоца да су стотине хиљада Срба убијене на својим њивама, на кућном прагу или су изгорели у својим црквама. Већину су Срба убиле комшије подстрекиване од стране римокатоличких свештеника који су предводили злочине. Након што га је Хитлер поставио на чело прве Независне Државе Хрватске, марионетске државе основане 10. априла 1941, Анте Павелић је у јуну основао 34 „прека” суда у разним деловима Хрватске. Овластио је Хрвате да хапсе и убијају Србе без претходне оптужбе за злочин. Било који Хрват је могао да председава тим „судовима”, укључујући чак бивше робијаше који су сада могли да издају наређења за хапшење и изричу смртне пресуде. Покретне судске јединице вршљале су по селима у којима би Србе хапсили, изводили на суд, осуђивали на смрт и вешали – све у року од неколико сати. Бројне фотографије из овог периода приказују обешене Србе како висе са дрвећа и са стубова уличне расвете по Хрватској и Босни и Херцеговини. Нико од тих људи није изведен пред суд за злочине против човечности. Док су јасеновачки злочини коначно након 55 година постали предмет расправе на једном америчком колеџу, врло је битно да не преувеличамо Јасеновац, с обзиром да је већина српских жртава холокауста отишла у смрт а да нису били интернирани у логорима смрти, тако да су били поштеђени гротескних начина усмрћивања у логора попут јасеновачког, где су жртве тучене до смрти да би се уштедело на муницији или би, што је још горе, биле подвргнуте полаганом мучењу тако што су им мучитељи са уживањем одсецали део по део тела.

За сваког усташу кога би убили Срби заузврат би насумице изабрали и погубили 10 Срба. Чест је случај да су читава српска села ликвидирана. Изјаве очевидаца помињу на хиљаде Срба обешених на дрвеће и стубове уличне расвете у Хрватској и Босни. Ова фотографија приказује једно од последњих масовних вешања у Сарајеву непосредно пре пада поражене нацистичке хрватске државе 1945. године.

Јасеновац

НЕКАД И САД: ЗАВЕРА ЋУТАЊА

Вилијам Дорих

Амерички лексикон из 1940-их садржи погрдне изразе као што су „Жутаћи, Чифути и Пољачине”. Сећам се тога времена – мој отац је био имигрант и радио је као рудар, а мене су аутоматски погрдно прозвали „Крцаном”. И данас су увредљиви изрази присутни у савременом свету, само у нешто суптилнијем облику. У савременом контексту Американци с лакоћом негирају информације о холокаусту, као да су Аушвиц и Јасеновац били тек некакве историјске аномалије – али то је наивно гледиште, јер милиони су страдали и након Нирнберга. Данас се сматра политички некоректним нападати црнце, Азијате, Арапе и хомосексуалце, али је сасвим прихватљиво нападати Србе, чије је име постало синоним за зло. Цвета терминологија која демонизује Србе и намеће им колективну кривицу. Државни секретар Лоренс Иглбергер изјавио је како „Срби нису баш бистри”, а Ричард Холбрук је без трунке стида Србе назвао „крволочним шупцима”¹. Мортон Кондрак Србе је назвао „копиладима”² на државној телевизији, док је сенатор Бајден искористио своје појављивање на Си-Ен-Ен-у како би информисао свет да су Срби „неписмене незналице и дегенерици”³. Србијанцима се ускраћују храна и лекови у последњих 5 година кроз поступак који се назива „негативно жигосање”⁴. То се може описати једино као ГЕНОЦИД КРОЗ САНКЦИЈЕ⁵. Ова ће конференција сигурно разоткрити једну значајну чињеницу – да Јасеновац није био симптом, већ болест очите мржње у пуном замаху.

У веку у којем је скована реч геноцид 1944. године „нема тог пера које може да опише ужас и страву атмосфере у Јасеновцу. Она превазилази сваку људску фантазију. Замислите пакао, инквизицију, терор грознији од било чега што је икада игде постојало које спроводе крвоједне дивље животиње чији су најскривенији и најодвратнији инстинкти испливали на површину на начин незабележен међу људским бићима – и још увек не бисте рекли довољно”⁶. Јасеновац је јаукао пред светом, али нико није чуо да су Срби били жртве „пропорционално највећег геноцида у односу на број становника”⁷ у Другом светском рату, како је Јасеновац постао „југословенски Дахау”⁸.

Данас новинари прикривају чињеницу да је Србија изгубила половину своје одрасле мушке популације у Другом светском рату – њихови губици у Јасеновцу 23 године касније наставиће да и даље болно муче Србе до краја овог века – века који је био сведоком убијања [текст недостаје] са првим геноцидом 1907, кад су Немци [текст недостаје] 1922. до првог холокауста у Малој Азији, када је Турска масакрирала 3,5 милиона

Јермена и Грка. За време моје генерације, када је фраза „никад више” понављана као мантра, 30 милиона Кинеза и Руса ликвидирано је некажњено током 1950–их и 1960–их, после чега је уследило 1,7 милиона Камбоџанаца током 1970–их и 2 милиона Суданаца и Етиопљана током 1980–их. Након Нирнберга су ратни злочинци, диктатори и геноцидни манијаци убили на стотине хиљада „политички непожељних”, а да би све то време остали политички недодирљиви.

Међутим, током 1990–их је у Босни у песку подвучена „морална” црта како би се судило „српским ратним злочинцима”⁹ зато што су наводно убили „200.000 босанских Муслимана”¹⁰, што је највећа превара овога рата. Србијанци су оптужени за убиство „7079 сребреничких Муслимана” према Дејвиду Родију, добитнику Пулицерове награде.¹¹ Четири хиљаде ових наводних жртава је у Тузли видео и снимio Џон Помфрет из *Вашигтон поста* 18. јула 1995.¹² Овде се ради о превари у политичке сврхе. Јасеновац је хрватска историјска превара и њена завера ћутања.¹³

Многи злочинци који су починили ратне злочине у Јасеновцу су се вратили из егзила. Такав један ратни злочинац је и Динко Шакић, један од људи који су водили Јасеновац. Он је сада саветник председника Туђмана за сигурносна питања. Шакић је у једном загребачком магазину објавио следеће: „Кад би ми данас опет понудили исту дужност, ја бих је прихватио.”¹⁴ Зашто Шакића не одвуку у Хаг? Једнако је грозна чињеница и то што су „немачки неонацисти помагали Хрватима у Босни”¹⁵ током овог рата.

Тито и хрватске апологете су уз помоћ Ватикана сахранили своје злочине заједно са жртвама. „Сад се чини да је циљ међународне завере широких размера, чији су део били маршал Јосип Броз Тито, оснивач модерне Југославије, његов режим са Савезом комуниста Југославије, Уједињене нације, неки ватикански званичници, чак и јеврејска удружења, био да јасеновачка прича остане заувек закопана... Ћутање јеврејских удружења је теже објаснити, нарочито пошто је ловац на нацисте Симон Визентал био свестан убистава”¹⁶, чиме се наругао сопственим речима да „нада живи све док људи памте”¹⁷. Професор Џон Ранц, председник америчког огранка друштва преживелих логораша Бухенвалда, чак проналази разлоге да дискредитује лосанђелески Музеј толеранције, који је „увреда за сећање на холокауст”¹⁸. Једини помен Јасеновца у Музеју толеранције је зидна карта која приказује концентрационе логоре у Другом светском рату. Успркос чињеници да је на хиљаде Јевреја ликвидирано у Јасеновцу, водичи у Музеју толеранције никада не помињу његово име, што је неопростиво.

Јула 1994. је др Милан Булајић, кога Уједињене нације признају за стручњака за геноцид, посетио Вашингтон, где се сусрео са званичницима Меморијалног музеја холокауста САД како би се изборио за правду према јасеновачким жртвама и сазнао зашто ова америчка институција која се финансира из државног буџета изоставља југословенске Јевреје и Србе који су тамо умрли. Није успео да добије јасан одговор на питање зашто трећи по реду најсмртоноснији логор у Другом светском рату, кога су историчари прозвали „балканским Аушвицом”, тако очигледно недостаје.

У мојој књизи *Српски геноцид 1941-45*, коју је на педесету годишњицу Другог светског рата објавила Епархија западноамеричка Српске православне цркве, покојни Дејвид Мартин, Јеврејин, аутор књиге објављене 1990. године под насловом *Мрежа дезинформација*, који је био стручњак за Балкан, написао је: „Први извештаји тврдили су да је масакрирано 150.000 Срба, док су наредни извештаји наводили да их је убијено 600.000. Сви извештаји вртели су детаљима такве психопатске округлости да су на прво читање деловали апсурдно. Чињенице о масакрима би заиста и биле невероватне да их толико различитих извора није потврдило, укључујући и фотографске доказе које су начинили саме усташе, пошто би такви докази осигуравали Павелићеву наклоност и унапређење у виши чин усташке милиције... Бројни извештаји говоре о случајевима где су читава српска села затварана у цркве и жива спаљивана, а извештаји да су се усташе китили венцима направљеним од српских очију били су тако страшни да се западни свет и не може оптужити што спочетка није поверовао у њих... Данас нико не пориче да су се ти масакри заиста одиграли. Интересантна је чињеница да је у *Народи Југославије боре се за опстанак* Тито је изјавио: ‘У току три месеца 1941. године уз помоћ усташа нацисти су успели да убију више од пола милиона Срба у Хрватској, Босни, Херцеговини и Војводини.’”¹⁹ Ако је за веровати данашњим ревизионистима, ова би изјава значила да ниједан Србин није убијен након 1941. године.

Ако имало вреде речи Симона Визентала да „нада живи све док људи памте”, онда ће Срби сигурно доћи до закључка да је безнадежна сва храброст коју су показали спашавајући хиљаде јеврејских живота током рата у Југославији, а која је тако олако избрисана са страница историје. Србе ће без наде оставити и нови покушај да се исприча прича о Другом светском рату на Балкану под насловом *Тајни рат Србије – Пропаганда и превара историје* од Филипа Коена. Јасеновац се у овој књизи помиње на само два места – на 91. и 125. страни – Јасеновац је описан у мање од 100 речи, а већина научника сматра да је тамо страдало више од пола милиона Срба.²⁰

Док истиче да је открио „тајни рат” Срба, Филип Коен се не оптерећује тиме што нема никакву диплому из балканологије нити тиме што не зна српскохрватски, или што не зна да чита ћирилицу, а што би му било неопходно да прочешља на хиљаде докумената да би дошао до тог наводног закључка – према Стјепану Г. Мештровићу, Хрвату са Тексашког универзитета А&М, очигледно је да се господин Коен ослонио на друге да одраде ову „прецизну и невероватно детаљно документовану анализу”²¹. Ниједан поштен Хрват се не би усудио да напише такву књигу.

У свом предговору у тој истој књизи јеврејски професор Дејвид Ризман, почасни професор друштвених наука на Харварду, нашао је за сходно да изјави уз обавезан расистички призив како „...се из ове приче јасно види да постоји значајна културолошка разлика између Србије и Хрватске: Србија је та у којој неко неписмен може да дође на власт или постане монарх...”²² Ова је опаска изнета с очигледном намером да се што више омаловажи српски народ. Данас у српском народу постоји један плес који се плеше без

музичке пратње, а који се зове „глуво коло” – који је настао у 18. веку јер су Србима отомански угњетачи забранили да се школују и да користе музичке инструменте. Управо су ствари попут Ризмановог напада на Србе пуног мржње пример оног што је довело до тога да се Јасеновац догоди.²³

У књизи је упадљиво и то што нема ни помена о Анти Старчевићу (1823-1896), који је допринео дешавањима оба светска рата и који се сматра хрватским „оцем мржње”²⁴. Никаквог помена нема ни о Андрији Артуковићу, министру унутрашњих послова прве Независне Државе Хрватске из 1941. Године 1985. Министарство правде је на суђењу у Лос Анђелесу за изручење Артуковића представило документоване доказе које је потписао Артуковић – казнене мере против Срба и Јевреја које је послао у Јасеновац. Године 1941. се фра Иван Рагуж драо са хрватске римокатоличке прециконице: „Побити све Србе и Јевреје, укључујући и децу, да не остане ни семена од те марве.”²⁶ У томе леже корени, оправдање и сав ужас Јасеновца.

Данас у свету има више од 12 милиона Срба, и једва да постоји породица која није изгубила блиског члана или рођака током холокауста – од којих је велика већина страдала у Јасеновцу. Аутор овог текста изгубио је 17 чланова породице током рата, који су изгорели у српској православној цркви у селу Војнићу јер су одбили да приме римокатоличку веру. Данас ме са телевизије уверавају како се ради о „далекој прошлости”, упркос томе што се то догодило мојој породици за мога живота – а не постоји закон о застарелости убиства, док се у међувремену неодговорни правнички услови баве произвољним правом да се починиоцима ратних злочина суди после 1990. и то само у бившој Југославији. На уласку у 21. век спровођење овакве селективне правде у пракси само потврђује да ћемо опет понављати грешке из овог века.

Ако Сједињене Америчке Државе представљају лучоношу слободе у свету, зашто да онда, побогу, Србима оспоравамо право да се чује и њихов глас?²⁷ Године 1942. за време Другог светског рата је генералу Дражи Михаиловићу додељена медаља за заслуге у рату, највиши орден који Сједињене Државе могу доделити неком странцу, коју је изгласао Конгрес. Да ли је Стејт департмент у име слободе тај орден задржао у тајности дуже од 20 година, вређајући на тај начин српске савезнике који су своје животе изложили великој опасности да би спасли више од 500 америчких ваздухопловаца који су се срушили на окупирани део југословенске територије? Брисање тих података из званичних докумената²⁸ и сакривање Јасеновца од историјских истраживања успешно су обавили утицајни Хрвати, Ватикан и њихови заштитници. Овде нису у питању уобичајени кривци – овде се ради о стотинама римокатоличких свештеника који су својеручно убијали Србе и Јевреје, а после побегли у егзил с лажним пасошима које је организовао фра Крунослав Драгановић, хрватски свештеник, који је из Ватикана организовао злогласне „Пацовске канале”²⁹.

Године 1991. појавио се цитат председника Туђмана у Церузалем посту који гласи: „Сматрам се двоструко срећним човеком, јер ми жена није ни Српкиња ни Јеврејка.”³⁰ То је онај исти хрватски председник чија је војска уништила музеј у Јасеновцу и који тврди да је само „20.000 Срба страдало у

Јасеновцу”. Довољно је само погледати грозне фотографије које су снимили хрватски починитељи злочина у Јасеновцу, па да се схвати да и 5.000 мртвих Срба уморених на тако садистички начин представља најгори злочин против човечности у 20. веку. Познајем многе Хрвате који су добри и пристојни људи. Зашто Хрвати одбијају да подигну свој глас против овог геноцида и извину се за ову бруталност?

Његова светост патријарх Српске православне цркве господин Павле је 1991. године повео прве антиратне демонстрације са 100.000 Срба на улицама Београда. Он је овај покушај касније поновио неколико пута. Зашто Хрвати одбијају сваку иницијативу Српске православне цркве, а исто тако, зашто се данас свет труди да дискредитује источно православље, религију 280 милиона људи? Његова светост господин Павле је 1991. године позвао римског папу у Јасеновац да служе заједничку литургију на 50. годишњицу почетка Другог светског рата. Папа Јован Павле II је одбио речима да је „сада сувише опасно доћи на Балкан”. Две године касније, у јеку грађанског рата у Босни, папа је отишао у Загреб, где му је прва званична дужност била да положи венац на гробницу осуђеног ратног злочинца надбискупа Степинца. Американци су се борили и умирали како би се уништио фашизам и логори смрти попут оног јасеновачког, а затим су раних 50–их двадесетог века окренули главе не гледајући како римокатоличка дијецеза у Вајт Плејнзу у држави Њујорк једној од школа даје име по архиепископу Степинцу.

У Коеновој књизи *Тајни рат Србије* изостао је и фра Мирослав Филиповић Мајсторовић, фрањевачки фратар, коме је надимак „фра Сатана” с правом наденуо један од чувара у Јасеновцу. Под његовим вођством су 7. фебруара 1942. године усташе измасакирале 2300 одраслих Срба и 551 дете у селу Дракулић.³¹ За прве жртве су изабрана деца – одсечени су им носеви, уши и гениталије, они делове тела чијим би одсецањем жртве остајале у животу док би се на њима вршила силовања и мучења. Најмонструознији злочин од свих било је одсецање глава ове деце – чије су главе бацане у крила њихових мајки које су убијане док су још биле у шоку од ових ужаса.

Након што је чуо извештај о овим крвавим масакрима, Анте Павелић је био тако задовољан да је фра Филиповића унапредио у команданта Јасеновца у трајању од 4 месеца. Филиповић је на југословенском суђењу признао да је лично убио 40.000 жртава, што се директно противи Туђмановој изјави да је само „20.000 Срба умрло у Јасеновцу”. Фра Филиповић није био једини полудели католички свештеник. Фра Петар Брзица добио је надимак „краљ убица”³³ Ову је титулу освојио у ноћи 29. августа 1942. у такмичењу ко ће побити више Срба за што краће време у Јасеновцу. Фра Брзица је победио, усмртивши 1350 Срба тако што им је пререзао вратове.³⁴ Не желим да мој бес буде погрешно схваћен, сви ратни злочинци заслужују да буду кажњени, укључујући ту и Србе и Муслимане.

Филип Коен назива „књижевношћу” сведочење аутора Курција Малапартеа да је видео кошару пуну ископаних српских очију на радном столу Анте Павелића, а о његовој књизи *Канут* говори као о „роману”, што је

покушај да се одврати пажња од нечувених страхота које су чинили усташе.³⁵ Исти циљ да завара има и фуснота 66 у петом поглављу, у којој се као извор наводе Мајкл Мекадамса и његова тврдња како су „усташки злочини из времена Другог светског рата пре фикција него стварност”. За Макадамса се испоставља да је хрватско–нацистички апологета са Језуитског универзитета у Калифорнији. Појавио на суђењу за изручење Андрије Артуковиће 1985. како би сведочио о карактеру оптуженог, којом приликом је кардинал Манинг Артуковића описао као „дивног, доброг човека”³⁶. Овде ми се чини прикладним да цитирам речи америчког судије Оливера Вендела Холмза: „Када желим да схватим садашње догађаје или ако покушавам да донесем одлуку о неком будућем догађају, осврнем се на прошлост.”

У име једног милиона Американаца српког порекла желео бих да се захвалим доктору Клајну, професору Литучију и Општинском колеџу Кингзборо што су имали храбрости да зауставе фалсификовање балканске прошлости и што су прва институција у Сједињеним Државама која је изложила доказе о Јасеновцу – и изнад свега што су његовим жртвама дали глас и место у времену. Да није било научне посвећености ових појединаца, сакривање чињеница од стране званичних академских кругова би се наставило у недоглед. Српски народ дугује им своју захвалност. Стари Кинези имали су дивну изреку – путовање почиње једним кораком. Нека овај храбри корак инспирише друге да следе ваш пример и деле ваше занимање за Јасеновац. Академски кругови би требало да се постиде чињенице да су толики појединци провели цео живот како би спречили да злочини Јасеновца испливају на површину у високошколским установама. Универзитете широм ове земље би требало позвати на одговорност због спречавања добрих, лојалних и поштених америчких Срба да се појаве у стручним дискусијама и семинарима посвећеним тренутној кризи на Балкану. Што се тиче студената ове установе, упућујем им једно кључно питање – зашто су наши изабрани званичници онемогућили српским научницима, писцима, новинарима и политичким вођама да се обрате Конгресу, Сенату, Комитету за спољне послове, Хелсиншком одбору и Одбору за људска права [Конгреса САД] у последњих 7 година? Ниједна етничка групација не заслужује да буде издвојена и изолована у овој земљи, која представља највећи експеримент демократског друштва. На крају бих желео да се подсетимо мудрих речи Вилијама Артура Ворда:

„Свакоме од нас једног ће дана судити према нашим стандардима у животу – не према нашем животном стандарду; према нашој благодарности – не према нашем благостању; према нашој једноставној доброты – не према нашој тобожњој величини.”

Фусноте

(1) Ричард Холбрук [Richard Holbrooke], *New Yorker*, 6. новембар 1995. године: „Вијетконговци су били предани идеологији, посвећени једној дуготрајној борби. Ови момци (Срби) нису идеолози; они су само крволочни шупци.“

(2) Мортон Кондрак [Morton Kondracke], *Си-Ен-Ен Crossfire* (1996).

(3) Сенатор Џозеф Бајден [Joseph Biden], *Вести Си-Ен-Ен-а*, 1. август 1993. године.

(4) *The Globe and Mail*, децембар 1993. године: „Агенције за помоћ се жале на то како донаторске земље – нарочито Сједињене Државе и Немачка – примењују политику познату као 'негативно додељивање средстава'. Односно, дају помоћ само под условом да она не иде Србима.“

Предлог закона о додели помоћи за 1993. годину, #102–1011, на стр. 28 одређује 20 милиона долара за „донације у гориву, грађевинском материјалу, преносивим грејним телима, млечним производима, пшеници и другој хитно потребној храни становништву Босне и Херцеговине, Хрватске и Косова“, али под условом да нема никакве билатералне помоћи народу Црне Горе и Србије. Овај предлог закона наводи као услов да „ништа од ове помоћи не иде српским жртвама“. У ствари, предлог закона одређује 5 милиона долара као помоћ Косову под условом да је „она само за албанско становништво“. Помоћ за 1993. годину у оквиру Помоћи расељеним лицима и избеглицама Стејт департмента (The State Department's Migration and Refugee Assistance (MRA)) одређује се на 35 милиона долара за избеглице „у Босни, Хрватској и Словенији“. Извештај Комитета Беле куће за доделу помоћи из 1994. године предлаже да „не мање од 20 милиона долара буде обезбеђено за Хрватску и не мање од 5 милиона долара за Косово“. Интересантно је поменути да се у овом закону, #103–125, на стр. 76 америчка влада већ

одлучила да овај регион назива „Albanian Kosova“ [’албанским Косовом’] [*Kosova* је албански назив за Косово, којим се осим Косова обухвата и Метохија, назив који косметски Албанци игноришу, а који је изведен из грчке речи *μετόχια*, што значи ’црквена земља’ – прим. прев.], увредљивим називом којим се у потпуности игнорише суверенитет Србије над својом властитом територијом.

Си-Ен-Ен, 10. август 1995. године – „Стејт департмент је данас објавио да ће Сједињене Државе по први пут послати помоћ Србији.“

(5) Шехерезада Фермарци [Scheherezade Feramarzi], *Како Срби губе помоћ Уједињених нација* [*How Serbs Lose Out on UN Aid*], *The Globe and Mail*, 9. децембар 1993. године – „Што се Уједињених нација тиче, оне планирају да у првих шест месеци наредне године потроше 522,6 милиона долара за бившу Југославију. Ево како је тај буџет распоређен:

- 270 милиона долара за Босну и Херцеговину
- 99,8 милиона долара за Хрватску
- 40 милиона долара за Србију
- 9,5 милиона долара за Словенију
- 6,2 милиона долара за Црну Гору
- 6,2 милиона долара за Македонију
- 5,1 милиона долара за Македонију
- 39,8 милиона долара за опште програме који покривају цео регион.“

Напомена аутора: Ово следи након највећег случаја етничког чишћења у босанском рату, када је протерано близу 185.000 Срба из Крајине 4–5. августа 1995. године – такође, највећег насилног исељавања становништва у Европи од Другог светског рата. Вреди напоменути да је помоћ која је поменута на CNN-у (фуснота #4) отишла само једним авионом, а да је затим прекинута. Током грађанског рата у Босни амерички Црвени крст је Србе лишавао хране, лекова и крви – по први пут је амерички Црвени крст прибегао политици употребе хране и лекова као оружја рата. Такође треба

напоменути да је у овом периоду председник америчког Црвеног крста била госпођа Роберта Дола [Robert Dole]. Током босанског рата сенатор Дол није био на комеморацијама поводом обележавања дана Д заједно са остатком света, већ у Сарајеву са својим муслиманским пријатељима. Даље, треба напоменути да је сенатор Дол био тај који је „покопао” 23 реда текста закона у Предлогу закону о додели помоћи иностранству за 1990. годину, #101–513, укинувши тиме све гаранције о зајму и помоћ Југославији када је та земља била са дугом од 31 милијарде долара. Ово је била директна повреда Хелсиншког завршног акта који забрањује „сваки чин економске или друге врсте принуде...” Закон сенатора Дола је, међутим, скандалозно дозволио наставак финансијске помоћи САД–а за шест југословенских република – „под условом да одрже ’демократске изборе’ у наредних 6 месеци”. Ово је било нечувено нарушавање суверенитета Југославије којег су игнорисали и Уједињене нације и медији.

(6) Антун Милетић (Хрват, логораш који је преживео заточеништво у Јасеновцу), *Концентрациони логор Јасеновац, 1941–1945*, Београд, 1986, стр. 7.

Bosko S. Vukcevic, *Diverse Forces in Yugoslavia — 1941–45* [Бошко С. Вукчевић, *Многоструке снаге у Југославији*], Los Angeles, 1990, стр. 263.

Херман Нојбахер, опуномоћени министар спољних послова Рајха, кога је Хитлер послао на Балкан у специјалну југоисточну мисију; он је написао: „Српски народ у Независној Држави Хрватској је претворен у дивље животиње за слободан лов. НДХ (Хрватска) је земља најужаснијег масовног клања у историји света.“

У свом сведочењу 1948. године др Никола Николић (Хрват који је био заточен и преживео Јасеновац) описује свој први сусрет са јасеновачким управником фра Филиповићем. ‘Дођи овамо, докторе,’ ре-

као је Филиповић, у први ред, ‘да видиш како ми обављамо операције без анестезије. Сви су нам пацијенти прилично задовољни. Не чује се ни уздах, ни стењање. Тамо су специјалисти за главу и врат, а не треба нам више од два инструмента.’ Фра Филиповић је пришао једној групи. Одједнула су два пуцња, две жртве су се срушиле на под... ‘Докрајчите остале,’ викнуо је Филиповић целатима док је спремао револвер.”

(7) Edmond Paris, *Genocide in Satellite Croatia* [Едмонд Парис, *Геноцид у марионетској Хрватској*], реиздано као јавна својина откупом ауторских права од стране државе под насловом *Convert or Die* [Покрсти се или умри], Chino, CA, 1961, стр. 9. У оригиналном издању стоји: „Највећи геноцид током другог светског рата, у односу на број становника, догодио се не у нацистичкој Немачкој већ у марионетској држави Хрватској створеној од стране нациста.”

Оригинални текст (стр. 132) такође садржи следеће: „...Процењује се да је укупно око 200.000 људи нашло смрт [у Јасеновцу] [и то само!] током 1941–42. године. Гомиле јеврејске деце живо је спаљено у старим пећима од цигле претвореним у крематоријуме. Вјекослав Лубурић, главни заповедник свих хрватских логора, најавио је велику ‘ефикасност’ ове кланице за време прославе 9. октобра 1942. ...На банкету који је уследио он је поносно изјавио: ‘Овде у Јасеновцу смо поклали више људи него Отоманско царство за време своје владавине у Европи.’ Др Владко Мачек у својој књизи *In the Struggle for Freedom* [У борби за слободу] пише како се Лубурићева мајка ‘једном приликом са сузама у очима поверила мојој супрузи... – Волела бих да нисам дочекала онај дан кад сам га (Вјекослава Лубурића) ро-дила.”

(8) Bosko S. Vukcevic, *Tito: Architect of Yugoslav Disintegration* [Бошко С. Вукчевић, *Тито: архитекта распада Југославије*], New York, 1994, стр. 371.

(9) Махмуд Шериф Басиуни, муслимански професор права и председник „стручне комисије”, користио је термин набијен предрасудама „српски ратни злочинци” говорећи о оптуженим Србима приликом својим многобројних наступа на телевизији – а већина ових наводних злочинаца нису ухапшени, нити им се судило или су осуђени за те наводне злочине.

(10) Харис Силајџић, министар спољних послова Босне, на конференцији о људским правима у Бечу 15. јуна 1993. у свом говору навео је следеће: „Двеста хиљада муслиманских жртава убијено је у овом рату.”

У чланцима које сам написао за *Американски Србобран* дискредитовао сам ову оптужбу као део неогворне пропаганде. „У јануару 1993. Асошијетед прес је известио да је ‘18.000 жртава погинуло на свим странама у босанском рату’. Опаска Хариса Силајџића од 15. јуна 1993. изречена 5 месеци касније значила би да је убијено 182.000 жртава, наравно Муслимана, што би представљало невероватно високу бројку од 36.400 жртава месечно или 1213 жртава дневно. У Вијетнаму, где су Американци бацали напалм бомбе на непријатеља и свакодневно спроводили бомбашке акције, статистике из Стејт департмента и Пентагона откривају да је око 430 људи страдавало дневно. Ниједне новине на свету не могу да потврде Силајџићеву бројку из 1993. али су без обзира на то користили овај број од 200.000 у наредне 4 године.” Од времена објављивања овог чланка све три стране у Босни имају проблема са достављањем имена и 100.000 жртава овог рата Међународном комитету црвеног крста.

(11) David Rhode, *Endgame* [Дејвид Роуди, *Завршна партија*], NY, 1997, стр. 349

(12) Џон Помфрет [John Pomfret], *Босански војници умичу Србима исцрпљујућим маршем до безбедне територије* [*Bosnian Soldiers Evade Serbs in Trudge to Safety*], *Washington Post*, 18. јул 1995.

Дин Марфи [Dean Murphy], *Уточиште постаје затвор за босанске избеглице* [*Sanctuary Now Prison for Some Bosnian Refugees*], *Los Angeles Times*, 23. децембар 1995: „...Више од 300 муслиманских војника и војно способних мушкараца из Босне и Херцеговине чувају наоружани стражари у дрвеним баракама саграђеним за раднике железнице. Још готово 450 њих интернирано је у једном другом селу у централној Србији, а небројене стотине других који су са њима прешли границу прошлог лета негде у забитима Југославије сада се сматрају несталима и страхује се да су мртви.”

Мајкл Еванс [Michael Evans] и Мајкл Каленбах [Michael Kallenbach], *Пронађене нестале трупе из енклаве* [*Missing Enclave Troops Found*], *Times*, Лондон, 2. август 1995: „Надгледање сигурног изласка муслиманских војника и цивила из опкољене енклава Сребреница и Жепи постаје права ноћна мора за Уједињене нације и Међународни комитет црвеног крста. Јуче је први пут Црвени крст у Женеви добио информацију од извора у Босни да се око 2000 припадника босанских владиних трупа налази на терену северно од Тузле.”

Седамнаести август 1995, Међународни комитет црвеног крста, меморандум #12: „На страни босанских Срба делегати су до сада регистровали 164 мушкараца из Сребренице и 44 из Жепе. Делегати су посетили и 450 мушкараца који су пребегли преко границе у Србију и које сада држе власти ФРЈ.”

Тринаести септембар 1995, Међународни комитет црвеног крста, меморандум #37: „Међународни комитет црвеног крста обратио се и властима Босне и Херцеговине како би затражио информације о 5000 људи који су избегли из Сребренице, од којих су неки стигли у средњу Босну. Муслиманска влада је признала да су ти људи пребачени у друге војне јединице. Чињеницу да о томе нису обавестили

чланове њихових породица влада је правдала потребом да се сачува војна тајна.”

Линда Рајан [Linda Ryan], *Докази који недостају* [Missing Evidence], Nova, Франкфурт, април 1996: „Прича о Сребреници је симптоматична за понашање медија. Од почетка рата у Југославији истраживачко новинарство претворило се у лов на гомиле људских лешева, услед чега су основни принципи новинарства стављени у запећак. Новинари и власти су стално претеривали у величини злочина и надували бројеве жртава који онда нису могли да се докажу. Претпоставка да је 8000 људи убијено у Сребреници је исто тако невероватна као и аргумент да је у току целог рата у Босни до сада страдало 200.000 људи.”

(13) Вебстеров девети нови универзитетски речник [Webster's Ninth New Collegiate Dictionary, Springfield, MA, 1990] дефинише заверу ћутања као „тајни договор да се ћути о неком догађају, ситуацији или субјекту, нарочито ради личних интереса или њихове заштите”.

(14) Динко Шакић, *Магазин* (хрватски часопис), јули 1995: „Јасеновац је био легална институција заснована на закону где су били интернирани сви они за које се доказало да су радили на штету хрватске државе и који су представљали опасност за јавни ред и мир... Жалим што нисмо учинили све оно што нам приписују, јер да јесмо, Хрватска не би имала проблеме данас, људи који пишу лажи сада не би постојали... Поносим се свиме што сам учинио. Када би ми опет понудили исту дужност, ја бих је прихватио.”

Ричард Вест [Richard West], *Јасеновац – хрватска срамота* [Jasenovac – The Croatian Disgrace], Sunday Telegraph, Лондон, јуни 1995.

Тони Чучка [Топу Czuczka], *Хрвати имају своје тумачење нацистичке прошлости* [Croatians Putting Their Own Spin on

Nazi History], Associated Press, 22.мај 1997.

(15) Ерик Гајгер [Eric Geiger], *Неонацисти помажу Хрватима у Босни* [Neo-Nazis Help Croats in Bosnia], San Francisco Chronicle, 5. април 1994: „Шакић никада није осуђен за злочине које је починио, нити се извинио за све зло које је починио у Јасеновцу, где је барем 700.000 (неки Срби тврде и милион) Срба, Јевреја и Рома убијено.”

Национал–социјалисти се боре у Хрватској [National Socialists Fight in Croatia] (чланак уредника), New Order, број 102, јануар/фебруар 1993: „Добровољци национал–социјалисти из Француске, Немачке, Аустрије, Белгије, Мађарске, Енглеске, Аустралије и других земаља се боре у отворено национал–социјалистичкој јединици у Хрватској.”

‘За Дом спремни!’ – поздрав припадника снага ХОС–а: све за домовину [Za Dom Spremi! Hos–Greeting – Everything for the Homeland] (чланак уредника), New Order, број 106, септембар/октобар 1993: „Овде нас је тренутно шесторица из Немачке. Пре две недеље имали смо жестоке борбе с Муслиманима. два Немца су убили снајпери. Сада је тренутно на снази прекид ватре. Сви ми међународни добровољци смо део регуларних јединица ХВО–а (босанскохерцеговачке војске). Тренутно наша бригада броји 120 људи.”

(16) Андред Боровјећ [Andred Borowiec], *Место смрти којим су управљали Хрвати обавијен тајном* [Croatian-Run Death Site Remains Dark Secret], Washington Times, 5.јули 1994.

(17) Речи Симона Визентала исписане на зиду Музеја толеранције у Лос Анђелесу.

(18) Џон Ранц [John Ranz], *Срби, Јевреји и Босна – речи преживелог сведока холокауста* [Serbs, Jews and Bosnia – A Holocaust Survivor Speaks], Jewish Week, Њујорк, 28. јули 1995, стр. 6

(19) William Dorich [Вилијам Дорић], *The Serbian Genocide – 1941–45* [Геноцид над Србима – 1941–45], Los Angeles, California, 1991, стр. 4 и даље.

(20) *Chicago Daily News*, 29. децембар 1959, фотографија пропраћена коментаром: „Павелић се тражи због убиства 700.000 Срба и Јевреја.”

Роберт Фиск [Robert Fisk] (дописник *London Independent*-а), *Логор зван Јасеновац* [*A Camp Called Jasenovac*], *San Francisco Examiner*, 26. септембар, 1992: „Укупно је 700.000 мушкараца, жена и деце убијено само у Јасеновцу, од којих су готово сви били цивили...”

Енциклопедија холокауста [*Encyclopedia of the Holocaust*], том 2, стр. 739: „Приближно 600,000 људи је убијено у Јасеновцу, углавном Срба, Јевреја, Рома и противника усташког режима.”

Бернар Лаверњ [Bernard Lavergne], *Југословенска стварност* [*The Yugoslav Reality*], *L'Anne Politique et Economique*, Париз, 1972, стр. 27: „У Првом светском рату Србија је изгубила 22,4% популације, односно 4.500.000 душа. У Другом светском рату српски су губици дошли до 850.000 живота, од којих су хрватске усташе измасакрирале 500.000 у Јасеновцу...” Епископ Атанасије Јевтић, *Јасеновац*, Београд, 1990, стр. 272, цитат немачког SS-мајора Ернеста Фике, 16. април 1944: „600.000–700.000 Срба је убијено у Јасеновцу.”

Edmond Paris [Едмонд Парис], *Convert or Die* [*Покрсти се или умри*], Chino, CA, стр. 9: „Бројеви које помиње већина страних аутора, нарочито Немаца, који су имали прилику да сазнају. Херман Нојбахер, вероватно најважнији Хитлеров човек за отклањање проблема на Балкану, бележи да иако већина оних који су злочине починили процењује да је број убијених Срба достигао један милион, тачнија је бројка од 750.000. Један од Хитлерових генерала, Лотар Рендулич,

који је боравио на терену где су злочини почињени, процењује да је током прве године постојања марионетске државе Хрватске масакрирано најмање пола милиона православних Срба, а да су још многи убијени наредних година. Француски аутори најчешће наводе бројку од пола милиона, док британски извори углавном цитирају број од 700.000 убијених Срба.”

Ибид, стр. 15. – изјава Хермана Нојбахера гласи овако: „Рецепт за решавање православног питања усташког фирера и поглавника (државног вође) Хрватске Анте Павелића ме подсећа на једну од најкрвавијих сећања на Верске ратове: ‘Једну трећину треба покатоличити, једна трећина да напусти земљу, а једна трећина мора умрети!’ Последња тачка овог програма је извршена. Када водеће усташе тврде да је милион православних Срба (укључујући и новорођенчад, децу, жене и старце) побијено, ово је према мом мишљењу празно претеривање. На основу извештаја које сам ја примио проценио сам да је убијено 250.000 недужних људи. Кад сам опет у Генерал-штабу поновио како ствари стоје у вези са овим страшним догађајима који су се дешавали у мом хрватском суседству, Адолф Хитлер је одговорио – и ја сам рекао поглавнику да није тако једноставно уништити такву мањину, превише их је.”

(21) Стјепан Г. Мештровић у књизи Philip J. Cohen [Филип Џ. Коен], *Serbia's Secret War – Propaganda and the Deceit of History* [*Тајни рат Србије – Пропаганда и варање историје*], College Station, TX, 1996, стр. XVI

Стјепан Г. Мештровић, потомак светски познатог вајара Ивана Мештровића, Далматинца који је себе сматрао Југословеном. Иван Мештровић је толико волео српску културу да је испланирао и делимично израдио споменик српском најсветијем празнику, Видовдану, и косовском епу, споменик под називом ‘Видовдански храм’ – „Никада није реализован,

мада су најважније фигуре из косовског епа већ биле израђене у мермеру 1908. Мештровићева уметничка визија је била највећи покушај уметничке глорификације Видовдана.” William Dorich, *Kosovo*, Los Angeles, 1992, стр. 169

(22) Дејвид Ризман [David Riesman] у књизи Philip J. Cohen, *Serbia's Secret War – Propaganda and the Deceit of History*, College Station, TX, 1996, стр. XVIII.

(23) Вилијам Дорих [William Dorich], *Ко су ти 'грозни' Срби? [Who Are These 'Despicable' Serbs?]* у: *Американски Србобран* [The American Srbobran], март 1993. Док читате овај чланак имајте на уму да у последњих 50 година Американци српског порекла и српски усељеници сачињавају приближно 880.000 становника Сједињених Држава.

„...Никола Тесла, син српског православног свештеника, био је пионир радија, проналазач наизменичне струје, што је омогућило производњу и дистрибуцију струје са слапова Нијагаре – један од најзначајнијих фактора индустријске револуције. Теслин патент направљен пре 100 година о роботима покретним радио–таласима омогућио је наше истраживање свемира и успех робота који се сада налази на Марсу. Он је такође пронашао флуоресцентну сијалицу. Сматран мање образованим Србином, Тесла припада првом реду оних који су допринели развоју науке 20. века. Свој допринос су дали и бројни други Срби: Михајло Пупин, аутор књига, физичар, проналазач, добитник Пулицерове награде – једна зграда на Универзитету Колумбија названа је по њему.; Вук Караџић, српски лингвистичар; владица Његош, филозоф и песник, сматра се српским Гетеом, написао ремек–дело *Горски вије-нац*, које је без сумње најпотпунији израз српске душе и најцитираније српско књижевно дело; и Милева Марић, мајка Ајнштајнове деце и математичарка која тек сада добија заслуге, јер се сматра да је утицала на неке Ајнштајнове значајне радове.”

(Види Andrea Gabor, *Einstein's Wife*, NY, 1995, стр. XII и стране 3–32).

Зграда Ваздухопловне академије Сједињених Држава у Колораду назива се по Лансу Шијану, Србину; за храброст коју је показао у Вијетнаму био је први дипломац ваздухопловних снага који је примио орден части. Књига *У мачкине чељусти* [Into the Mouth of the Cat] говори о овом храбром америчком Србину који је делио затворску ћелију са сенатором Аризоне Џоном Мекејном, истим оним америчким сенатором који не жели да призна жртве које је поднео српски народ током Другог светског рата и који се није огласио када је српска црква у његовој савезној држави оскрнављена свастикама и увредљивим хрватским натписима 9. августа 1996.

Још је давне 1905. младом српском Американцу из јужног дела града Чикага Радету Грби додељен орден части који додељује Конгрес Сједињених Држава за херојске подвиге у морнарици. До сада је 8 Срба примило орден части америчког Конгреса. Прва особа у историји САД–а која је примила два ордена Конгреса био је Лу Цукеља – он је такође примио највиша одликовања Француске, Белгије и Србије. Постоје на стотине Срба којима је додељено Пурпурно срце. Српски Американци могу да се поносе најмлађим генералом америчке војске одликованим са две звезде, Рудијем Остовићем, и генералом Мелом Војводићем, који је такође носио две звездиче. Ед Радковић био је шеф обавештајне службе ваздухопловних снага у Европи, а бригадни генерал Џорџ Карамарковић предводио је америчке маринце. Америчка војска у својим редовима има адмирала Стевана Мандарића и пуковника Мичела Пејиа, носиоца ордена части америчког Конгреса – морнаричког адмирала Милтона Алексића. Верн Пупић био је пробни пилот ДЦЗ пре Другог светског рата. Програм агенције НАСА обилује српским инжењерима и научницима. Три-

наест водећих људи свемирског програма Аполо су били Срби.

Након катастрофе спешјатла Аполо нов излазни отвор за хитне случајеве је реконструисао Данило Бојић. Мајк Вучетић је био руководилац пројекта Аполо и за свој рад је примио Награду слободе. Драгиш (Гиш) Јовановић је био конструктор и проналазач гирокоптера.

Вељко Гасић је конструисао Т38, први софистицирани авион за обуку, и Ф5. Био је одговоран за Б-2 и био је извршни потпредседник Нортропа. Два српска Американца примила су Пулицерову награду. Валтер Богданић, рођен и одрастао у Гери, Индијана, освојио је Пулицерову награду у новинарству у Волстрит журналу за 1988. годину за серију чланака о докторској превари у лабораторијској пракси, а Ким Коменић је освојио Пулицера за фотографију 1987. године. Др Чарлс Симић, професор енглеског језика на Универзитету у Њу Хампширу, који је рођен у Београду, освојио је Пулицерову награду за поезију 1990. године. Иво Андрић је једини 'Југословен' који је примио Нобелову награду, која му је додељена за књигу *На Дрини ћуприја*. Потомак Катарине Велике из Русије, принцеза Јелисавета Карађорђевић, кћерка кнеза Павла, регента Југославије, предводи Фондацију принцезе Јелисавете у Њујорку. Њена кћерка Кетрин Оксенберг је нашироко позната по свом раду на америчкој телевизији. Уважени Бранко Терзић био је члан Савезне регулаторне комисије за енергетику САД-а, именован од стране председника Џорџа Буша. Дејвид Мирић је 1994. године проглашен за 'билингвалног наставника године'.

Младен Секуловић, у свету познат као Карл Малден, примио је награду Оскар за глуму у *Трамвају званом жеља* и награду Еми за улогу у филму *Смртоносна игра*. Био је председник Академије филмских уметности и наука од 1989. до 1992. године. Лолита Давидовић, Питер

Богдановић и Рик Росовић својим су талентом такође допринели америчком филму. Сценариста Стив Тешић је добитник Оскара, а Џон Вивијан је стекао славу као телевизијски 'господин Срећковић'. Наталија Ногулић је освојила наша срца на Бродвеју са Џејсоном Робардсом у комаду *Долази разносач леда* [америчког драматичара Јуџина О'Нила, прим. прев.] [*The Iceman Cometh*, Eugene O'Neill] – гђа Ногулић је такође позната по свом појављивању у бројним телевизијским драмама и филмовима. Марк Малковић III, познат љубитељима музике као директор престижног музичког фестивала у Њупорту, је познат и љубитељима хокеја као оснивач америчко-канадске националне хокејашке лиге.

На пољу медицине др Нинослав Радовановић је признат као један од водећих кардиоваскуларних хирурга у свету. Роуз Ен Вујић је била прва жена која је изабрана у Сенат државе Калифорнија 1973. године. Како је тиме ублажена полна дискриминација, један аутопут у Калифорнији је добио име по њој. Деса Мамула, српске националности, је била прва жена-јавни тужилац у Сједињеним Државама четрдесетих година XX века. Хелен Делић-Бентли је десет година служила у Конгресу представљајући државу Мериленд. Ралф Виновић је био шеф особља уваженог и покојног сенатора Дирксена. Данас је Џон Винић сенатор из Вајоминга, а Род Благојевић конгресмен из Илиноиса. У Федералном окружном суду САД-а у Чикагу је судија Џорџ Маровић, а у Другом правосудном окружном суду у Невади је Стивен Косач. Џорџ Зеновић је судија Вишег суда у Калифорнији, а Џорџ Чанак је судија Врховног суда државе Минесота. Вилијам Јовановић, најчувеније име у америчком издаваштву, постао је председник и генерални директор Harcourt, Brace & Jovanovich, једног од најчувенијих издавачких предузећа Америке. Вилијам Салатић је постао председник корпорације Жилет. Џорџ Перунички је бивши председавајући American Express-а.

Мајкл Божић је бивши председник трговачке групе у Sears. Алекс Мачаски је издавач Cleveland Plain Dealer. Милан Пушкар је председник Milan Labs, једног од водећих фармацеутских предузећа Америке. Џорџ Б. Чавић је потпредседник Parke-Davis, а Милан Панић је председник и један од генерални директор ICN Pharmaceuticals, био је премијер бивше Југославије, и предводи фармацеутску компанију вредну више милиона долара која има своје огранке у пет земаља.

Др Алекс Н. Драгнић је примио награду „Томас Џеферсон” за истицање у служби на Универзитету Вандербилт; аутор је неколико књига о југословенској историји и политици. Остали Срби који су истакнути академици јесу др Милорад Драшковић, др Богдан Маглић (молекуларни биолог; био је део четворочланог тима који је открио омега-мезон), др Васа Михаиловић, др Андреј Симић (професор археологије, Универзитет у Јужној Калифорнији), др Џорџ В. Томашевић (професор емеритус археологије, колеџ на Државном универзитету у Њујорку), др Стела Јакшић, др Стефан Степанчев (професор емеритус енглеске књижевности, колеџ Перлју и Квинс), др Димитрије Ђорђевић (професор емеритус историје, Универзитет у Калифорнији, Санта Барбара), др Радмила Горуп (професор лингвистике, Универзитет Колумбија), др Сава Боснић (професор политичких наука, Универзитет у Њу Брунзвигу), др Светозар Стојановић (Универзитет у Бафалу, гостујући професор филозофије; Универзитет у Београду, емеритус), др Срђан Трифковић (професор историје, колеџ Роуз Хил), др Жарко Билбија (професор емеритус економије, Универзитет у Чикагу и Флориди), др Мајкл Менард (дипломатска служба САД-а, пензионисан; доктор историје, Универзитет Џорџтаун), др Ненад М. Костић (Државни универзитет у Ајови, истраживач ДНК), др Мајкл Петровић, др Вејн Вучинић (професор емеритус историје, Универзитет Ста-

нфорд), и др Милош Велимировић (професор емеритус музике, Харвард и Универзитет у Вирџинији). Др Хенри Сузало је рођен у Херцеговини и био је председник Фондације Карнеги за напредак у образовању. Др Димитрије Димитријевић је био познат по својим главним иновацијама као психијатар и управник одељења менталних болести у Илиноису.

У спорту је Бора Милутиновић био тренер америчке фудбалске репрезентације у плејофу светског првенства 1994. Џорџ Гламак је био пионир професионалне кошарке. Сматра се првим Американцем свих времена који се професионално бавио тим спортом. Такође је први троструки прави амерички играч [all-American]. Владе Дивац је познат као звездани центар Los Angeles Lakers-а – наследник ‘Пистол Пита’ Маравића, српске легенде. У рагбију Срби имају кључну улогу са сјајним спортистима какви су Џим Надић, Норм Булаић, Пит Стојановић, Ед Обрадовић, Лазо „Лари” Вишњић, Џим Обрадовић, Мајк Мамула, који игра за Philadelphia Eagles, и Пит Лазетић. Сем Јанковић, некадашни генерални директор New England Patriots-а, био је спортски директор на Универзитету у Мајамију када су Hurricanes-и били у националном првенству. У бејзболу постоје такве српске величине какви су Пит Вучковић, добитник награде „Су Young” за 1982. годину. Дејвид Рајшић носи прстен са светског такмичења који је зарадио бацајући за New York Yankees. Ели Грба, Ник Стринчевић, Волт Дропо, Џон Вуковић и Пол Поповић били су изузетни у тој дисциплини. Чак и у ауто-тркама сећамо се Била Вуковића, двоструког победника Индијанаполиса 500 – кога су од миља звали ‘луди Рус’, иако је био Србин. Вел Миљетић дизајнирао је аутомобиле за тркаћи тим Парнели Џонс.”

(24) Serbian American Voters Alliance [Савез америчких гласача српског порекла], *The Suppressed Serbian Voice and the Free Press in America* [Спутани глас

Срба и слободна штампа у Америци], Los Angeles, 1994, стр. 164: „Анте Старчевић (1823–1896), ‘отац хрватске домовине’, најбољи је пример хрватских фрустрација и заблуда у односу према Србима, до саме идеје да је самоодређење хрватског народа могуће остварити по цену одузимања права и елиминисања српског народа. Старчевић је зачетник ове идеје. У свом чланку *Према словенству или према хрватству* Старчевић је назив Словен сматрао некаквим надимком који значи ‘роб’, тј. који ‘ништа не значи’, док је ‘словенство’ и ‘словенско братство’ сматрао празним речима, ‘јер у прошлости нема основа за такве испразне фантазије, нема разлога за њих у сашњости и никакве наде у будућности.»

Старчевићева опсесија ескалирала је 1868. У то време је дефинисао некаквих ‘пет врста двоструко поробљених’ (sclavus–servus, како их је он називао), ‘почев од моралних робова који су се доселили у Хрватску до људи са словенским карактеристикама и народа ‘нечистог порекла’. Те исте године обузет расном мржњом објавио је памфлет *Назив Србин*, у којем је покушао да коришћењем етимолошке, ненаучне методе и друге методе извртања омаловажи и деградира ово име у што већој мери. Под утицајем руских успеха из 1876–78. у Русији је видео нову шансу да пропагира свој програм, па се опет свим срцем бацио на ‘словенство’. Разочаран што овај салто мортале није уродио плодом, 1894. је одустао од идеје о независној држави Хрвата и агитовао да се хрватско питање реши у оквиру хабсбуршке монархије.

Године 1861. је заједно са Еугеном Кватерником поставио основе Странке права, која са неким изменама доследно реализује екстремну политику према Србима. Старчевићев наследник био је покрштени Јеврејин из Загреба Јозеф Франк који је као вођа странке потпуно изједначио хрватске националне циљеве са најконзервативнијим ултраклерика-

лним круговима у Аустроугарској монархији. „Његова је главна идеја била да монархији треба ‘задовољна Хрватска’ да би на тај начин завладала Балканом.” По Франковом мишљењу ”у интересу је династије и требало би да Хрватску награди државном аутономијом унутар монархије, а заузврат би добила подршку у хрватској политици.”

Из тих разлога је Франкова странка започела систематску антисрпску и антиправославну кампању која је свој врхунац доживела у организовању погрома, истеривања, лажних доказа, провокација и уцењивања. 1902, 1908, 1912. и 1914, и касније за време Првог светског рата, наследници Анте Старчевића припремили су и спровели први покушај геноцида у савременом свету над српским народом.

Други, још трагичнији покушај, који је завршио са готово милион српских жртава, извео је представник Странке права и усташки вођа Анте Павелић од 1941–1945. ТРЕЋИ ПОКУШАЈ СЕ СПРОВОДИ ДАНАС. Након што су се скривали пола века у тишини, Хрватска странка права је поново на улицама од 1990, а предводи је екстремиста Доброслав Парага. Војно крило његове странке (Хрватске оружане снаге) данас броји барем 50.000 до зуба наоружаних екстремиста, преплављених расном мржњом према Србима. Данас не само што чине страшне злочине по Славонији, Лици и Далмацији, већ се припремају да преузму власт у Хрватској и спроведу коначно решење према инструкцијама свог „духовног” вође Анте Старчевића.

ГЕНОЦИД: „Било које дело почињено са намером да уништи у потпуности или делимично неку националну, етничку, расну или религијску групу” – Уједињене нације.

„Срби су нечист народ који ваља само за кланицу” – Хрватска странка права, 1861.

(25) Ибид, стр. 294 – „Артуковић је стигао у Сједињене Државе 1949. са туристичком визом коју је добио у Ирској на 30 дана под лажним именом Алојз Анић. Захваљујући својим заштитницима из кругова римокатоличке цркве избегао је сваки покушај изручења. Остају у сећању сви чланци у којима о њему похвално говоре хрватски и амерички људи из цркве и постоји сигуран доказ да су људи из римокатоличких кругова у Лос Анђелесу организовали различите добротворне скупове да се сакупи новац за његову одбрану од изручења. Остао је у Сједињеним Државама све до успешног изручења и суђења у Загребу 1986. Министарство правде је након многих неуспешних покушаја да се Артуковића депортује коначно успело у томе 1985. када је директор специјалног истражног одељења Министарства правде Алан Рајан предао доказни материјал са Артуковићевим потписом где он издаје казнене мере за Србе и Јевреје. Аутентичност тих докумената никада није доведена у питање. Чак је и његов син Радослав Артуковић из Сил Бича у Калифорнији потврдио да су они оригинални и оптужујући. Југославија је предала захтев за изручење америчкој влади тражећи да се Артуковић изручи ради суђења, не оптужујући га за извршење свеобухватног програма прогона на положају министра унутрашњих послова, већ га гонећи за убиства конкретних људи. Да би пружила доказе за ове оптужбе, Југославија је поднела изјаве дате под заклетвом многих особа, укључујући Бајра Авдића, наводног возача мотора. Министарство правде одложило је доношење одлуке о депортацији и предало југословенске доказе Федералном суду, који је донео пресуду да су докази довољни како би се закључио *prima facie* случај убиства, на основу кога је Артуковић враћен у Југославију да би му се судило...”

Allan A. Ryan, Jr. [Алан А. Рајан млађи], *Quiet Neighbors: Prosecuting Nazi War Criminals in America* [Тихи суседи: суђе-

ња нацистичким ратним злочинцима у Америци], New York, London, 1984 – први и до данас најдетаљнији исказ о Артуковићевим делима у Хрватској и о судским споровима у Сједињеним Државама од 1951. до 1984, стр. 189: „Разумне главе се могу разилазити у ставовима око значења нејасног споразума, или чак око тога да ли постоји довољно доказа о масовном убиству у неком случају. Разумне главе не би требало да се разилазе око тога да ли неки човек оптужен за геноцид треба да буде на слободи ако је наредио нечију смрт из политичких разлога. Рећи да убиство није убиство само зато што се догодило током борбе између ‘различитих група које су заступале различите теорије о власти’ јесте игнорисање једноставне чињенице да у овом случају нису политичари били ти који су пуцали једни на друге. Они који су умрли у Јасеновцу или у каменим јамама хрватских брда, као и они који су умрли у Аушвицу или Треблинки, нису били политичари. Грчки филозоф Бион рекао нам је да се дечаци бацају камењем на жабе ради забаве, али жабе ради те њихове забаве заиста умиру. Смрт Срба, Јевреја, Рома – и Хрвата – била је стварна, а не политичка. Да ли је Артуковић крив? Питање би требало да гласи – за шта је све крив? Нема сумње да је крив, јер је био водећи припадник и јавна личност једног бескрупулозног политичког покрета који је себе називао влашћу, а истребљивао је стотине хиљада недужних људи. Без сумње је крив јер је свој потпис ставио на декрете којима је геноциду стављао маску закона.”

(26) *Genocide in Croatia – 1941 – 45* (збирка докумената), Chicago, IL, 1959, стр. 11

(27) Mike O’Conner [Мајк О’Конор], *Treading a Thin Line, NATO Defends Silencing of Serb Radio* [Ходајући по жици НАТО брани гашење српског радиоја], 21. октобар 1997.

(28) Мајор Ричард Фелман [Richard Felman] (у пензији), *Још увек се прикрива истина о војницима несталим током Другог светског рата* [*The Truth About World War II MIAs Still Covered Up*], *Tucson Citizen*, 9. новембар 1992: „Недавно брдо вести које говоре о покушајима наше владе да дођу до истине о несталим војницима у Вијетнаму у ствари није ништа друго него мало предизборног подизања прашине. То ме подсећа на политичке маневре који су се догађали иза кулиса јавности којима сам и сам био сведок у једној другој афери са несталим војницима. Група бивших војника страних несталима у акцији, међу њима и ја, имали смо прилике да 47 година будемо непосредни сведоци колико ниско је Стејт департамент спреман да падне да би се сакрила истину о несталим војницима пред Конгресом и америчким народом, само ако то није у складу са њиховом спољном политиком попуштања и помирења. Током Другог светског рата ја сам био један од више од 500 америчких пилота који је проглашен несталим у периоду од 18 месеци пошто сам оборен над југословенским територијем под немачком окупацијом. Само захваљујући храбрим напорима генерала Драже Михаиловића и његових антикомунистичких герилских снага успели смо да избегнемо заробљавање, да се окупимо на једном месту и да нас евакуишу до база у Италији. У читавој историји нашег народа све до данас операција „Халјард“ остаје највећа акција спасавања америчких војника иза непријатељских линија. Из политичких разлога наша влада сакрива ту чињеницу. Током недавне посете архиву Ваздухопловне академије у Колорадо Спрингсу надлежни на највишој инстанци су ми рекли да не могу да верују да да о таквом историјском подухвату нема никаквог документа у њиховом архиву.

Од краја Другог светског рата наша група је слала петиције Конгресу да нам дозволи да јавно изразимо нашу захвалност житељима те стране земље који су

нам спасили животе док смо служили својој отаџбини. Нажалост, наилазили смо на владин отпор на сваком кораку из њиховог страха да би истина могла увредити послератну комунистичку власт у Југославији. Иако та влада више не постоји, наша се и даље супротставља нашим званичним захтевима које смо сада упутили Конгресу, у којима имамо писмену подршку 8 милиона чланова Америчке легије, Ветерана ратова на другим копнима и Ваздухопловног удружења. На локалном нивоу подржавају нас законодавне власти Аризоне, Америчка легија државе Аризоне, Комитет ратних ветерана Тусона, бивши сенатор Бери Голдвотер, бивши заступник Мо Јудал и бивши гувернер Роуз Мофорд.

Треба напоменути да након што је завршио службу амбасадора у Југославији, Иглбергер је напустио Стејт департамент и зарађивао више од 900.000 долара годишње као директор југословенске банке – касније оптужене за прање новца – и као директор компаније Југо карз. Након што је Југо карз банкротирао, Иглбергер се вратио у Стејт департамент, где је заменио Џемса Бејкера и сада је на дужности државног секретара.

Моје наде да ћемо разоткрити истину поново су се појавиле када смо изабрали сенатора Џона Мекејна да заступа Аризону у Сенату. Мислио сам да ће се он идентификовати са тим шта значи бити спашен, пошто је и сам оборен изнад непријатељске територије и преживео 5 година тортуре по затворима у Вијетнаму. Требало ми је готово седам година да ми закажу састанак са њим. Иако је изразио симпатије за наше залагање, Мекејн је рекао да не може ништа да уради. Уместо да затражи спровођење истражног поступка како сам ја затражио због озбиљних оптужби – задржавања истине од Конгреса и кориштења новца пореских обавезника да би се популаризовала комунистичка пропаганда, што су довољно озбиљне оптужбе да случај заврши на Федералном суду – он ми је

рекао да је једини начин да се до истине дође тај да напишем писмо сваком од 435 чланова Заступничког дома Конгреса и да придобијем већину која би била спремна да ме подржи. А мислио сам да ми у Аризони бирамо политичаре на власт да би нас заступали у Вашингтону.

Након тога је наша обесхрабrena група остарелих ветерана одустала од покушаја да часно отплатимо дуг у име нашег народа онима који су страном земљи спасли наше животе. Након што смо рескирали своје животе и гледали како нашим друговима у борби нестају руке, ноге и главе, вратили смо се кући где смо се суочили са хладном, бесконачном бирократијом која је нашу службу коју смо одрадили за отаџбину посматрала с презиром. Након 47 година разочарења наши племенити напори нису уродили плодом. Зар да очекујемо да ће влада саопштити истину америчком народу у вези са несталима у Вијетнаму када још увек сакрива истину о несталима из Другог светског рата?"

Ричард Л. Фелман из Тусона је мајор ваздухопловства у пензији и председник Националног комитета америчких пилота које је спасио генерал Михаиловић.

Ген. Дражи Михаиловићу додељена је ПОЧАСНА МЕДАЉА ЗА ХРАБРОСТ указом америчког председника у складу са одредбама закона донетог у Конгресу 20. јула 1942. (Параграф III, Билтен 40, WD, 1942) и извршне наредбе 9260 од 29. октобра 1942. (Параграф I, Билтен 54, WD, 1942). Почасна Медаља за храброст у својству главног команданта за одлично владање при обављању службе током наведеног периода додељује се постхумно следећем официру:

Генералу Драгољубу Михаиловићу,
Војска Југославије, децембар 1941 –
децембар 1944.

ПРЕМА НАРЕДБИ СЕКРЕТАРА
ВОЈСКЕ:

Двајта Д. Ајзенхауера,

главнокомандујућег Војске Сједињених
Држава

„Генерал Драгољуб Михаиловић исказао се на посебан начин као главни командант југословенских војних снага и касније као министар рата организујући и водећи значајне снаге отпора против непријатеља који је окупирао Југославију у периоду од децембра 1941. до децембра 1944. Неустрашивим залагањем његових трупа многи пилоти Сједињених Држава су спашени и враћени под окриље савезничких снага. Генерал Михаиловић и његове снаге су материјално помогли савезничком циљу, а тиме и коначној победи савезничких снага, према су се борили у веома тешким условима и нису имали адекватних материјалних средстава.”

Председник Хари С. Труман, 29. март, 1948.

(29) Mark Aarons [Марк Аронс] and John Loftus [Дон Лофтус], *Unholy Trinity: The Vatican, The Nazis, and Soviet Intelligence* [Несвето тројство: Ватикан, нацисти и совјетска обавештајна служба], NY, 1992, поглавље 5, стр. 88 и даље

Ибид. стр. 112 и даље: „Који свештеник би притекао у помоћ и заштитио убицу као што је Љубо Милош? Италијанска штампа истраживала је оца Драгановића 1948. године, описујући га као ‘снажног и витког, беспрекорно обученог као свештеника’. Наводе да ‘овај свештеник, који је без сумње сложена и мистериозна личност, предлаже да би злочиначке усташе требало оправдати евангеличким разлозима’. У то време ‘пацовски канали’ функционишу пуном паром, али Драгановића и даље окружује мистериозност и интриге. Расту легенде о ‘сивој еминенцији’ Ватикана, али мало њих познаје, а камоли разуме човека који се иза тога крије. Три његова најближа сарадника су га недавно описали и дали фасцинантан увид у ову личност. Сваки од њих био је важан човек у ‘пацовским каналима’,

радећи са невероватном преданошћу како би спасили своје другове. Драгановићев врхунски интелект оставио је несумњиво снажан утисак и на монсињора Петрановића и оца Цецељу. Петрановић га се сећа као веома резервисаног, повученог и веома озбиљног, некога кога не можете да замислите како се шали или опуштено чаврља.’ ... Симчић се нарочито похвално изразио о Драгановићевој интелигенцији и био је убеђен у његову величину као човека. Био је ‘један од најзначајнијих људи у Европи, велики научник са одличним познавањем историје’. Драгановић је био ‘великог срца, широких погледа и далековид, али је такође био и наиван, као што то понекад бива код великих људи’. Та наивност није спречила Драгановића да буде и велики завереник. ‘Веома је волео завере’, и обожавао је лозинке и тајне састанке. Често је предузимао детаљне мере опреза да би избегао надгледање када би излазио из Сан Ђиролама. Али Симчић је био уверен да Драгановић није био ‘опрезан у многим стварима. Прави завреник не би починио оне грешке које је починио Драгановић’. Нису се многи сведоци са којима смо разговарали сложили са овом последњом изјавом. Ипак, готово свако ко је познавао Драгановића сложио се са тим да је био један од највећих завереника од свих које су икада упознали. Један британски обавештајца сећа се да је био ‘као и сви Хрвати сав конспиративан.’ ... Да ли је могуће, питали смо тог британског обавештајца, да Пије XII није знао за Драгановићеву заверу о кријумчарењу нациста? У интервјуу који смо снимили нам је рекао да су западне обавештајне службе биле детаљно упознате са ватиканским интригама, укључујући и изнуђивање новца да би се нацистима обезбедила лажна документа. Драгановић је дефинитивно био кључна личност, инсистирао је овај, и додао како је Пије XII ‘знао све о Драгановићевим активностима, иначе никада не би не би остао на том положају.’ ... Колико је њему познато, готово је свако у западним обаве-

штајним службама знао да Драгановић штити Анту Павелића, који се скривао у Ватикану. Осим тога, Драгановићеви ‘пацовски канали’ били су у оно време јавна тајна за све у обавештајним круговима. Тај је свештеник био на гласу помагању ратним злочинцима да побегну. Поменуо је и неке друге усташке личности за које је знао да их штити црква. Један од њих био је бивши пуковник Јозо Рукавина, који је ‘радио као баштован у самом Ватикану.’”

Ибид. стр. 91: „Операција кријумчарења започела је у Аустрији, где је велечасни Цецеља (поменут у претходној фусноти) био веза са Римом. Цецеља је умро неколико месеци након што је у снимљеном интервјуу детаљно говорио о свом раду на ‘пацовским каналима.’... Цецеља је слободно признао да је да је био на високој дужности војног капелана усташких јединица за време рата. Тачније, био је заменик војног викара у усташкој милицији са чином потпуковника. Именован га је сам Павелић у октобру 1941, што је касније потврдио и његов близак пријатељ, надбискуп [касније кардинал] Алојзије Степинац. Цецеља није показивао да се стиди што га је Титова влада ставила на листу ‘као ратног злочинца број 7103’. Мада је критиковао усташе 1989, некада је био веома поносан на чланство у покрету. Десет дана након што су нацисти поставили Павелића на власт, званични усташки лист, *Хрватски народ*, објавио је опширан интервју са Цецељом. Под насловом *Усташки свештеник Цецеља*, чланак представља оно време израз његових стварних. ... Признао је своје тајно чланство у усташком покрету, поносно описујући ритуалну заклетву коју је положио испред две свеће, распећа и укрштеног ножа и пиштоља. Тиме је стекао право на почасну титулу ‘заклетог усташе’, коју су могли да користе само предратни ветерани. Фашистички свештеник је касније је даровао Павелићу распеће и свеће као знак своје оданости.”

Ибид. стр. 118: „Омрчанин се такође хвалио да су послали 30.000 ‘пацовским каналима’, укључујући многе немачке научнике и техничаре.” Лофтус, (1985), фиша СИС, Драгановићев досије, добијен као документ у складу са америчким законом о слободи информисања, стр. 66; и интервјуи са Омрчанином у *Religious News Service* маја 1986.

Тakoђе Serbian American Voters Alliance, *The Suppressed Serbian Voice and the Free Press in America*, Los Angeles, 1994, стр. 260: „734 ратна злочинца ... 734 римокатоличка свештеника – умакли су правди!” (Напомена: Рукопис др Милана Булајића на 97 страна садржи списак од 751 католичког свештеника који су били повезани са усташким покретом).

„Немогуће је избрисати из сећања да су римокатолички свештеници управљали готово половином од 22 концентрациона логора у Независној Држави Хрватској за време Другог светског рата.”
- професор др Рода Е. Хауард

СЛЕДИ НЕПОТПУН СПИСАК ПРЕУЗЕТ ИЗ ИСТРАЖИВАЊА ДР МИЛАНА БУЛАЈИЋА И ЊЕГОВЕ ЧЕТВОРОТМНЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ О УСТАШКОМ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДА:

АРСАМОВИЋ, др АНТУН

Католички бискуп у Ђакову. Одликовао га фашиста Анте Павелић. Користио застрашивање да би натерао православне Србе да пређу на католичанство. Преузео српске православне цркве у свом округу и претворио их у католичке цркве. Наредио је да се многе православне цркве разруше, као на пример оне Браћевцима, Поучју, Депшину, Тењу, Даљу, Маркушици, Кућанцима, Будимцима, Погановцима, Бијелом Брду, Борову Селу, Трипињу, Боботи, Пачетину, Брсадину, Чепину, Мартинцима Чепинским, Трњанима, Клокочевнику, Топољу и Броду на Сави. Следио је директиве из завештања *Повратак вери наших очева*, које је написао и објавио св. Јеронимо у Загребу,

који је био под директном надлежношћу надбискупа Степинца.

АЛАУПОВИЋ, АНТЕ

Католички свештеник из Новог Сарајева. Блиски пријатељ и сарадник надбискупа Шарића и јасеновачког убице Макса Лубурића. Под његовим вођством имовина српског културног друштва „Просвета” у Сарајеву је опљачкана и уништена. Веома активан усташа. Одликовао га фашист Анте Павелић.

„КАТОЛИЧКИ СВЕШТЕНИЦИ НЕ САМО ДА НИСУ РЕАГОВАЛИ КАО ШТО ЈЕ СИТУАЦИЈА НАЛАГАЛА, НЕГО СУ ЗАПРАВО ВРЛО ЧЕСТО ПРЕДВОДИЛИ ПАВЕЛИЋЕВЕ БАНДИТСКЕ КРВАВЕ ОРГИЈЕ. ВРЛО ДУГО СУ ПОЛИТИКА ПАВЕЛИЋЕВЕ ВЛАСТИ И ПОЛИТИКА КАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ БИЛЕ ИДЕНТИЧНЕ, ШТО ЈЕ ВЕОМА УТИЦАЛО НА ТАДАШЊУ ЕПИСКОПИЈУ СА СТЕПИНЦЕМ НА ЧЕЛУ... УБИЈАЈУ СЕ НЕВИНИ ЉУДИ... ЧАК ЈЕ И ЊИХОВО СВЕШТЕНСТВО У ТО УМЕШАНО, И ОНИ НЕ ДИЖУ СВОЈ ГЛАС У ЗНАК ПРОТЕСТА.”

– Борислав Анђелиновић, хрватски политичар, 23. децембра 1941.

БИЛОБРК, др ВЛАДО

Католички капелан у Метковићу. Позвао све Хрвате да узму пијукe, лопате и косе да њима убијају Србе, јер нису вредни да се на њих троше хрватски меци. 27. априла 1941. он је био један од првих хрватских свештеника који је организовао масакре над Србима. Са својом бандом убица убио их је на стотине на обалама реке Неретве и наредио да се тела побацају у воду. Крајем 1943. на његово инсистирање 107 жена, деце и стараца поклано је у селима Шипка, Чилум и Пепско Блато. Инсистирао је да се сви Срби у Независној Држави Хрватској морају ликвидирати, јер се плашио да ће се, ако буду само истерани, вратити својим кућама. Др Владу је одликовао фашист Анте Павелић.

БЛАЖЕВИЋ, ГРГА

Католички свештеник у Босанском Новом, где је организовао концентрациони логор за Србе и прогласио себе за команданта. Многи Срби који су ухапшени заклани су по његовом наређењу. Он је тврдио да чини оно што надбискуп Степинац од њега тражи и очекује. За његов допринос за „хрватску ствар” одликовао га је фашиста Анте Павелић.

БРАЛО, БОЖИДАР

Католички свештеник у цркви Светог Јосипа у Сарајеву. Организовао покољ 180 Срба на Алипашином мосту. Након покоља у којем је учествовао заплесао је хрватско коло између убијених тела пре него што су побациани у реку. Организовао је бројне Муслимане у Сарајеву у банде убица. Ове муслиманске групације су одговорне за бруталну смрт хиљада Срба у околини Сарајева. Брало је такође убио на хиљаде Срба у концентрационом логору Јасеновац. Био је члан усташког парламента заједно са надбискупом Степинцем. Својеручно је клао Србе у селима Шабљу, Маршић–Гају, Пискавици, Понири, Биљевини, на Козари, Санском Мосту, Каменграду и Грмечу. Одликовао га је фашиста Анте Павелић.

БУЈАНОВИЋ, ЈОЛЕ

Католички свештеник који је био управник католичких парохија на подручју Лике и Гацка. Безобзирно клао Србе, а затим пљачкао њихову имовину. Организовао усташке „јуришне” одреде састављене од најгорег талоба хрватског криминалног елемента, који су слани да масакрирају Србе по Лици. Инсистирао на томе да ниједан Србин не сме да преживи у хрватској држави. Тврдио је да је то циљ његове светости, папе. И у фебруару 1945. још је послао на вешала 60 Срба у Госпићу. Одликовао га је фашиста Анте Павелић.

ЧУЛИНА, фра АНСЕЛМО

Католички свештеник који је властурочно убијао логораше у Јасеновцу. Сва убијања вршио кратким ножем који је

волео да показује својим жртвама пре него што би их убио. Тај је нож стално носио са собом, чак и када би држао црквену службу за хрватске војнике у логору. Одликовао га је фашиста Анте Павелић.

ЂУРИЋ, АНТЕ

Католички свештеник у Дивуши. Шеф усташке полиције у Двору на Уни. Организовао банде убица и слао их у разна српска села да кољу мушкарце, жене и децу. Нарочито би им наредио да не штеде жене и децу. Након масакра разрешио би греха сваког убицу. Био је невероватан садиста. Хапсио би Србе, а затим их затварао у својој штали где их је мучио сатима пре него што би их убио. Са своје је предикаонице за време проповеди инсистирао да се српско питање у Хрватској мора почистити „челичном метлом” (пиштоља). У свом дневнику на дан 14. априла 1941. (четири дана после оснивања Независне Државе Хрватске) је забележио како је ишао у Загреб да добије упутства од Степинца, а затим је записао даље у свом дневнику: „Сусрео сам се са свим вођама из околних парохија, па смо се договорили шта нам је чинити.” Наредног дана је ухапсио већи број српских жена, натерао их да скину одећу и да јашу наге на коњима кроз околна хрватска села. Затим их је поклао. Одликовао га је фашиста Анте Павелић.

ГУБЕРИНА, др ИВО

Католички свештеник и крвожедни усташа. Србе је називао „отровом у Хрватској”, 1943. је записао: „Природно је право хрватске државе и хрватског народа да излечи своје тело од тог отрова... према свим принципима католичког морала они су агресори и хрватска држава има право да их уништи, макар и ножем.” Више од пола милиона Срба убили су Хрвати у Другом светском рату. Многи су убијени ножем.

ГУДЕЉ, дон МАРТИН

Католички свештеник у Опузену. Позивао Хрвате у својим црквеним пропо-

ведима да почну копати српске гробове. Организовао групе убица који су са њим ишли кроз српска села под његовом надлежношћу, где су убијали Србе које би затекли тамо и пљачкали њихову имовину. Децу је убијао тако што би им бајонетом одсецао главу. Лично је поклао 450 мушкараца, жена и деце. Заједно са др Билобрком извршио је велике масакре над Србима 28. јуна 1941. на Видовдан, српски национални празник.

КАРГАЧИН, ВЛАДИМИР

Католички свештеник и професор. Сматран једним од познатијих хрватских интелектуалаца. Члан групе Хрвата одговорне за убиства српских православних свештеника на подручју Госпића. Као професор подучавао је бројне средњошколце и организовао их у банде убица које су харале по српским селима, безобзирно убијајући стотине српских мушкараца, жена и деце.

КАУРИНОВИЋ, монсињор ЈОСИП

Католички свештеник у Приједору. Специјални изасланик Његове светости папе. Лично учествовао у масовним покољима Срба, укључујући жене и децу. Више је волео да убија него да протерује Србе. Сматрао је да би једног дана могли да се врате кућама. Лично је хапсио српске православне свештенике у својој околини, мучио их, а затим убијао. Одликовао га је фашиста Анте Павелић.

КЛАРИЋ, фра АНТЕ

Фрањевачки свештеник у Трамошњици који је лично поклао бројне Србе. И он је сматрао да постоје „бољи” начини убијања од пиштоља и метака. Директно је проповедао: „Немамо довољно оружја ни ножева, али треба да ножеве правимо од старих коса и српова, тако да кад год угледамо Србина можемо да га убијемо.” Одговоран за смрт око 3000 Срба у Доњој и Горњој Слатини, Брчком и околним српским селима.

„У СВОМ ДОЛАСКУ У ХРВАТСКУ НЕМАЧКЕ СУ ТРУПЕ ДОЧЕКАНЕ ЗА-

СТАВАМА СА СВАСТИКАМА. ПРЕМА ПОУЗДАНИМ ПРОЦЕНАМА, 95% СТАНОВНИШТВА ПОДРЖАВА НЕМАЧКУ...”

- адмирал Левиш, морнарички аташе Рајха, у извештају Берлину од 9. марта 1941.

(Белешка аутора: 1997. хрватски је народ опет дочекао немачке трупе на балканском тлу увредљивим поздравом „зиг хајл”.)

КРАЛИК, ФРАЊО

Католички свештеник и главни уредник католичког часописа Католички тједник, путем којег је промовисао непопустљиву мржњу према Србима. У својим чланцима инсистирао је на томе да се Хрватска не може очистити од Срба на „леп начин” и додао да „ни папа Гргур VII није на неки фин начин очистио католичку цркву, него употребом силе”.

МОГУШ, МАТЕ

Фрањевачки свештеник и веома активан усташа. Први усташки заповедник у области Удбине. На скупу у Удбини 13. јуна 1941. проповедао је овако: „Народе, погледајте ових 16 храбрих усташа, који имају 16.000 метака и који ће да убију 16.000 Срба, после чега ћемо братски поделити Мутилић и Крбавско поље.” Овај говор био је иницијација за масакр хиљада Срба у удбинској области.

ЊЕЂЕЛСКИ [NIEDZIELSKI], др ФЕЛИКС

Католички свештеник који је био помоћник крвожедног усташе Гутића. Њих двојица били су два најокрутнија Хрвата за време Другог светског рата. Њеђелски је водио организацију Усташка младеж Хрватске и горљиво им проповедао мржњу према Србима. Вођа „Крсташа” у Хрватској. Изабран да у јавности хвали Анту Павелића. У листу *Недеља*, који је излазио у Загребу, од 27. априла 1941. објављен је један од тих његових говора и наведене су његове следеће речи: „Слава нашем Господу! Захвалност Хи-

тлеру а неизмерна част и слава нашем вођи Анти Павелићу.” Са уживањем је лично убијао Србе. Веома близак пријатељ надбискупа Степинца.

НИКШИЋ, ИВАН

Католички свештеник у Слуњу. Срби у Слуњу (на далматинској обали) били су у страху када би се он појављивао у близини. Био је главни иницијатор свих убијања и пљачки у околини. Присуствовао је и учествовао у масакрима стотина Срба у јами Тучић, у коју су бацана тела тих Срба. Многи су Срби у јаму бачени живи. Након што су тела бачена, сам Никшић је бацао активiranу ручну гранату како нико од Срба не би случајно преживео. Сви други католички свештеници из околних подручја, на пример они из Грачца, Ричице и Ловинца, сарађивали су са њим. Покољ Срба из села Штикада организовао је Никшић, а спровео свештеник из Грачца. Ови су католички свештеници позвали све Србе из околине да дођу у мочвару Штикада како би се покрестили, или у противном да не буду сигурни за свој живот. Кад су Срби стигли, два хрватска свештеника римокатоличке цркве довели су групу хрватских убица из околних села наоружаним маљевима и секирама. Након што су их завезали, Хрвати су побили све жртве. Кад су италијанске трупе стигле у то подручје убрзо након тог догађаја и дозволиле ексхумацију тела, установљено је да су многе жртве закопане још увек живе. У плућима им је пронађена прашина из околног тла, како је установио италијански патолог. Никшића је одликовао фашиста Анте Павелић.

ПАЉУГ, МАТО

Католички свештеник и професор теологије у Бјеловару који се залагао да се сви Срби у Хрватској морају ликвидирати. Без милости је промовисао мржњу према Србима, нарочито према српским православним свештеницима. Касније је унапређен на положај инструктора на војној школи у Загребу, где је уже сарађивао са надбискупом Степинцем и

наставио да промовише мржњу према Србима.

ПЕРИЋ, др СРЕЋКО

Католички свештеник из манастира Горица близу Ливна. Око двадесет братара из овог манастира је заједно са Перићем учествовало у покољу око 5000 Срба у околини Ливна. Др Перић је најпре ухапсио српске мушкарце из Ливна и одвео их у Копривницу, између Бугојна и [Купреса]. Дао је да се над њима иживљавају, а затим да се ликвидирају. Неки су мучени до смрти. Након тога је похапсио њихове мајке, жене и децу, и на исти начин усмртио и њих. Жене су силоване, одсецане су им дојке – деци су сечени удови и вађене су им очи. Убице су онда одсекли деци главе и почели да их бацају у крила мајкама. Перић је све Србе из села Голињево живе бацао у јаму на врху планине Тушница. Њихове жене и децу бацио је у јаму на планини Комашница. Српске мушкарце, жене и децу из села Горњи и Доњи Рупњани бацао је јаму у кланачкој шуми. По његовој заповести 200 Срба је поклано у згради школе у Челебићу. У селу Чапразлија дао је поклати 300 жена и деце. Стотине побијених Срба дао је бацити у јаму у шуми Дикуша.

РАЗУМ, МИХАЕЛ

Католички свештеник у Петрињи. Активни усташа који се обилато користио тактиком застрашивања како би присилио Србе да пређу на католичку веру. Веома близак сарадник Павелићевог министра вера. Теоретски и директно одговоран за ликвидацију 1029 Срба у српској православној цркви у Глини. Само је један човек преживео да би испричао ову ужасавајућу причу – звао се Љубан Једнак. Умро је прошле године. (видети Додатак А)

ШОЉЦ, фра СИДОНИЈЕ

Фрањевачи свештеник који је убио српског православног свештеника Ђорђа Богића из Нашица након што га је мучио. Одсекао је Богићу нос и језик, а

затим му је разрезо стомак и омотао му црева око врата. Одликовао га је фашиста Анте Павелић.

ШАНТИЋ, БОЖИДАР

Католички свештеник из Загреб кога је надбискуп Степинац послао у Слобоштину да терорише Србе и натера их да пређу у католичку веру. Покрштавање није било једино што су имали у плану. Када је Шантић стигао у Слобоштину са својом бандом убица, узели су шестомесечно дете Драгана Даниловића и преполовили га бајонетом. Онда су му узели друго дете старо три године и поновили то исто. Затим су пришли мајци, убили је, скинули јој одећу и на њу положили та четири комада тела њезине деце. Када су убице ушле у село били су голи до појаса – што је сељанима требало да буде знак да њихови дојучерашњи суседи долазе да их све побију. Убијање је потрајало цео дан. У селу су била три дубока бунара поред месне српске цркве. Убице су их напуниле телима убијених и покрили их циглама и земљом. Затим су село спалили.

ШИМРАК, фра др ЈАНКО

Католички бискуп. Похарао српски православни манастир у Лепавини и претворио га у хрватски самостан. Ово је обављено у складу са декретом кога је издао надбискуп Степинац позивајући на стварање нових хрватских манастира и цркава средствима добијенима од конфискованих имања српске православне цркве. Један део тих имања морао је да се преда на кориштење загребачкој бискупији. За свој рад Шимрака је одликовао фашиста Анте Павелић.

ТОМАС, дон ИЛИЈА

Католички свештеник у Клепцима који је био главни организатор покоља Срба у области Чапљине 1941. године. Стотине Срба чија су тела бачена у јаме Бивољег Брда и Опузена биле су жртве овог хрватског римокатоличког свештеника. По његовом наређењу Хрвати су убили неколико стотина Срба, тако што су их одвели до јаме Шурманци и живе их

побацали у провалију дубоку 150 стопа [45 метара, прим. прев.]. Многе жртве су били деца. Томас је такође „позивао“ Србе у своју цркву ради преобраћања у римокатоличку веру, што им је наплаћивао по 150 куна (хрватска валута у време усташког режима – сада оживљена под Туђмановом режимом). Када би покупио новац од Срба, дао би да их смакне.

(30) Teddy Preuss, 21. децембар 1991. године.

(31) Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида*, Београд, део који наводи 550 деце која су ликвидирана 7. фебруара 1942. године у селу Дракулић (в. Додатак Б) – такође дато у Serbian American Voters Alliance, *The Suppressed Serbian Voice and the Free Press in America*, Los Angeles, CA, 1994, летак и стр. 1.

(32) Анте Павелић, 1941: „Добар усташа је онај који уме да употреби нож и извади српско дете из мајчине утробе.“

„Свиреп став Павелићеве владе према мањинама је узнемирујући. Павелић, заједно са својим локалним агентима, стално најављује да ће они истребити два милиона људи. Из дана у дан пишу и објављују да ће збрисати све мањине.“, Крисчн сајанс монитор, децембар 1941.

„Ова држава (Независна Држава Хрватска) је само за Хрвате и ни за ког другог. Сви Јевреји и православни Срби који су дошли пре тристо година морају нестати“ – др Милован Занић, министар правде, 1941.

(33) *Genocide in Croatia — 1941–45* (збирка докумената), op. cit, стр. 14–20

(34) Ибид.

(35) Италијанска енциклопедија *Noepi* (том IV, 1955) описује Малапартеа као „новинара и писца ... оснивача и уредника књижевних и политичких новина и часописа.“ Његова књига *Kaputt* је доби-

ла одличне оцене критике у то време. Преведена је на све главне језике и сматрана „јединственим сведочанством нашег времена.“

Франческо Басоти [Francesco Bassotti] је у часопису *Il Borghese* [Ил боргезе], Рим, 1960, рекао следеће: „Желим да изјавим, будући да сам током рата заузимао високу позицију у Ријеци (Хрватска), где сам био у сталном контакту са Војном командом и Префектуром..., да је оно што је Малапарте написао жива истина, јер су наши војници и официри, као и ја, видели хрпе ископаних људских очију. Копије свих фотографија хрватских злочина су од мене добили Друга војска и Префектура ... Нисам никада чуо да су Срби учествовали у оваквом зверству према нашим војницима или према иком другом.“

Немачки ратни дописник др Јакоб Алтмајер [Dr. Jakob Altmeier], који је током рата био у нацистичкој Хрватској и који је постао члан скупштине Западне Немачке (Бундестага), је рекао: „Светска историја регистровала је многе крвнике и масовне убице. Ниједан од њих није, међутим, био толико свиреп да је тражио да му се у кошарама сервирају очи његових жртава. То је био специјалитет Павелића и његових усташа.“

Новинарка Рут Мичел [Ruth Mitchell] била је у Дубровнику у априлу 1941. године када је Југославија пала под нацистичку окупацију и у руке нацистичких Хрвата. Гђица Мичел, сестра чувеног америчког авијатичара Билија Мичела (Billy Mitchell), је написала књигу *The Serbs Choose War* [Срби бирају рат] (Doubleday, Doran, 1943). На страни 148, независно али сасвим у складу са Малапартеовом изјавом, она је написала: „... Почела сам да добијам вести из Хрватске које су говориле о благо растућој плими убистава, непоновљивих страхаота, масакра незаштићених Срба од стране лудо помахниталих Хрвата и од стране Муслимана у босанској Хрватској. Приче о томе су се шапутале у малим стражњим

радњама поузданих људи. Нисам могла да поверујем ни делић тога. Нажалост, ускоро сам сазнала да су ово биле само благе процене онога што је у ствари истина. Људи су стизали у сам Дубровник са српским језицима окаченим на канапу и зделама српских очију на продају.“

(36) Исечак који следи је из сведочења Мајкла Мекадамса из судског записника Окружног суда САД-а у Лос Анђелесу од 27. фебруара 1985. године:

Питање: Ви сте на разне начине повезани са хрватским активностима већ више од десет година, је ли то тачно?

Одговор: Стварно не могу да се сетим никаквих хрватских активности, не. Не знам да сам повезан са било каквим хрватским активностима.

Питање: Добро. Да ли сте говорили на Хрватском радију у Сан Франциску?

Одговор: Јесам, већ 5 или 6 година.

Питање: И посећивали сте различите свечаности приређиване у част Дана хрватске државности, није ли тако?

Одговор: Да, јесам.

Питање: На једној од тих свечаности сте одржали говор. Је ли то тачно?

Одговор: На неколико њих.

Питање: Да, на неколико. Да ли сте чули за новине које се зову *Даница*?

Одговор: Чуо сам.

Питање: Какве су то новине?

Одговор: Даница је лист на хрватском језику који издају Фрањевачки оци у Чикагу у Илиноису.

Питање: Је ли вам познат чланак који је изашао у *Даници* који је осудио хапшење Андрије Артуковића, који је објављен под вашим именом?

Одговор: Мислим да знам о ком се чланку ради, али није ми познато да се појавио у *Даници*.

Питање: Да ли сте ви заиста написали тај чланак?

Одговор: Јесам.

Питање: У том сте чланку господина Артуковића назвали великим хрватским патриотом, није ли тако?

Одговор: Не, нисам. То није мој стил писања. Не бих употребио такве изразе.

Питање: Да ли сте свесни тога да је Независна Држава Хрватска основала концентрациони логор у Јасеновцу?

Одговор: Свестан сам.

(Белешка аутора: Након овог сведочења, Хрватска фратарска организација прогласила је Мајкла Мекадамса за „човека године”. Рој Гатмен [Roy Gutman] и Филип Коен уживају исто поштовање од стране хрватске заједнице у Сједињеним Државама).

Херб Брин [Herb Brin], *Мој пријатељ Милош Матић [My Friend Milos Matic]*, *Heritage Southwest Jewish Press*, 17. октобар 1997: „Милош и ја срели смо се у Лос Анђелесу на саслушању имиграната, а поводом случаја оне крволочне звери зване Андрија Артуковић, који је био министар унутрашњих послова хрватског режима и коме се приписује оснивање злочиначког усташког покрета – хрватског еквивалента немачком SS–у. ... Артуковић је нашао уточиште у Калифорнији у коју је побегао уз помоћ ватиканских црквених званичника. На своје имање у Сил Бичу стигао је авионом из Ирске одевен у свештеничку мантију. Свештеници су свакодневно били присутни на саслушањима имиграната. Кардинал Манинг је говорећи о Артуковићу користио израз ‘тај дивни, добри човек’. Тај ‘дивни добрица’ имао је и других квалитета. Створио је логор смрти у Јасеновцу јужно од Загреба...”

Упућено Рису Робертсону [Reese Robertson], судији Имиграционог суда у Лос Анеђелесу, 20. децембра 1984: „Одговарамо Вам поводом Вашег писма од 13. децембра у коме тражите мишљење Министарства иностраних послова у вези са захтевом господина Андрије Маријана

Артуковића за азилом. Констатујемо да је господин Артуковић затражио азил поводом судског процеса којим се тражи његова депортација. Такође констатујемо да је у својој одлуци од 3. априла 1953. Одбор за молбе за имиграцију утврдио да је господин Артуковић спроводио политику геноцида и прогона за време нациста када је обављао дужност министра унутрашњих послова и друге дужности у Хрватској током Другог светског рата. Одбор за молбе за имиграцију наводи да је: новостворена Држава Хрватска одмах по свом проглашењу објавила рат Сједињеним Државама. Влада нове Независне Државе Хрватске увела је низ закона по узору на нацистичке, омогућајући стварање концентрационих логора, затварајући Јевреје и комунисте, спроведећи масовне ликвидације, одузимајући имовину и истерујући сваког становника који је пао у немилост режима. Према тим законима дужност министра унутрашњих послова, у овом случају Артуковића, била је да доноси одлуке о томе ко ће бити кажњен на тај начин и да одлучи о даљем статусу чланова његове породице и личне имовине. У светлу ових доказа, Министарство је мишљења да господин Артуковић не задовољава критеријуме за добијање азила у Сједињеним Државама, јер нема право на стицање статуса избеглице према закону Сједињених Држава. Термин ‘избеглица’ искључује ‘свако лице које је наредило, покренуло, помагало или на други начин учествовало у прогону било којег лица због њихове расе, вере, националности, чланства у некој друштвеној групи или политичког мишљења.’” Потпис: Леон М. Џонсон [Leon M. Johnson], директор, Канцеларија за питања азила, Биро за људска права и хуманитарне послове, Министарство иностраних послова САД, Вашингтон.

Додатак А

КРВАВО КРШТЕЊЕ У СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ У ГЛИНИ 21. АВГУСТА 1941.

Хиљаду тридесет Срба се окупило у српској православној цркви у Глини верујући да ће бити под принудом покрштени у католичанство – што је за њих био једини начин да их њихови суседи Хрвати и католичко свештенство не убију. Након што је обављено крштење једног детета – као што се види на фотографији доле – шеф загребачке усташке милиције Божидар Чороуски ушао је у цркву и објавио пред управо покрштеним Србима: „Сад кад сте сви постали католици, гарантујем вам да вам могу спасити душе, али тела не могу.“ Усташе су ушли у цркву и почели да кољу 1029 Срба – прво је убијена управо крштена беба – којој је један усташа одсекао главу, док је фра Фрањо Жужек држао дете. Фра Жужек је затим лично учествовао у убијању преосталих 1028 српских жртава – *Љубан Једнак* је једини преживео.

„Кад не постоји апсолутно никакав излаз, док вам пред очима кољу другове и родбину, кад гледате специјални одред који смо звали ‘разбијачи глава’ – ужасно је то! Чујете гласове својих другова, и увек изнова преживљавате ту сцену. Кољачи су натопљени људском крвљу. Још мало и долази ред на тебе. Али ја сам жив. Како сам успео да им умакнем?“

- сведочење Љубана Једнака из 1948. године

Септембар 1991. године

Кућа у којој станује Љубан Једнак изрешетана је мецима хрватских националиста из ХВО–а – веровали су да се господин Једнак налази унутра – био је већ упозорен да му је име на листи оних које треба погубити, па је

побегао ноћ пре него што му је кућа нападнута. Ово је био очигледан други покушај убиства овог вредног сведока геноцида против српског народа који се догодио 1941, а који су починили они која сада траже „слободу” и „демократију” у Хрватској.

Љубан Једнак је добитник Ордена првог реда св. Саве, највишег ордена који Српска православна црква може да додели световном лицу. Он је један од малог броја преживелих који су 1986. сведочили на суђењу Андрији Артуковићу, министру унутрашњих послова Независне Државе Хрватске. Љубан Једнак поново преживљава, овога пута као избеглица у неименованој земљи где му је заштићен идентитет. (Љубан Једнак умро је природном смрћу 1997.)

Додатак Б

Село Дракулић

Дана 7. фебрура 1942. године усташе под вођством фра Филипивића побиле су 2300 одраслих Срба и 550 деце. Листа која следи садржи имена и узраст деце убијене у овом масакру.

1. Милаковић, Зорка, 7
2. Милаковић, Душанка, 8
3. Милаковић, Добрила, 4
4. Милаковић, Боро, 10
5. Тодоринић, Ђурђа, 7
6. Тодоринић, Томислав, 3
7. Тодоринић, Душан, 5
8. Светозар, Блажевић, 10
9. Блажевић, Јована, 3
10. Блажевић, Милан, 8
11. Блажевић, Јована, 6
12. Бркић, Даница, 13
13. Бркић, Јованка, 2
14. Бркић, Јока, 4
15. Бркић, Митар, 9
16. Бркић, Стојан, 6
17. Бркић, Душан, 1
18. Бркић, Маринко, 12
19. Брковић, Милован, 7
20. Брковић, Петар, 6
21. Брковић, Рада, 4
22. Брковић, Љубица, 10
23. Брковић, Пантелија, 11
24. Брковић, Стево, 5
25. Брковић, Младен, 5
26. Брковић, Јово, 3
27. Брковић, Мирко, 5

28. Брковић, Бранко, 5
29. Брковић, Васо, 7
30. Брковић, Радојка, 8
31. Брковић, Милојка, 7
32. Брковић, Стевка, 3
33. Брковић, Драгица, 1
34. Брковић, Душанка, 9
35. Брковић, Стоја, 1
36. Брковић, Дуја, 13
37. Брковић, Мара, 11
38. Брковић, Мира, 9
39. Брковић, Босиљка, 3
40. Вукобрат, Гордана, новорођенче
41. Вукобрат, Љубомир, 5
42. Вукобрат, Милорад, 3
43. Вукобрат, Марија, 7
44. Вукобрат, Недељко
45. Гламочан, Станка, 9
46. Гламочан, Милева, 10
47. Гламочанин, Радојка, 10
48. Гламочанин, Гордана, 6
49. Гламочанин, Василија, 1
50. Гламочанин, Јована, 4
51. Гламочанин, Сава, 3
52. Гламочанин, Бронко, 3
53. Гламочанин, Борислав, 9
54. Гламочанин, Станислав, 7
55. Гламочанин, Остоја, 10
56. Гламочанин, Слободан, 6
57. Гламочанин, Гојко, 4
58. Гламочанин, Владо, 2
59. Гламочанин, Алекса, 13
60. Гламочанин, Петар, 5
61. Гламочанин, Теодора, 15
62. Гламочанин, Анка, 12
63. Гламочанин, Ковиљка, 10

- 64.Гламочанин, Госпа, 7
 65.Гламочанин, Петар, 3
 66.Гламочанин, Радмила, 9
 67.Гламочанин, Јелена, 7
 68.Гламочанин, Зорка, 2
 69.Дуричић, Јела, 3
 70.Камбер, Ђуро, 10
 71.Камбер, Стево, 10
 72.Камбер, Саво, 5
 73.Камбер, Стеванија, 6
 74.Камбер, Милица, 6
 75.Камбер, Саво, 4
 76.Камбер, Марко, 2
 77.Камбер, Сениша, 5
 78.Камбер, Гојко, 10
 79.Камбер, Марко, 10
 80.Камбер, Радојка, 12
 81.Камбер, Анкица, 7
 82.Камбер, Љубица, 12
 83.Камбер, Даринка, 7
 84.Карановић, Драго, 15
 85.Карановић, Илија, 14
 86.Карановић, Рајко, 13
 87.Карановић, Драгољуб, 11
 88.Карановић, Јово, 9
 89.Карановић, Рајко, 13
 90.Карановић, Душан, 30
 91.Карановић, Боро, 7
 92.Карановић, Рада, 10
 93.Карановић, Нада, 5
 94.Каталина, Јелена, 10
 95.Каталина, Мара, 15
 96.Каталина, Стамена, 13
 97.Каталина, Смиљка, 11
 98.Каталина, Дара, 9
 99.Каталина, Тихомир, 14
 100.Каталина, Светозар, 12
 101.Каталина, Богољуб, 10
 102.Каталина, Драгослав, 5
 103.Каталина, Јово, 1
 104.Коцић, Митар, 12
 105.Коцић, Јово, 15
 106.Коцић, Драгица, 14
 107.Коцић, Милица, 10
 108.Коцић, Босиљка, 8
 109.Коцић, Савка, 6
 110.Курузовић, Бранка, 5
 111.Курузовић, Радмила, 3
 112.Курузовић, Милан, 8
 113.Курузовић, Симеун, 9
 114.Курузовић, Рајко, 11
 115.Курузовић, Момир, 13
 116.Курузовић, Јованка, 13
 117.Курузовић, Драгица, 11
 118.Курузовић, Љубица, 14
 119.Курузовић, Вида, 14
 120.Курузовић, Јелена, 8
 121.Курузовић, Данка, 5
 122.Курузовић, Данило, 5
 123.Курузовић, Младен, 10
 124.Курузовић, Александар, 5
 125.Курузовић, Јованка, 14
 126.Курузовић, Радмила, 12
 127.Курузовић, Бранко, 12
 128.Курузовић, Љубан, 3
 129.Михајловић, Душан, 10
 130.Михајловић, Љубица, 4
 131.Митровић, Милева, 5
 132.Митровић, Анка, 7
 133.Митровић, Љубица, 8
 134.Митровић, Никола, 6
 135.Митровић, Милан, 9
 136.Митровић, Саво, 8
 137.Митровић, Петар, 10
 138.Митровић, Крстан, 6
 139.Митровић, Драго, 4
 140.Митровић, Неђељко, 4
 141.Митровић, Предраг, 2
 142.Митровић, Ненад, 2
 143.Митровић, Радојка, 4
 144.Митровић, Госпава, 14
 145.Митровић, Душан, 14
 146.Митровић, Велимир, 12
 147.Митровић, Петар, 10
 148.Митровић, Коста, 10
 149.Митровић, Бранко, 13
 150.Митровић, Милорад, 13
 151.Митровић, Јованка, 15
 152.Перић, Милица, 10
 153.Перић, Ђуро, 4
 154.Плавшић, Анђа, 13
 155.Перић, Милка, 13
 156.Пиљагић, Невенка, 12
 157.Пиљагић, Миласавка, 10
 158.Пиљагић, Јовица, 13
 159.Пиљагић, Стеван, 6
 160.Пиљагић, Драгица, 13
 161.Пиљагић, Душанка, 6
 162.Пиљагић, Радојка, 5
 163.Пиљагић, Мира, 8
 164.Пиљагић, Стојанка, 3
 165.Пиљагић, Смиљана, 8

166. Пиљагић, Милица, 12
 167. Пиљагић, Драгица, 12
 168. Пиљагић, Стоја, 4
 169. Пиљагић, Милан, 12
 170. Пиљагић, Милорад, 10
 171. Пиљагић, Богдан, 2
 172. Пиљагић, Владо, 3
 173. Пиљагић, Остоја, 6
 174. Пиљагић, Милутин, 10
 175. Пиљагић, Дојчин, 5
 176. Пиљагић, Здравко, 14
 177. Пиљагић, Рајко, 10
 178. Пиљагић, Душан, 7
 179. Пиљагић, Тихомир, 5
 180. Пиљагић, Стево, 3
 181. Пиљагић, Драгољуб, 10
 182. Пиљагић, Остоја, 4
 183. Пиљагић, Мара, 2
 184. Пиљагић, Душан, 7
 185. Радиновић, Илија, 10
 186. Радиновић, Ђуро, 5
 187. Радиновић, Сава, 14
 188. Савановић, Мићо, 6
 189. Савановић, Томинко, 10
 190. Савановић, Стоја, 2
 191. Савановић, Боса, 15
 192. Смиљанић, Љубица, 12
 193. Смиљанић, Илија, 14
 194. Смиљанић, Спасоје, 8
 195. Смиљанић, Стојан, 10
 196. Смиљанић, Милан, 12
 197. Смиљанић, Љубица, 15
 198. Смиљанић, Дуганка, 14
 199. Смиљанић, Раде, 6
 200. Смиљанић, Нада, 9
 201. Станковић, Милосава, 14
 202. Станковић, Недељка, 9
 203. Станковић, Драгица, 2
 204. Станковић, Милева, 11
 205. Станковић, Љепосава, 5
 206. Станковић, Безимена, 2
 207. Станковић, Стојанка, 4
 208. Станковић, Гордана, 2
 209. Станковић, Вукосава, 1
 210. Станковић, Гордана, 1
 211. Станковић, Стојан, 5
 212. Станковић, Остоја, 5
 213. Станковић, Душан, 15
 214. Станковић, Неђељка, 15
 215. Станковић, Ковиљка, 13
 216. Станковић, Вида, 11
 217. Станковић, Мара, 8
 218. Станковић, Јованка, 6
 219. Станковић, Марија, 4
 220. Станковић, Добрила, 2
 221. Станковић, Душанка, 15
 222. Станковић, Мара, 14
 223. Станковић, Драгица, 7
 224. Станковић, Босиљка, 2
 225. Станковић, Мара, 5
 226. Станковић, Јока, 5
 227. Станковић, Милосавка, 3
 228. Станковић, Босиљка, 5
 229. Станковић, Милева, 2
 230. Станковић, Милан, 14
 231. Станковић, Драго, 12
 232. Станковић, Бранко, 8
 233. Станковић, Митар, 8
 234. Станковић, Добрислав, 7
 235. Станковић, Душан, 6
 236. Станковић, Живко, 3
 237. Станковић, Маринко, 5
 238. Станковић, Јово, 11
 239. Станковић, Бранко, 11
 240. Станковић, Васкрсија, 6
 241. Станковић, Радомир, 6
 242. Станковић, Љубомир, 4
 243. Станковић, Небојша, 2
 244. Станковић, Недељко, 14
 245. Станковић, Милосав, 14
 246. Станковић, Никола, 13
 247. Станковић, Јован, 12
 248. Станковић, Петко, 10
 249. Станковић, Станко, 7
 250. Стијаковић, Мирко, 14
 251. Стијаковић, Бранко, 12
 252. Стијаковић, Радислав, 11
 253. Стијаковић, Петар, 7
 254. Стијаковић, Предраг, 11
 255. Стијаковић, Петар, 8
 256. Стијаковић, Славко, 12
 257. Стијаковић, Душан, 8
 258. Стијаковић, Драгица, 13
 259. Стијаковић, Даринка, 10
 260. Стијаковић, Душанка, 6
 261. Стијаковић, Радмила, 3
 262. Стијаковић, Даринка, 14
 263. Стијаковић, Јованка, 5
 264. Стијаковић, Душанка, 4
 265. Стијаковић, Зорка, 2
 266. Стијаковић, Милена, 10
 267. Столић, Душанка, 12

268. Столић, Стоја, 5
 269. Столић, Здравка, 8
 270. Столић, Гордана, 1
 271. Столић, Милан, 13
 272. Столић, Миленко, 12
 273. Столић, Здравко, 10
 274. Столић, Спасоје, 17
 275. Столић, Душан, 13
 276. Столић, Мирко, 7
 277. Столић, Угљеша, 7
 278. Годориновић, Владимир, 13
 279. Годориновић, Даринка, 7
 280. Годориновић, Вукосава, 13
 281. Годориновић, Владимир, 14
 282. Торбица, Никола, 2
 283. Торбица, Лука, 7
 284. Тунић, Перо, 6
 285. Тунић, Безимена, 1
 286. Тунић, Милица, 4
 287. Тушић, Светко, 14
 288. Тушић, Милан, 6
 289. Тушић, Маринко, 7
 290. Тушић, Јелена, 14
 291. Тушић, Љубица, 13
 292. Ћусић, Душанка, 4
 293. Ћусић, Борислав, 14
 294. Брковић, Милица, 1
 295. Брковић, Нада, 7
 296. Брковић, Јованка, 2
 297. Брковић, Љубо, 3
 298. Брковић, Марица, 6
 299. Васић, Раде, 8
 300. Васић, Томислав, 4
 301. Васић, Боро, 4
 302. Васић, Борислав, 8
 303. Васић, Госпава, 2
 304. Васић, Стоја, 5
 305. Васић, Мира, 7
 306. Васић, Мара, 7
 307. Васић, Стојан, 14
 308. Васић, Рајко, 14
 309. Васић, Милорад, 7
 310. Васић, Јово, 12
 311. Васић, Душанка, 10
 312. Васић, Радојка, 4
 313. Васић, Зорка, 3
 314. Васић, Душанка, 13
 315. Васић, Љубица, 12
 316. Васић, Даница, 4
 317. Васић, Петар, 8
 318. Васић, Бошко, 14
 319. Васић, Стојић, 10
 320. Васић, Мирослав, 7
 321. Васић, Никола, 8
 322. Васић, Госпава, 3
 323. Васић, Радојка, 5
 324. Васић, Драгица, 6
 325. Васић, Даница, 14
 326. Васић, Мирко, 12
 327. Васић, Милорад, 10
 328. Кнежевић, Госпа, 5
 329. Кнежевић, Мара, 3
 330. Кнежевић, Раде, 6
 331. Ковачевић, Милорад, 2
 332. Ковачевић, Душан, 15
 333. Ковачевић, Петар, 14
 334. Ковачевић, Мирко, 10
 335. Ковачевић, Марица, 4
 336. Ковачевић, Зорка, 14
 337. Ковачевић, Милош, 8
 338. Малешевић, Тривун, 4
 339. Малешевић, Љубомир, 6
 340. Малешевић, Драгица, 6
 341. Малешевић, Драгослава, 4
 342. Малешевић, Драгица, 8
 343. Малешевић, Мирјана, 2
 344. Малешевић, Радослава, 14
 345. Малешевић, Љепосава, 11
 346. Малешевић, Цвијета, 3
 347. Малешевић, Васе, 13
 348. Малешевић, Славко, 14
 349. Малешевић, Тихомир, 4
 350. Стијаковић, Јове, 5
 351. Стијаковић, Јове, 7
 352. Стијаковић, Јове, 8
 353. Стијаковић, Саво, 2
 354. Стијаковић, Спасенија, 2
 355. Стијаковић, Мира, 5
 356. Стијаковић, Госпава, 12
 357. Стијаковић, Љубица, 11
 358. Стијаковић, Десанка, 4
 359. Стијаковић, Петра, 5
 360. Стијаковић, Остоја, 14
 361. Стијаковић, Славко, 15
 362. Стијаковић, Стојко, 13
 363. Стијаковић, Симо, 8
 364. Стијаковић, Марко, 4
 365. Стијаковић, Славко, 13
 366. Стијаковић, Ђуро, 12
 367. Стијаковић, Петар, 7
 368. Стијаковић, Стојан, 8
 369. Стијаковић, Душан, 11

370. Стијаковић, Саво, 6
 371. Стијаковић, Коста, 8
 372. Стијаковић, Данило, 4
 373. Стијаковић, Вељко, 2
 374. Стијаковић, Новак, 3
 375. Стијаковић, Петар, 4
 376. Стијаковић, Ратко, 1
 377. Стијаковић, Ненад, 1
 378. Стијаковић, Добрила, 7
 379. Стијаковић, Десанка, 7
 380. Стијаковић, Марица, 5
 381. Стијаковић, Драгиња, 8
 382. Стијаковић, Анда, 13
 383. Стијаковић, Анкица, 12
 384. Стијаковић, Душанка, 11
 385. Стијаковић, Раденка, 3
 386. Стијаковић, Драгица, 14
 387. Стијаковић, Драгица, 10
 388. Стијаковић, Симеуна, 11
 389. Стијаковић, Безимена, 1
 390. Стијаковић, Гордана, 7
 391. Стијаковић, Зора, 11
 392. Стијаковић, Томинка, 3
 393. Стијаковић, Новак, 3
 394. Стијаковић, Драган, 14
 395. Стијаковић, Илија, 7
 396. Стијаковић, Безимена, 1
 397. Стијаковић, Безимена, 1
 398. Стијаковић, Милора, 2
 399. Стијаковић, Мићо, 3
 400. Стијаковић, Јека, 13
 401. Стијаковић, Зорка, 2
 402. Стијаковић, Грозда, 7
 403. Стијаковић, Ђуро, 4
 404. Стијаковић, Марко, 14
 405. Стијаковић, Рајко, 12
 406. Стијаковић, Драго, 3
 407. Стијаковић, Мирко, 3
 408. Стијаковић, Милан, 5
 409. Стијаковић, Васклсија, 5
 410. Стијаковић, Ђуиан, 7
 411. Стијаковић, Вид, 11
 412. Стијаковић, Драган, 2
 413. Стијаковић, Божо, 3
 414. Стијаковић, Симо, 5
 415. Стијаковић, Рајко, 8
 416. Стијаковић, Новак, 8
 417. Стијаковић, Цвијета, 3
 418. Стијаковић, Радосава, 3
 419. Стијаковић, Живко, 4
 420. Стијаковић, Милош, 2
 421. Стијаковић, Драган, 2
 422. Стијаковић, Панте, 5
 423. Стијаковић, Митар, 10
 424. Стијаковић, Младен, 12
 425. Стијаковић, Стоја, 13
 426. Стијаковић, Госпа, 7
 427. Стијаковић, Љубица, 3
 428. Стијаковић, Цвије, 2
 429. Стијаковић, Душанка, 14
 430. Стијаковић, Славка, 8
 431. Стијаковић, Невенка, 13
 432. Стијаковић, Стојан, 9
 433. Стијаковић, Цвијета, 7
 435. Стијаковић, Марко, 8
 436. Стијаковић, Душан, 2
 437. Стијаковић, Драгољуб, 3
 438. Стијаковић, Ненад, 6
 439. Стијаковић, Лазар, 10
 440. Стијаковић, Рајко, 10
 441. Стијаковић, Новак, 10
 442. Стијаковић, Душан, 3
 443. Стијаковић, Љубо, 8
 444. Стијаковић, Раде, 7
 445. Стијаковић, Драган, 11
 446. Стијаковић, Бранко, 11
 447. Стијаковић, Милош, 12
 448. Стијаковић, Доста, 7
 449. Стијаковић, Мира, 4
 450. Стијаковић, Лазарка, 8
 451. Тодић, Цвијета, 5
 452. Тодић, Зорка, 7
 453. Тодић, Мира, 2
 454. Тодић, Миљка, 13
 455. Тодић, Јованка, 5
 456. Тодић, Марица, 10
 457. Тодић, Славка, 7
 458. Тодић, Љуба, 7
 459. Тодић, Госпа, 12
 460. Тодић, Грозда, 4
 461. Тодић, Марко, 2
 462. Тодић, Милан, 14
 463. Тодић, Саво, 14
 464. Тодић, Драган, 14
 465. Тодић, Златомир, 4
 466. Тодић, Глиго, 7
 467. Тодић, Милош, 12
 468. Тодић, Слободан, 8
 469. Тодић, Манојло, 7
 470. Тодић, Светко, 6
 471. Тодић, Милан, 12
 472. Тодић, Мирко, 1

- 473.Тодић, Цвијета, 4
474.Тодић, Грозда, 13
475.Тодић, Илинка, 14
476.Тодић, Душанка, 10
477.Тодић, Драгица, 1
478.Тодић, Драгојла, 11
479.Тодић, Добрила, 3
480.Тодић, Милева, 4
491.Тодић, Даница, 1
492.Тодић, Босиљка, 3
493.Тодић, Радојка, 5
494.Тодић, Стака, 10
495.Тодић, Доста, 12
496.Тодић, Гојка, 12
497.Тодић, Мира, 6
498.Тодић, Грозда, 4
499.Тодић, Стојан, 3
500.Тодић, Славка, 1
501.Тодић, Мара, 2
502.Тодић, Марко, 5
503.Тодић, Душанка, 3
504.Тодић, Милорад, 7
505.Тодић, Ђуро, 4
506.Тодић, Душан, 7
507.Тодић, Љуба, 4
508.Тодић, Мира, 4
509.Тодић, Андрија, 2
209.Тодориновић, 9
510.Тодориновић, Мирко, 6
511.Тодориновић, Милан, 7
512.Тодориновић, Радојка, 5
513.Тодориновић, Милица, 10
514.Тодориновић, Ружица, 12
515.Тодориновић, Јованка, 13
516.Тодориновић, Петра, 8
517.Тодориновић, Стана, 5
518.Тодориновић, Стојка, 7
519.Тодориновић, Мара, 5
520.Тодориновић, Душанка, 2
521.Тодориновић, Милан, 14
522.Тодориновић, Миливоје, 5
523.Тодориновић, Марко, 3
524.Тодориновић, Владо, 14
525.Шешић, Коста, 4
526.Шегић, Недељко, 13
527.Шегић, Љубо, 13
528.Шегић, Симо, 10
529.Шегић, Мићо, 12
530.Шегић, Слаавко, 12
531.Шегић, Ђуро, 6
532.Шегић, Бранко, 6
533.Шегић, Стојан, 7
534.Шешић, Безимена, 1
535.Шегић, Безимена, 1
536.Шегић, Стана, 1
537.Шегић, Стојанка, 1
538.Шегић, Гордана, 5
539.Шегић, Љубица, 5
540.Шегић, Даринка, 12
541.Шијегић, Невенка, 6
542.Шева, Мирко, 13
543.Шева, Вида, 14
544.Шева, Мара, 8
545.Шева, Госпа, 8
546.Шева, Радмила, 5
547.Шева, Анка, 7
548.Шева, Ђуја, 8
549.Шева, Мира, 2
550.Шева, Томислав, 3

Статуа генерала Драже Михаиловића, манастир Св. Сава, Либертивил, Илиноис.

Др Првислав Гризогоно

*Хрват католик и бивши југословенски министар приморан
да побегне у Србију као избеглица*

Зима 1942. године – писмо надбискупу Степинцу

Пишем Вам као човек човеку, као хришћанин хришћанину. Месецима већ намеравам да то урадим надајући се да ће страшне вести из Хрватске престати да стижу, па да могу сабрати мисли и написати Вам једно целовито писмо. За последњих десет месеци Србе у Хрватској убијају и уништавају на најокрутнији начин, и њихова се имовина уништава. Црвенило стида и беса прекрива лице сваког поштеног Хрвата. Покољ Срба започео је већ од првог дана од оснивања Независне Државе Хрватске (Госпић, Гудовац, Босанска Крајина, итд.), и непрестано се наставља све до данас.

Страхота свега није само у убијању. Убијања укључују све: старце, жене и децу – а праћена су дивљачким мучењем. Ови невини Срби се набијају на колац, на голим прсима им се пали ватра, живе их пеку, живе спаљују у њиховим домовима и црквама, преливају их кључалом водом и гуле им кожу, а затим у ране утрљавају со... Ваде им очи, секу уши, носеве и језике... Свештеницима секу браду и бркове заједно са скалповима, интимне органе им одсецају и стављају у уста... вежу их за камионе, а затим вуку по земљи... Утерују им чавле у шаке, а главе им закуцавају о под... Бацају их живе у бунаре и у провалије, а затим за њима бацају гранате... Децу бацају у ватру, кључалу воду, у живи креч... Откидају им ноге, главе разбијају о зид, ломе им кичму о стене или дрвене трупце... Почињена су још многа страшна мучења, каква нормалан човек тешко може и да замисли...

Реке Сава, Драва и Дунав и њихове притоке однеле су на хиљаде лешева. Мртва тела пронађена су са натписима – Правац–Београд–путује краљу Петру. У чамцу који је пронађен на Сави била је гомила дечијих глава са главом једне жене (која је можда била мајка те деце) са натписом – Месо за пијацу у Јовановој у Београду.

Запрепаићујући је случај Милеве Божинић из Стабанце, којој су дете извадили из утробе. Било је и случајева печених глава по Босни, посуда напуњених српском крвљу, случајева да су Срби терани да пију топлу крв закланих чланова њихових породица. Небројено много жена, девојака и деце, мајки пред очима деце и деце пред својим мајкама је силовано или послано у усташки логор да тамо послуже у сличне сврхе. Силовања су се дешавала чак и на олтарима православних цркава. У општини Петриња натерали су сина да силује сопствену мајку. Без преседана у историји је покољ Срба у православној цркви у Глини и убијање Срба на олтару цркве у Кладуши. Постоје детаљна и оригинална сведочанства о овим страхотама. Чак су и Немци и Италијани били запрепаићени овим злочинима. Фотографски су забележили велики број оваквих покоља. Немци причају да су Хрвати чинили то исто за време 30-огодишњег рата и да због тога на немачком језику постоји изрека од тог времена – Сачувај нас, Господе, од куге, глади и

Хрвата. Немци из Срема презиру нас због тога и према Србима се односе много хуманије. Италијани су фотографисали суд са 3,5 килограма српских очију, затим неког Хрвата који је носио огрлицу направљену од српских очију и још неког који је стигао у Дубровник са појасом о коме су висили одсечени језици Срба.

Ужаси логора у којима је убијено на хиљаде Срба или су остављени да умру изложености тежким условима, глади и хладноће. Међу Немцима се причало о неком логору у Лици где је држано на хиљаде Срба; али кад су Немци стигли тамо, затекли су празан логор прекривен крвљу и крвавом одећом. Прича се да је у том логору страдао и један српски епископ. Хиљаде и хиљаде Срба још увек муче у логору Јасеновац док проводе ову оштру зиму у дрвени циганским баракама без сламе или прекривача и са следовањем од два кромпира на дан. Европска историја не памти сличан случај. Морали бисмо се вратити у Азију за време Тамерлана или Џингис-кана или у Африку, у земље где су владали ти крволочни владари, да наиђемо на сличне случајеве. Ови су догађаји срамота за хрватско име за многе будуће векове. Ништа нас у потпуности више не може разрешити овог греха. Ни последњем јаднику са Балкана нећемо моћи да причамо о хиљаду година наше хрватске културе, јер чак ни Цигани нису никад чинили таква злодела. Због чега Вам све ово пишем кад Ви нисте политичка личност и не можете да сносител одговорност за све ово? Ево због чега: у свим овим варварским злочинима без преседана који су више него безбожнички, наша католичка црква је учествовала на два начина. Велики број људи из клера, свештеници, фратри и организована католичка младеж активно су учествовали у свему овоме. Догађало се да католички свештеници постану чувари логора и усташки помагачи и да тако покажу како одобравају мучења и покољ хришћана. Један католички свештеник је лично заклао православног свештеника. Све ово не би смели да ураде без одобрења својих бискупа, а да су поступили без допуштења, изгубили би посао и били би изведени пред суд. С обзиром да се то није догодило, то значи да су за то добили дозволу својих бискупа.

Као друго, католичка црква искористила је овакву ситуацију да покрсти преостале Србе који су преживели. И док се земља пуши од крви невиних жртава, док замиру јауци у грудима преживелих, свештеници, фратри и часне сестре у једној руци носе усташке ножеве, а у другој молитвенике и бројанице. Цео Срем је затрпан лецима које је написао бискуп Аксамовић и одштампао у својој штампарији у Ђакову, који позивају Србе да се преобрате у католичанство да би спасили себе и своју имовину. Као да је наша црква тиме хтела да покаже како може да убија душе као што усташке власти убијају тела. Још је већа мрља на католичкој цркви јер се истовремено многе православне цркве и православни манастири конфискују, пљачка се имовина и многа историјска блага. Ни патријаршијска црква у Сремским Карловцима није поштеђена тога. Сав тај злочин против савести и душевности донео је још већу срамоту на хрватски народ и његово име.

Првислав Гризогоно
8. фебруара 1942.

Доле десно: У историји Другог светског рата има много забележених случајева копања очију Србима. Жртва на слици је само једна од стотина других који су преживели сведоци овог ужаса. Иако је печење српских жртава описано у пређашњем писму, мало људи зна да се овај нарочито грозан злочин поново догодио у садашњем грађанском рату. Преживеле породице ових жртава живе у Босни у деловима које контролишу Муслимани и не желе да се изврши идентификација њихове родбине. Фотографије припадају јапанском фото–репортеру Јасунари Мизугучију.

„Медији босанских Срба извештавали су гледаоце и слушаоце како српске борце живе пеку на ражњу. Многима је то био једини извор информација и људи су у то поверовали.“

- Антони Луис [Anthony Lewis], *Њу републик* [New Republic], март 1995.

„У три године како путујем по Босни и осталим деловима бивше Југославије, често сам чуо како се прича о људима печеним на ражњу. Босански Муслимани говоре како су се Срби тако понашали према својим заробљеницима; Срби кажу да су таква дела типична за Муслимане или ‘Турке’, како их Срби упорно називају. Сумњам да се ова врста мучења примењивала чак и у овако бруталном рату.“

- Роџер Коен [Roger Cohen], *Њујорк тајмс* [New York Times], 19. март 1995.

Напомена аутора: Послао сам неколико копија фотографија печених српских војника Антонију Луису, Роџеру Коену и Бернард Гверцману, који је тада уређивао вести из света (видети слике доле). Сви пакети послани су Федексом и потписане признанице потврђују да су примљени. *Њујорк тајмс* не само што је игнорисао мој захтев да ми се материјал врати – него се нико није удостојио ни да ми одговори. Проводи ли *Њујорк тајмс* у пракси свој мото – **све што вреди објавити** – ма, не рачунајте на то!

Слике геноцида над Србима

Горе: Анте Павелић, 1941.

Лево: Андрија Артуковић на суђењу у Загребу 1986.

Десно: Артуковића осуђују на смрт 14. маја 1986.

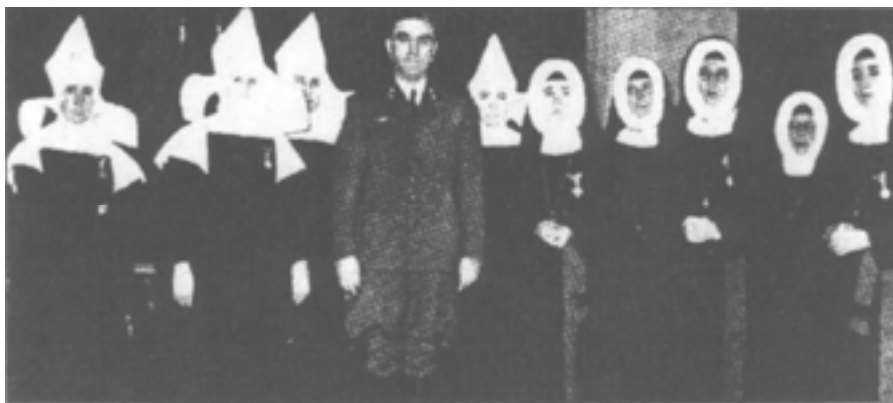
Слике геноцида над Србима

Горе: Година је 1945, усташки убица држи одсечену главу своје српске жртве.

Десно: Горња и доња слика, фра Мирослав Филиповић–Мајсторовић.

Доле: Фашиста Анте Павелић окружен неким од католичких часних сестара које су управљале логорима где је ликвидирано више од 100.000 српске деце 1942. у логорима као што су Приједор, Јабланиц, Млака, Стара Градишка. Ово је први забележен случај у историји да је један народ направио логоре за убијање деце.

Слике геноцида над Србима

„Најопаснији су они људи који изгледају веома религиозни, нарочито када су организовани и имају власт. Дубоко поштују оне људе који нису свесни њихове безбожне агресивне жеље за влашћу коју спроводе иза кулиса. Ти религиозни људи који се праве да воле Бога прибећиће убиству, потаћиће на револуцију и ратове ако треба, само ако им то може помоћи да остваре њихов циљ. Они су препредени, интелигентни, способни религиозни политичари који живе у свету тајни, интрига и лажне светости...” – др Алберто Ривера

Горе: Крајње десно поред папског нунција Рамира Марконеа седи надбискуп Степинац; на усташком скупу у Загребу 1941. са високим званичницима нацистичке Немачке.

Доле: Док се у Загребу одржавао усташки скуп, Његова светост Гаврило, патријарх Српске православне цркве заробљен је у манастиру Острог и послан у концентрациони логор Матхаузен.

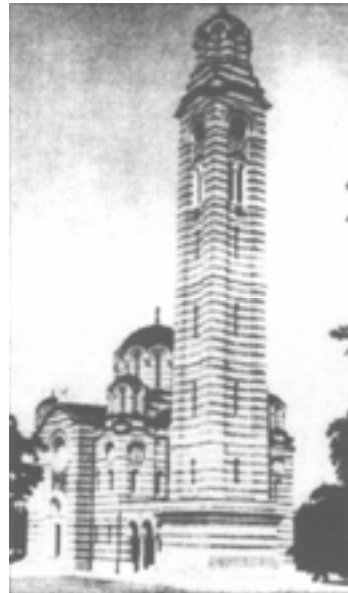
Слике геноцида над Србима

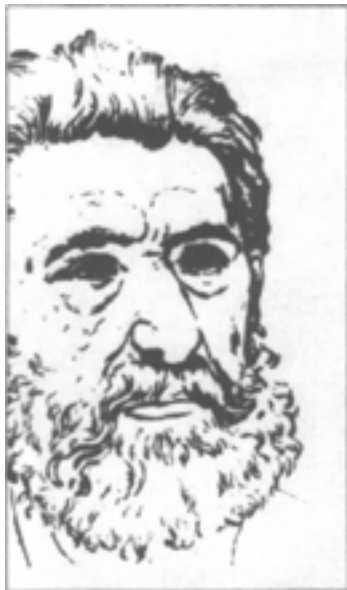
Горе: Хајнрих Химлер, засигурно нациста број два одмах иза Хитлера и главни човек и архитекта „коначног решења”, врши инспекцију 13. Вафен-SS-дивизије Ханцар састављене од босанских Муслимана. Ова дивизија састављена од 20.000 босанских Муслимана убица убила је на хиљаде Американаца у Италији, борећи се шест месеци против Пете америчке дивизије. Пошто су им Американци разбили редове, ови су се Муслимани вратили у Југославију. Следећи ништа мање одвратан задатак им је био да одржавају железничку пругу између Балкана и Аушвица. Поред Химлера је есесовачки бригадни генерал Карл Г. Зауберцвајг, командант Ханцар дивизије. Ова је фотографија изложена у Краљевском ратном музеју у Лондону.

Доле лево: Анте Павелић у друштву папског нунција Марконеа у посети Усташкој младежи. Деца их поздрављају фашистичким поздравом, 1942.

Доле десно: Српска православна катедрала у Бањалуци срушена је до темеља. То је једна од више од 400 српских цркава које су усташе разорили у Другом светском рату.

Слике геноцида над Србима

Лево: Анте Старчевић (1823–1896) „Хрватски отац домовине” сматра се хрватским оцем мржње.

У средини: Анте Павелић окружен римским клером, априла 1941.

Доле: Анте Павелић са својим саучесницима, хрватским фратрима фрањевцима.

Додатак Ц

Ц. П. Махер: Критика књиге Филипа Ц. Коена, др стомат. наука Тајни рат Србије: пропаганда и превара историје, стр. XXVI, Тексашки универзитет за пољопривреду и рударство 235, 1996.

Уводна напомена, 23. фебруар 1997. године: Вредно сведочанство које аргументовано одбацује недавне оптужбе о постојању антисемитизма код Срба може се наћи у књизи из 1951, *Титова Југославија*, коју је написао Јозеф Корбел, амбасадор Чехословачке у Југославији од 1945–1945. Био је тамо на дужности аташеа од 1936. до 1938. Јозеф Корбел, Јеврејин, а тога су били свесни сви који су га познавали, био је пријатељ Срба. Његова кћерка је државни секретар Сједињених Држава, Медлин Олбрајт. Госпођа Олбрајт зачудо тврди да она све до скоро није знала за своје јеврејско порекло. Период док је била на дужности амбасадора Сједињених Држава при Уједињеним нацијама (1993–1996) обележен је подједнако невероватном демонизацијом Срба, а њена биографија о којој се расправљало у званичном Вашингтону не садржи ни спомена о годинама проведеним у Београду, где је научила српски језик. Позната је по томе да подржава оне групације међу Хрватима и Муслиманима чији су очеви у Другом светском рату починили геноцид над Србима, Циганима и Јеврејима.

Јозеф Корбел је написао:

„...Током рата је Српска православна црква одбила да сарађује са Немцима. Нацисти су покушали да је остваре претњама и уступцима, али ништа није помогло. Патријарх Гаврило је први интерниран у Србији, а након што је Немцима дефинитивно пропао покушај да добију подршку, премештен је у Немачку у концентрациони логор (Дахау). Сличну судбину доживели су и неки други званичници (Српске православне цркве).”

Читајући књигу доктора Коена и неке позитивне критике вратио се ваш стари фулбрајтовац у дане великог Маоа. Његова Велика културна револуција била је у пуном јеку тог зимског семестра 1966. године када сам предавао у Софији.

Пролазећи Руским булеваром од жуте цигле преко пута Универзитета св. Климента Охридског, Бугари би се обавезно заустављали и смеђуљили посматрајући огласну таблу Амбасаде Народне Републике Кине, на којој су биле фотографије скромних Кинеза како у групама тумаче *Мисли председника Маоа*. Његова црвена књижница вредела је више од нечије дипломе. Људи са факултетским дипломама били су на рижиним пољима или у центрима за преквалификацију. На тим су се фотографијама појављивали некадашњи сељаци који су постајали нови Едисони и Тесле, држећи у руци електричне сијалице које су сами измислили; а рудари, некадашњи орачи и дрвосече, постајали су неурохирурги, и све то захваљујући мислима великог вође председника Маоа. У данашњем новом светском поретку такође се појављују сјајни аутсајдери у домену студија о Балкану који пишу „дуго

очекиване” књиге. Један од њих је, како кажу, написао револуционарно дело којим разоткрива тајни рат Србије. У питању је доктор Филип Коен, стоматолог и доктор медицине.

„Ова књига”, како каже уредник издања Стјепан (Стипе) Мештровић, потомак чувеног југословенског клана, је „...друга у низу о источноевропским студијама. (1) Како сазнајемо, доктор Коен је у кратком року од неколико година савладао вештину писања којим се опонаша стил научно–историјске прозе и сажвакао огромну грађу хроника о Балкану. Већ 1992. наш је зубар био експерт у транзицијском тиму Клинтон–Гор. Које то ловцу на таленте треба одати признање? Балканолошки успеси доктора Коена утолико су невероватнији ако узмемо у обзир да он не зна да чита српскохрватски, а да не говоримо о српском, хрватском или босанском језику. Да би надокнадио овај недостатак, доктор Коен је „водио”, како нас обавештава један књижевни критичар, „преводиначки тим”. (2) Како, питам ја, неко предводи тим преводаца кад сам није преводац? За све оне који би били заинтересовани да консултују тако вредан извор литературе нема никаквих трагова о идентитету преводаца нити о архиву у којем су преводи похрањени. Коенова књига је и типографски необична. Њене прешироке маргине и размаци повећавају обим књиге за отприлике једну трећину од изгледа нормално штампане књиге. Школарци овакав стил називају „развлачење”.

Ту је и увод пун похвала из пера Дејвида Ризмана, који није доктор стоматологије, већ почасни професор са Катедре за социологију харвардског универзитета и аутор бестселера *Усамљена гомила*. Попут доктора Коена, ни професор Ризман није превише „оптерећен” поткованошћу у области балканских студија. Како нам каже Мештровић, он је чак прескочио социологију, јер је на „социологију стигао преко права”. Правник–социолог Ризман пише о заосталости Срба: Србија је земља у којој „неписмени могу доћи на власт или чак постати краљеви”. Др Ризман је можда имао на уму примере људи попут Милоша Обреновића, али оставља утисак да је његова неписменост резултат аутохтоне српске културе, премда је она у ствари била неизбежна последица исламске власти, турских *каун и раја* – закона о робовима. Муслиманска политика према неверницима је била, као и данас – узмимо за пример Судан – идентична енглеским казним законима у Ирској, али изгледа да је господину Ризману промакло и то да се српски цар из 14. века Душан Силни разликовао од других европских владара својих савременика по томе што је Душан Силни знао да чита и пише. У свом сићушном превиду доктор Ризман је изоставио Вука Стефановића Караџића, од кога је један Гете, за разлику од доктора Коена, научио да чита српски. У 18. веку, када је био далеко од стварне, првотне Хрватске која се у то време састојала од неколико округа унутар Велике Угарске, Дубровник се поносио великим научник Руђером Бошковићем, који је као и Тесла био син православног свештеника. Од тада су Срби дали људе попут Михајла Пупина, Николе Тесле, Милеве Марић, Ајнштајнове супруге, итд, итд.

Једна од тема ове књиге је српска окрутност: правник–социолог професор Ризман заступа тврду опцију еколошке тезе по којој наводни

варваризам босанских Срба потиче из чињенице да се ради „о брдским, планинским Србима”, за разлику од „космополита из Београда” и „космополита из Сарајева”. Истражитељ ратних злочина кога финансира Џорџ Сорос и Royal Dutch Petroleum, професор Шариф (познат и под именом Шериф) Басиуни такође ми је то објаснио. У свом говору на Колецу за јеврејске студије Спертус у Чикагу показао је колико се не разуме у босанску тематику тиме што је сарајевску четврт Кошево називао „Косовом”. (Готово су ме избацили из сале због моје упадице да су та два места неколико стотина километара удаљена једно од другог.)

Тема српске окрутности се поново помиње у белешци број 89, страна 187: „Постоји дуга традиција резања вратова међу српским герилцима у рату.” Да ли би се неко усудио да шокира читаоца тајном о авганистанским муџахединима у Босни, а да не говоримо о америчким специјалним јединицама, Морнаричким фокама САД–а, британским Гуркама, при чему све те командоске јединице користе хладно оружје да би убијали тихо? На Фолкландским острвима/Малвинама британски SAS–овци резали су вратове аргентинским ратним заробљеницима, након што би се ови предали. Припадник америчке војске са највишим одликовањима пуковник Дејвид Хакворт (официр америчке војске у пензији) је на државној телевизији причао како је људе убијао бајонетом и како им је резао вратове. Када писац књиге о *Тајном рату Србије* пише како је то српска особина, он то ради са циљем да оклевета цео народ. Кад смо већ код тога – број вратова српских жена, стараца и деце, без војника, који су преклани током три геноцида која су само у овом веку над њима спровели Хрвати и Муслимани показује да је склоност ка таквој врсти убијања више изражена код ове друге стране. Нигде се не помиње културлошки значајан турцизам, израз за велики нож, кама, нити се игде виде слике овог лепог примерка прибора за јело марке Солинген, који се у хрватском зове „србосјек” – старински термин из времена 1941–45. године, термин који се поново појављује 1991.

Српска окрутност укључује неколико озлоглашених „напада хаубицама” на цивиле. Након масакра на ред за хлеб 24. маја 1992. за који су окривљени Срби, председник Буш је натерао УН да уведу санкције против Срба. Људи у Вашингтону, њих неколико десетина који су се нашли у прилици да читају са усана господина Буша, знају да је „Џорџ рекао да Срби то нису починили”, да је тај масакр и његове наставке Маркале I и Маркале II починила муслиманска влада Босне и Херцеговине, што не само да је подржао руски пуковник Демуренко, него и канадски генерал Луис Мекензи, индијски генерал Сатиш Намбиар, генерални секретар УН–а Бутрос Бутрос Гали, Асуши Акаши, лорд Питер Овен, као и у случају аутентичне исповести француског председника Франсоа Митерана на самртној постељи, а да не говоримо о политички некоректном репортеру *Њујорк тајмз*а Дејвиду Бајндеру.

Пошто би нам за детаљно бављење грешкама, изврнутим тумачењима, измишљотинама и превидима ове књиге требало неколико семестара и пошто би нам то узело више томова страница у писаној форми, ово што следи је

само скраћен избор. Као писца књиге помињаћемо „доктора Коена”, мада нема много разлога да широкогрудо поверујемо у такво ауторство.

Наслов првог поглавља гласи *Корени српског фашизма*. Замена улога типична је за нацистичку и неонацистичку историографију. Сећате ли се како је 1. септембра 1939. Хитлер на радију објавио немачки напад на Пољску? Исти такав приступ је очигледан у начину на који се Коен односи према Илији Гарашанину (страна 18), идеологу српског уједињења. Премда је Грашанин био једнак Мазинију и Гарибалдију, претворен је у злог генија иза етнички очишћене државе српског геноцидног народа. Ако су Гарашанин и Велика (Већа) Србија били таква страхота, шта онда треба рећи о Бизмарку и Хитлеру, Павелића и Туђмана да и не спомињемо? Срби су се нашли у исто тако безизлазној ситуацији као и Пољаци, чију су земљу између себе поделиле Прусија, Аустрија и Русија. Како би се избегла било аустријска било руска доминација – о оживљавању оне турске да и не говоримо, треба само видети шта се догодило Јерменима – Гарашанин је, дошавши под утицај католичких пољских емиграната, који су радије изабрали да живе у православној словенској држави, него у Прусији или Аустрији где се Словене мрзело, или у Русији која је била непријатељски расположена према Пољацима, разрадио план о уједињењу свих српских земаља у једну јужну (Југо–) словенску државу, са Србијом као њезиним Пијемонтом. Што се тиче његовог плана о пресељавању косовских Албанаца, Коен заборавља да своје читатеље обавести о онима које су генерацијама у геноциду против Срба на Косову подупирале Турска и Аустрија и веома убедљиво тврди (страна 116) како на Косову албанска већина живи мирно већ вековима. „Коен” грешни у оба случаја. Што се већине и мањине тиче, турски и аустријски документи показују да су већину чинили Срби пре геноцида у последњих осамдесет година. Што се тиче тога да су „мирни”, то се може рећи за мали број оних који су били православни хришћански Албанци пре него што су их отомански Турци преобратили на ислам; после тога, баш као што је био случај са Курдима у Месопотамији који су се борили против Асираца хришћанске вероисповести, Турци су користили Албанце како би вршили терор над Србима, као што Куран прописује да треба поступати са неверницима. Нигде се, наравно, не спомињу несрећни албански, српски или грчки хришћани у савременој Албанији.

Цихад, спровођење терора и убијање неверника је дужност верника и нешто чиме се треба поносити. Албанци муслимани су почев од отоманског времена и настављајући за време Аустрије, Мусолинија и за време Тита етнички чистили Косово од народа који га је основао. Ова куранска дужност сада има и дипломатску, финансијску и војну подршку Вашингтона и „међународне заједнице”, новог светског поретка.

У „Коеновом” *Тајном рату* Гарашанин има улогу подметнутог страшила да би се одвратила пажњу од правих фашиста на Балкану, Хрвата Анте Старчевића и Јозефа Франка, директних претеча Артуковића и Павелића. Доктор Коен не цитира својим читаоцима ниједну од тирада ове двојице људи огрезлих у мржњи, од којих се диже коса на глави. Ако је доктор Ризман тражио комплексе, није требало да му промакне чињеница да

је Јозеф Франк, Јеврејин, био један од извора инспирације кољачу Јевреја Анти Павелићу; или да је Старчевићу не само мајка била Српкиња, већ је носио и старо српско име – ах, кад би само Ризман знао језик који му је био тако преко потребан!

Није српско православље било оно које је насилно покрестило и истребило стотине хиљада неверника и украло им поседе на Балкану, него су то учинили ислам и католицизам. Таква се политика наставља и данас. Није Велика Србија себи припојила нехрватске територије, већ је Велика Хрватска она из 1941. и опет 1991. и 1995. приграбила српске земље. 1997. године, под заштитом УН-а и НАТО-а, Хрватска се спрема да узме још српске земље у источној Славонији.

Аутор тврди да су за време старе Југославије Срби имали доминацију. Па, у неку руку, добили су рат у којем је борбени поклич избацио прву геноцидну игру речи, *Serbien muss sterbien* [sic] ! – Србија мора умрети! А други народи су, коначно, изгубили рат чији је циљ био уништење Срба. Попут морнара после бродолома радије су се попели на спасилачки брод нове државе, него да потону скупа са Аустроугарском. (Јужни Тиролци су исто тако гласали за плебисцит у Лиги народа да се одрекну свог хабсбуршког порекла и постану грађани Италије, чији су дипломате спретно заменили страну у рату.) Да се догодило чудо и да су Хабзбурговци успели да изведу преврат, замислимо што би се догодило са дезертерима.

Чињенице у овој књизи кад год се појаве обично буду искривљене, нпр. „официри аустроугарске војске примали су смањену плату и имали ниже чинове од српских официра” (страна 8). Драгнић је поткрепио документацијом да је истина управо супротна: напредовање српских официра и војника било је заустављено због ратних потешкоћа. Након потписивања мира аустроугарски официри мобилизовани су у војску Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и наставили да примају унапређења и повећања плате током рата; тако да су што се чинова и плата тиче надмашили Србе који су их поразили. (3) Многи међу превареним победницима су били згађени, дали оставке и започели нов живот, пошто су у потпуности могли да живе независно, за разлику од нових „Југословена” који су се борили за Кајзера, али су онда предати новом страном господару у замену за изанђале награде. У првом поглављу Коен понавља измишљотину да је државни удар 27. марта 1941. био масло Британаца. Види стране 23–27*. Не само да је британско посредовање у пучу било наводно, чак су и совјетски хвалисавци покушали себи да припишу ту заслугу. Тачно је да су Британци хтели мало акције, али су се за закашњењем и без ефекта укључили преко ваздухопловног генерала Симовића, који је био пука фигура, и Мирковића, који је касније и постао британски генерал. Про-немачки оријентисан Дејвид Ирвинг побија Коена: „С обзиром да је било остало још неколико драгоцених дана, С.О. (специјалне операције, тј. прљави трикови) су без успеха покушали да ступе у контакт с официрима” (4).

Човек који је испланирао пуч био је тадашњи мајор Живан (Жика) Кнежевић, кога је заједно са Дражом Михаиловићем председник Труман одликовао орденом за заслуге. Винстон Черчил је коментаришући рекао за

пуковника Живана Кнежевића и његовог брата професора Радоја да су „неподмитљиви”. Тешко да се ово може сматрати испразном фразом у черчиловом стилу. Британци су се заиста потрудили да поткупе те људе. Ови су их глатко одбили. А Винстон је то знао (5).

Друго поглавље насловљено је *Српска држава 1941–45*. Такве није било. Пад Краљевске југословенске армије догодио се због застареле опреме и српског „недостатка отпора”. Упоредите ово са исказом Рут Мичел, сестром генерала Билија Мичела, о хрватској издаји, масовном дезертерству и пуном тајном колаборацијом са нацистима. (6)

Доктор Коен се (страница 38), не наводећи никога, позива на „немачке изворе” у покушају да смањи број Срба масакрираних у Крагујевцу у октобру 1941. на „свега” 2300 од преко 7000, како износе „југословенски извори”. – Ово подсећа на ревизионисте холокауста европских Јевреја, који тврде да их је било „само” 3 милиона. Ако доктор Коен неће да наведе свој извор, ја ћу да наведем један, немачког научника који даје предност већем броју: Маношек (у Требсту 1995, страна 395) (7). Ово поглавље, као уосталом и читава књига, служи само као параван за злочине двеју „независних” хрватских држава, прве која је била марионета Мусолинијевог и Хитлеровог „новог поретка”, и ова друге коју је посејао, подржао и коју храни „нови светски поредак”.

Треће поглавље носи наслов *Српска кривица за холокауст*. На корицама књиге, каже доктор Коен, штампане су „српске” поштанске марке, при чему те маркице нису никада поништене, нити су икада биле у оптицају од стране ПТТ-а у окупираној Србији. Лажне маркице су штампане у Лајпцигу.

Оптужба за антисемитизам код Срба. Доктор Коен благи епископа Николаја Велимировића као великог антисемиту, градећи своју оптужбу на изјавама које је епископ дао новинарима из своје ћелије у Дахауу. Доктор Коен би подједнако поверовао у истинитост изјава изнуђених од америчких ратних заробљеника у Кореји и Виетнаму. Када је Велимировић ослобођен, он се одрекао тих изјава и открио да их је изрекао под присилом. Јевреји се исто тако на Јом кипур, Дан покајања, кају за лажне заклетве које су морали да изрекну током претходне године.

На страни 130 доктор Коен цитира речи епископа Велимировића о Христу и Понтију Пилату, тумачећи ово као доказ црно на бело о древном, ендемском српском антисемитизму. Западна црква за време реформације и противреформације је била та која је нарочито подстицала антисемитизам. Мартин Лутер је био дивљи у свом антисемитизму. Јевреји католичке Италије морали су да се окупе и сатима стоје да би слушали проповеди у којима их се наводило да се покају зато што су убили Исуса и да се пређу у истинску веру. Они који би попустили искористили би следећи Јом кипур да се покају за грех на који су били приморани. Превара Сан Симонина од Таранта је измишљена, да се радило о дечаку украденом за крваву жртву рабина. Неке италијанске цркве још увек чувају посвећене слике дечака мученика окруженог рабинима који му под грлом држе ножеве. У Италији сам чак чуо за нешто што се зове „гето”.

Као конференције при католичком теолошком колеџу чуо сам и никада нећу заборавити певање импроперија на Велики петак којима се „куде” Христове убице. – Папа Павле VI је пре неколико година дошао у Њујорк, где живи највећа јеврејска заједница на свету, и неспретно одабрао за читање део текста из Јеванђеља по Јовану XX.19:

„А кад би увече онај први дан недјеље, и врата бијаху затворена где се бијаху ученици његови сакупили од страха Јеврејскога...”

Овај је папа као монсињор Монтини био државни секретар папи Пију XII током стварног геноцида на Балкану, оног хрватског упереног против Јевреја, Рома и Срба. У том је својству био је кључни човек монсињора Крунослава Драгановића, главног актера подземних канала за бег усташких злочинаца познатих као „пацовски канали”. Папа Пије XII је преко монсињора Монтинија и Драгановића обезбедио лажне пасоше и превоз за бег десетина хиљада усташких и нацистичких злочинаца преко Аустрије, Швајцарске и Ирске (Артуковић) до Аргентине, Аустралије, Канаде, Шпаније и САД–а. Лофтус и Аронс су документовали ову операцију (8). Моја бивша војна јединица, 430. војно–обавештајни батаљон противобавештајног корпуса, је заправо сарађивала с Драгановићем. Блатећи Српску православну цркву Коен заташкава ратну кривицу Рима и Хрватске.

Фотографија на насловној страни Коенове књиге приказује Хитлера у Берхтесгадену како се поздравља са генералом Недићем, српским Петеном. Недићеви бранитељи тврде да је пристао да води окупирану Србију тек онда када су нацисти запретили да ће довести Бугаре да обављају тај посао и да је одбио да уради ишта више за Немце. Недићеви противници међу Србима сматрају да ако би Немци заповедили да се убију Срби, било би боље да се то догодило под заведништвом Бугара или Немаца, а не Срба. Што се тиче насловне стране са Недићем, недовољно информисан читалац остаће необавештен о далеко бројнијим фотографијама Павелића, Артуковића и десетина свештеника и часних сестара које су поносно позирали у друштву нацистичких и ватиканских званичника. Ове се не појављују у Коеновој књизи. Коену не би било драго да сазна да би се присталице четника сложиле с њим у вези са Љотићем, чији су људи многе четнике „лупили по глави”. Срби се не слажу у погледу ових бројки, а ово и није место за вођење дебате на ту тему, али злочини квислинга бледе у поређењу са злочинима Хрватске зване „независном” у периоду 1941–45. То је заиста Магнум кримен, што је уједно и назив велике књиге о „независној Хрватској” коју је написао професор Виктор Новак, који је и сам био Хрват. (9)

Четврто поглавље носи наслов *Сарадња и отпор у Хрватској и Босни и Херцеговини*. Понављање није само „мајка учења”, већ и мајка велике лажи: бисер? овог поглавља (страна 93) и оно што се понавља све време јесте да је „...против усташа је била већина Хрвата”. Нешто мало речи потрошено је на Јасеновац. Тамошњи музеј су 1995. нове усташе друга генерала Туђмана сравниле са земљом и Јасеновац је сада место где усташке убице могу да одмарају поред својих јеврејских, циганских и српских жртава. Роналд Реган је подигао прашину полагањем венца на гробљу у Битбургу (на граници Белгије и Немачке), где SS–трупе леже поред својих жртава, али већина

читалаца „слободне штампе”, и нису упознати са јасеновачким причама из 1941–45. и 1995. године. У сваком погледу, не само у смислу локације, Јасеновац је био хрватски логор смрти. Они су га звали „Радни логор”. А на порталу изнад улаза био је исписан хрватски клон од „Arbeit macht frei”, „Рад Ослобађа”.

20. априла 1997. председник Туђман положио је венац у Јасеновцу у сећање на пале усташе: 20. април је Хитлеров рођендан.

Прича о Блајбургу. Од касних 1980–их и током 1990–их често је започињана прича о Блајбургу. (Новинар *Њузвика* Џејмс Граф у Општинском колеџу Оуктон (Илиноис) ово место назива „Билдербергер”.) У овом граду у аустријском делу Корушке насељене Словенцима британска је армија да би одржала нагодбу са Стаљином довозила бродом Русе и Украјинце на исток у смрт у СССР–у, док су они сатерали десетине хиљада југословенских затвореника у железничке вагоне и рекли им да иду за Италију и забравили врата. Након кратке вожње преко масива Карнских Алпа из Аустрије ослобођени су, али не у Италији, него у Словенији, коју је држао Тито и где су измасакирани. У предговору доктора Коена масакри су описани као уништење „десетина хиљада” Хрвата и Словенаца и „чак једног броја четника” од стране српских партизана. Уместо ове произвољне формулације, читај: 18.500 војника Краљевске војске Југославије. (10) Овако спретно „ретуширање” истине не само да нас удаљава од стране која сноси стварну одговорност за то, већ и умањује број Срба које су Британци предали у руке стаљинистичког Хрвата–Словенца Тита. Непрецизан број није никакав број: 16.000 српских четника убијено је у Блајбургу. Овај покољ није био великосрпски чин, већ дело Черчиловог и Стаљиновог човека, Јосипа Броза, хрватског комунисте. Случај Блајбург је изнад свега осуда злочина, не „српског геноцида”, већ „перфидног Албиона”, слободног, западњачког, конституционалног, парламентарног, племенитог, онога што испија чај и игра крикет. Блајбург јесте, на крају крајева, противтежа у добром титовском стилу како би се одвратила пажња од оне ситне непријатности из Јасеновца; маршал је увек волео да придева Србима неке непостојеће злочине како би постојала равнотежа са стварним хрватским злоделима. У његовој Југославији то је било познато под називом „братство и јединство”.

Пето поглавље носи наслов *Српски историјски ревизионизам и холокауст*. Замена улога поново упада у очи: доктор Коен слика Србе како с ентузијазмом сарађују са Трећим рајхом, док се Хрвати томе масовно и јуначки опираше. Заправо су Титови партизани били ти који су сарађивали са Трећим рајхом, јер су били познати по томе да четнике нападају с леђа док су [Дражине] присталице били блокирани у бици против Вермахта спреда.

Четници и „колаборација”: међу бројне термине заостале из послетитовског хрватства спада и употреба термина „четник” као опште речи за блађење Срба. Ово потпуно промакне новим балканолозима који су попут корова никли 1991. године, а раније нису умели да разликују Словенију од Славоније и Словачке. Оптужба (страна 92) да су Михаиловићеви четници сарађивали „махом са Силама осовине” је одбачена у неколико књига, а у најскорије време од стране извора за који бисмо тешко

посумњали да је наклоњен Србима, немачког професора историје Јоста Дулфера са универзитета у Келну у католичкој Рајнској области. (11)

„Мада су четници повремено [нагласио критичар: Ц. П. М] сарађивали са Силама осовине, нарочито са Италијом [против комуниста: Ц. П. М], у основи они су веру полагали у Савезнике. Михаиловић који је постао министар рата у влади у егзилу у Лондону 1942. није, међутим, успео да одржи своју позицију задуго. Његови следбеници изгубили су моћ, која је прешла у руке Титових партизана 1943, и на крају су Титови следбеници били једина групација која је уживала савезничку подршку. Они су се супротставили Павелићевим хрватским усташама, Немцима и Италијанима, са којима су могли да ратују отворено од 1943.”

Важно је напоменути да снаге попа Ђујића нису биле под Михаиловићевом командом.

Лингвистички постскрипtum. Књига доктора Коена обележена је непознавањем немачког, енглеског и српског. У другом одломку на страни 63 текст гласи: „...немачке су власти наредиле изградњу Сајмишта, Сајмиште се не зове „Семлин на немачком”. Семлин је аустроугарски назив на немачком за Земун у Србији, град који лежи на Дунаву узводно од Београда, на територији коју је током Другог светског рата окупирала Хрватска. Нацистички концентрациони логор на земљишту старог сајмишта је заиста био на левој обали Саве, али између Београда и Земуне. (Нови засводњени сајамски простор, сајмиште, је касније саграђен на десној обали.)

Према доказима које садржи, Коенов текст у овом делу изгледа као производ (анонимне) особе којој енглески није матерњи језик, а у чијем матерњем језику нема одеђеног члана, на пример у српскохрватском, пошто би у преводу на енглески назив Сајмиште требало да се пише са одређеним чланом, било да се даје енглески превод овог термина или да се он као лично име задржи и просто пренесе у енглески. Искључујући могућност случајне погрешке, било који добар лингвиста би посумњао у суд да је аутор следећих редова неко коме енглески није матерњи (страна 61): „...much admired in Serbia and in emigration...” Прави енглески би требало да гласи „in the emigration” у поређењу са српским „у емиграцији” [без одређеног члана, прим. прев.]. Могу ли, молим вас, прави доктор Коен и његов помоћник да устану и да се покажу?

Доктор Коен или ко год да је написао „његову” књигу још продубљује превару тиме што каже (страна 92) да су концентрациони логори на Бањици и Сајмишту „српски концентрациони логор[и]”. Добро, ако се у географском смислу Аушвиц налазио у Пољској, он није био „пољски концентрациони логор”. Бањица и Сајмиште су били немачки концентрациони логори.

Немачку именицу у једнини, *Einsatzgruppe*, је неко ко је слаб у немачком погрешно назначио као множину, вероватно неки Југословен кога је заварао наставак –е именица женског рода у номинативу множине у српскохрватском. А да ствар буде још погрешнија, *Einsatzgruppen* нису биле

део SS–а, већ Sipo–а, или *Sicherheitspolizei* (полицијске снаге безбедности). Назив листа из Швабије на Дунаву *Erwache, Пробудите се!* користи се као да је у питању именица женског рода; *Die Erwache* [sic], Буђење (страна 71). Таква именица женског рода не постоји. Немачки облик је глагол у императиву. Ако се у немачком може наћи *Die Erwache*, то је скраћено од *die Zeitung Erwache!*, лист *Пробудите се!*

Ако доктор Коен не зна српски, онда неко други ко зна, али му је енглески лош, неадекватно објашњава настанак речи *усташа*, множина *усташе*, (87; 192: белешка 6): „Назив усташа долази од ‘stand up’, *устати*” Дobar предлог, погрешно објашњење. Јер реч *устајање* сугерише контекст седећег положаја или јутра, када устајемо (из кревета). За тачно преношење значења на енглески у смислу *побуна* треба да кажемо „rise up (against...)”, *устати* (*против...*). Даље, термин *усташа* је први пут употребио Павелић 1931. у синтагми „хрватске усташе”. Данас би се ово погрешно разумело као плеоназам, али Павелић је свесно преузео реч пореклом из српског језика. Аутор је очигледно збуњен чињеницом да се термин *усташе* први пут употребљава за српске побуњенике против Турака у Херцеговини 1875. године. (Белешка 6, страна 192). Ово није тек пука, тривијална занимљивост, већ се тиче саме сржи проблема, нечије научне компетентности и поштења. Тешко да је аутор тих редака, који стоји замишљен над српском морфологијом и историјском фразеологијом, доктор Коен, стоматолог који говори енглески и који не разуме српски. Прави аутор књиге је неко ко има добро практично знање српског језика, али ко не познаје довољно историјску лингвистику и филологију. Мора такође да је тај и историчар Југославије. Такође се не помиње извор овог псеудолингвистичког закључка са стране 159 (белешка 5):

„Донекле је погрешан аргумент да су Хрвати преузели српски као свој књижевни језик. ‘Отац’ модерног српског језика, Вук Караџић, је преузео два хрватска дијалекта, из Херцеговине и Дубровника.”

„Хрватска” на коју се ово односи је заправо она Велика Хрватска Тита и друга генерала Туђмана, „Хрватска” која је заправо недемократски, насилно припојила многе српске територије са српским становништвом. Године 1995. је отприлике 300.000 Срба „етнички” очишћено према америчком војном плану и подршци из земаља које су насељавали много пре него што су Енглези заплочили пут Вирџиније и Нове Енглеске. На аустријским, а од 1867. године аустроугарским картама, првобитна једноетничка Хрватска није укључивала Славонију, која се некада протезала од Вилаха до Београда, као ни Херцеговину или Далмацију. Унутрашњи и спољни докази без сумње указују на српско порекло књижевног хрватског језика. (12)

Да ли је дубровачки дијалект био хрватски? Није, ако се узме у обзир да је Рагуза први пута постала „хрватска” тек 1945, када је Дубровник први пут укључен унутар граница Титове Федеративне Републике Хрватске, у суштини Велике Хрватске. Ово се заснивало на карти коју су пак опет исцртали српски политичари 1930–их са циљем да на штету Срба придобију

Хрвате. За време Тита Дубровник је, као и Вуковар, био испуњен досељеницима из западне Херцеговине, најекстремнијим националистима са похрваћених територија и из правог легла усташа. Међутим, католици у Конавлима чувају наслеђе православних икона у кућама и славе славу, јединствени српски културни обичај, који није свеpravославни. Дубровачки дијалект је источнохерцеговачки српски. Старо становништво Рагузе води порекло од покатоличених Срба. Језичка историја доктора Коена је чиста измишљотина, или барем обична некомпетентност. Упореди Р. Г. А. Дибреја:

„[Хрватски лингвиста] Људевит Гај (1808–72) одабрао је ијекавску варијанту штокавског дијалекта..., исту коју је изабрао и Вук Караџић, ону која је најраспрострањенија у југословенским земљама. Гај је увео фонетска правила која тачно одговарају ономе што је Вук урадио у ћирици. Тако је омогућио Хрватима да одбаце коришћење локалних говора у писаној књижевности и постану део ширег спектра.

...Круна овог рада био је Бечки књижевни договор из 1850, где су се сви водећи југословенски научници оног времена, укључујући Вука и Гаја, сложили да се усвоји заједнички књижевни језик...” (13)

Они који знају да читају српски могу и сами да консултују Договор; усвојили су га једногласно ти „Аустријанци” Вук и Гај, затим велики словеначки лингвист Фран Миклошич (Франц Миклошич) и други. Они тамо не помињу Србе и Хрвате, већ Србе православце и католике, те западне и источне српске дијалекте, од којих су ови други херцеговачки, дубровачки, итд. Хиљаде ватиканских документа из разних векова дубровачки језик називају *lingua serba*. (14) Године 1850. хрватски није укључивао Херцеговину, Далмацију и Дубровник. Прави хрватски говор се може наћи у чакавском дијалекту на северној обали Јадрана и на острвима, и у кајкавском дијалекту у области Загреба. Већина хрватских научника 19. века су сматрали да је њихов кајкавски говор словеначки, с обзиром да се у оба језика за упитну заменицу „шта” користи облик „кај” и да имају још неке заједничке особине. (15)

Доктор Коен понавља причу о томе како је ЈНА гранатирала Дубровник (16). Са Дејаном Лучићем сам био у Старом граду 25. марта 1992, три месеца након борби. На прозорским капцима на Страдуну било је трагова пушчаних метака од уличних борби које су могле оставити само различите хрватске снаге које су биле у сукобу. У плочнику од кречњака било је преко десетак плитких рупа од стрељива из хаубица, а не бродских топова. Није ми било јасно јесу ли ови били упућени са бродова ЈНА или са хрватских положаја.

Штампа је објавила фотографије снимљене дугим објективима, чиме се може постићи ефекат смањене удаљености, приказујући облаке дима који су излазили из цистерни са нафтом на бродовима у Старој луци (гледано са Плоча), који су, дакле, били ван градских зидина. Такође, ван зидина скроз са стране дим је куљао из хотела где су били смештени хрватски топови. Дим из ова два извора, од којих су оба била ван зидина, окружио је и прекрио куле у

Старом граду, евоцирајући сцене из Дантеовог *Пакла*, што је све била намештаљка. У марту 1992. штета у Старом граду је била занемарљива. Сваки кров је био прекривен црепом, а на већини се видела патина од изложености временским условима и од старости. Данашњи посетиоци то могу да провере док одозго посматрају градску панораму.

Доктор Коен помиње (страна 127) „гранатирање синагоге”. Ја сам снимео синагогу. Један прозор који гледа на Жудиоску улицу је био разбијен. Читао сам у хрватској и западној штампи да „ЈНА којом командују Срби” уништава или је уништила „the port of Dubrovnik”, дубровачку луку. Супротну информацију сам нашао у српским новинама. Компетентан граматичар или преводилац би се запитао је ли овде употребљена апозиција (као у облику *The City of Chicago*, град Чикаго) или показујући некакву друкчију релацију (као у облицима *the mayor of Chicago*, *the South Side of Chicago*, градоначелник Чикага или јужни део Чикага)? Да ли је можда могла да буде у питању она страна Дубровника на којој се налази лука, тј. Гуж? Осећао сам да би било најбоље да се сам уверим ако желим да сазнам истину. Такође, након што сам прочитао да су читаво благо српских рукописа и икона уништиле хрватске снаге замолио сам свог фотографа, рођеног Дубровчанина, да ме одведе тамо. Довео нас је до зграде испред српске православне цркве. Тамо је стајала љуштура вишеспратне грађевине. На предњем зиду са леве стране се јасно и изразито видео ћирилични натпис ИКОНЕ и енглески ICONS. Зграда је била права љуштура, потпуно уништена изнутра. Зидови су били нетакнути, али је унутрашњост била празан простор. То није починила бродска артиљерија, јер на околним зградама није било знакова оштећења. То је настало од пластичног експлозива и пожара подметнутог у просторији. – Петнаестог маја 1995. принцеза Франческа фон Хабзбург приказала је низ фотографија у Националном прес клубу у Вашингтону. Између два снимка уништене двоспратне виле у Ћилипима близу аеродрома (аеродроми се обично налазе ван зидина срењевијековних градова) Њено височанство је углавило снимак унутрашњости објекта, за који је рекла да се ради о истој вили, упркос непоклапању у смислу да је снимак приказивао унутрашњост неке вишеспратнице. А то је била управо она коју сам ја сад описао.

Мета бродова ЈНА је била Наполеонова утврда високо изнад града на брду Срђ. Услед артиљеријских дејстава уништен је цреп на крововима који се налазе ниско у подножју. Британски новинар Борис Белоф и представник ЕУ Мајкл Шатлворт су сваки засебно посетили место догађања и известили да су затекли све управо овако како сам описао. Да је Стари град заиста био мета напада, био би уништен у року од два сата.

Хрватска и њени помагачи, компаније специјализоване за пропаганду, уживају у могућности замене позиција штампе и владе; брзо су лансирале хорор–причу о уништењу Дубровника. Вашингтонска компанија Рудер Фин која се бави односима са јавношћу сакупља новац за цреп уништене Рагузе. Хрватска се стратегија од почетка састојала од тога да се испровоцира глобални рат против Југославије, а да се Срби прикажу као „лоши момци”. Ево шта каже Сузан Ј. Вудворд:

„Напад на Дубровник (који је кренуо почетком октобра), који се налази на листи Унескове баштине, био је нарочито значајан за стварање антагонизма према Србији и Армији: хрватска је влада искалкулисано употребила стрелце који су пуцали са дубровачких зидина како би испровоцирала напад ЈНА на град, знајући да ће Дубровник да привуче ... пажњу ...” (17)

Закључак. У златно доба стипендирања „великог друштва” током 1960–их и 70–их било је модерно навести у првој фусноти сваког чланка изворе финансирања од стране Националног института за здравство, Америчке морнарице, Ваздухопловних снага, итд, али су данас мецене анонимне и чини се да делују из дубоко скривене позадине. Тексашки универзитет за пољопривреду и рударство је место где су похрањени председнички папири Џорџа Буша, и он је прималац обилних средстава потребних за одржавање овог „блага”. Да би се написао низ књига потребан је уредник и потребни су аутори, компетентни аутори. Овде, као што смо видели, постоје убедљиви докази који доводе у питање ауторство доктора Коена у случају књиге *Тајни рат Србије* у смислу квалитета и идентитета. Какав би то званичник универзитета или органи са имало поштења дозволили објављивање једне овакве сумњиве књиге под окриљем Тексашког универзитета за пољопривреду и рударство? Зар им није стало до репутације универзитета? Да ли би објавили нешто тако нестручно и из инжењерства, онога што је њихова дисциплина?

Белешке:

(1) Први том, који се зове *Genocide in Bosnia: The Policy of 'Ethnic Cleansing'* [Геноцид у Босни: Политика 'етничког чишћења'], је написао још један сјајан аутсајдер, Norman Sigar [Норман Сигар]. Сигар, као и Коен, није оптерећен недостатком знања из балканологије; каријеру је изградио као новинар пишући о инфраструктури на Блиском истоку, у Израелу, Египту и Саудијској Арабији.

(2) John Xanthopoulos [Џон Зантопулос], Florida Atlantic University, у *Library Journal*, 15. јуни 1996, страна 6.

(3) Dragnich, Alex, 1983, страна 17: *The First Yugoslavia. Search for a Viable Political System* [Прва Југославија. У потрази за делотворним политичким уређењем], Hoover Institution Press.

(4) *Churchill's War* [Черчиллов рат].

(5) Види код Ljubica Knezevic [Љубица Кнежевић], 1981, *Promemoria: Repudiation of the Tripartite Pact by the Serbian People 27 March 1941* [Промеморија: Српско одбацавање трипартитног пакта 27. марта 1941] Издање „Jugosloven” и Jugoslav Socialist Party Vasteras, Шведска.

(6) *The Serbs Choose War*, 1943, Garden City NY, Doubleday, Doran & Company, Inca

(7) Troebst, Stefan, *Suedost-Forschungen*. 1995. Band 54. 393–95. *Internationale Zeitschrift fuer Geschichte Kultur, und Landeskunde Suedosteuropas*. Приказ Walter

Manoschek. 1993. *Serbien ist judenfrei. Militaerische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42*. Минхен. R. Oldenbourg. 210 страна, 1 карта. Beitrage zur Militaergeschichte.

(8) John Loftus and Mark Aarons, 1991, *Unholy Trinity: The Vatican, the Nazism and Soviet Intelligence*, New York, St. Martin's Press. Mark Aarons, 1994, *The Secret War against the Jews* [Тајни рат против Јевреја], New York, St. Martin's Press.

(9) Виктор Новак, 1948, *Магнум кримен: Пола вијека клерикализма у Хрватској*, Загреб: Тисак Накладног завода.

(10) Боривоје Караџић, 1958, *Коцесје: Титов најкрвавији злочин*, Кливленд: Књижарница Обрадовић. (Нема датума објављивања, али у предговору аутора стоји 21. новембар 1958.)

(11) Dulffer, Jost, *World War II in Yugoslavia: a German View* [Другу светски рат у Југославији: немачка перспектива]. Предео с немачког Dean Scott McMurry [Дин Скот Мекмари]. Објављено на немачком 1992, на енглеском 1996. ISBN 0 340 61393 9, тврди повез. Меки повез – ISBN 0 340 65265 9

(12) Унутрашњи докази српског порекла књижевног хрватског језика. Очигледан србизам у књижевном, католичком хрватском јесте Исус: Исус је српска варијанта, из византијског грчког, за разлику од западнословенског латинизма Језус (словеначки), словачком Језис, итд. Такође и реч *вјенчање*, израз који дословно значи *овенчавање* према традиционалном православном обичају, али не и католичком, према којем се млада и младожења овенчавају венцем. У „модернизованој” верзији може да се користи златна круна. Заправо, готово цео корпус хришћанске терминологије у књижевном хрватском ће бити српског порекла према било којем стручном лингвисти, са ретким изузецима као што је *криж*, (од црквенолатинског *crux, cruce...*), за разлику од источнословенског *крст* (преко германског из латинског, од пренесеног епитета, *Christus Crucifixus*.)

(13) R. G. A. Debray, 1951, *Guide to the Slavonic languages*, London: J. M. Dent & Sons Ltd. New York: E. P. Dutton & Co. Inc.

(14) *Скупљени грматички и полемички списи Вука Стефановића Караџића*, 1986, *Књига Трећа*, стране 299–301

(15) Види Thomas F. Magner [Томас Ф. Магнер], 1966, *A Zagreb Kajkavian Dialect* [Загребачки кајкавски говор], стране 3–4, Pennsylvania State University Studies, бр. 18.

(16) ЈНА= Југословенска Народна Армија

(17) Susan L. Woodward, 1995, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War* [Балканска трагедија: Хаос и распад након Хладног рата], Washington: The Brookings Foundation

Скроз лево: Омот књиге *Тајни рат Србије: Пропаганда и превара историје* Филипа Коена приказује

наводну „антисемитску поштанску маркицу, која је одштампана и дистрибуирана широм Србије током Другог светског рата”, како наводи Коен, који такође тврди да је кориштена на „антисемитској и антимаџонској изложби у Београду 22. октобра 1941.” У *Тајном рату Србије*, на стр. 78, Коен

тврди како су „колаборационистички листови у Србији забележили фестивалску атмосферу на дан отварања изложбе.”

Српска „антисемитска” поштанска маркица је очигледно толико ретка да Филип Коен није могао да пронађе ниједну која је поништена печатом из Србије за своју насловну страну, и то са разлогом – што је мудро смишљено – ове су маркице направљене у Београду 7 месеци после немачке окупације и након што су нацисти преузели све штампарије у Југославији, укључујући и оне Српске православне цркве. Како је то необично да је Филип Коен изоставио ову чињеницу приликом објашњавања заштитних корица своје књиге. *Пропаганда и превара историје*, какав паметан наслов за ову књигу – изгледа да аутор просто ужива у њему.

Размислите мало – Београд, који је проглашен „отвореним градом”, бомбардован је да би пао у руке Немцима 6. априла 1941. (на Цветну недељу), а 17.000 Срба је убијено у једном дану. Југословенска армија је поражена за непуних 10 дана, а српско становништво хапсе и окупирају нацистичке снаге, које затим тако великодушно допуштају тим истим подјармљеним Србима да смисле „антисемитске” и „антимаџонске” поштанске маркице. А затим, као да већ ово није било довољно љубазно, исти ти нацисти „допуштају” Србима да одрже „антисемитску и антимаџонску” изложбу у Београду. Је ли било краја тој немачкој доброту? Данас је Хрватска једино место на свету где се могу купити сувенирчићи са кукастим крстом на готово сваком уличном ћошку.

Поштанска маркица у средини: Борба угрожене Европе на истоку (4+2 КН) је маркица из истог периода као и она са корица Коенове књиге – Коен ову нацистичку маркицу са очигледним фашистичким обележјима у својој књизи не помиње, хрватска шаховница је симбол кориштен за време холокауста као што је кориштена и свастика. Ова маркица и она поред ње штампане су у Лајпцигу, у Немачкој, само неколико месеци пре почетка Другог светског рата. Очигледно је да су Немци знали да могу да рачунају на Хрвате – чак и пре него што су напали Југославију. Да ли сада постоји икаква сумња у то како је могуће да су Хрвати имали стотине хиљада застава са свастиком да би поздравили Хитлеров долазак у Загреб – оне су, без сумње, тајно израђене у Хрватској... месецима унапред.

Поштанска маркица десно: Хрватска легија Стаљинград (350 куна). Ова маркица такође јасно показује „предатну” сарадњу Хрватске са нацистима. Ова је маркица направљена за Хрватску легију.

Сведочанство

15. новембра 1945, након прегледа локације логора смрти Јасеновац са још увек свежим доказима и само 87 преживелих логораша који могу да посведоче као очевици, Хрватска комисија доноси следећи закључак:

„...Тачан број жртава које је прогутао јасеновачки логор никада нећемо моћи да одредимо због наведених разлога, али да се на основу истраживања које је Комисија спровела, може доћи до закључка да број од око 500.000 до 600.000 одговара реалном стању.”

Злочини у логору Јасеновац,
Хрватска комисија,
15. новембар 1945.

Сведочанство

„Нико никада неће знати тачан број убијених Срба. Немачки извори упућују да се ради о броју од око 750.000 Срба. Срби, наравно, тврде да се ради о много већем броју. Влада збрка око цифара, јер се неки извори односе само на оне убијене у Јасеновцу, а с друге стране постоји велики број оних који су убијени у својим домовима и црквама и бацани у јаме широм земље. Тачан број је вероватно ближи милону, али чак и да се ради о „само” пола милиона, број је огroman ако се узме у обзир да се број српског становништва кретао од отприлике 3 милиона на подручју које је контролисао Павелић. Оно што је још упечатљивије од бројки јесте бруталност метода које су усташе користили и убијање без разлике да ли се ради о старцима, женама, деци, само да би се испунила квота. Морамо узети у обзир да постоји значајан број Срба који су живи и данас, а који су били сведоци тог геноцида, и још много већи број оних чије су породице биле захваћене геноцидом. Овај геноцид премашује све друго у сећању Срба.”

Мајкл Лис [Michael Lees],
британски писац, аутор књиге
Силоване Србије [The Rape of Serbia], 1990.

Сведочанство

„Хрвати су преправили циглану и тако од ње направили овај кремаоријум. На дну је имао велику јаму где су били наслагани дрво и угаљ како би се загрејала јама до високе температуре. Ова „пећ” је била затворена и имала је тешка гвоздена врата на крају тунела која су водила до ложишта.

Хрвати су направили овај крематоријум да би могли што лакше да убију што већи број логораша. Међутим, кад су довели прву групу јеврејских жена и деце да их убију у крематоријуму, најпре су их спровели кроз тунел, а затим отворили врата и покушали да гурну жртве у људску пећ. Није ишло онако како су планирали јер су се жене очајнички опирале, а деца вриштала. Након тога, Хрвати су одлучили да узму маљеве и гвоздене шипке, те да сваку жртву ударе у потиљак и онесвесте је пре него што би је гурнули у ватру. Крематоријум је радио неколико месеци, али је онда затворен, јер се смрад изгорелог људског меса разносио километрима далеко од логора, па су Хрвати цивили и Немци који су живели у близини почели да се жале. Са подручја Козаре у северној Босни Хрвати су одвели 23.858 српских дечака и девојчица до 14 година старости и послали их у концентрациони логор Јасеновац у пролеће 1942. године. Од те деце Хрвати су убили 6348 дечака и 6854 девојчице. Многи су били убијени на путу за Јасеновац и остављени поред пута. Остали су послани у Загреб на усвајање код хрватских породица. Они који нису усвојени отровани су.”

Младен Ивековић,
бивши јасеновачки логораш

Сведочанство

„Вековима је српски народ стајао на Балкану на бранику хришћанства против освајача и угњетача. Као последице тог отпора претрпели су велике губитке током векова... Геноцид у свом најстрашнијем и најдеструктивнијем облику су, међутим, доживели у периоду 1941–45, а починили су га чланови хрватског фашистичког покрета усташа... Масакри извршени у српској православној цркви у Глини од маја до августа 1941. године без сумње део су најмрачнијег поглавља људске изопачености у новијој историји.”

Сенатор Херберт Х. Леман [Herbert H. Lehman], Њујорк
Сенат САД–а, 20. октобра 1951.

Сведочанство

„Пореклом сам прави Хрват. Никада нисам пропустио прилику да говорим похвално, да бринем и помажем нашу хрватску расу. Како да изразим оно што осећам у вези са догађајем у шуми Катин у Хрватској. Мучили смо и најбруталније измасакирали преко милион православца. Раскућили смо стотине хиљада људи и пустили их да лутају по шумама. Деградирали смо их на ниво нижи од животиње. Сви смо свесни тога, али не желимо да се суочимо са истином, мада је мудрије признати злочине него их сакривати... Треба да знамо да је наш опстанак угрожен ако се овај крвави сукоб са Србима настави. Треба да знамо да ће на крају крајева Немци,

Италијани и Мађари отићи, а ми ћемо морати да наставимо да живимо са Србима на овој земљи. Какав страхотан живот нас очекује ако не покушамо да кренемо путем помирења? ... Све ово говорим да бих олакшао своју савест и умро у миру...”

Јосип Мравунац,
хрватски адвокат,
Карловац, Хрватска, 1943.

Сведочанство

„Јасеновачки је логор био најнижа тачка на коју човечанство може да падне... најстравиције мучилиште у људској историји... пакао на земљи. Дело мржње, дело зла, и дело самог ђавола.

Све што може да се напише о јасеновачком логору може да буде само бледа слика онога што је Јасеновац заиста био. Зато што је немогуће претерати у писању о Јасеновцу и ономе што се у њему догодило.”

Ђорђе Милиша,
преживели јасеновачки логораш,
из његове књиге *Јасеновачки пакао*

Сведочанство

„Ако не можеш да убијеш Србина или Јеврејина, онда си непријатељ хрватске државе.”

- др Андрија Артуковић, министар унутрашњих послова, *Независна Држава Хрватска*, 1941.

На свом суђењу у Загребу 16. априла 1986. Артуковић је изјавио: „Морани принципи и закони које сам ја следио били су идентични принципима католичке цркве. Нема разлике између потоњих и мојих принципа.”

Сведочанство

„...Између осталог, два су немачка висока официра овако коментисали јуче: ‘Тренутна ситуација у Хрватској је несхватљива. Православце у Хрватској масовно убијају. То нема никаквог смисла. Нема никаквог реда, правне основе, нити осећаја одговорности у Хрватској. Овде се не ради о убијању некаквих четника са планина, већ мирног становништва, жена и деце, који су остали код својих кућа.’”

Хрватски пуковник Иван Бабић у извештају
врховном команданту Анти Павелићу 31. августа 1941.

Сведочанство

„Једна од особина злочина геноцида над Србима у Хрватској јесте та да је по правилу спроведен веома брутално. Наш народ био је изложен страшним окрутностима, али то знамо само ми, јер се о томе другде није писало. Срби су убијани маљевима, ножевима специјалне израде и на разне друге нељудске начине...”

Антоније Исаковић,
српски академик и бивши комуниста

Сведочанство

„Почетком јуна 1941. Хрвати су почели да транспортују ухапшене Србе у затвор у Госпићу. Довозили су их у сточним вагонима, нагуравши по 80 људи у вагон. Затворски услови у Госпићу били су немогући. Људи су били стиснути као сардине. Хране није било, а вода је била ограничена пошто је био само један бунар, а хиљаде људи су узимали воду из њега. Хрвати су без милости тукли и хапсили људе по цео дан. Крви је било свуда.

Сваког би јутра извели Србе, двоје по двоје, мушкарце и жене, и завезали их све заједно. На крају би све те групе повезали заједно у један дугачак ланац од око 500 људи. Њих би онда одвели на Јадовно, једну малу чистину на планини Велебит. Тамо је био читав низ јама, неке дубоке и до 45 метара. Чим би стигли тамо, Хрвати би извели групу по групу Срба и тукли их све до руба једне од јама. Кад би стигли до руба кундацима или маљевима би убили некога и гурнули би тога преко у понор. Он би повукао оне што су били завезани за њега. 500 Срба су тако убијали сваког јутра и поподнева. А на њихово би место дошло нових хиљаду који су били доведени у госпићки затвор. Доводили су их одасвуд.

Тако је то трајало сваки дан све до 20. августа, кад је коначно италијанска армија поново окупирала ово подручје и зауставила убијања. Међутим Хрвати су се преместили на другу локацију... Јасеновац, који је био још страшнији него Јадовно.”

Фрањо Здуних, Хрват

Сведочанство

„Јасеновац и околина представљају место на коме је 800.000 људских бића убијено на најбруталнији начин; 750.000 Срба, 60.000 Јевреја, 30.000 Рома – мушкараца, жена и деце. Осим тога, он представља суштину и карактер хрватске католичке душе. Душе која нема осећаје, саосећање нити

хришћанску етику. Јасеновац представља све то и још много више. Јасеновац представља почетак и крај садржаја и карактера хрватске државности. Јасеновац представља канибалистички карактер једне групе људи, раскид са савешћу Хрвата католика и Муслимана. Никада ништа горе од Јасеновца у историји човечанства није исисало душу једног народа.”

Др Лазо М. Костић, професор и аутор књиге
Холокауст у Независној Држави Хрватској, 1981.

Сведочанство

„Чим су дошли на власт, усташе су започели расистичку кампању у име хрватске расе – како су они то називали – у име католичке религије, како би створили савршено хомогену заједницу за нову државу... Почели су на велико да уништавају српско православно становништво... и Јевреје због добро познатих разлога. За ту кампању је било карактеристично то што је убијено на десетине хиљада људи, укључујући старце, жене и децу, док су још многе хиљаде заточене у такозваним логорима за интернацију подигнутим на девастираном земљишту без икаквог склоништа, остављени тамо да умру од глади и других недаћа.

У многим аспектима је Независна Држава Хрватска покушала да опонаша и следи пример нацистичке Немачке, али на нивоу геноцида Независна Држава Хрватска ју је превазишла.”

Марио Роата [Mario Roatta],
главнокомандујући италијанских окупационих трупа у Југославији,
Верон, 1946.

Сведочанство

„Срби су постали материјал за клаоницу. У складу са том доктрином, усташе су спроводили акције против Срба, **народа највишег културног домета на Балкану**, али не и католичке вере. Католике су са црквених предикаоница подстрекивали да убијају православне Србе. У том су нарочито предњачили фрањевци, чији манастири одавно служе као усташка састајалишта. Надаље треба истаћи да да је од становништва које је бројало укупно три милиона православаца... убијено више од 600.000 људи.”

Карлхајнц Дешнер [Karlheinz Deschner],
немачки писац и аутор књиге
С Богом и фашистима [With God and the Fascists],
Штутгарт, 1965.

Сведочанство

„Док се наша колона кретала према кројачкој радњи у јасеновачком логору, према нама је долазила колона од око 500 до 700 жена. Кад су колоне биле једна наспрам друге, обе су се зауставиле по нечијем наређењу. Тихо смо само гледали једни у друге. Из очију тих младих жена текле су сузе. Знали смо да ћемо живети још само један дан, а да оне одлазе у смрт сада, данас. Са тавана у кројачкој радњи гледали смо како сплавовима одводе жене преко реке ка Градини – месту за погубљење.”

Чедомир Хубел, јеврејски логораш из Јасеновца

Сведочанство

„Оно што су српска деца искусила у хрватским концентрационим логорима представља у историји човечанства усамљен пример људске патње. Вартоломејска је ноћ у поређењу са хрватским паклом била одлазак на пикник. Хрвати су у опхођењу према српској деци открили своју најмрачнију страну. Набијали су их на бајонете, живе их пекли у крематоријумима, кували их у котловима за прављење сапуна, живе их бацали у дубоке бунаре и јаме, тровали их каустичном содом, изгађивали их до смрти.”

Др Никола Николић, Хрват, доктор медицине
преживели јасеновачки логораш

Сведочанство

„...Зато што је Видо Кватерник, болесни син болесног маршала – његова мајка је била ћерка Јошуе Франка (председника Странке права), полујеврејка, али једини пристojни члан породице, заједно са Виктором Томићем, садистичким чуваром задуженим за поглавникову (Павелићеву) личну сигурност, на најстрашнији начин направио ‘ред’ по Срему... Сазнао сам да се нешто припрема у Бјеловару. Кад смо се вратили из Русије, одмах сам, наравно, сазнао за невероватно грозан чин који је ова банда злочинаца и убица извела... Слика коју је Комисија затекла је била, благо речено, језива. У самом граду је најмање 6000 људи пало у канце ових криминалаца, да и не спомињем ситуацију у подручју Грубишног Поља. Свагде су Срби били жртве, предодређени религијом и националном припадношћу. Мој бес око Бјеловара се још није био стишао, кад сам дознао да су усташки злочинци из јасеновачког логора (место ужаса) упали у три села на обалама Саве која су крајем 1941. покатоличена... пожурио сам да обавестим ‘шефа државе’ да намеравам посетити логор у Сиску, који су ми описали као застрашујући, и села на Сави... стравичан призор. Неколико мушкараца, много жена и деце оскудно одевених, који су спавали на лежајевима хладним као камен, живи

костури... заповедник логора – хуља која није знала ни да се понаша. Игнорисао сам га. Усташама који су били у мојој пратњи рекао сам: ‘Кад човек види ово, може да пљуне... само да пљуне, господо.’

Ти објекти мржње које смо устолучили у Хрватској на челу са поглавником су кулминација ужаса. Најгори од свега је, међутим, Јасеновац, где обичан човек не може ни да завири. Из Сиска сам послао оном несрећном селу Црквени Бок на реци Сави тенковско одред да заштити сељане од усташа.

Ово несрећно село напало је 500 дивљака у два наврата... под заповедништвом два усташка поручника поубијали су све на шта су наишли, силовали су жене мучећи их до смрти, убијали децу... У реци Сави видео сам женски леш – очи су јој биле извађен, а комад дрвета је био забијен у пределу гениталија... Јадна девојка није могла да има више од 20 година кад је допала шака ових монструма.”

Едмунд Глајзе фон Хорстенау,
врховноопуномоћени немачки генерал у Загребу,
из његовог дневника, новембра 1942. –
дневник је чуван у кући судског и државног архива

Напомена: На крају рата Савезници су ухватили фон Хорстенауа, након чега је убрзо починио самоубиство. Деценијама су његова сведочанства била закључана и сакривена и била недоступна.

Сведочанство

„Клали су људе на обе обале реке Саве... Кад су клали са наше стране нисмо се могли смирити од вриштања мушкараца и жена и цичања деце. Неким би жртвама пререзали вратове, а онда би им отварали стомаке пре него што би их бацили у реку. Другима би само зарезали стомаке и гурнули их у Саву.”

Јово Ђурић, бивши јасеновачки логораш

Сведочанство

„Када цивилизован свет сазна за ово, одвратност и индигнација ће бити такви да не знам шта ће се догодити с нама, Хрватима. Ево само једног податка: на улицама хрватских градова скупљају се ископане српске очи и нуде на продају – 30–40 очију истовремено.”

Никола Павелић, хрватски дипломата,
по доласку из Хрватске у Рио де Жанеиро,
15. маја 1942.

Сведочанство

„Политички став који је током прошлог рата заузела једна мала странка Хрвата који су хтели да сруше Југославију у име католичанства, сачињавали су једну од најсрамотнијих појава хришћанског духа. Срушити једну земљу је велика ствар, али то је само један од злочина који су усташе починиле. Други њихов злочин састојао се у окрутном и нељудском убијању православног становништва и делује незамисливо да су такав злочин могли да почине хришћани.

Американци обично не верују у такве ствари и не воле ни да знају за њих. Међутим, једног дана, истина ће свеједно изаћи на видело. У Југославији живим већ годину и по дана и био сам у могућности да сазнам истину и да чујем живе сведоке који још и сада устају да би оптужили злочинце. Река бола која је дуго плавила југословенско тле није ни бајка нити некаква измишљотина ради пропагандних разлога. Био сам у могућности да сам све лично проверим. Ја сам Јужноамериканец који је својим очима видео варварске усташе који воде порекло од варварских фашиста.”

Алфонсо Boisарди [Alfonso Boisardi]
чилеански свештеник [министар?] у Београду,
16. новембар 1952.

Сведочанство

„Свеопшти национални и црквени католички егоцентризам, који су се спојили у једно у популарној хрватској националној идеологији, пројектовао је слику нововаскреле ‘Свете Хрватске’, која је оптужена за ширење славе божје и хрватске католичке нације уз помоћ мача и покрштавања. Слоган ‘Бог и Хрвати’ који је настао с Антом Старчевићем васкрсао је и био измењен: ‘Христ и Усташе’,... ‘Усташка Хрватска биће само Христова и наша, и ничија више...’”

Објављено на немачком:
Хрватска усташка држава, 1941–45,
Ласло Хори [Laszlo Hory], Мађар,
и Мартин Борсат [Martin Borszat], Немац.

Сведочанство

„Знао сам да су усташе чинили разне криминалне радње, да су палили бројна села на Банији, и знао сам да су убијали и да су им помагачи били домобрани (регуларне снаге хрватске војске). Сећам се да је 23. фебруара

1945. у селима на Банији 400 домобрана запалило много кућа и убило много људи. Нисам дигао свој глас против тога, јер нису ни други, није чак ни кардинал Степинац...”

Јосип Вукелић,
хрватски католички свештеник и војни капелан за подручје Бјеловара,
Вараждина, Градишке, Книна, Огулина, Госпића и Карловца.

Сведочанство

„Тако је установљена Независна Држава Хрватска. Византијско–православни притисак на Хрватску је потиснут тако да сад Хрватска може да преузме улогу европске одбрамбене тврђаве. Независна Држава Хрватска је једина држава на Балканском полуострву са већинским католичким становништвом. Једина утврда католицизма на Балкану. Али и не само то, Независна Држава Хрватска је данас најјачи стуб централне Европе. Хрватски народ никада није био и никада неће бити за пансловенство... Независну Државу Хрватску створили су они државотворни елементи хрватског тела који су у усташком покрету пронашли облик за своју организацију. Хрватско католичанство много дугује и мора да изрази своју захвалност усташком покрету. Чињеница је да ова власт кроз свој рад и принципе никада није згрешила против принципа католичке цркве. Њихов револуционарни рад је у складу са католичком етиком.”

Др Иво Губерина,
усташки свештеник,
објављено у часопису *Хрватски преглед*, #7–10, 1943.

Сведочанство

„Ово је хрватска земља и само Хрвати могу да живе овде. Овде нема места онима који неће да се прекрсте. Овде у овим северним деловима ја сам заповедио да се елиминише све живо и, ако треба, и ја ћу да урадим исто и овде, јер у овим временима није грех да се убије ни седмогодишње дете ако стоји на путу усташком покрету.

Данас сви треба да будемо Хрвати и да се ширимо, и онда када се проширимо и постанемо јачи узећемо од других, ако треба. Немојте да мислите да ја нећу, само зато што сам у свештеничкој одори, када затреба узети митраљез и уништити свако живо биће од колевке па надаље које се противи усташкој држави и власти.”

Фрагар Дионизије Јуричев,
лични капелан Анте Павелића,
село Стаза, општина Суња, јула 1941.

Сведочанство

Последња проповед
Фридриха Гризендорфа,
немачког свештеника

Прештампано и преведено из Еверзбуришких новина, у Еверзбургу, Немачка

Фридрих Гризендорф [Friedrich Griesendorf], који је умро 1958. године, био је веома образован човек. У једном периоду био је дворски свештеник немачког цара Вилхелма II. После Другог светског рата био је свештеник у црквеној парохији у Еверзбургу – где је био смештен логор за српске ратне заробљенике. Пре него што је отишао у пензију, ове је редове завештао Немцима, члановима своје парохије:

„Наша је земља изгубила рат. Енглези, Американци и Руси су га добили. Можда су имали много бољу опрему, веће војске, боље вођство. Реално гледано, била је то очигледна материјална победа. Они су ту победу однели. Међутим, овде међу нама постоји један народ који је извојевао много лепшу победу, победу душе, победу срца и поштења, победу мира и хришћанске љубави. То су Срби. Познавали смо их од раније, неке мало, а неке нимало. Ипак смо сви били свесни тога што смо учинили у њиховој отаџбини. Убили смо на стотине Срба који су бранили своју земљу за једног нашег војника који је представљао окупатора – угњетача. И не само то, благонаклоно смо гледали док су други пуцали на Србе са свих страна; Хрвати (усташе), Италијани, Албанци, Бугари и Мађари. Ипак смо знали да се међу нама у логорима за ратне заробљенике налази 5000 српских официра, који су некада били друштвена елита, а који су сада личили на живуће костуре, исцрпљени и изгладнели. Знали смо да међу Србима постоји тиха вера у оно – *не бива прочишћен онај који се не освети*. Искрено се плашимо освете ових српских мученика. Плашили смо се да ће након капитулације они чинити нама оно што смо ми учинили њима. Замишљали смо убиства, пљачку, силовање, разбијање и уништавање наших домова. Међутим, шта се догодило? Кад су бодљикаве жице скинуте и када се 5000 живих српских костура нашло на слободи међу нама, ти су костури миловали нашу децу. Тек сада можемо да разумемо зашто је наш највећи песник, Гете, учио српски језик. Тек сада можемо да схватимо зашто је последња реч коју је изрекао Бизмарк на самртничкој постељи била – Србија. Таква победа је узвишенија од материјалне победе. Мени се чини да су само Срби могли да извојују такву победу, одрасли у духу светосавља и епске поезије коју је наш Гете толико волео. Ова ће победа у душама нас Немаца живети вековима. Желео сам да моју последњу свештену проповед посветим тој победи и Србима који су је извојевали.” – Фридрих Гризендорф.

Напомена: После рата немачка влада је у Еверзбургу у Немачкој подигла споменик – у част и помен 5000 ратних заробљеника Срба.

Додатак Д

Књига:

СРБИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ: ЗБИРКА ЕСЕЈА

Издавач:

**ФОНДАЦИЈА ЗА СРПСКЕ СТУДИЈЕ
УНИВЕРЗИТЕТ МЕКВЕРИ
СИДНЕЈ, 1991.**

Поглавље VII:

ХРВАТСКО КОНАЧНО РЕШЕЊЕ И СИЛЕ ОСОВИНЕ

Срђа Трифковић

I – Увод

Низ моралних и политичких питања везаних за усташки покрет и режим такозване Независне Државе Хрватске (НДХ) сличан је ономе са којим се суочавамо док проучавамо Трећи рајх. Ако једна политичка групација организована у режим у толикој мери пређе границе конвенционалних моралних норми које су некада биле општеприхваћене да би затим потрошила невероватна средства за бруталну ликвидацију стотина хиљада људи само на основу вере или националног идентитета, одговор на питање „зашто се то догодило” постаје у исто време и неизбежан и немогућ. Док се ово питање неизбежно назире иза сваког покушаја да се осветли усташки покрет, уместо директног трагања за тим одговором вероватно је корисније најпре испитати разлоге како се то догодило: како су се развили усташки покрет и његова „идеологија”? Како се то уклапало у европску политичку позорницу 30–их и раних 40–их година прошлога века? Како је његов вођа Анте Павелић преузео власт? И на који начин је његов режим опстао на власти четири године?

Проблем хрватског сепаратизма догодио се паралелно са настанком Југославије. Срби су нову државу доживели као испуњење дугогодишњег процеса ослобођења и уједињења, надали су се да ће је засновати по моделу националне државе, са наводно једном „нацијом” која има три имена (Срби, Хрвати, Словенци). Овај концепт уједињеног југословенства имао је поборнике и у редовима хрватске интелигенције. „Југословенство” је доживљавано као једина ефектна одбрана од италијанских аспирација. Већина Хрвата, с друге стране, доживљавала је Југославију као измењену, али не суштински различиту појаву од дуалистичког система Аустроугарске. Њихова главна политичка снага у виду Хрватске сељачке странке (ХСС) је у том смислу имала улогу националног покрета више него иједна слична

странка на српској страни. Обе су стране следиле системе мишљења и реакције научене у периоду пре 1914. године.

Међутим, пошто је прихватила легитимност државних институција 1925. године, ХСС више није могла да буде посматрана као сепаратистичка снага; и само су екстремистичке маргиналне појаве које су се храниле на Старчевићевој и Франковој традицији србофобије постале бескомпромисно сепаратистичке и насилне.

Усташки покрет је пре био антисрпски и антијугословенски излив беса него некакава кохерентна надградња хрватског националног идентитета и „мисије”. Његови корени допирали су до оне врсте политичког тела земље које је инсистирало на хрватском „праву на државност” и на континуитету „хрватске круне”, али – далеко од поштовања легалистичких призива тих појмова – усташки начин деловања и став су на почетку личили на Црну руку, ВМРО или друге балканске завереничке организације.

Усташки феномен био је производ два склопа околности у периоди између два светска рата. Један од њих била је сложена унутрашња ситуација у Југославији и њен међународни положај, а друга успон фашизма у Европи. Рушење парламентарног система у Југославији (1929) временски се поклопио са периодом растућег политичког радикализма широм континента и почетком економске кризе која је захватила цео свет и дала повод екстремизму. Оба ова развоја догађаја била су неопходан предуслов, мада ниједан посматран одвојено није био довољан за успон хрватског сепаратистичког покрета, који је у исто време био недемократски, расистички и насилан.

Премда би било тешко Павелића и његове следбенике окарактерисати као чисте „фашисте” – барем не у њиховим раним данима – према развоју и начину на који се на крају манифестовало усташтво припада групи оних појава познатих под називом „аутохтони фашизам” средње и источне Европе. Типичне карактеристике свих таквих покрета – у Словачкој, Мађарској, Румунији или Хрватској – су слављење славне прошлости те нације, засноване на наводним специфичним квалитетима те нације, и „божанској мисији”. Одликовао се и јаким одупирањем марксизму и ослањањем на динамизам насиља и директног деловања. Док су и фашизам и нацизам били углавном динамични покрети, усташки је покрет по природи статичан. Циљ му је била „стабилна” ситуација, тј. стварање национално хомогене хрватске државе, а „идеологија” је била у служби националистичких опсесија. Оно што је усташе заиста издвајало од других јесте степен до кога је њихова мржња према Србима била поистовећивана са самоперцепцијом и суштином „хрватства”.

Павелић је покушао да успостави везе у иностранству чак пре него што је основао усташки покрет, након што је краљ Александар увео диктатуру 1929. Године 1927. обратио се меморандумом италијанској влади, у којем се јасно види његова спремност да прихвати ограничену власт Хрватске под италијанским туторством само да се ослободи „српског јарма”. И тон и садржај овог документа ће сасвим логично довести до Римског уговора четрнаест година касније, када је Павелић пристао на одузимање Даламције и

на италијанску премоћ у НДХ. Ова спремност да се доведу у питање основни национални интереси зарад не стварне независности, већ одвајања од „тих Срба” је оно што је потпуно одвојило усташе од ХСС–а, главне снаге у хрватској политици. И Стјепан Радић и његов наследник на челу ХСС–а Владко Мачек хтели су помирење са Београдом и место Хрватске унутар југословенске заједнице, закључивши да би спољашње опасности могле усамљену Хрватску затећи изоловану и рањиву. Они су прихватили југословенско решење не због дубљих уверења, већ просто као мање од два зла. Насупрот томе, усташама темељна мисао политичког гледишта и хрватства почива на демонизовању Срба. Ово је према дефиницији онемогућило било какав компропис, а сваку другу алтернативу учинило савршено прихватљивом – укључујући и ограничену независност и пристајање на губитак дела територије. Павелићева искривљена перцепција хрватских „националних интереса” била је у складу са његовим основним претпоставкама.

Павелић је на крају спао на то да постане пијун и заточеник Италије; али сама чињеница да је његово језгро, колико год малено и неутицајно, успело да уопште преживи било где била је показатељ једне дубље болести која је захватила Европу тог времена. Европски систем успостављен 1919. је у суштини био нестабилан. Периоди стабилног мира у Европи посведочили су какву снагу има комбинација физичких и моралних ограничења. Европски систем није поседовао ниједан стуб сигурности. Од пет великих сила пре 1914, Русију је била преплављивала револуција, Аустроугарска се распала, Немачка је била понижена и остала је без удела у новом поретку снага. Заправо, једина преостала „европска сила” је била Француска. (Британија се ретко на дуже стазе бавила остатком Европе, а тек је мање вероватно да ће се ангажовати на страни најјаче преостале силе, по свему судећи Француске.) Па ипак, Французи су били ти који су искрварили у рововима, без средстава и жеље да буду европски судије.

Управо је овај Pax Gallica својом нестабилношћу створио маневарског простора за читав један низ европских незадовољних елемената да се изборе за себе. Околности које су од Италије као победника и члана Антанте створиле реваншистичку силу која се осетила превареном и сматрала да је остала без свог дела победничког колача на крају су омогућиле опстанак – колико год да је био нестабилан – Павелићевог покрета. Ово се десило у годинама које су уследиле након Мусолинијевог „новог курса” у спољној политици започетог 1926, где се у ствари радило о његовом преласку на форсирање средстава, а не циљева, на потенцирање „акције”, а не дефинисане стратегије. Његов поједностављени приступ у стилу „све или ништа” јасно се одразио у његовом све непријатељскијем ставу према Југославији, што је био наставак Мусолинијевог проблематичног односа са Француском.

Павелићу је у Италији понуђено уточиште, али под условима који су искључивали сваку помисао о независном деловању (нарочито након атентата на краља Александра у Марсеју 1934), и да буде „наш балкански пион”, према Мусолинијевим речима. Већ 1931–1932 Павелић је добијао новачана средства и логистичку подршку (кампове, оружје и опрему) од

италијанске полиције, док су упутства везано за политику и ставке у вези са организацијом стизале из Министарства иностраних послова у Риму. Међутим, након смрти краља Александра Мусолини је морао да закључи како су темељи југословенске држави чвршћи него што је он претпостављао. Његов повратак помирљивијем ставу према Београду је такође био повезан са Хитлеровим доласком на власт, кога је Мусолини испочетка доживљавао као претњу положају Италије у дунавском басену.

Умекшавање италијанске позиције догодило се у исто време кад и именовање Милана Стојадиновића за југословенског министра спољних послова. Стојадиновић је повео пријатељску политику према Италији, што је крунисано потписивањем споразума о пријатељству 1937. године. Ниско мишљење које су Италијани имали о својим „балканским пионима” огледа се у чињеници да је Ћано понудио гаранције потпуне неутрализације усташа пре споразума, такође и без обзира на исход будућих преговора.

Затим је уследило тотално ограничавање усташких деловања у Италији у периоду између 1937. и 1938. године. Био је то најнеповољнији период за Павелића пре Другог светског рата. Многе његове присталице (којих је средином 30–их прошлог века било највише 500) одлучиле су да се врате у Југославију под будним оком југословенског полицијског инспектора који је послан у Рим да их прати. Преостале усташе интернирани су широм италијанског полуострва. Деморализовани и неактивни, нису имали другог избора већ да се обрате Павелићу као својој јединој нади. Његове присталице у Хрватској – којих је било само неколико стотина, а сигурно никада више од две хиљаде – били су потпуно изоловани, па иако су Павелића сматрали својим поглавником, он није ни контролисао нити заповедао њиховим деловањем. Павелићев положај у то време је био више заснован на његовој репутацији него на делима.

Одсуство његових веза Хрватском је парадоксално ојачало његову позицију „вође” у тој мери да су му његове присталице приписивале оне ставове и намере које су сами подржавали. То је изгледа била слаба утеха за Павелића касних 30–их година, којему је потпуно одузето право на самостално делање и друге изворе подршке, што би га учинило активним фактором европске политике.

II – Обнова покрета

Стојановићев пад, који се догодио за време немачких успеха у Чехословачкој почетком 1939, поново је изазвао Мусолинијеве сумње у вези са Југославијом и забринутост поводом могућих немачких планова на југоистоку. Како би отклонио ту забринутост, Хитлер је потврдио своју незаинтересованост према Медитерану уопште и према Балкану у ужем смислу. Такве гаранције је поново давао у годинама које су уследиле, занемарујући их у пракси. Од почетка је схватање Осовине у Риму било различито од оног у Берлину, и фасцинантно је то да су те нејасноће до краја остале неразјашњене.

Мала група Павелићевих присталица покушала је да се активира у Немачкој доласком Хитлера на власт. На почетку су уживали некакву подршку у одељењу нацистичке странке за сарадњу са иностранством (Алфред Розенберг), али већ до 1934. политика Министарства спољних послова – непријатељски настројена према усташама, а одлучно пројугословенска – превладала је са Хитлером. Усташке публикације су у Рајху забрањене, а њихови активисти уклоњени или стављени под строги надзор полиције. Такав изразито непријатељски став према усташама се наставља у Немачкој до војног удара у Београду 1941. године. Политика тражење подршке од Југославије уместо њезиног уништења није био једини разлог за такав став. Хитлеру је такође било јако стало да не узнемири Мусолинија подржавањем његових пиона, нарочито након што је пријатељство са Италијом постало могуће, а на неки начин и неизбежно, преко рата у Абисинији. С друге стране Хитлер је тражио начина и да умири Мусолинија кад се након маја 1939. године став Италије према свом источном суседу окренуо у непријатељском правцу.

Немачке победе у пролеће 1940. потпуно су избациле Мусолинија из равнотеже и натерале га да постане опседнут идејом да „рачуна” на Југославију. Пошто су му се тамошњи Немци енергично супротставили, окренуо се Грчкој и довео Хитлера пред свршен чин. У међувремену, у Југославији су Мачеков споразум са Стојадиновићевим наследником и избор кнез Павла да Драгиша Цветковић буде премијер претворили Мачека у стварног браниоца југословенске државе. Наиме, споразум почиње реченицом да је „Југославија најбољи гарант независности и напретка Срба, Хрвата и Словенаца.“ Таква декларација принципа од стране ХСС–а без сумње је више него икад заострила односе са Павелићем. Мачекова предност је била та што је законски имао право да буде вођа свог народа.

На српској страни је пак диктатура краља Александра нарушила ток политичког живота и довела до дезоријентације, утирући пут ауторитарним појавама (попут Стојадиновића) или према вођама који су сматрани слабима и без ауторитета (попут Цветковића). Обојицу, а нарочити Цветковића, изабрао је кнез Павле, који међу Србима није уживао пуни кредибилитет.

Иако је Мусолини одлучио да не нападне Југославију у лето 1940. године, највише због притиска Немачке, његов је генерални став постао толико различит да је одлучио да реактивира усташку организацију у Италији након готово шест година неактивности и изолације. Резултат тога био је изузетан састанак Ђана и Павелића у јануару 1940. Управо су на том састанку уобличене Павелићеве територијалне и политичке обавезе према Италији, мада још увек нису биле у потпуности дефинисане. Покорност овог Хрвата била је не отворена, већ слепа. Када је позив коначно уследио, Павелић није дошао да преговара, већ да слуша и прихвата.

Није могло да буде никако другачије. Од самог почетка Павелићево ослањање на Италију било је за обе стране брак из рачуна. Није постојала никаква природна сличност између та два шовинизма, који су један другог трепали само зато што су очекивали да међусобно извуку корист. Та се

чињеница имплицитно осећала у свим Павелићевим контактима са Палацом. Chigi.

На почетку се чинило се да ће срећа која се усташама осмехнула бити кратког даха. Како се ближио крај 1940. године, Италија је све чешће доживљавала поразе у рату против Грчке. Током овог периода, уместо да утиче и смирује Италију која је непријатељски расположена према Југославији – као што је често чинила после маја 1939 – има све више доказа о растућем притиску Немачке на Београд да придружи војном табору Сила осовине; док је с друге стране посрамљена Италија била далеко од тога да размишља о било каквој примени силе против свог јадранског суседа. Павелићеве шансе су опет почеле да се смањују, судећи по Тановом дневнику (новембар 1940): „Уместо да у кућу пустимо гомилетину нервозних и непозданих Хрвата, верујем да је боље да створимо солидну основу за разумевање са Југославијом.“

Након периода мучних преговора са Немцима током зиме 1940–1941, чији су се захтеви стално повећавали, кнез Павле је био принуђен да прихвати да Југославија треба да потпише Тројни пакт, премда под неколико услова који би јој гарантовали мрвицу независности. Међутим, колико год да је овај практични потез био разумљив с обзиром на околности, српска јавност, која је ионако већ била подозрива према кнезу и његовој влади, то никако није могла да прихвати. Војни удар 27. марта 1941. био је кулминација тог неповерења – и пресудан моменат који је обратио став Хитлера у његовом односу према Југославији.

Хитлер је одлучио да нападне Југославију чим је чуо за удар у Београду. Обећао је територије Мађарској, Румунији и Бугарској, а Хрватској „аутономију у блиској вези са Мађарском.“ На почетку није рачунао с тим да Хрватска постане потпуно независна, а сасвим је сигурно да усташе нису биле власт какву би прижељкивао у Хрватској. Немци су покушали да придобију Мачека, и тек након његове одлуке да ипак оде у Београд, Рибентропов опуномоћеник у Загребу Везенмајер је невољко успоставио контакте са „домаћим усташким“ вођством.

Невероватна прича о покушају Немаца да придобију Владка Мачека за будућег вођу у Хрватској, успркос Мусолинијевом „балканском пиону“ Павелићу и без обзира на став који је Немачка често истицала – како Италија ужива „предност“ у региону, одвела би нас изван планираног обима и граница ове наше анализе. Немачки потези у Загребу током марта и априла 1941. показују да је у пракси немачка политика занемаривала своје званично прокламоване ставове када год је то било у интересу Рајха. Коначни исход – Славко Кватерник брже–боље проглашава „Независну Државу Хрватску“ док Вермахт улази у хрватску престоницу у априлу 1941 – је био чиста импровизација која се догодила јер Немачка није имала припремљен план у случају ванредних догађања. Ова неприпремљеност била је тако несвојствена Немачкој и показује да она до 27. марта 1941 није намеравала да уништи Југославију.

Узрок брзог пораза Југославије била је велика војно–стратешка надмоћ Рајха. Све и да је земља била уједињена и политички консолидована, одбрана

би била немогућа. Са усташком агитацијом или без ње, у априлу 1941. није било ни војне, ни економске, ни географске, ни политичке, нити икакве психолошке основе за трајну одбрану југословенске државе. Усташко деловање било је пре периферни симптом него узрок унутрашњих подела које су војни пораз претвориле у општи распад система.

III – Од анонимности до озлоглашености

Иако Анте Павелић није имао харизматичну личност једног Хитлера или Мусолинија, након повратка у Загреб под плаштом победоносних Сила осовине испливао је као неоспорни вођа свог покрета. Он се ослањао управо на овај покрет – који испочетка није практично ни постојао – до те мере да је искључио све друге друштвене и политичке опције у Хрватској. Са језгром које је чинило неких две стотине следбеника који су се са њим вратили из Италије и са можда још пет пута толико „заклетих“ следбеника у земљи, он је наставио да изједначава „Хрвата“ са „усташом“ у свим сферама и да промовише своју врсту филозофије вође. Његово слављење сељачког „природног“ осећаја за правду и вредности, које води порекло из динарског краса Далматинске Загоре, Лике и западне Херцеговине, произвело је култ разуздане агресивности, осветољубивости и чисте мржње.

Усташка мешавина нацистичке бруталности и расизма, фашистичке нерационалности и источњачког деспотизма брзо су прерасли у пандемонијум анархије и геноцида, приказујући балканско срце таме у свој својој трагичној страхови. Најзлогласнија манифестација овога био је Павелићев систематичан и унапред смишљен покушај геноцида знатног српског становништва унутар граница НДХ, које је бројало преко два милиона људи, као и Јевреја, Рома и свих других стварних или измишљених непријатеља режима. Стварни број људи који су убијени током наредне четири године страве и ужаса остаје и даље неизванстан и предмет је жустре политичке дебате у бившој Југославији. Усташки извори и извори Сила осовине оног времена, као и методолошки прихватљиве статистичке студије након Другог светског рата, упућују на број од 400.000 до 500.000 цивила оба пола и свих старосних група који су пали као жртве Павелићевог усташког режима. Њих четири петине били су Срби.

Римски уговор (маја 1941) између Италије и Хрватске привидно је решио проблем Далмације тако што је припала Мусолинију. Такође је дефинисао однос Хрватске и Италије у чисто формалном дипломатском смислу. Међутим, у стварном смислу овај споразум је значајна ставка у процесу све већег отуђења Италијана од Павелићеве младе власти. Премда је формално припадала италијанској сфери интереса, Хрватска је све више личила на, рецимо, Словачку – на чијим су улицама у престоници били немачки војници, чије су минерално богатство експлоатисале немачке компаније, где су хабзбуршки официри заповедали на немачком њеној младој регуларној војсци, а немачка мањина – фолксдојчери – од режима добила посебне привилегије.

Систем окупације, који је био брзоплето осмишљен и под претпоставком да је привременог карактера, од почетка је био ослабљен услед унутрашњих разлика међу Силама осовине и консеквенцама њихове невољке одлуке да поставе усташе на власт. Осим тога, Хитлер је хтео да Србима наметне прави „картагињански” мир, кога је припремио као посебну казну након 27. марта 1941. Он јесте намеравао да то уради, међутим, без претходно распоређених ресурса који би дозвољавали одржавање таквог новог поретка. Спремност Мусолинијевих невољних клијената, усташа, да се приближе Берлину била је сумњива замена за већ инхерентну нестабилност западног Балкана у време када се Вермахт спремао да крене на исток.

Деветог маја 1941. Павелић је у разговору са новоименованим немачким министром у Загребу Зигфридом Кашеом изразио жељу да што пре посети Хитлера. Усташки вођа је изјавио да нема никаквих политичких захтева, већ напросто да изрази сопствена осећања и блиску повезаност свог народа са Рајхом. Каше је схватио да таква посета за циљ има домаћи политички циљ: Павелић је требало да потпише споразум са Италијом касније током тог месеца и надао се да би таква посета скренула пажњу домаће јавности и предупредила могуће негативне реакције на споразум.

Предвиђање негативне реакције на Римски уговор се обистинило. Већ 19. маја главноопуномоћени генерал немачке војске у Загребу Едмунд Глајзе фон Хорстенау известио је Главну команду Вермахта да је психолошки ефекат Павелићеве предаје Далмације Италији уздрмао читаву Хрватску и да су многи људи сада своје наде полагали у Немачку и Хитлера. Три дана касније Павелић је покушао да то исправи у свом великом говору у којем је желео да објасни губитак Далмације („...морали смо да поднесемо неке жртве, али народ који није спреман да се жртвује, није спреман ни да живи“). Говор је завршио претећи Србима у покушају да скрене пажњу са Римског уговора на „унутрашњег непријатеља.“

Другог јуна 1941, након још једног телеграма у којем Каше понавља Павелићев захтев за аудијенцију, Рибентроп обавештава министра у Загребу да ће Хитлер примити Павелића 6. тог месеца у Бергхофу. Иако теоретски још увек „италијанска марионета“, Павелић није нашао за сходно ни да обавести Мусолинија о свом захтеву, нити о немачком одговору. Невероватно, тог истог дана Хитлер и Мусолини су се сусрели у Бренеру. Њихови министри спољних послова састали су се одвојено, где је Ђано добио уобичајена уверавања да Немачка одобрава све што се до сада урадило у Хрватској, која се налазила у италијанској утицајној сфери.

Када је Павелић 6. јуна стигао у Салцбург, најпре су га одвели на Рибентропово имање у Фушлу. Рибентроп је отворио састанак изражавањем забринутости поводом преосталих „завереничких клика“ у Србији, које су „одувек шириле немир из те земље“. Такође је поменуо да би такве људе „из војних и црквених кругова“ требало преселити на неко друго место у источној Европи. Павелић је спремно одговорио да би Хрвати могли да понуде значајну помоћ у искорењивању таквих „клика“ у Србији. Додао је да на располагању има и стручњаке упознате са стањем у Србији, као и нека значајна документа.

Пошто је изразио своје задовољство споразумом између НДХ и Италије, Рибентроп се вратио на српско питање и упитао Павелића за проблем величине српске мањине у НДХ – која је чак и према усташким изворима досегла готово 1.9 милиона људи. Павелић је ноншалантно одговорио да до пре шездесет, седамдесет година није ни постојало српско питање, када је утицај православља ове људе испунио „погрешним“ осећајем српског идентитета. Додао је да ће они ионако бити протерани, а да ће Словенци из Рајха бити насељени на њихово место. Павелић је такође обећао да ће се одлучно позабавити решавањем „јеврејског питања“, истакавши да су антијеврејски закони већ били на снази у Хрватској – за мање од два месеца након његовог доласка на власт!

Из Фушла Павелић је продужио за Бергхоф, где га је Хитлер примио у 3 сата после подне 6. јуна 1941. Када се Павелић Хитлеру захвалио на независности, овај му је одговорио да је ток догађаја од њега учинио невољко оруђе ослобођења Хрватске, пошто није планирао да делује против Југославије. Хитлер је додао да придаје изузетну важност економским односима Немачке и балканских земаља.

Кључни део разговора односио се на националну политику. Хитлер је помињао планове о премештању Срба из НДХ у Србију, а Словенаца из Рајха у Хрватску као „тренутно болну“ операцију, али прихватљивију од вечног мучења. А затим је додао кључну реченицу: „Конечно, ако Хрватска држава жели да буде јака, мораће се у наредних педесет година спроводити национална политика нетолеранције, јер превише толеранције у таквим питањима може само да донесе штету.“

Хитлер је наставио изражавајући своје симпатије према хрватском народу, али је такође нагласио важност алијансе са Италијом и његовог личног осећања оданости Мусолинију. Немачка за себе не жели ништа у том региону, додао је, јер се не сматра правним наследником Аустроугарске. Подржава Хрватску као истинског пријатеља и спремна је да понуди своју помоћ кроз посредовање и саветима у случају икаквих потешкоћа. Павелић је захвалио Хитлеру на помоћи коју је понудио у случају да се „појаве проблеми“ (вероватно у односима Хрватске са Италијом). Говорио је одличној сарадњи његове владе са „немачком националном мањином“ у НДХ (фолксдојчерима). По Павелићевим речима, такав афинитет је и за очекивање, с обзиром да Хрвати заправо нису Словени већ Готи (sic!); и да им је идеја пансловенства била наметнута као нешто неприродно.

Павелићева посета Хитлеру није имала великог политичког значаја, осим што је Хитлер отворено подржао политику масовног прогона српске мањине у НДХ. То је било сасвим у складу са његовом намером коју је отворено саопштио Глајзеу 17. априла, да ће подстаћи унутрашњи српско–хрватски конфликт, „што би гарантовало постојање перманентне шизме између народа који су до сада живели у једној држави.“ Доводећи формулу *divide et impera* до коначне фазе, Хитлер је допустио Италијанима да од Хрвата створе непријатеље; а намеравао је да допусти Хрватима да од Срба направе непријатеље. У овом случају су и Мусолини и Павелић радо учинили оно што се од њих очекивало.

IV – „Нетолеранција” на делу

Хитлерово заступање идеје о „педесетогодишњој нетолеранцији“ није значило ништа хиљадама Срба који су већ били убијени у НДХ пре 6. јуна 1941. Па ипак, немогуће је и замислити да би Хитлер, све да је и хтео, могао да заустави талас крвавог терора који је преплавио усташку државу у лето 1941. године. Његово охрабривање Павелића је тако имало одлучујући дугорочни утицај, не зато што је подстакло поглавника да ради нешто што је он већ ионако намеравао да уради, већ зато што му је то дало одрешене руке да у својим намерама иде до краја. У Берхтесгадену Хитлер је омогућио Павелићу да се осети овлашћеним да настави са масовном ликвидацијом српске популације.

У 20. веку дошло је до промене курса у понашању европских држава, које су напустиле концепт трансцендентне моралности који је преовлађивао пре 1914. Појава тоталитарних идеологија означила је крај једног концепта који је подразумевало да физичка елиминација непријатеља није легитиман начин решавања конфликта. До доласка Лењина на власт није само политичка корисност или сврсисходност спречавала државе да прибегну масовном истребљењу као средству за постизање циља. Оно што је ограничавало понашање држава онога времена потицало је из апсолутног моралног принципа који је дати национални интерес имплицитно стављао у други план претпостављајући га сталном чланству у међународној заједници.

НДХ је била место где нису били потребни никакви закони да би прогон почео, нити је било потребно да стигну било какве званичне наредбе из центра. С обзиром да је сва власт била потпуно у рукама Павелића и његових присталица, или у сваком случају са потпуном контролом над наоружаним јединицама усташке милиције организоване на брзину, могли су дословно да раде шта год су хтели. Локални усташки команданти и званичници сада су могли да изаберу неко село, окруже га, нареде свим становницима да се окупе у месној православној цркви или школи, завежу их двоје по двоје и убију их било на месту или бацањем у неку околну јаму у планинама.

Типично је метод ликвидације био веома зверски: клање или ударац у потиљак секиром или неком тешком батином били су најубичајенији. Многи српски сељаци који су успели да умакну непосредној ликвидацији одведени су у концентрациони логор – најозлоглашенији од свих био је Јасеновац – и тамо убијани на исто тако зверске начине. Релативно мањи број срећника – од око 250 хиљада – одабрали су локални фрањевци или локални свештеници „Петрићи“ за прелазак на католичку веру, док су стотине хиљада других протеране у Србију, при чему им је претходно одузета сва имовина.

Павелићеви званичници следили су директиве свога вође у својим званичним обраћањима, тако да није било никакве сумње каква судбина чека Србе: „Ова земља може само да буде хрватска земља и нема тога метода који ми не бисмо употребили да је учинимо заиста хрватском и да је очистимо од

Срба.“ „Уништавајте их где год их видите, а поглавник и ја вам гарантујемо свој благослов.“

У многим говорима и пропагандним чланицама који су припремали терен за погром Срби су осликавани као народ који је непозван дошао у Хрватску и одувек био њезин непријатељ. Чак је и сама њихова национална припадност осликавана као сумњива и често се користио термин „Власи“ у циљу ниподаштавања националног идентитета. С друге стране, што је парадоксално, Срби су истовремено били приказивани као „издајници“, као Хрвати са погрешном свешћу који су се одлучили да прихвате туђински идентитет, и тако издали „своју земљу“ на рачун неких страних, то јест српских интереса. У сваком случају, требало је искоренити само присуство Срба, српско име и српску националну свест у било ком облику.

Треба поменути да је у првих неколико недеља од стварања НДХ српско становништво показало потпуну пасивност. Чинило се да ће према природи ствари прихватити нови режим. Неки су га доживели на фаталистички начин, као понављање стране власти – као на пример оне аустроугарске, коју нису волели, али су је углавном сви веома поштовали. Међутим, на сопствену несрећу ће ускоро сазнати да у НДХ не постоји рационална корелација између мисли или дела Срба и става режима према њима: усташе су одбиле да прихвате да имају српску националну свест није политички чин, или у сваком случају нешто што неко [не] бира намерно. Таквим би признањем антисрпска политика коју су спроводили у пракси изгледала као кампања против невиног народа. Стога су инсистирали на томе да је већ сама чињеница што је неко Србин политички чин, те да су они који су хтели да буду Срби и инсистирали на томе да буду Срби могли очекивано да буду за то кажњени.

Након одласка већине немачких трупа за Русију крајем јуна 1941, чак и када је већ увелико започело крвопролиће, многи Срби су били превише затечени да би поверовали у оно што се дешава. Било је случајева да су људи који би преживели масакр одлазили усташким властима да извести о ономе што се догодило и да затраже заштиту!

Док се у Немачкој Endloesung („коначно решење“) углавном спроводиле релативно мале, специјално одабране групе (Einsatzgruppen и SS), и то далеко на истоку, усташки терор је био отворен и рачунао је с тим да укључи што више Хрвата и Муслимана. Са хиљадама Хрвата и босанских Муслимана ово је прерасло у облик прерасподеле земље и имовине убијених или протераних Срба. Пошто су свој терор претворили у јавни мање–више свугде ван Загреба, а нарочито у динарском региону, усташки режим је такође желео да утера страх преосталом српском становништву како би олакшали њихов бег у Србију или прелазак на католичку веру.

Коначно, тиме што су прешли све легитимне границе усташко је вођство очекивало да ће се створити осећај неповратности у хрватско–српским односима, где би свака помисао о поновном оживљавању Југославије била дословно незамислива. Политику терора и геноцида требало је спроводити по сваку цену, чак и када би то угрозило виталне државне интересе и ако би то могло бити од користи стварним непријатељима, нпр.

изазивање масовне побуне Срба и стварање плодног тла за успон оних сила којима би циљ био преузимање власти под српско–националистичком или комунистичком заставом. Готово да нема сумње да терор и јесте помогао стварним непријатељима Павелићевог режима и Трећег рајха. Ово занемаривање сопственог опстанка указује на то да су усташке вође сматрале геноцид својом основном дужношћу, нечим што надилази важност и саме војне победе. Оваква преданост спровођењу геноцида чини НДХ и Трећи рајх јединственим примерима целокупне европске историје.

Постоји бројна литература о усташким злочинима, па би нас детаљније бављење овом темом извело ван оквира ове студије. Довољно је рећи да је усташки терор против Срба сигурно догађај без преседана у историји тог дела Европе: био је то такође први покушај тоталног геноцида у Другом светском рату. Оно што нас овде највише занима јесте ефекат који је тај терор имао на шире питање односа НДХ са Силама осовине и на искуство усташке политичке моћи у европском контексту.

V – Немачке реакције на терор

Постоји обиље немачких извора о усташким масакрима. Један од првих докумената о „повећању антисрпског терора који спроводе усташе“ стигао је до Берлина 2. јула 1941. Био је то извештај Везенмајера, који је још увек био специјални изасланик немачког министарства спољних послова у Загребу – положаја који ће ускоро бити укинут. Он је навео да „ауторитативни представници режима“ виде присуство једне трећине становништва НДХ – Србе – као проблем „који је под посебном надлежношћу усташке полиције и војних судова.“

Генерал Глајзе фон Хорстенау је био међу првима од виших немачких официра у Хрватској који је стекао уверење да Павелић заправо жели да ликвидира све Србе. Од првог дана свог боравка у Загребу он је марљиво радио на стварању делотворне обавештајне мреже, помоћу које је долазио до детаљних података о свим аспектима живота у НДХ, укључујући и усташке злочине. Глајзеов главни обавештајац је био капетан Хефнер, његов помоћник, који је у Загребу живео много година, говорио језик без грешке и имао сјајне контакте широм Хрватске.

Хефнерове извештаје о изјавама сведока усташких покоља не би требало да читају људи осетљивог стомака. Према Хефнеровим детаљним прорачунима, број Срба „који су пали као жртве животињских инстинкта које су подстакле усташке вође“ прешао је 200.000 до почетка августа 1941. године. Како је растао терор, тако је растао и Хефнеров презир према починитељима. Тако је једном писао о „снажном комплексу ниже вредности код усташких вођа и њихових следбеника у односу на Србе, који су бројнији и супериорнији у погледу животне енергије.“

Глајзе је у суштини био пристојан официр старог кова, те се искрено згрозео оним што се догађало, али га је нарочито узбунило то када је схватио да многи људи за усташке злочине окривљују Немце. Почетком јула је одлучио да искористи кратко одсуство заслепљеног проушашки

оријентисаног немачког министра Кашеа, који је био отпутовао из Загреба. Глајзе се сложио са много реалнијим Херибертом Трол–Обергфелом, бившим аустријским дипломатом и саветником при немачком посланству у Загребу, да би у Берлину требало покренути питање усташких злочина из два правца. Трол–Обергфел је 10. јула 1941. послао извештај Министарству спољних послова у Берлину који је био суздржан, па ипак помало алармантан: „Српско питање постало је акутније током последњих дана. Окрутност са којом се проводе депортације, као и многи злокобни инциденти и бројне терористичке акције у унутрашњости дају повода за забринутост чак и реалистичним хрватским круговима.“

Трол свој извештај закључује тачним предвиђањем да окупно пресељавање и бројни злочини претходно почињени стварају једну опасну ситуацију где год живе Срби – ситуацију која би ускоро могла да кулминира у вруће гнездо немира које ће бити тешко смирити.

Такође је 10. јула Глајзе послао свој извештај Врховној команди Вермахта. Његов тон је сличан Трол–Обергфеловом, где он алармира у вези са ефектима које усташки злочини имају на немачке јединице у Хрватској и на могуће будуће изазове са којима би се те јединице морале суочити. Ова два извештаја, заједно са извештајем Министарства спољних послова од 2. јула, биле су прве званичне информације које су дошле до Берлина о озбиљности усташких злочина. У тој првој фази у извештајима се осећа забринутост поводом последица које би такви злочини могли да имају на репутацију немачке војске и Рајха уопште. Стварна забринутост поводом питања сигурности дошла је касније, са устанком.

Захтеви да се интервенцијом зауставе усташки масакри низали су се један за другим из различитих немачких штабова: од војног команданта за југоисток генералфелдмаршала Вилхелма Листа, као и од стране фолксдојчера у НДХ. До августа 1941. такви захтеви су углавном били мотивисани жељом да се сачува углед Немачке (и избегне било каква сугестија да Немци подстичу на такве злочине), страхом да би усташки злочини могли изазвати нестабилност и нереде, и из простог гађења. Сви немачки покушаји су игнорисани: у погледу „решавања“ српског питања Павелић и његови људи показали су невероватну одлучност да сачувају своју аутономију у деловању. Осим тога, Павелић је схватио да може себи да приушти да не обраћа пажњу на такве интервенције док год нема притиска са врха, из Берлина, да треба да поступи другачије.

Усташки терор над Србима је неодвојив од било каквог разматрања Независне Државе Хрватске у периоду од 1941. до 1945. Овај терор је дубоко утицао на све аспекте њеног постојања. Коначно, а што је и било неизбежно, ово наводно „домаће“ питање утицало је на шира стратешка разматрања зарађених страна тиме што је подстакло низ српских устанака – који су се ускоро претворили у велико герилско ратовање – што је још више увукло Немачку и Италију у замршену мрежу непланираног и нежељеног војног и политичког уплитања на Балкану.

Могуће је тврдити да би дошло до устанка Срба и без покоља. Било је побуна у Србији и Црној Гори током лета 1941. Међутим, до краја 1941. и

Србија и Црна Гора су углавном умирене, а такво ће се стање и задржати – у случају Србије – готово три године. Овакво примирење се није могло очекивати у НДХ због константне чињенице, тј. свеприступне опасности од покоља. Покушај усташа да истребе српско становништво по селима и мањим градовима – где су наставници, свештеници, трговци и интелектуалци увек били први на мети – створило је политички вакуум и отворило пут комунистима да се рано позиционирају, те да се нешто касније поново консолидују на новом терену након што су их порази током зиме 1941 – 42. натерали да напусте Србију и Црну Гору.

Степен устаничке активности у НДХ био је у директно пропорционалан интензитету терора над Србима на датој територији. У источној Херцеговини догодио се спонтани устанак Срба већ у јуну 1941, као одговор на талас дивљачких покоља који су извршили усташе на овом простору, нарочито у општинама Гацко, Столац, Невесиње и Требиње.

Области Босанске Крајине, источне Босне, Лике, Кордуна, Банје и северне Далмације, где су се уједно и догађали масовни покољи, до почетка августа су већ били под оружјем. Значајан је и податак да су у исто то време чак и они делови где су Срби чинили већину – Срем, Семберија, делови Славоније и Подравине – остали изузетно мирни све док не би дошло до интензивнијег терора. Међутим, и мирни ће Срем у Панонској низији, чији је географски положај изразито неповољан за герилско ратовање, постати легло устанка после једне врло крваве усташке „акције чишћења“ 1942. године.

У преокрету који је уследио након првог таласа погрома није било идеолошке позадине за српски отпор, која је у почетку била само борба да би се сачувао голи живот. Ускоро ће, међутим, доћи до промене. Нацистички напад на Совјетски Савез коначно је омогућио Комунистичкој партији Југославије да оконча дилему која се појавила са пактом Молотов–Рибентроп, и која је могла да наступи у улози легитимне „народне“ снаге.

У почетној фази устанак је био чисто српска ствар. Међу побуњеницима је било врло мало Хрвата и Муслимана, од којих су већина били дисциплиновани комунистички кадрови које је послала КПЈ после 22. јуна. Ти кадрови су се нашли у незгодној позицији. Годинама су били индоктринирани у духу екстремног непријатељства према „великосрпској хегемонији“ и доживљавали реторику партије као стварност – без обзира на њихово етничко порекло. Све до касних 30-их година и сами су били постојани и принципијелни противници постојања југословенске државе, чак до тачке да помажу усташе и да их покушавају придобити у редове своје странке. Ужасан пример представља водећи чланак званичних органа Партије у листу *Лички устанак* из 1932. године: „Комунистичка партија поздравља усташки покрет личких сељака и потпуно их подржава. Дужност је свих комунистичких организација и сваког комунисте да помаже овај покрет, да га организује и да га води. Истовремено, Комунистичка партија истиче његове тренутне недостатке и погрешке, што се може објаснити чињеницом да су значајну улогу играли хрватски фашистички елементи (Павелић–Перчец), којима није било у интересу да оснују широки масовни покрет против српске диктатуре, плашећи се да би такав покрет могао постати не само покрет

против југословенске диктатуре, него и против њихових италијанских господара.”

Комунисти су прекасно добили инструкције да бране Југославију, а партијска пропаганда је сада коначно преферирала чак и ту презрену „версајску креацију“ – са тачке гледишта совјетских државних интереса – на пропаст тријумфалног наци–фашизма. У суштини је КПЈ тражила начина да за циљеве своје револуције искористи калварију српског становништва у Хрватској и Босни и Херцеговини тако што је изманипулисала и себе наметнула сељацима остављеним без вођства. Партија је из тактичких разлога осудила усташке злочине, али је потајно ликовала над чињеницом да су усташе ликвидацијом угледнијих Срба обавили посао за њих. „Црна“ револуција је брутално уништавала „стари поредак“ помажући на тај начин „црвеној“ револуцији.

Без традиционалних вођа и још давно пре 1941. без националног програма Срби ће платити додатну цену за сопствену неслогу. Унутар устаничког покрета принцип „револуционарног реализма“ КПЈ се морао сукобити са „егзистенцијалним реализмом“ патриота некомуниста. Грађански рат три стране прерастао је у праву хобзовску драму без преседана чак и за Европу 1941. године.

Италијански војни команданти у НДХ били су свесни затегнутости која је владала између различитих националности пре него што ће блеснути варница устанка. Почетком маја изасланства Муслимана из западне Босне већ су тражили од Италијана да прошире окупациону зону, док су се вође српске заједнице појавиле са сличним захтевом пред Сасари дивизијом. Како је усташки терор беснео резултирајући српским устанком, Италијани су се суочили са војном и политичком дилемом – да ли да помогну свом номиналном хрватском савезнику, реагују на неки други начин да поново успоставе мир, или да једноставно остану по страни.

У неким деловима, нарочито у источној Херцеговини, наоружане српске групе су ускоро дале на знање Италијанима да са њима немају ништа, већ само са усташама. Надаље, током јунског устанка, српске сеоске старешине су понекад долазили до италијанских гарнизона тражећи намирнице и заштиту. Како су се италијанске јединице све дубље кретале по територији на којој су се дешавали немири ради потребе да осигурају линије комуникације између Дубровника и залеђа, устаници су их свуда мирно дочекивали. Обе су стране убрзо схватиле да имају заједнички интерес: успостављање мира. Ако је овај циљ захтевао уклањање узрока нереда – усташа – Италијани се нису двоумили око тога да ли треба или не да поступе у складу с тим.

Треба нагласити са каквом су политичком и дипломатском вештином поједини италијански војни команданти делали ка свом примарном циљу – умирењу – те је он ускоро и постигнут. Генерал Далмацо који је командовао Шестим армијским корпусом у области Дубровника (који је обухватао и побуњену источну Херцеговину), није уопште сумњао да су усташе и домаћи Муслимани настројени проусташки криви за изазивање устанка. Он је поводом тога послао исцрпан извештај генералштабу Друге армије.

Далмаца није занимало да до ситница испоштује „суверенитет“ НДХ ако је то било у сукобу са његовим задатком и оним што је он сматрао основним предусловима за цивилизовану владавину. У складу са тим узео је ствари у своје руке тражећи начина да постигне договор са побуњеницима. Италијани су одмах разоружали преосталих шездесет усташа у Требињу, а наоружани српски побуњеници су ушли у град 1. августа без најмањег инцидента. Пристали су затим да неће нападати италијанске трупе које се буду кретале цестама и железницом, али под условом да у њима нема Хрвата. Жртве недавних усташких покоља ексхумиране су из масовних гробница и покопане према правим православним црквеним обичајима, што је изричито допустио генерал Далмацо својом наредбом. Све се у том делу НДХ вратило у нормалу, барем на кратко време. Ово је постигнуто а да Италијани готово ниједним животом нису платили цену.

Као што показује овај случај, почетком лета 1941. италијански командни официри у НДХ суочавали су се са ситуацијама толико различитим од италијанских операција на другим ратним поприштима, и уопштено гледано, поступили су боље и успешније него на другим местима. Они су се у НДХ сусрели са изазовом који је потенцијално био још озбиљнији од оног са којим су се суочавале њихове немачке колеге. Покољи на њиховој страни линије разграничења били су гори, а реакција на њих још насилнија. Док је Глајзе био у агонији око дилеме коју му је наметнуо устанак изазван усташким злочинима, бриге око „угледа немачке војске“ и њене немоћи да спречи масакре, италијански официри су очигледно имали много већу самосталност да делују у домену ствари које су дефинитивно прелазиле границу између војних и политичких проблема. Надаље, делајући у правцу помирења, Италијани су отежали настојања комуниста да међу побуњеницима пропагирају тотални рат против „свих непријатеља“ у складу са директивом из центра у Москви.

ЗАКЉУЧЦИ

Хитлер је охрабрио Павелића на погроме против Срба, а с друге стране није ни Италијане одговарао од њихових територијалних амбиција дуж јадранске обале. Његов је циљ био да спречи дуготрајну стабилизацију у Хрватској, која би била или независна држава или марионетска држава Италије. Допуштајући Италији да следи свој курс анексије, знао је да ће то довести до неслагања међу Хрватима, што би оставило простора за немачко посредовање.

Подржавајући Павелића у његовој „политици националне нетолеранције“, Хитлер је замислио стање хроничне нестабилности у НДХ, што би на исти начин утицало на будућу улогу Немачке. Ове се политике држао годинама на запрепаштење многих немачких генерала који су жар усташког геноцида над Србима сматрали главним узроком немира у НДХ.

Систем окупације спроведен у југословенским земљама после априла 1941. био је у великој мери импровизација, осмишљен на брзину и мањкав од самог почетка разликама међу Силама осовине. Поред Павелићевог

проблематичног режима, најозбиљнији фактор дестабилизације је била Хитлерова жеља да наметне окрутни казнени „картагињански“ мир српском народу без одвајања довољно средстава потребних за овакав задатак. У лето 1941. низ српских устанака под различитим заставама и подстакнут разним околностима уздрмао је цео регион. Они су били појачани у НДХ таласом крвавог терора за који је Павелић сматрао да има овлаштења након разговора са Хитлером у Берхтесгадену 6. јуна 1941. У многим говорима и пропагандним чланцима који су припремали терен за први (и најкрвавији) талас покоља у јуну и августу 1941. Срби су били означени као туђински народ и вечни непријатељи Хрватске. Чак је и њихова националност довођена у питање, али су, парадоксално, етикетирани као издајце „своје земље“, Хрватске, претпостављајући јој стране, српске интересе. У сваком случају, у НДХ није било рационалне корелације између српског размишљања и делања и става државе према њима.

Фусноте:

Види Srđja Trifkovic, *The Serbs in World War II: A Collection of Essays* [Срби у Другом светском рату: збирка есеја], Serbian Studies Foundation, Macquarie University, Sidney, 1991. Chapter VII [поглавље VII]: *Croatia's Final Solution and the Axis* [Хрватско коначно решење и Силе осовине]

Анте Павелић присуствује католичкој миси, 1942.

Горе лево: Политички стрип објављен те седмице када је генерала Михаиловића погубио стрељачки одред комуниста. Титова влада забранила је све и једном америчком пилоту да сведочи у корист одбране.

Горе: Генерал Михаиловић током намештеног суђења на којем је осуђен на смрт због сарадње са нацистима. 28. јуна 1997. британска штампа објавила је немачке и британске архиве које јасно показују да је Михаиловићу било подметнуто од стране Титове и стаљинистичке пропаганде. Педесет пет година касније ослобођен је оптужби. Био је невин.

Лево: Михаиловић на насловној страни часописа *Тајм* 25. маја 1942. *Југословенски орао.* „Хвата стену савијеним рукама... осматра са својих планинских зидина, и попут муње се обрушава. Ове речи које описују орла

данас много боље пристају једном од најневероватнијих команданата Другог светског рата. А то је Дража Михаиловић из Југославије. Откако је Хитлер славodobитно пре годину дана изјавио како је покорио Југославију, Дража Михаиловић и његових 150.000 герилаца у планинама југозападно од Београда плънули су ту лаж назад у лице Хитлеру. Ради се о вероватно највећој герилској операцији у историји. Прошлог месеца нацисти су тврдили да су ухватили Михаиловићеву жену, два сина и ћерку, претивши да ће побити сву родбину Михаиловићевих људи и 16.000 талаца ако се генерал не преда у року од пет дана. Није се предао. Портрет на насловној страни *Тајма* насликао је један од његових земљака, Вук Вучинић.”

Филип М. Крејн
Илиноис

**ПРЕДСТАВНИЧКИ ДОМ
ВАШИНГТОН, ДИСТРИКТ КОЛУМБИЈА**

Поштовани мајоре Фелман,

Дозволите ми да се придружим вашој групи од 500 Американаца чији су животи спашени захваљујући напорима генерала Драже Михаиловића и жртвама које је поднео српски народ, као и свима који ће учествовати у одавању почасте овоме храбром и великом патриоти.

Мисија Халјард је без преседана по својој одважности, али и по величини успеха који је пожељела. За све то и због своје храбрости генерал Ајзенхауер заслужује све честитке за предлог да се додели Орден части генералу Михаиловићу, а председнику Труману треба честитати јер је Орден и доделио.

Орден части највише је признање које наша влада додељује грађанима који нису Американци, а генерал Михаиловић је свакако то заслужио.

Срамота је што нас је Министарство иностраних послова спречило да обезбедимо земљу у Вашингтону на којој би оборени амерички ваздухопловци, који своје животе дугују свом дичном хероју, подигли и бринули се о споменику.

Искрено жалим што нисам у могућности да будем са свима вама током полагања венаца. Желим да знате да је моје срце са вама, и да вам сви који знају за овај догађај, мајоре Фелман, дугују захвалност што сте остали доследни и верни.

ГЛАВНИ КОМАНДАНТ
ВАЗДУХОПЛОВНИХ СНАГА САД
ВАШИНГТОН

**МУШКАРЦИМА И ЖЕНАМА
УЧЕСНИЦИМА ОПЕРАЦИЈЕ ХАЛЈАРД**

У име мушкараца и жена припадника Ваздухопловних снага Сједињених Америчких Држава шаљемо искрене честитке и дивљење преживелима Операције Халјард и њиховим спаситељима.

Храброст Петнаесте ваздухопловне посаде Ваздухопловних снага која се супротставила жестоком отпору Сила осовине са циљем да уништи нафтна поља у Плоести чини препознатљив део наше ваздухопловне традиције.

Такође вам се придружујемо у захвалности вашим храбрим спаситељима, који су ризиковали своје животе како би вам пружили уточиште и медицинску помоћ, као и повратак до савезничких линија.

Генерал МЕРИЛ А. МЕКНИК, ВССАД
Главни командант Ваздухоплов. снага САД

23. маја 1994.

Горе лево: Његово краљевско височанство принц Александар, наследник југословенског трона.

Горе десно: Њезино краљевско височанство принцеза Јелисавета Карађорђевић

Доле лево: Дејвид Мартин, писац, аутор књиге *Мрежа дезинформација*, 1990.

Доле десно: Мајкл Лис, писац, аутор књиге *Силовање Србије*, 1990, пријатељ Србије.

Горе: Испред Аполо 12 стоје неки од српских научника који су учествовали у успеху овог програма. С лева на десно: Славаљуб Вујић, координатор производње, Петар Гајић, инжењер, Данило Бојић, редизајнирао нови безбедносни излаз након несреће са Аполом, Милојко Вучелић (добитник Награде слободe за рад на Аполу), Милисав Шурбатовић, главни инжењер на Аполу који је служио у краљевским српским ваздухопловним снагама, Петар Галовић, инжењер, и Давид Вуић, директор за односе с јавношћу Северноамеричке авијације која је постала Роквел интернешнел.

Лево: Мајор Ричард Л. Фелман, Ваздухопловне снаге САД (пенз.). Одликован орденом Пурпурно срце. Председник Националног комитета америчких пилоата које је спасао генерал Михаиловић.

Горе: Неки од спашених пилоата у разговору са човеком који им је спасао живот, Михаиловићем.

С лева на десно: Мајк Рајачић, ген. Дража Михаиловић, Ник Лалић, Џорџ Мусулин, пук. Мекдауел

Десно: Орден части који је додељен генералу Михаиловићу.

Генерал Драгољуб Михаиловић се посебно исказао као главни командант југословенских војних снага, а касније и као министар рата, тиме што је организовао и водио значајне снаге отпора против непријатеља који је окупирао Југославију од децембра 1941. до децембра 1944. Храбрим напорима његових трупа многи пилоти Сједињених Америчких Држава су спашени и враћени под окриље савезничких снага. Генерал Михаиловић и његове снаге, премда у недостатку адекватних средстава и борећи се у веома тешким условима, материјално су потпомогли савезничком циљу и тиме допринели коначној победи савезничких снага.

Председник Хари С. Труман, 29. марта 1948.

Колико се Американаца сећа овог догађаја?

Године 1975. хрватски су терористи извели један од најозбиљнијих терористичких дела на америчком тлу подметнувши бомбу на аеродром Ла Гвардија, узрокујући више жртава него недавни масакр у Светском трговачком центру!

ХРВАТСКИ ТЕРОРИЗАМ... ЗАПИС ГОВОРИ САМ ЗА СЕБЕ!

1962.

Напад на југословенски конзулат у Бад Голдбергу, Западна Немачка, у којем је убијен Мочило Поповић.

Усташки терористи убили југословенског држављанина Анђелка Вулетина.

1965.

Усташе покушале убиство југословенског конзула Андрије Кларића у Минхену.

1966.

Усташе поставиле бомбу у један биоскоп у Београду, једна особа убијена, 85 рањено.

1970.

У Франкфурту убијен Југословен Нико Мијаљевић.

1971.

Хрватски терористички напад на југословенски конзулат у Гетеборгу. Отега три југословенска таоца.

Југословенски амбасадор у Стокхолму Владимир Роловић умро од последица рањавања, један радник амбасаде тешко рањен.

Хрватски терористички напад на југословенски конзулат у Гетеборгу. Отега три таоца.

1972.

Група од 19 наоружаних хрватских терориста ушла у Југославију. Погинуло је 13 Југословена, а 19 је рањено у сукобу са терористима.

Експлозија бомбе у експресном возу који је саобраћао од Дортмунда до Атине. Једна особа убијена, осморо рањено.

Три усташка терориста покушали да убију окружног судију у Равензбургу, који је био повезан са суђењима петорици хрватских терориста.

Југословен Божо Маринац убијен у Солингену.

Отет авион шведске авио-компаније САС на домаћем лету. Хрватски отмичари захтевали већу новчану суму и пуштање на слободу атентатора на амбасадора Роловића. Њиховим захтевима је удовољено.

Експлозија бомбе у авиону ЈАТ-а на лету Копенхаген-Загреб. Двадесет шесторо мртвих.

1975.

Хрватски терористи извели један од најозбиљнијих терористичких напада на америчком тлу подметнувши бомбу на аеродром Ла Гвардија, што је проузроковало смрт 11 људи.

Југословенски вицеконзул у Лиону Младен Ђоковић тешко рањен у усташком атентату.

Експлозија бомби у представништву ЈАТ-а у Штутгарту, поред канцеларија југословенских фирми у западној Европи.

1976.

Четири усташка терориста отели авион америчке компаније ТВА. Један амерички полицајац је убијен, двојица рањена. 1994. Дулиен Буић, једна од саучесника овог злочина, је пуштена из затвора, и одмах је добила посао у хрватској амбасади у Вашингтону. Њен супруг Звонко Буић, осуђен на доживотну робију, има сестру која је секретарка.

тарица Фрање Туђмана, председника Хрватске.

Експлозија бомбе испред гараже југословенског генералног конзулата у Штутгарту.

Убијен југословенски конзул у Франкфурту Едвин Здовц.

Експлозија бомбе испред југословенске амбасаде у Вашингтону, две особе рањене.

Експлозија бомбе у југословенском генералном конзулату у Мелбурну, у Аустралији. Рањено 16 аустралијских држављана.

Покушај атентата на југословенског вицеконзула Владимира Топића у Дизелдорфу.

1977.

Радомир Медић из мисије Уједињених нација у Њујорку тешко рањен у покушају атентата.

1978.

Убијена два југословенска исељеника, Анте Чикоја у Њујорку и Крижан Бркић у Лос Анђелесу.

Два југословенска исељеника тешко рањена у нападу у Њујорку.

1979.

Југословен Радомир Газија убијен у Констанци.

Југословен Салих Месиновић убијен у Франкфурту.

1981.

Експлозија бомбе испред Југословенског културно-информативног центра у Штутгарту.

Усташа, члан „Хрватског националног отпора”, осуђен у Њујорку због убиства, уцене и претњи југословенским усељеницима.

У Идну у Аустралији група усташких терориста ухапшена је на путу за Југославију, где су се спремали да изврше терористичке нападе.

У Швајцарској и Западној Немачкој ухапшено 18 усташких терориста. У њиховом поседу пронађена је велика количина експлозива и оружја.

1983.

Њујоршки суд осудио седам чланова „Хрватског националног отпора” на казне затвора од 20 до 40 година због разних терористичких аката.

1998.

Динко Шакић, заповедник концентрационог логора у Јасеновцу, изручен из Аргентине да би му се судило у Загребу. Његова супруга Нада Лубурић Шакић је такође изручена. Она је сестра озлоглашеног хрватског ратног злочинца Макса Лубурића. Нада Шакић учествовала је у ратним злочинима у концентрационом логору Стара Градишка, где је српској деци у храну стављана каустична сода. (Види унутрашњост насловне стране)

Колико Американаца то зна?

Страни помоћник сенатора Роберта Дола [Robert Dole] била је Мира Барата [Mira Baratta], која је сама признала да је лојални симпатизер хрватских неонацистичких националиста и прауника хрватског нацистичког официра у Мостару за време Другог светског рата, где је на десетине хиљада Срба отишло у смрт. Сада је запослена у Комитету за односе са иностранством, а брат јој тренутно ради у невладиној организацији на Косову. Њен отац Перо Рађеловић је дуго година имао емисију на хрватском језику на једној радиостаници у Лос Анђелесу. Када је председник Туђман дошао у Лос Анђелес 1993. године, отац госпође Барата био је водитељ догађаја у току којег је Анту Павелића назвао „највећим Хрватом који је икад живео”. Почасни председник овог банкета организованог у хотелу Сенчури Плаза била је супруга Андрије Артуковића, министра унутрашњих послова Хрватске у Другом светском рату, чији се потпис појављује на небројеним документима којима су у смрт послане десетине хиљада Срба, Јевреја и Рома. (види фусноту #25, стр. 11) Сенатор Џон Ворнер [John Warner] је говорећи у Сенату 26. јула 1995. рекао како је Мира Барата заслужна за усвајање предлога закона #С-21 за подизање ембарга Босни на увоз оружја.

Колико Американаца је упознато са чињеницом да је сенатор Роберт Дол био тај који је са само 23 реда у Предлогу закона о додели помоћи иностранству #101-513 1990. укинуо сваку могућност зајма и помоћи Југославији кад је спољни дуг тог народа износио 31 милијарду долара? То је било директно огрешење о Хелсиншки акт, који забрањује „било какав чин економске или друге присиле...” С друге стране, да шок буде већи, амандман сенатора Дола је допустио несметану финансијску помоћ Сједињених Држава преосталим југословенским републикама, „под условом да у наредних шест месеци одрже демократске изборе”. То је била нечувена повреда југословенског суверенитета. Сада је Бил Клинтон одредио Роберта Дола да броји лешеве грађанског рата у Босни, жртве рата који је створио управо Дол својом преварантском спољном политиком како би распарчао Југославију. Колико Американаца зна да је упркос свом наводном учешћу у рату Дол провео Дан-Д у Сарајеву, у друштву оних који су подржавали његове председничке амбиције, а не у Европи са остатком света? Колико Американаца зна да је Дол одабрао 10. април, дан обележавања годишњице прве Независне Државе Хрватске створене 1941, да званично објави своју званичну кандидатуру за председника? Очигледна шифрована порука његове помоћнице Мире Барате.

Колико Американаца зна да је према тврдњама часописа *Интервју магазин* (1. јануар, 1988, стр. 47) сенатор Дол примио 1,2 милиона долара на поклон од албанске организације Јусуф Гервала? Бивши њујоршки конгресмен Џозеф Диогварди [Joseph Dioguardi] примио је 50.000 долара за једно вече у току банкета у Њујорку. Након што је претрпео велики пораз у

изборима за други мандат, конгресмен Диогварди постао је председник албанског лобија у Сједињеним Државама, зарађујући годишње 400.000 долара – као што је бивши сенатор Лери Преслор [Larry Preslor] постао представник албанске владе у сенци на Косову 1998, а бивши конгресмен Френк Меклоски [Frank McClosky] представник интереса босанских Муслимана у Вашингтону 1997. године, након што су обојица поражени у реизборној кампањи.

Године 1968. године гувернер Роналд Реган [Ronald Reagan] је 10. април прогласио „Хрватским даном независности” у Калифорнији да би се одужио Хрватима који су му помогли да буде изабран – све док југословенски амбасадор, амерички Срби и јеврејска заједница у Калифорнији нису раскринкали овај увредљиви нацистички чин – те је гувернер Реган опозвао одлуку о празнику. Тадашњи градоначелник Лос Анђелеса Сам Јорти [Sam Yorty] је био толико озлојеђен због овог покушаја да се злоупотреби државна власт да је својеручно уклонио хрватску заставу са крова лосанђелеске градске већнице. У току кампање за други председнички мандат, Џорџ Буш [George Bush] је морао да отпусти читав низ људи из кампање када је јавно објављено да су ти људи некад били нацистички сарадници (видети *Old Nazis, the New Right, and the Republican Party* [Стари нацисти, нова десница и Републиканска странка], Russ Bellant [Рас Белант], South End Press, Boston, стр. 2–28)

Поред ковчега Ричарда Никсона [Richard Nixon] положен је цветни аранжман од каранфила у облику црвено–беле заставе са шаховском таблом, хрватски нацистички симбол еквивалентан свастици, под којим су убијене стотине хиљада људи у Југославији за време холокауста. То што се она налазила поред Никсонова ковчега није била никаква грешка – неколико Хрвата из Лос Анђелеса је било толико поносно на то да су показивали слике које су тај догађај овековечиле. Отац госпође Барата Перо Рађеловић имао је седмичну радио–емисију у Лос Анђелесу дуги низ година. Јавна је тајна да је Рађеловић од своје кћерке добијао поверљиве информације, које је најављивао као „ексклузивне информације из једног специјалног извора”. Рађеловић је о сенатору Доли на радију говорио као о „нашем специјалном пријатељу који помаже Хрватима да наставе ‘Независну Државу Хрватску’”. Пре него што је Хрватска добила нову власт, госпођа Барата је дала до знања свим посетиоцима кабинета сенатора Дола да је она „Хрватица – не Југословенка”, те да се „не може вратити у Хрватску јер се њена породица налази на црној листи власти”. Ипак, чини се да 1990. године то није спречило госпођу Барата да се придружи сенатору Доли на путу за Косово. Госпођа Барата седела је поред сенатора на свим састанцима дајући му јасне знакове како да одговара на питања.

Вилијам Дорић [William Dorich] је аутор/састављач књиге објављене 1991. под називом *Српски геноцид – 1941 – 45.* [*The Serbian Genocide – 1941 – 45*], заједно са онима који су помогли у састављању књиге: покојним Дејвидом Мартином [David Martin], аутором књиге *Мрежа дезинформација* [*The Web of Desinformation*] (1990), покојним Мајклом Лисом [Michael Lees], аутором књиге *Синовање Србије* [*The Rape of Serbia*] (1990), др Мајклом Менардом [Dr. Michael Mennard] и др Миланом Булајићем, а објавила ју је Епархија западноамеричка Српске православне цркве. Материјал за његову књигу *Косово* из 1992. године сакупило је 6 историчара Балкана, а то су: др Димитрије Ђорђевић, проф. Томас Емерт [Thomas Emmert], протојереј–ставрофор Матеја Матејић, Славко Тодоровић и др Алекс Драгнић, добитник награде Томас Цеферсон за изузетне заслуге Универзитету Вандербилт. Књигу је издао Фонд за помоћ Косову у оквиру Епархије СПЦ у сарадњи са ЈОСС–ом – Међународном организацијом за помоћ православних цркава, како би обележили историјску посету Његове светости Павла, првог патријарха Српске православне цркве који је посетио Сједињене Државе. Приходи од продаје ове књиге кориштени су за помоћ више од 30.000 српске ратне сирочади грађанског рата у Босни. Године 1994. прилозима таквих имена као што су Петер Брок [Peter Brock], Јосеф Бодански [Yossef Bodansky], мајор Ричард Фелман [Richard Felman] из Ваздухопловних снага САД (у пензији), др Петер Махер [Dr. Peter Maher], др Мајкл Менард, др Рају Г. Томас [Dr. Raju G. Thomas], господин Дорић саставио је књигу 1994. под називом *Ућуткивани српски глас и слободна штампа у Америци* [*The Suppressed Serbian Voice and the Free Press in America*], која управо доживљава треће издање, а коју је објавио Савез америчких гласача српског порекла. Године 1996. господин Дорић издао је *Кратку историју српске музике* [*A Brief History of Serbian Music*], коју је објавио Српски певачки савез поводом 55. годишњице, са предговором др Милоша Велимировића. Друго издање је штампано 1998. Његова најновија књига *Осам векова Хиландара* [*Hilandar's Octocentenary*] направљена је 1998. како би обележила 800. годишњицу српског манастира на Светој гори у Грчкој. На Васкрс 1997. Свети синод Српске православне цркве доделио је господину Дорићу Орден св. Саве, највише признање које српска црква додељује несвештеним лицима. Он је такође добитник Награде за заслуге, коју му је доделило Америчко удружење адвоката српског порекла. Господин Дорић је дописник *Американског Србобрана*, најстаријих српских новина у Сједињеним Државама, које се штампају у Питсбургу од 1912. године. Његови чланци о Босни и Косову објављивани су у издањима часописа и новина *Washington Times*, *Arizona Republic*, *Wall Street Journal*, *International Herald Tribune*, *Los Angeles Times*, *Chicago Tribune*, *New York Times*, и у *Heritage Southwest Jewish Press*.

**Порука јеврејских ратних ветерана,
бивших заточеника концентрационих логора
и ратних заробљеника, у Београду, 1991.**

Преузето из: *Српски геноцид 1941–45.*
аутора Вилијама Дорића

Издање Српске православне епархије западноамеричке, 1991.

Југословенски Јевреји – учесници Народноослободилачке борбе за време Другог светског рата, преживели заточеници усташког концентрационог логора у Јасеновцу и нацистичких логора, и бивши ратни заробљеници који сада живе у Београду, на свом састанку усвојили су следећу поруку:

Живећи у земљи која је данас растргана борбама, деструкцијом и губицима људских живота, осуђујемо овај рат, рат који нисмо могли ни да замислимо да се може догодити у Европи на прагу 21. века. Али са једнаком огорченошћу препознајемо поновно појављивање екстремног и тоталитарног национализма у земљи, као и немачког експанзионизма, и наша нам савест не дозвољава да ћуtimo.

Наша вишевековна искуства научила су нас да национализам и шовинизам воде у малтретирање, и по правилу се окрећу против нашег народа у облику антисемитизма. Трагедија нашег народа за време Другог светског рата, чији су припадници постали жртве геноцида, била је за нас неизбрисива лекција. Због тога са забринутошћу и страхом посматрамо знакове поновног повратка прошлости у неким деловима наше земље. Најдрастичнији пример представља тренутни развој догађаја у Хрватској, где су се силе прошлости инфилтрирале у ткиво савременог живота.

Један од првих корака које су предузеле нове власти у Хрватској инсталиране у пролеће 1990. било је да у главном граду Загребу промене назив Трга жртава фашизма. Ово је наговестило повратак на сцену оних који не желе да их се на било који начин подсећа на људску патњу и страдање које су изазвале хрватске неофашистичке усташе у квислиншкој Независној Држави Хрватској. Ту су државу поставиле Немачка и Италија у пролеће 1941. након инвазије на Југославију. Брисање имена Трга жртава фашизма било је праћено повратком у Хрватску из иностранства главних усташа, њихово пробијање у политички живот и њихово појављивање у масовним медијима, често са антисемитским изјавама. Чланови владајуће странке у Хрватској су наоружани, што алармантно подсећа на нацистичке методе у Немачкој. Систем присезања на лојалност режиму у писменој форми наметнут је у оним деловима које насељавају друге националности. Доказ о чистом хрватском пореклу оба родитеља је предуслов за запослење у неким државним службама и органима безбедности. Особе које се уопште нису трудиле да сакрију свој антисемитизам на изборима доспеле су на високе

положаје. У својој књизи *Беспућа повијесне збиљности* објављене 1989. садашњи председник Републике Хрватске Фрањо Туђман је написао: „Одмах након (Другог светског рата) јеврејски је народ постао тако бруталан и повео такву геноцидну политику према Палестинцима да се с правом могу назвати јудео–нацистима.” Недавно су експлодирале бомбе на улазу у зграду јеврејске општине и на јеврејском гробљу у Загребу. Оскрнављен је Меморијални центар у јасеновачком логору смрти, који је узео животе хиљадама и хиљадама Јевреја, Срба и Рома. Из Меморијалног музеја макнути су докази геноцида који је тамо почињен.

Садашњи режим у Хрватској се није јасно дистанцирао од квислиншке Независне Државе Хрватске, која је Сједињеним Америчким Државама објавила рат и послала своје трупе на источни фронт у борбу против Совјетског Савеза. Председник Туђман отишао је тако далеко да је нагласио одређени степен историјског континуитета између модерне Хрватске, која је носилац отцепљења, и некадашње Независне Државе Хрватске, која је учинила све што је било у њеној моћи да уништи њезине Јевреје, и против које смо се дигли на оружје и борили на страни савезника. Препород сила прошлости у Хрватској данас у првом реду угрожава положај и права Срба, најбројнијег нехрватског становништва, које чини већину у неким деловима Републике или је измешано са Хрватима. Као резултат геноцида почињеног против њих у Независној Држави Хрватској Срби су се масовно придружили Народноослободилачкој борби и под командом маршала Тита борили се против нацистичке Немачке, фашистичке Италије и усташке Хрватске. Садашње власти у Хрватској су новим уставом деградирале Србе, народ са правом бирања, сврставши их у националну мањину и претворивши их у грађане другог реда. Ово је натерало Србе да се побуне, и они одбијају да живе у новој држави Хрватској.

Ми јеврејски ратни ветерани не можемо да заборавимо да смо се у Хрватској борили заједно са Србима и антиусташки оријентисаним Хрватима у редовима партизана и јединицама Народноослободилачке војске Југославије. Ми преживели логораши концентрационог логора сећамо се да смо након веома ретких успешних покушаја бега из логора смрти уточиште и помоћ налазили на ослобођеној територији; ми бивши јеврејски ратни заробљеници сећамо се солидарности српских официра, антифашиста и патриота који су нас подржали у нашем супротстављању наредби немачких логорских власти да носимо жуту Давидову звезду.